

ISSN 1817-3772

ЕКОНОМІЧНИЙ ВІСНИК ДОНБАСУ

науковий журнал

2021   № 1(63)

Київ – Старобільськ

Економічний вісник Донбасу Economic Herald of the Donbas

Науковий журнал № 1 (63) 2021

Заснований у 2004 році

Свідоцтво про державну реєстрацію КВ № 14442-3413 ПР видано Міністерством юстиції України 14.08.2008 року, перереєстрований 20.02.2020 року – Свідоцтво КВ №24385-14225 ПР.

Журнал внесений до переліку наукових фахових видань України (економічні науки) Постановою Президії ВАК України від 14 жовтня 2009 р. № 1-05/4. Наказом МОН України від 14 травня 2020 року № 627 (Додаток 2) журнал включено до категорії «Б».

Рекомендований до друку рішеннями Вчених рад

Інституту економіки промисловості НАН України (протокол № 3 від 16.03.2021 р.)

Луганського національного університету імені Тараса Шевченка (протокол № 7 від 26.03.2021 р.)

Журнал індексується українською загальнодержавною реферативною базою даних "Україніка наукова"

(угода про інформаційну співпрацю №30-05 від 30.03.2005 р.).

Видання індексується вільно доступною системою GoogleScholar.

У 2016 році журнал включено до наукометричної бази Research Bible (Токіо, Японія).

Статті видання індексуються в наукометричній базі IndexCopernicus (Польща) з 2015 р.

Засновники:

Державний заклад "Луганський національний університет імені Тараса Шевченка",
Інститут економіки промисловості Національної академії наук України

Міжнародна наукова рада

Голова Ради – Амоша О. І., академік НАН України, доктор економічних наук, професор,
директор Інституту економіки промисловості НАН України (Україна);

Савченко С. В., доктор педагогічних наук, професор, ректор Луганського національного
університету імені Тараса Шевченка (Україна);

Пономаренко В. С., доктор економічних наук, професор, ректор Харківського національного
економічного університету ім. С. Кузнеця (Україна);

Иван Марчевски, PhD (Economics), доцент, професор Господарської академії ім. Д. А. Ценова (Болгарія);

Шимов В. М., доктор економічних наук, професор Білоруського державного економічного університету (Білорусь);

Вольчик В. В., доктор економічних наук, професор Південного Федерального університету (Росія);

Павлов К. В., доктор економічних наук, професор Іжевського державного університету (Росія);

Фатеев В. С., доктор економічних наук, професор Гродненського державного університету (Білорусь);

Краузе Г., DrHab (Technique), президент Міжнародного центру науки і техніки (Німеччина);

Хагеманн Н., PhD (Economics), Центр дослідження навколишнього середовища ім. Гельмгольца (Німеччина);

Данило Лучес, PhD (Sociology), професор, Західний Університет Тимішоари (Румунія);

Богдан Надолу, PhD (Sociology), професор, Західний Університет Тимішоари (Румунія);

Кушнірович Н. О., PhD (Economics), доцент, Академічний центр Рупшін (Ізраїль);

Столяров В. Ф., доктор економічних наук, професор, ректор Буковинського університету (Україна)

Редакційна колегія:

Головний редактор

Трушкіна Н. В., кандидат економічних наук

Заступник головного редактора

Чеботарьов В. А., доктор економічних наук, професор

Відповідальний секретар

Чеботарьова Н. М., кандидат економічних наук, доцент

Члени колегії:

Александров І. О., доктор економічних наук, професор

Булєєв І. П., доктор економічних наук, професор

Глінковська-Краузе Б., DrHab (Management), доцент, Лодзький університет (Лодзь, Республіка Польща);

Джвігол Х., DrHab (Economics), професор, Сілезький технологічний університет (Глівіце, Республіка Польща);

Драчук Ю. З., доктор економічних наук, професор

Дубницький В. І., доктор економічних наук, професор

Квілінський О., доктор економічних наук, професор, Лондонська академія науки і бізнесу (Лондон, Англія)

Колосов А. М., доктор економічних наук, професор

Ляшенко В. І., доктор економічних наук, професор

Макогон Ю. В., доктор економічних наук, професор

Омельяненко В. А., кандидат економічних наук, доцент

Осадча Н. В., доктор економічних наук, доцент

Пушак Я. Я., доктор економічних наук, професор

Хандій О. О., кандидат економічних наук, доцент

Чеботарьов С. В., кандидат економічних наук

Шевцова Г. З., доктор економічних наук, доцент

E-mail: slaval.aenu@gmail.com

http://www.nbu.gov.ua/portal/Soc_Gum/Evd/index.html

<http://evd.luguniv.edu.ua/index.php/evd>

<http://www.evd-journal.org/>

© Інститут економіки промисловості Національної академії наук України, 2021

© ДЗ "Луганський національний університет імені Тараса Шевченка", 2021

© Акіндєєв Д. В., Ляшенко В. І., дизайн обкладинки, 2021

ЗМІСТ

НАУКОВІ СТАТТІ

Соціально-економічні проблеми Донбасу

1. **Ляшенко В. І., Толмачова Г. Ф.** Підтримка бізнесу щодо дотримання екологічних вимог в умовах критичного стану довкілля Донбасу 4

Міжнародна та регіональна економіка

2. **Осадча Н. В.** Концептуальні засади реалізації та вдосконалення експортної стратегії Дніпропетровської області.....14
3. **Павлов К. В., Асадулліна Н. Р.** Моделирование социально-экономических факторов и тенденций в условиях новых патологических вызовов и процессов цифровизации (на примере Республики Узбекистан).....26

Маркетинг і логістика

4. **Макаренко М. В., Просянок В. В., Шайхатдінов А. З.** Дослідження чинників конкурентоспроможності портів ЄС.....31
5. **Булєєв І. П., Брюховецька Н. Ю., Чорна О. А.** Модернізація промисловості шляхом імпортозаміщення та локалізації виробництва у машинобудуванні 37
6. **Володін С. А.** Кластерна модель виробництва насіннєвого матеріалу вітчизняних сортів картоплі на безвірусній основі.....52
7. **Пушак Г. І., Трушкіна Н. В.** Обґрунтування доцільності створення транспортно-логістичного кластеру в Карпатському економічному районі 61
8. **Чеботарьов Є. В.** Національна ділова культура України і профіль українського маркетолога.....78
9. **Гусаков С. В., Кравченко А. В.** Обґрунтування ролі та значення судноплавства на короткі дистанції для розвитку портів 84
10. **Рябчук В. В., Калініна Г. Г.** Конкурентоспроможність та стратегічне позиціонування морських портів 90

Менеджмент

11. **Фоміченко І. П., Белікова О. Ю., Баркова С. О., Баштовий В. П.** Особливості стратегічного управління розвитком промислових підприємств 95

Менеджмент інновацій

12. **Падерін І. Д., Горященко Ю. Г.** Стратегічні пріоритети інноваційного розвитку підприємництва.....103
13. **Олексенко Л. В.** Розвиток інфраструктури національної інноваційної системи 108
14. **Дяченко Н. П., Дяченко В. С.** Аналіз основних тенденцій розвитку сфери інноваційної діяльності в Україні 123
15. **Лепа В. В., Прогнімак О. Д.** Проблеми утилізації доменних шлаків у контексті переходу до циркулярної економіки 129

Менеджмент персоналу

16. **Борецька Н. П., Крапівіна Г. О.** Подолання бідності у світі та в Україні: сучасний стан (на прикладі НФЗ «волонтерство» та «волонтуризм»).....146
17. **Хандій О. О., Крамчанінова М. Д.** Стратегічні напрями забезпечення економічного розвитку у сфері торговельних можливостей України на світових ринках.....154
18. **Болотіна Є. В., Шубна О. В., Бившева Л. О., Колесникова Г. М.** Проблеми розвитку пенсійного забезпечення в Україні в контексті соціального захисту 162
19. **Островська Г. Й.** Ефективне використання інтелектуального потенціалу як пріоритет забезпечення економічного розвитку 171

Цифрова економіка та інформаційні технології

20. **Сімаков К. І., Валіна В. Г., Лауніконіс В. П., Будовій М. Ю.** Особливості державного управління в умовах цифрової трансформації України 179

ДИСКУСІЙНИЙ КЛУБ

21. **Амоша О. І., Залознова Ю. С., Новікова О. Ф., Брюховецька Н. Ю., Булєєв І. П., Ляшенко В. І., Шевцова Г. З., Вишневський О. С., Панькова О. В., Петрова І. П., Солдак М. О., Череватський Д. Ю., Касперович О. Ю., Бородіна О. А., Швець Н. В., Ляшенко А. Ю., Столяров В. Ф.** Пропозиції та зауваження до проекту Концепції економічного розвитку Донецької та Луганської областей 186
22. **Столяров В. Ф.** Державне регулювання соціально-економічного відновлення Українського Донбасу (*мемуарно-аналітичний огляд альтернативних варіантів державних рішень, прийнятих у 1991-2020 рр.*). Частина 2. Стратегічне соціальне планування унітарної держави в умовах впровадження бюджетного федералізму 197
23. **Макогон Ю. В.** На изломах времён... Моя летопись полувека. Эссе. Часть первая.....220

НАШІ ЮВІЛЯРИ

24. **Чеботарьов В. А.** На гребні економічної освітньої, наукової та виховної роботи 233
25. **ШЛЯХАМИ ОСВІТЯНСЬКОГО ОЛІМПУ!**
Співзасновнику журналу – Луганському національному університету імені Тараса Шевченка – 100 років!.....238

В. І. Ляшенко,

доктор економічних наук,
ORCID 0000-0001-6302-0605,
e-mail: slaval.aenu@gmail.com,

Г. Ф. Толмачова,

кандидат економічних наук,
ORCID 0000-0001-9648-4908,
e-mail: anna_ier@ukr.net,

Інститут економіки промисловості НАН України, м. Київ

ПІДТРИМКА БІЗНЕСУ ЩОДО ДОТРИМАННЯ ЕКОЛОГІЧНИХ ВИМОГ В УМОВАХ КРИТИЧНОГО СТАНУ ДОВКІЛЛЯ ДОНБАСУ

Постановка проблеми. Малий і середній бізнес є значним сектором сучасної економіки, складовою частиною приватного сектора. У більшості країн світу на нього доводиться 35-70% ВВП, більше половини числа зайнятих, близько 99% загального числа господарюючих суб'єктів. За останні п'ятнадцять років в Україні з'явилися мільйони підприємців і власників, попри те, що підприємницький сектор тривалий час функціонує у складних політичних та соціально-економічних умовах.

При цьому виникла необхідність скорочення дії на природне довкілля суб'єктів малого і середнього підприємництва (МСП) при виробництві товарів і послуг. Поліпшення екологічних показників також сприяє розвитку нових напрямів бізнесу для самих МСП як важливих постачальників товарів і послуг. Проте бажання і можливість МСП впровадити практики стійкого ведення бізнесу зазвичай стикаються з обмеженим ресурсним потенціалом, дефіцитом кваліфікованих кадрів і професійних знань. Дуже часто МСП просто не володіють інформацією про множини фінансово привабливих можливостей вдосконалення своїх екологічних показників. У підприємців існує помилкова думка, що охорона довкілля зв'язана з великими технічними складнощами, проблемами і витратами. Навіть коли відомо, що поліпшення екологічних показників підвищує конкурентоспроможність фірми, нестача відповідних знань і досвіду перешкоджає використанню еколого-економічно вигідних варіантів. У той же час обмеженість внутрішніх ресурсів МСП сприяє вибору стратегії розвитку з мінімальними ризиками, з меншим бажанням інвестувати в нові технології, частково і внаслідок невизначеності терміну окупності вкладених коштів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Серед вітчизняних дослідників проблем розвитку малого та середнього підприємництва можна виділити роботи: А. Бутенка [1], В. Ляшенка [2], С. Жу-

кова [3], Т. Коритько [4], Н. Шлафман [5] та ін. Однак у сучасних умовах реформування економіки України виникає необхідність поглибленого дослідження проблем екологічної безпеки регіонів і скорочення дії на природне довкілля суб'єктів підприємництва.

Метою статті є дослідження ключових інструментів сприяння МСП у дотриманні вимог природоохоронного законодавства і визначенні екологічних методів ведення бізнесу на основі кращого досвіду країн ЄС і ОЕСР.

З метою розбудови нової сучасної конкурентоспроможної економіки на сході України та створення додаткового поштовху для розвитку Донецької та Луганської областей Урядом України заплановано запровадження експерименту щодо формування територій пріоритетного розвитку в Донецькій та Луганській областях. Зважаючи на ключову роль виробництва у генеруванні попиту на інновації, акцент на виробничій сфері матиме вирішальне значення у відновленні економіки регіону. Для цього буде сформовано пул промислових, будівельних, логістичних, транспортних, інжинірингових, фінансових пропозицій, що можуть генерувати комплексне рішення для відновлення і модернізації регіону.

Проте сучасний стан довкілля та динаміка розвитку екологічної ситуації на території Донбасу є критичними. На території Донецької області, яка становить лише 4,4% від загальної площі України, зосереджена п'ята частина промислового потенціалу держави, 78% якого припадає на екологічно небезпечні виробництва металургійної та видобувної галузей, виробництво електроенергії й виробництво коксу [6, с. 7].

Основними засадами (стратегією) державної екологічної політики України на період до 2030 р., затвердженими Законом України «Про Основні засади (стратегію) державної екологічної політики

України на період до 2030 року» від 28 лютого 2019 р. № 2697-VIII визначені першопричини екологічних проблем України, які характерні в першу чергу для Донбасу:

«підпорядкованість екологічних пріоритетів економічній доцільності; неврахування наслідків для довкілля у законодавчих та нормативно-правових актах, зокрема у рішеннях Кабінету Міністрів України та інших органів виконавчої влади;

переважання ресурсо- та енергоємних галузей у структурі економіки із здебільшого негативним впливом на довкілля, що значно посилюється через нерегульованість законодавства при переході до ринкових умов господарювання;

фізичне та моральне зношення основних фондів у всіх галузях національної економіки;

неефективна система державного управління у сфері охорони навколишнього природного середовища та регулювання використання природних ресурсів, зокрема неузгодженість дій центральних і місцевих органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування, незадовільний стан системи державного моніторингу навколишнього природного середовища;

низький рівень розуміння в суспільстві пріоритетів збереження довкілля та переваг збалансованого (сталого) розвитку, недосконалість системи екологічної освіти та просвіти;

незадовільний рівень дотримання природоохоронного законодавства та екологічних прав і обов'язків громадян;

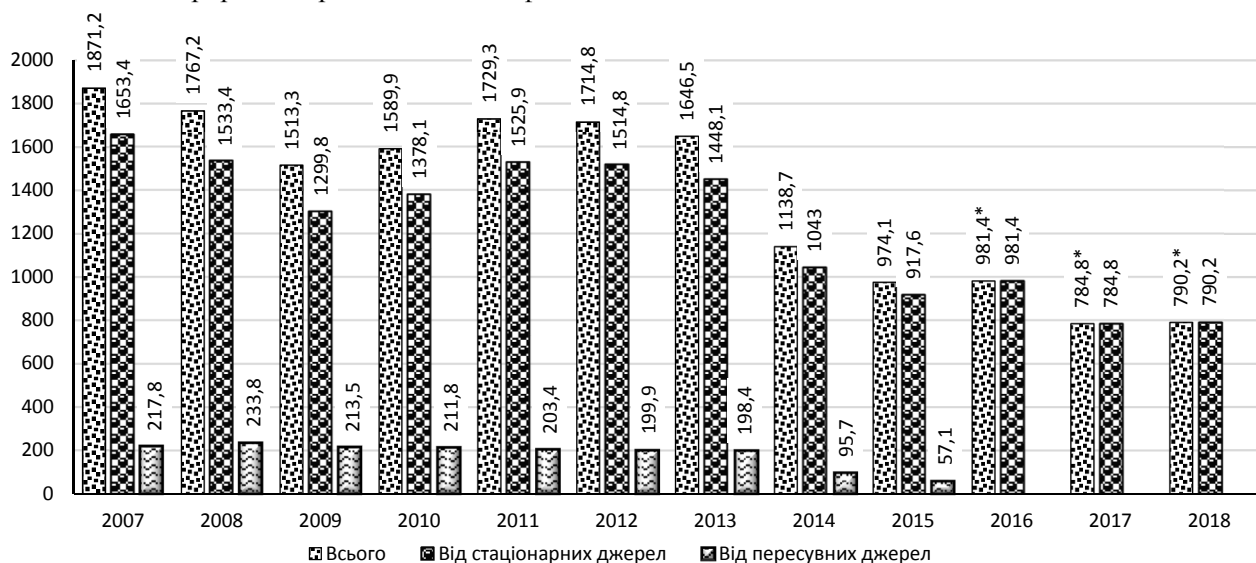
незадовільний контроль за дотриманням природоохоронного законодавства та незабезпечення невідворотності відповідальності за його порушення;

недостатнє фінансування з державного та місцевих бюджетів природоохоронних заходів, фінан-

сування таких заходів за залишковим принципом» [7].

Стан Донбасу загалом можна коротко визначити як катастрофу: «Катастрофа – подія, викликана руйнівними силами природи або людською діяльністю чи бездіяльністю, що серйозно загрожує та (або) завдає шкоди людському життю, здоров'ю, майну та (або) навколишньому середовищу». Ця катастрофа має соціальний, економічний, екологічний та науково-технічний виміри... Екологічний вимір: 1) ризики виходу на поверхню та підтоплення шахтними водами підземних горизонтів з питною водою і цокольних приміщень житлового сектору; 2) збільшення випадків потрапляння до житлових приміщень шахтного метану і наявна загроза витоку радіації; 3) підвищене забруднення повітря та зовнішнього середовища підприємствами ГМК і ТЕС; 4) відсутність системи моніторингу екологічних ризиків особливо на захоплених територіях у зонах проведення ООС; 5) низький рівень розвитку системи рекреації та туризму; 6) відсутність дієздатних програм моніторингу і підвищення екологічної освіченості населення; 7) відсутність державної стратегії в зменшенні залежності енергетики від вугілля та вуглецевого палива загалом [8, с. 229].

Найгострішою екологічною проблемою Донецького регіону, яка вимагає якнайшвидшого вирішення, є забруднення повітряного басейну. За інформацією Державної служби статистики України, викиди забруднюючих речовин та парникових газів у атмосферу від стаціонарних джерел забруднення за 2018 рік на території області, підконтрольній українській владі, становлять 790,2 тис. т (31,5% від загальних викидів по Україні) та на 0,7% більше, ніж у 2017 році (рис. 1) [9]. А за 2019 рік – 773,2 тис. т, що на 2,1% менше, ніж за 2018 рік [10].

* інформація наведена без урахування викидів від пересувних джерел.

Рис. 1. Динаміка викидів забруднюючих речовин від стаціонарних та пересувних джерел, тис. т/рік [9]

Щільність викидів шкідливих речовин від стаціонарних джерел у розрахунку на квадратний кілометр області у 2018 році склала 29,8 т проти 29,6 т за 2017 рік, а на одну особу – 188,9 кг проти 185,9 кг [9]. Забруднюючі речовини, що визначаються в пробах повітря міст Краматорськ, Слов'янськ і Маріуполь: аміак, пил, діоксид азоту, діоксид сірки, діоксид вуглецю, фенол, формальдегід, фтористий водень. Основними забруднювачами атмосферного повітря в області залишаються підприємства вугільної промисловості, металургії та підприємства-виробники електроенергії.

Однією з основних причин надмірних викидів забруднюючих речовин в атмосферне повітря є моральне старіння та фізичне зношення технологічного та пилогазоочисного устаткування, що не відповідає сучасним вимогам щодо забезпечення встановлених законодавством нормативів граничнодопустимих викидів забруднюючих речовин в атмосферне повітря.

Важливою проблемою природокористування в Донецькій області є забруднення поверхневих вод. Кількість підприємств, які здійснюють скид зворотних вод в поверхневі водні об'єкти Донецької області, у 2019 році складала 113 (17% від загальної кількості водокористувачів). Обсяг скиду становить 1145,0 млн м³. У межах Донецької області негативний вплив на формування якості в р. Сіверський До-

нець мають скиди підприємств безпосередньо в р. Казенний Торець та Кривий Торець, в який здійснюють скиди 45 підприємств із загальним обсягом скиду – 492,4 млн м³. Найбільший обсяг скиду зворотних вод до Азовського моря здійснюється підприємством галузі «чорна металургія» ПАТ «Меткомбінат «Азовсталь» (м. Маріуполь) – 555,9 млн м³ (83% від скиду по басейну) [9].

Донецька область характеризується наявністю гірничодобувної, металургійної, енергетичної та інших галузей промисловості, діяльність яких призводить до накопичення великих обсягів промислових відходів (рис. 2). Обсяг утворення відходів I-III класів небезпеки в Донецькій області складає – 147,3 тис. т. Рівень утилізації відходів за 2019 рік складає 21,1% від утворених [10]. Фактичні обсяги накопичених відходів перевищують ті, що відображені у статистичній звітності, оскільки збанкрутілі та непрацюючі підприємства, які раніше накопичили значні обсяги відходів, не враховуються під час проведення державних статистичних спостережень. Місця видалення відходів, які розташовані на території таких підприємств, негативно впливають на стан довкілля. Спостерігається вкрай низький рівень заміщення первинних природних ресурсів за рахунок використання відходів виробництва чи побічних продуктів (у тому числі шлаків).

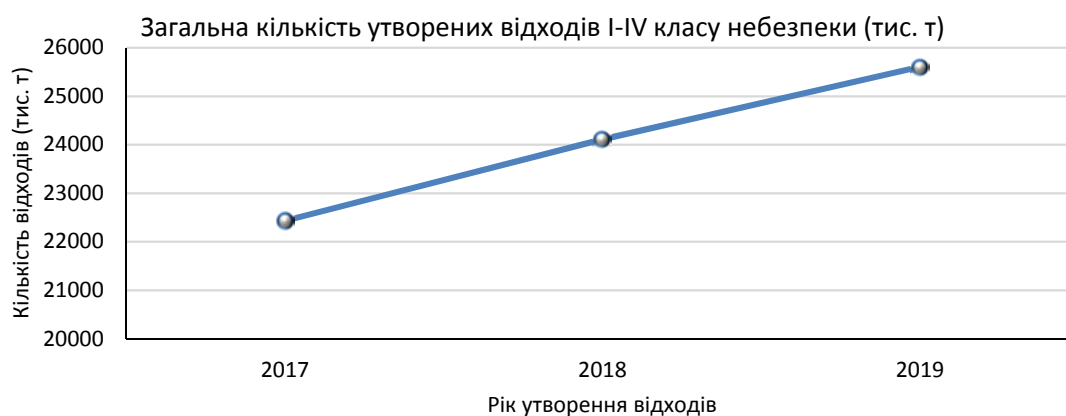

Рис. 2. Динаміка утворення відходів від промислових підприємств області [9]

На території області створена потужна техносфера, що включає значні промислові підприємства гірничодобувної, металургійної, хімічної промисловості, енергетики, важкого машинобудування та будівельних матеріалів, родовища корисних копалин. Висока концентрація промислового, сільськогосподарського виробництва, транспортної інфраструктури в поєднанні із значною щільністю населення створили величезне навантаження на біосферу – найбільше в Україні та Європі.

Донецька область має розвинутий підприємницький сектор. За даними Державної служби статистики станом на 1 січня 2020 року на території Донецької області налічувалось 65107 суб'єктів малого і середнього підприємництва, з яких 578 (або

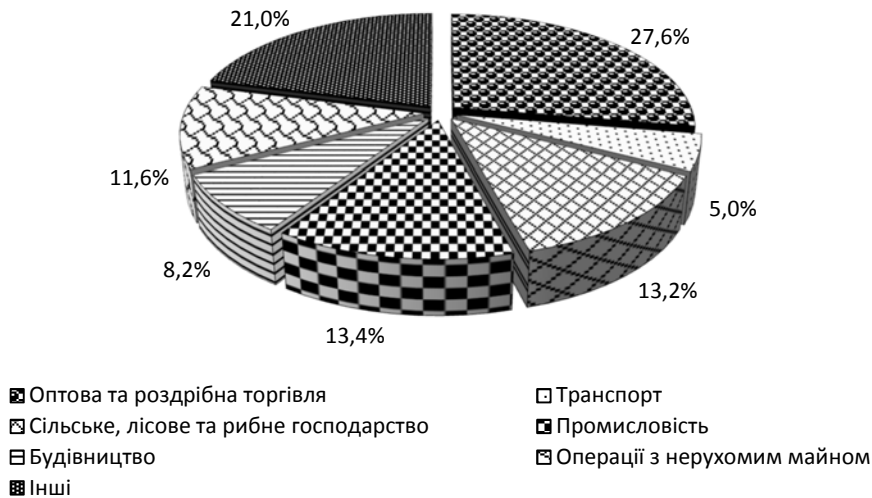
0,9%) – середні підприємства, 9691 (або 14,9 %) – малі підприємства, з них 8391 (або 12,9%) – мікропідприємства, 54838 – фізичні особи-підприємці, з яких 15 (або 0,02%) – суб'єкти середнього підприємництва, 54823 (або 84,2%) – суб'єкти малого підприємництва. При цьому порівняно з 2018 роком кількість малих підприємств збільшилась на 5,3%, кількість середніх підприємств – на 14,9, кількість фізичних осіб-підприємців – на 4,6%. Після зниження у 2018 році показника кількості малих підприємств у розрахунку на 10 тис. осіб наявного населення з 24 до 22 одиниць (- 8,3%), у 2019 році цей показник відновив свої позиції та знову склав 24 одиниці. Показник кількості фізичних осіб-підприємців (суб'єктів малого підприємництва) у роз-

рахунку на 10 тис. осіб наявного населення у 2018 році склав 125 осіб, тоді як у 2019 році цей показник підвищився і склав 133 особи (+ 6,4%) [10].

У структурі малих підприємств за видами економічної діяльності, як і раніше, превалюють сфери діяльності не виробничого характеру. Кількість ма-

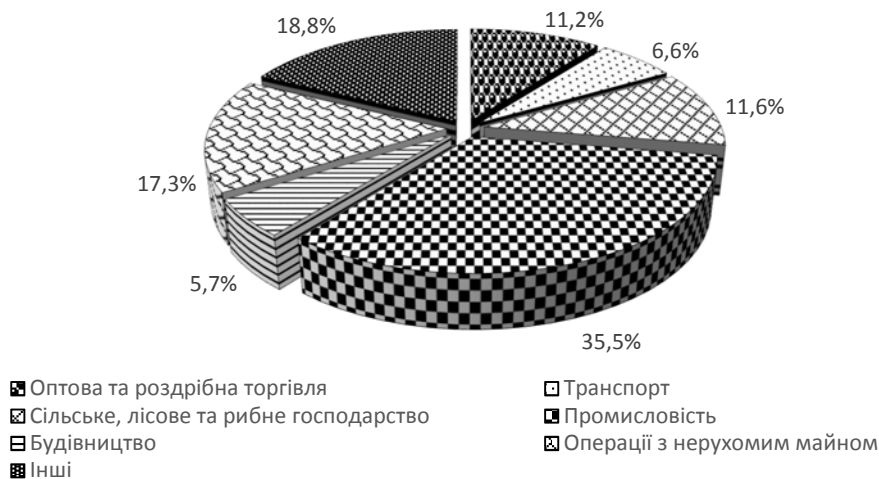
лих підприємств, які займалися оптовою та роздрібною торгівлею, ремонтом автотранспортних засобів і мотоциклів, хоча й зменшується з кожним роком, але продовжує складати найбільшу питому вагу в загальній кількості підприємств (27,6%) (рис. 3).

Рис. 3. Структура малих підприємств за видами економічної діяльності [11]

Серед підприємств середнього бізнесу 35,5% припадало на підприємства, що займаються промисловими видами діяльності; 17,3% – охороною здоров'я та наданням соціальної допомоги; 11,6% –

сільським, лісовим та рибним господарством, 11,2% – оптовою та роздрібною торгівлею, ремонтом автотранспортних засобів і мотоциклів (рис. 4).

Рис. 4. Структура середніх підприємств за видами економічної діяльності [11]

Майже 70% підприємств, які забезпечували сільськогосподарське виробництво в регіоні, складають фермерські господарства. Протягом останніх років як в Україні в цілому, так і в Донецькій області зокрема, спостерігається тенденція зменшення кількості фермерських господарств та збільшення площі сільськогосподарських угідь, які знаходяться у їх користуванні. Станом на 01.11.2019 року кількість фермерських господарств в області складала 892 одиниці, що на 3,9% менше рівня попереднього року. В користуванні фермерських господарств знаходи-

лось майже 184,7 тис. га сільськогосподарських угідь, що на 1,0% більше, ніж у 2018 році [11].

У структурі фізичних осіб-підприємців за видами економічної діяльності значно превалюють сфери діяльності не виробничого характеру. Кількість фізичних осіб-підприємців, які займалися оптовою та роздрібною торгівлею, ремонтом автотранспортних засобів і мотоциклів складає 55,3%. На частку фізичних осіб-підприємців в промисловості і будівництві доводиться відповідно 4,5 і 1,4%, але враховуючи, що загальна кількість цих підпри-

емницьких структур – 54838 одиниць, то в промисловості і будівництві працюють 2473 і 758 одиниць відповідно.

Реалізація нової Стратегії економічного розвитку Донецької та Луганської областей, що передбачатиме стимулюючі умови у сфері оподаткування, кредитування та митної політики, створить сприятливий бізнес-клімат для суб'єктів господарювання і спричинить їх стійке зростання. Тому на етапі стратегічного планування необхідно зосередитися на всебічному аналізі можливого впливу планованої діяльності на довкілля та використовувати результати цього аналізу для запобігання або пом'якшення екологічних наслідків.

У розвинених країнах проблеми збереження природи знаходяться серед пріоритетів розвитку вже більше за півстоліття. Про це свідчать наявність комплексних державних природоохоронних програм і розвинутого законодавства, що жорстко регламентує захист екології, діяльність впливових політичних партій «зелених», громадських організацій, що борються за охорону довкілля, і т.д. Найважливішу роль у справі охорони довкілля в розвинених країнах відіграє соціально відповідальний бізнес. Передові компанії останніми роками займають усе більш активну природоохоронну позицію і не лише дотримуються екологічного законодавства, але і самі виступають з ініціативами, спрямованими на посилення природоохоронних норм у своїх корпораціях, які нерідко бувають жорсткішими, ніж навіть прописані в законодавстві.

Забезпечення дотримання екологічних вимог суб'єктами середнього і малого підприємництва є серйозною проблемою для природоохоронних органів у всьому світі, не в останню чергу тому, що для цієї категорії підприємств характерні особливості, що ускладнюють застосування традиційних методів дотримання виконання вимог. Кількісне визначення дії на довкілля, пов'язаної з діяльністю МСП, є важливою передумовою для вироблення адекватної екологічної політики відносно цих компаній, а також стратегій і програм по забезпеченню дотримання ними нормативно-правових вимог.

Сукупний ефект від діяльності великої кількості МСП може призводити до серйозних екологічних проблем. Дії МСП промислового сектору в цілому приділяється достатня увага, оскільки в процесі виробництва вони споживають енергію і природні ресурси, одночасно створюючи відходи і забруднюючи довкілля. У той же час не слід нехтувати і дією компаній, працюючих у сільському господарстві і сфері послуг. МСП усіх галузей можуть впливати негативно на біорізноманітність унаслідок свого впливу на місця життя, особливо на територіях, уразливих з екологічного погляду.

Згідно з оцінками доповіді про дію МСП на довкілля, підготовленої компанією ECOTEC Research and Consulting за замовленням Європейської Комісії, на МСП доводяться до 60% відходів вироб-

ництва і 80% випадків забруднення довкілля в Англії й Уельсі. За оцінками Екологічного центру Уельсу, на МСП, які складають 97% компаній у сільських областях Уельсу, припадає близько 91% відходів, що утворюються в цій місцевості [12].

У дослідженні, виконаному в Нідерландах організацією TNO1, відзначається, що невеликі промислові об'єкти приводять до істотного збільшення навантаження на довкілля (близько 50%) по ряду забруднюючих речовин, передусім, по азоту, фосфору, важким металам, деяким пестицидам, озоноруйнуючим речовинам, а також легким органічним сполукам (ЛОС). Вони вносять вклад у процеси закислення довкілля й є істотним джерелом відходів як небезпечних, так і безпечних. Дія МСП особливо істотна в таких галузях, як: сільське господарство, зокрема, інтенсивні методи тваринництва, будівництво, видалення і вторинна переробка відходів, харчова промисловість, виробництво будматеріалів, виробництво металевої й електротехнічної продукції [13].

У той же час, МСП здатні внести вклад у забезпечення екологічно стійкого розвитку, оскільки деякі з них активно беруть участь у виробництві екологічно значимої продукції і послуг. Компанії, працюючі у сфері екологічного консалтингу (наприклад, у сфері екологічного менеджменту, чистішого виробництва, управління відходами і т.п.) часто належать до категорії МСП. Деякі МСП пропонують послуги з ландшафтної планування, дослідження забруднених майданчиків, рекультивациі і відновлення порушених земель. МСП також часто служать центрами продажів чистіших технологій і середовищезахисного устаткування.

Найважливішим чинником, що впливає на поведінку малих підприємств відносно дотримання нормативно-правових вимог у сфері охорони довкілля, є недостатній рівень компетентності і наявного потенціалу, необхідних для прийняття екологічно стійких підходів до промислового розвитку. Багато МСП не мають у розпорядженні інформації про сучасні організаційні і технічні рішення, що дозволяють підвищити екологічну (а іноді й економічну) результативність. Це відбувається на тлі загального недоліку як управлінських і технічних навичок в середовищі МСП, так і людських ресурсів для виконання певних завдань, особливо якщо ці завдання вважаються такими, що не мають відношення до основної діяльності організації. МСП також мають у розпорядженні менші фінансові ресурси для інвестицій в організаційні і технічні рішення, які могли б підвищити екологічну стійкість їх діяльності. Нарешті, на відміну від великих підприємств, МСП значно меншою мірою заклопотані своєю репутацією «екологічно свідомої» компанії в очах широкої громадськості.

Подолання недоліків у сфері дотримання екологічних вимог малими і середніми підприємствами залежить від ряду критичних чинників, включаючи:

1) посилення стимулів для дотримання вимог, включаючи ясніші вигоди неекологічного характеру, що дозволяють підвищити мотивацію МСП;

2) достатнє знання про дію підприємства на довкілля, а також організаційні і технічні інструменти, що дозволяють понизити цю дію;

3) зміцнення потенціалу з точки зору ресурсів, якості управління, взаємодії із зацікавленими сторонами і т.д.

Прогрес у сфері дотримання екологічних вимог сповільниться, якщо МСП не розглядатимуть себе в якості елементів ширшої динамічної системи, що об'єднує ділових партнерів і споживачів, державні і фінансові інститути, науково-дослідні й інші організації, а також суспільство в цілому (рис. 5).

Рис. 5. Динамічна система поліпшення екологічної результативності

Взаємодії між різними сторонами в такій системі можуть використовуватися для систематичного підвищення екологічної результативності МСП за допомогою таких заходів, як:

1) ефективні потоки інформації від зовнішніх зацікавлених сторін;

2) тиск зовнішніх зацікавлених сторін у напрямі реалізації конкретних заходів щодо зниження негативної дії або поліпшення екологічної результативності в цілому;

3) технічна і фінансова допомога зовнішніх зацікавлених сторін (рис. 6).

Різні зацікавлені сторони можуть чинити тиск на підприємства у напрямі підвищення екологічної результативності останніх різноманітними способами:

1) державні органи можуть використати поєднання різних інструментів регулювання, включаючи видачу екологічних дозволів, платежі за забруднення довкілля, механізми закупівель для державних потреб тощо, для стимулювання підвищення екологічної результативності і встановлення відповідних цілей. Підвищенню ефективності інструментів регулювання може сприяти їх адаптація з урахуванням специфіки МСП (наприклад, загальне навантаження на МСП, пов'язане з державним регулюванням, може бути менше, ніж у разі великих підприємств);

2) споживачі можуть віддавати перевагу продукції, що чинить меншу дію на довкілля упродовж усього життєвого циклу;

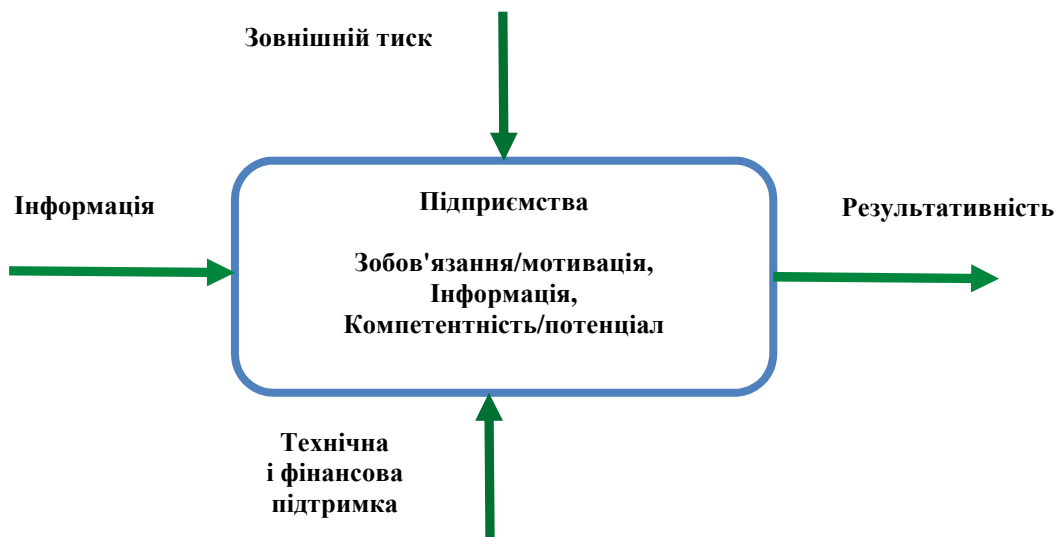
3) інвестори і банки можуть оцінювати можливість екологічну відповідальність підприємств і враховувати екологічні ризики при наданні фінансування;

4) постачальники і клієнти-посередники можуть вимагати від своїх ділових партнерів систематичного застосування певних заходів щодо зниження дії, а також певного рівня екологічної результативності;

5) екологічні й інші інвестиційні фонди, у тому числі створені за участю організацій-донорів, можуть надавати фінансування для певних проєктів, зокрема, по розвитку чистішого виробництва;

6) посилення тиску громадськості на підприємства у напрямі реалізації заходів для зниження дії на довкілля.

Подібні механізми квазірегулювання за участю третіх сторін можуть бути ефективнішими, ніж пряме втручання держави, і більш охоче прийматися бізнесом. Проте існує певна байдужість з боку споживачів відносно екологічної результативності МСП, особливо «мікропідприємств». Це є негативним стимулом з точки зору екологічної результативності МСП.

Рис. 6. Умови ефективної реалізації заходів щодо забезпечення стійкого розвитку в промисловості і сприяючі цьому зовнішні чинники

Одне з можливих рішень, що дозволяють МСП здолати традиційні екологічні проблеми і недолік людського потенціалу, – розвиток горизонтальної мережевої взаємодії з іншими фірмами, що знаходяться в аналогічному положенні. В деяких випадках така взаємодія організовується за ініціативою або під керівництвом державних або квазідержавних регулюючих організацій на тимчасовій основі, з основною метою підвищення рівня екологічного менеджменту місцевих МСП. В інших випадках ініціатива розвитку взаємодії належить самим МСП, що прагне до спільної мобілізації знань і ресурсів, особливо, коли вони стикаються з схожими проблемами або можливостями.

Інструменти, що дозволяють підвищити міру дотримання екологічних вимог і екологічну результативність підприємств, можна розділити на дві групи: 1) інструменти, вживані самими підприємствами добровільно або в якості реакції на ті або інші нормативні вимоги; 2) ініціативи державних органів. Дія цих інструментів може бути підкріплена участю зацікавлених сторін та ініціативами, заснованими на ринкових механізмах.

Міра використання відповідних інструментів залежить від рівня мотивації МСП, їх інформованості і потенціалу. Як було відмічено вище, для того щоб спонукати МСП до використання цих інструментів, зазвичай потрібні зовнішні стимули і підтримка. У цьому контексті першим кроком державних органів має бути визначення стимулів для МСП і оцінка їх потреб у зміцненні потенціалу. Для виконання цього завдання самі державні органи повинні придбати достатні знання. Сприяння зміцненню потенціалу МСП і їх підтримка будуть логічним продовженням цієї діяльності.

Найважливіший елемент розробки програм підтримки дотримання нормативних вимог – визначення ефективних механізмів, що не вимагають над-

мірних ресурсів від держави. Очевидною відправною точкою є оцінка потенціалу державних органів у сфері розробки і реалізації таких програм, а також цілеспрямовані дії з розвитку цього потенціалу. Інформація про розроблені ініціативи щодо підтримки дотримання нормативних вимог повинна широко публікуватися.

Слід також розглянути можливості для залучення третіх сторін. Прагнення і можливості останніх вплинути на поведінку МСП залежатимуть від їх власної обізнаності, компетентності і доступу до інформації про екологічну результативність МСП і міри дотримання ними екологічних вимог.

Конкретні заходи інституціонального характеру можуть сприяти успіху державних ініціатив щодо підтримки дотримання нормативних вимог. У рамках природоохоронних структур увесь спектр завдань по взаємодії з МСП, включаючи сприяння дотриманню ними нормативних вимог, може бути покладений на один провідний підрозділ або розподілений між декількома підрозділами. Переважна модель у кожному конкретному випадку залежатиме від загальної організаційної структури природоохоронних органів.

Досить часто в природоохоронних органах існують спеціалізовані підрозділи, орієнтовані на сприяння в дотриманні вимог, наприклад, інформаційні центри. У складі американського Агентства з охорони довкілля (EPA) є унікальний підрозділ – Офіс Уповноваженого (омбудсмена) по малому бізнесу. Уповноважений розглядається як інстанція, в чій функції входить об'єктивний дозвіл конфліктів, а також як незалежне й об'єктивне джерело достовірної інформації для широкої громадськості і конкретної цільової аудиторії (МСП) [7]. Подібні підрозділи повинні мати достатні повноваження для здійснення своїх функцій і забезпечення співпраці з боку інших природоохоронних органів.

З метою створення сприятливих умов для такої співпраці усередині природоохоронних органів (а також з іншими зацікавленими сторонами усередині і поза державними інститутами) може виявитися необхідною розробка стратегії сприяння дотримання вимог. Подібний документ не лише надасть відповідним підрозділам мандат для їх подальшої роботи, але і дозволить визначити пріоритети і послідовність дій, особливо в умовах обмежених ресурсів, виділених на цей напрям діяльності.

Міжнародна співпраця може виявитися корисним засобом, що дозволяє хоч би частково компенсувати недолік ресурсів. Оскільки багато проблем, з якими стикаються МСП в різних країнах, а також їх рішення мають схожу природу, може бути виправданим, наприклад, такий крок, як передача керівництва по дотриманню вимог у рамках передачі ноу-хау.

Висновки та рекомендації. Нормативно-правова база України більшою мірою сприяє розвитку МСП і передбачає зниження адміністративного навантаження на підприємства, а також цільову підтримку малого і середнього бізнесу. У руслі цих тенденцій природоохоронні органи України отримали серйозний мандат на діяльність щодо підтримки дотримання екологічних вимог. Основна мета цієї діяльності полягає в розробці і реалізації орієнтованого на результат і погодженого підходу до підвищення обізнаності з природоохоронних питань і екологічної результативності малого і середнього бізнесу.

На регіональному та місцевому рівні необхідно:

- 1) поліпшити розуміння різноманітності МСП, їх потреб і найбільш ефективних методів роботи з ними;
- 2) розробити і впровадити інструменти, сприяючи екологічно відповідальній поведінці в секторі МСП;
- 3) розширити участь зацікавлених сторін у процесі підтримки дотримання екологічних вимог.

Діяльність природоохоронних органів України відносно дотримання екологічних вимог суб'єктами МСП необхідно здійснювати за наступними напрямками:

1. Аналіз значення МСП для довкілля і навчання персоналу для забезпечення кращого розуміння проблем, пов'язаних з природоохоронним регулюванням цих підприємств, а також знайомства з конкретними інструментами, які можуть бути використані для цих цілей. Призначення «Уповноваженого по малому і середньому бізнесу», який представлятиме і захищатиме інтереси малого і середнього бізнесу усередині природоохоронних органів.

2. Забезпечення легкого доступу до інформації і підтримка регулярного діалогу, включаючи: а) он-лайн доступ до законів і підзаконних актів; б) аналіз і поширення інформації про екологічну ре-

зультативність і потреби МСП; в) отримання зворотного зв'язку від МСП.

3. Удосконалення процедурних аспектів, включаючи: а) забезпечення участі МСП у процесах, пов'язаних з регулюванням; б) подальше спрощення підходів до видачі дозволів і відповідних процедур; в) встановлення чітких вимог по виробничому моніторингу, адаптованих до специфіки МСП, та інтеграція екологічної звітності підприємств; г) спрощення інспекцій і їх координація з іншими органами.

4. Сприяння в дотриманні екологічних вимог і заохочення передового досвіду, включаючи: а) розробку довідкових матеріалів для МСП; б) сприяння впровадженню систем екологічного менеджменту і підходів чистішого виробництва; в) сприяння розробці учбових програм по системах екологічного менеджменту і підходах чистішого виробництва, адаптованих до потреб МСП; г) формування механізмів взаємодії з МСП (наприклад, безпосередній обмін інформацією при відвідуванні об'єктів і під час зустрічей, або створення інструментів на основі інформаційних технологій); д) сприяння громадському визнанню компаній, що дотримуються екологічних вимог або виходять за межі простого дотримання.

5. Розвиток співпраці з недержавними зацікавленими сторонами, включаючи: а) створення умов для розвитку непрямих механізмів регулювання за участю третіх сторін; б) сприяння розвитку мережевої взаємодії по екологічних проблемах між підприємствами; в) заохочення зусиль університетів по введенню учбових курсів і програм, спрямованих на розширення місцевих знань по системах екологічного менеджменту, підходах чистішого виробництва, екомаркуванню й іншим інструментам екологічної політики.

Потрібне подальше уточнення і визначення пріоритетів пропонованих дій на основі аналізу потенційної ефективності різних інструментів з урахуванням економічної і соціальної обстановки, що динамічно змінюється, людського потенціалу і фінансової здійсненності. Крім того, потрібна координація передбачуваних дій з іншими ініціативами, спрямованими на сектор МСП. Нарешті, необхідно повною мірою використати переваги роботи в партнерстві з недержавним сектором.

Література

1. Бутенко А. І.; Шлафман Н. Л. Методологічні засади подолання диспропорцій розвитку підприємницького сектору як складової сталого розвитку економіки України. *Вісник економічної науки України*. 2015. № 1 (28). С. 34–38.
2. Бутенко А. І., Войнаренко М. П., Ляшенко В. І. та ін. Модернізація механізмів розвитку малого та середнього бізнесу : моногр. / НАН України, Ін-т економіки пром-сті. Донецьк, 2011. 326 с.
3. Жуков С., Дюгованець О., Балко О. Мале підприємство в Україні: роль, стан і перспективи роз-

виту в період соціально-економічних потрясінь. *Вісник економічної науки України*. 2019. № 1(36). С. 40-43.

4. Коритько Т. Ю., Осадча Н. В., Толмачова Г. Ф. Проблеми розвитку малого та середнього бізнесу. *Економічний вісник Донбасу*. 2020. № 2 (60). С. 4-9. doi: [https://doi.org/10.12958/1817-3772-2020-2\(60\)-4-9](https://doi.org/10.12958/1817-3772-2020-2(60)-4-9).

5. Бутенко А. І., Шлафман Н. Л. Напрямки дерегуляції діяльності малих підприємницьких структур в Україні. *Вісник економічної науки України*. 2012. № 1 (21). С. 30-33.

6. Звіт про стратегічну екологічну оцінку. Додаток до Стратегії розвитку Донецької області на період до 2027 року. URL: <https://dn.gov.ua/ua>.

7. Про Основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2030 року: Закон України від 28 лютого 2019 р. № 2697-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2697-19#Text>.

8. Іванов С. В., Ляшенко В. І., Харазішвілі Ю. М., Кучеров А. В., Коритько Т. Ю. Локалізація та ліквідація наслідків катастрофи довкілля на Донбасі. *Економічний вісник Донбасу*. 2019. № 3 (57). С. 217-240. doi: [https://doi.org/10.12958/1817-3772-2019-3\(57\)-217-240](https://doi.org/10.12958/1817-3772-2019-3(57)-217-240).

9. Звіт про стратегічну екологічну оцінку. Додаток до Регіональної програми розвитку малого і середнього підприємництва в Донецькій області на 2021-2022 роки». URL: <https://dn.gov.ua/storage/app/sites/1/uploaded>.

10. Сайт Головного управління статистики у Донецькій області. URL: http://donetskstat.gov.ua/statinform1/activity_pidpr.php.

11. Проект регіональної програми розвитку малого і середнього підприємництва на 2021-2022 рр. URL: <https://dn.gov.ua/ua>.

12. Commission of the European Communities. (2000). Report on SMEs and the Environment. Produced by Ecotec Research and Consulting.

13. Austrian Institute for Small Business Research. (1999). Economic Performance Database.

References

1. Butenko, A. I., Shlafman, N. L. (2015). Methodological principles of overcoming of disproportions of development an enterprise to the sector as a constituent of steady development of economy of Ukraine. *Visnyk ekonomichnoi nauky Ukrainy*, 1 (28), pp. 34-38 [in Ukrainian].

2. Butenko, A. I., Voynarenko, M. P., Lyashenko, V. I. et al. (2011). Modernizatsiya melhanyzmiv rozvydku malaho ta serednoho biznesu [Modernization of small and medium business development mechanisms]. Donetsk, IIE of NAS of Ukraine. 326 p. [in Ukrainian].

3. Zhukov, S., Dyuhovanets, O., Balko, O. (2019). Male pidpryyemnytstvo v Ukrayini: rol, stan, I perspektivu rozvydku v period sitsiakno-ekonomichnykh potryasin. [Small business in Ukraine: role, state and prospects of development in the period of socio-economic shocks]. *Visnyk ekonomichnoi nauky Ukrainy*, 1 (36), pp. 40-43 [in Ukrainian].

4. Korytko, T., Osadcha, N., Tolmachova, A. (2020). Problems of Small and Medium Business Development. *Ekonomichniy visnyk Donbasu – Economic Herald of the Donbas*, 2 (60), pp. 4-9. doi: [https://doi.org/10.12958/1817-3772-2020-2\(60\)-4-9](https://doi.org/10.12958/1817-3772-2020-2(60)-4-9) [in Ukrainian].

5. Butenko, A. I., Shlafman, N. L. (2012). Directions of deregulation of activity of small enterprise structures are

in Ukraine. *Visnyk ekonomichnoi nauky Ukrainy*, 1 (21), pp. 30-33 [in Ukrainian].

6. A report is on a strategic ecological estimation. Appendix to Strategy of development of the Donetsk area on a period 2027 to. Retrieved from <https://dn.gov.ua/ua> [in Ukrainian].

7. On Basic principles (strategy) of public ecological policy of Ukraine on a period 2030 to: Law of Ukraine from February, 28 in 2019 № 2697-VIII. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2697-19#Text> [in Ukrainian].

8. Ivanov, S., Lyashenko, V., Kharazishvili, Yu., Kuchеров, A., Korytko, T. (2019). Localization and elimination of the consequences of the environmental catastrophe in the Donbass. *Visnyk ekonomichnoi nauky Ukrainy*, 3 (57), pp. 217-240. doi: [https://doi.org/10.12958/1817-3772-2019-3\(57\)-217-240](https://doi.org/10.12958/1817-3772-2019-3(57)-217-240) [in Ukrainian].

9. A report is on a strategic ecological estimation. Appendix to the Regional program of development of small and middle enterprise in the Donetsk area on 2021-2022. Retrieved from <https://dn.gov.ua/storage/app/sites/1/uploaded> [in Ukrainian].

10. Site of Main administration of statistics is in the Donetsk area. Retrieved from http://donetskstat.gov.ua/statinform1/activity_pidpr.php [in Ukrainian].

11. Project of the regional program of development of small and middle enterprise on 2021-2022. Retrieved from <https://dn.gov.ua/ua> [in Ukrainian].

12. Commission of the of European Communities. (2000). Report of on of SMEs of and the of Environment. Produced of by of Ecotec Research and of Consulting.

13. Austrian Institute for of Small Business Research. (1999). Economic Performance Database.

Ляшенко В. І., Толмачова Г. Ф. Підтримка бізнесу щодо дотримання екологічних вимог в умовах критичного стану довкілля Донбасу

Статтю присвячено дослідженню ключових інструментів сприяння суб'єктам малого та середнього підприємництва (МСП) у дотриманні вимог природоохоронного законодавства і визначенні екологічних методів ведення бізнесу на основі кращого досвіду країн ЄС і ОЕСР. За останні п'ятнадцять років в Україні з'явилися мільйони підприємців і власників. При цьому виникла необхідність скорочення дії на природне довкілля МСП при виробництві товарів і послуг. Авторами статті розглянуто сучасний стан довкілля та динаміку розвитку екологічної ситуації на території Донбасу у зв'язку з тим, що урядом України заплановано запровадження експерименту щодо формування територій пріоритетного розвитку в Донецькій і Луганській областях. У статті висвітлено тенденції розвитку МСП в Донецькій області, які свідчать про зростання підприємницького сектору регіону.

Авторами проведено дослідження зарубіжного досвіду забезпечення дотримання екологічних вимог суб'єктами МСП. Забезпечення дотримання екологічних вимог суб'єктами МСП є серйозною проблемою для природоохоронних органів у всьому світі, не в останню чергу тому, що для цієї категорії підприємств характерні особливості, що ускладнюють застосування традиційних методів дотримання виконання вимог. Кількісне визначення дії на довкілля, пов'язаної з діяльністю МСП, є важливою передумовою для вироб-

лення адекватної екологічної політики відносно цих компаній, а також стратегій і програм щодо забезпечення дотримання ними нормативно-правових вимог. Нормативно-правова база України більшою мірою сприяє розвитку МСП і передбачає зниження адміністративного навантаження на підприємства, а також цільову підтримку малого і середнього бізнесу. У руслі цих тенденцій основна мета діяльності природоохоронних органів України полягає в розробці і реалізації орієнтованого на результат і погодженого підходу до підвищення обізнаності з природоохоронних питань і екологічної результативності малого і середнього бізнесу. Запропоновано рекомендації щодо підтримки дотримання екологічних вимог суб'єктами МСП України.

Ключові слова: бізнес, мале та середнє підприємництво, суб'єкт малого та середнього підприємництва, довкілля, екологічні вимоги, екологічна ситуація.

Lyashenko V., Tolmacheva A. Business comp-liance support environmental requirements in a critical state of the environment of Donbass

The article is sanctified to research of key instruments of assistance to the small and middle business (SMB) entities in the observance of requirements of nature protection legislation and determination of ecological methods of doing business on the basis of the best experience of countries of EU and OERS. For the last fifteen years millions of businessmen and proprietors appeared in Ukraine. Thus there was a necessity of reduction of operating on the natural environment of SMB at producing goods and services. The authors of the article are consider the modern state of environment and loud speaker of development of ecological situation on territory of Donbas in connection with that Government of Ukraine is pre-arrange the input of experiment in relation to forming of territories of priority development in the Donetsk and Lugansk areas. In the article progress of SMB trends are reflected in the Donetsk area, that testify to the increase of enterprise sector of region.

Authors are conduct research of foreign experience of providing of observance of ecological requirements by the subjects of SMB. Providing of observance of ecological requirements the subjects of SMB are by a serious problem for nature protection organs in the whole world, not in the last turn because for this category of enterprises characteristic features that hamper application of traditional methods of observance of implementation of requirements. Quantitative determination of operating on an environment, related to activity of SMB, is important pre-condition for making of adequate ecological policy in relation to these companies, and also strategies and programs in relation to providing of inhibition by them normatively-legal requirements. The Normatively-legal base of Ukraine in a greater degree assists to development of SMB and foresees the decline of the administrative loading on enterprises, and also having a special purpose support of small and middle business. In the river-bed of these tendencies the primary purpose of activity of nature protection organs of Ukraine consists in development and realization oriented to the result and the concerted going near the increase of awareness on nature protection questions and ecological effectiveness of small and middle business. Recommendations are offered in relation to support of observance of

ecological requirements by the subjects of SMB of Ukraine.

Keywords: business, small and medium entrepreneurship, small and middle business, environment, ecological requirements, ecological situation.

Ляшенко В. І., Толмачева А. Ф. Піддержка бізнеса в соблюденні екологіческих требований в условиях критического состояния окружающей среды Донбасса

Статья посвящена исследованию ключевых инструментов содействия субъектам малого и среднего предпринимательства (МСП) в соблюдении требований природоохранного законодательства и определении экологических методов ведения бизнеса на основе лучшего опыта стран ЕС и ОЭСР. За последние пятнадцать лет в Украине появились миллионы предпринимателей и собственников. При этом возникла необходимость сокращения действия на природную окружающую среду МСП при производстве товаров и услуг. Авторами статьи рассмотрено современное состояние окружающей среды и динамика развития экологической ситуации на территории Донбасса в связи с тем, что правительством Украины запланировано проведение эксперимента по формированию территорий приоритетного развития в Донецкой и Луганской областях. В статье отражены тенденции развития МСП в Донецкой области, которые свидетельствуют о росте предпринимательского сектора региона.

Авторами проведено исследование зарубежного опыта обеспечения соблюдения экологических требований субъектами МСП. Обеспечение соблюдения экологических требований субъектами МСП является серьезной проблемой для природоохранных органов во всем мире, и в первую очередь потому, что для этой категории предприятий характерны особенности, которые затрудняют применение традиционных методов соблюдения выполнения требований. Количественное определение действия на окружающую среду, связанного с деятельностью МСП, является важной предпосылкой для выработки адекватной экологической политики относительно этих компаний, а также стратегий и программ по обеспечению соблюдения ими нормативно-правовых требований. Нормативно-правовая база Украины в большей степени содействующая развитию МСП, предусматривает снижение административной нагрузки на предприятия, а также целевую поддержку малого и среднего бизнеса. В русле этих тенденций основная цель деятельности природоохранных органов Украины заключается в разработке и реализации ориентированного на результат и согласованного подхода к повышению осведомленности по природоохранным вопросам и экологической результативности малого и среднего бизнеса. Предложены рекомендации относительно поддержки соблюдения экологических требований субъектами МСП Украины.

Ключевые слова: бизнес, малое и среднее предпринимательство, субъект малого и среднего предпринимательства, окружающая среда, экологические требования, экологическая ситуация.

Стаття надійшла до редакції 04.12.2020

Прийнято до друку 16.03.2021

КОНЦЕПТУАЛЬНІ ЗАСАДИ РЕАЛІЗАЦІЇ ТА ВДОСКОНАЛЕННЯ ЕКСПОРТНОЇ СТРАТЕГІЇ ДНІПРОПЕТРОВСЬКОЇ ОБЛАСТІ

Вступ. Україна, маючи значний ресурсний та промисловий потенціал, недостатньо ефективно використовує свої експортні можливості. Відсутній дієвий механізм диверсифікації ринків, у структурі українського імпорту є значна частка власного експорту. Про недосконалість експортного потенціалу свідчить і структура зовнішньої торгівлі України і, в першу чергу, її експорту.

Більшу частину експорту України становить продукція з низьким ступенем переробки, зокрема чорні метали та вироби з них (понад 42%), мінеральні продукти (понад 10%). У той же час частка продукції більш високого ступеня переробки, насамперед машин та устаткування, незначна. В умовах фінансової кризи доцільно розробити дієву модель прогнозування розвитку торгівлі високотехнологічною продукцією [1; 2; 14-16]. Підвищення рівня експортного потенціалу України і на його основі збільшення обсягів і раціоналізації структури вивозу та надання послуг можливі лише за умов розвитку і вдосконалення економіки в цілому. Світова практика має певний досвід щодо вирішення вказаних проблем, врахування якого є доцільним і може сприяти підвищенню як економічного, так і експортного потенціалу України.

Метою статті є створення механізму диверсифікації експортного потенціалу Дніпропетровської області

О. Головачова у своїй праці [1] досліджує стан інфраструктури українського аграрного ринку та його вплив на загальний розвиток АПК. А. Задоя досліджував питання зовнішньої торгівлі України, зокрема високотехнологічними товарами [2]. С. Кулицький приділяв увагу питанням трансформації економіки [3]. В. Ляшенко проводив аналіз можливості використання пільгових режимів розвитку пріоритетних галузей [4]. Н. Осадча, приділяла увагу створенню балансу стимулів та обмежень у митній сфері [5]. Р. Прокопенко аналізував перспективи вітчизняних галузей при виході з кризи [6].

Результати дослідження. Особливе значення в сучасних умовах має креативна індустрія розвитку зовнішньоекономічної діяльності.

Експортна стратегія для сектору креативних індустрій – це п'ятирічний план роботи, розроблений у результаті проведення низки консультацій з дер-

жавними та приватними стейкхолдерами. Ця Стратегія спрямована на впорядкування сектору та підвищення його конкурентоспроможності на внутрішньому та міжнародному ринках. Консолідація та об'єднання сектору, створення сприятливого бізнес-середовища, сприяння інтернаціоналізації та розвитку експорту є ключовими елементами успішного зростання креативних індустрій. Для досягнення цілей Стратегії зацікавлені сторони повинні реалізувати та координувати конкретні дії, контролювати прогрес та мобілізувати усі необхідні ресурси. Україна має значний потенціал до консолідації та перетворення креативних індустрій у високоефективний сектор економіки, який створює робочі місця та отримує валютну виручку. Україна історично є країною багатою на творчий потенціал. Тим не менш, український сектор креативних індустрій досі знаходиться на стадії формування та становлення. Цій стадії притаманне недостатнє розуміння різниці між культурою як суто інтелектуальним зусиллям, побудованим на традиціях і соціальній поведінці, та креативною економікою як використанням творчого таланту для комерційних цілей. Ця Стратегія є першою спробою на рівні держави визначити, організувати та перетворити потенціал сектору креативних індустрій у видимі економічні результати. Довгий час цей сектор розглядався лише з точки зору його здатності генерувати некомерційну, символічну, нематеріальну та освітню цінність. Визнання та пріоритизація сектору в Експортній стратегії України («дорожній карті» стратегічного розвитку торгівлі) на 2017-2021 роки, схвалений розпорядженням Кабінету Міністрів України від 27 грудня 2017 року № 1017-р, надало поштовху до розвитку креативних індустрій як окремого сектору економіки. З метою забезпечення безперервної та систематичної роботи з розвитку сектору, уряд зробив крок уперед та розпочав розробку ґрунтовного та консолідованого плану конкретних завдань і заходів. Існуючі обмеження сектору креативних індустрій необхідно вирішувати в короткостроковій та середньостроковій перспективі, щоб забезпечити його зростання та диверсифікацію. По-перше, не існує узгодженого формального визначення та визнання сектору ані на рівні державної політики, ані у відповідних актах законодавства, відтак ініціативи сектору залишаються

розрізненими та відокремленими. По-друге, державно-приватний діалог між урядом та бізнесом не налагоджений. Ролі та обов'язки відповідних державних органів та інституцій не є достатньо чіткими для ефективного управління сталим розвитком сектору. По-третє, креативні індустрії характеризуються обмеженою співпрацею в рамках сектору та між підсекторами, що призводить до низької конкурентоспроможності вироблених товарів та послуг на внутрішньому та міжнародному ринках. Крім того, режим стимулювання залучення внутрішніх та іноземних інвесторів, а також підтримки підприємств, які бажають вийти на світовий ринок, є неналежним. Заходи з просування креативних товарів та послуг не об'єднані спільним баченням та стратегією розвитку української пропозиції за кордоном. Аудіовізуальна індустрія є перспективним напрямом для розвитку різноманітних креативних підсекторів в Україні. Наразі кіноіндустрія розглядається як основний підсектор креативних індустрій, оскільки саме кіноіндустрія має потенціал об'єднати інші креативні індустрії в своєму ланцюгу створення вартості (саундтрек, дизайн костюмів, сценарій, сценографія, розкадровка, анімація, спецефекти тощо). Уряд виступив із ініціативами, спрямованими на створення сприятливих умов для забезпечення зростання та підвищення конкурентоспроможності кіноіндустрії. Водночас, існують і певні обмеження, які наразі перешкоджають кіноіндустрії реалізувати свій потенціал повною мірою. Ця Стратегія спрямована на те, щоб створити належні засади зростання креативних індустрій та їхнього перетворення на потужний експортоорієнтований сектор. Таке перетворення вимагає продуманого та узгодженого пакету дій, структурованого навколо чіткого бачення, підкріпленого визначеними стратегічними цілями, котрі досягатимуться завдяки реалізації низки конкретних заходів відповідно до Плану завдань і заходів.

Відповідно до загального бачення Стратегія визначає три стратегічні цілі: організувати та консолідувати сектор креативних індустрій враховуючи різноманітність сектору та його поточний етап розвитку, першим кроком є розуміння засад роботи та структури сектору креативних індустрій, підвищення його ефективності та заохочення кооперації. На рівні державної політики Україна повинна визначити особливості та структуру індустрії, визнати її важливість для економіки, прийняти та оновити секторальну стратегію, пріоритизувати її впровадження у стратегічних програмних документах уряду. З точки зору інституційної організації, уряд повинен заохочувати офіційний державно-приватний діалог, який би сприяв розвитку сектору згідно з пріоритетними напрямками. Інституція, яка забезпечуватиме державно-приватний діалог, тісно співпрацюватиме з іншою установою, яка виступатиме як представницький орган індустрії та представлятиме загальне бачення та інтереси сектору

у відносинах з урядом/державою. Українські креативні індустрії повинні розробити, адаптувати та модернізувати пропозицію товарів та послуг у пріоритетних підсекторах завдяки розбудові секторальних зв'язків, вдосконаленню навичок та збільшенню інвестицій. Оскільки креативне мислення є ключовим нематеріальним внеском у виробничий процес, кваліфіковані вузькопрофільні фахівці є запорукою ефективності та продуктивності індустрії. Отже, зміцнення української креативної пропозиції потребує розвитку відповідної фахової освіти, програм мобільності, міжнародного обміну знаннями та досвідом. Водночас, розвиток програм надання технічної та фінансової підтримки, що надається урядом та секторальними інституціями, повинен передбачати пріоритетні заходи зі стимулювання розширення креативної пропозиції та її диверсифікації відповідно до вимог національного та міжнародних ринків, сприяти інтернаціоналізації та експортній орієнтації з метою розширення ринкових можливостей та сталого зростання сектору. Для виходу на міжнародні ринки необхідно здійснити низку заходів. Охорона прав інтелектуальної власності (включно з ефективною системою примусового виконання) відповідно до європейського законодавства, спрощені правила валютного контролю для розвитку експорту та поширення електронної комерції наразі є ключовими напрямками розвитку сектору. Крім технічних аспектів інтернаціоналізації, Україні необхідно створити та запровадити ефективну брендингову програму для позиціонування країни як конкурентоспроможного гравця на ринку креативних продуктів. Потужний брендинг повинен супроводжуватися рекламними кампаніями, організованими шляхом комунікації з засобами масової інформації, членства в міжнародних програмах/асоціаціях та участі у заходах сектору. Координація зусиль, моніторинг прогресу та мобілізація ресурсів є вирішальними для успішного досягнення визначених стратегічних цілей. Вплив заходів, передбачених ПЗЗ, залежить від низки факторів, зокрема, мотивації та зусиль стейкхолдерів (включно з активним залученням представників бізнесу), систематичної координації дій та комунікації між органами, які відповідають за здійснення певних заходів, а також готовності публічних та приватних стейкхолдерів виділяти необхідні ресурси.

Після виникнення пандемії, обваленню цін на нафту світ став на порозі глобальної фінансової кризи. Кожна країна повинна розробляти стратегію виходу з кризи та розвитку свого потенціалу.

Як свідчать оперативні дані Державної митної служби України, останнім часом стрімко зростає постачання вітчизняної сільськогосподарської та промислової сировини на азійський ринок. Якщо в нашому експорті до країн ЄС частка сировини впродовж останніх років стабільно зменшується на користь товарів із більшою доданою вартістю, то в торгівлі з країнами Азії спостерігається дедалі ви-

разніший тренд на посилення сировинної спеціалізації. Першість тут утримує Китай, який останнім часом різко нарощує закупівлі української залізорудної сировини, зерна й лісоматеріалів.

Змагання світових потуг за продовольчу сировину і провоковане нею зростання «ножиць цін» для продукції тваринництва вже створило загрозу кризи у галузях із глибшою переробкою в Україні. Зокрема нещодавно галузеві асоціації українських виробників м'яса звернулися до уряду щодо різкого подорожання вартості кормів в Україні, які становлять близько 70% собівартості кінцевої продукції. За рік ціни на кукурудзу на внутрішньому ринку у гривнях зросли на 65%, а на фуражну пшеницю, яку використовують для годівлі тварин, – на 57%. Інший важливий компонент комбікорму – шрот олійних культур – подорожчав на 40%. Ще стрімкіше зростають експортні ціни впродовж останнього часу: якщо влітку ціни на кукурудзу перебували в діапазоні 140–150 дол. за тону, то зараз у портах вони вже перевищили 220 за тону попри розпал жнив. Ціни на пшеницю взагалі перевищили 240 дол. Водночас можливостей для аналогічного підвищення цін на м'ясо без зменшення обсягів виробництва немає, що створює загрозу поглиблення спаду в цих галузях і суміжних сферах харчової промисловості. Україна з кожним роком дедалі гірше витримує конкуренцію щодо виробництва готової продукції і в гірничо-металургійному комплексі. Якщо експорт руди динамічно зростає, то виробництво сталевого прокату зменшується. Водночас у світі сталь і далі виплавляють, а в Азії навіть збільшують обсяги її виробництва. Зокрема, за даними Worldsteel, обсяг виплавленої сталі у вересні 2020 року в Китаї був на 10,9% більшим, аніж торік, у Тайланді – на 10,3%, у В'єтнамі – взагалі на 45%, у Південній Кореї – на 2,1%.

Замість спостереження за інерційним сценарієм перетворення України на своєрідну ресурсну комору переважно азійських держав головна роль держави якраз і має полягати в поступовій корекції такої тенденції. Наприклад, шляхом створення вигідніших умов для переробки сировини в Україні й заохочення експорту вже готової продукції. Посилення оподаткування сировинних товарів здатне не лише знизити економічну доцільність їх експорту, а й підвищити прибутковість, а відтак і привабливість для розвитку переробних виробництв у самій Україні. А паралельно збільшити надходження до бюджету і зменшити потребу в зовнішніх запозиченнях. До того ж досягати цієї мети можна різними шляхами. Ідеться не лише про запровадження експортних мит, які можуть ускладнити зобов'язання України за торговельними угодами, а і про застосування інших інструментів. Зокрема, може йтися про квотування обсягів експорту сировини, яке створило б її надлишок на внутрішньому ринку і в такий спосіб знизило внутрішні ціни, порівняно з експортними. Іншим варіантом могло би стати збіль-

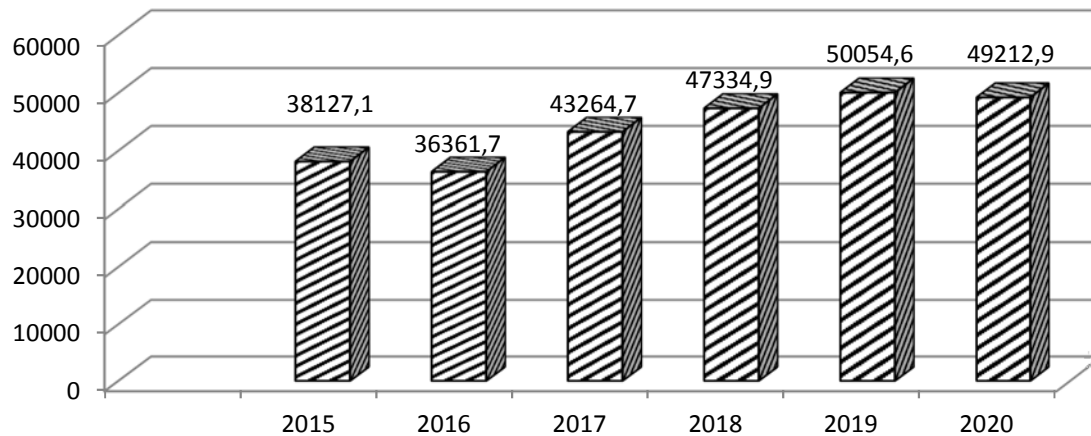
шення ренти на видобуток руд та інших корисних копалин і земельного податку за одночасного зниження на ту саму суму податків для виробників продукції із вищою доданою вартістю, які є споживачами відповідної сировини. Або, скажімо, використання додаткових бюджетних надходжень, отриманих із ресурсних галузей, для пільгового кредитування прямого субсидування тих виробників, які інвестуватимуть у розширення переробки сировини. Так, експорт зерна й олійних, малооброблених лісоматеріалів чи рудної сировини ставатиме менш привабливим, а їх переробка в Україні й експорт уже готової продукції – більш привабливим і для вітчизняного, і для транснаціонального бізнесу. Слід зазначити, що країни світу зіткнулися із залежністю від експорту Китаю, який був ізольований з грудня 2019 року, зокрема з експортом фармацевтичної продукції. Зовнішня торгівля відіграє важливу роль в економіці України. Тенденцією протягом 2012–2016 років було скорочення виручки від експорту товарів з одночасним скороченням експорту агропромислової продукції. Незважаючи на загальний негативний тренд, у 2017 році спостерігалось зростання експорту, в тому числі і на сільськогосподарську продукцію. За 2017 рік загальний експорт продукції склав 43,3 млрд дол. США, що на 19% більше ніж за 2016 рік. А за результатами 2018 року загальний експорт продукції з України становив 47,3 млрд дол. США, що на 9,2% більше порівняно з 2017 роком, у 2019 році становив 50,1 млн дол., що на 5,8% більше ніж у 2018 році. У 2020 році загальний експорт України становив 49,3 млрд дол. та скоротився він на 1,7% (рис. 1).

Слід відмітити про необхідність розробки програми щодо підвищення відсотка високотехнологічної продукції в загальному обсязі в Україні (за прогнозами попит на цю групу товарів значно зростає). В Україні частка продукції високого рівня наукоємності складає 1,6% (табл. 1).

Більшу частину експорту України становить продукція з низьким ступенем переробки, а частина продукції більш високого ступеня переробки, насамперед машин та устаткування, незначна.

Отже, у сучасних умовах виникає необхідність розвитку високо- та середньотехнологічного виробництва товарів та креативної індустрії. Середньовисокий рівень виробництва в Дніпропетровській області складає 6,3%.

Дніпропетровська область має потужний промисловий потенціал, який характеризується високим рівнем розвитку середньонизьких та низькотехнологічних галузей переважно добувної та важкої індустрії. У регіоні діють близько 500 великих та середніх промислових підприємств майже всіх основних видів економічної діяльності. Утім, нині зростаючими галузями у світі є сфера послуг, мікроелектроніка, комунікації і зв'язок, генна інженерія, біотехнології, інформатика, тому важливими позитивними напрямками розвитку Дніпропетровського ре-

Рис. 1. Загальний експорт по Україні, млн дол.
(за даними Державної служби статистики України)

Таблиця 1

Структура промислової продукції регіонів України за рівнем наукоємності, %

Рівень наукоємності продукції	Україна	Області					
		Дніпропетровська	Донецька	Запорізька	Полтавська	Харківська	Київська
Високий	1,6	0,1	0,1	0,9	0,2	3,2	2,2
Виробництво комп'ютерів, електронної та обчислюваної техніки	0,6	0,1		0,7	0,1	1,0	0,8
Виробництво основних фармацевтичних продуктів	1,0		0,1	0,2	0,1	2,2	1,4
Середньовисокий	10,1	6,3	6,9	16,9	10,7	15,8	7,5
Виробництво електричного устаткування	1,5	0,6	1,6	4,6	0,5	4,5	2,0
Виробництво машин і устаткування, не віднесених до інших груп	2,3	1,1	3,4	1,6	1,9	6,6	1,8
Виробництво автотранспортних засобів	2,8	1,6	0,4	9,0	6,9	3,3	1,4
Виробництво хімічних речовин та хімічної продукції	3,5	3,0	1,5	1,7	1,4	1,4	2,3

гіону є істотне збільшення частки торгівлі й громадського харчування, інформаційно-телекомунікаційного обслуговування, промисловості, охорони здоров'я та надання соціальної допомоги. Ці перспективні зміни сприятимуть підвищенню ВРП області, створенню необхідної інфраструктури, зниженню рівня безробіття.

Підсумки діяльності індустрії області формувались унаслідок зменшення обсягів випуску продукції (товарів, послуг) у добувній промисловості й розробленні кар'єрів (індекс – 96,8%) та сфери постачання електроенергії, газу, пари та кондиційованого повітря (80,5%) при одночасному зростанні обсягів виробництва у переробній галузі (107%).

Серед товаровиробників-переробників зростання рівня випуску продукції зафіксовано у мета-

лургійному виробництві, виробництві готових металевих виробів, крім машин і устаткування; гумових і пластмасових виробів, іншої неметалевої мінеральної продукції; харчових продуктів, напоїв та тютюнових виробів; коксу та продуктів нафтоперероблення; виготовлення виробів з деревини, паперу та поліграфічній діяльності; у машинобудуванні, крім ремонту і монтажу машин і устаткування (індекси 101,7–138%).

За структурою тільки 13,2% експорту відправляється до країн колишнього СНД та 32,8% до Європи, 33,8% – до країн Азії, 14,6% – до країн Африки та 4,3% до країн Америки. (табл. 2) Товарна структура експорту Дніпропетровської області протягом останніх років залишається практично незмінною. Вона зумовлена промисловим потенціалом області.

Географія експорту Дніпропетровської області, млн дол. [7]

	Роки							
	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019
Країни СНД	3988,8	3496,3	2525,0	1187,4	828,7	932,6	983,2	-
Інші країни світу	6138,1	6298,6	6238,8	5211,6	5036,1	6120,2	6739,4	-
Європа	1739,1	1847,9	1802,7	1402,2	1724	2404,4	2906,5	2692,8
Азія	3306,5	3543	3288	2457,7	2063,8	2382	2224,8	2632
Африка	701,0	661,2	993,1	1184,9	1057	1026	1176	1169
Америка	387,1	246,4	154,4	164,2	183	304	427	424
Австралія	0,6	0	0,2	0,3	0,3	0,6	1,7	4,6

Найбільшу частку продукції в експорті області займають недорогочінні метали (чорні метали та вироби з них, мідь, нікель, алюміній, свинець, цинк, олово), мінеральні продукти (нафта і продукти її переробки, руди, сірка, природний газ), продукція хімічної промисловості (продукти неорганічної хімії, фармацевтична продукція) та легкої промисловості (шовк, вовна, взуття), продукція машинобудівного комплексу (машини, електротехнічне обладнання, засоби наземного транспорту, літальні апарати), продукція агропромислового комплексу (продукти тваринного походження, продукти рослинного походження). Основне місце належить переробній промисловості (42,0%); добувна промисловість займає 16,8%, оптова та роздрібна торгівля – 9,1%. Обсяги експорту товарів у 2018 році становили 7822 млн дол. США, експорт послуг – 134 млн

дол., і порівняно з 2017 роком експорт товарів збільшився на 9,5%, імпорт – на 14,2%. Позитивне сальдо зовнішньоторговельного балансу товарами дорівнювало 2458,4 млн дол. (рис. 2).

Товарна структура експорту обумовлена промисловим потенціалом області, її основа – це чорні метали: прокат сталевий, феросплави, інші напівфабрикати зі сталі, чавуну (46,3% загального обсягу експорту товарів). Також у значних обсягах експортувались руди, шлак і зола: залізорудний концентрат (23,2%); вироби з чорних металів: сталеві труби (7,9%); продукція агропромислового комплексу: соняшникова олія, насіннева продукція, зерно (7,3%); продукція машинобудування: частини до залізничного транспорту, верстати, акумулятори, частини до сільськогосподарської техніки (4,0%); продукція хімічної промисловості (3,1%).

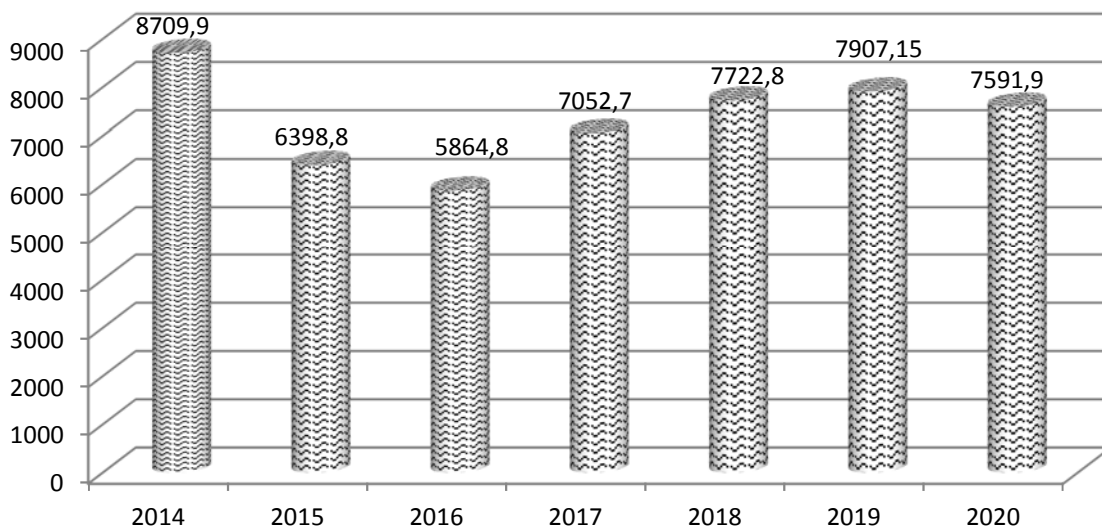

Рис. 2. Експорт товарів Дніпропетровської області, млн дол. (за даними Державної служби статистики України [7])

Лідерами експорту товарів до ЄС у 2018 році є продукти рослинного походження (18,3% до загального обсягу), недорогочінні метали та вироби з них (22%), мінеральні продукти (13,4%), машини, обладнання та механізми, електротехнічне обладнання (14,3%). Слід зазначити, що сальдо торговельного балансу Дніпропетровської області з країнами

ЄС є позитивним – 1067,1 млн дол. Зовнішньоторговельний оборот області із країнами ЄС склав 4694,7 млн дол. (35,2% у загальному обсязі зовнішньоторговельного обороту області), у тому числі: експорт – 2880,9 млн дол. США (36,7% загального обсягу експорту області), імпорт – 1813,8 млн дол. США (33,0% загального обсягу імпорту до області).

На Дніпропетровську область припадало 9,4% загального торговельного обороту товарів та послуг України з країнами ЄС, у тому числі 12,5% експортних та 6,9% імпорتنних операцій. Динаміка імпорту товарів проілюстровано на рис. 3.

Головними конкурентними перевагами України та промисловості Дніпропетровської області зокрема при здійсненні експансії на європейські ринки є такі:

– наявність Угоди про асоціацію України з ЄС, яка передбачає лібералізацію торгівлі товарами та послугами, а також лібералізацію руху капіталу;

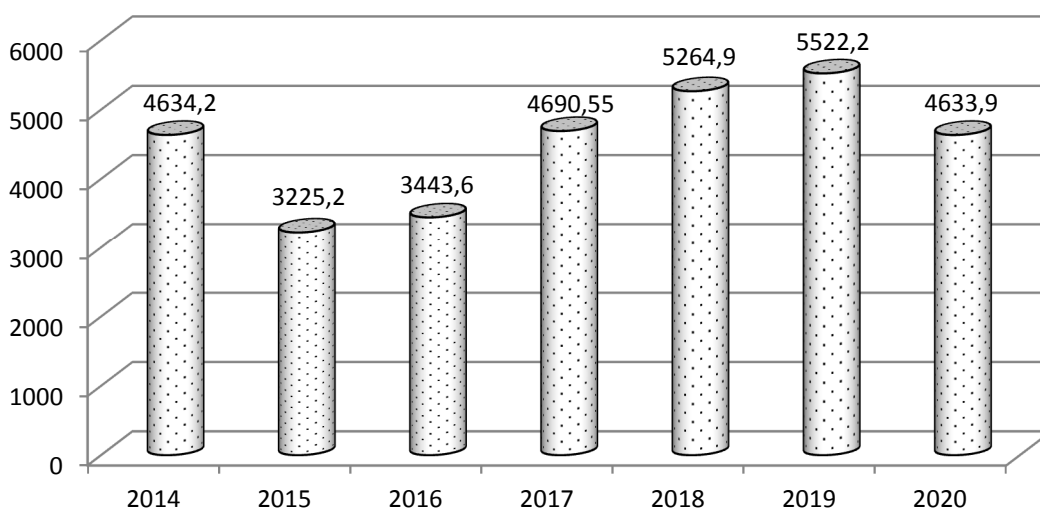
– низька вартість робочої сили, що дорівнює або менша ніж у більшості азійських країн, які наразі є «світовою фабрикою»;

– наявність промислової інфраструктури, яка може бути модернізована та переобладнана для виробництва товарів визначених перспективних галузей;

– вигідне географічне розташування з погляду близькості до країн ЄС та наявність транспортної інфраструктури, перш за все, морських портів, які завантажені лише на 30%;

– розгортання торговельної війни між Китаєм, США та ЄС, в якій Україна стає привабливою для китайських та американських інвесторів;

– наявність сировини для визначених галузей легкої промисловості, такої як деревина, недорогі цінні метали, корисні копалини, тканина та шкіра.

Рис. 3. Імпорт товарів Дніпропетровської області, млн дол.
(за даними Державної служби статистики України [7])

Отже, з метою використання цих конкурентних переваг та розвитку українських промислових регіонів доцільно залучення вітчизняних та іноземних інвесторів для створення нового або перенесення виробництва з азійських країн та імпорту потрібних виробничих технологій, зокрема в межах китайського глобального проекту «Один пояс, один шлях». Найбільш перспективними є інвестори з США (які зацікавлені у збереженні європейського ринку в умовах торговельної війни між США та ЄС) та азійські (які мають потребу у виробничих майданчиках, ближчих до європейського ринку збуту та з дешевою та кваліфікованою робочою силою). Це надасть можливість знизити безробіття, покращити зовнішньоекономічний баланс, підвищити якість продукції для внутрішнього ринку.

У розвинених країнах світу нині відбувається інформатизація промисловості, в її структурі збільшується доля і значущість високотехнологічних наукомістких галузей. Класифікація галузей промисловості за рівнем наукомісткості відповідно до методики ОЕСР виглядає таким чином [2]:

1) продукція високої наукомісткості: авіакошмічна і передова військова продукція; комп'ютерне й офісне устаткування; засоби зв'язку, включаючи радіо- і телевізійне устаткування; продукція фармацевтики і медичне устаткування; 2) продукція середньовисокої наукомісткості: наукове устаткування; моторні пристрої, електричні машини, верстати; неелектричне устаткування; транспорт; хімічна продукція; 3) продукція середньонизької наукомісткості: чорні і кольорові метали; металеві і неметалеві мінеральні продукти; судна; рафінована мідь і її продукти; хімічна і гумотехнічна продукція; 4) продукція низької наукомісткості: папір і друкарська продукція; текстиль, вовняні вироби, одяг, шкіра; продукти харчування, напої, тютюн; меблі. Саме ці галузі визначають сучасний промисловий комплекс розвинених держав [7].

Незважаючи на те, що ця класифікація дещо застаріла та не відображає змін у технологічній складності деяких галузей, вона може бути прийнята як базова для аналізу перспектив української економіки. В залежності від того, яка структура галузей,

Державною службою статистики України [7] запропоновано критерії для визначення, на якій фазі розвитку знаходиться суспільство. Україна маючи значний ресурсний та промисловий потенціал недостатньо ефективно використовує свої експортні можливості. Відсутній дієвий механізм диверсифікації ринків, у структурі українського імпорту є значна частка власного експорту. Про недосконалість експортного потенціалу свідчить і структура зовнішньої торгівлі України і, в першу чергу, її експорту.

Можна відокремити два масштабних явища світової економіки, без адаптації до яких Україна не має шансів вийти з кола країн третього світу.

Першим таким явищем є падіння ринків сировини. Це стосується як енергоносіїв (що є вигідним для України), так і інших товарів – commodity (у тому числі тих, які формують основу експорту України). Вже немає ніяких сумнівів, що падіння цін на усіх сировинних ринках це не спекулятивні стрибки або наслідки локальних криз, а є прояв довгих економічних хвиль. Економіка України два останні десятиліття була орієнтована на експорт. Багато в чому зростанням світових ринків, а не «ефективними власниками» або економічною політикою уряду, був обумовлений річний приріст ВВП України – 7-12% у першій половині двотисячних років. Проте більша частина можливостей висхідної стадії економічного циклу використана Україною не була, наслідки чого дуже б'ють зараз і по країні в цілому, і по власниках значної частини засобів виробництва. Сировинні ринки, які були традиційними джерелами економічного зростання України, сильно впали за останні три роки і є всі підстави зробити припущення, що в найближче десятиліття зростання цін не буде. В усякому разі, попередній період низьких цін тривав майже двадцять років і в цілому така розмірність властива довгим сировинним циклом.

До недавнього часу одним із головних експортних товарів в Україні була продукція металургії, яка зараз складає 26% українського експорту, а в середині двотисячних сягала 42%.

Українська металургія переживає глибоку кризу. Але проблеми в галузі розпочалися задовго до карантинних обмежень у світі, а отже, з ними вони не завершаться. Її занепад триває на тлі й унаслідок зміцнення у світовій металургії виробників із Китаю та інших азійських країн, включно з тими, хто донедавна купував металопродукцію в Україні.

За даними Worldsteel, виробництво сталі в квітні 2020 року в Китаї становило 85,0 млн т, тобто навіть на 0,2% більше, ніж у квітні 2019-го. Частка КНР зросла до 62% усього світового виробництва. А врешті світу справді різко обвалилася: на 30,5% (із 72,8 до 52,1 млн т). Водночас у далекосхідному регіоні більшість великих виробників сталі або знизили її виплавку значно менше, ніж у решті світу (у Південній Кореї лише на 8,4%, а на Тайвані на 16,3%), або суттєво збільшили, як у В'єтнамі

(+4,2%) і Таїланді (+6,9%). Той самий В'єтнам, який ще рік тому виплавляв значно менше сталі, ніж Україна у квітні 2020 року, перевершив її в 1,5 раза.

Тобто сталь виплавляють і навіть збільшують обсяги її виплавки, але інші країни. Натомість Україна дедалі більше скочується на позиції виробника сировини і продукції з меншою часткою доданої вартості. Спад у видобутку металевих руд в Україні відбувся за рахунок зменшення обсягів їх споживання українськими меткомбінатами. Експорт з України сталевих прокату всіх видів знизився у квітні на 26,7% (із 374 до 274 млн дол.) та на 25,9% з початку року (із 1,54 до 1,14 млрд дол.), чавуну і сталевих напівфабрикатів на 7,4% (з 307 до 284 млн дол.) та 2,7% (з 1,3 дол до 1,26 млрд дол.) відповідно. Експорт готових виробів із чорних металів зменшився на 10,8% у квітні (з 87,2 до 77,8 млн дол.) та 16,4% (з 341 до 285 млн дол.) із початку року. Натомість експорт руди навпаки динамічно зростав. Із початку року (на 18,4% до 1,24 млрд дол.) й у квітні, порівняно з квітнем 2019 року (на 22,4% до 360,7 млн дол.). Зокрема до Китаю зріс у 3,7 раза: до 242,4 млн дол у квітні та у 3,3 раза з початку року: до 0,7 млрд дол.

Водночас у найбільших виробників у регіонах основного збуту українського металу зменшення виробництва також виявилось значно нижчим, аніж в Україні (–30%). Це стосується також країн, що є найбільшими імпортерами українських сталевих напівфабрикатів, і тих, які на цих ринках є нашими основними конкурентами. Зокрема виплавка сталі в Туреччині зменшилася на 26,3%, Канаді на 24,4, у Росії на 19,4, в Ірані на 17,8, у Єгипті на 17,6, у Мексиці на 12,1, у Німеччині на 10,7, у Саудівській Аравії на 6%. Єгипет і Саудівська Аравія (донедавна одні з найбільших споживачів української металопродукції) зараз забезпечують дедалі більшу частку внутрішнього ринку за рахунок внутрішнього виробництва, і кожна має вже близько половини від обсягів виплавки української сталі.

Українські виробники вважають за краще експортувати продукцію низьких мір переділу, частка готових харчових продуктів складає 6,9% від усього експорту. Завдяки українському чорнозему, який дає можливість отримувати високий урожай без інвестицій у технології, та падінню ціни на нафту і газ, що привело до здешевлення добрив і палива, та відкриттю ринків ЄС, українське сільське господарство зараз переживає свої найкращі часи.

Але в цілому усі сировинні галузі втратили більшу частку своєї привабливості і в подальшому їх важливість буде знижуватись ще більше.

Спад в обробній промисловості у 2019 році значно перевищив аналогічні показники видобувної. Якщо в останній спад на 6% за результатами чотирьох місяців та 11,2% із початку року був спровокований насамперед зупинкою шахт, то в машинобудуванні виробництво обвалилося на 36,6% у квітні та на 19,7% із початку року, у легкій промис-

ловості на 37,8 та 13,6%, у металургії на 30 та 15,4%, у деревообробці на 23 та 8,3%.

Серед великих галузей промисловості найкраще почувається харчова промисловість. Там виробництво знизилось у квітні 2020 року лише на 6,5%, а з початку року навіть зростало. Прогнозовано збільшилося в умовах пандемії й виробництво фармацевтичної продукції. Зберегло свої обсяги виробництво нафтопродуктів і хімічних виробів.

Експорт зерна уже станом на 1 червня 2020 року перевищив показник за повний попередній маркетинговий рік (відповідно 54,35 і 50 млн т). Але до кінця червня очікувалося вивезення ще принаймні кількох мільйонів тонн торішнього врожаю (у травні, наприклад, йшлося про 3,5 млн т). Однак уже у другій половині року обсяги експорту його різко знизяться. Адже останні оцінки Мінекономіки свідчать про високу ймовірність зниження цього річного урожаю зерна на 15 млн т порівняно з торішнім. А це означатиме автоматичне зменшення фізичних обсягів його експорту у 2020–2021 маркетинговому році принаймні на 25–30%.

Обсяги експорту пшениці за прогнозами неперетрів в другій половині 2020 року будуть сильно обмежені меншим урожаєм і необхідністю забезпечити внутрішні потреби. Натомість експорт кукурудзи знизиться не лише в тонах, а й принесе значно менше валютної виручки через зниження цін на неї, що відбувається у зв'язку з використанням значної її частини у світі для виробництва біопалива.

Заходи, які останнім часом НБУ й ряд уживають для стимулювання української економіки, також не здатні кардинально поліпшити ситуацію в економіці. НБУ різко знизив облікову ставку до 8% і продовження циклу пом'якшення монетарної політики передбачає зниження облікової ставки до 7% на кінець 2020 року. Однак наразі це ще не обіцяє сподіваного ефекту для реального сектору економіки. Як було зазначено, інвестиції стрімко зменшуються. Водночас існує дедалі більше підстав вважати, що пом'якшенням скористається не реальний сектор економіки, а спекулянти й фінансисти. Отже, не виправдається сподівання, що зниження облікової ставки в комплексі з іншими заходами, що їх запровадив НБУ, надасть економіці стимул, необхідний для підтримання населення й бізнесу в складних поточних умовах і швидкого відновлення ділової активності та зниження безробіття після завершення карантину.

Креативні та культурні індустрії генерують близько 2,2 млрд дол. прибутку щороку, що становить приблизно 3% світового ВВП і забезпечує 29,5 млн робочих місць по всьому світу. Принаймні так було до початку пандемії COVID-19. Скасування або відтермінування культурних заходів, закриття культурних установ, припинення культурних практик громад, збільшення ризику розграбування культурних об'єктів, питання заробітку для різних

митців, практичне згортання культурного туризму є нинішньою світовою реальністю. Як і багато інших сфер, культурна індустрія була не готова до змін, що практично звалилися їй на голову. Така ситуація деструктивно впливає на життя людей, які створюють різні культурні продукти та практики, оскільки багато з них – незалежні працівники або ті, хто працює в малому чи середньому бізнесі, що особливо вразливий до фінансових потрясінь.

Із запровадженням карантинних обмежень 128 країн повністю закрили свої культурні установи. Оцінити повноту наслідків, наскільки глибокою може бути ця криза для культурного сектору, – завдання майбутнього, проте спостереження за сферою дають змогу зробити висновок про їхню тяжкість уже зараз. За інформацією ЮНЕСКО, культурний сектор у всьому світі зазнає багатопланового впливу пандемії COVID-19 – як соціального, так і економічного та політичного. Він впливає на доступ до культури, соціальні права художників і творчих професіоналів тощо. Навіть країни, чії системи соціального захисту охоплюють художників та культурних працівників, повідомляють, що й вони, імовірно, зіткнуться з труднощами в пом'якшенні наслідків кризи.

Культурний сектор ризикує бути одним із перших, що зазнає сильного негативного впливу пандемії COVID-19, а поряд із тим – таким, якому не обов'язково нададуть пріоритетність щодо термінових заходів підтримки. Так само як і в часи попередніх масштабних криз та потрясінь, які випадали людству, нині різні суспільства та їхні політики мають визначитися, чи є культура пріоритетом і чи є в умовах обмежених ресурсів та загальної невизначеності можливість хоча б частково допомогти цій сфері. Важливо розробити стратегію дій.

Навіть у межах існуючих розділів констатовано «обмежені фінансові можливості для експортерів частково «через неповноцінне функціонування Експортно-кредитного агентства (ЕКА)», відзначено, що «ЕКА має ризики для стабільності державного бюджету й не відповідає вимогам СОТ», і першим пунктом у запланованих ініціативах заявлено про «функціонування експортно-кредитного агентства». Або наприклад серед запланованих до реалізації в рамках програми ініціатив досі є плани лише розробити «стратегії цифрової трансформації (визначити роль держави, пріоритети, стимули)». Тобто наразі навіть такого уявлення немає, все знову зводиться до концепції.

Проте, розташування України між Європою й Азією, а також зарплата істотно нижча, ніж навіть в азіатських країнах, є дуже привабливими для інвесторів, які принесуть не лише гроші, але і технології. Головною перешкодою для їх приходу є не тільки та не стільки російсько-український військовий конфлікт, і навіть не корупція сама по собі, а повна деградація судової системи. При повністю корумпованих судах будь-яке підприємство може бути

відібране рейдерами, а рівень корупції не буде приведений до прийнятної для інвесторів величини навіть при успішній роботі правоохоронців. Доки в Україні не буде захисту прав власності, шансів на розвиток машинобудування за допомогою інвестицій з розвинених країн немає.

Проблемою є втрата цінності технологічних напрацювань наявних у космічній галузі – активна розробка відразу декількома приватними інвесторами багаторазових і суборбітальних космічних носіїв вже почала приносити свої плоди (SpaceX, Orbital Sciences і ще десятки інших). Зараз українські ракети є одними з кращих в світі – так, власник SpaceX Ілон Маск назвав ракету-носій Zenit кращою у світі, якщо не враховувати багаторазову Falcon його розробки, яка є вже ракетою нового покоління. Але після масового переходу на новий рівень технологічного устрою в галузі космічний спадок СРСР нікому не буде потрібен.

Гарні перспективи має військово-промисловий комплекс. Незважаючи на відсталість української військової техніки від передових зразків, у світі ще досить країн, які мають потребу в підтримці обороноздатності, але не можуть дозволити собі сучасне та дороге озброєння західних розробників. Тому український ВПК, який, завдяки війні та державному

замовленню отримав прилив інвестицій, зможе також працювати на зарубіжжя, ставши провідною експортною галуззю. Отримання коштів, у свою чергу надасть змогу зробити модернізацію.

Відставання України від провідних країн світу у сфері експорту послуг є однією з найбільш суттєвих проблем економічного розвитку України на сучасному етапі. Надання державної підтримки та сприяння українським підприємцям у збільшенні обсягів експорту, диверсифікації його потоків, допомога українським експортерам у виході на зовнішні ринки, захист їхніх економічних і торговельних інтересів за кордоном, є одним з пріоритетів діяльності державної служби в економічному напрямі. виправити ситуацію можна шляхом імплементації зарубіжного досвіду застосування інструментів державної підтримки експорту, серед яких провідну роль відіграють інструменти фінансової підтримки, зокрема, експортного кредитування, страхування і надання державних гарантій. З табл. 3 бачимо, що протягом досліджуваного періоду експорт послуг перевищує імпорту. Найвищі обсяги експорту спостерігаються у 2012 році і сягають 14096178,1 тис. дол. США. Однак бачимо тенденцію до спаду експорту сфери послуг в Україні у 2018 році, порівняно з 2008 роком експорт послуг спав на 19,5%.

Таблиця 3

Міжнародний досвід стимулювання експорту

Країна	Суб'єкт регулювання	Інструменти
США	Експортно-імпорتنний банк	Пряме кредитування, страхування кредитів та інші програми страхування.
	Асоціація з торгівлі та розвитку	Технічна допомога. Спеціалізовані дослідження
Японія	Японський уряд	Податки: спеціальні відрахування з експортних надходжень, повернення імпортного мита експортерам; фінансування, що стимулювало експорт: заходи із зниження вартості експорту перед відправленням, створення японського банку експортно-імпортних операцій; сприятливий валютний курс; експортні конкурси; кредитування
Австралія	Австралійська корпорація фінансування й страхування експорту	Страхування середньо- і довгострокових ризиків та фінансові послуги австралійським компаніям, що безпосередньо або опосередковано працюють на експорт, сприяє фінансуванню експорту банківськими закладами, а також займається консультативною діяльністю у сфері експорту; страхуванні політичних і комерційних ризиків
Мексика	Фінансова інституція «Банкомекст»	Експортні кредити та гарантії
Таїланд	Тайський департамент підтримки експорту	Інформування; програми просування національного бренду
Німеччина	Федеральне міністерство економіки й технологій	Координація діяльності із сприяння експорту всіх федеральних інституцій; програми із сприяння експорту для малих та середніх підприємств тощо.
	Федеральне Міністерство закордонних справ	Розбудовування іміджу країни; дослідження політичного та економічного середовища.
	Німецькі торгові палати	Маркетингові дослідження; розбудовування іміджу країни; дослідження політичного та економічного середовища; послуги з підтримки експорту

Незважаючи на перевищення експорту послуг над імпортом, слід відзначити, що переважна більшість українських виробників продукції з високою часткою доданої вартості не спроможна самостійно організувати кредитування збуту своєї продукції на

світовому ринку. Проте й у більшості зарубіжних країн такі розстрочки організовано завдяки безпосередній фінансовій підтримці державних установ. Зокрема це організовано через державні Агенції кредитування експорту (АКЕ) – Export import bank,

OPIC (США), COFACE (Франція), SACE (Італія), HERMES (ФРН) тощо [3].

Це вказує на пріоритетність вирішення проблеми належної фінансової підтримки експортної діяльності послуг. Інструменти фінансового впливу держави на експорт послуг, які практикуються в Україні, є застарілими та неефективними. Експортне кредитування в Україні не набуло належного розвитку. Виходячи на зовнішній ринок, експортер повинен мати доступ до фінансування на рівні із конкурентами з інших країн. Вітчизняні банки в умовах надзвичайно високих кредитних ризиків та дорогих і коротких пасивів мають гірші конкурентні позиції порівняно з банками розвинутих країн. Унаслідок цього обсяги та умови кредитної підтримки експортерів підпорядковані дії тих самих чинників, що визначають умови кредитування, наприклад, короткострокової торговельної операції. Як наслідок, вітчизняні банки не зацікавлені у кредитуванні експортного виробництва. Стабільно у невеликих обсягах експортним кредитуванням займається лише Державний експортно-імпорتنний банк.

Однак, з огляду на вагомий внесок сфери послуг в економіку країни, Україні важливо забезпечити її комплексну підтримку, а також підтримку наукомісткого бізнесу в цілому, щоб розвинути його до рівня країн ОЕСР (Організації Економічного співробітництва та розвитку) і Азії. Проблемою розвитку експорту послуг в Україні є те, що в загальній структурі зовнішньої торгівлі частка послуг незначна порівняно з товарами. Крім того, зовнішня торгівля послугами України продемонструвала значно вищий опір кризовим явищам світової економіки. Отже, досвід успішного експорту послуг є важливим для країни та може стати шляхом її розвитку. Основні проблеми, які перешкоджають розвитку ринку послуг України, розширенню та диверсифікації українського експорту послуг: відсутність адекватної нормативно-правової основи, ефективних систем оподаткування, законодавчі обмеження; низька концентрація капіталу, брак коштів на переобладнання технічної бази та створення нових основних фондів, недостатній розвиток малих і середніх підприємств; несприятливий інвестиційний та інноваційний клімат, непрозорість ведення бізнесу й корупція; недостатній розвиток наукоємних секторів, зокрема, сектору інформаційно-комунікаційних послуг з такими новими галузями, як електронна й мобільна торгівля, що базуються на мережі Інтернет [13].

Висновки. Створення ефективного механізму диверсифікації експортного потенціалу Дніпропетровської області передбачає як використання вже створеного інституційного механізму в Україні, так й міжнародного досвіду.

Нагромаджений світовий досвід податкового стимулювання експорту може бути досить корисним і повинен використовуватися при вдосконаленні системи регулювання і фінансування експорту

України в процесі подальших ринкових перетворень в економіці. Це може бути пільгове оподаткування прибутку; звільнення від податку на доход; знижки з цього відрахування з суми доходу, що підлягає оподаткуванню.

Для стимулювання експорту харчової промисловості, агропромислового комплексу в країні Азії доцільно кредитувати експорт, створювати торговельні дома. При цьому використовувати вже існуючий в Україні інституційний механізм: експортно-кредитне агентство, Export Promotion Office. Слід активізувати діяльність громадських організацій щодо покращення використання експортного потенціалу України в країні Азії. Накопичення первинного досвіду спілкування з однією з країн для підприємства допоможе в подальшому просуванні товарів до країн Азії. Підприємствам-експортерам необхідно створювати на підставі регіональних експортних стратегій власну стратегію опанування ринків.

Література

1. Головачова О. С. Проблеми та перспективи розвитку інфраструктури аграрного ринку України. *Бізнес Інформ*. 2013. №5. С. 178-183.
2. Задоя А. О. Зовнішня торгівля України: сучасні масштаби, структура і тенденції. *Академічний огляд*. 2016. № 2(45). С. 110-117.
3. Кулицький С. Питання трансформації української зовнішньої торгівлі на сучасному етапі. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=7198>.
4. Ляшенко В. І. Регулювання розвитку економічних систем: теорія, режими, інститути. Донецьк: ДонНТУ, 2006. 668 с.
5. Осадча Н. В., Сазонець І. Л. Формальні та неформальні глобальні інститути регулювання митної справи. *Збірник наукових праць Черкаського державного технологічного університету. Серія: Економічні науки*. Черкаси, 2012. Вип. 30, ч. III. С. 140-149.
6. Chen K., Chen Z., Wei J. Legal Protection of Investors, Corporate Governance, and the Cost of Equity Capital. *Corporate Finance*. 2009. Vol. 15(3). P. 273-289.
7. Державна служба статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/>.
8. Global economic prospects (January, 2017). URL: <http://www.worldbank.org/en/publication/global-economic-prospects>.
9. International Monetary Fund. (2018). URL: <http://www.theglobaleconomy.com>.
10. China. Trade Policy Review, Revision. WT/TPR/G/375, 14/09/2018 / WTO. URL: https://www.wto.org/english/tratop_e/tp_r_e/tp_rep_e.htm#by-country.
11. Європейський зелений акт. URL: https://dt.ua/finances/yevropeyskiy-zeleniy-akt-341290_.html.
12. Шаров О. М., Соболев Б. В. Щодо окремих питань державної фінансової підтримки експортної діяльності в Україні: аналітична записка. Київ: Національний інститут стратегічних досліджень. URL: <http://www.niss.gov.ua/articles/1187/>.
13. Гужва І. Ю. Кредитувати чи страхувати, або Як підтримати українського експортера. *Дзеркало тижня*. 2016. № 26. URL: https://dt.ua/macrolevel/kredituvati-chi-strahuvati-abo-yak-pid-trimati-ukrayinskogo-eksportera-_.html.
14. Котов Е. В., Ляшенко В. И. Оценка процессов модернизации Украины и ее экономических районов. *Вісник еко-*

номічної науки України. 2013. №1. С. 66-71. 15. **Ляшенко В., Червова Л., Кузьменко Л., Дубинина М., Казура С.** Потенціал конкурентоспособности промисленности регионів України. *Общество и экономика*. 2006. №2. С. 113-136. 16. **Lyashenko V., Osadcha N., Galyasovskaya O., Knyshek O.** Marketing prospects of small developed African countries assessment for traditional Ukrainian exports. *Economic Annals – XXI*. 2017. № 188. P. 20-25. doi: <https://doi.org/10.21003/ea.V166-04>.

References

- Holovachova, O. S. (2013). Problemy ta perspektyvy rozvytku infrastruktury aharnoho rynku Ukrainy [Problems and prospects development of the infrastructure of the agricultural market of Ukraine]. *Biznes Inform – Business Inform*, 5, pp. 178-183 [in Ukrainian].
- Zadoia, A. O. (2016). Zovnishnia torhivlia Ukrainy: suchasni massh-taby, struktura i tendentsii [Ukraine's foreign trade: modern scales, structure and trends]. *Akademichnyi ohliad – Academic review*, 2(45), pp. 110-117 [in Ukrainian].
- Kulytskyi, S. Pytannia transformatsii ukrainskoi zovnishnoi torhivli na suchasnomu etapi [Issues of transformation of Ukrainian foreign trade at the present stage]. (n.d.). Retrieved from <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=7198> [in Ukrainian].
- Liashenko, V. I. (2006). Rehuliuвання rozvytku ekonomichnykh system: teoriia, rezhymy, instytuty [Regulation of economic systems development: theory, regimes, institutes]. Donetsk, DonNTU [in Ukrainian].
- Osadcha, N. V., Sazonets, I. L. (2012). Formalni ta neformalni hlobalni instytuty rehuliuвання mytnoi spravy [Formal and informal global institutes of customs regulation]. *Zbirnyk naukovykh prats Cherkaskoho derzhavnoho tekhnolohichnoho universytetu. Serii: Ekonomichni nauky – Collection of scientific works of Cherkasy State Technological University. Series: Economic Sciences*, Vol. 30, Part III, pp. 140-149 [in Ukrainian].
- Chen, K., Chen, Z., Wei, J. (2009). Legal Protection of Investors, Corporate Governance, and the Cost of Equity Capital. *Corporate Finance*, 15(3), pp. 273-289.
- Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy [State Statistics Service of Ukraine]. (n.d.). [ukrstat.gov.ua](http://www.ukrstat.gov.ua/). Retrieved from <http://www.ukrstat.gov.ua/> [in Ukrainian].
- Global economic prospects (January, 2017). Retrieved from <http://www.worldbank.org/en/publication/global-economic-prospects>.
- International Monetary Fund. (2018). Retrieved from <http://www.theglobaleconomy.com>.
- China. Trade Policy Review, Revision. WT/TPR/G/375, 14/09/2018 / WTO. Retrieved from https://www.wto.org/english/tratop_e/tpr_e/tp_rep_e.htm#bycountry.
- Yevropeyskyi zelenyi akt [European Green Act]. (n.d.). *dt.ua*. Retrieved from https://dt.ua/finances/yevropeyskiy-zeleniy-akt-341290_.html [in Ukrainian].
- Sharov, O. M., Soboliev, B. V. Shchodo okremykh pytan derzhavnoi finansovoi pidtrymky eksportnoi diialnosti v Ukraini [On some issues of state financial support for export activities in Ukraine]. Kyiv,

NISS. Retrieved from <http://www.niss.gov.ua/articles/1187/> [in Ukrainian].

13. Huzhva, I. Yu. (2016). Kredytuvaty chy strakhuvaty, abo Yak pidtrymaty ukrainskoho eksportera [To lend or insure, or How to support a Ukrainian exporter]. *Dzerkalo tyzhnia – Mirror of the week*, 26. Retrieved from https://dt.ua/macrolevel/kredituvati-chi-strahuvati-abo-yak-pidtrimati-ukrayinskogo-eksportera_.html [in Ukrainian].

14. Kotov, Ye. V., Lyashenko, V. I. (2013). Otsenka protsessov modernizatsii Ukrainy i yeye ekonomicheskikh rayonov [Evaluation of the processes of modernization of Ukraine and its economic regions]. *Visnyk ekonomichnoi nauky Ukrainy*, 1, pp. 66-71 [in Russian].

15. Lyashenko, V., Chervova, L., Kuz'menko, L., Dubinina, M., Katsura, S. (2006). Potentsial konkurentosposobnosti promyshlennosti regionov Ukrainy [Potential of the competitiveness of the industry of the regions of Ukraine]. *Obshchestvo i ekonomika – Society and economy*, 2, pp. 113-136 [in Russian].

16. Lyashenko, V., Osadcha, N., Galyasovskaya, O., Knyshek, O. (2017). Marketing prospects of small developed African countries assessment for traditional Ukrainian exports. *Economic Annals – XXI*, 188, pp. 20-25. doi: <https://doi.org/10.21003/ea.V166-04>.

Осадча Н. В. Концептуальні засади реалізації та вдосконалення експортної стратегії Дніпропетровської області

У статті проаналізовано інструменти диверсифікації ринків. Досліджено ситуації стану розвитку експортної діяльності України та Дніпропетровської області в умовах пандемії. В дослідженні визначено основні загрози зовнішньоекономічної діяльності.

Обґрунтовано необхідність створення механізму диверсифікації експортного потенціалу Дніпропетровської області в умовах економічної та політичної кризи України. Проаналізовано проблеми та перспективи розвитку експортного потенціалу Дніпропетровської області – збільшення ролі країн Європи як торговельного партнера, що серед інших причин відбулося завдяки Угоді про Асоціацію з ЄС та диверсифікації джерел постачання енергії. Проблемним аспектом просування експорту є відсутність у підприємців знання правил та умов СОТ.

Досліджено тенденції експорту Дніпропетровської області під час пандемії та можливості зменшення впливу Росії, активізація співпраці з Китаєм.

В Україні відсутній законодавчо обґрунтований механізм взаємодії держави та галузевих громадських організацій. Певні намагання держави побудувати механізм діалогу влади та бізнесу не є послідовними. Для просування цих процесів потрібні були структури, які могли б чітко сформулювати органам влади свої актуальні вимоги і відстоювати інтереси своїх галузей усіма конституційно можливими засобами, тобто могли позиціонувати себе й захищати свої інтереси в державних органах виконавчої влади.

Досліджено можливість диверсифікації ринків та активізації просування товарів на ринки Азії.

Ключові слова: експортний потенціал, експорт, імпорт, експортний клімат, програма дій.

Osadcha N. Conceptual Basis of Implementation and Improvement of the Export Strategy of the Dnipropetrovsk Region

The article analyzes the tools of market diversification. The situation of development of export activity of Ukraine in the conditions of pandemic is investigated. The main threats to foreign economic activity have been identified.

The necessity to create a mechanism for diversification of export potential of Dnipropetrovsk region in the conditions of economic and political crisis of Ukraine is substantiated. The article analyzes the problems and prospects of development of export potential of Dnipropetrovsk region. One of the main trends in the export activity of the region is the increasing role of European countries as a trading partner, which was due, among other reasons, to the Association Agreement with the EU and the diversification of energy sources. A problematic aspect of export promotion is the lack of knowledge of WTO rules and conditions for entrepreneurs.

The tendencies of export of the Dnipropetrovsk region during the pandemic and the possibility of mixed influence of Russia and cooperation with China have been investigated.

There is no legislatively substantiated mechanism of interaction between the state and industry NGOs in Ukraine. Some efforts by the state to build a mechanism of power-business dialogue are not consistent. To promote these processes, structures were needed that could clearly state to the authorities their current requirements and defend the interests of their industries by all constitutionally possible means, that is, could position themselves and defend their interests in the state bodies of the executive power.

The possibility of diversification of markets and intensification of promotion of goods to the markets of Asia is investigated.

Keywords: export potential, export, import, export climate, action program.

Осадчая Н. В. Концептуальные основы реализации и улучшения экспортной стратегии Днепропетровской области

В статье проанализированы инструменты диверсификации рынков. Исследована ситуация состояния развития экспортной деятельности Украины и Днепропетровской области в условиях пандемии. В исследовании определены основные угрозы внешнеэкономической деятельности.

Обоснована необходимость создания механизма диверсификации экспортного потенциала Днепропетровской области в условиях экономического и политического кризиса Украины. В статье проанализированы проблемы и перспективы развития экспортного потенциала Днепропетровской области. Среди основных тенденций экспортной деятельности области – увеличение роли стран Европы как торгового партнера. Это произошло благодаря соглашению об ассоциации с ЕС. Проблемным аспектом продвижения экспорта является отсутствие у предпринимателей знаний правил и условий ВТО.

Исследованы тенденции экспорта Днепропетровской области во время пандемии и возможности уменьшения влияния России в экспорте, активизация сотрудничества с Китаем.

В Украине отсутствует законодательно обоснованный механизм взаимодействия государства и отраслевых общественных организаций. Определенные попытки государства построить механизм диалога власти и бизнеса не являются последовательными. Для продвижения этих процессов нужны были структуры, которые могли бы четко сформулировать органам власти свои актуальные требования и отстаивать интересы своих отраслей всеми конституционно возможными средствами, то есть могли позиционировать себя и защищать свои интересы в государственных органах исполнительной власти.

Исследована возможность диверсификации рынков и активизации продвижения товаров на рынки Азии.

Ключевые слова: экспортный потенциал, экспорт, импорт, экспортный климат, программа действий.

Стаття надійшла до редакції 21.01.2021

Прийнято до друку 16.03.2021

К. В. Павлов,

доктор экономических наук, профессор,
ORCID 0000-0003-2583-9593,
e-mail: kvp_ruk@mail.ru,

Полоцкий государственный университет
г. Новополоцк, Республика Беларусь,

Н. Р. Асадуллина,

кандидат экономических наук, доцент,
ORCID 0000-0001-7022-3638,
e-mail: rasadullina@mail.ru,

Ташкентский филиал Российского экономического
университета им. Г. В. Плеханова,
г. Ташкент, Узбекистан

МОДЕЛИРОВАНИЕ СОЦИАЛЬНО-ЭКОНОМИЧЕСКИХ ФАКТОРОВ И ТЕНДЕНЦИЙ В УСЛОВИЯХ НОВЫХ ПАТОЛОГИЧЕСКИХ ВЫЗОВОВ И ПРОЦЕССОВ ЦИФРОВИЗАЦИИ (на примере Республики Узбекистан)

Постановка проблемы. В последнее время существенно возрос уровень неопределенности и изменчивости организационно-экономической и экологической среды. Особенно это стало очевидным в условиях пандемии COVID-19, когда даже в развитых странах уровень ВВП сократился на 7-8%, усилилась социальная напряженность в обществе, а вместе с этим возросла и вероятность возникновения так называемых цветных революций со всеми вытекающими отрицательными последствиями. Все эти негативы, нередко называемые вызовами современного мира, обобщенно можно назвать **патологиями** социально-экономического и экологического характера (этот термин образован от греческого «патос», что означает болезнь). Влияние пандемии COVID-19 на функционирование социально-экономической системы практически всех стран мира воочию показало, насколько серьезно может быть влияние патогенных факторов на систему общественного воспроизводства, показало, как серьезно может измениться функционирование так называемой нормальной социально-экономической и экологической системы вплоть до появления общественных закономерностей патологического типа.

Однако наряду с негативными факторами на функционирование общественных систем большое влияние оказывают и прогрессивные факторы, особенно связанные с передовыми технологиями и другими направлениями современного научно-технического прогресса. Таким образом, равновесное функционирование общества в значительной мере зависит от соотношения (даже можно сказать – от противодействия) этих двух групп факторов – патологических вызовов современного мира и факторов, связанных с НТП. В этой связи необходимо добавить, что к важнейшим направлениям современного НТП относятся процессы цифровизации общества

на разных уровнях управленческой иерархии, поэтому вторым важнейшим исследовательским аспектом в данной работе в настоящее время являются факторы и перспективы цифровизации воспроизводственной системы в разных государствах постсоветского периода.

Анализ последних исследований и публикаций. Учитывая, что в последние десятилетия на разных уровнях общественной иерархии участились всевозможные кризисы, которые весьма болезненно переживаются населением, представляется, что развитие различного рода патонаук является весьма актуальным. И речь здесь идет не только об известных традиционных науках медико-биологического характера (патоанатомии, патопсихологии, патофизиологии и т.п.), но и о новых научно-учебных дисциплинах общественного профиля. Начиная с 90-х годов XX века автор в ряде научных работ уже высказывал идею о целесообразности возникновения и развития такого рода патонаук [1, с.14], которые было предложено называть патоэкономикой [2, с. 136], патоэкологией [3, с. 94] и др.

Методология исследования. Отличительной чертой современного общества является его постоянная модернизация и диверсификация, причём происходящие изменения носят амбивалентный характер: совершенствуются одни, приходят в упадок другие. Поэтому возникает потребность в анализе социально-экономических аспектов жизни общества, одним из инструментов которого является моделирование различных сторон общественного развития, таких, как экологическая, демографическая, производственная и пр. Акцент на развитие социально-экономических аспектов жизни общества сделан в Программе реализации Стратегии действий по пяти приоритетным направлениям развития Республики Узбекистан в 2017-2021 годах, где поставлена

задача «сокращения роли государства в регулировании социально-экономического развития страны, децентрализация и демократизация системы государственного управления» [4].

Актуальность моделирования социально-экономических аспектов жизни населения связана с переходными процессами трансформации экономики в условиях глобализации, когда неправильно выбранное стратегическое решение угрожает развитию общества, недопущение которого предполагает использование инструмента эконометрического моделирования. Особенно важно осуществлять моделирование процессов общественного развития в условиях кризиса, когда возрастает уровень неопределенности социально-экономической среды, усиливается степень ее изменчивости, а также возрастает значение различных патозкономических факторов [2, с. 247]. Эконометрическое моделирование социально-экономических систем является неоднозначным процессом. Однако его рациональное применение является одним из факторов повышения конкурентоспособности экономических систем с учетом возможностей современных информационных технологий для принятия решений на перспективу.

Использование моделей в исследовании социально-экономических аспектов и факторов направлено на выполнение ряда функций: углубить познания в отношении действующих систем; выявить путь их совершенствования; сделать сравнительный анализ реального объекта и его математической модели, что позволит определить особенности и качественные характеристики этого объекта. Эвристические функции моделирования заключаются в определении негативных тенденций и в выборе позитивных путей решения проблем.

Целью данной статьи является анализ и моделирование экономических процессов в Республике Узбекистан в условиях новых патологических вызовов и процессов цифровизации.

Моделирование имеет свои цели: выяснить состояние проблемы на данный момент; определить «критические» моменты противоречий; выявить тенденции развития и факторы, корректирующие нежелательное развитие объекта моделирования; для поиска оптимальных вариантов разрешения вопросов способствовать активизации деятельности государственных и общественных организаций. То, что модель не может отразить всю картину процесса, а отображает лишь отдельные существенные его стороны, является неотъемлемым свойством модели. С одной стороны, это свойство метода затрудняет анализ процесса в целом, с учетом всех разнообразных взаимосвязей факторов. При этом эффективность модели зависит не только от того, насколько хорошо изучен данный процесс теоретически, но и от того, насколько успешно можно применить методики моделирования в каждом конкретном случае.

С другой стороны, рассматриваемое свойство дает ценную возможность выделить и имитировать в модели наиболее значимые условия и факторы и на этой основе изучить их действие и взаимосвязи с другими существенными факторами и процессом в целом. Здесь кроются возможности для использования метода моделирования в прогностических целях: опираясь на знание о функционировании важнейших факторов, определяющих динамику процесса, можно дать прогноз его дальнейшего развития. Использование сильных сторон метода моделирования и знание его слабостей, сочетание этого метода с другими, количественного анализа с качественным дает основание в процессе его применения получить достоверные результаты.

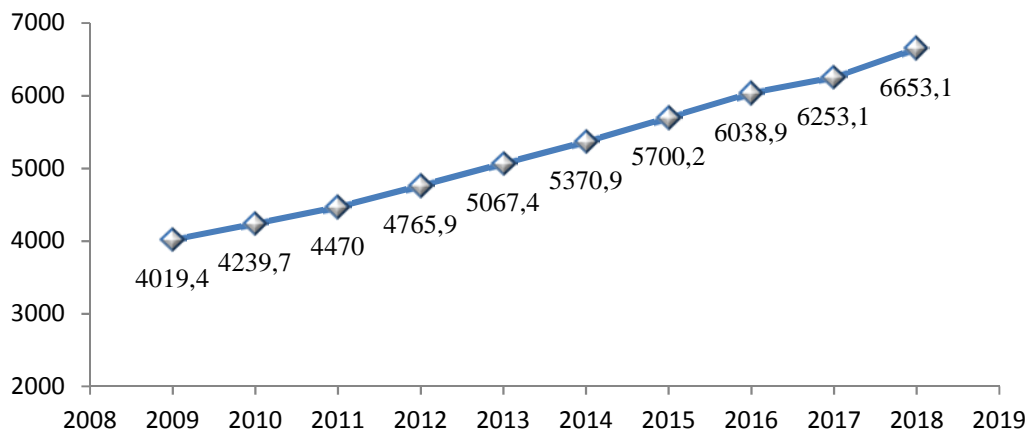
Изложение основного материала исследования. При моделировании социальных процессов ставятся самые различные цели и решаются разнообразные задачи. С помощью моделирования определяются оптимальные размеры, предсказывается поведение системы, анализируются факторы, в результате которых обосновывается разный уровень жизни [5]. Уровень жизни населения – один из важнейших показателей экономического развития любой страны. Для комплексного анализа уровня жизни населения используются следующие показатели: уровень среднедушевых доходов населения, степень дифференциации населения по доходам и потреблению, величина прожиточного минимума, уровень бедности населения, а также жизненный стандарт, то есть минимальный объем потребительских благ, который гарантирован государством.

Уровень жизни характеризуется разными показателями, возможности их осуществления рассматриваются при моделировании, одним из которых является показатель ВВП на душу населения, динамика и тренд которого представлен на рисунке.

Показатели уровня жизни населения, в свою очередь, исследуются с помощью целой системы приемов и методов, в частности, методов статистического и эконометрического моделирования. Вопросы регулирования и управления социально-экономическими процессами, в том числе уровня жизни населения, предполагают построение и разработку эконометрических моделей. Особая сложность моделирования социально-экономических процессов в том, что оно требует теоретического осмысления в соответствии с существующей социальной действительностью.

Актуальность моделирования социально-экономических процессов в условиях рыночной экономики обусловлена прежде всего тем, что процесс моделирования является неотъемлемой частью прогнозирования, которое определяет эффективность управления социально-экономической сферой. При анализе социально-экономических процессов, в том числе при анализе оценки благосостояния населения на основе экономико-математических методов особое место занимают эконометрические модели,

Рисунок. Динамика показателя ВВП на душу населения в Узбекистане за период с 2009 по 2018 г. [6]

которые позволяют выявить и измерить количественные связи между изучаемыми показателями и влияющими на них факторами.

Эконометрические модели в исследовании уровня жизни населения применяются в зависимости от целей и направлений анализа, а также от наличия информации. В этой связи построена и интерпретирована модель зависимости ВВП на душу населения Узбекистана от темпов инфляции и безработицы за период с 2009 по 2019 г.

На основе анализа матрицы коэффициентов парной корреляции выявлено отсутствие явления мультиколлинеарности факторов, в связи с чем все вышеперечисленные факторы были включены в модель. В результате множественного корреляционно-регрессионного анализа получена следующая модель с полным набором факторов:

$$Y = 25180,8 - 2456,83X_1 - 103,01X_2,$$

где Y – ВВП на душу населения, млн сум;

X_1 – уровень безработицы, %;

X_2 – уровень инфляции, %.

При математическом моделировании необходимо оценить адекватность построенной модели, то есть соответствия модели реальному процессу, при этом имеется в виду не просто адекватность, а соответствие ее тем свойствам, которые считаются существенными для исследования. Проверка адекватности эконометрических моделей является серьезной проблемой, так как без такой проверки применение результатов моделирования в управленческих решениях может оказаться невозможным.

Анализ построенной модели выявил следующее: факторы, включенные в модель, способствуют снижению уровня жизни. В частности, возрастание уровня безработицы на 1% приводит к снижению ВВП на душу населения на 2456,83 млн сум, соответственно возрастание уровня инфляции на 1% снижает значение этого показателя на 103,01 млн сум, то есть между отношением ВВП на душу населения к уровню безработицы и уровню инфляции существует обратная связь. При этом сравнитель-

ный анализ влияния факторов на объем ВВП на душу населения указывает на более сильное влияние на него уровня безработицы, чем уровня инфляции, что может быть ориентиром для управления процессом социально-экономического развития общества на перспективу.

Множественный коэффициент корреляции, равный 0,8587, показывает, что связь между уровнем ВВП на душу населения и факторами, включенными в модель, сильная и это подтверждает правильность гипотезы о взаимосвязи между включенными в модель показателями. Множественный коэффициент детерминации, равный 0,7377, показывает, что изменение уровня ВВП на душу населения на 73,77% зависит от вариации факторов, включенных в модель, что указывает на адекватность модели. Оценка значимости уравнения регрессии в целом производилась с помощью F -критерия Фишера и так как выполняется условие $F_{расч} > F_{табл}$, то с вероятностью 95% принимается гипотеза о статистической значимости эконометрической модели и целесообразности ее использования для целей принятия решений или прогнозирования на перспективу.

Выводы. Таким образом, предложенный в статье подход построения эконометрических моделей об анализе социально-экономических факторов и аспектов развития Республики Узбекистан в настоящее время весьма перспективен и может способствовать получению полезной информации, которая будет востребована и использована в процессе принятия эффективных управленческих решений. В результате исследований стало очевидно, что факторы общественного развития и возникающие вследствие их действия социально-экономические тенденции с достаточной степенью условности можно разбить на две большие группы. К первой группе следует отнести факторы и тенденции негативного характера, связанные с действием всевозможных патологий (экономических, социальных, экологических, территориальных, правовых и т.п.), отрицательно влияющих на функционирование воспроизводственной системы (например, действие на общество панде-

мии COVID-19, на так называемые современные вызовы негативного характера и т.д.). Ко второй группе, наоборот, можно отнести позитивные факторы и тенденции, прежде всего связанные с прогрессивным влиянием НТП и эффективными организационно-управленческими сдвигами и реалиями.

Противоборство этих двух групп факторов и тенденций в значительной мере влияет на уровень равновесия и устойчивости общественных систем, а также определяет динамику и перспективы развития социума в обозримом будущем. От того, какая из этих двух групп факторов и тенденций возобладаст, во многом и будет зависеть состояние общественного устройства: будет ли оно деградировать или, наоборот, прогрессировать и развиваться. Очевидно, что от этого во многом зависит динамика уровня и темпов роста ВВП, уровня и качества жизни, инфляции и многих других параметров и показателей, с которыми связана повседневная жизнь населения в целом и каждого из нас.

В настоящее время многие пессимистически настроенные специалисты склоняются к осуществлению преимущественно негативного сценария общественного развития. Это и понятно, истощение природно-ресурсной базы, ухудшение качества экологической среды, рост народонаселения в мире, не говоря уже о возрастании огромного ядерного потенциала, – всё это вряд ли придаст мощи усилению оптимистических настроений. Однако, на наш взгляд, не стоит отчаиваться и нужно верить в лучшее. И дело здесь не только в разумной природе человечества и победе добра над злом, а прежде всего в надежде на большие возможности НТП и особенно на технологический прогресс.

В настоящее время цифровизация общества на всех уровнях организационно-управленческой иерархии является важнейшим направлением научно-технического прогресса, в котором реализуются наиболее передовые технологии, методы и формы организационно-управленческой мысли. В этой связи можно надеяться, что реализация позитивных процессов, связанных с внедрением передовых направлений и методов НТП, в том числе в области цифровизации общества, сможет сгладить последствия многих негативных вызовов патологического характера в современном мире, в результате чего прогрессивные тенденции общественного развития в конечном счете возобладают над негативными факторами и тенденциями.

Литература

1. **Лужин Г. П., Павлов К. В.** Патозкономика: задачи, проблемы, направления исследований: монография. Апатиты: Изд-во Кольского НЦ РАН, 1995. 111 с.
2. **Павлов К. В.** Патологические процессы в экономике: монография. Москва: Магистр, 2009. 461 с.
3. **Павлов К. В.** Патологические процессы в эколого-экономической сфере: монография. Германия: Изд-во LAP LAMBERT, 2011. 438 с.
4. **Стратегия действий**

по пяти приоритетным направлениям развития Республики Узбекистан в 2017-2021 годах: Указ Президента Республики Узбекистан от 7 февраля 2017 года № УП-4947.

5. **Моделирование** социальных процессов. URL: https://spravochnick.ru/sociologiya/suschnost_i_principy_socialnyh_processsov/modelirovanie_socialnyh_processsov/.

6. **Официальный сайт** Государственного комитета по статистике Республики Узбекистан. URL: <http://www.stat.uz>.

References

1. Luzin, G. P., Pavlov, K. V. (1995). Patoekonomika: zadachi, problemy, napravleniya issledovaniy [Pathoeconomics: tasks, problems, research directions]. Apatity, Publishing house of the Kola Scientific Center of the Russian Academy of Sciences [in Russian].
2. Pavlov, K. V. (2009). Patologicheskiye protsessy v ekonomike [Pathological processes in economics]. Moscow, Master [in Russian].
3. Pavlov, K. V. (2011). Patologicheskiye protsessy v ekologo-ekonomicheskoy sfere [Pathological processes in the ecological and economic sphere]. Germany, Publishing house LAP LAMBERT [in Russian].
4. Strategiya deystviy po pyati prioritetnym napravleniyam razvitiya Respubliki Uzbekistan v 2017-2021 godakh: Ukaz Prezidenta Respubliki Uzbekistan ot 7 fevralya 2017 goda № UP-4947 [Action strategy for five priority areas of development of the Republic of Uzbekistan in 2017-2021: Decree of the President of the Republic of Uzbekistan dated February 7, 2017 No. UP-4947] [in Russian].
5. Modelirovaniye sotsial'nykh protsessov [Modeling social processes]. (n.d.). *spravochnick.ru*. Retrieved from https://spravochnick.ru/sociologiya/suschnost_i_principy_socialnyh_processsov/modelirovanie_socialnyh_processsov/ [in Russian].
6. Ofitsial'nyy sayt Gosudarstvennogo komiteta po statistiki Respubliki Uzbekistan [Official website of the State Committee on Statistics of the Republic of Uzbekistan]. (n.d.). *stat.uz*. Retrieved from <http://www.stat.uz> [in Russian].

Павлов К. В., Асадуллина Н. Р. Моделирование социально-экономических факторов и тенденций в условиях новых патологических вызовов и процессов цифровизации (на примере Республики Узбекистан)

В условиях збільшеного рівня невизначеності і мінливості організаційно-економічного середовища посилюється значення і вплив різного роду патологій громадського характеру (наприклад, пандемії COVID-19, всьляких кольорових революцій тощо), що мають суттєві негативні наслідки для функціонування соціуму і його найважливіших структур. Протистояти впливу сучасних негативних викликів може використання новітніх досягнень НТП, таких, як всебічна цифровізація і моделювання найважливіших факторів і тенденцій суспільного розвитку.

У статті здійснюється аналіз та моделювання деяких найважливіших параметрів функціонування української економіки, результати якого можуть бути використані при розробці стратегії дій щодо пріоритетних

напрямів розвитку Республіки Узбекистан. Таким чином, у результаті проведених досліджень стало очевидним, що фактори суспільного розвитку та соціально-економічні тенденції, що виникають внаслідок їх дії, можна розбити на дві великі групи: до першої слід віднести чинники і тенденції негативного характеру, пов'язані з дією всіляких громадських патологій; до другої групи, навпаки, можна віднести позитивні фактори і тенденції, перш за все пов'язані з прогресивним впливом НТП, у тому числі, з таким важливим сучасним напрямком, як всебічна цифровізація суспільства.

Ключові слова: нові патологічні виклики, цифровізація суспільства, моделювання соціально-економічних процесів, фактори, тенденції, Республіка Узбекистан.

Konstantin V., Asadullina N. Modeling of Socio-Economic Factors and Trends in the Context of New Pathological Challenges and Digitalization Processes (Based on the Example of the Republic of Uzbekistan)

In the context of the increased level of uncertainty and variability of the organizational and economic environment, the importance and influence of various kinds of pathologies of a social nature (for example, the COVID-19 pandemic, various color revolutions, etc.), which have significant negative consequences for the functioning of society and its most important structures, has increased. The use of the latest achievements of STP, such as comprehensive digitalization and modeling of the most important factors and trends in social development, can counteract the impact of modern negative challenges.

The article analyzes and models some of the most important parameters of the functioning of the Uzbek economy, the results of which can be used in the development of a strategy for action in priority areas of development of the Republic of Uzbekistan. Thus, as a result of the conducted research, it became obvious that the factors of social development and the socio-economic trends that arise as a result of their action can be divided into two large groups: the first should include factors and trends of a negative nature associated with the action of various social pathologies; the second group, on the contrary, can include positive factors and trends, primarily related to the progressive

influence of STP, including such an important modern direction as the all-round digitalization of society.

Keywords: new pathological challenges, digitalization of society, modeling of socio-economic processes, factors, trends, Republic of Uzbekistan.

Павлов К. В., Асадуллина Н. Р. Моделирование социально-экономических факторов и тенденций в условиях новых патологических вызовов и процессов цифровизации (на примере Республики Узбекистан)

В условиях возросшего уровня неопределенности и изменчивости организационно-экономической среды усилилось значение и влияние различного рода патологий общественного характера (например, пандемии COVID-19, всевозможных цветных революций и т.п.), имеющих существенные негативные последствия для функционирования социума и его важнейших структур. Противостоят воздействию современных негативных вызовов может использование новейших достижений НТП, таких, как всесторонняя цифровизация и моделирование важнейших факторов и тенденций общественного развития.

В статье осуществляется анализ и моделирование некоторых важнейших параметров функционирования узбекской экономики, результаты которого могут быть использованы при разработке стратегии действий по приоритетным направлениям развития Республики Узбекистан. Таким образом, в результате проведенных исследований стало очевидным, что факторы общественного развития и возникающие вследствие их действия социально-экономические тенденции можно разбить на две большие группы: к первой следует отнести факторы и тенденции негативного характера, связанные с действием всевозможных общественных патологий; ко второй группе, наоборот, можно отнести позитивные факторы и тенденции, прежде всего связанные с прогрессивным влиянием НТП, в том числе, с таким важным современным направлением, как всемерная цифровизация общества.

Ключевые слова: новые патологические вызовы, цифровизация общества, моделирование социально-экономических процессов, факторы, тенденции, Республика Узбекистан.

Стаття надійшла до редакції 29.12.2020

Прийнято до друку 16.03.2021

М. В. Макаренко,

доктор економічних наук,
ORCID 0000-0003-2006-3474,
e-mail: marimakva@gmail.com,

В. В. Просянок,

кандидат технічних наук,
ORCID 0000-0002-0869-9309,
e-mail: prosyanok@gmail.com,

А. З. Шайхатдінов,

кандидат історичних наук,
ORCID 0000-0003-4811-7358,
e-mail: zakirovanvar1983@gmail.com,

*Азовський морський інститут Національного університету
«Одеська морська академія», м. Маріуполь*

ДОСЛІДЖЕННЯ ЧИННИКІВ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ ПОРТІВ ЄС

Постановка проблеми. Конкуренція надихає усі галузі до розширення, вдосконалення технологій, пошуку інновацій та приводить до підвищення якості продукції та послуг. Отже, це приносить користь споживачам, оскільки вони мають можливість вибрати між кількома постачальниками чи товарами, тиснути на постачальників для підвищення якості та зниження цін. Подібним чином постачальники виграють від конкуренції, оскільки це робить ринок більш активним, що вимагає більш інноваційного управління, маркетингових методів, а також більш стратегічного мислення. Крім того, постачальники можуть порівняти свою продукцію, персонал і, що більш важливо, вони можуть показати клієнтам, наскільки вони добрі. Кожна компанія, яка працює в даній галузі, повинна мати конкурентоспроможну стратегію. На сьогодні портова промисловість не звільняється від конкуренції. З постійним збільшенням контейнеризації вона зазнала дуже високої конкуренції. Таким чином, конкурентна стратегія дає можливість менеджерам портів та операторам терміналів досягти своїх цілей з найкращим рівнем впевненості, найефективнішими рухами та інвестуванням лише у необхідні ресурси. Більше того, це забезпечує керівників ідеальним інструментом для розуміння природи бізнесу, середовища, де вони функціонують, конкурентоспроможності своїх конкурентів і, головним чином, дає їм здатність управляти конкурентоспроможністю та змінювати ринкове середовище на свою користь.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблемами підвищення конкурентоспроможності займалися як теоретики, так і практики: Д. Андерсон, Д. Суїней, Т. Уільямс [1], Д. Бесанко, Д. Дронов, М. Шанлей [2], Т. Чен [3], Д. Флеминг [6], Е. Хайзендок [7]. Важливість забезпечення достатнього рівня конкурентоспроможності на ринку не

втрачає своєї актуальності, оскільки умови функціонування підприємств стають все більш складними і потребують відповідних методів, інструментів. Отже, дослідження передового досвіду та вивчення різних аспектів досліджуваного явища продовжують тривати.

Метою статті є дослідження досвіду ЄС у формуванні національної політики в портовій галузі, а саме чинників, які визначають конкурентоспроможність портів.

Виклад основного матеріалу. Транспорт стає невід'ємною частиною виробничого процесу, оскільки глобалізація, порти та морський сектор є ключовими факторами логістичних концепцій. Наприклад, у Європі портовий сектор займає понад 90% загальної торгівлі поза ЄС та приблизно 30% торгівлі всередині ЄС. Таким чином, досвід ЄС довів, що економічно ефективна, надійна та конкурентоспроможна портова система має стратегічне значення для досягнення лібералізації конкурентоспроможної торгівлі. Більше того, щоб гарантувати, що роль портів сприяє успіху цих принципів, ЄС намагається створити єдину національну політику. Основною метою цієї політики є сприяння засобам управління портовим фінансуванням, конкуренцією та покращення стану портової галузі.

Пропозиції ЄС можна звести до чотирьох основних напрямів. По-перше, вдосконалення та модернізація портової інфраструктури та включення їх до транс'європейської транспортної мережі. По-друге, створення конкурентного ігрового поля. По-третє, просування досліджень і розробок для портів, і останнє – налагодження діалогу між усіма партнерами для вирішення відповідних проблем.

Найбільш сильним з напрямів є НДДКР, де ЄС активно працював. Основними його проєктами є оптимізація процедур завантаження / розвантаження, а

також розробка портового обладнання та ІТ. Іншими словами, НДДКР намагається зменшити час обігу та вдосконалити логістичні системи. ЄС відійшли від простої формалізації. Портові адміністрації, користувачі порту та провайдери послуг погодилися створити групу, таку як ESPO, де вони могли б обговорювати проблеми, пов'язані з діяльністю порту. Крім того, комісія регіонального рівня також надає експертів, які визначатимуть проблеми та пропонуватимуть рішення.

Нарешті, у випадку конкурентоспроможності та фінансування інфраструктури її основи записані у створеній «Зеленій книзі» [4; 5].

Однак перше, з чим виникли складності при формуванні єдиної національної політики в портовій галузі – це різниця в розмірі портів, потужнос-

тях, географічному розташуванні, управлінні, функціонуванні та зайнятості.

Основні відмінності між європейськими портами є результатом різних культур та способів мислення. Але, незважаючи на такі відмінності, в Європі розташовані чотири з десяти найбільших портів світу, тому конкуренція в цьому регіоні на високому рівні й дуже жорстка.

Ринок портових послуг ЄС, що підлягає вивченню, повинен включати порівняння та аналіз основних подібностей та відмінностей між портами. Хоча існують певні подібності, які можуть бути корисними для створення доброго конкурентного середовища, аналізу та порівняння портів і терміналів. Одночасно, існують відмінності, які можуть бути фактором, що спотворює жорстку конкуренцію (див. рисунок, таблицю).

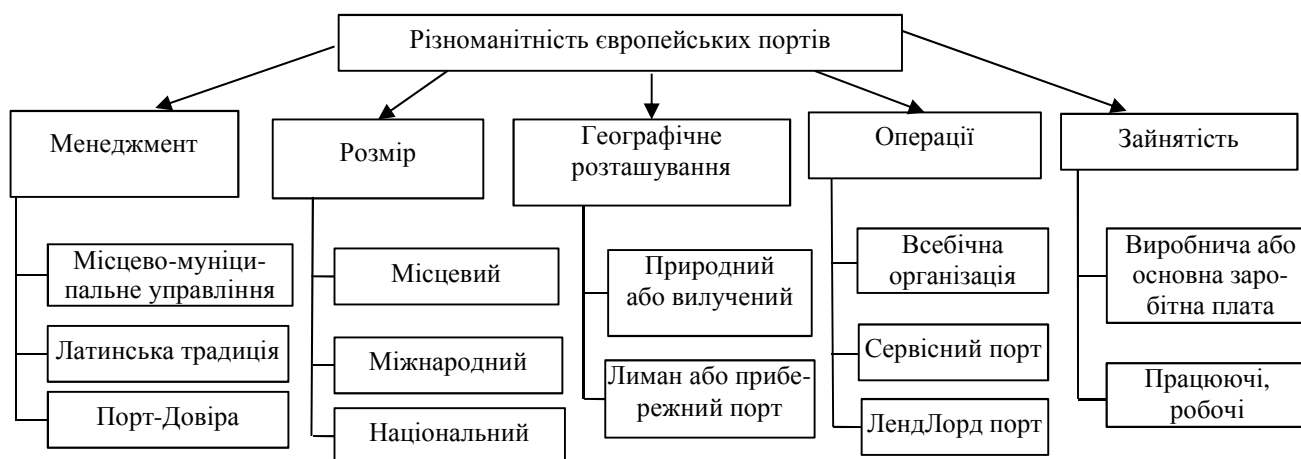

Рисунок. Різноманітність європейських портів

Таблиця

Подібності та відмінності в діапазоні Гамбург-Гавр

Порт	Управління	Розмір	Працевлаштування	Операція	Локація
Гамбург	Ганзейський	Міжнародний	Постійний	Орендодавець	Річка
Бремерхафен	Ганзейський	Міжнародний	Постійний	Орендодавець	Річка
Роттердам	Ганзейський	Міжнародний	Постійний	Орендодавець	Прибережна
Антверпен	Ганзейський	Міжнародний	Постійний	Орендодавець	Річка (шлюзи)
Зебрюгге	Ганзейський	Міжнародний	Постійний	Орендодавець	Прибережна
Гавр	Латинська традиція	Міжнародний	Працівник	Обслуговування	Прибережна

Перш за все, три теорії управління є подібними між більшістю портів, які вивчаються. Ганзейські традиції місцевого або муніципального управління можна знайти в портах Гамбурга, Бремерхафена, Роттердама, Антверпена та Зебрюгге. Латинська традиція, що характеризується незаперечним впливом центрального уряду, можна знайти в порту Гавра. Актуальність цієї різниці полягає в тому, що в першому випадку управління здійснюється повністю автономним органом з чисто комерційною метою, що створює внутрішню конкуренцію та бачення, орієнтоване на споживача. Однак у другому

випадку управління здійснює адміністрація порту, яка є частиною центрального уряду, створюючи джерело монополії та базу зайнятості. Отже, конкуренція може бути порушена, якщо порівнювати два порти з різними традиціями управління. Наприклад, Гавр починає змінювати управління, прагнучи підвищити свою конкурентоспроможність на місцевому й міжнародному рівнях.

Далі, розмір порту може бути місцевим, національним або міжнародним. Існує дуже важлива подібність між цими портами, оскільки всі вони є міжнародними; вони обслуговують ту саму велику гео-

риторію і є воротами до Європи, включаючи Скандинавію, країни Балтії та деякі арабські країни. Усі порти цього діапазону приймають вантажі з усього світу і обслуговують більш-менш одну і ту ж глибину.

Нарешті, зайнятість є важливим фактором, оскільки в Європі можна знайти дві практики від'їздно або базову заробітну плату або постійну роботу. Між цими портами є схожість, оскільки всі вони працюють з точки зору працівників пулу або постійної роботи. Вони обрали цю практику, оскільки усвідомлюють, що в довгостроковій перспективі краще мати дуже добре підготовлених та кваліфікованих людей, навіть якщо вони в короткостроковій перспективі дорожчі.

З іншого боку, основні відмінності, які можна виявити, – це спосіб роботи та географічне розташування. По-перше, в Європі існує три способи експлуатації портів; орендодавець, сервіс та інструмент. Лише один із портів, що підлягають вивченню, є офіційним портом обслуговування, решта працюють у режимі орендодавчого порту. Ця різниця є однією з найбільш суперечливих тем для вивчення, коли обговорюється конкуренція, оскільки джерела фінансування проектів, головним чином надбудова, досить різні та полемічні.

В основному орендодавці-порти не інвестують у надбудову. Однак останні події змінюють цю концепцію. Наприклад, порт Роттердам протягом багатьох років є дуже добре зарекомендованим портом орендодавця. Тим не менше, Royal Nedlloyds, Intermatio Muller, Royal Pakhoed та NS Group запросяли у 2018 р. до Hutchinsson Port Holdings (HPH) взяти участь у консорціумі нових власників для Europe Combined Terminals. Ця акція загрожувала європейській самостійності, тому останньою новиною є те, що HPH виділить лише 50% акцій, порт Роттердам збереже 30%, а решта 20% – інші місцеві інвестори. Отже, участь Лендлорду в інвестиціях надбудови – це новий спосіб управління.

Нарешті, географічне розташування. Іншими словами, якщо порт є лиманом або прибережним, це природна гавань або система закритих доків. Цей фактор має одну з основних відмінностей між портами, оскільки дає порівняльну перевагу з точки зору маневрування таким портам, як Роттердам, Зебрюгге та Гавр. Це є недоліком для портів, таких як Гамбург, Бремрхафен та Антверпен, де час маневрування вищий, оскільки вони відносно далеко від моря. Більше того, Антверпен має системи шлюзів біля входу, тому, щоб підвищити конкурентоспроможність, вони розробляють контейнерні термінали поза шлюзом.

Отже, подібність та відмінності разом з індустріалізацією, зв'язками з внутрішніми районами та екологічною політикою є головними факторами, які будуть основою успіху одних портів та загрозою для інших. Ці розбіжності, насправді, є одним із мотивів того, чому ЄК ініціював Закон ЄС, який повинен по-

ширюватися на порти. За допомогою цього закону комісія має намір забезпечити чесну конкуренцію та одночасно поліпшити якість цієї конкуренції в портовому секторі.

Закон ЄС про конкуренцію. Багато портових операторів бачили можливість об'єднати зусилля, щоб скористатися об'єднаними ресурсами, інші застосовують конкурентні стратегії для захисту своїх позицій на ринку. ЄК підтримує посилення конкуренції як каталізатор зміцнення європейської промисловості. Однак конкуренція повинна контролюватися для забезпечення здоров'я ринку та головним чином підвищення рівня гравців. У цьому сенсі існує два основних правила конкуренції, які викладені в Римському договорі.

Стаття 85: «Забороняє угоди та діяльність між двома або більше підприємствами, які можуть призвести до запобігання, обмеження або спотворення конкуренції, що впливає на торгівлю між державами-членами. Це вважається несумісним із цілями Спільного ринку. Прикладами цього є встановлення цін та угоди про ринкові частки» [4; 5].

Стаття 86: «Спрямована на діяльність монополій та інших потужних суб'єктів і забороняє їм зловживати своїм домінуючим становищем на ринку. Поєднання і без того домінуючого підприємства з іншим з метою усунення конкуренції на певному ринку само собою може становити зловживання експлуатацією домінування. Приклади таких типів поведінки включають стягнення несправедливих цін (до високих чи низьких) та відмову продати дистрибутору без об'єктивних причин».

За певних обставин, зазначених у статті 85-3 і Римського договору, ЄС уповноважено не застосовувати ці правила. Такими винятками є «блокові виключення» або «групові виключення», які є тими угодами, які сприяють поліпшенню розподілу товарів і, як результат, кінцеві споживачі отримують справедливі вигоди. Нещодавній приклад показує, як конкуренти на портовому ринку можуть під наглядом цього нового закону ЄС скажитися на забезпечення добросовісної конкуренції. Прикладом є порт Антверпен, де керівник порту подав скарги до ЄС та бельгійського суду на консорціум MSC/Гессеніє, який виграв концесію на будівництво третього контейнерного терміналу в Антверпені. Він заявив, що це призведе до недобросовісної конкуренції в порту, оскільки Гессеніє вже є найбільшим контейнерним оператором у порту, а MSC є основною контейнерною лінією, яка здійснює виклики в порту [9]. Однак, незважаючи на результати випробування, важливим є те, що існує політика, яка регулює конкуренцію і де конкурент може базувати свої претензії. Застосування Закону про конкуренцію (статті 85, 86) доповнює Зелена книга, де покращення портової конкуренції, а також спосіб підвищення її якості також зосереджені у джерелах портового фінансування.

Зелена книга. Конкурентоспроможність Європи у світовій економіці багато в чому залежить від економічно ефективної системи морського транспорту. У цьому сенсі портовий сектор ЄС є важливим для економіки, оскільки він займає 90% торгівлі поза ЄС. Таким чином, «Зелена книга» щодо морських портів та морської інфраструктури була вкрай необхідною. Однак ця стаття насправді була наслідком двох основних подій, які тривали досить давно.

По-перше, останніми роками транспортна політика Комісії дедалі більше переходила від зосередження уваги на окремих видах транспорту до стратегії, яка наголошує на необхідності розробки більш збалансованої та інтегрованої транспортної системи, яка може забезпечити стійку мобільність у мінливих умовах наступних десятиліть. По-друге, добудова внутрішнього ринку, а також постійний розвиток мереж внутрішнього транспорту по всій Європі значно посилює конкуренцію між портами [8]. Як результат, порти різних держав-членів зараз, як ніколи раніше, конкурують за одну і ту ж торгівлю, тоді як у Союзі стала очевидною тенденція до комерціалізації та участі приватного сектору в портових операціях та інвестиціях.

Ця еволюція підняла питання про доречність та бажаність більш скоординованого підходу до розвитку портів на європейському рівні, щоб належним чином підкреслити вирішальну роль портів у ефективності ТЕТН для сприяння умовам, в яких порти конкурують на надійних комерційних підставах.

Зелена книга охоплює три великі сфери, метою яких є розробка набору послідовної політики щодо окремих питань порту, щоб допомогти максимізувати потенціал портів та їх внесок у європейські та світові транспортні системи [9].

- По-перше, необхідність різних ініціатив для підвищення ефективності роботи портів, включаючи кращі процедури, впровадження нових технологій та сприяння подальшій співпраці між портами.

- По-друге, дії щодо вдосконалення інфраструктури всередині портів та навколо них з метою інтеграції портів у мультимодальні мережі та забезпечення належного доступу до периферійних районів.

- Нарешті, потреба забезпечити дотримання відповідальності Співтовариства згідно з Договором щодо забезпечення вільної та добросовісної конкуренції в портовому секторі.

ЄК вважає водний транспорт головним зусиллям для сприяння вільному пересуванню, конкурентоспроможності та «стійкій мобільності» як в межах єдиного ринку ЄС, так і, ширше, у наших відносинах з рештою світу. У цьому сенсі, як згадувалося вище, Зелена книга потребує встановлення рівних конкурентних умов, так званих «рівних умов» між європейськими портами та всередині них.

Принцип вільної та чесної конкуренції однозначно ставить особливі виклики у випадку фінансування та оплати портової та морської інфраструк-

тури. Різні рівні залучення влади та муніципалітетів означають, що іноді недостатньо ясно: чи передається на практиці вартість інвестицій у портову та морську інфраструктуру користувачам через портові збори. Отже, Зелена книга з питань справедливості передбачає, що «може існувати випадок введення спільноти для забезпечення портової інфраструктури таким чином, щоб у майбутньому користувачі несли реальні витрати на портові послуги». Таким чином, основними принципами Зеленої книги є забезпечення добросовісної конкуренції між портами та всередині них, запобігання жодній дискримінації між користувачами та забезпечення прозорості портових рахунків. Однак питання спотворення конкуренції повинно вирішуватися шляхом розробки гнучкої системи портових зборів, а не шляхом суттєвого та загального перегляду правил державної допомоги щодо інвестицій у інфраструктуру [10]. Ще однією сферою, де слід сприяти добросовісній конкуренції, є такі портові послуги, як обробка вантажів, пілотаж, буксирування та швартування, які вносять важливий внесок у безпеку та ефективність порту. Справді, Європейський Союз встановив, що порти є важливим елементом логістичного транспортного ланцюга. Крім того, ЄС зрозумів, що додаткова та внутрішня торгівля не може бути повністю успішною без цілком надійної, ефективною, економічною та конкурентоспроможною портової системи. Отже, посилення конкуренції між портами та внутрішньопортова конкуренція через мотивацію співпраці, досліджень та розробок, політика регулювання портового фінансування, а також збалансування використання субсидій з місцевих, національних фондів є вкрай необхідними.

Висновок. Таким чином, було розглянуто напрями політики ЄС щодо розвитку портової галузі шляхом регулювання конкурентних стратегій портів, з метою сприяння, регулювання та забезпечення портової конкуренції на місцевому, регіональному та міжнародному рівнях. Дійсно, портові адміністрації та портові оператори повинні почати впроваджувати конкурентні стратегії, що охоплюють вимоги замовника та нові концепції, яких вимагає ринок. Було доведено важливість портової галузі в ЄС та заходи, вжиті ЄК з метою покращення та сприяння конкуренції в портах. Значення портів у європейському контексті було проаналізовано шляхом вивчення різних управлінських характеристик та складнощів щодо розробки єдиної європейської політики, а також заходів, вжитих ЄК для покращення конкуренції в цій галузі. Нарешті, згадується Зелена книга як засіб підвищення конкурентоспроможності та аналізуються її основні моменти.

Література

1. Anderson D., Sweeney D. and Williams T. (1993). *Statistics for Business and economics*, (5th ed.). USA: West Publishing Company.
2. Besanko D., Dranove D. and Shanley M. (1996). *Economics of Strategy*.

USA: John Wiley & Sons, Inc. 3. **Chen T.** (1989). Land utilization in the container terminal. *Maritime policy and management*, Vol. 25, No. 4, pp. 286. doi: <https://doi.org/10.1080/03088839800000054>. 4. **European Commission.** (1998). EC Economic Data Pocket Book. (European Communities Report No 5). Luxembourg: Office for Official Publications of the EC. 5. **European Commission.** (1997). The economic accounts of the European Union-1996. (Eurostat and the Statistical Institutes of the Member States Single Volume). Luxembourg: Office for Official Publications of the EC. 6. **Fleming D.** (1997). World container port rankings. *Maritime policy and management*, Vol. 24, No. 2, pp. 175- 181. doi: <https://doi.org/10.1080/03088839700000068>. 7. **Haezendonck E., Coeck C. and Verbeke A.** (1999). Value Added Analysis as a tool for strategic Port planning. *PIANC bulletin*, No. 100, pp. 60-67. 8. **Lambert M.** (1998). World container port traffic league. *Containerisation International Yearbook*, pp. 8-12. 9. **Pallis A.** (1997). Towards a common ports policy? *Maritime policy and management*, Vol. 24, No. 4, pp. 365-380. doi: <https://doi.org/10.1080/03088839700000044>. 10. **Suykens F. and Van de Voorde E.** (1989). A quarter of century of port management in Europe. *Maritime policy and management*, Vol. 25, No. 3, pp. 251-261. doi: <https://doi.org/10.1080/03088839800000037>.

References

1. Anderson, D., Sweeney, D. and Williams, T. (1993). *Statistics for Business and economics*, (5th ed.). USA, West Publishing Company.
2. Besanko, D., Dranove, D. and Shanley, M. (1996). *Economics of Strategy*. USA: John Wiley & Sons, Inc.
3. Chen, T. (1989). Land utilization in the container terminal. *Maritime policy and management*, Vol. 25, No. 4, pp. 286. doi: <https://doi.org/10.1080/03088839800000054>.
4. European Commission. (1998). EC Economic Data Pocket Book. (European Communities Report No 5). Luxembourg, Office for Official Publications of the EC.
5. European Commission. (1997). The economic accounts of the European Union-1996. (Eurostat and the Statistical Institutes of the Member States Single Volume). Luxembourg: Office for Official Publications of the EC.
6. Fleming, D. (1997). World container port rankings. *Maritime policy and management*, Vol. 24, No. 2, pp. 175-181. doi: <https://doi.org/10.1080/03088839700000068>.
7. Haezendonck, E., Coeck, C. and Verbeke, A. (1999). Value Added Analysis as a tool for strategic Port planning. *PIANC bulletin*, No. 100, pp. 60-67.
8. Lambert, M. (1998). World container port traffic league. *Containerisation International Yearbook*, pp. 8-12.
9. Pallis, A. (1997). Towards a common ports policy? *Maritime policy and management*, Vol. 24, No. 4, pp. 365-380. doi: <https://doi.org/10.1080/03088839700000044>.
10. Suykens, F. and Van de Voorde, E. (1989). A quarter of century of port management in Europe. *Maritime policy and management*, Vol. 25, No. 3, pp. 251-261. doi: <https://doi.org/10.1080/03088839800000037>.

Макаренко М. В., Просянок В. В., Шайхатдінов А. З. Дослідження чинників конкурентоспроможності портів ЄС

Доведено значення портів у європейському контексті шляхом вивчення різних управлінських характе-

ристич та складнощів щодо розробки єдиної європейської політики, а також заходів, вжитих ЄК для покращення конкуренції в цій галузі. Розглянуто основні положення Зеленої книги як засобу підвищення конкурентоспроможності та проаналізовано її основні моменти. Розглянуто напрями політики ЄС щодо розвитку портової галузі шляхом регулювання конкурентних стратегій портів з метою сприяння, регулювання та забезпечення портової конкуренції на місцевому, регіональному та міжнародному рівнях. Транспорт стає невід'ємною частиною виробничого процесу, оскільки глобалізація, порти та морський сектор є ключовими факторами логістичних концепцій. Досвід ЄС довів, що економічно ефективна, надійна та конкурентоспроможна портова система має стратегічне значення для досягнення лібералізації конкурентоспроможної торгівлі. Більше того, щоб гарантувати, що роль портів сприяє успіху цих принципів, ЄС намагається створити єдину національну політику. Основною метою цієї політики є сприяння засобам управління портовим фінансуванням, конкуренцією та покращення стану портової галузі. Підкреслено, що пропозиції ЄС можна звести до чотирьох основних напрямів: вдосконалення та модернізація портової інфраструктури та включення їх до транс'європейської транспортної мережі; створення конкурентного ігрового поля; просування досліджень і розробок для портів; налагодження діалогу між усіма партнерами для вирішення відповідних проблем. Однак перше, з чим виникли складності при формуванні єдиної національної політики в портовій галузі, – це різниця в розмірі портів, потужностях, географічному розташуванні, управлінні, функціонуванні та зайнятості. Основні відмінності між європейськими портами є результатом різних культур та способів мислення. Перш за все, три теорії управління є подібними між досліджуваними портами. Далі, розмір порту може бути місцевим, національним або міжнародним. Існує дуже важлива подібність між цими портами, оскільки всі вони є міжнародними; вони обслуговують ту саму велику територію і є воротами до Європи. Зайнятість є важливим фактором, оскільки в Європі можна знайти дві практики відрядно або базову заробітну плату або постійну роботу. З іншого боку, основні відмінності, які можна виявити, – це спосіб роботи та географічне розташування. Іншими словами, якщо порт є лиманом або прибережним, це природна гавань або система закритих доків. Цей фактор має одну з основних відмінностей між портами, оскільки дає порівняльну перевагу з точки зору маневрування. Підкреслено, що подібність та відмінності разом з індустріалізацією, зв'язками з внутрішніми районами та екологічною політикою є головними факторами, які будуть основою успіху одних портів та загрозою для інших. Ці розбіжності насправді є одним із мотивів того, чому ЄК ініціював Закон ЄС, який повинен поширюватися на порти.

Ключові слова: конкурентна стратегія, чинники конкурентоспроможності, розвиток порту, міжнародні порти, європейська політика.

Makarenko M., Prosyank V. Shayhatdinov A. Investigation of factors of EU port competitiveness

The importance of ports in the European context is proved by studying the various management characteristics

and difficulties in developing a common European policy, as well as the measures taken by the EC to improve competition in this area. The main provisions of the Green Paper as a means of increasing competitiveness are considered and its main points are analyzed. The directions of the EU policy on the development of the port industry by regulating the competitive strategies of ports, in order to promote, regulate and ensure port competition at the local, regional and international levels, are considered. Transport is becoming an integral part of the production process, as globalization, ports and the maritime sector are key factors in logistics concepts. The EU's experience has shown that a cost-effective, reliable and competitive port system is of strategic importance for achieving the liberalization of competitive trade. Moreover, to ensure that the role of ports contributes to the success of these principles, the EU is trying to create a single national policy. The main purpose of this policy is to promote the means of managing port financing, competition and improving the state of the port industry. It was emphasized that the EU proposals can be reduced to four main areas: improvement and modernization of port infrastructure and their inclusion in the trans-European transport network; creation of a competitive playing field; promotion of research and development for ports; establishing a dialogue between all partners to address relevant issues. However, the first difficulty with the formation of a unified national policy in the port industry is the difference in the size of ports, capacity, geographical location, management, operation and employment. The main differences between European ports are the result of different cultures and ways of thinking. First of all, the three control theories are similar between the ports under study. Further, the size of the port can be local, national or international. There is a very important similarity between these ports, as they are all international; they serve the same great theory and are the gateway to Europe. Employment is an important factor, as in Europe you can find two part-time or basic wage or permanent jobs. On the other hand, the main differences that can be identified are the way of working and the geographical location. In other words, if the port is an estuary or coastal, it is a natural harbor or a system of closed docks. This factor is one of the main differences between ports, as it provides a comparative advantage in terms of maneuverability. others. These differences are actually one of the reasons why the EC initiated the EU Law, which should apply to ports.

Keywords: competitive strategy, competitiveness factors, port development, international ports, European policy.

Макаренко М. В., Просянок В. В., Шайхатдінов А. З. Исследование факторов конкурентоспособности портов ЕС

Доказано значение портов в европейском контексте путем изучения различных управленческих характеристик и сложностей по разработке единой европейской политики, а также мер, принятых ЕК для улучшения конкуренции в этой области. Рассмотрены основные положения Зеленой книги как средства повышения конкурентоспособности и проанализированы ее

основные моменты. Рассмотрены направления политики ЕС по развитию портовой отрасли путем регулирования конкурентных стратегий портов, с целью содействия, регулирования и обеспечения портовой конкуренции на местном, региональном и международном уровнях. Транспорт становится неотъемлемой частью производственного процесса, поскольку глобализация, порты и морской сектор являются ключевыми факторами логистических концепций. Рассвет ЕС доказал, что экономически эффективная, надежная и конкурентоспособная портовая система имеет стратегическое значение для достижения либерализации конкурентоспособной торговли. Более того, чтобы гарантировать, что роль портов способствует успеху этих принципов, ЕС пытается создать единую национальную политику. Основной целью этой политики является содействие средствам управления портовым финансированием, конкуренции и улучшения состояния портовой отрасли. Подчеркнуто, что предложения ЕС можно свести к четырем основным направлениям: совершенствование и модернизация портовой инфраструктуры и включения их в трансъевропейскую транспортную сеть; создание конкурентного игрового поля; продвижение исследований и разработок для портов; налаживание диалога между всеми партнерами для решения соответствующих проблем. Однако первое, с чем возникли сложности при формировании единой национальной политики в портовой отрасли, – это разница в размере портов, мощностях, географическом расположении, управлении, функционировании и занятости. Основные различия между европейскими портами являются результатом различных культур и способов мышления. Прежде всего, три теории управления подобны между исследуемыми портами. Далее, размер порта может быть местным, национальным или международным. Существует очень важное сходство между этими портами, поскольку все они являются международными; они обслуживают ту самую крупную теорию и являются воротами в Европу. Занятость является важным фактором, поскольку в Европе можно найти две практики сдельно, или базовую заработную плату, или постоянную работу. С другой стороны, основные отличия, которые можно обнаружить – это способ работы и географическое положение. Иными словами, если порт является лиманом или прибрежным, это естественная гавань или система закрытых доков. Этот фактор имеет одну из основных различий между портами, поскольку дает сравнительное преимущество с точки зрения маневрирования. Подчеркнуто, что сходство и различия вместе с индустриализацией, связями с внутренними районами и экологической политикой главными факторами, которые будут основой успеха одних портов и угрозой для других. Эти различия на самом деле являются одним из мотивов того, почему ЕК инициировал Закон ЕС, который должен распространяться на порты.

Ключевые слова: конкурентная стратегия, факторы конкурентоспособности, развитие порта, международные порты, европейская политика.

Стаття надійшла до редакції 16.12.2020

Прийнято до друку 16.03.2021

І. П. Булеєв,*доктор економічних наук, професор,*
ORCID 0000-0002-7912-3649,
e-mail: Buleev.I.P@nas.gov.ua,**Н. Ю. Брюховецька,***доктор економічних наук, професор,*
ORCID 0000-0002-6652-4523,
e-mail: Bryukhovetskaya@nas.gov.ua,**О. А. Чорна,***кандидат економічних наук,*
ORCID 0000-0001-7262-1138,
e-mail: chorna@nas.gov.ua,*Інститут економіки промисловості НАН України, м. Київ*

МОДЕРНІЗАЦІЯ ПРОМИСЛОВОСТІ ШЛЯХОМ ІМПОРТОЗАМІЩЕННЯ ТА ЛОКАЛІЗАЦІЇ ВИРОБНИЦТВА У МАШИНОБУДУВАННІ

Постановка проблеми. Аналіз заходів подолання криз в економіках розвинених країн свідчить, що воно починається із машинобудування, яке забезпечує власне оновлення засобів виробництва та інших галузей реального сектору економіки. Однак у даний час цей шлях недостатньо використовується в Україні. За даними Державної служби статистики України, у 1990 р. на машинобудування припадало 32,9% загального обсягу промислового виробництва. Останніми роками питома вага з реалізації продукції машинобудування в обсязі промислової продукції суттєво скоротилась: у 2008 р. становила 13,3%, у 2013 р. – 8,7, у 2019 р. – 7,6% [1].

В економічно розвинених країнах питома вага машинобудування в продукції промисловості знаходиться в межах від 30 до 60%. У Німеччині цей показник становить 53,6%, в Японії – 51,5, в Англії – 39,6, у Китаї – 35,4 [2, с. 11], в Угорщині – 49, у Словенії – 36, у Південній Кореї – 34, у Росії – 20% [3].

Останніми роками питома вага з реалізації продукції машинобудування в Україні в обсязі промислової продукції суттєво скоротилась та у 2019 р. становила 7,6%, тоді як у світовій практиці вважається, що технічне переоснащення промисловості можливе при розвитку машинобудування, обсяг реалізації якого у структурі промислового комплексу становить близько 30%.

За 8-10 років реальна ситуація на внутрішньому та зовнішньому ринках демонструє згортання пропозиції товарів вітчизняного виробництва, збільшення імпортової складової в задоволенні внутрішнього попиту і, як наслідок, зростання від'ємного сальдо зовнішньої торгівлі товарами промислової групи, що стало національною проблемою економічного розвитку. Так, у 2019 р. «рівень імпорту в публічних закупівлях країни досягає 38% (по машинобудуванню – 46%), тоді як у світі цей показник в основному коливається в межах 4-8%» [4].

Науковці справедливо відмічають, що «потреби вітчизняної економіки в інвестиційних товарах для валового нагромадження основного капіталу майже повністю (на 86-99%) покриваються продукцією іноземних виробників (коди С26-С29). Масштабне використання закордонних машин та устаткування спостерігається в усіх галузях, що свідчить про майже цілковиту технологічну залежність національної економіки від імпорту. Постачання машин, обладнання та механізмів; електротехнічного обладнання (групи 84-85 УКТЗЕД) відбувається переважно з країн Азії (47% сукупного обсягу імпорту товарів зазначених груп у 2019 р., у тому числі з Китаю – 35%), європейських країн (43%, у тому числі з Німеччини – 11%), СНД (6%, у тому числі з РФ – 4%). Засоби наземного транспорту, літальні апарати, плавучі засоби (групи 86-89 УКТЗЕД) постачаються з європейських країн (51%, у тому числі з Німеччини – 16%), з країн Азії (22%, з них 10% – із Японії), з країн Америки (14%, з них 12% – із США)» [5, с. 14].

Відродження самодостатності економіки потребує випереджаючого зростання національного машинобудування, удосконалення механізмів стимулювання розвитку, зокрема у напрямі таких викликів сьогодення, як Індустрія 4.0, процесів інтелектуалізації, підвищення інтелектуальної складової виробництва власної продукції та послуг, технічного переоснащення і модернізації, впровадження сучасних інформаційних технологій в усі сфери управління національних промислових підприємств. Одним із важливих напрямків стимулювання є політика уряду у імпортозаміщенні, зокрема заходи з локалізації виробництва.

Утім, спроби уряду України рухатися у напрямі захисту вітчизняного виробництва, пропонуючи політику імпортозаміщення на основі локалізації виробництва продукції машинобудування, зустріча-

ють протидію з боку міжнародних організацій-партнерів та спричиняють жваву дискусію серед різних експертів і дослідників, економістів і юристів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Причини деградації української промисловості, шляхи її відновлення та модернізації активно досліджуються науковцями, у тому числі Інституту економіки промисловості НАН України на протязі багатьох років. Серед останніх публікацій можна назвати низку фундаментальних робіт [6-11].

Одним із напрямків розвитку галузі машинобудування вітчизняними науковцями названо реалізацію політики імпортозаміщення. А. Мазаракі, Т. Мельник вважають доцільність використання моделі імпортозаміщуючої індустріалізації, для реалізації якої необхідно активно залучати міжнародні компанії та прямі іноземні інвестиції транснаціональних корпорацій. У цьому сенсі вони справедливо вважають, що «держава повинна займатися поліпшенням іміджу України для потенційних інвесторів» [3, с. 10-12].

Ю. Шипуліна, Т. Ващенко розглядають передумови та механізм реалізації стратегії імпортозаміщення на рівні промислових підприємств. Ними запропоновано організаційно-економічну схему впровадження стратегії імпортозаміщення, зокрема визначено напрями реалізації стратегії імпортозаміщення машинобудівного підприємства з метою підвищення його конкурентоспроможності [12].

О. Собкевич, Є. Белашова розкривають тенденції у машинобудуванні України, системні проблеми розвитку підгалузей, ринки продукції яких є найбільш імпортозалежними. Ними обґрунтовано і запропоновано заходи державної політики щодо реалізації потенціалу машинобудування у стратегії імпортозаміщення [13].

І. Шовкун досліджує проблеми імпортозалежності української економіки та політику імпортозаміщення у різних країнах. Вона відмічає, що «вагому частину функцій з обслуговування споживчого та інвестиційного ринку виконують іноземні виробники, тоді як обробний сектор країни здебільшого зайнятий виробництвом проміжної продукції, яка залишається ще й основою його експорту (метали, сировинно-мінеральні продукти, деревина і вироби з неї, неорганічна хімія). ... На внутрішньому ринку товарів проміжного споживання віднедавна закріпилася абсолютна перевага імпорту, особливо продукції хімічної галузі, машинобудування, легкої промисловості» [5, с. 14].

Питання локалізаційних бар'єрів у політиці (Local Content Requirements, LCR, вимоги до локального вмісту) у дослідженнях зарубіжних вчених

С. Стоун, Д. Флейг, Ф. Ван Тонгерен, Д. Месент [14; 15] вважають, що політика LCR може мати певний позитивний ефект у короткостроковій перспективі, втім підриває промислову конкурентоспроможність у довгостроковій перспективі; об-

ґрунтовують, що політика з локалізації згубно впливає на економіку країн, які її запроваджують, зокрема країни, які накладають LCR, менше експортують в секторах, що не підпадають під дію LCR; пропонують альтернативні варіанти політики.

К. Енкі [16] доводить, що заходи з локалізації не ведуть до економічного зростання або розвитку для країни, натомість вони дають зворотний ефект, що призводить до зниження продуктивності, зростання споживчих цін та втрати інвестицій у місцеві галузі.

Х. Дерингер, Ф. Еріксон, Ф. Лампрехт, Е. ван дер Марель [17] досліджували, які країни найбільше застосовують заходи з локалізації та оцінювали вплив локалізації на економіку країни.

Вітчизняні дослідження питань імпортозаміщення на основі локалізації виробництва

І. Шовкун розкриває сутність вимог щодо локалізації виробництва, економічні причини та форми їх застосування, обґрунтовує ефективність політики локалізації для забезпечення економічного розвитку на прикладах її успішної реалізації в різних країнах, досліджує світову практику узгодження вимог щодо локалізації з правилами СОТ та обґрунтовує необхідність проведення системних заходів з локалізації виробництва в Україні. І. Шовкун вважає, що «реалізація системних заходів з локалізації виробництва є об'єктивною необхідністю для національного господарства та окремих видів промислової діяльності. ... В Україні склалися об'єктивні передумови та гостра економічна необхідність для формування та реалізації системи заходів з локалізації виробництва. Період стихійного нарощування залежності від імпорту має змінитися свідомим регулюванням за допомогою системних заходів з локалізації виробництва, що позитивно вплине на динаміку та якість економічного зростання» [18, с. 48, 49].

І. Гужва наводить прогнозні оцінки економічного ефекту галузі машинобудування від застосування заходів з локалізації виробництва [19].

В. Медведєв досліджує можливості застосування в Україні заходів з локалізації виробництва та обґрунтовує суперечливість методики оцінки, що використовуються при визначенні економічного ефекту від запропонованих урядом обмежень з локалізації виробництва [20].

Наразі локалізація виробництва розглядається у науковому колі з двох протилежних позицій: 1) як протекціоністський захід, який не сприяє економічному зростанню та заважає вільному руху товарів і капіталів; 2) як захід уряду щодо підтримки розвитку національного товаровиробника.

Втім дискусійним залишається питання, чи доцільним є впровадження заходів з локалізації в Україні для модернізації виробництва та розвитку галузі машинобудування. Відродження промисловості, забезпечення конкурентоспроможності промислових підприємств на внутрішньому і зовнішньому

ринках має стати одним із пріоритетів національного економічного розвитку країни. Це у свою чергу стане підґрунтям до імпортозаміщення промислової продукції в країні. Цим процесам має сприяти держава, створивши цілісну систему стимулювання, що сприятиме підтримці та захисту промислових галузей, зокрема машинобудування у напрямі Індустрії 4.0 у контексті розвитку внутрішнього ринку.

Відсутність стратегічного підходу до розвитку внутрішнього ринку, розв'язання проблеми насичення внутрішнього ринку товарами вітчизняного виробництва, зокрема машинобудування на основі якісної імпортозамінної продукції призвела до значного дисбалансу між попитом і пропозицією на окремих товарних ринках і може витіснити вітчизняного виробника не тільки із зовнішнього, але і внутрішнього ринку. Все це потребує обґрунтованої політики та заходів уряду у напрямі розвитку внутрішнього ринку, імпортозаміщення та локалізації виробництва.

Метою статті є аналіз та обґрунтування заходів щодо модернізації вітчизняної промисловості на основі розвитку машинобудування, імпортозаміщення та локалізації виробництва.

Вимоги з захисту національних виробників мають давню історію. Локалізація виробництва вважається протекціоністською політикою, яка вимагає від підприємств-імпортерів використання у виробництві продукції, що імпортується, товарів або послуг вітчизняного виробництва.

Світовий досвід запровадження заходів з локалізації

Локалізація використовується як розвиненими країнами, так і країнами, що розвиваються. Наприклад, країни Латинської Америки намагалися розширити свої сектори, засновані на природних ресурсах, а країни Азії все частіше намагалися використати свою порівняльну перевагу у висококваліфікованих трудомістких секторах. Розвинені країни також стратегічно використовували локалізацію для сприяння зростанню окремих галузей. У 1970-х роках Норвегія вперше запровадила локалізацію у своєму нафтогазовому секторі. Відомим прикладом є Закон США «Купуй американське» (Buy American Act), прийнятий ще у 1933 р. Закон є досі чинним та в нього періодично вносяться зміни.

Після фінансової кризи 2008 р. у світі спостерігається збільшення використання заходів з локалізації. Багато країн запровадили дискримінаційні торгові заходи з метою підтримки вітчизняних підприємств. Такі заходи проводяться у рамках політики державних закупівель.

Аналіз економічних систем свідчить, що локалізація виробництва є достатньо поширеним інструментом для багатьох країн. Так, в Польщі «заходи з локалізації виробництва вже давно використовуються на державному рівні. Китайська компанія CRRC стала найбільшим в світі виробником заліз-

ничного транспорту саме завдяки локалізації. Спочатку китайці висували умову – якщо ти хочеш взяти участь в тендері на поставку залізничного транспорту, то ти повинен локалізувати ряд деталей. Вони поставили конкретну мету щодо забезпечення створення всередині держави повного виробничого ланцюжка. І в кінці кінців постачальники товару виявилися всередині Китаю» [21].

Більшість розвинених країн використовують протекціоністську політику, у тому числі локалізацію, реалізують заходи захисту своїх виробників при державних закупівлях. Так, в США держустанови зобов'язані віддавати перевагу продукції, яка в залежності від складності виробу містить від 40 до 80% місцевої складової. В Євросоюзі норми щодо локалізації встановлюються Директивою 2014/25/ЄС щодо державних закупівель за багатьма напрямками – від питної води до транспортних засобів: замовник має право відхилити тендерні пропозиції, якщо менше 50% їх вартості сформовано не в країнах ЄС [4].

Із 2000 р. Узбекистан почав вводити державні програми по локалізації виробництва. Ставка була зроблена на виробництві імпортозамінної та експортоорієнтованої продукції, за рівнем локалізації не менше 36%. На даний час в країні реалізовано 2,8 тис. проектів вартістю 5,5 млрд дол. Питома вага локалізованих товарів у загальному обсязі промислової продукції Узбекистану перевищує 20%. В межах політики локалізації створено галузь економіки – автомобілебудування. Ще в 90-х роках в місті Асака Андижанської області був побудований автозавод, на якому почався випуск автомобілів марки Daewoo. Пізніше автозаводи були відкриті в Ташкенті, Хорезмі і Самарканді. На сьогодні в країні виробляються легкові автомобілі марок Ravon, Chevrolet, автобуси і вантажівки Isuzu, а також великовантажні автомобілі спільно з німецькою компанією MAN (Maschinenfabrik Augsburg-Nürnberg, Societas Europa – німецький автомобільний та машинобудівний концерн належить концерну Volkswagen AG). У 2019 р. в Узбекистані з конвеєрів зійшла 271 тисяча автомобілів [21].

Натомість в Україні автопром в 2019 р. працював на 2% від своєї потужності, вироблено трохи більше 7 тис. автомобілів [21]. Виробництво автотранспортних засобів в 2019 р. становило всього 31% від рівня 2012 р. Рівень проникнення імпорту в публічні закупівлі України досягає 38% (з машинобудування – 46%), тоді як у світі цей показник в основному коливається в межах 4-8% [4].

За даними організації Global Trade Alert, на сьогодні найбільш активно впроваджують заходи з локалізації Аргентина, Бразилія, Китай, Індія, Індонезія, Росія, Саудівська Аравія та США (див. рисунок). Одна Індія зараз використовує більше чверті глобального застосування локалізації. Доцільно навести приклад Бразилії, яка після 2008 р. використовує локалізацію у більшості основних галузей, таких

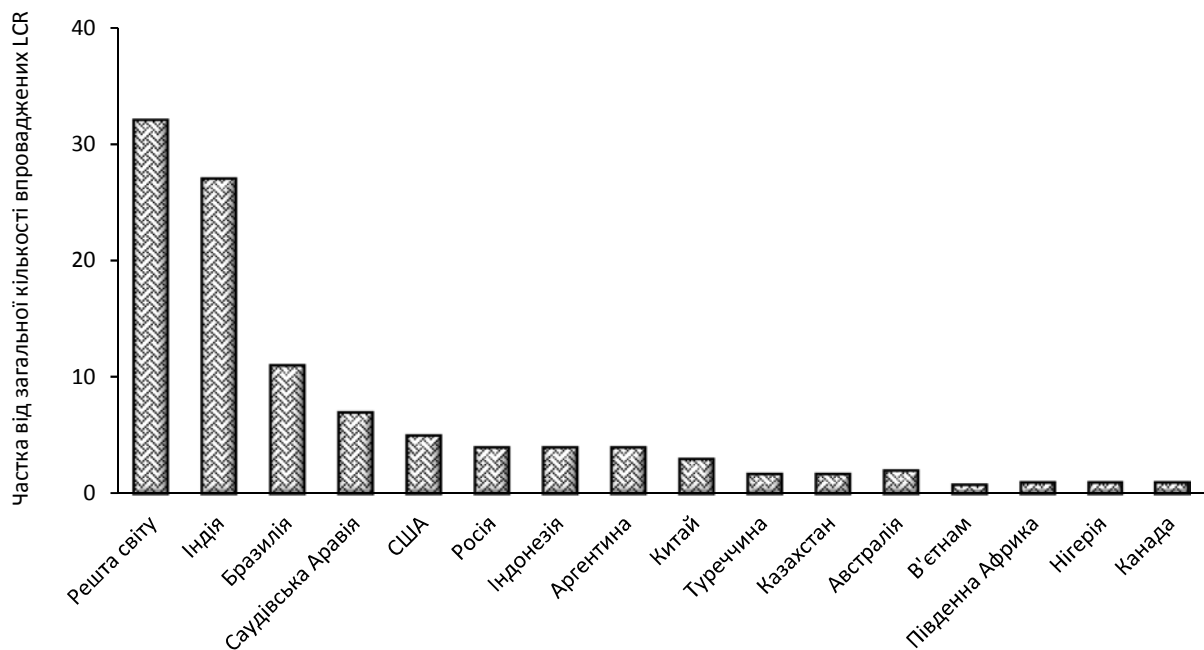

Рисунок. Частка запроваджених проєктів з локалізації за країнами, % [17]

як ІКТ, енергетика, охорона здоров'я, медіа, страхування, легка промисловість, машинобудування та ін.

Більш детальна інформація по країнам, які мають вимоги по локалізації наведено у джерелі [15, с. 15, 79-100]. Так, у документі «Emerging Policy Issues: Localisation Barriers to Trade», складеному Організацією економічного співробітництва та розвитку (OECD) у 2015 р., в Україні було зазначено 2 документи: 2012 р. – Закон передбачає державні стимули для виробництва електроенергії з альтернативних джерел, які застосовуються за умови, що принаймні 15% вартості будівництва відповідного об'єкта повинні складати матеріали, роботи та послуги українського походження і 2013 р. – Закон № 11100 «Про державні закупівлі», відповідно до якого передбачено підтвердження «власності виробничих потужностей та/або сервісних центрів на території України» для того, щоб претендувати на тендери у державних закупівлях. Особливо виділяються за кількістю законів, що містять обмеження з локалізації США (23 обмеження), Індонезія (18 обмежень), Бразилія (17 обмежень), Російська Федерація (9 обмежень), Аргентина (7 обмежень) та ін.

Показовим прикладом є політика Китаю, яка вимагає від іноземних підприємств створення спільних підприємств з китайськими фірмами з мінімальною часткою 50%, що через декілька років залишається у власності країни. Це набуває додаткової ваги, враховуючи те, що Китай нещодавно став найбільшим автомобільним ринком у світі, який у 2016 р. виріс майже на 14%. Багато іноземних компаній дотримуються цього правила, продукція спільних підприємств складає до 80% іноземних компонентів. Більшість усіх провідних автомобільних виробників створили спільні підприємства в Китаї для

унікнення обмежень, введених для іноземних автомобільних компаній на китайському ринку. Міжнародні виробники автомобілів є найбільш домінуючими у сегментах легкових автомобілів [17].

Політика США також є показовою та відзначається запровадженням масштабних фіскальних програм, особливо у період світових фінансових криз. Так, Закон про відновлення та реінвестування Америки від 2009 р. (American Recovery and Reinvestment Act of 2009 – ARRA, закон, який передбачає додаткові асигнування на збереження та створення робочих місць, інвестиції в інфраструктуру, енергоефективність та науку, допомогу безробітним, державну та місцеву фіскальну стабілізацію та на інші цілі) включав положення, згідно з якими все залізо та сталь, придбані за кошти ARRA, повинні вироблятися в країні.

Таким чином, локалізація виробництва є протекціоністським заходом, який практикують як розвинені країни, так і країни, що розвиваються, для підтримки галузей, які переживають становлення, трансформацію та у періоди світових економічних та внутрішніх криз.

Проєкти змін нормативно-правової бази політики імпортозаміщення в Україні

З метою стимулювання розвитку виробництва машинобудування урядом ініційовано локалізацію машинобудівної продукції при державних закупівлях як інструмент промислової політики та розроблено проєкт постанови Кабінету Міністрів «Деякі питання реалізації пілотного проєкту зі здійснення закупівель техніки галузі машинобудування з підтвердженням ступенем локалізації виробництва» до 31 грудня 2021 р. Проєктом постанови пропонується

«затвердити Порядок визначення ступеня локалізації виробництва техніки галузі машинобудування, яким встановлюється механізм визначення ступеня локалізації виробництва техніки галузі машинобудування та перелік техніки галузі машинобудування для реалізації пілотного проекту» [22; 23].

Одночасно Комітет Верховної Ради з питань економічного розвитку виступив з ініціативою запровадити зміни до Закону України «Про публічні закупівлі» (законопроект №3739) щодо створення передумов для сталого розвитку та модернізації вітчизняної промисловості [24].

Проект постанови Кабінету Міністрів «Деякі питання реалізації пілотного проекту зі здійснення закупівель техніки галузі машинобудування з підтвердженням ступенем локалізації виробництва»

Даним проектом постанови пропонується запровадити реалізацію до 31 грудня 2021 р. пілотного проекту зі здійснення закупівель техніки у галузі машинобудування з підтвердженням ступенем локалізації виробництва¹ (далі – пілотний проект), за результатами якого Мінекономіки має підготувати звіт та подати на розгляд Кабінету Міністрів України до 31 березня 2022 р. [26].

У пілотному проекті планується установити [23]:

для визначення найбільш економічно вигідної тендерної пропозиції/пропозиції під час закупівлі техніки галузі машинобудування, перелік якої затверджений цією постановою, крім ціни або вартості життєвого циклу, замовником застосовуються критерій локалізації виробництва або інші критерії оцінки разом з критерієм локалізації виробництва;

якщо крім ціни або вартості життєвого циклу замовником застосовується тільки критерій локалізації виробництва, його вартісний еквівалент або питома вага у загальній оцінці тендерної пропозиції/пропозиції має становити 30 відсотків;

якщо крім ціни або вартості життєвого циклу замовником застосовується критерій локалізації виробництва разом з іншим (іншими) критерієм (критеріями) оцінки, вартісний еквівалент або питома вага критерію локалізації виробництва у загальній оцінці тендерної пропозиції/пропозиції не може бути нижчим, ніж 15 відсотків;

інформація щодо ступеня локалізації виробництва техніки галузі машинобудування міститься в «Переліку техніки галузі машинобудування» [27] з підтвердженням ступенем локалізації виробництва.

Слід навести деякі положення, які містяться у пояснювальній записці пілотного проекту [26]:

– станом на сьогодні вимоги щодо локалізації виробництва в Україні застосовуються, зокрема до виробництва сільськогосподарської техніки та об-

ладнання. Машинобудівна продукція сьогодні імпортується, переважно з Китаю (у тому числі наземний транспорт, електричні машини, котли). Так, за підсумками 2018 р. імпорт склав 4,06 млрд дол. США, за середньорічним курсом Національного банку України, більше навіть, ніж реалізували свою продукцію на внутрішньому ринку всі українські виробники (3,8 млрд дол. США);

– практика використання вимог з локалізації виробництва має місце в таких країнах, як США (Buy America Act), Індія (Make in India), Китай, Канада, Норвегія, Бангладеш та ін.;

– реалізація постанови не потребує фінансування з державного чи місцевого бюджетів;

– реалізація акту матиме вплив на ключові інтегри такі зацікавлених сторін, як: учасники-резиденти та учасники-нерезиденти в розумінні Закону України «Про публічні закупівлі».

Зважаючи на викладене у Проекті постанови Кабінету Міністрів «Деякі питання реалізації пілотного проекту зі здійснення закупівель техніки галузі машинобудування з підтвердженням ступенем локалізації виробництва» (1) Пояснювальна записка; 2) Перелік техніки галузі машинобудування для реалізації пілотного проекту; 3) Порядок визначення ступеня локалізації виробництва техніки галузі машинобудування; 4) Аналіз регуляторного впливу до проекту постанови Кабінету Міністрів України «Деякі питання реалізації пілотного проекту зі здійснення закупівель техніки галузі машинобудування з підтвердженням ступенем локалізації виробництва») не зовсім зрозуміло, як було створено перелік техніки галузі машинобудування для реалізації пілотного проекту; чи усі можливі обладнання та техніка, передбачено у ньому; чи максимально враховано внутрішній потенціал промислового виробництва.

Разом із цим, для національних виробників галузі машинобудування дані вимоги можуть сприяти конкуренції та дати стимул до інтеграції у міжнародні ланцюги створення вартості.

Законопроект №3739 комітету Верховної Ради України з питань економічного розвитку, зміни до Закону України «Про публічні закупівлі»

У разі затвердження змін до Закону України «Про публічні закупівлі» брати участь у державних закупівлях техніки машинобудування зможуть тільки ті компанії, чий товар матиме підтверджений рівень локалізації не нижче 25-40%. Передбачається, що правила почнуть діяти для 88 груп товарів упродовж 10 років вже з 1 січня 2021 р.

У результаті доопрацювання законопроекту після першого читання передбачається поступове зростання частки локалізації: у 2021 р. планується почати із 10%, у 2022 р. збільшити до 15%, у

¹ Локалізація виробництва – це рівень виробництва техніки галузі машинобудування на митній території України у собівартості виробленої продукції, що складає не менш як 35 відсотків [25].

2023 р. – до 20% і так далі, поки локалізація не досягне 40%. І такою локалізація залишатиметься на весь десятирічний строк дії закону [28].

Замовник здійснює закупівлю наступних товарів виключно у випадку, якщо ступінь локалізації їх виробництва в Україні перевищує чи дорівнює встановленій нормі. Зокрема, з 2021 р. – для комунальної техніки – 25%; локомотивів – 30; міських, туристичних, громадських автобусів, трамваїв, тролейбусів – 35; пересувних бурових веж – 45; пожежних транспортних засобів – 40% тощо.

Змінами до закону «Про публічні закупівлі» передбачається завантажити вітчизняних машинобудівників і стимулювати іноземні компанії розміщувати в нашій країні виробничі потужності.

Органи законодавчої влади та їх представники підтримують заходи щодо протекції національних товаровиробників. Так, народний депутат, заступник голови парламентського комітету з економічного розвитку Дмитро Кисилевський справедливо зазначає, що «український ринок відкритий для будь-якого імпорту, Україна не дає преференцій своїм виробникам при держзакупівлях, не надає податкових пільг, немає пільгового або просто розумного кредитування, немає експортного фінансування. Іноземні конкуренти отримують все або більшість цих видів підтримки. Зрештою, доступ на експортні ринки для українських виробників теж обмежений митами та іншими бар'єрами, вимогами локалізації, сертифікаціями і всіма іншими інструментами, які використовують країни для захисту своїх виробників» [21].

У даний час Проект Закону про внесення змін до Закону України «Про публічні закупівлі» щодо створення передумов для сталого розвитку та модернізації вітчизняної промисловості прийнято в першому читанні 21.07.2020 р. [29].

Зміни до закону «Про публічні закупівлі», що стосуються локалізації, є механізмом підтримки національного машинобудування, захисту економічних інтересів національної і економічної безпеки.

Перепони до захисту національного виробництва

Серйозну стурбованість ініціативами Кабінету Міністрів і парламентського комітету Верховної Ради України з економічного розвитку щодо локалізації висловив глава представництва Європейського Союзу Матті Маасікас [30], назвавши вимогу про локалізацію при держзакупівлях «істотним порушенням» принципів рівного ставлення і недискримінації у взаємній торгівлі.

Дійсно, проект змін до Закону України «Про публічні закупівлі» щодо створення передумов для

сталого розвитку та модернізації вітчизняної промисловості (законопроект №3739) дещо перечить міжнародним зобов'язанням України. В Угоді про асоціацію є окрема глава (Глава 8 «Державні закупівлі», Стаття 148) [31], яка присвячена державним закупівлям та у якій зазначається: «Ця Глава передбачає забезпечення взаємного доступу до ринків державних закупівель на основі принципу національного режиму на загальнодержавному, регіональному та місцевому рівнях для державних контрактів та договорів концесії у традиційних галузях економіки, а також у комунальному господарстві. Це передбачає послідовне наближення законодавства України у сфері державних закупівель до *acquis* ЄС¹ у сфері державних закупівель, що супроводжуватиметься інституційною реформою та створенням ефективної системи державних закупівель на основі принципів, якими регулюються державні закупівлі Сторони ЄС, а також понять та визначень, встановлених в Директиві 2004/18/ЄС Європейського Парламенту і Ради від 31 березня 2004 року про координацію процедур з проведення тендерів на укладення контрактів на виконання робіт, постачання товарів і надання послуг (далі – Директива 2004/18/ЄС) і Директиви 2004/17/ЄС Європейського Парламенту та Ради від 31 березня 2004 року про координацію процедур здійснення закупівель суб'єктами, що здійснюють свою діяльність у водному, енергетичному, транспортному та поштовому секторах (далі – Директива 2004/17/ЄС)». Тобто, одним із принципів є недискримінаційність.

На це вказує і Головне науково-експертне управління Апарату Верховної Ради України, даючи висновки на проект змін до Закону України «Про публічні закупівлі», зауважуючи зокрема таке [33]:

– пропозиція проекту у частині запровадження вимоги щодо локалізації при публічних закупівлях деяких товарів містить ризики невідповідності взятим Україною міжнародно-правовим зобов'язанням, насамперед, у сфері європейської інтеграції, оскільки фактично встановлює дискримінаційні умови для нерезидентів;

– пропонується форма підтримки вітчизняного товаровиробника виглядає вразливою у контексті позбавлення вітчизняних виробників відповідної продукції дієвих стимулів щодо розвитку високотехнологічного виробництва, що, у свою чергу, у довгостроковій перспективі, тобто після десятирічного періоду застосування преференційного режиму у сфері публічних закупівель містить ризик суттєвої втрати (з відповідними наслідками) конкурентних позицій у відповідних сегментах як на національному, так і, особливо, на зовнішніх ринках;

¹ *Acquis* ЄС (з франц. – «доробок») – це надбання європейської інтеграції у політичній, правовій і економічній сферах, яке будується на європейських спільних цінностях, визначених у статті 2 Договору про ЄС. У політичному і правовому значенні – це комплекс прав і обов'язків держав-членів ЄС. Вони усі зобов'язані поділяти і дотримуватися *acquis* ЄС, якщо не погоджено інакше [32].

– у супровідних до проєкту документах відсутнє належне обґрунтування пропонованого у новому п. 6-1 розділу X Закону переліку товарів, щодо яких пропонується застосування вимоги щодо ступеня локалізації, у тому числі й у частині наявності конкуренції з виробництва вказаних товарів серед національних виробників, фактичного ступеня локалізації, терміну їх запровадження;

– відповідно до нової ч. 12 ст. 26 Закону пропонується встановити «підтвердження відповідності предмету закупівлі ступеня локалізації». При цьому, згідно з абз. 2 нового п. 29-1 ч. 1 ст. 1 Закону ступінь локалізації «визначається Уповноваженим органом в порядку та за методикою, встановленою Кабінетом Міністрів України». Запропонований підхід може вимагати додаткових витрат на фінансування відповідного органу. Водночас належного фінансово-економічного обґрунтування (включаючи відповідні розрахунки), відповідно до вимог ч. 3 ст. 91 Регламенту Верховної Ради України та ч. 1 ст. 27 Бюджетного кодексу України до проєкту не надано. До того ж, необхідність підтвердження ступеня локалізації може призвести до корупційних ризиків при їх виданні.

Однак не з усіма пунктами цього висновку можна погодитись, пам'ятаючи про необхідність розвитку національного виробництва. Україна не встановлює дискримінаційні умови для нерезидентів. А на певний час вводить спеціальний режим для імпортерів з метою стимулювання розвитку вітчизняних галузей промисловості, які внаслідок системних криз в країні опинились у занепаді.

Національне агентство з питань запобігання корупції (далі – Національне агентство) у висновку на проєкт Закону України «Про внесення змін до Закону України «Про публічні закупівлі» щодо створення передумов для сталого розвитку та модернізації вітчизняної промисловості» відмічає, що «Закон України «Про публічні закупівлі» закріплює правові гарантії для проведення відкритих процедур закупівель та добросовісної конкуренції учасників з метою економії бюджетних коштів. Об'єктивне та неупереджене ставлення до учасників процедур закупівель виключає будь-які форми дискримінації. На противагу зазначеному, запропонований розробниками проєкт Закону порушує зазначені правові стандарти та містить корупціогенні фактори, які унеможливають прийняття проєкту у поточній редакції». У висновку Національного агентства зокрема зазначено [34]:

1. Проєкт Закону передбачає застосування нецінового критерію у закупівлях продукції машинобудування та преференції для окремих виробників.

2. Непрозорий механізм підтвердження відповідності предмета закупівлі ступеню локалізації, невизначеність прав та обов'язків суб'єктів господа-

рювання, які мають намір підтвердити ступінь локалізації власного виробництва, та порядку прийняття рішень відповідальним органом влади створюють умови для вчинення корупційних правопорушень.

3. Отримання підтвердження відповідності предмета закупівлі ступеню локалізації є адміністративною послугою, порядок отримання якої має бути врегульовано у проєкті Закону для мінімізації корупційних ризиків.

4. Положення проєкту Закону мають бути узгоджені із міжнародно-правовими зобов'язаннями України у сфері європейської та євроатлантичної інтеграції.

Щодо Проєкту постанови Кабінету Міністрів України «Деякі питання реалізації пілотного проєкту зі здійснення закупівель техніки галузі машинобудування з підтвердженим ступенем локалізації виробника» Національне агентство наголошує, що у частині механізму реалізації моделі закупівель техніки машинобудування містить корупціогенні фактори, які унеможливають прийняття цього проєкту у поточній редакції, зокрема [35]:

1. Включення до Переліку техніки галузі машинобудування стане головною умовою для участі у процедурах закупівлі техніки, яке за своїм змістом є адміністративною послугою, а тому має бути врегульовано на законодавчому рівні, а отже правовідносини локалізації в закупівлях не можуть бути врегульовані постановою Кабінету Міністрів України.

2. Проєкт постанови встановлює непрозорий та необґрунтований механізм підтвердження ступеня локалізації Міністерством розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства України (далі – Мінекономіки), що містить корупціогенні фактори та може бути джерелом корупційного ризику під час прийняття рішення. У висновку зазначено, що «проєкт постанови містить корупціогенні фактори та потребує доопрацювання з урахуванням наведених рекомендацій та врахування інших зауважень».

Протекціоністські заходи держави у стимулюванні розвитку машинобудівних підприємств відносно ступеня локалізації виробництва спричинили жваву дискусію серед різних експертів і дослідників, економістів і юристів.

30 червня 2020 р. Київська школа економіки¹ оприлюднила результати дослідження, згідно з якими запропоновані обмеження по локалізації призведуть до падіння ВВП України – і чим суворішими та ширшими будуть обмеження, тим більше він скоротиться: «загальний ефект на ВВП у разі імplementації парламентської пропозиції по фактичній забороні продажу через Prozorro деяких імпортованих продуктів машинобудівної продукції без певного (25-40%) ступеня локалізації розраховується як загальний негативний ефект (4,66%), зважений на частку публічних закупівель в економіці відповід-

¹ Президент Київської школи економіки Тимофій Милованов, професор Півтсбурзького університету, экс-міністр розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства.

них секторів машинобудування. Таким чином, загальний негативний ефект від парламентської пропозиції Київська школа економіки оцінює у мінус 0,573% ВВП або близько 642 млн дол. США (в цифрах 2017 р.) [36].

Інші дослідження і розрахунки показують протилежні результати. І. Гужва наводить дані моделювання і прогнозування оцінки економічного ефекту законопроекту №3739, яке показало, що реалізація його у середньостроковій перспективі забезпечить [19]:

- зростання ВВП України на додаткові 3,9%;
- збільшення випуску продукції у переробній промисловості на 10,65%;
- підвищення обсягів податкових надходжень до бюджету на 8,17%;
- скорочення імпорту товарів, робіт і послуг на 13,2% (близько 8,4 млрд дол. США);
- активізацію виробництва забезпечить збереження існуючого рівня зайнятості у відповідних галузях (збереже понад 200 тис. робочих місць, які опинилися під загрозою внаслідок кризи, пов'язаної із поширенням коронавірусної хвороби COVID-19) і буде сприяти створенню близько 62,5 тис. нових робочих місць. Нові робочі місця будуть створені за рахунок масштабування діючих підприємств і створення нових підприємств для забезпечення відповідного рівня локалізації.

Експерт в державних закупівлях Олександр Наход (директор ДП «Прозорро» у 2015-2016 рр.) [37] вважає, що зміни до Закону України «Про публічні закупівлі» щодо локалізації призведуть до колапсу закупівельних процедур. Він відмічає, що: «в публічних тендерах беруть участь і виграють майже виключно українські компанії». Також «по тих позиціях, де вітчизняні машинобудівники пропонують якісний товар, вони майже завжди виграють у конкурентів з імпортом. Тому для них імпорт на публічних закупівлях є не конкурентом, а скоріше мотивуючим чинником». О. Находа називає міфами такі твердження:

1. *В публічних закупівлях засилля іноземців.* Із 5,2 млн тендерів, що були проведені за весь час роботи Prozorro, нерезиденти взяли участь тільки в 4500. Це менше 0,1% від загальної кількості тендерів.

2. *Українські виробники програють імпорту в Prozorro.* В Україні троллейбуси купувалися тільки «Дніпро», «Богдан» та «Еталон». Постачальники імпортних моделей програвали за ціною. Утім, імпорт закуповували – троллейбуси, що вже були у використанні. Загалом 23 одиниці Volvo, Skoda та інших купили в Запоріжжі, Херсоні, Чернівцях та Івано-Франківську. Причина: б/в троллейбуси вп'ятеро дешевші за нові – близько 1 млн грн кожний проти 5 млн грн за нові вітчизняні моделі. Також через Prozorro за 2018-2019 рр. купили 30 нових трамваїв та 56 б/в. Всі 30 нових трамваїв купив Київ, розділивши їх на три тендери. В одному аукціоні переміг

одеський виробник Татра-Юг, в двох інших – львівський Електрон. Львів'яни перемогли, але потім не надали вчасно всі необхідні документи, порушивши процедуру, і перемога перейшла до PESA. Новий вітчизняний трамвай, який купував Київ, коштує біля 50 млн грн за вагон, а б/в імпортний – 5 млн грн. Судячи з бюджетів інших міст, вони вирішили купити по 10 вживаних Татра, а не один Електрон. Крім трамваїв та троллейбусів було куплено також 353 одиниці іншого рейкового транспорту. З нього жодного імпортного. Вагони та дизель-поїзди для Укрзалізниці постачає Крюківський вагонзавод, а рейкозварювальні машини – Каховський завод електрозварювального устаткування.

За 2018-2019 рр. львів'яни взяли участь загалом у 18 процедурах у системі Prozorro. Електрон переміг у 13 із 15 тендерів. Він програв тільки у двох процедурах: коли після виграшу в аукціоні не завантажив вчасно необхідні за законом документи і Київпастрас був змушений підписати договір на 10 вагонів з польською PESA, що йшла другою. Електрон був дискваліфікований на кременчуцькому тендері на автобуси за помилки в документації – і в результаті переміг представник Мінського автомобільного заводу.

3. *Українська техніка легко замінить імпорту.* Виникає питання: Як вже у 2021 р., коли має набрати чинності законопроект, будуть підтримувати свій електротранспорт українські міста, крім Києва? Адже імпорт (навіть б/в) буде заборонений. І судячи з позиції представників Євросоюзу щодо законопроекту, тепер ми навряд чи зможемо розраховувати в цьому на гроші ЄБРР чи ЄІБ. Більше того, у законопроекті йдеться не тільки про рейковий транспорт, а й про легкові автомобілі, автобуси, вантажні транспортні засоби, гірничу техніку, турбіни, електронне обладнання... Чи хтось перевірів, що абсолютно всі потреби державних замовників по цих групах зможуть забезпечити вітчизняні виробники? Аналіз тільки найбільших закупівель за 2018-2019 рр. виявляє величезну кількість позицій, по яких ніхто з вітчизняних виробників ніколи навіть не пропонував свою продукцію.

На недоліки проекту №3739 вказують юристи:

1) Олеся Кривецька, радниця юридичної фірми Asters та Олексій Пустовіт, партнер Asters відзначають, що Угода Світової організації торгівлі (СОТ) про державні закупівлі (Government Procurement Act, GPA) «відносить вимоги щодо локалізації до поняття «офсетної угоди», забороненої договором через порушення національного режиму». Вони відмічають, «члени СОТ, приєднуючись до GPA, мають право обмежити перелік замовників і предметів закупівлі, на які міжнародний договір поширює свою дію. Наприклад, ініціатива Buy American, яку часто наводять прихильники законопроекту №3739, є результатом саме широких винятків із зобов'язань США як учасниці GPA. Проте Україна таким правом не скористалася, що має наслідком безпреце-

дентну відкритість її ринку публічних закупівель перед світом. Викликає сумнів і можливість України виправдати порушення принципу національного режиму статусом країни, що розвивається. Тоді як GPA справді закріплює положення про спеціальний режим для таких країн (*special and differential treatment*), Україна при приєднанні до договору не зробила чітких застережень щодо потреб розвитку. Надання винятків з міркувань рівня розвитку економіки підлягає погодженню з іншими договірними сторонами GPA. Для цього Україні потрібно буде нотифікувати нову законодавчу ініціативу перед Комітетом COT з публічних закупівель. ... Національне законодавство окремих держав-членів ЄС насправді передбачає вимоги про локалізацію щодо українських компаній. Але таке право обмежене показниками вартості предмета закупівлі, що не перевищують порогові значення, встановлені у профільних директивах ЄС та в Угоді про асоціацію ЄС-Україна. Зазначений фактор у законопроекті №3739 не врахований, тож український підхід є дещо відмінним від прикладу ЄС. Насамкінець: документ не враховує інтереси українських підприємств, які у своєму виробництві використовують імпортовану продукцію, що підпадає під вимоги про локалізацію» [38]. Експерти вважають, що законопроект №3739 вимагає доопрацювання так, щоб у ньому було більше гарантованих вигід для національного виробника та менше передумов для виникнення спорів;

2) Олена Омельченко, партнер юридичної фірми «Ілляшев та Партнери», керівник практики міжнародної торгівлі відмічає так: «Угода COT про державні закупівлі є окремою та необов'язковою угодою COT. Однак Україна вважала за необхідне прийняти зобов'язання в рамках цієї угоди, що успішно і зробила в 2016 році, сподіваючись на нові можливості для експортерів. На той момент ринок державних закупівель України не передбачав дискримінації та був відкритим для всіх країн за українським законодавством, а зовнішній ринок сторін угоди був з річним обсягом закупівель близько \$1,7 трільйона. До укладення цієї угоди де-юре Україна була вправі реалізувати ідею щодо локалізації, однак не зробила цього. ... Проблема полягає у тому, що Угода про асоціацію з ЄС та Угода COT про державні закупівлі як міжнародні договори мають вищу юридичну силу, ніж закон, який можуть прийняти депутати. ... Серед іншого варто очікувати: 1) зупинення виконання наступного етапу з відкриття ринку держзакупівель ЄС для України; 2) затягування на роки процесу з оновлення Угоди про асоціацію, особливо торгової частини; 3) розірвання домовленості щодо відкриття ринку електронної комерції («цифровий безвіз»); 4) блокування домовленостей щодо «дзеркального бюджету для України» у рамках участі у Зеленій Угоді ЄС; 5) можливий зрив домовленостей щодо політичних рішень у рамках Саміту Україна-ЄС» [39].

Отже, стурбованість юристів оправдана, оскільки «Конституція України встановлює підхід, відносно якого у разі конфлікту між положеннями міжнародних договорів та національним законодавством, за винятком Конституції України, пріоритет мають міжнародні договори» [32]. Тому правове доопрацювання змін до закону «Про публічні закупівлі» та проекту постанови Кабінету Міністрів «Деякі питання реалізації пілотного проекту зі здійснення закупівель техніки галузі машинобудування з підтвердженим ступенем локалізації виробництва» є доцільним.

На підтримку ініціатив Верховної Ради України та Уряду щодо локалізації при здійсненні публічних закупівель стали окремі українські роботодавці та представники підприємств машинобудування у відкритому зверненні до Президента, Верховної Ради та Кабінету Міністрів України [40]. У ньому зазначено, що реалізація ініціатив «повною мірою відповідає положенням програми Президента України щодо розвитку внутрішнього виробництва, а також презентованій Програмі Уряду «Стимулювання економіки для подолання наслідків епідемії COVID-19». Відкрите звернення підписали: Федерація роботодавців України, ПАТ «Крюківський вагонобудівний завод», ПрАТ «АвтоКрАЗ», ПрАТ «Кредмаш», ПрАТ «Хорольський механічний завод», ПрАТ «Дніпровагономаш», МП «Дніпродержжинський сталеливарний завод», ПП ВКП «Альфатекс», ПАТ «Укрелектроапарат», ПАТ «Завод «Екватор», ДП «Завод Електроважмаш», ВАТ «Телсіс», ВАТ «НВП Хартрон-Експрес», ПрАТ «Імпульс», ПрАТ «Дніпроспецсталь», ППГ «Аурум Груп», ТОВ «Миколаївський тепловозоремонтний завод», ТОВ «Полтавський тепловозоремонтний завод», ДП «Дніпровський електровозобудівний завод», АТ «Ельворті», ТОВ Компанія «Тітал», ТОВ «Проектно-конструкторське виробниче підприємство МДС», Корпорація «Укрінмаш», Спілка роботодавців Кременчука, Федерація профспілок України, Полтавська облпрофрада, Полтавська обласна державна адміністрація, мерії окремих міст Полтавської області.

Таким чином, підтримка національного виробника викликає неоднозначну реакцію, оскільки посадовці побоюються ризиків порушення міжнародних зобов'язань України, зокрема Угоди Світової організації торгівлі (COT) про державні закупівлі, Угоди про асоціацію, оскільки в основу міжнародних договорів покладений принцип національного режиму, який зобов'язує Україну надавати національним та іноземним компаніям однаковий рівень доступу до свого ринку держзакупівель, але з огляду на захист національних інтересів не є правомірним.

Стратегією національної безпеки України [41] підтверджено, що введення в Україні розумних протекціоністських заходів в умовах системного падіння промислового виробництва є актуальним питанням. Зміни до Закону України «Про публічні закупівлі» щодо створення передумов для сталого

розвитку та модернізації вітчизняної промисловості (законопроект №3739) потребують правового доопрацювання. За міжнародним зобов'язанням, слід розглянути можливість закріплення для України спеціального режиму розвитку (special and differential treatment) на визначений термін та встановлення норм локалізації виробництва для державних закупівель.

Висновки. Відповідно до ст. 1 Конституції [42] Україна є суверенною і незалежною, соціальною, правовою державою. Реалізація цих задач вимагає наявності самодостатньої, розвиненої економіки, що має індустріальну матеріально-технічну базу, тобто сучасну промисловість, що функціонує завдяки високотехнологічному, наукоємному машинобудуванню.

Однак у даний час реформування економіки, перехід її на ринкові відносини, жорстка конкуренція на внутрішньому і зовнішніх ринках без достатньо ефективного управління супроводжується глибокою і системною кризою, падінням виробництва реального сектору економіки, промисловості, машинобудування. Перед органами управління всіх рівнів (від макро- до мікрорівня, управління суб'єктами господарської діяльності) стоїть завдання відродження економіки, промисловості шляхом модернізації підприємств, перш за все машинобудування. Питома вага машинобудування в економіці, промисловості повинна бути доведена до рівня кількісних і якісних показників, які забезпечать повне оновлення на сучасному науково-технологічному рівні матеріально-технічної бази усіх галузей економіки, промисловості за 8-10 років. Їх основу можуть скласти машини та обладнання вітчизняного виробництва.

До цього необхідно створити відповідні умови відродження вітчизняних машинобудівних підприємств, в теорії перейти від неоліберальних напрямів економіки до неокейнсіанських, неокласичних. Держава, органи державного, регіонального і місцевого управління повинні активно брати участь у регуляторних процесах відродження економіки шляхом розширення внутрішнього ринку, виводу національних підприємств на зовнішні ринки.

Дієвим напрямом розвитку промисловості, машинобудування є політика імпортозаміщення, зокрема на основі локалізації виробництва. Остання має давню історію та є протекціоністським заходом, який практикують як розвинені країни, так і країни, що розвиваються для підтримки галузей, які переживають становлення, трансформацію та у періоди світових економічних та внутрішніх криз.

Зважаючи на необхідність розвитку національного виробництва, ініціативи у підтримку національної промисловості, зокрема машинобудування, є досить вчасними. Зміни до закону «Про публічні закупівлі» та проект постанови Кабінету Міністрів «Деякі питання реалізації пілотного проекту зі здійснення закупівель техніки галузі машинобудування

з підтвердженням ступенем локалізації виробництва» спроможні дати поштовх до розвитку машинобудування в Україні та частковій заміні імпортованих промислових товарів. Ці інституціональні ініціативи мають стимулювати національні виробництва до їх включення у міжнародні ланцюги створення вартості та поглиблення інтелектуалізації підприємств машинобудування у напрямі Індустрії 4.0.

Зважаючи на те, що Україна підписала ряд міжнародних договорів щодо вільної торгівлі, слід більш детально визначити та обґрунтувати національні інтереси щодо захисту національної і економічної безпеки, правомірність змін до закону «Про публічні закупівлі» та можливості їх впровадження в українське законодавство. Слід розглянути можливість закріплення для України спеціального режиму на визначений термін та можливості встановити норми локалізації виробництва для державних закупівель.

Напрями подальших досліджень: виявлення пріоритетних галузей машинобудування, які доцільні для України; аналіз результатів впливу асоціації із ЄС на економіку України, машинобудування; розробка моделі грошово-кредитного фінансування інноваційно-інвестиційної діяльності підприємств машинобудування; дослідження можливості вбудови вітчизняних підприємств у світові технологічні ланцюги високотехнологічного виробництва.

Література

1. **Державна** служба статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/> (дата звернення 05.03.2021).
2. **Дикань В. Л.** Механізм восстановлення машинобудівного комплексу України в умовах логістическої інтеграції. *Вісник економіки транспорту і промисловості*. 2014. № 47. С. 9-14.
3. **Мазаракі А., Мельник Т.** Імпорт та перспективи імпортозаміщення в Україні. *Вісник КНТЕУ*. 2012. № 6. С. 5-15.
4. **Алексей Шевнин.** Вперед, машина! Удастся ли разогнать экономику законом о локализации. 21.07.20. *Деловая столица*. URL: <https://www.minprom.ua/digest/262913.html> (дата звернення 05.03.2021).
5. **Шовкун І. А.** Залежність української економіки від промислового імпорту та передумови формування ефективної виробничої спеціалізації. *Економіка промисловості*. 2020. № 3 (91). С. 5-28. doi: <https://doi.org/10.15407/econindustry2020.03.005>.
6. **Методи** розвитку та забезпечення капіталізації промислових підприємств в умовах інституціональних змін: моногр. / І.П. Булеєв, Н.Ю. Брюховецька та ін. Київ: ІЕП НАН України, 2016. 312 с.
7. **Промисловість** Донецької та Луганської областей: проблеми подальшого функціонування та відновлення: наук.-аналіт. доп. / О. І. Амоша, І. П. Булеєв, Н. Ю. Брюховецька та ін. Київ: ІЕП НАН України, 2016. 152 с.
8. **Промисловість** України – 2016: стан та перспективи розвитку: наук.-аналіт. доп. / О. І. Амоша, І. П. Булеєв, А. І. Землянкін, Л. О. Збаразька, Ю. М. Харазішвілі та ін. Київ: ІЕП НАН України, 2017. 120 с.
9. **Булеєв І. П., Брюховецька Н. Ю.** Розбудова сучасної промисловості. *Відновлення Донбасу: оцінка соціально-економічних втрат і пріоритетні напрями*

державної політики: національна доповідь / за заг. ред. Е. М. Лібанової [доп. варіант: НАН України]. Київ, 2015. 208 с. 10. **Промисловість** України 2014–2016: невикористані можливості, шляхи відновлення, модернізації та сучасної розбудови: наукова доповідь / редкол.: О. І. Амоша, І. П. Булеєв, Ю. С. Залознова. Київ: ІЕП НАН України, 2017. 354 с. 11. **Модернізація** економіки промислових регіонів України в умовах децентралізації управління: монографія / О. І. Амоша, Ю. М. Харазішвілі, В. І. Ляшенко та ін. / НАН України, Ін-т економіки пром-сті. Київ, 2018. 300 с. URL: https://ie.org.ua/wp-content/uploads/2019/08/mono_2018_amosha_liashenko_kharazishvili_compressed.pdf (дата звернення 07.03.2021). 12. **Шипуліна Ю. С., Ващенко Т. В.** Обґрунтування вибору напрямку реалізації стратегії імпортозаміщення на підприємстві машинобудівної галузі. *Технологический аудит и резервы производства*. 2015. № 1(6). С. 37–42. doi: 10.15587/2312-8372.2015.38554. 13. **Собкевич О. В., Белашов Є. В.** Щодо реалізації потенціалу машинобудівної галузі у стратегії імпортозаміщення: аналітична записка / Національний інститут стратегічних досліджень. URL: <http://old2.niss.gov.ua/articles/1110/> (дата звернення 05.03.2021). 14. **Susan Stone, Dorothee Flaig and Frank Van Tongeren.** Modelling Local Content Requirements: Quantitative Restrictions in a CGE Model. OECD, Trade and Agriculture Directorate. URL: <https://www.gtap.agecon.purdue.edu/resources/download/7203.pdf> (дата звернення 07.03.2021). 15. **Stone S., Messent J. and Flaig D.** (2015-05-01). Emerging Policy Issues: Localisation Barriers to Trade. *OECD Trade Policy Papers*. No. 180. OECD Publishing, Paris. doi: <http://dx.doi.org/10.1787/5js1m6v5qd5j-en> (дата звернення 07.03.2021). 16. **Cody Ankeny.** Local Content Requirements: Measures Intended to Boost Domestic Industry Boomerang to Bring Failure. 2016. URL: <https://www.itic.org/news-events/techwonk-blog/local-content-requirements-measures-intended-to-boost-domestic-industry-boomerang-to-bring-failure> (дата звернення 05.03.2021). 17. **Hanna Deringer, Fredrik Erixon, Philipp Lamprecht, Erik van der Marel.** The Economic Impact of Local Content Requirements: A Case Study of Heavy Vehicles. 2018. URL: <https://ecipe.org/publications/the-economic-impact-of-local-content-requirements/> (дата звернення 05.03.2021). 18. **Шовкун І. А.** Локалізація виробництва – світова практика та висновки для України. *Економіка і прогнозування*. 2017. № 2. С. 31–56. doi: <https://doi.org/10.15407/eip2017.02.031>. 19. **Гужва І.** Локалізуємося, ведь мы этого заслуживаем. URL: <https://zn.ua/promyshliennost/lokalizuemsjaved-my-etohto-zasluzhivaem.html>. 20. **Медведєв В.** Локалізація виробництва – єдиний вектор розвитку України. URL: <http://www.kvsz.com/index.php/ua/pres-sluzhba/item/2520-lokalizatsiia-vyrobnytstva-iedyniy-vektor-rozvytku-ukrainy> (дата звернення 05.03.2021). 21. **Васи́лий Январе́в.** Локалізація в промисловості: як Україна може зберегти машинобудування. 2020. URL: <https://www.minprom.ua/articles/262663.html> (дата звернення 05.03.2021). 22. **Повідомлення** про оприлюднення проекту постанови Кабінету Міністрів України «Деякі питання реалізації пілотного проекту зі здійснення закупівель техніки галузі машинобудування з підтвердженим ступенем локалізації виробництва». URL: <https://www.me.gov.ua/Documents/Detail>

?lang=uk-UA&id=1b66d59d-7815-4d2e-a319-c51695669d52&title=PovidomlenniaProOpriлюдnenniaProektuPostanoviKabinetuMinistrivUkrainideiakiPitanniaRealizatsiiPilotnogoProektuZiZdiisnenniaZakupivelTekhnikiGaluziMashinobudovanniaZPidtverdzenimStupenemLokalizatsiiVirobnitstva (дата звернення 09.03.2021). 23. **Проект** постанови Кабінету Міністрів України «Деякі питання реалізації пілотного проекту зі здійснення закупівель техніки галузі машинобудування з підтвердженим ступенем локалізації виробництва». URL: <https://www.me.gov.ua/Documents/Detail?id=9d331bed-b8c9-4e93-ba1f-c5518ee41b6d> (дата звернення 09.03.2021). 24. **Проект** Закону про внесення змін до Закону України «Про публічні закупівлі» щодо створення передумов для сталого розвитку та модернізації вітчизняної промисловості. URL: https://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=69275 (дата звернення 09.03.2021). 25. **Порядок** визначення ступеня локалізації виробництва техніки галузі машинобудування до проекту постанови Кабінету Міністрів України «Деякі питання реалізації пілотного проекту зі здійснення закупівель техніки галузі машинобудування з підтвердженим ступенем локалізації виробництва». URL: <https://www.me.gov.ua/Documents/Detail?id=9d331bed-b8c9-4e93-ba1f-c5518ee41b6d> (дата звернення 05.03.2021). 26. **Пояснювальна** записка до проекту постанови Кабінету Міністрів України «Деякі питання реалізації пілотного проекту зі здійснення закупівель техніки галузі машинобудування з підтвердженим ступенем локалізації виробництва». URL: <https://www.me.gov.ua/Documents/Detail?id=9d331bed-b8c9-4e93-ba1f-c5518ee41b6d> (дата звернення 09.03.2021). 27. **Перелік** техніки галузі машинобудування для реалізації пілотного проекту до проекту постанови Кабінету Міністрів України «Деякі питання реалізації пілотного проекту зі здійснення закупівель техніки галузі машинобудування з підтвердженим ступенем локалізації виробництва». URL: <https://www.me.gov.ua/Documents/Detail?id=9d331bed-b8c9-4e93-ba1f-c5518ee41b6d> (дата звернення 09.03.2021). 28. **Проект** Закону про внесення змін до Закону України «Про публічні закупівлі» щодо створення передумов для сталого розвитку та модернізації вітчизняної промисловості. Текст законопроекту до другого читання 02.02.2021. URL: https://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=69275 (дата звернення 09.03.2021). 29. **Про прийняття** за основу проекту Закону України про внесення змін до Закону України «Про публічні закупівлі» щодо створення передумов для сталого розвитку та модернізації вітчизняної промисловості: Постанова Верховної Ради України, від 21 липня 2020 р. № 812-IX URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/812-20#Text> (дата звернення 05.03.2021). 30. **Позиція** Євросоюзу щодо проектів по «локалізації» закупівель (неофіційний переклад Представництва ЄС в Україні). 2020. Київ. URL: <http://nashigroshi.org/2020/07/04/pozytsiia-uevrosoiuzushchodo-proiektiv-po-lokalizatsii-zakupivel-neofitsiynuperekklad-predstavnytstva-yes-v-ukraini/> (дата звернення 05.03.2021). 31. **Угода** про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011#Text (дата звернення 05.03.2021). 32. **Acquis ЄС**. URL: <https://eu-agreement>

ed-era.com/b1/p3 (дата звернення 05.03.2021). 33. **Висновок** Головного науково-експертного управління на проект Закону України «Про внесення змін до Закону України «Про публічні закупівлі» щодо створення передумов для сталого розвитку та модернізації вітчизняної промисловості». 07.07.2020. URL: https://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=69275 (дата звернення 05.03.2021). 34. **Висновок** антикорупційної експертизи проекту Закону України «Про внесення змін до Закону України «Про публічні закупівлі» щодо створення передумов для сталого розвитку та модернізації вітчизняної промисловості». URL: <https://nazk.gov.ua/uk/documents/vysnovok-antykoruptsiynoyi-ekspertyzy-proyektu-zakonu-ukrayiny-pro-vnesennya-zmin-do-zakonu-ukrayiny-pro-publichni-zakupivli-shhodo-stvorennya-peredumov-dlya-stalogo-rozvytku-ku-ta-modernizatsiyi-vitchyznyanoi-promyslovosti> (дата звернення 05.03.2021). 35. **Висновок** антикорупційної експертизи проекту постанови Кабінету Міністрів України «Деякі питання реалізації пілотного проекту зі здійснення закупівель техніки галузі машинобудування з підтвердженням ступенем локалізації виробника». 01.09.2020. URL: <https://nazk.gov.ua/uk/documents/vysnovok-antykoruptsiynoyi-ekspertyzy-proyektu-postanovy-kabinetu-ministriv-ukrayiny-deyaki-pytannya-realizatsiyi-pilotnogo-proyektu-zi-zdiisnennya-zakupivel-tehnyky-galuzi-mashynobuduvannya-z-pidtverdenim-stupenem-lokalizatsiyi-virobnika> (дата звернення 05.03.2021). 36. **Українська економіка може втратити \$591-642 млн від переваг українському машинобудуванню в Prozorro**. URL: <https://kse.ua/ua/about-the-school/news/ukrayinska-ekonomika-mozhe-vtratiti-591-642-mln-vid-preferentsiy-ukrayinskomu-mashinobuduvannu-v-prozorro> (дата звернення 01.03.2021). 37. **Наход А.** Камбэк «купуи українське»: 3 міфа о вреде импорта для украинских производителей. URL: <https://biz.liga.net/ekonomika/all/opinion/kambek-kupuyi-ukrayinske-3-mifa-o-vrede-importa-dlya-ukrayinskih-proizvoditeley> (дата звернення 01.03.2021). 38. **Кривецька О., Пустовіт О.** Закон про локалізацію виробництва: позитив чи торгова війна? URL: <https://uba.ua/eng/news/7775/print/> (дата звернення 05.03.2021). 39. **Омельченко О.** Операція локалізація: чим небезпечний обраний Україною шлях захисту нацивиробника. 23.07.2020. URL: <https://www.eurointegration.com.ua/experts/2020/07/23/7112467/> (дата звернення 05.03.2021). 40. **Відкрите** звернення до Президента України, Верховної Ради України та Кабінету Міністрів України. URL: <http://www.kvsz.com/index.php/ua/pres-sluzhba/item/2530-vidkryte-zvernennia-do-prezydenta-ukrayiny-verkhovnoi-rady-ukrayiny-ta-kabinetu-ministriv-ukrayiny> (дата звернення 05.03.2021). 41. **Стратегія** національної безпеки України. Безпека людини – безпека країни: Указо Президента України від 14 вересня 2020 року № 392/2020. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/3922020-35037> (дата звернення 05.03.2021). 42. **Конституція** України. Офіційне видання. Харків «Право», 2016. 76 с.

References

1. Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy [State Statistics Service of Ukraine]. (n.d.). *ukrstat.gov.ua*. Retrieved from <http://www.ukrstat.gov.ua/> (last accessed 05.03.2021) [in Ukrainian].
2. Dikan, V. L. (2014). Mekhanizm vosstanovleniya mashinostroitel'nogo kompleksa Ukrainy v usloviyakh

logisticheskoy integratsii [The mechanism of restoration of the machine-building complex of Ukraine in the conditions of logistic integration]. *Visnik ekonomiki transportu i promyslovosti*, 47, pp. 9-14 [in Russian].

3. Mazaraki, A., Melnyk, T. (2012). Import ta perspektyvy importozamishchennia v Ukraini [Imports and prospects of import substitution in Ukraine]. *Visnik KNTEU*, 6, pp. 5-15 [in Ukrainian].

4. Alexey Shevnin. (2020, 21 July). Vpered, mashina! Udastsya li razognat' ekonomiku zakonom o lokalizatsii [Forward, car! Will the localization law be able to disperse the economy?] *Delovaya stolica*. Retrieved from <https://www.minprom.ua/digest/262913.html> (last accessed 05.03.2021) [in Russian].

5. Shovkun, I. A. (2020). Dependence of the Ukrainian economy on industrial imports and prerequisites for the formation of effective production specialization. *Econ. promisl*, 3 (91), pp. 5-28. doi: <https://doi.org/10.15407/econindustry.2020.03.005> [in Ukrainian].

6. Buleev, I. P., Bryukhovetska, N. Yu. et al. (2016). Metody rozvytku ta zabezpechennia kapitalizatsii promyslovykh pidpriemstv v umovakh instytutsionalnykh zmin [Methods of development and capitalization of industrial enterprises in terms of institutional change]. Kyiv, IIE of NAS of Ukraine. 312 p. [in Ukrainian].

7. Amosha, O. I., Buleev, I. P., Bryukhovetska, N. Yu. et al. (2016). Promyslovist Donetskoi ta Luhanskoj oblasti: problemy podalshoho funktsionuvannia ta vidnovlennia [Industry of Donetsk and Luhansk regions: problems of further functioning and restoration]. Kyiv, IIE of NAS of Ukraine. 152 p. [in Ukrainian].

8. Amosha, O. I., Buleev, I. P., Zemlyankin, A. I., Zbarazska, L. O., Kharazishvili, Yu. M. et al. (2017). Promyslovist Ukrainy – 2016: stan ta perspektyvy rozvytku [Industry of Ukraine – 2016: state and prospects of development]. Kyiv. IIE of NAS of Ukraine. 120 p. [in Ukrainian].

9. Buleev, I. P., Bryukhovetskaya, N. Yu. (2015). Rozbudova suchasnoi promyslovosti [Development of modern industry]. *Restoration of Donbass: assessment of socio-economic losses and priority areas of public policy: a national report*. Kyiv, NAS of Ukraine. 208 p. [in Ukrainian].

10. Amosha, O. I., Buleev, I. P., Zaloznova, Yu. S. (Eds.). (2017). Promyslovist Ukrainy 2014-2016: nevykorystani mozhyvosti, shliakhy vidnovlennia, modernizatsii ta suchasnoi rozbudovy [Industry of Ukraine 2014-2016: untapped opportunities, ways of restoration, modernization and modern development]. Kyiv: IIE of NAS of Ukraine. 354 p. [in Ukrainian].

11. Amosha, O. I., Kharazishvili, Yu. M., Lyashenko, V. I. et al. (2018). Modernizatsiia ekonomiky promyslovykh rehioniv Ukrainy v umovakh detsentralizatsii upravlinnia [Modernization of the economy of industrial regions of Ukraine in terms of decentralization of management]. Kyiv, IIE of NAS of Ukraine. 300 p. Retrieved from https://iie.org.ua/wp-content/uploads/2019/08/mono_2018_amosha_liashenko_kharazishvili_compressed.pdf (last accessed 07.03.2021) [in Ukrainian].

12. Shipulina, Y. S., Vashchenko, T. V. (2015). Obgruntuvannia vyboru napriamku realizatsii stratehii importozamishchennia na pidpriemstvi mashynobudivnoi haluzi [Substantiation of the choice of the direction of realization of strategy of import substitution at the enterprise

of machine-building branch]. *Tekhnologicheskij audit i rezervy proizvodstva*, 1 (6), pp. 37-42. doi: <https://doi.org/10.15587/2312-8372.2015.38554> [in Ukrainian].

13. Sobkevich, O. V., Belashov, E. V. Shchodo realizatsii potentsialu mashynobudivnoi haluzi u stratehii importozamishchennia [Regarding the realization of the potential of the machine-building industry in the strategy of import substitution: an analytical note]. (n.d.). Retrieved from <http://old2.niss.gov.ua/articles/1110/> (last accessed 05.03.2021) [in Ukrainian].

14. Susan Stone, Dorothee Flaig and Frank Van Tongeren. Modeling Local Content Requirements: Quantitative Restrictions in a CGE Model. OECD, Trade and Agriculture Directorate. Retrieved from <https://www.gtap.agecon.purdue.edu/resources/download/7203.pdf> (last accessed 07.03.2021).

15. Stone, S., Messent, J. and Flaig, D. (2015-05-01). Emerging Policy Issues: Localization Barriers to Trade. *OECD Trade Policy Papers*, no. 180. Paris, OECD Publishing. doi: <http://dx.doi.org/10.1787/5js1m6v5qd5j-en> (last accessed 07.03.2021).

16. Cody Ankeny. (2016). Local Content Requirements: Measures Intended to Boost Domestic Industry Boomerang to Bring Failure. Retrieved from <https://www.itic.org/news-events/techwonk-blog/local-content-requirements-measures-intended-to-boost-domestic-industry-boomerang-to-bring-failure> (last accessed 05.03.2021).

17. Hanna Deringer, Fredrik Erixon, Philipp Lamprecht, Erik van der Marel. (2018). The Economic Impact of Local Content Requirements: A Case Study of Heavy Vehicles. Retrieved from <https://ecipe.org/publications/the-economic-impact-of-local-content-requirements/> (last accessed 5.03.2021).

18. Shovkun, I. A. (2017). Lokalizatsiia vyrobnytstva – svitova praktyka ta vysnovky dlia Ukrainy [Localization of production – world practice and conclusions for Ukraine]. *Ekonomika i prognozuvannya*, 2, pp. 31-56. doi: <https://doi.org/10.15407/eip2017.02.031> [in Ukrainian].

19. Guzhva, I. Lokalizuyemysya, ved' my etogo zasluzhivayem [We are localized, because we deserve it]. Retrieved from <https://zn.ua/promyshliennost/lokalizuyemysya-ved-my-etogo-zasluzhivaem.html> [in Russian].

20. Medvedev, V. Lokalizatsiia vyrobnytstva – yedynyi vektor rozvytku Ukrainy [Localization of production is the only vector of Ukraine's development]. Retrieved from <http://www.kvsz.com/index.php/ua/pres-sluzhba/item/2520-lokalizatsiia-vyrobnytstva-iedynyi-vektor-rozvytku-ukr-ainy> (last accessed 05.03.2021) [in Ukrainian].

21. Vasily Yanvarev. (2020). Lokalizatsiya v promyshlennosti: kak Ukraina mozhet sokhranit' mashinostroyeniye [Localization in industry: how Ukraine can preserve mechanical engineering]. Retrieved from <https://www.minprom.ua/articles/262663.html> (last accessed 05.03.2021) [in Russian].

22. Notification on promulgation of the draft resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine «Some issues of implementation of the pilot project on procurement of machinery in the field of mechanical engineering with a confirmed degree of localization of production». Retrieved from <https://www.me.gov.ua/Documents/Detail?lang=uk-UA&id=1b66d59d-7815-4d2e-a319-c51695669d52&title>

=PovidomlenniaProOpriludnenniaProektuPostanoviKabinetuMinistrivUkrainideiakiPitanniaRealizatsiiPilotnogoProektu ZiZdiisnenniaZakupivelTekhnikiGaluziMashinobuduvanniaZPidtverdzenimStupenemLokalizatsiiVirobnitstva (last accessed 09.03.2021) [in Ukrainian].

23. Draft Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine «Some issues of implementation of the pilot project on procurement of machinery in the field of mechanical engineering with a confirmed degree of localization of production». Retrieved from <https://www.me.gov.ua/Documents/Detail?id=9d331bed-b8c9-4e93-ba1f-c5518ee41b6d> (last accessed 09.03.2021) [in Ukrainian].

24. Draft Law on Amendments to the Law of Ukraine «On Public Procurement» to create preconditions for sustainable development and modernization of domestic industry. Retrieved from https://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=69275 (last accessed 09.03.2021) [in Ukrainian].

25. Procedure for determining the degree of localization of mechanical engineering machinery to the draft resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine «Some issues of implementation of a pilot project for procurement of mechanical engineering machinery with a confirmed degree of localization of production». Retrieved from <https://www.me.gov.ua/Documents/Detail?id=9d331bed-b8c9-4e93-ba1f-c5518ee41b6d> (last accessed 05.03.2021) [in Ukrainian].

26. Explanatory note to the draft resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine «Some issues of the pilot project on procurement of machinery in the field of mechanical engineering with a confirmed degree of localization of production». Retrieved from <https://www.me.gov.ua/Documents/Detail?id=9d331bed-b8c9-4e93-ba1f-c5518ee41b6d> (last accessed 09.03.2021) [in Ukrainian].

27. List of engineering machinery for the implementation of a pilot project to the draft resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine «Some issues of the pilot project for procurement of machinery in the engineering industry with a confirmed degree of localization of production». Retrieved from <https://www.me.gov.ua/Documents/Detail?id=9d331bed-b8c9-4e93-ba1f-c5518ee41b6d> (last accessed 09.03.2021) [in Ukrainian].

28. Draft Law on Amendments to the Law of Ukraine «On Public Procurement» to create preconditions for sustainable development and modernization of domestic industry. The text of the bill to the second reading 02.02.2021. Retrieved from https://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=69275 (last accessed 09.03.2021) [in Ukrainian].

29. On the adoption of the draft Law of Ukraine on Amendments to the Law of Ukraine» On Public Procurement «to create conditions for sustainable development and modernization of domestic industry: Resolution of the Verkhovna Rada of Ukraine, dated July 21, 2020 № 812-IX. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/812-20#Text> (last accessed 05.03.2021) [in Ukrainian].

30. Position of the European Union on projects to «localize» procurement (unofficial translation of the EU Delegation to Ukraine). (2020, July 3). Kyiv. Retrieved from <http://nashigroshi.org/2020/07/04/pozytsiia-yevrosoiuzushchodo-proiektiv-po-lokalizatsii-zakupivel-neofitsiynny-pereklad-predstavnytstva-yes-v-ukraini/> (last accessed 05.03.2021) [in Ukrainian].

31. The Association Agreement between Ukraine, of the one part, and the European Union, the European Atomic Energy Community and their Member States, of the other part. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011#Text (last accessed 05.03.2021) [in Ukrainian].

32. EU acquis. Retrieved from <https://eu-agreement.ed-era.com/b1/p3> (last accessed 5.03.2021) [in Ukrainian].

33. Conclusion of the Main Scientific and Expert Department on the draft Law of Ukraine «On Amendments to the Law of Ukraine» On Public Procurement «to create conditions for sustainable development and modernization of domestic industry». (2020, 7 July). Retrieved from https://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=69275 (last accessed 05.03.2021) [in Ukrainian].

34. Conclusion of the anti-corruption examination of the draft Law of Ukraine «On Amendments to the Law of Ukraine» On Public Procurement «to Create Preconditions for Sustainable Development and Modernization of Domestic Industry». Retrieved from <https://nazk.gov.ua/en/documents/vysnovok-antikoruptsijnoyi-ekspertyzy-proyektu-zakonu-ukrayiny-pro-vnesennya-zmin-do-zakonu-ukrayiny-pro-publichni-zakupivli-shhodo-stvorenyyaperedumov-dlya-stalogo-rozvytku-ta-modernizatsiyi-vitchyz/> (last accessed 05.03.2021) [in Ukrainian].

35. Conclusion of the anti-corruption examination of the draft resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine «Some issues of implementation of the pilot project on procurement of machinery in the field of mechanical engineering with a confirmed degree of localization of the manufacturer». (2020, 1 Sep.). Retrieved from <https://nazk.gov.ua/uk/documents/vysnovok-antikoruptsijnoyi-ekspertyzy-proyektu-postanovy-kabinetu-ministriv-ukrayiny-deyaki-pytannya-realizatsiyi-pilotnogo-proyektu-zizdinen-galuzi-mashynobuduvannya-z-pidtvoriv/> (last accessed 05.03.2021) [in Ukrainian].

36. The Ukrainian economy may lose \$ 591-642 million from preferences for Ukrainian engineering in Prozorro. Retrieved from <https://kse.ua/en/about-the-school/news/ukrayinska-ekonomika-mozhe-vtratiti-591-642-mln-vid-preferentsiy-ukrayinskomu-mashinobuduvannuy-v-prozorro/> (last accessed 01.03.2021) [in Ukrainian].

37. Nahod, A. Kambək «kupui ukrainske»: 3 myfa o vrede ymporta dlia ukraïnskikh proyzvodytelēi [Kambek «buy Ukrainian»: 3 myths about the dangers of imports for Ukrainian producers]. Retrieved from <https://biz.liga.net/ekonomika/all/opinion/kambek-kupuy-ukrainske-3-mifao-vrede-importa-dlya-ukraïnskikh-proizvoditelēy> (last accessed 01.03.2021) [in Russian].

38. Kryvetska, O., Pustovit, O. Zakon pro lokalizatsiiu vyrobnytstva: pozytyv chy torhova viina? [Law on localization of production: positive or trade war?]. Retrieved from <https://uba.ua/eng/news/7775/print/> (last accessed 05.03.2021) [in Ukrainian].

39. Omelchenko, O. Operatsiia lokalizatsiia: chym nebezpechnyi obranyi Ukrainoiu shliakh zakhystu natsvyrobnyka [Operation localization: how dangerous is Ukraine's chosen way to protect the national producer]. (2020, 23 July). Retrieved from <https://www.eurointegration.com.ua/experts/2020/07/23/7112467/> (last accessed 05.03.2021) [in Ukrainian].

40. Open appeal to the President of Ukraine, the Verkhovna Rada of Ukraine and the Cabinet of Ministers

of Ukraine. Retrieved from <http://www.kvsz.com/index.php/en/pres-sluzhba/item/2530-vidkryte-zvernennia-do-prezydenta-ukrainy-verkhovnoi-rady-ukrainy-ta-kabinetu-ministriv-ukrainy> (last accessed 05.03.2021) [in Ukrainian].

41. National Security Strategy of Ukraine. Human security is the security of the country: Decree of the President of Ukraine of September 14, 2020 № 392/2020. Retrieved from <https://www.president.gov.ua/documents/3922020-35037> (last accessed 05.03.2021) [in Ukrainian].

42. Konstytutsiia Ukrainy [The Constitution of Ukraine]. (2016). Official publication. Kharkiv, Pravo». 76 p. [in Ukrainian].

Булєєв І. П., Брюховецька Н. Ю., Чорна О. А. Модернізація промисловості шляхом імпортозаміщення та локалізації виробництва у машинобудуванні

Обґрунтовано, що відродження самодостатності економіки, промисловості потребує випереджаючого зростання національного машинобудування, удосконалення механізмів стимулювання розвитку, одним із яких є політика уряду у імпортозаміщенні шляхом локалізації виробництва.

Розглянуто світовий досвід запровадження заходів з локалізації. Досліджено труднощі впровадження заходів з локалізації виробництва в Україні. Обґрунтовано доцільність впровадження заходів уряду щодо локалізації виробництва продукції галузі машинобудування в процесі державних закупівель.

Визначено, що протекціоністську політику щодо розвитку промислового сектору, зокрема локалізацію виробництва в теперішній час практикують майже всі країни світу, в першу чергу – розвинені. Локалізація виробництва розглядається у науковому колі з двох протилежних позицій: 1) як протекціоністський захід, який не сприяє економічному зростанню та заважає вільному руху товарів і капіталів; 2) як захід уряду щодо підтримки розвитку національного товаровиробника.

Проаналізовано проекти змін до нормативно правової бази у політиці імпортозаміщення: 1) Проект постанови Кабінету Міністрів «Деякі питання реалізації пілотного проекту зі здійснення закупівель техніки галузі машинобудування з підтвердженим ступенем локалізації виробництва» до 31 грудня 2021 року; 2) Проект змін до Закону України «Про публічні закупівлі» щодо створення передумов для сталого розвитку та модернізації вітчизняної промисловості.

Зважаючи на те, що Україна підписала ряд міжнародних договорів щодо вільної торгівлі, доведено, що слід більш детально визначити та обґрунтувати власні інтереси, захист національної і економічної безпеки, правомірність змін до закону та можливості їх впровадження в українське законодавство. Обґрунтовано гіпотезу про закріплення для України спеціального режиму на визначений термін та встановлення норм локалізації виробництва для державних закупівель.

Ключові слова: модернізація промисловості, підприємства машинобудування, імпортозаміщення, локалізація виробництва, Local Content Requirements, державні закупівлі.

Buleev I., Bryukhovetska N., Chorna O. Modernization of Industry through Import Substitution and Localization of Production in Mechanical Engineering

It is substantiated that the revival of self-sufficiency of the economy and industry requires the outpacing growth of national engineering, improvement of mechanisms to stimulate development, one of which is the government's policy on import substitution, including measures to localize production.

The world experience of introduction of localization measures is considered. The difficulties of implementing measures to localize production in Ukraine have been studied. The expediency of introduction of measures of the government concerning localization of manufacture of production of branch of mechanical engineering in the course of public purchases is proved.

It is determined that the protectionist policy on the development of the industrial sector, in particular the localization of production, is currently practiced by almost all countries of the world, primarily developed ones. The localization of production is considered in the scientific community from two opposite positions: 1) as a protectionist measure that does not promote economic growth and hinders the free movement of goods and capital; 2) as a government measure to support the development of national producers.

The draft amendments to the regulatory framework in import substitution policy are analyzed: 1) Draft resolution of the Cabinet of Ministers "Some issues of implementation of the pilot project on procurement of machinery in the field of mechanical engineering with a confirmed degree of localization" until December 31, 2021; 2) Draft amendments to the Law of Ukraine "On Public Procurement" to create the conditions for sustainable development and modernization of domestic industry.

Given that Ukraine has signed a number of international free trade agreements, it has been proved that it is necessary to define and substantiate in more detail its own interests, protection of national and economic security, legality of amendments to the law and the possibility of their implementation in Ukrainian legislation. The hypothesis of fixing a special regime for Ukraine for a certain period of time and establishing norms of localization of production for public procurement is substantiated.

Keywords: modernization of industry, machine-building enterprises, import substitution, localization of production, Local Content Requirements, public procurement.

Булеєв І. П., Брюховецька Н. Ю., Черная А. А. Модернізація промисловості за допомогою імпортозаміщення та локалізації виробництва в машинобудуванні

Обосновано, що відродження самодостаточності економіки, промисловості потребує опережаючого росту національного машинобудування, удосконалення механізмів стимулювання розвитку, одним з яких є політика уряду в імпортозаміщенні за допомогою локалізації виробництва.

Розглянуто світовий досвід впровадження заходів по локалізації. Досліджено складності впровадження заходів по локалізації виробництва в Україні. Обґрунтовано доцільність впровадження заходів уряду по локалізації виробництва продукції галузі машинобудування в процесі державних закупівель.

Визначено, що протекціоністську політику по розвитку промислового сектора, зокрема локалізацію виробництва в нинішнє час практикують майже всі країни світу, зокрема розвинені. Локалізація виробництва розглядається в науковій спільноті з двох протилежних позицій: 1) як протекціоністський захід, який не сприяє економічному зростанню і перешкоджає вільному русу товарів і капіталу; 2) як захід уряду по підтримці розвитку національного товаровиробника.

Проаналізовані проекти змін у нормативно-правову базу в політиці імпортозаміщення: 1) Проект постановлення Кабінету Міністрів «Деякі питання реалізації пілотного проекту по здійсненню закупівель техніки галузі машинобудування з підтвердженою ступенем локалізації виробництва» до 31 грудня 2021 г.; 2) Проект змін до Закону України «Про публічні закупівель» по створенню передумов для стійкого розвитку і модернізації вітчизняної промисловості.

Незважаючи на те, що Україна підписала ряд міжнародних договорів про вільну торгівлю, доведено, що слід більш детально визначити і обґрунтувати власні інтереси, захист національної і економічної безпеки, доцільність змін до закону і можливості їх впровадження в українське законодавство. Обґрунтовано гіпотезу про закріплення для України спеціального режиму на певний термін і встановленні норм локалізації виробництва для державних закупівель.

Ключові слова: модернізація промисловості, підприємства машинобудування, імпортозаміщення, локалізація виробництва, Local Content Requirements, державні закупівель.

Стаття надійшла до редакції 12.03.2021

Прийнято до друку 16.03.2021

С. А. Володін,

доктор економічних наук,

член-кореспондент НААН,

ORCID 0000-0001-5930-0225,

e-mail: iipan@ukr.net,

ТОВ «Інститут інноваційної біоекономіки», м. Київ

КЛАСТЕРНА МОДЕЛЬ ВИРОБНИЦТВА НАСІННЕВОГО МАТЕРІАЛУ ВІТЧИЗНЯНИХ СОРТІВ КАРТОПЛІ НА БЕЗВІРУСНІЙ ОСНОВІ

Постановка проблеми. У сучасних інноваційних агропродовольчих системах картопля є особливо цінною сільськогосподарською культурою, яка має безліч споживчих переваг і корисних властивостей. Її вирощують на всіх континентах світу, вона є невіддільною частиною харчової культури мільярдів людей [1].

Продовольча цінність бульб визначається високими смаковими якостями та багатим біохімічним складом. Вони містять 14-22% крохмалю, 1,5-3,0% білків, 0,8-1,0% клітковини. Крохмаль і білок легко засвоюються організмом, мають високу біологічну цінність. Крім того, бульби багаті на вітаміни С, В, РР, каротиноїди та містять пектинові речовини, які виводять з організму отруйні речовини, радіонукліди, що покращує обмін речовин [2, с. 93-94].

У середньому кожен мешканець України щорічно споживає 110-140 кг картоплі, яка після хліба посідає друге місце на нашому столі. За виробництвом картоплі Україна поступається лише Білорусі, Нідерландам та Польщі. З агротехнічної точки зору картопля – один з найкращих попередників для інших сільськогосподарських культур [3, с. 193-194].

В Україні картопля за обсягами виробництва займає третє місце після пшениці і кукурудзи. У 2020 р. вироблено картоплі біля 23 млн т, з них 2% підприємствами, 98% населенням. Завезено 59 тис. т картоплі.

Вітчизняна система насінництва зруйнована, на ринку насіння панують іноземні експансії. Із 4,5-5,0 млн бульб на насіння в Україні у 2020 р. сертифіковано лише 1% насінневого матеріалу. Якісний матеріал вітчизняних сортів картоплі став не частим гостем на столах і городах картоплярів.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблеми та особливості виробництва і збуту картоплі досліджено у працях В. Андрійчука, Ю. Коваленка, І. Скиданюка, А. Бондарчука, В. Бойка, А. Алексєєва, П. Саблука та ін. Різні аспекти вивчення науково-практичних проблем розвитку інноваційних кластерів, активізації процесів кластерної взаємодії в окремих видах економічної діяльності відображено в низці праць зарубіжних та українських дослідників, зокрема: О. Амоші, Б. Андрушківа [4], В. Гейця, П. Друкера, Ч. Кетельса, Б. Мільнера, Ю. Павленка, Е. Тоффлера та ін. У Національній

економічній стратегії на період до 2030 р. [5] передбачено формування ефективної організаційної моделі кластерного розвитку АПК. Концепцією Державної цільової програми розвитку промислового картоплярства на період до 2025 року передбачено нарощення промислового виробництва та забезпечення товарного ринку вітчизняною продукцією [6]. Науковці Інституту картоплярства НААН А. Бондарчук, Т. Олійник, М. Фурдига та ін. проводять наукові дослідження з питань картоплярства, здійснюють науковий супровід галузі за такими напрямками, як біо- та ДНК-технології, селекція, насінництво, оздоровлення та прискорене розмноження оздоровленого садивного матеріалу, діагностика латентної форми ураження фітопатогенами, технології та захисту рослин, законодавчу роботу та розробку програм розвитку галузі картоплярства [7; 8]. Інноваційний розвиток аграрної науки і технологічні платформи трансферу наукових інновацій на бізнес-заходах досліджено С. Володимиром [9; 10].

Незважаючи на вагомий внесок вчених у вирішення питань теоретичного та прикладного характеру щодо виробництва та збуту картоплі, функціонування та розвитку кластерів, все ж актуальність відродження системи виробництва і розповсюдження оригінального насінневого матеріалу картоплі вітчизняних сортів на кластерних засадах вимагає подальших досліджень і пошуку ефективних моделей.

Метою статті є дослідження сучасного стану й обґрунтування ефективної моделі виробництва насінневого матеріалу картоплі на безвірусній основі за рахунок створення кластеру «Українська картопля» на засадах державно-приватного партнерства науки і бізнесу.

Виклад основного матеріалу дослідження. Картопля дуже цінна продовольча, технічна і кормова культура, яка накопичує велику кількість корисних поживних речовин і, на відміну від інших овочів, доступна для вирощування в усіх ґрунтово-кліматичних зонах України. У той час, коли за період часу з 90-х років минулого століття площі під багатьма культурами значно зменшилися, то під картоплею вони зберігаються в обсязі 1,3-1,5 млн га. Проте, за ці роки змінився виробник картоплі. Якщо раніше основні площі займали державні та колективні господарства, то тепер вирощування картоплі

зосереджено у приватному секторі (98,8%) (табл. 1). Основними причинами скорочення виробництва картоплі і зосередження його в господарствах населення є: відсутність налагодженої інфраструктури

ринку, зростання потреб в якісному селекційному матеріалі, недотримання технології вирощування, низький рівень захисту рослин, дорожня техніка і добрив [11, с. 36].

Таблиця 1

Виробництво картоплі в Україні [12-16]

	2005 р.	2010 р.	2015 р.	2016 р.	2017 р.	2018 р.	2019 р.
Посівна площа, тис. га усі категорії господарств	1513,9	1408,4	1291,2	1312,2	1323,2	1318,6	1308,6
сільськогосподарські підприємства	16,6	28,7	23,0	22,4	17,8	16,0	15,8
в т. ч. фермерські господарства	5,8	10,2	7,7	6,5	5,8	5,6	4,3
господарства населення	1497,3	1379,7	1268,2	1289,8	1305,4	1302,6	1292,8
Валовий збір, тис. т усі категорії господарств	19462,4	18704,8	20839,3	21750,3	22208,2	22504,0	20269,2
сільськогосподарські підприємства	239,7	482,5	456,0	468,2	429,4	416,4	373,4
в т. ч. фермерські господарства	84,7	161,3	126,0	120,7	107,4	116,0	94,0
господарства населення	19222,7	18222,3	20383,3	21282,1	21778,8	22087,6	19895,8
Урожайність, ц/га усі категорії господарств	128,4	132,5	161,4	165,8	167,8	170,5	154,8
сільськогосподарські підприємства	147,8	171,0	198,6	212,1	238,4	252,0	230,5
в т. ч. фермерські господарства	150,8	159,5	163,2	182,6	189,2	207,0	196,9
господарства населення	128,2	131,7	160,8	165,0	166,8	169,4	153,9

Одним із стримуючих факторів росту виробництва картоплі слід вважати проблему ціноутворення. Майже щороку внаслідок виникнення значної пропозиції картоплі на ринку відбувається сезонне зниження цін. Оскільки цей продукт також є соціально значимим, а з іншого боку, на ринку спостерігається конкуренція мільйонів виробників, це унеможлиблює будь-які спроби державного регулювання цінових відносин та зумовлює формування наявного економічного становища галузі. Частково вказану проблему можна вирішити за рахунок розвитку і нарощування потужностей із переробки картоплі на нехарчові цілі, а також збільшення експорту її продукції, що знизить тиск на ринок надлишку її пропозиції [17].

Слід також відзначити, що врожайність бульб становить 16-17 т/га, у той час, коли в країнах з розвинутим картоплярством вона складає 40-50 т/га (США, Нідерланди, Великобританія, Німеччина тощо).

Досвід багатьох науково-дослідних установ, окремих господарств, фермерів і городників свідчить про те, що одержання таких врожаїв можливе і на землях України, але для цього слід налагодити насінництво культури, використовувати нові високопродуктивні сорти, впроваджувати короткоротаційні сівозміни, застосовувати сидерати, місцеві та природні добрива (торф, сапропель тощо), організувати захист насаджень від хвороб і шкідників, дотримуватись строків проведення технологічних процесів.

Нагальними проблемами сьогодення в розвитку картоплярської галузі є: незначна кількість спеціалізованих господарств по вирощуванню картоплі, слабка дорадча робота із господарствами населення; недостатня кількість спеціалізованих насінницьких господарств по вирощуванню високо-

репродукційного посадкового матеріалу, недостатній рівень сортозаміни та сортооновлення; низький рівень сортооновлення та сортозаміни картоплі в господарствах населення; недостатнє матеріально-технічне забезпечення галузі, недотримання технологій вирощування в господарствах населення. низький рівень облаштування належної інфраструктури аграрного ринку щодо заготівлі і реалізації картоплі [3, с. 193-194].

Незважаючи на власну наукову школу і традиції картоплярства, в Україні панують іноземні сорти і технології. Ще більшу шкоду наносять розповсюдження фальсифікованого насіння вітчизняних й іноземних сортів популярних брендів, які продаються підприємствам і населенню без документального підтвердження якості і походження.

У той же час у споживачів зростає попит на вітчизняні сорти картоплі, які забезпечують високий врожай смачних бульб за найменших витрат коштів і фізичних зусиль. Вітчизняна наука не може задовольнити цей попит, маючи високопродуктивні сорти і технології, але не маючи ефективної ринкової адаптованої системи розмноження і реалізації. На ринку панують іноземні експансії без карантинного і сертифікованого контролю, не адаптовані до місцевих умов і потреб.

Реалізація державної програми розвитку вітчизняного професійного картоплярства потребує значних фінансових і технологічних ресурсів. Державна дослідно-експериментальна база може забезпечити створення наукових розробок та промислових зразків, але не в змозі конкурувати на ринку із іноземними компаніями. Необхідна інтегрована науково-інноваційна система виробництва і реалізації вітчизняного насінневого матеріалу картоплі на засадах партнерства науки і бізнесу.

Цьому можуть сприяти кластери як системи взаємозв'язаних компаній і організацій: по-перше, за допомогою підвищення продуктивності компаній, що входять до них, і галузей; по-друге, шляхом підвищення здатності до інновацій; по-третє, за допомогою стимулювання нових бізнес-утворень, що підтримують інновації, розширюють межі кластера, створюють нові ринки [18, с. 151]. Кластери, зменшуючи свої витрати та пропонуючи клієнтам більше цінностей у ланцюзі постачань завдяки неперервному творенню, формують соціальний ринковий простір у межах регіону на світовому ринку картоплі [19]. У сучасних умовах глобальної конкуренції та

транснаціоналізації факторів економічного зростання кластеризація є ефективною формою внутрішньорегіональної, внутрішньонаціональної та міжнародної інтеграції (кооперування), котра дає змогу забезпечити розвиток національної економіки [20, с. 194].

Інститутом інноваційної біоекономіки разом із Інститутом картоплярства НААН розроблено модель партнерства науки і бізнесу із забезпечення потреб виробників картоплі якісним насіннєвим матеріалом на безвірусній основі шляхом створення та розвитку на державно-приватних засадах інноваційного кластера «Українська картопля» (рис. 1).

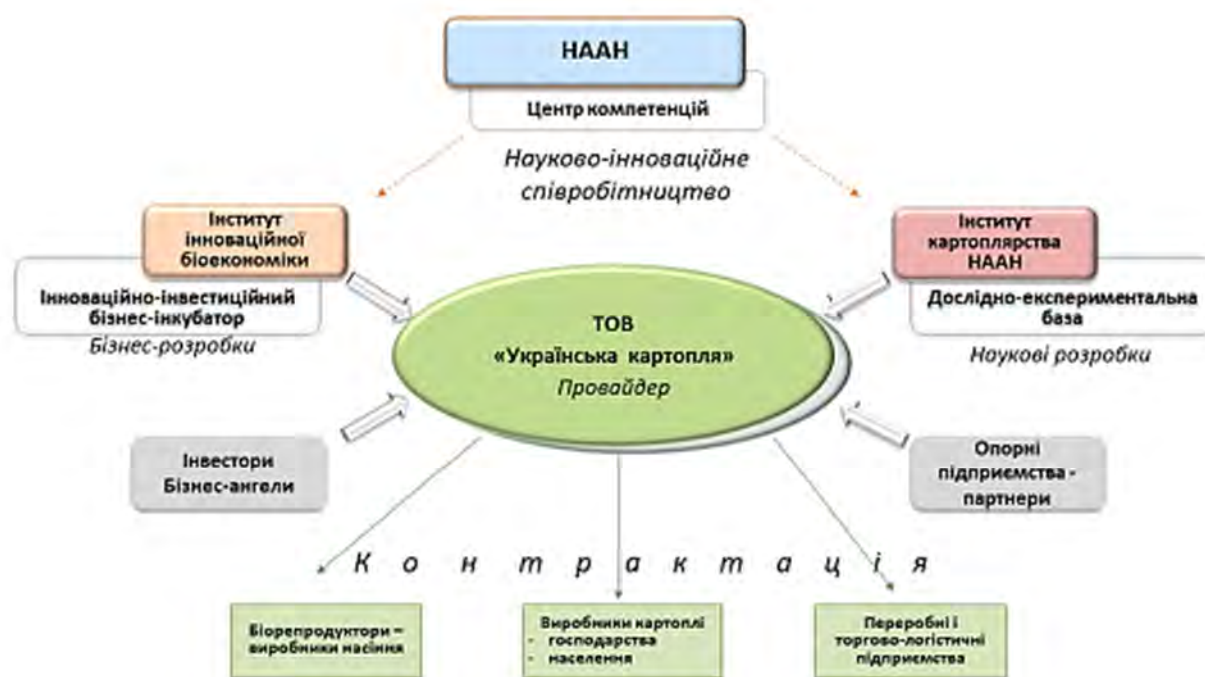

Рис. 1. Кластер «Українська картопля» (складено автором)

Завданнями інноваційного кластеру «Українська картопля» є:

- створити компанію – інноваційного провайдера вітчизняних сортів і технологій на бізнес-засадах;
- сформувані і запровадити інноваційні технології картоплярства на основі високопродуктивних сортів вітчизняної селекції;
- створити кластерну мережу розмноження на безвірусній основі добазового, базового і сертифікованого насіннєвого матеріалу картоплі та його реалізації із залученням агропідприємств-партнерів та інвесторів;
- провести модернізацію об'єктів кластерної мережі із залученням інвестицій щодо замовлення, освоєння і застосування промислових технологій вирощування, перероблення і реалізації картоплі.

Ініціатори кластеру заснували товариство «Українська картопля», сформували замовлення Інституту картоплярства і його мережі щодо підготовки

насіннєвого фонду добазового і базового насіння на безвірусній основі на виробничий цикл 5 років, підготували пропозиції з формування мережі біорепродукторів із розмноження та реалізації сертифікованого матеріалу картоплі для забезпечення підприємств і населення оригінальним насінням і адаптованими до місцевих умов технологіями.

Принциповими позиціями проекту «Українська картопля» є:

- проект розробляється і здійснюється науковими установами НААН на засадах інноваційної біоекономіки, тобто науково-практичні напрацювання Інституту картоплярства (біоресурси, біотехнології, науково-технологічний супровід) перетворюються Інститутом інноваційної біоекономіки в ринково затребувані інноваційні продукти, які запроваджуються у агропромислове виробництво через кластерну бізнес-модель;

– для реалізації бізнес-моделі науковці створюють товариство спільно із бізнес-партнерами, на яке

покладаються функції інноваційного провайдера кластеру із впровадження науково-виробничих напрацювань, які мають комерційний попит. Товариство отримує ексклюзивні права на комерційну концесію селекційно-технологічних досягнень Інституту картоплярства, розмноження разом із господарствами добазового і базового насіння, репродукції сертифікованого насінневого матеріалу на пільгових умовах;

– інноваційний провайдер разом із опорними (базовими) господарствами на договірних умовах сумісної діяльності створює біорепродуктори із освоєння технологій, розмноження і розповсюдження насінневого матеріалу, демонстрації переваг вітчизняних сортів картоплі і прогресивних технологій як для промислового картоплярства, так і вирощування в господарствах населення. Провайдер разом із науковцями забезпечує біорепродуктори насінневим матеріалом, технологіями, послугами щодо їх освоєння і застосування, дорадчим супроводом і ресурсним забезпеченням для реалізації інноваційної продукції споживачам.

Проект не претендує на монополію в сфері картоплярства. Він спрямований на підняття конкурентоспроможності українських розробок і продукції в Україні і за кордоном. Тому проектом передбачена чітка позиція до Мінагрополітики щодо необхідності державної підтримки вітчизняної наукової бази на рівні не менше 10% від передбачених на ці цілі бюджетних коштів, до галузевих асоціацій щодо співпраці на взаємовигідних умовах для роз-

витку вітчизняного насінництва картоплі, до регіональних і територіальних громад щодо відновлення культури і ефективності промислового картоплярства і городництва, до фінансових, технічних, транспортних та інших обслуговуючих структур щодо сприяння розвитку українського картоплярства на вітчизняних сортах, технологіях і традиціях.

Науково-інноваційний супровід проекту на всіх його стадіях здійснюють Інститут інноваційної біоекономіки і Інститут картоплярства разом із іншими науковими установами і технологічними компаніями-партнерами. Проект розраховано на 2021-2025 рр.

Розвиток підприємницької інфраструктури кластеру «Українська картопля» планується здійснювати покроково (рис. 2):

I крок – створення ТОВ «Українська картопля». На період створення і становлення ТОВ (весна-літо 2021 р.) функція оператора проекту «Українська картопля» покладається на Інститут інноваційної біоекономіки як недержавної установи інституціональної групи учасників проекту;

II крок – організація діяльності ТОВ «Українська картопля» з реалізації проекту, передача прав і активів інститутів у комерційну концесію (франчайзинг) товариству, затвердження і виконання бізнес-плану проекту на 2021 р.;

III крок – створення умов для залучення інвестицій в об'єкти ТОВ «Українська картопля» і його виробничо-комерційної мережі.

Рис. 2. Установча схема кластеру «Українська картопля»
(складено автором)

За договором науково-інноваційного співробітництва інститутами інноваційної біоекономіки і картоплярства (рис. 3): сформовано спільну творчу групу зі створення і просування на ринок інновацій-

них продуктів на основі спільних об'єктів інтелектуальної власності в галузі інноваційної економіки й інноваційної агробіології, розробляються спільні комерційні пропозиції і бізнес-проекти із впро-

вадження кластерної моделі виробництва насінневого матеріалу за торговою маркою «Українська картопля».

Організація науково-інноваційного співробітництва між інститутами передбачає: оформлення рамкового договору науково-інноваційного співробітництва щодо державно-приватних досліджень і розробок відповідно пріоритетних напрямів інноваційного розвитку аграрної науки і АПК; формування проєктно-цільового комплексу інноваційно-інвестиційного розвитку лабораторних, експериментальних об'єктів державних установ, консалтингових, виробничих, торгових об'єктів недержавної

інфраструктури; відпрацювання механізму взаємодії наукових установ у процесі спільних досліджень, розробок і впроваджень; створення умов Інституту картоплярства щодо підготовки та просування через проєктний механізм власної продукції (розробок, ресурсів, послуг) на пріоритетних засадах; створення умов для дослідження інноваційного потенціалу наукової продукції, ринкової кон'юнктури, створення і супроводу діяльності інноваційного провайдера і його мережі, розроблення і запровадження спільних інноваційно-інвестиційних бізнес-проєктів; представлення проєкту на сайтах інститутів.

Рис. 3. Спільні біоінновації
(складено автором)

Для забезпечення насінневим матеріалом вітчизняних сортів учасників програми розвитку промислового картоплярства 2021-2025 рр. фахівцями Інституту картоплярства НААН розроблено структуру насінництва, яка в умовах кластеру складається із трьох рівнів: державна установа формує необхідну кількість вихідного матеріалу і базового насіння, провайдер забезпечує розмноження базового насіння, яке реалізується і доставляється виробникам картоплі базовими господарствами у вигляді сертифікованого насіння (рис. 4). Розмноження і розповсюдження елітного матеріалу і репродукції здійснюється за ліцензійними угодами із координатором – Інститутом картоплярства.

Інноваційний провайдер кластеру – ТОВ «Українська картопля» забезпечує (рис. 5): освоєння і комерційне використання наукових розробок, наукомістких ресурсів і послуг за ліцензійними договорами із оригінаторами шляхом створення і реалізації ринково-адаптованих інноваційних продуктів; залучення капіталу в розвиток лабораторної бази картоплярства, створення та оздоровлення насінне-

вого матеріалу, його сертифікації, відпрацювання ефективних технологій селекції, насінництва і виробництва картоплі; створення біотехнологічних (тепличних, ґрунтових) центрів для розмноження насінневого матеріалу на безвірусній основі; створення біорепродукторів в регіонах України для апробації, демонстрації, розмноження і реалізації насінневого матеріалу виробникам картоплі і населенню.

Виробничою базою проєкту є експериментальне виробництво Інституту картоплярства і установ-співвиконавців, спільні виробничі біорепродуктори на базі опорних господарств, сформовані інноваційним провайдером. На початковій стадії (весна літо 2021 р.) біорепродуктори формуються оператором проєкту на підставі договору сумісного виробництва. Для створення мережі біорепродукторів (рис. 6) відпрацьовано: пакет взаємовідносин із опорним господарством щодо створення і функціонування біорепродуктора; підготовки пропозицій і проведення конкурсного відбору опорних господарств; договір про створення біорепродуктора; договори наукового супроводу (ліцензійних, поставок,

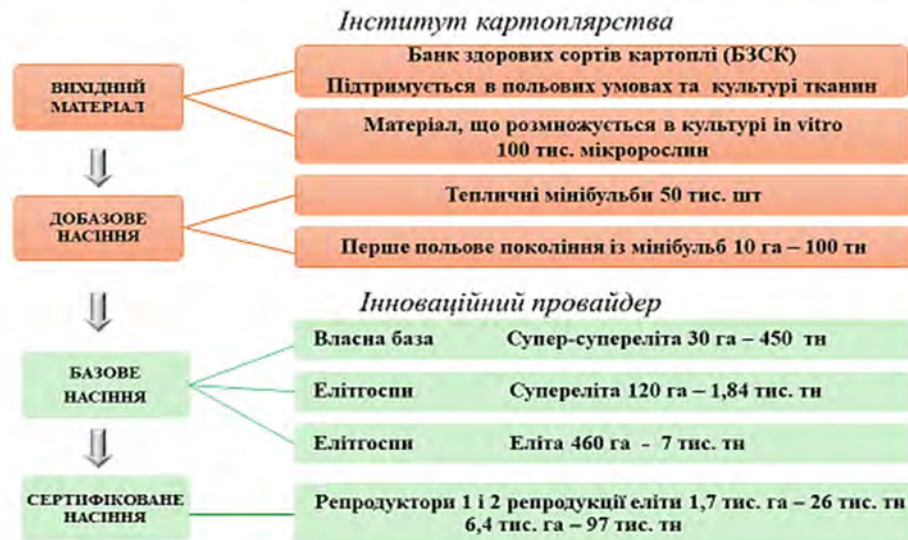

Рис. 4. Структура насінництва в системі кластеру (складено автором за даними Інституту картоплярства НААН)

Рис. 5. Бізнес-модель ТОВ «Українська картопля» (складено автором)

Рис. 6. Виробничі відносини кластеру «Українська картопля» (складено автором)

послуг) між Інститутом картоплярства, оператором і опорним господарством; робоча програма і бізнес-розрахунки, умови поставки ресурсів, надання послуг щодо наукового супроводу; проведення маркетингу, відпрацювання механізму контрактації виробників картоплі, залучення торгових агентів, проведення експериментальних поставок і реалізації; виконання робочої програми і регіональних бізнес-завдань, популяризації проєкту кластеру «Українська картопля».

Реалізація проєкту Інноваційний кластер «Українська картопля» передбачається в чотири етапи (рис. 7). У процесі реалізації проєкту створюється на-

уковцями і бізнесменами на корпоративних умовах ТОВ «Українська картопля». Товариство отримує стартовий капітал і акредитується як інноваційний провайдер проєкту. Науковці передають провайдеру науково-інноваційні розробки для капіталізації і комерціалізації, бізнес-учасники забезпечують залучення фінансових і матеріальних інвестицій для формування лабораторій біотехнологічного і репродукційного комплексу, створення виробничої, маркетингової і торгової інфраструктури. Провайдер здійснює свою діяльність на кластерній основі, відносини учасників кластеру формуються за договорами контрактації.

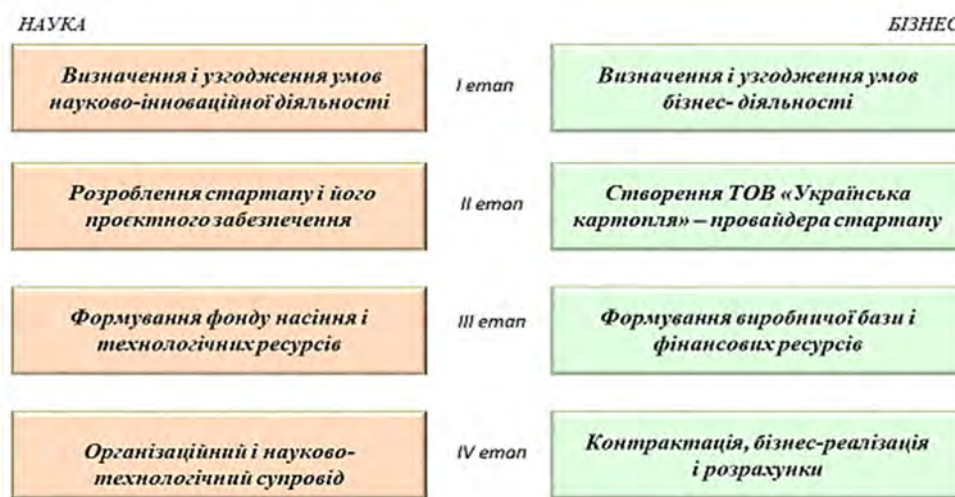

Рис. 7. Етапи реалізації проєкту Інноваційний кластер «Українська картопля» (складено автором)

Висновки. В Україні реалізується Державна цільова програма розвитку промислового картоплярства на період до 2025 року, мета якої – наростити промислове виробництво та забезпечити товарний ринок вітчизняною продукцією. Виконання програмних завдань потребує ефективних інноваційних моделей державно-приватного партнерства за участю наукових, виробничих, комерційних структур, державної підтримки і залучення приватних інвестицій.

НААН України пропонує участь аграрної науки у реалізації програмних завдань в рамках Інноваційного кластеру «Українська картопля» шляхом:

- нормативно-методичного забезпечення освоєння індустріальних технологій картоплярства, сертифікації продукції, надання дорадчих послуг;

- укріплення лабораторної бази та забезпечення виробників насіння картоплі якісним безвірусним насіннєвим матеріалом вітчизняної селекції;

- розмноження та реалізації сертифікованого насіннєвого матеріалу для вирощування картоплі на промисловій основі в умовах кластерної системи співробітництва науки і бізнесу.

Очікувані результати від запровадження кластерної моделі:

- держава розвиває галузь картоплярства, підтримує конкурентність вітчизняних селекційно-технологічних ресурсів, забезпечує зайнятість сільського населення і потреби в якісних продовольчих ресурсах;

- наука отримує ефективну адаптовану до ринкових умов інноваційну кластерну інфраструктуру, яка забезпечує створення і провадження інноваційних розробок в галузі картоплярства на бізнес-засадах із залученням інвестицій;

- виробництво одержує сучасні технології і якісний насіннєвий матеріал для виробництва конкурентоспроможної продукції картоплярства як в промислових, так і в особистих господарствах.

Література

1. Кернасюк Ю. Інноваційний потенціал розвитку картоплярства. URL: http://agro-business.com.ua/agro/ekonomichni-hektar/item/20948-innovatsiyni-potentsial-rozvytku-kartopliarstva.html?fbclid=IwAR2BITOmNn2OBI7EBgKoOB8i-g9VTcdL6LkNCvmShg-A1EVP_LvQ8NTYjiM. 2. Смаглій О. Ф., Дереча О. А., Рябчук П. О. Технології та технологічні проєкти вирощування основних сільськогосподарських культур: навч. посібник. Житомир: Видавництво «Державний вищий

навчальний заклад «Державний агроекологічний університет», 2007. 358 с. 3. **Мартинюк М. А., Ратошнюк Т. М.** Стан та напрями підвищення економічної ефективності картоплярства на Житомирщині. *Вісник Хмельницького національного університету*. 2016. № 4. Том 1. С. 192-195. 4. **Андрушків Б. М.** Вплив економічного потенціалу регіону на розвиток кластерних об'єднань підприємств. *Економічний простір*. 2013. № 79. С. 46-54. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ecpros_2013_79_7. 5. **Національна економічна стратегія на період до 2030 р.:** Постанова Кабінету Міністрів України від 3 березня 2021 р. № 179. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/179-2021-%D0%BF#n25>. 6. **Прохвалення** Концепції Державної цільової програми розвитку промислового картоплярства на період до 2025 року: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 21 жовтня 2020 р. № 1345-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1345-2020-%D1%80#Text>. 7. **Бондарчук А. А., Олійник Т. М., Фурдига М. М., Захарчук Н. А., Тактаєв Б. А., Гордієнко В. В., Чередниченко Л. М., Писаренко Н. В.** Картоплярство: Селекція. Вінниця: ТОВ «ТВОРИ», 2020. 624 с. 8. **Бондарчук А. А., Колтунов В. А., Олійник Т. М., Фурдига М. М., Вишневецька О. В., Осипчук А. А., Купріянова Т. М., Захарчук Н. А.** Картоплярство: Методика дослідної справи. Вінниця: ТОВ «ТВОРИ», 2019. 652 с. 9. **Володін С. А.** Модель інноваційного розвитку аграрної науки на прикладі системи НААН України. *Інноваційна економіка*. 2014. №3. С. 5-24. 10. **Володін С. А.** Технологічна платформа «Агротехнополіс» інноваційного розвитку наукоємної сфери АПК. *Економіка АПК*. 2016. №5. С. 15-22. 11. **Цимбалюк Ю. А.** Збільшення обсяг виробництва картоплі в Україні. *Економіка АПК*. 2001. №7. С. 36-37. 12. **Рослинництво України 2015:** статистичний збірник. Київ, 2016. 180 с. 13. **Рослинництво України 2016:** статистичний збірник. Київ, 2017. 166 с. 14. **Рослинництво України 2017:** статистичний збірник. Київ, 2018. 222 с. 15. **Рослинництво України 2018:** статистичний збірник. Київ, 2019. 220 с. 16. **Рослинництво України 2019:** статистичний збірник. Київ, 2020. 183 с. 17. **Кernasюк Ю.** Перспективи розвитку картоплярства. URL: <http://agro-business.com.ua/agro/ekonomichni-hektar/item/13391-perspektivy-rozvytku-kartopliarstva.html>. 18. **Гриценко С. І.** Стратегія розвитку екологічно спрямованих транспортно-логістичних кластерів блакитного океану. *Вісник економічної науки України*. 2019. №2. С. 151-156. doi: [https://doi.org/10.37405/1729-7206.2019.2\(37\).151-156](https://doi.org/10.37405/1729-7206.2019.2(37).151-156). 19. **Гриценко С. І.** Моделювання системи цінностей еколанцюга постачань як домінанта транспортно-логістичних кластерів. *Вісник економічної науки України*. 2019. №1. С. 31-34. 20. **Мішура В. Б., Володченко В. В.** Перспективи розвитку ІТ-кластерів в Україні на основі венчурного фінансування. *Вісник економічної науки України*. 2019. №2. С. 190-195. doi: [https://doi.org/10.37405/1729-7206.2019.2\(37\).190-195](https://doi.org/10.37405/1729-7206.2019.2(37).190-195).

References

1. Kernasiuk, Yu. Innovatsiyni potentsial rozvytku kartopliarstva [Innovative potential of potato development]. (n.d.). *agro-business.com.ua*. Retrieved from <http://agro-business.com.ua/agro/ekonomichni-hektar/item/2>

0948-innovatsiyni-potentsial-rozvytku-kartopliarstva.htm?fbclid=IwAR2BITOmNn2OBI7EBgKoOB8i-g9VTcdL6LkNCvmShg-A1EVP_LvQ8NTYjiM [in Ukrainian].

2. Smahlii, O. F., Derecha, O. A., Riabchuk, P. O. (2007). Tekhnolohii ta tekhnolohichni proekty vyroshchuvannia osnovnykh silskohospodarskykh kultur [Technologies and technological projects for growing major crops]. Zhytomyr, Publishing House "State Agroecological University". 358 p. [in Ukrainian].

3. Martyniuk, M. A., Ratoszniuk, T. M. (2016). Stan ta napriamy pidvyshchennia ekonomichnoi efektyvnosti kartopliarstva na Zhytomyrshchyni [The state and directions of increasing the economic efficiency of potato growing in Zhytomyr region]. *Visnyk Khmelnytskoho natsionalnoho universytetu – Bulletin of Khmelnytsky National University*, 4, Vol. 1, pp. 192-195 [in Ukrainian].

4. Andrushkiv, B. M. (2013). Vplyv ekonomichnoho potentsialu rehionu na rozvytok klasternykh obiednan pidpriemstv. [The impact of the economic potential of the region on the development of cluster associations of enterprises]. *Ekonomichniy prostir – Economic space*, 79, pp. 46-54. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/ecpros_2013_79_7 [in Ukrainian].

5. Natsionalna ekonomichna stratehiia na period do 2030 r.: Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 3 berez-nia 2021 r. № 179 [National Economic Strategy for the period up to 2030: Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine of March 3, 2021 № 179]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/179-2021-%D0%BF#n25> [in Ukrainian].

6. Pro skhvalennia Kontseptsii Derzhavnoi tsilovoi prohramy rozvytku promyslovoho kartopliarstva na period do 2025 roku: Rozporiadzhennia Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 21 zhovtnia 2020 r. № 1345-r [About approval of the Concept of the State target program of development of industrial potato growing for the period till 2025: the Order of the Cabinet of Ministers of Ukraine from October 21, 2020 № 1345-r]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1345-2020-%D1%80#Text> [in Ukrainian].

7. Bondarchuk, A. A., Oliinyk, T. M., Furdyha, M. M., Zakharchuk, N. A., Taktaiev, B. A., Hordienko, V. V., Cherednychenko, L. M., Pysarenko, N. V. (2020). Kartopliarstvo: Seleksiia [Potato growing: Selection]. Vinnytsia, TOV «TVORY». 624 p. [in Ukrainian].

8. Bondarchuk, A. A., Koltunov, V. A., Oliinyk, T. M., Furdyha, M. M., Vyshnevskaya, O. V., Osypchuk, A. A., Kupriianova, T. M., Zakharchuk, N. A. (2019). Kartopliarstvo: Metodyka doslidnoi spravy [Potato growing: Methods of research]. Vinnytsia, TOV «TVORY». 652 p. [in Ukrainian].

9. Volodin, S. A. (2014). Model innovatsiynoho rozvytku ahrarnoi nauky na prykladi systemy NAAN Ukrainy. [Model of innovative development of agrarian science on the example of NAAS of Ukraine system]. *Innovatsiina ekonomika – Innovative economy*, 3, pp. 5-24 [in Ukrainian].

10. Volodin, S. A. (2016). Tekhnolohichna platforma «Ahrotekhnopolis» innovatsiynoho rozvytku naukoiemnoi sfery APK [Technological platform "Agrotechnopolis" of innovative development of science-intensive sphere of agro-industrial complex]. *Ekonomika APK*, 5, pp. 15-22 [in Ukrainian].

11. Tsybaliuk, Yu. A. (2001). Zbilshennia obsiah vyrobnytstva kar-topli v Ukraini [Increasing the production of potatoes in Ukraine]. *Ekonomika APK*, 7, pp. 36-37 [in Ukrainian].
12. Roslynyystvo Ukrainy 2015 [Crop production of Ukraine 2015]. (2016). Kyiv [in Ukrainian].
13. Roslynyystvo Ukrainy 2016 [Crop production of Ukraine 2016]. (2017). Kyiv [in Ukrainian].
14. Roslynyystvo Ukrainy 2017 [Crop production of Ukraine 2017]. (2018). Kyiv [in Ukrainian].
15. Roslynyystvo Ukrainy 2018 [Crop production of Ukraine 2018]. (2019). Kyiv [in Ukrainian].
16. Roslynyystvo Ukrainy 2019 [Crop production of Ukraine 2019]. (2020). Kyiv [in Ukrainian].
17. Kernasiuk, Yu. Perspektyvy rozvytku kartopliarstva [Prospects for the development of potato growing]. (n.d.). *agro-business.com.ua*. Retrieved from <http://agro-business.com.ua/agro/ekonomichni-hektar/item/13391-perspektyvy-rozvytku-kartopliarstva.html> [in Ukrainian].
18. Gritsenko, S. I. (2019). Development strategy for environmentally-oriented transport and logistics clusters of the blue ocean. *Visnyk ekonomichnoi nauky Ukrainy*, 2 (37), pp. 151-156. doi: [https://doi.org/10.37405/1729-7206.2019.2\(37\).151-156](https://doi.org/10.37405/1729-7206.2019.2(37).151-156) [in Ukrainian].
19. Gritsenko, S. I. (2019). Design of the System of Values of Ecochain Deliveries as Dominant of Transport-Logistic Clusters. *Visnyk ekonomichnoi nauky Ukrainy*, 1, pp. 31-34 [in Ukrainian].
20. Mishura, V. B., Volodchenko, V. V. (2019). Prospects for the development of IT-clusters in Ukraine on the basis of venture financing. *Visnyk ekonomichnoi nauky Ukrainy*, 2 (37), pp. 190-195. doi: [https://doi.org/10.37405/1729-7206.2019.2\(37\).190-195](https://doi.org/10.37405/1729-7206.2019.2(37).190-195) [in Ukrainian].

Володін С. А. Кластерна модель виробництва насіннєвого матеріалу вітчизняних сортів картоплі на безвірусній основі

У статті здійснено аналіз виробництва картоплі в Україні в 2005-2019 рр. у всіх категоріях господарств, сільськогосподарських підприємствах, фермерських господарствах, господарствах населення. З'ясовані проблеми сьогодення в розвитку картоплярської галузі. Запропоновано створення інтегрованої науково-інноваційної системи виробництва і реалізації вітчизняного насіннєвого матеріалу картоплі на засадах партнерства науки і бізнесу, зокрема створення Інноваційного кластеру «Українська картопля». Розглянуто завдання Інноваційного кластеру «Українська картопля». Наведені принципові позиції проекту «Українська картопля». Досліджено етапи розвитку підприємницької інфраструктури кластеру «Українська картопля». Приділено увагу дослідно-виробничій мережі проекту та етапам реалізації проекту Інновацій-

ний кластер «Українська картопля». Запропоновано подальші напрями дослідження цієї теми.

Ключові слова: картопля, інноваційний кластер «Українська картопля», проект, дослідно-виробнича мережа, провайдер, бізнес-партнери.

Volodin S. Cluster Model of Seed Production of Domestic Potato Varieties on a Virus-Free Basis

The article analyzes the production of potatoes in Ukraine in 2005-2019 in all categories of farms, agricultural enterprises, farms, households. The problems of the present in the development of the potato industry have been clarified. It is proposed to create an integrated scientific and innovative system of production and sale of domestic potato seeds on the basis of partnership between science and business, in particular the creation of the Innovation Cluster «Ukrainian Potatoes». The tasks of the Innovation Cluster «Ukrainian Potato» are considered. The basic positions of the project «Ukrainian potato» are given. The stages of development of the business infrastructure of the Ukrainian Potato cluster are studied. Attention is paid to the research and production network of the project and the stages of project implementation of the Innovation Cluster «Ukrainian Potato». Further directions of research of this theme are offered.

Keywords: potatoes, innovation cluster «Ukrainian potatoes», project, research and production network, provider, business partners.

Володін С. А. Кластерная модель производства семенного материала отечественных сортов картофеля на безвирусной основе

В статье проведен анализ производства картофеля в Украине в 2005-2019 гг. во всех категориях хозяйств, сельскохозяйственных предприятиях, фермерских хозяйствах, хозяйствах населения. Выявлены проблемы современности в развитии картофельной отрасли. Предложено создание интегрированной научно-инновационной системы производства и реализации отечественного семенного материала картофеля на основе партнерства науки и бизнеса, в частности создание Инновационного кластера «Украинский картофель». Рассмотрены задачи Инновационного кластера «Украинский картофель». Приведены принципиальные позиции проекта «Украинский картофель». Исследованы этапы развития предпринимательской инфраструктуры кластера «Украинский картофель». Уделено внимание опытно-производственной сети проекта и этапам реализации проекта Инновационный кластер «Украинский картофель». Предложены дальнейшие направления исследования этой темы.

Ключевые слова: картофель, инновационный кластер «Украинский картофель», проект, опытно-производственная сеть, провайдер, бизнес-партнеры.

Стаття надійшла до редакції 01.03.2021

Прийнято до друку 16.03.2021

Г. І. Пушак,*кандидат економічних наук, доцент,*

ORCID 0000-0002-2487-8374,

e-mail: tpeinem@gmail.com,

*Національний університет**«Львівська політехніка», м. Львів,***Н. В. Трушкіна,***кандидат економічних наук,*

ORCID 0000-0002-6741-7738,

e-mail: nata_tru@ukr.net,

*Інститут економіки промисловості**НАН України, м. Київ*

ОБҐРУНТУВАННЯ ДОЦІЛЬНОСТІ СТВОРЕННЯ ТРАНСПОРТНО-ЛОГІСТИЧНОГО КЛАСТЕРУ В КАРПАТСЬКОМУ ЕКОНОМІЧНОМУ РАЙОНІ

Постановка проблеми. Забезпечення збалансованого сталого розвитку транспортно-логістичних систем і модернізація об'єктів транспортної інфраструктури є ключовим пріоритетом розвитку регіональної економіки в Україні. Це відповідає основним положенням Угоди про асоціацію між Україною та ЄС, «Стратегії національної безпеки України», схваленою Указом Президента України від 14.09.2020 р. № 392/2020, Державної стратегії регіонального розвитку на 2021-2027 роки та Національної транспортної стратегії України на період до 2030 року.

У главі 7 «Транспорт» Угоди про асоціацію між Україною та ЄС йдеться про розвиток мультимодальної транспортної мережі, пов'язаної з Транс'європейською транспортною мережею (TEN-T), та удосконалення інфраструктурної політики з метою кращого визначення й оцінки інфраструктурних проєктів щодо різних видів транспорту.

Державна стратегія регіонального розвитку на 2021-2027 роки, яку затверджено Постановою Кабінету Міністрів України від 05.08.2020 р. № 695, містить завдання за напрямом «Розвиток транспортної інфраструктури» задля досягнення оперативної цілі «Розвиток інфраструктури та цифрова трансформація регіонів». У даному стратегічному документі наголошено про необхідність сприяння створенню регіональних, міжрегіональних і національних кластерів світового рівня, а також інтернаціоналізації кластерних ініціатив.

У Національній транспортній стратегії України на період до 2030 року, яку схвалено розпорядженням Кабінету Міністрів України від 30.05.2018 р. № 430-р, до основних завдань, що потребують першочергового вирішення, віднесено створення мережі мультимодальних транспортно-логістичних кластерів та базових логістичних центрів, «сухих портів», терміналів, спеціалізованих перевантажувальних комплексів тощо.

Отже, у сучасних умовах господарювання транспортно-логістичні кластери в регіонах України є важливим чинником забезпечення її конкурентоспроможності, враховуючи значний транзитний потенціал. І особливо це актуально для активізації інноваційного розвитку економічних районів України на засадах смарт-спеціалізації.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Проблеми формування й функціонування кластерів активно розглядаються у науковому та бізнес-середовищі. Кластер як економічну категорію, що відображає нові тенденції в сфері формування конкурентоспроможних структур у світовій економіці, введено в науковий обіг М. Портером. Він проводив дослідження просторової конкурентоспроможності в контексті світової економіки та обґрунтував історичні й інтелектуальні передумови теорії кластерів.

Згідно з теорією М. Портера [1], кластер – це географічна концентрація взаємопов'язаних компаній, які конкурують і співпрацюють один з одним, а також спеціалізованих постачальників, фірм у відповідних галузях і пов'язаних з ними інститутів у певних сферах (наприклад, університетів, агентств із стандартизації, торгових асоціацій тощо).

У сучасних умовах застосування кластерного підходу розглядається як один з найбільш ефективних механізмів структурного розвитку економіки. Серед характерних рис кластерної моделі структури економіки можна назвати наявність конкурентоспроможних підприємств; наявність у регіоні конкурентних переваг для розвитку кластера; географічну концентрацію; широкий набір учасників і наявність «критичної маси»; взаємодію між учасниками кластерів [2].

Стратегічним завданням впровадження кластерної моделі структури економіки на мезорівні є зміна психології підприємців, розуміння ними можливості взаємовигідного співробітництва всіх учас-

ників кластерного об'єднання задля спільної економічної вигоди [3].

В основі кластерного підходу знаходиться поняття «кластер», що являє собою мережеву структуру географічно сусідніх взаємопов'язаних компаній (постачальники, виробники і покупці) і пов'язаних з ними організацій (освітні заклади, органи державного та регіонального управління, інфраструктурні компанії), які діють у певній сфері та взаємодоповнюють один одного [4]. Кластер як понятійний апарат і ринковий організаційно-структурний інститут володіє більш широким змістом, оскільки окрім виробничо-технологічних особливостей у ньому концентруються і соціальні, економічні, інституційні та культурно-ментальні параметри, які надають даному утворенню високий потенціал мобільності, стійкості та високої конкурентоспроможності. Кластери – це групи взаємопов'язаних компаній у рамках певної території, їх вертикальні й горизонтальні зв'язки зміцнюють соціальні відносини, створюють стійкі інтегровані мережі [5].

На думку Д. Рутко [6], категорія «кластер» розглядається як: група територіально (географічно) близько розташованих фірм, які взаємодіють і взаємодоповнюють одна одну в однакових і супутніх галузях; група промислових компаній, об'єднаних на принципах економіки «промислової локалізації» та утворюють мережу виробництва тісно взаємопов'язаних фірм, у тому числі і спеціалізованих постачальників; мережа незалежних промислових і/або обслуговуючих фірм з високим рівнем співпраці (звичай через ланцюги постачань), творців технологій і ноу-хау (університети, науково-дослідні інститути, інжинірингові компанії), ринкових інститутів (брокери, консультанти) і споживачів, які співпрацюють один з одним у рамках єдиного ланцюга створення вартості.

С. Грудницька і Л. Нестиренко [7] сформували основні положення теорії господарського права щодо кластерів як нової організаційно-правової форми об'єднань підприємств сучасного періоду інформаційно-мережевої економіки. Кластер є системою правових інститутів, яка розглядається як сукупність прав або правовідносин в їх динамічному розвитку. Це складний правовий інститут, який являє собою відкриту систему правових інститутів, де правовий інститут – це сукупність економіко-правових відносин між учасниками кластера.

Н. Вашук [8] під кластер розуміє групу компаній, які розташовані географічно близько одна до одної, пов'язані між собою і належать до однієї чи різних сфер діяльності, здійснюють внутрішню взаємодію в певній галузі, мають єдину мету та отримують активну або пасивну підтримку від держави чи місцевих органів влади, а також розвиваються завдяки зусиллям регіональних лідерів.

В. Лифар [9], досліджуючи організаційно-правові аспекти формування транспортного кластера в регіоні, надає таке тлумачення його суті: це об'єд-

нання географічно близьких, взаємодіючих і взаємодоповнювальних транспортних компаній та пов'язаних із ними сервісних організацій у межах єдиного ланцюга створення вартості, що тісно співпрацюють із науковими, навчальними закладами та органами влади, з метою здійснення транспортних послуг на високому рівні.

Кластеризація трактується як спосіб подолання «замикаючих» ефектів, характерних як для ринкової (дефіцит обігових коштів, асиметричність інформації, вхідні бар'єри на ринках), так і для державної координації (дефіцит координації, інформаційного обміну, експансія державного контролю) економічної діяльності (G. Devlin, M. Bleackley [10]; G. Swann, M. Preveser [11]; E. Feser [12]; V. Feldman, D. Audretsch [13]; P. Dussauge, B. Garrette, W. Mitchell [14]; H. Dźwigoł [15-18]; H. Dźwigoł, M. Dźwigoł-Barosz [19-20]; H. Dzwigoł, M. Dźwigoł-Barosz, A. Kwilinski [21]).

Кластеризація виступає процесом, що забезпечує консолідацію різномірних елементів суспільної системи на локальному рівні і розкриває внутрішній регіональний потенціал вертикальної й горизонтальної інтеграції. Тим самим, регіональний кластер визнано тією просторовою економічною формою, що виникла в рамках неформального об'єднання кількох організацій, за допомогою якої досягається необхідна концентрація виробничої, управлінської, інформаційної інфраструктури з метою забезпечення високого рівня конкурентоспроможності всередині регіонального продукту [22]. Кластерна модель розвитку національної економіки є концептуальним підходом, що передбачає використання кластерів як системоутворюючих елементів сучасної ринкової економіки, що дозволяють реалізувати конкурентні переваги країни в рамках міжнародного економічного простору [23].

Значний внесок у розбудову системи кластеризації в Україні зробив М. Войнарченко [24], який розглядав кластерний підхід з позицій інституціоналізму. Л. Ринейська [25] досліджувала роль кластерів на розвиток національних і регіональних економік (наприклад, економіки ЄС), які є складовими сучасного глобального економічного простору. М. Гріднев [26] запропонував концептуальні засади гармонізації регіональних економічних інтересів кластероутворення в Україні. Формування кластера потребує створення координаційного центру, який керує підприємствами, що становлять ядро, та іншими його учасниками. Ядром кластера, як правило, є потужне підприємство або сукупність провідних підприємств, які пов'язані вертикальними або горизонтальними зв'язками та взаємодіють з іншими учасниками кластера [27].

Доведено, що поєднання кластерного проекту з логістичною діяльністю є одним зі способів підвищення конкурентоспроможності. Аргументовано, що логістичні кластери мають можливість більш широкого використання рішень, розроблених окре-

ними компаніями, які утворюють кластер, а також рішень, розроблених компаніями інших секторів, з якими такі підприємства співпрацюють. Констатовано, що поява логістичних кластерів стимулюється процесами інтернаціоналізації та лібералізації матеріальних і капітальних потоків, постійного пошуку нових джерел конкурентної переваги, наприклад, шляхом оптимізації логістичних процесів, які приводять до зниження витрат та мінімізації диспропорцій регіонів ЄС [28].

При цьому М. Kruczek, Z. Zebrucki [29] вважають логістичні кластери формою партнерства, яка орієнтована насамперед на логістичних операторів, що використовують співпрацю для розробки та вдосконалення нових або існуючих логістичних послуг. М. Frankowska [30] зазначає, що логістичні кластери є ланкою глобальних ланцюгів постачань, тому вони мають особливе значення в процесі їх глобалізації через реалізацію взаємодіючих функцій.

Слід зазначити, що на сьогодні провідні вчені ведуть наукові дискусії щодо реалізації концепції цифрової логістики з метою підвищення ефективності функціонування транспортно-логістичних систем на різних рівнях. У наукових публікаціях дослідниками проаналізовано особливості цифрової трансформації транспортної логістики та запропоновано цифрові технології, що мають застосовуватися в транспортній сфері, впровадження яких дозволить підвищити рівень економічної та інформаційної безпеки [31-40]; визначено напрями використання цифрових технологій у транспортній логістиці, серед яких: інтеграція всіх видів транспорту за рахунок застосування мультимодальних технологій перевезення вантажів; уберизація перевезень; контроль транспортування вантажів; використання безпілотних автомобілів, дронів [41]; запропоновано створювати електронні системи транспортних послуг – для цього доцільним є формування спеціалізованих цифрових платформ, які враховують специфіку товарів, конструктивні й технологічні особливості роботи різних видів транспорту, рівень навантаження пропускних здібностей транспортних об'єктів [42].

Однак, незважаючи на широке коло наукових досліджень з обраної теми, багатоаспектність і дискусійність окремих питань потребують проведення подальших наукових розробок. І особливо вирішення даної проблеми актуалізується у сучасних умовах трансформації транспортно-логістичних систем у контексті збалансованого сталого регіонального розвитку. Розглянемо цю проблему на прикладі Карпатського економічного району.

Постановка завдання. Метою даного дослідження є науково-методичне обґрунтування концептуальних положень створення транспортно-логістичного кластеру в Карпатському економічному районі з урахуванням регіональної специфіки його функціонування. Для досягнення поставленої

мети використано методи аналізу і синтезу, системного підходу, статистичного аналізу, порівнянь і спостережень, класифікації, структурно-логічного узагальнення.

Виклад основного матеріалу дослідження. Карпатський економічний район складається з чотирьох областей: Закарпатської, Івано-Франківської, Львівської, Чернівецької. Сприятливе транспортно-логістичне положення району пов'язане насамперед із сусідством більшості областей з п'ятьма європейськими країнами, чотири з яких є членами ЄС. З Польщею межують Львівська і частково Закарпатська області. На заході Закарпаття межує зі Словаччиною, а на південному заході з Угорщиною. Закарпатська і Чернівецька області на півдні межують з Румунією. На південному сході Чернівецька область межує з Молдовою.

Формування вантажопотоків залізницями відбувається під впливом різних чинників, головними з яких є: довжина і щільність залізниць, ширина і кількість колій, електрифікація залізниць, топологічні особливості залізничної мережі, природні бар'єри проходження залізниць, кількість залізничних пунктів пропуску тощо. Найбільшу в Карпатському економічному районі протяжність залізниць має Львівська область, найменшу – Чернівецька та Івано-Франківська області. Максимальна щільність залізничної мережі характерна для Львівської і Чернівецької областей. Ширина колії в Україні, становить 1520 мм, тоді як у країнах Західної Європи – 1435 мм. У сусідніх з Україною державах (Польща, Словаччина, Угорщина, Румунія) також є ділянки з шириною колії 1520 мм. В Україні також використовуються ділянки залізничних колій європейської ширини, зокрема, на ділянках Чоп – Батьово – Мукачеве, Батьово – Королево – Дякове, від кордону з Польщею до Ковеля, від кордону з Польщею до Мостиськ, від кордону з Польщею до Хирова. На станціях Мостиська-1 / Мостиська-2 є сучасні термінали перевантаження вагонів з однієї колії на іншу. Для пришвидшення темпів інтеграції залізничного транспорту України до світової транспортної системи розроблено проєкт «Євроколія до Львова», згідно з яким нова колія має пройти від польського до румунського кордону через Львів та Чернівці.

Укрзалізниця готова збудувати євроколію (понад 70 км колії) з Мостиська-2 до станції «Скнилів». Також заплановано реконструювати вісім станцій та збудувати інфраструктуру на вокзалі Скнилова. Залізничники фактично хочуть перетворити Скнилів на залізничний хаб міжнародних поїздів та запустити звідти до залізничного вокзалу та аеропорту Львова експрес-поїзд.

Важливу роль у формуванні транспортно-логістичного кластеру Західного регіону України відіграє Львівська залізниця, розташування інфраструктури якої практично повністю збігається з територіями західних областей нашої країни (рис. 1).

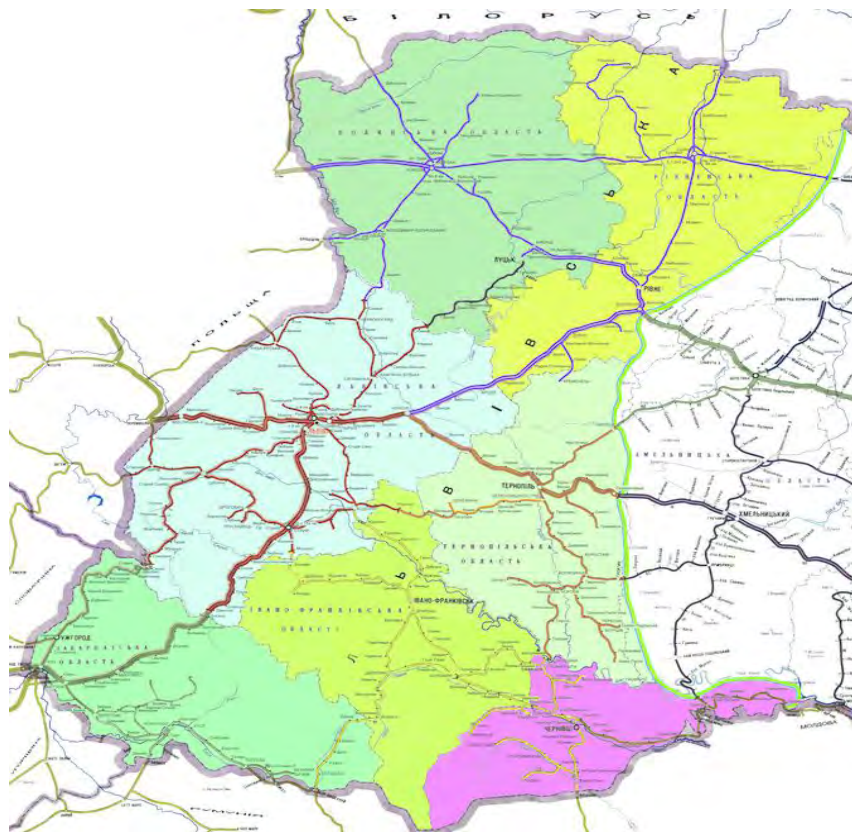

Рис. 1. Схема Львівської залізниці (побудовано на основі джерела [43])

Складною перешкодою проходження залізниць є Карпати. Найважча ділянка знаходиться між станціями Лавочне і Воловець, де поїзди піднімаються до найвищої точки шляху. З метою прокладення залізниці через цю місцевість на межі Львівської і Закарпатської областей був побудований одноколіний Бескидський тунель. Не лише для району, а й для України загалом Бескидський тунель має стратегічне значення, оскільки через нього перевозиться половина транзитних вантажів у напрямку Західної і Центральної Європи. Зараз він є єдиною одноколіною ділянкою 5-го Пан'європейського транспортного коридору, який проходить територією Італії, Словенії, Угорщини, Словаччини та України. Бескидський тунель вже давно вичерпав свій експлуатаційний ресурс, тому потяги через нього проходять на невеликій швидкості. Зараз вже прокладений новий двоколіний тунель паралельно старому одноколійному на відстані 30 м від нього. Новий Бескидський тунель дозволить підвищити пропускну спроможність ділянки залізниці.

Аналітична оцінка статистичних даних свідчить, що обсяги вантажоперевезень Львівською залізницею збільшилися за 2000-2019 рр. на 28,1%, а її питома вага в загальноукраїнському обсязі – на 3,1 відсоткового пункту або з 7,1 до 10,2%. Вантажообіг Львівської залізниці зменшився на 2%, а частка – на 0,8 в.п. або з 11,4 до 10,6% загальнодержавного вантажообігу залізничного транспорту загального користування (табл. 1).

Таблиця 1

Динаміка вантажоперевезень і вантажообігу Львівської залізниці

Роки	Відправлення вантажів, млн т	Вантажообіг, млрд ткм
2000	21,0	19,7
2005	25,1	22,5
2010	20,6	18,6
2012	22,1	19,8
2013	22,5	19,2
2014	22,8	20,0
2015	24,3	21,0
2016	23,6	21,1
2017	27,0	22,2
2018	26,4	21,9
2019	26,9	19,3

Складено за даними джерел [44, с. 46, 50; 45, с. 42].

За даними Головних управлінь статистики у Закарпатській, Івано-Франківській, Львівській, Чернівецькій областях, обсяги перевезених вантажів залізничним транспортом у Карпатському економічному районі збільшилися за 2010-2019 рр. на 2,4%. Це пов'язано із зростанням обсягів в Івано-Франківській області в 3,1 раза. Обсяги вантажоперевезень залізничним транспортом у Закарпатській області скоротилися на 59,1%, у Львівській – на 45,3%. Частка обсягів вантажоперевезень залізничним транспортом в Івано-Франківській області зросла на 41,4 відсоткового пункту або з 20,3 до 61,7% загаль-

ного обсягу по району. Значення цього показника у Закарпатській області скоротилося на 18,6 в.п. або з 31 до 12,4%, а у Львівській – на 22,7 в.п. або з 48,7 до 26% (табл. 2).

Таблиця 2
Динаміка обсягів перевезених вантажів залізничним транспортом в економічному районі, тис. т

Роки	Карпатський економічний район	У тому числі області:		
		Закарпатська	Івано-Франківська	Львівська
2000	12674,1	3928,4	2577,4	6168,3
2005	15574,4	4713,0	4374,4	6487,0
2010	8089,8	1710,3	2553,0	3826,5
2011	8649,5	1810,8	3317,8	3520,9
2012	7864,5	1609,8	3180,3	3074,4
2013	7210,4	1424,1	2562,6	3223,7
2014	8073,5	1238,1	3284,4	3551,0
2015	9816,7	1703,5	4272,3	3840,9
2016	9804,0	1245,6	4917,1	3641,3
2017	11157,4	1504,8	5647,4	4005,2
2018	12891,4	1815,8	7225,2	3850,4
2019	12983,2	1605,0	8006,7	3371,5

Складено за даними Головних управлінь статистики у Закарпатській, Івано-Франківській, Львівській, Чернівецькій областях.

Щільність автомобільних шляхів загального користування, їхній технічний стан істотно впливають на швидкість перевезень, якість перевезеної продукції, можливість обслуговування міжнародних перевезень. Мережа автомобільних шляхів загального користування в економічному районі становить 42308,2 км, 98,2% із яких мають тверде покриття. Найбільшу в регіоні довжину автошляхів загального користування має Львівська область, найменшу – Чернівецька і Закарпатська області.

За 2000-2019 рр. обсяги вантажоперевезень автомобільним транспортом у районі зменшилися на 5,9% через зниження обсягів у Закарпатській області на 9,4%; Львівській – на 17,6%. Обсяги перевезених вантажів автомобільним транспортом в Івано-Франківській області збільшилася на 7,4%, Чернівецькій – на 30,9%. Питома вага обсягів перевезених вантажів автомобільним транспортом в Івано-Франківській області збільшилася на 3,2 в.п. (з 22,1 до 25,3% загального обсягу цих перевезень в економічному районі), у Чернівецькій області – на 3,8 в.п. (з 9,6 до 13,4%). А частка обсягів автоперевезень у Закарпатській області знизилася на 0,6 в.п. (з 18,2 до 17,6%), у Львівській області – на 6,2 в.п. (з 50 до 43,8%) (табл. 3).

Таблиця 3
Динаміка обсягів перевезених вантажів автомобільним транспортом в економічному районі, тис. т

Роки	Карпатський економічний район	У тому числі області:			
		Закарпатська	Івано-Франківська	Львівська	Чернівецька
2000	59180,6	10795,2	13097,5	29607,0	5680,9
2005	52267,7	13702,2	9973,7	20255,8	8336,0
2010	47649,5	11899,2	9112,3	19456,5	7181,5
2011	49761,7	11263,2	9238,4	22176,3	7083,8
2012	49472,4	10094,7	9803,0	23432,7	6142,0
2013	45070,5	9501,3	9306,7	21362,1	4900,4
2014	45570,6	8934,3	10649,4	20905,5	5081,4
2015	48654,2	9065,5	14315,2	20581,3	4692,2
2016	51717,0	9236,6	15667,3	21511,2	5301,9
2017	59058,0	8747,6	20221,3	23217,9	6871,2
2018	53496,8	8751,5	11951,5	25748,9	7044,9
2019	55663,7	9778,4	14060,8	24390,2	7434,3

Складено за даними Головних управлінь статистики у Закарпатській, Івано-Франківській, Львівській, Чернівецькій областях.

Наявність та розвиненість мережі автомобільних шляхів областей Карпатського економічного району України наведено у табл. 4-7.

На 100% забезпечені автошляхами з твердим покриттям Івано-Франківська і Чернівецька області. Дещо нижчий цей показник у Закарпатській (99,7%), Львівській (97,9%) областях.

До макрорегіональних авіатранспортних центрів Карпатського економічного району належить міжнародний аеропорт «Львів» ім. Данила Галиць-

кого – найбільший за пасажиропотоком і маршрутною мережею. Аеропорт розташований за 6 км від центру Львова на південний захід. Аеропорт активно розвивається та виконує функції західних повітряних воріт нашої країни. У 2019 р. його пасажиропотік зріс більш аніж на 38% порівняно з 2018 р. і склав 2217,4 тис. осіб. За підсумками 2019 р. майже на чверть зросла й кількість виконаних рейсів (на 3534) та склала загалом 18963.

Характеристика автомобільних шляхів Закарпатської області

Індекс та №	Протяжність	Характеристики
1	2	3
<i>Європейські маршрути</i>		
E50	В Україні E50 починається на кордоні із Словаччиною (Закарпатська область). Далі збігається з міжнародними автомагістралями M08, M06, M12, M04, M03, закінчується в Україні E50 у Луганській області і далі проходить по M-19 (Росія). У Закарпатській області співпадає із міжнародною автодорогою M06 (протяжність близько 235 км)	Початок у Франції (м. Брест) і закінчується в Росії (м. Махачкала). Загальна протяжність – 5100 км, в тому числі по Україні – 746 км
E58	В Україні аналогічно із E50 починається на кордоні зі Словаччиною (КПП «Ужгород») та перетинає Закарпатську (КПП «Ужгород» – КПП «Дякове»), пролягає через Румунію та Молдову, далі перетинає Одеську (КПП «Кучурган»), Миколаївську, Херсонську, Запорізьку та Донецьку (КПП «Новоазовськ», закрито у зв'язку із бойовими діями) області та закінчується на кордоні з Росією. У межах Закарпатської області на окремих ділянках проходить по міжнародних автомагістралях M08, M06 та M23. Загальна протяжність по Закарпатській області – 109 км	Бере свій початок в столиці Австрії пролягає територіями Словаччини, України, Румунії, Молдови та Росії та закінчується у м. Ростові-на-Дону. Загальна протяжність – 2200 км, в тому числі по Україні – 975 км
E81	У Закарпатській області на окремих ділянках збігається із європейськими маршрутами E50, E58 та перетинає E471. Загальна протяжність по Закарпатській області – 73 км	Європейський автомобільний маршрут, що сполучає м. Мукачево (Україна) та м. Констанцу (Румунія). Загальна протяжність – 990 км
E471	Протяжність по Львівській області – 62 км, E471 збігається з міжнародною автомобільною дорогою M06 (Київ-Чоп)	Суто вітчизняний маршрут, що бере початок в м. Мукачево (Закарпатська область), а закінчується у м. Львові (протяжність 210 км). E471 збігається з маршрутом міжнародного автошляху M06 (Київ-Чоп)
E573	На території України частково пролягає по міжнародній автомагістралі M06, перетинає E50 та E58, протяжність по Закарпатській області – 25 км (від КПП «Чоп»)	Європейський маршрут, що сполучає угорське місто Пюшпекладань та м. Ужгород. Загальна протяжність – 193 км
<i>Міжнародні автомобільні дороги державного значення</i>		
M06	Протяжність по Закарпатській області – 104 км	Автомобільний шлях міжнародного значення, що сполучає Київську, Житомирську, Рівненську, Львівську та Закарпатські області (початок м. Київ – кінець м. Чоп). Загальна протяжність – 829 км
M08	Збігається із частиною європейського маршруту E58, загальна протяжність – 19 км	Починається в м. Ужгород та закінчується на КПП «Ужгород» на кордоні із Словаччиною
M23	Збігається із частиною європейського маршруту E81, загальна протяжність – 50 км	Бере початок у м. Берегове, далі пролягає через смт. Вилоч (кордон з Румунією) та м. Виноградів
M24	Збігається із частиною автомобільної дороги Р54, загальна протяжність – 62 км	Бере початок у с. Велика Добронь, Ужгородського р-ну Закарпатської області, далі пролягає через міста Мукачево та Берегове та закінчується поблизу с. Астей, Берегівського р-ну (КПП «Лужанка» – кордон з Угорщиною)
M25	Загальна протяжність – 60 км	Бере початок у с. Соломоново, Ужгородського р-ну Закарпатської області, забезпечує автомобільний зв'язок із м. Чоп, с. Велика Добронь, та с. Яноші Берегівського р-ну
M26	Загальна протяжність – 37 км	Автомобільна дорога у Закарпатській області вздовж кордону України з Угорщиною та Румунією. Єднає КПП «Вилок», «Велика Паладь» та «Дякове»

Закінчення табл. 4

1	2	3
Національні автомобільні дороги державного значення		
H09	Протяжність по Закарпатській області – 201 км	Простягається територією, Закарпатської, Івано-Франківської та Львівської, областей (протяжність – 429,5 км). Сполучає м. Мукачево – м. Рахів – м. Богородичани – м. Івано-Франківськ – м. Рогатин – м. Біберка – м. Львів
H13	Протяжність по Закарпатській області – 71 км	Сполучає обласні центри Львівської та Закарпатської областей. Протяжність – 232 км
Регіональні автомобільні дороги державного значення		
P21	Протяжність по Закарпатській області – 87 км	Проходить через території Івано-Франківської та Закарпатської областей, через м. Долина – м. Міжгір'я – м. Хуст. Загальна протяжність – 129 км
P53	Загальна довжина – 3,1 км	Проходить територією виключно Закарпатської області через с. Малий Березний КПП «Малий Березний»

Складено авторами.

Таблиця 5

Характеристика автомобільних шляхів Львівської області

Індекс та №	Протяжність	Характеристики
1	2	3
Європейські маршрути		
E40	Найдовший європейський автошлях, довжиною 8500 км, на території Львівської області пролягає через міжнародні траси M06 та M10 (протяжність близько 200 км)	Пролягає через Францію (м. Кале), Бельгію, Німеччину, Польщу, Україну, Росію, Казахстан, Узбекистан, Туркменістан, Киргизстан, Казахстан (м. Ріддер)
E50	В Україні E50 починається на кордоні із Словаччиною (Закарпатська область). Далі збігається з міжнародними автомагістралями M08, M06, M12, M04, M03, закінчується в Україні E50 у Луганській області і далі проходить по M-19 (Росія). У Львівській області пролягає через M06, M12 (протяжність близько 150 км)	Бере початок у Франції (м. Брест) і закінчується в Росії (м. Махачкала). Загальна протяжність біля 5100 км
E372	Протяжність – 367 км, у тому числі по Україні (Львівська область) – 62,5 км	Початок Польща (м. Варшава) – кінець Україна (м. Львів)
E471	Протяжність по Львівській області – 148 км, E471 збігається з міжнародною автомобільною дорогою M06 (Київ-Чоп)	Суто вітчизняний маршрут, що бере початок в м. Мукачево (Закарпатська область), а закінчується у м. Львові (протяжність 210 км). E471 збігається з маршрутом міжнародного автошляху M06 (Київ-Чоп)
Міжнародні автомобільні дороги державного значення		
M06	Протяжність по Львівській області – 148 км	Автомобільний шлях міжнародного значення на території України (м. Київ-Чоп). Загальна протяжність – 829 км
M09	Проходить територією Тернопільської та Львівської областей. Збігається з частиною європейського маршруту E372 (м. Варшава – м. Львів). Протяжність по Львівській області – 144 км	Автомобільний шлях міжнародного значення на території України (м. Тернопіль – Львів – Рава-Руська, протяжність 192 км)
M10	Протяжність по Львівській області – 65 км	Простягається виключно територією Львівської області від кордону з РП Польща (КПП «Краківець») до м. Львів. Збігається із частиною європейсько маршруту E40, дорогою міжнародного значення M10 (протяжність – 65 км)
M11	Протяжність по Львівській області – 72 км	Простягається виключно територією Львівської області від кордону з РП Польща (КПП «Шегині») до м. Львів. Збігається із частиною європейсько маршруту E40

1	2	3
M12	Протяжність по Львівській області – 135 км	Простягається територією Львівської, Івано-Франківської, Тернопільської, Хмельницької, Вінницької, Черкаської та Кіровоградської областей. Збігається із частиною європейсько маршруту E50 (протяжність 746 км)
Національні автомобільні дороги державного значення		
H09	Протяжність по Львівській області – 67 км	Простягається територією, Закарпатської, Івано-Франківської та Львівської, областей (протяжність – 429,5 км)
H10	Протяжність по Львівській області – 22 км	Простягається територією Львівської (початок – м. Стрий), Івано-Франківської та Чернівецької областей (кінець – КПП «Мамалига» з Республікою Молдова). Протяжність – 274 км
H13	Протяжність по Львівській області – 161 км	Сполучає обласні центри Львівської та Закарпатської областей. Протяжність – 232 км
H17	Протяжність по Львівській області – 85 км	Сполучає обласні центри Львівської та Волинської областей. Протяжність – 131 км
Регіональні автомобільні дороги державного значення		
P15	Протяжність по Львівській області – 102 км	Проходить територією Волинської та Львівської областей через населені пункти Турійськ – Володимир-Волинський – Нововолинськ – Червоноград – Великі Мости – Жовква. Протяжність – 156 км
P39	Протяжність по Львівській області – 34 км	Проходить територією Львівської та Тернопільської областей через населені пункти Броди – Підкамінь – Залізці – Тернопіль. Протяжність – 73 км
P40	Загальна довжина – 54 км	Простягається виключно територією Львівської області через населені пункти Рава-Руська – Яворів – Судова Вишня

Складено авторами.

Таблиця 6

Характеристика автомобільних шляхів Івано-Франківської області

Індекс та №	Протяжність	Характеристики
1	2	3
Міжнародні автомобільні дороги державного значення		
M12	Протяжність по Івано-Франківській області – 28 км	Простягається територією Львівської, Івано-Франківської, Тернопільської, Хмельницької, Вінницької, Черкаської та Кіровоградської областей. Збігається із частиною європейсько маршруту E50 (протяжність 746 км)
Національні автомобільні дороги державного значення		
H09	Протяжність по Івано-Франківській області – 176 км	Простягається територією, Закарпатської, Івано-Франківської та Львівської областей (протяжність – 430 км)
H10	Протяжність по Івано-Франківській області – 164 км	Простягається територією, Львівської (початок – м. Стрий), Івано-Франківської та Чернівецької областей (кінець – КПП «Мамалига» з Республікою Молдова). Протяжність – 274 км
H18	Загальна протяжність по Івано-Франківській області – 50 км	Сполучає обласні центри Івано-Франківської та Тернопільської областей. Загальна протяжність – 134 км
Регіональні автомобільні дороги державного значення		
P20	Загальна протяжність по Івано-Франківській області – 111 км	Проходить територією виключно Івано-Франківської області через міста Снятин – Городенку – Тлумач та с. Тязів
P21	Протяжність по Івано-Франківській області – 42 км	Проходить через території Івано-Франківської та Закарпатської областей, через м. Долина – м. Міжгір'я – м. Хуст. Загальна протяжність – 129 км

Закінчення табл. 6

1	2	3
P24	Загальна протяжність по Івано-Франківській області – 138 км	Автомобільний шлях регіонального значення у Івано-Франківській, Тернопільській та Хмельницькій областях. Загальна протяжність – 254 км
P38	Загальна протяжність по Івано-Франківській області – 38 км	Проходить територію виключно Івано-Франківської області через селище міського типу Богородичани та с. Гуту
P62	Загальна протяжність по Івано-Франківській області – 33 км	Проходить територією Івано-Франківської та Чернівецької областей через населені пункти Криворівня – Вижниця – Сторожинець – Чернівці. Протяжність – 117 км

Складено авторами.

Таблиця 7

Характеристика автомобільних шляхів Чернівецької області

Індекс та №	Протяжність	Характеристики
Європейські маршрути		
E85	Загальна протяжність по Україні – 537 км, в тому числі по Чернівецькій області – 91 км, пролягає через М19	Перетинає територію Литви, Білорусії, України, Румунії, Болгарії та Греції, пролягає через міста Ковель та Луцьк (Волинська область), Дубно (Рівненська область), Кременець, Тернопіль, Тербовля, Чортків, Заліщики (Тернопільська область) та м. Чернівці сполучає адміністративні центри Румунії, Болгарії та Греції. Загальна протяжність – 2300 км
Міжнародні автомобільні дороги державного значення		
M19	Протяжність по Чернівецькій області – 91 км	Автомобільна дорога міжнародного значення перетинає Волинську, Рівненську, Тернопільську та Чернівецьку області (початок КПП «Доманове» на околиці села Доманове, Волинська область – кінець КПП «Порубне», що поблизу с. Терблече, Чернівецької області – кінець). Загальна протяжність – 512 км
Національні автомобільні дороги державного значення		
H03	Протяжність по Чернівецькій області – 71 км	Проходить територією Житомирської, Хмельницької та Чернівецької областей та сполучає їх обласні центри. Загальна протяжність – 336 км
H10	Протяжність по Чернівецькій області – 88 км	Простягається територією Львівської (початок - м. Стрий), Івано-Франківської та Чернівецької областей (кінець - КПП «Мамалига» з Республікою Молдова). Протяжність – 274 км
Регіональні автомобільні дороги державного значення		
P62	Загальна протяжність по Чернівецькій області – 84 км	Проходить територією Івано-Франківської та Чернівецької областей через населені пункти Криворівня – Вижниця – Сторожинець – Чернівці. Протяжність – 117 км
P63	Загальна протяжність – 112 км	Проходить територією виключно Чернівецької області через населені пункти Данківці – Вартиківці – Кельменці – КПП «Кельменці» Сокиряни – КПП «Сокиряни»

Складено авторами.

Аеропорт обладнано 9-ма стоянками для літаків, здатний приймати повітряні судна як невеликих, так надвеликих габаритних розмірів, для прикладу далеко магістральних «Боїнгів-777», термінал «А» здатний обслуговувати до 2000 пасажирів на годину. З нього регулярно виконують польоти (авіарейси) іноземні та вітчизняні авіакомпанії як за кордон (Австрії, Греції, Ізраїлю, Італії, Польщі, Німеч-

чини, Туреччини, Чехії тощо), так і в межах України.

Аеропорт «Львів» та авіакомпанія «Елерон» розпочали програму міжнародних вантажних авіаперевезень. Передбачається, що через аеропорт «Львів» мережа регулярних вантажних перевезень пролягатиме до Східної і Північної Європи, країн Кавказу, Середньої Азії та Азії. Так, передбачаються

рейси до Польщі, Чехії, Фінляндії, Бельгії, Білорусі, Німеччини, Грузії, Ізраїлю, Азербайджану тощо.

До мезорегіональних авіатранспортних систем економічного району належать діючі аеропорти: міжнародні – «Івано-Франківськ», «Ужгород», «Чернівці». Міжнародний аеропорт «Івано-Франківськ» розташований за 4,4 км від центру Івано-Франківська. Максимальна пропускна спроможність аеропорту – 150 пасажирів на приліт та 150 пасажирів на виліт за годину. Аеропорт складається з одного пасажирського терміналу (аеровокзал), аеродрому та інших структур. Аеродром має дві злітно-посадкові смуги. Міжнародний аеропорт «Івано-Франківськ» здійснює запасні функції для міст Львів, Чернівці. В аеропорт літає «Аеросвіт», літають «ДніпроАвіа», «Міжнародні авіалінії України», «Роза вітрів», «UT Air». У 2002 р. аеропорт був переданий у комунальну власність.

Міжнародний аеропорт «Ужгород» розташований на західній околиці м. Ужгорода. Аеропорт унікальний тим, що літаки злітають і заходять на посадку через повітряний простір Словаччини (кордон – на відстані 100 м від торця злітно-посадкової смуги). Має один термінал і одну асфальтову злітно-посадкову смугу. Аеропорт обслуговується авіакомпанією «Мотор-Січ» (Київ). Даний аеропорт належить до комунальної власності. В аеровокзалному комплексі аеропорту обладнано міжнародний сектор на 50 пасажирів на год.

Міжнародний аеропорт «Чернівці» знаходиться в межах міста Чернівці, за 30 км від кордону з Румунією. Є дві злітно-посадкові смуги. Аеродром придатний для експлуатації літаків цілий рік без обмежень. Пропускна здатність – 12 злетів-посадок на годину. Виконуються чартерні рейси до Мілану, Неаполя, Бергамо, Анталії. Регулярно виконуються вантажоперевезення літаками Ан-12 авіакомпанії «en: Aerovis Airlines». Разом з тим, як показує статистичний аналіз, перевезення вантажів авіаційним транспортом у районі на даний час не відбувається.

Отже, на сучасному етапі модернізації регіональної економіки можна запропонувати один з ключових напрямів удосконалення організації процесів логістичної діяльності в Карпатському економічному районі – створення транспортно-логістичного кластеру (рис. 2).

Висновки. У результаті проведеного дослідження встановлено, що у Карпатському економічному районі існує значний логістичний і транзитний потенціал для розвитку регіональної транспортно-логістичної системи [49-57], а також відповідні передумови для організації й забезпечення міжнародних транспортно-логістичних процесів за допомогою цифрових технологій, мультимодальних перевезень та комбінування різних видів транспорту.

Для підвищення ефективності розвитку регіональної транспортно-логістичної системи економічного району доцільно автоматизувати процеси до-

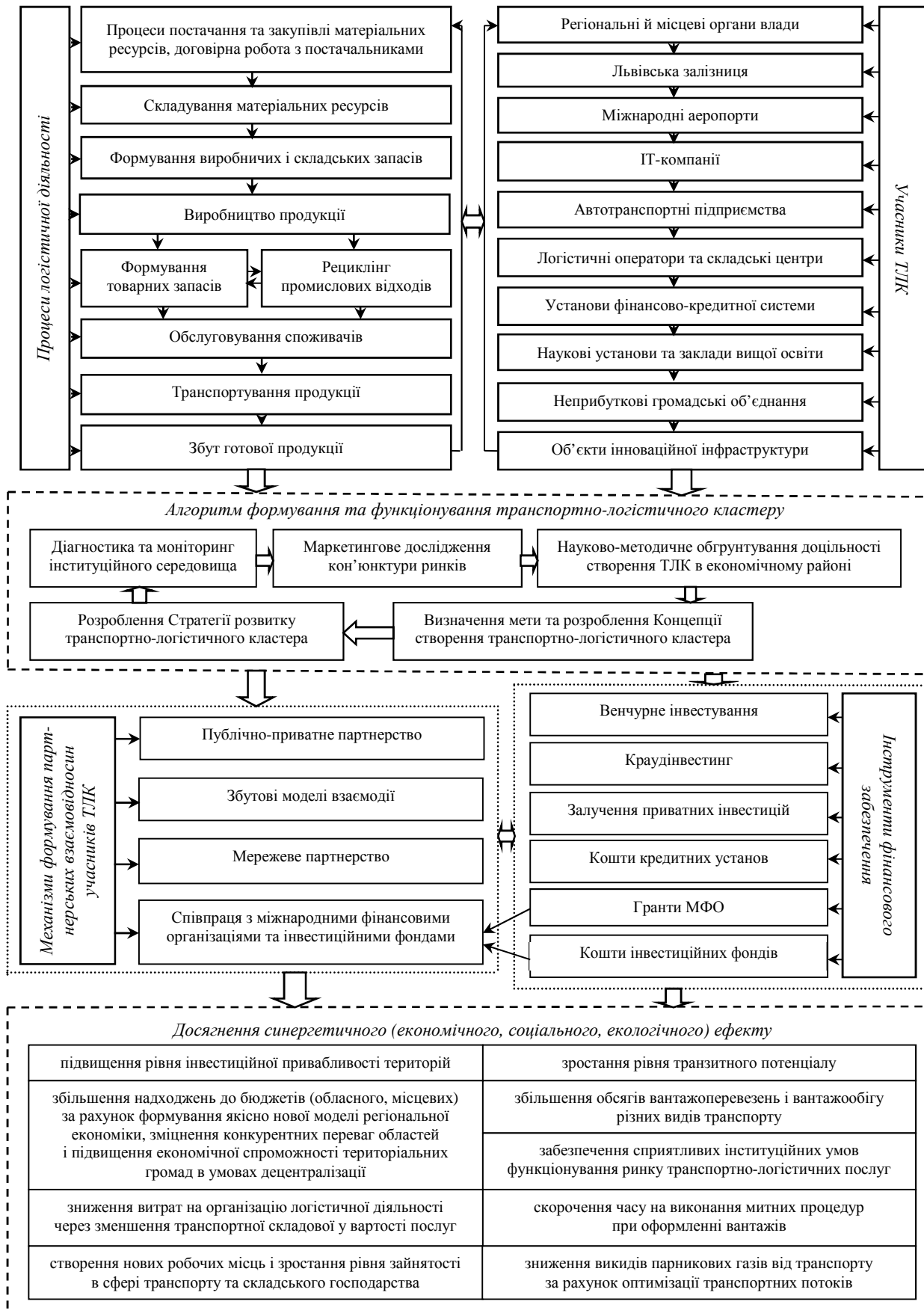
ставки продукції до споживачів (технологія «останньої милі»); використовувати цифрові краудсорсингові платформи при реалізації товарів; впроваджувати «фізичний» Інтернет, заснований на Інтернеті речей.

Сучасні споживачі хочуть швидше отримувати замовлену продукцію, але не готові додатково за це платити. А більшість логістичних компаній, у свою чергу, неоптимально використовують свої ресурси (наприклад, середнє завантаження транспортних засобів становить 70%; частка холостих поїздок – 10%). Для вирішення цих проблем необхідно впроваджувати «фізичний» Інтернет, заснований на Інтернеті речей. Це глобальна відкрита система логістики, що побудована на взаємозв'язку фізичного, цифрового й операційного середовища через загальнодоступні «протоколи» за аналогією зі звичайним Інтернетом. Дана концепція передбачає розміщення товарів у стандартизованих контейнерах, які обладнані датчиками; створення єдиних хабів і маршрутів руху при абсолютній прозорості всіх процесів й аналізі даних на кожному етапі.

За даними VI Intelligence, витрати на логістичні рішення, що використовують Інтернет речей, зростуть до 2020 р. у світовому масштабі в 4 рази, тобто до 20 млрд дол. США. Прогнозується збільшення середньорічного темпу зростання інвестицій на світовому ринку connected logistics за 2015-2020 рр.: IT-послуги – 33%, програмне забезпечення – 30%, апаратні пристрої – 26%. Кількість «розумних» контейнерів зросте до 2019 р. у 20 разів, або з 0,5 до 10 млн дол. США.

Безпосередня доставка продукції до споживача («остання миля») сьогодні майже повністю залежить від людської праці. Вона несе в собі велику частину витрат і в результаті визначає задоволеність клієнта від покупки. Автоматизація та цифровізація процесів доставки «до дверей» дозволить споживачам вибрати найефективніший варіант отримання замовлення, а компаніям – зменшити витрати на один з найбільш витратних етапів (до 50% загальних витрат). Поряд з традиційною розвивається доставка за допомогою дронів, роботів, безпілотних вантажних транспортних засобів. Інтернет речей у найближчому майбутньому зробить можливим контроль цих процесів у режимі реального часу. Транспортні провайдери об'єднуюватимуть дані з датчиків з інформацією про клієнтів. Це дозволить компаніям запропонувати широкий спектр служб доставки в сегментах B2B і B2C.

За оцінкою McKinsey, вартість глобальної доставки посилок становить 70 млрд євро, виключаючи їх збір, лінійне перевезення й сортування. Китай, Німеччина і США займають більше 40% ринку. У 2026 р. у структурі ринку доставки «останньої милі» B2C частка автономних наземних транспортних засобів з посилочними камерами і дронами складатиме 80%; традиційних способів доставки – 18%.

Рис. 2. Організація логістичної діяльності у Карпатському економічному районі з використанням кластерного підходу (побудовано на основі джерел [23; 46; 47; 48])

Для того щоб агрегувати ключову інформацію про великі і різноманітні логістичні потоки і зробити логістичні мережі більш гнучкими і в той же час стійкими, постачальники використовують цифрові краудсорсингові платформи для кооперації. Їх суть полягає в об'єднанні людей, яким необхідно отримати продукцію, з незалежними кур'єрами й організаціями, готовими доставити її максимально швидко. Замість тривалого перебування в сортувальному центрі і подальшого транспортування товар відразу віддається кур'єру, який прямує до клієнта. Впровадження такої практики передбачає переміщення складських приміщень ближче до ринків збуту та організацію безлічі точок отримання товару в містах. Краудсорсинг дозволяє значно знизити вартість доставки і підвищити її прозорість. Однак подібні рішення будуть ефективними тільки при наявності довіри і кооперації між усіма учасниками логістичного процесу.

Згідно з розрахунками фахівців WEF, операційний прибуток краудсорсингових платформ у логістиці може скласти до 2020 р. 160 млрд дол. США (при комісії в 20-25% за їхні послуги). До 2025 р. поширення краудсорсингу зробить ринок доставки висококонкурентним, що може обернутися для великих компаній, зайнятих вантажоперевезенням, втратою операційного прибутку понад 310 млрд дол. США на користь нових гравців.

У подальшому планується дослідити й узагальнити передовий світовий досвід формування й розвитку транспортно-логістичних кластерів та обґрунтувати кластерну модель організації логістичної діяльності в Західному регіоні України.

Література

1. **Porter M. E.** Clusters and the New Economics of Competition. *Harvard Business Review*. 1998. Vol. 76. No. 6. November–December. P. 77-90.
2. **Пятинкин С. Ф., Быкова Т. П.** Развитие кластеров: сущность, актуальные подходы, зарубежный опыт. Минск: Тесей, 2008. 72 с.
3. **Гасанов М. А., Канов В. И.** Кластер как структурный институт конкурентоспособности экономики. *Вестник Томского государственного университета. Сер.: Экономика*. 2013. № 4(24). С. 13-21.
4. **Яшева Г. А.** Кластерная концепция повышения конкурентоспособности предприятий в контексте сетевого сотрудничества и государственно-частного партнёрства: монография. Витебск: Витебский гос. технологический ун-т, 2009. 373 с.
5. **Егоров О. И., Чигаркина О. А.** Зарубежный опыт региональной науки, региональной политики и территориального развития. *Регион: экономика и социология*. 2006. № 1. С. 22-28.
6. **Рутко Д.** Зарубежный опыт развития инновационных кластеров. *Наука и инновации*. 2016. № 1(155). С. 18-22.
7. **Грудницька С. М., Нестиренко Л. А.** Правові основи кластерної самоорганізації і саморегулювання енергопростору. *Форум Права*. 2018. № 53(5). С. 13-27. <http://doi.org/10.5281/zenodo.2527932>.
8. **Ващук Н. Ф.** Окремі кластери легкої промисловості України: адміністративно-правове регулювання. *Наука і правоохорона*. 2018. № 4(42). С. 42-49.

9. **Лифар В. В.** Організаційно-правові аспекти формування транспортного кластера в регіоні. *Маркетинг і менеджмент інновацій*. 2014. № 2. С. 188-195.
10. **Devlin G., Bleackley M.** Strategic Alliances Guidelines for success. *Long Range Planning*. 1988. Vol. 21. No. 5. P. 18-23.
11. **Swann G. M. P., Preveser M. A.** Comparison of the Dynamics of Industrial Clustering in Computing and Biotechnology. *Research Policy*. 1996. Vol. 25. No. 7. P. 1139-1157.
12. **Feser E. J.** Old and New Theories of Industry Clusters. London: SelectedWorks, 1998. 28 p.
13. **Feldman V. P., Audretsch D. B.** Innovation in Cities: Science based Diversity. *Specialization and Localized Competition – European Economic Review*. 1999. Vol. 43. P. 409-429.
14. **Dussauge P., Garrette B., Mitchell W.** Learning from competing partners: Outcomes and durations of scale and link alliances in Europe, North America and Asia. *Strategic Management Journal*. 2000. Vol. 21. No. 2. P. 99-103.
15. **Dźwigol H.** Research methods and techniques in new management trends: research results. *Virtual Economics*. 2019. Vol. 2. Issue 1. P. 31-48. [https://doi.org/10.34021/ve.2019.02.01\(2\)](https://doi.org/10.34021/ve.2019.02.01(2)).
16. **Dźwigol H.** Innovation in Marketing Research: Quantitative and Qualitative Analysis. *Marketing and Management of Innovations*. 2020. No. 1. P. 128-135. <https://doi.org/10.21272/mmi.2020.1-10>.
17. **Dźwigol H.** Methodological and Empirical Platform of Triangulation in Strategic Management. *Academy of Strategic Management Journal*. 2020. Vol. 19. Issue 4. P. 1-8.
18. **Dźwigol H.** Interim Management as a New Approach to the Company Management. *Review of Business and Economics Studies*. 2020. Vol. 8. No. 1. P. 20-26. <https://doi.org/10.26794/2308-944X-2020-8-1-20-26>.
19. **Dźwigol H., Dźwigol-Barosz M.** Scientific research methodology in management sciences. *Financial and credit activity: problems of theory and practice*. 2018. Vol. 2. No. 25. P. 424-437.
20. **Dźwigol H., Dźwigol-Barosz M.** Sustainable Development of the Company on the Basis of Expert Assessment of the Investment Strategy. *Academy of Strategic Management Journal*. 2020. Vol. 19. Issue 5. P. 1-7.
21. **Dźwigol H., Dźwigol-Barosz M., Kwilinski A.** Formation of Global Competitive Enterprise Environment Based on Industry 4.0 Concept. *International Journal of Entrepreneurship*. 2020. Vol. 24. No. 1. P. 1-5.
22. **Prokopenko Z. V.** Cluster strategy of regional development: essence, the benefits of the practice of institutional support. *Regional economy and management*. 2016. Vol. 4. No. 48. Article 4846. URL: <https://eee-region.ru/article/4846/>.
23. **Панкова Л. І., Потапенко Т. П.** Формування кластерних моделей національних економік на засадах стимулювання регіонального розвитку. *Економіка і організація управління*. 2018. № 2(30). С. 47-56.
24. **Войнаренко М. П.** Кластери в інституційній економіці: монографія. Хмельницький: ХНУ, ТОВ «Триада-М», 2011. 502 с.
25. **Ринейська Л.С.** Кластери у сучасній глобальній економіці. *Ефективна економіка*. 2016. № 5. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=4971>.
26. **Гріднєв М. А.** Концептуальні засади гармонізації регіональних економічних інтересів кластероутворення в Україні. *Вісник Черкаського університету. Сер.: Економічні науки*. 2017. Вип. 4(2). С. 29-

36. 27. **Ільчук В. П., Хоменко І. О., Лисенко І. В.** Кластерна стратегія економіки регіону: монографія. Чернігів: ЧДТУ, 2013. 367 с. 28. **Дмуховскі Р.** Поняття логістичних кластерів та ефективності економічних підприємств. *Журнал європейської економіки*. 2019. Т. 18. № 3(70). С. 296-306. <https://doi.org/10.35774/jec2019.03.351>. 29. **Kruczek M., Zebrucki Z.** Konsepcja klastrow logistycznych. *Zeszyty naukowe Politechniki Slaskiej. Seria: Organizacja i zarzadzanie*. 2014. No. 70. S. 229-241. 30. **Frankowska M.** Klastry logistyczne jako ogniwa globalnych lancuchow dostaw. *Logistyka*. 2015. No. 3. S. 5633-5637. 31. **Wang Y., Pettit S.** E-logistics: Managing Your Digital Supply Chains for Competitive Advantage. London: Kogan Page, 2016. 516 p. 32. **Technology Optimization and Change Management for Successful Digital Supply Chains / Edited by E. H. Sabri.** USA: JGJ Global, 2019. 323 p. 33. **Афанасенко И. Д., Борисова В. В.** Цифровая логистика. Санкт-Петербург: Питер, 2019. 272 с. 34. **Kotliarevskyy Y., Melnikov A., Shtangret A., Pushak H.** Sustainable development of informational sphere in Ukraine. *Współpraca Europejska*. 2016. № 8(15). S. 80-87. 35. **Актуальні проблеми забезпечення економічної безпеки в Україні: колективна монографія / за ред. Я. Я. Пушака, Я. С. Піщура.** Львів: Ліга-Прес, 2017. 368 с. 36. **Пушак Я. Я., Дума О. І.** Роль трансферу технологій у забезпеченні економічної безпеки України. *Економічний вісник Донбасу*. 2018. №2(52). С. 140-146. 37. **Dźwigol H., Dźwigol-Barosz M., Zhyvko Z., Miśkiewicz R., Pushak H.** Evaluation of the energy security as a component of national security of the country. *Journal of Security and Sustainability*. 2019. Vol. 8. Iss. 3. P. 307-317. [https://doi.org/10.9770/jssi.2019.8.3\(2\)](https://doi.org/10.9770/jssi.2019.8.3(2)). 38. **Zaverbnyj A., Pushak H.** Problems and prospects of introducing the structures of intelligent electric power networks in Ukraine to increase the level of energy security. *Economic Herald of the Donbas*. 2019. № 4(58). P. 80-86. [https://doi.org/10.12958/1817-3772-2019-4\(58\)-80-86](https://doi.org/10.12958/1817-3772-2019-4(58)-80-86). 39. **Kwilinski A., Pajak K., Halachenko O., Vasylichak S., Pushak Y., Kuzior P.** Marketing tools for improving enterprise performance in the context of social and economic security of the state: innovative approaches to assessment. *Marketing and Management of Innovations*. 2019. Iss. 4. P. 172-181. 40. **Пушак Я. Я., Марченко О. М.** Економічна безпека підприємств харчової промисловості як передумова продовольчої безпеки держави. *Вісник Харківського національного технічного університету сільського господарства. Економічні науки*. 2020. Вип. 210. С. 69-82. 41. **Бекмурзаев И. Д., Курбанов А. Х., Курбанов Т. Х.** Направление и этапы построения логистических систем на основе использования цифровых технологий. *Экономические и социально-гуманитарные исследования*. 2018. № 4(20). С. 5-9. 42. **Ларин О. Н., Куприяновский В. П.** Вопросы трансформации рынка транспортно-логистических услуг в условиях цифровизации экономики. *International Journal of Open Information Technologies*. 2018. Vol. 6. No. 3. P. 95-101. 43. **Українська залізниця.** Офіційний сайт. URL: <http://railway.lviv.ua/info/press-center/news/article/2014/january/708/>. 44. **Транспорт і зв'язок України у 2018 році: стат. збірник.** Київ: Державна служба статистики України, 2019. 154 с. 45. **Транспорт України – 2019: стат. збірник.** Київ: Державна служба статистики України, 2020. 115 с. 46. **Ганущак-Єфіменко Л. М.** Побудова кластерної моделі управління інноваційним розвитком підприємництва в Україні. *Актуальні проблеми економіки*. 2015. № 10(172). С. 106-116. 47. **Мазнев Г. Є.** Методологічні засади створення та ефективного функціонування інноваційних технологічних кластерів. *Економіка АПК*. 2015. № 1. С. 70-77. 48. **Миколюк О. А.** Формування кластерних структур в умовах становлення енергетичної незалежності. *Економічний аналіз: зб. наук. пр.* Тернопіль: Видавничо-поліграфічний центр ТНЕУ «Економічна думка», 2017. Т. 27. № 3. С. 56-61. 49. **Трушкіна Н. В.** Формування інтегрованої транспортно-логістичної системи в Україні: фінансово-правовий аспект. *Emergence of public development: financial and legal aspects: monograph.* Agenda Publishing House, Coventry, United Kingdom, 2019. P. 619-629. 50. **Іванов С. В., Ляшенко В. І., Трушкіна Н. В.** Інноваційний розвиток транспортно-логістичної системи в Україні: проблеми та шляхи їх вирішення. *Інституціональна модель інноваційної економіки: колективна монографія / за ред. В. І. Ляшенка, О. В. Прокопенко, В. А. Омеляненка; НАН України, Ін-т економіки пром-сті.* Київ, 2019. С. 114-130. 51. **Trushkina N.** Financial ensuring mechanism of management innovative development of the transport-logistics system. *Organizational-economic mechanism of management innovative development of economic entities: collective monograph / Edited by M. Bezpartochnyi, in 3 Vol. / Higher School of Social and Economic.* Przeworsk: WSSG, 2019. Vol. 3. P. 227-236. 52. **Іванов С. В., Ляшенко В. І., Трушкіна Н. В.** Передумови формування та перспективи розвитку транспортно-логістичного кластера в Причорноморському економічному районі. *Причорноморські економічні студії*. 2019. Вип. 46. Ч. 2. С. 16-24. <https://doi.org/10.32843/bses.46-25>. 53. **Kwilinski A., Trushkina N.** Logistics cluster as an institution of regional development in the context of economic modernization. *Science and practice*. 2019. June 28. Thessaloniki, Greece: Midas S.A. P. 55-59. 54. **Ivanov S., Dzwigol H., Trushkina N.** Proposals for the Formation of a Transport and Logistics Cluster as an Institution of Regional Development (on the Example of Donetsk Economic Region). *Economic Herald of the Donbas*. 2019. No. 4(58). P. 51-60. [https://doi.org/10.12958/1817-3772-2019-4\(58\)-51-60](https://doi.org/10.12958/1817-3772-2019-4(58)-51-60). 55. **Іванов С. В., Ляшенко В. І., Трушкіна Н. В.** Правові аспекти створення транспортно-логістичних кластерів в регіонах України. *Gesellschaftsrechtliche Transformationen von wirtschaftlichen Systemen in den Zeiten der Neo-Industrialisierung: Collective monograph / Akademie der Wirtschaftswissenschaften der Ukraine.* Nüremberg: Verlag SWG imex GmbH, 2020. S. 661-668. 56. **Трушкіна Н. В.** Прогнозування розвитку регіональної транспортно-логістичної системи Причорноморського економічного району. *Причорноморські економічні студії*. 2020. Вип. 51. С. 155-165. <https://doi.org/10.32843/bses.51-25>. 57. **Trushkina N., Dzwigol H., Kwilinski A.** Cluster model of organizing logistics in the region (on the example of the economic district «Podillya»). *Journal of European Economy*. 2021. Vol. 20. No. 1. P. 127-145. <https://doi.org/10.35774/jee2021.01.127>.

References

1. Porter, M. E. (1998). Clusters and the New Economics of Competition. *Harvard Business Review*, Vol. 76, No. 6. November–December, pp. 77-90.
2. Pyatinkin, S. F., Bykova, T. P. (2008). Development of clusters: essence, actual approaches, foreign experience. Minsk, Tesey [in Russian].
3. Hasanov, M. A., Kanov, V. I. (2013). Cluster as a structural institution of the competitiveness of the economy. *Bulletin of Tomsk State University. Series: Economics*, 4(24), pp. 13-21 [in Russian].
4. Yasheva, G. A. (2009). Cluster concept of increasing the competitiveness of enterprises in the context of network cooperation and public-private partnership: monograph. Vitebsk, Vitebsk State technological university [in Russian].
5. Egorov, O. I., Chigarkina, O. A. (2006). Foreign experience of regional science, regional policy and territorial development. *Region: economics and sociology*, 1, pp. 22-28 [in Russian].
6. Rutko, D. (2016). Foreign experience in the development of innovative clusters. *Science and innovation*, 1(155), pp. 18-22 [in Russian].
7. Hrudnytska, S. M., Nestyrenko, L. A. (2018). Pravovi osnovy klasternoї samoorganizatsii i samorehulivannia enerhoprostoru [Legal bases of cluster self-organization and self-regulation of energy space]. *Forum Prava – Forum Law*, 53(5), pp. 13-27. <http://doi.org/10.5281/zenodo.2527932> [in Ukrainian].
8. Vashchuk, N. F. (2018). Okremi klasteri lehkoї promyslovosti Ukrainy: administratyvno-pravove rehulivannia [Some clusters of light industry of Ukraine: administrative and legal regulation]. *Nauka i pravo-okhorona – Science and law enforcement*, 4(42), pp. 42-49 [in Ukrainian].
9. Lyfar, V. V. (2014). Orhanizatsiino-pravovi aspekty formuvannia transportnoho klastera v rehioni [Organizational and legal aspects of the formation of the transport cluster in the region]. *Marketynh i menedzhment innovatsii – Marketing and innovation management*, 2, pp. 188-195 [in Ukrainian].
10. Devlin, G., Bleackley, M. (1988). Strategic Alliances Guidelines for success. *Long Range Planning*, Vol. 21, No. 5, pp. 18-23.
11. Swann, G. M. P., Preveser, M. A. (1996). Comparison of the Dynamics of Industrial Clustering in Computing and Biotechnology. *Research Policy*, Vol. 25, No. 7, pp. 1139-1157.
12. Feser, E. J. (1998). Old and New Theories of Industry Clusters. London, SelectedWorks. 28 p.
13. Feldman, V. P., Audretsch, D. B. (1999). Innovation in Cities: Science based Diversity. *Specialization and Localized Competition – European Economic Review*, Vol. 43, pp. 409-429.
14. Dussauge, P., Garrette, B., Mitchell, W. (2000). Learning from competing partners: Outcomes and durations of scale and link alliances in Europe, North America and Asia. *Strategic Management Journal*, Vol. 21, No. 2, pp. 99-103.
15. Dźwigoł, H. (2019). Research methods and techniques in new management trends: research results. *Virtual Economics*, Vol. 2, Issue 1, pp. 31-48. [https://doi.org/10.34021/ve.2019.02.01\(2\)](https://doi.org/10.34021/ve.2019.02.01(2)).
16. Dzwigol, H. (2020). Innovation in Marketing Research: Quantitative and Qualitative Analysis. *Marketing and Management of Innovations*, 1, pp. 128-135. <http://doi.org/10.21272/mmi.2020.1-10>.
17. Dzwigol, H. (2020). Methodological and Empirical Platform of Triangulation in Strategic Management. *Academy of Strategic Management Journal*, Vol. 19, Issue 4, pp. 1-8.
18. Dźwigoł, H. (2020). Interim Management as a New Approach to the Company Management. *Review of Business and Economics Studies*, Vol. 8, No. 1, pp. 20-26. <https://doi.org/10.26794/2308-944X-2020-8-1-20-26>.
19. Dźwigoł, H., Dźwigoł-Barosz, M. (2018). Scientific research methodology in management sciences. *Financial and credit activity: problems of theory and practice*, Vol. 2, No. 25, pp. 424-437.
20. Dzwigol, H., Dzwigol-Barosz, M. (2020). Sustainable Development of the Company on the Basis of Expert Assessment of the Investment Strategy. *Academy of Strategic Management Journal*, Vol. 19, Issue 5, pp. 1-7.
21. Dzwigol, H., Dźwigoł-Barosz, M., Kwilinski, A. (2020). Formation of Global Competitive Enterprise Environment Based on Industry 4.0 Concept. *International Journal of Entrepreneurship*, Vol. 24, No. 1, pp. 1-5.
22. Prokopenko, Z. V. (2016). Cluster strategy of regional development: essence, the benefits of the practice of institutional support. *Regional economy and management*, Vol. 4, No. 48, Article 4846. Retrieved from <https://eee-region.ru/article/4846/>.
23. Pankova, L. I., Potapenko, T. P. (2018). Formuvannia klasternykh modelei natsionalnykh ekonomik na zasadakh stymulivannia rehionalnoho rozvytku [Formation of cluster models of national economies on the basis of stimulating regional development]. *Ekonomika i orhanizatsiia upravlinnia – Economics and organization of management*, 2(30), pp. 47-56 [in Ukrainian].
24. Voinarenko, M. P. (2011). Klasteri v instytutsiinii ekonomitsi [Clusters in the institutional economy]. Khmelnytskyi, KhNU, Triada-M [in Ukrainian].
25. Ryneiska, L. S. (2016). Klasteri u suchasni hlobalni ekonomitsi [Clusters in the modern global economy]. *Efektivna ekonomika – Efficient economy*, 5. Retrieved from <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=4971> [in Ukrainian].
26. Hridniev, M. A. (2017). Kontseptualni zasady harmonizatsii rehionalnykh ekonomichnykh interesiv klasteroutvorennia v Ukraini [Conceptual bases of harmonization of regional economic interests of cluster formation in Ukraine]. *Visnyk Cherkaskoho universytetu. Ser.: Ekonomichni nauky – Bulletin of Cherkasy University. Series: Economic Sciences*, Issue 4(2), pp. 29-36 [in Ukrainian].
27. Ilchuk, V. P., Khomenko, I. O., Lysenko, I. V. (2013). Klasterna stratehiia ekonomiky rehionu [Cluster strategy of the region's economy]. Chernihiv, ChSTU [in Ukrainian].
28. Dmukhovski, R. (2019). Poniattia lohistychnykh klasteriv ta efektyvnosti ekonomichnykh pidpriemstv [The concept of logistics clusters and efficiency of economic enterprises]. *Zhurnal yevropeiskoi ekonomiky –*

- Journal of European Economy*, Vol. 18, No. 3(70), pp. 296-306. <https://doi.org/10.35774/jec2019.03.351> [in Ukrainian].
29. Kruczek, M., Zebrucki, Z. (2014). Koncepcja klastrow logistycznych. *Zeszyty naukowe Politechniki Slaskiej. Seria: Organizacja i zarzadzanie*, 70, pp. 229-241.
30. Frankowska, M. (2015). Klastry logistyczne jako ogniwa globalnych lancuchow dostaw. *Logistyka*, 3, pp. 5633-5637.
31. Wang, Y., Pettit, S. (2016). *E-logistics: Managing Your Digital Supply Chains for Competitive Advantage*. London, Kogan Page. 516 p.
32. Sabri, E. H. (Ed.). (2019). *Technology Optimization and Change Management for Successful Digital Supply Chains*. USA, JGJ Global. 323 p.
33. Afanasenko, I. D., Borisova, V. V. (2019). *Digital logistics*. St. Petersburg, Piter [in Russian].
34. Kotliarevskyy, Y., Melnikov, A., Shtangret, A., Pushak, H. (2016). Sustainable development of informational sphere in Ukraine. *Współpraca Europejska*, 8(15), pp. 80-87.
35. Pushak, Ya. Ya., Pitsur, Ya. S. (Eds.). (2017). Aktualni problemy zabezpechennia ekonomichnoi bezpeky v Ukraini [Actual problems of ensuring economic security in Ukraine]. Lviv, Liha-Pres [in Ukrainian].
36. Pushak, Ya. Ya., Duma, O. I. (2018). Rol transferu tekhnologii u zabezpechenni ekonomichnoi bezpeky Ukrainy [The role of technology transfer in ensuring the economic security of Ukraine]. *Ekonomichnyi visnyk Donbasu – Economic Herald of the Donbas*, 2(52), pp. 140-146 [in Ukrainian].
37. Dźwigoł, H., Dźwigoł-Barosz, M., Zhyvko, Z., Miśkiewicz, R., Pushak, H. (2019). Evaluation of the energy security as a component of national security of the country. *Journal of Security and Sustainability*, Vol. 8, Iss. 3, pp. 307-317. [https://doi.org/10.9770/jssi.2019.8.3\(2\)](https://doi.org/10.9770/jssi.2019.8.3(2)).
38. Zaverbnyj, A., Pushak, H. (2019). Problems and prospects of introducing the structures of intelligent electric power networks in Ukraine to increase the level of energy security. *Economic Herald of the Donbas*, № 4(58), pp. 80-86. [https://doi.org/10.12958/1817-3772-2019-4\(58\)-80-86](https://doi.org/10.12958/1817-3772-2019-4(58)-80-86).
39. Kwilinski, A., Pajak, K., Halachenko, O., Vasylichak, S., Pushak, Y., Kuzior, P. (2019). Marketing tools for improving enterprise performance in the context of social and economic security of the state: innovative approaches to assessment. *Marketing and Management of Innovations*, Iss. 4, pp. 172-181.
40. Pushak, Ya. Ya., Marchenko, O. M. (2020). Ekonomichna bezpeka pidpriemstv kharchovoi promyslovosti yak peredumova prodovolchoi bezpeky derzhavy [Economic security of food industry enterprises as a precondition of food security of the state]. *Visnyk Kharkivskoho natsionalnoho tekhnichnoho universytetu silskoho hospodarstva. Ekonomichni nauky – Bulletin of Kharkiv National Technical University of Agriculture. Economic sciences*, Issue 210, pp. 69-82 [in Ukrainian].
41. Bekmurzaev, I. D., Kurbanov, A. Kh., Kurbanov, T. Kh. (2018). Directions and stages of building logistics systems based on the use of digital technologies. *Economic and socio-humanitarian studies*, 4(20), pp. 5-9 [in Russian].
42. Larin, O. N., Kupriyanovskiy, V. P. (2018). Problems of transformation of the market of transport and logistics services in the context of digitalization of the economy. *International Journal of Open Information Technologies*, Vol. 6, No. 3, pp. 95-101 [in Russian].
43. Ukrainska zaliznytsia [Ukrainian Railways]. (n.d.). *railway.lviv.ua*. Retrieved from <http://railway.lviv.ua/info/press-center/news/article/2014/january/708/> [in Ukrainian].
44. Transport i zviazok Ukrainy u 2018 rotsi: stat. zbirnyk [Transport and communications of Ukraine in 2018: stat. collection]. (2019). Kyiv, State Statistics Service of Ukraine [in Ukrainian].
45. Transport Ukrainy – 2019: stat. zbirnyk [Transport of Ukraine – 2019: stat. collection]. (2020). Kyiv, State Statistics Service of Ukraine [in Ukrainian].
46. Hanushchak-Yefimenko, L. M. (2015). Pobudova klasternoї modeli upravlinnia innovatsiynym rozvytkom pidpriemnytstva v Ukraini [Construction of a cluster model of management of innovative development of entrepreneurship in Ukraine]. *Aktualni problemy ekonomiky – Current economic problems*, 10(172), pp. 106-116 [in Ukrainian].
47. Mazniev, H. Ye. (2015). Metodolohichni zasady stvorennia ta efektyvnoho funktsionuvannia innovatsiynikh tekhnolohichnykh klasteriv [Methodological bases of creation and effective functioning of innovative technological clusters]. *Ekonomika APK*, 1, pp. 70-77 [in Ukrainian].
48. Mykoliuk, O. A. (2017). Formuvannia klasternykh struktur v umovakh stanovlennia enerhetychnoi nezalezhnosti [Formation of cluster structures in the conditions of formation of energy independence]. *Ekonomichnyi analiz – Economic analysis*, Vol. 27, No. 3, pp. 56-61. Ternopil, TNEU Publishing and Printing Center "Ekonomichna dumka" [in Ukrainian].
49. Trushkina, N. V. (2019). Formation of an integrated transport and logistics system in Ukraine: financial and legal aspect. *Emergence of public development: financial and legal aspects*: monograph. Agenda Publishing House, Coventry, United Kingdom, pp. 619-629 [in Ukrainian].
50. Ivanov, S. V., Liashenko, V. I., Trushkina, N. V. (2019). Innovatsiyni rozvytok transportno-lohistychnoi systemy v Ukraini: problemy ta shliakhy yikh vyrishennia [Innovative development of the transport and logistics system in Ukraine: problems and ways to solve them]. *Institutionalna model innovatsiinoi ekonomiky – Institutional model of innovative economy* (pp. 114-130). Kyiv, IIE of NAS of Ukraine [in Ukrainian].
51. Trushkina, N. (2019). Financial ensuring mechanism of management innovative development of the transport-logistics system. *Organizational-economic mechanism of management innovative development of economic entities*: collective monograph / Edited by M. Bezpatochnyi, in 3 Vol. / Higher School of Social and Economic. Przeworsk: WSSG. Vol. 3. P. 227-236.
52. Ivanov, S. V., Liashenko, V. I., Trushkina, N. V. (2019). Peredumovy formuvannia ta perspektyvy rozvytku transportno-lohistychnoho klastera v Prychornomorskomu ekonomichnomu raioni [Prerequisites for the formation

and prospects of development of the transport and logistics cluster in the Black Sea economic region]. *Prychornomorski ekonomichni studii – Black Sea Economic Studies*, Issue 46, Part 2, pp. 16-24. <https://doi.org/10.32843/bses.46-25> [in Ukrainian].

53. Kwilinski, A., Trushkina, N. (2019). Logistics cluster as an institution of regional development in the context of economic modernization. *Science and practice*, June 28, pp. 55-59. Thessaloniki, Greece: Midas S.A.

54. Ivanov, S., Dzwigol, H., Trushkina, N. (2019). Proposals for the Formation of a Transport and Logistics Cluster as an Institution of Regional Development (on the Example of Donetsk Economic Region). *Economic Herald of the Donbas*, 4(58), pp. 51-60. [https://doi.org/10.12958/1817-3772-2019-4\(58\)-51-60](https://doi.org/10.12958/1817-3772-2019-4(58)-51-60).

55. Ivanov, S. V., Liashenko, V. I., Trushkina, N. V. (2020). Legal aspects of creation of transport and logistics clusters in the regions of Ukraine. *Gesellschaftsrechtliche Transformationen von wirtschaftlichen Systemen in den Zeiten der Neo-Industrialisierung*: Collective monograph. (pp. 661-668). Nüremberg, Verlag SWG imex GmbH [in Ukrainian].

56. Trushkina, N. V. (2020). Prohnozuvannia rozvytku rehionalnoi transportno-lohistychnoi systemy Prychornomorskoho ekonomichnoho raionu [Forecasting the development of the regional transport and logistics system of the Black Sea economic region]. *Prychornomorski ekonomichni studii – Black Sea Economic Studies*, Issue 51, pp. 155-165. <https://doi.org/10.32843/bses.51-25> [in Ukrainian].

57. Trushkina, N., Dzwigol, H., Kwilinski, A. (2021). Cluster model of organizing logistics in the region (on the example of the economic district "Podillya"). *Journal of European Economy*, Vol. 20, No. 1, pp. 127-145. <https://doi.org/10.35774/jee2021.01.127>.

Пушак Г. І., Трушкіна Н. В. Обґрунтування доцільності створення транспортно-логістичного кластеру в Карпатському економічному районі

Доведено, що для збалансованого сталого розвитку регіональної транспортно-логістичної системи доцільно розробити кластерну модель організації логістичної діяльності в економічному районі, під якою розуміється концептуальний підхід, що передбачає створення і функціонування транспортно-логістичного кластеру. Кластерна модель включає такі блоки: єдиний комплекс процесів логістичної діяльності; учасники транспортно-логістичного кластеру, які організують ці процеси; алгоритм формування й функціонування кластеру; механізми формування партнерських взаємовідносин учасників кластеру; фінансове забезпечення розвитку кластеру; досягнення синергетичного (економічного, соціального й екологічного) ефекту від сталого розвитку транспортно-логістичного кластеру на засадах стимулювання регіону.

З метою формування транспортно-логістичного кластеру в Карпатському економічному районі потрібно створити належні інституційні умови, які полягають в: удосконаленні законодавчого й нормативно-правового регулювання розвитку транспортної сфери та організації логістичної діяльності з урахуванням ре-

гіональної складової; розробленні Стратегії комплексного розвитку регіональної транспортно-логістичної системи на основі модернізації транспортної інфраструктури; розробленні та впровадженні організаційно-економічного механізму управління розвитком транспортно-логістичної системи економічного району з використанням інструментів «зеленої» логістики та цифрових технологій; удосконаленні механізму фінансового забезпечення управління розвитком транспортно-логістичної системи шляхом застосування таких фінансових інструментів, як венчурне інвестування, краудінвестинг, міжнародно-приватно-державне партнерство на основі залучення приватних інвестицій, коштів кредитних установ, іноземних інвестиційних ресурсів, грантів міжнародних фінансових організацій, коштів інвестиційних фондів.

Ключові слова: регіональна економіка, економічний район, транспортно-логістична система, логістична діяльність, кластерний підхід, транспортно-логістичний кластер, передумови, особливості, показники, інституційні умови, цифрова логістика, цифрові технології, синергетичний ефект.

Pushak H., Trushkina N. Substantiation of Expediency of Creation of Transport and Logistics Cluster in the Carpathian Economic Region

It is proved that for balanced sustainable development of the regional transport and logistics system it is expedient to develop a cluster model of organization of logistics activities in the economic region, which means a conceptual approach that involves the creation and operation of transport and logistics cluster. The cluster model includes the following blocks: a single set of processes of logistics activities; members of the transport and logistics cluster that organize these processes; algorithm of cluster formation and functioning; mechanisms for forming partnerships of cluster members; financial support for cluster development; achieving a synergetic (economic, social and environmental) effect from the sustainable development of the transport and logistics cluster on the basis of stimulating the region.

In order to form a transport and logistics cluster in the Carpathian economic region, it is necessary to create appropriate institutional conditions, which are: improving the legislative and regulatory framework for the development of the transport sector and the organization of logistics activities, taking into account the regional component; development of the Strategy of complex development of the regional transport and logistics system on the basis of modernization of the transport infrastructure; development and implementation of organizational and economic mechanism for managing the development of the transport and logistics system of the economic region using the tools of "green" logistics and digital technologies; Improving the mechanism of financial support for the development of transport and logistics system through the use of financial instruments such as venture capital, crowdfunding, international public-private partnership based on private investment, credit institutions, foreign investment resources, grants from international financial organizations, investment funds.

Keywords: regional economy, economic region, transport and logistics system, logistics activities, cluster approach, transport and logistics cluster, prerequisites, features, indicators, institutional conditions, digital logistics, digital technologies, synergetic effect.

Пушак Г. И., Трушкіна Н. В. Обоснование целесообразности создания транспортно-логистического кластера в Карпатском экономическом районе

Доказано, что для сбалансированного устойчивого развития региональной транспортно-логистической системы целесообразно разработать кластерную модель организации логистической деятельности в экономическом районе, под которой понимается концептуальный подход, предусматривающий создание и функционирование транспортно-логистического кластера. Кластерная модель включает блоки: единый комплекс процессов логистической деятельности; участники транспортно-логистического кластера, которые организуют эти процессы; алгоритм формирования и функционирования кластера; механизмы формирования партнёрских взаимоотношений участников кластера; финансовое обеспечение развития кластера; достижение синергетического (экономического, социального и экологического) эффекта от устойчивого развития транспортно-логистического кластера на основе стимулирования региона.

Для формирования транспортно-логистического кластера в Карпатском экономическом районе необхо-

димо создать надлежащие институциональные условия, которые заключаются в: совершенствовании законодательного и нормативно-правового регулирования развития транспортной сферы и организации логистической деятельности с учётом региональной составляющей; разработке Стратегии комплексного развития региональной транспортно-логистической системы на основе модернизации транспортной инфраструктуры; разработке и внедрении организационно-экономического механизма управления развитием транспортно-логистической системы экономического района с использованием инструментов «зелёной» логистики и цифровых технологий; совершенствовании механизма финансового обеспечения управления развитием транспортно-логистической системы путём применения таких финансовых инструментов, как венчурное инвестирование, краудинвестинг, международно-государственное партнёрство на основе привлечения частных инвестиций, средств кредитных учреждений, иностранных инвестиционных ресурсов, грантов международных финансовых организаций, средств инвестиционных фондов.

Ключевые слова: региональная экономика, экономический район, транспортно-логистическая система, логистическая деятельность, кластерный подход, транспортно-логистический кластер, предпосылки, особенности, показатели, институциональные условия, цифровая логистика, цифровые технологии, синергетический эффект.

Стаття надійшла до редакції 05.03.2021
Прийнято до друку 16.03.2021

С. В. Чеботарьов,
кандидат економічних наук,
ORCID 0000-0001-5963-7637,
e-mail: iegor.chebotarov@gmail.com,
Луганський національний університет
імені Тараса Шевченка, м. Старобільськ

НАЦІОНАЛЬНА ДІЛОВА КУЛЬТУРА УКРАЇНИ І ПРОФІЛЬ УКРАЇНСЬКОГО МАРКЕТОЛОГА

Постановка проблеми. Загальна спрямованість й ефективність діяльності підприємця в будь-якій сфері господарювання значною мірою зумовлюється його загальним світосприйняттям і системою загально-цивілізаційних цінностей, приналежністю до тієї чи іншої культури, релігійної конфесії, національними та ментальними особливостями і традиціями (інтернаціоналізація та глобалізація, як і сам по собі антиглобалістський рух підтверджують, що в сучасних умовах значущість цих особливостей не тільки не нівелюється, а навіть актуалізується).

Така система цінностей, особливостей і якостей – свого роду узагальнюючий образ і портрет підприємця. У строгому науковому визначенні відповідний образ (портрет, імідж) класифікується поняттям «профіль підприємця».

Якості підприємця як такі конкретизуються в рамках великих функціональних сфер господарювання, перш за все – маркетингу та менеджменту. Виходячи з критеріальної ознаки сучасної економіки як економіки маркетингового типу, а також з особливої ролі маркетингу в умовах цифрової економіки та загострення проблеми глобальних хвороб унаслідок пандемії COVID-19, постає комплексна теоретична і практична проблема розкриття маркетингової складової сучасного профіля українського підприємця (маркетингової складової профіля підприємця України).

Зміст категорії «профіль підприємця» на поверхні економічних явищ зумовлюється поняттям «організаційна культура» («корпоративна культура»), яке на глибинному рівні детермінується поняттям «національна ділова культура». Іншими словами, риси та властивості профіля підприємця тієї чи іншої країни (як загальноекономічного явища, так і в контексті його великих функціональних сфер, наприклад, – маркетингу) через систему певних перетворень організаційної культури виступають як наслідок і функція її національної ділової культури. Таким чином, маркетингові складові профіля підприємця виступають як логічне оформлення та ключовий (на даному рівні пізнання) елемент триади «національна ділова культура» – «організаційна культура» – «профіль підприємця». Тому, розкриття маркетингових аспектів профіля українського підприємця обумовлює необхідність розгляду загаль-

них характеристик базового поняття цієї триади: «національні ділові культури України».

Рівень опрацювання проблеми у сучасній науці. Витоки науково-практичного опрацювання проблем профіля фахівця-підприємця у вісімдесяти роки минулого сторіччя заклали відомі вчені J. Campbell, M. Dunnette, L. Hough [1]. Як представники економічної думки Великої Британії, зміст даної проблеми вони розглядали переважно з позицій менеджменту. Такий підхід став характерним для сучасної економічної науки західної (за виключенням Німеччини) та центрально-східної Європи, у тому числі – України [2-6].

Проте, питання профіля маркетолога залишаються поза увагою і науковців, і практиків. Тим більше, вони не розглядаються у контексті проблематики національних ділових культур.

При цьому є достатньо продуктивним аналіз впливу чинників культури (культурного середовища певної країни у цілому) на маркетинг і маркетингову діяльність у цілому. У західній науці дані аспекти найбільш продуктивно досліджує К. Рапай [7]. У вітчизняній науці перші приклади такого аналізу здійснено А. Старостіною [8].

Мета статті полягає в розкритті характерних рис національної ділової культури України як детермінанти маркетингових складових профіля українського підприємця та в ідентифікації його визначальних властивостей та ознак.

Виклад основного матеріалу. В сучасних умовах у науці та практиці є відсутнім усталене розуміння категорії «профіль підприємця». Аналіз та узагальнення підходів учених і практиків за даною тематикою дозволяє дати таку дефініцію досліджуваної категорії.

Профіль підприємця це – структурована система професійних, соціальних і загальнолюдських якостей, способів мислення і практик щодо обґрунтування, реалізації та оцінювання результатів підприємницької діяльності, яка відповідає певному етапу розвитку суспільства (і конкретно-історичних умов даної країни).

Є підстави відмітити: недостатньо опрацьованою (і не тільки у вітчизняній науці) є також і проблема національних ділових культур, що відбивається вже у відсутності сталих підходів щодо розуміння цієї дефініції. На нашу думку, вона може бути представлена таким чином.

Національні ділові культури – це система еволюційно сформованих і відтворюваних у просторі та часі базових положень підприємницької діяльності; поведінкових канонів і традицій її здійснення, а також норм ділової етики та комунікативної поведінки, яка (ділова культура) є властивою для даної країни або груп країн, близьких за своїми характеристиками.

Як впливає із пропонованого категоріального визначення, національна ділова культура має установлені характеристики, вона «не схильна» до ситуативних трансформаційних процесів (її певна модифікація може зумовлюватися лише глибинними зрушеннями в суспільній свідомості і кардинальними проривами в розвитку продуктивних сил). На відміну від цього, профіль підприємця тієї чи іншої країни хоча і є відносно стійким явищем, разом із тим, «схильний» до більш мобільних перетворень; його характеристики і властивості значно більшою мірою «прив'язані» до конкретних економічних і соціальних умов, а також – до положення підприємця в ієрархічній системі організації (підприємства).

Теорія національних ділових культур стала основою формування нового самостійного напрямку економіки як науки і господарської практики – економічної компаративістики (компаративної економіки, порівняльної економіки). Його зародження стало наслідком розвитку процесів інтернаціоналізації та глобалізації економіки (причому, на етапі їх системного оформлення і досягнення досить високого рівня зрілості, що виступає обов'язковою умовою формування наукового знання). За часовими параметрами зародження економічної компаративістики відноситься до останньої третини ХХ ст. (Тобто, вона виникла дещо пізніше, ніж, наприклад, компаративістика психології, компаративістика культурології та компаративістика лінгвістики, зародження яких припадає на п'ятдесяти-шістдесяті роки ХХ ст.).

Предметом дослідження економічної компаративістики є порівняльний аналіз господарських систем різних культур (країн), а також великих сфер економічної діяльності: маркетингу, менеджменту, системи комунікацій тощо між представниками різних культур (країн). Тобто, в економічній компаративістиці предмет економіки розглядається крізь призму відносин між культурами («через культури»). Саме тому, в економічній компаративістиці і з'являються такі поняття як крос-культурний маркетинг, крос-культурний менеджмент, крос-культурні комунікації.

Методологічним підґрунтям визначення сутнісних характеристик національних ділових культур у світовій економічній компаративістиці визнається модель (типологія) культур відомого вченого-практика Г. Хофстеде (Нідерланди) [9; 10]. Сутнісними характеристиками культур як загально-теоретичного явища він ідентифікує такі: «дистанція влади», «індивідуалізм», «маскулінність» («мужність»),

«уникнення невизначеності» («відхід від невизначеності»), «довгострокова орієнтація», «індульгенція» («поблажливість»); їх Хофстеде визначає як «виміри культур». Методичне оцінювання даних вимірних параметрів здійснюється за системою балів (як правило, від 0 до 100).

Загальне розуміння ознак культур та відповідної методики у сучасній економічній компаративістиці найбільш продуктивно втілюється міжнародною аналітичною агенцією Hofstede Insights [11].

Отже, в економічній компаративістиці зміст загально-теоретичних вимірювачів культур розуміється таким чином. «Дистанція влади» – міра концентрації повноважень на вищих ієрархічних рівнях у підприємствах. «Індивідуалізм» – ступінь залежності індивіда від підприємства і держави. «Маскулінність» – визначення загального рівня конкурентності бізнес-середовища; міра культивування у суспільстві мужності й самостійного досягнення кар'єри. «Уникнення невизначеності» – внутрішньо властиві прагнення відходу від невизначеності. «Довгострокова орієнтація» – ідентифікація підходів щодо використання часу як такого в бізнесі в рамках коротко-, середньо- або довгострокової перспективи. «Індульгенція» – поблажливе ставлення до надмірного проникнення й абсолютизації у підприємницькій діяльності ринкових імперативів егоїзму та прибутковості [11].

Порівняльний аналіз національної ділової культури України за загальноприйнятими у сучасній компаративістиці вимірами-параметрами наведено у табл. 1.

Відповідно до змісту вимірювачів Hofstede Insights (та їх оцінювання, з чим не завжди слід погоджуватися та тим більше, – сприймати як абсолютні істини), узагальнюючу характеристику національної ділової культури України можна викласти таким чином.

Національній діловій культурі України притаманні складна ієрархічна побудова та велика дистанція управлінців середньої (та ще більшою мірою – нижньої) ланок від владних повноважень (92 бали – один із найбільш високих показників у світі, що вважається особо типовим для країн колишнього СРСР). У сучасних умовах вітчизняні управлінці, як правило, є лише провідниками прийнятих рішень від рівня ТОП-менеджменту до безпосередніх виконавців.

Параметр «індивідуалізм» (25 балів), навпаки, є одним з найнижчих у світі. За канонами західної компаративістики (та західного підприємництва) це є суттєвим недоліком і характерним для країн Сходу. Такий підхід й оцінки не у всьому є обґрунтованими. Низький (недостатньо високий) індивідуалізм є чинником «командної гри» у бізнесі, на чому й вибудовуються практики східного менеджменту, котрі вже з вісімдесятих років активно впроваджує західний менеджмент.

Компаративний аналіз національної ділової культури України*

	Дистанція влади	Індиві- дуалізм	Маску- ліність	Уникнення невизначеності	Долготермінова орієнтація	Індуль- генція
Україна	92	25	27	95	86	14
Білорусь	95	25	20	95	81	15
Литва	42	60	19	65	82	16
Польща	68	60	64	93	38	29
Румунія	90	30	42	90	52	20
Ізраїль	13	54	47	81	38	-
Німеччина	35	67	66	65	83	40
Франція	68	71	43	86	63	48
Велика Британія	35	89	66	35	51	69
Казахстан	88	20	50	88	85	22
Китай	80	20	66	30	87	24
Японія	54	46	95	92	88	42
Греція	60	35	57	100	45	50
Італія	50	76	70	75	61	30
Туреччина	66	37	45	85	46	49
Індія	77	48	56	40	51	26

* Складено автором на основі даних URL: <https://www.hofstede-insights.com/country-comparison/>.

Для України є характерним низький показник маскуліності (27 балів, що є, приблизно, на рівні показників Білорусі та Румунії). Це також може бути використано як позитив, бо така властивість є свідченням вміння пошуку розумних компромісів і врахування не тільки власних інтересів, а й інтересів контрагентів у бізнесі. Низький показник маскуліності є підґрунтям неконфліктності як такої та налаштування на співпрацю.

Ділову культуру України відрізняє один із найвищих у світі показників уникнення невизначеності (95 балів, що є, однак, лише дещо вищим за показники Польщі та Японії). Це об'єктивно є недоліком, бо відображає внутрішній дискомфорт вітчизняного підприємця в умовах невизначеності, його певна схильність до регламентації (інструкцій, вказівок тощо) навіть, якщо він розуміє необ'єктивність і негативні наслідки подібної регламентації. Тому, такого роду схильність вітчизняного підприємця до регламентацій у подальшому, як правило, супроводжується намаганнями (як явними, так і прихованими) їх всіляко «обійти».

Для національної ділової культури України характерною є довготермінова орієнтація у бізнесі (86 балів), як, наприклад, для Німеччини, Китаю та Японії, і схильність до накопичення багатства (та певна фетишизація багатства в уречевленій формі). Торгівля як така, фінанси та операції з нерухомістю не є особливо властивими внутрішній природі українського підприємця. Його головні «фахові» переваги – у галузях з довготерміновим обігом капіталу: у сільському господарстві, важкій промисловості, великих інфраструктурних проектах тощо.

У діловій культурі України, можливо, ще збереглися певні риси соціалізації підприємництва, на що вказує найменший з наведених країн рівень індульгенції (14 балів). За цим показником ділова

культура України є дуже подібною до країн Балтії (та дещо подібною до ознак ділової культури Ізраїлю). Але, за канонами західної компаративістики такий низький рівень індульгентності є ще й відбиттям невпевненості українського бізнесу у своїй перспективі (що не є особливо притаманним бізнес-середовищу Ізраїлю).

В узагальненій характеристиці необхідно відмітити такі характерні риси та прояви національної ділової культури України. Вона за своїм змістом є: а) мультикультурною; б) зі значним поєднанням рис і властивостей трансформації від одного якісного стану до іншого (наприклад, від індивідуалізму до колективізму; від «феміності» до «маскуліності» тощо); в) наявні у світовій (західній) компаративістиці оцінки національної ділової культури України багато у чому є, як мінімум, поверхневими і такими, що не відображають його реального стану.

Зокрема, для ділової культури України притаманні риси і західного (англо-саксонського), і східного (південно-східного) підприємництва (а також певні прояви північно-європейського та центрально-азійського підходів підприємницької діяльності. При цьому подібного роду наявність протилежностей характеризується достатньо високим рівнем органічного синтезу відповідних підходів (разом з тим, не слід недооцінювати, тим більше ігнорувати наявність таких протилежних підходів, які втілюються у конкретні практики щодо започаткування, організації та реалізації підприємництва).

Такими ж характерними рисами національної ділової культури України є її не просто висока толерантність до різноманіття релігій, а розуміння та повага до різноманіття релігій і національних особливостей (практично, виключними є негативні стереотипи та упередження до представників інших національностей і релігій).

Особливостями ж є висока контекстність національної ділової культури, достатньо високими є прояви аскрипції (клановості та наявності великого впливу різного роду соціальних страт і регіональних бізнес-еліт), є помітними також ментальні та регіональні особливості у підприємницькій діяльності.

Системний аналіз національної ділової культури України (з проведенням прикладних досліджень) дає всі підстави відмітити на її прикладі дуже своєрідний синтез західного та східного підходів щодо організації та провадження підприємницької діяльності.

Зокрема, за рівнем індивідуалізму ділова культура України практично повністю відповідає канонам сходу; за рівнем довготривалої орієнтації цінно-

сті та підходи українського бізнесу є класикою англо-саксонського підприємництва.

Разом з тим, є достатньо відчутним східне «інституціональне коріння». Така властивість національної ділової культури є достатньо унікальною у світі. Це є глибинним підґрунтям можливості успішного органічного поєднання західного та східного підприємництва (і безпосередніх практик маркетингу та менеджменту).

З метою систематизації та унаочнення кореляцію загальноекономічного змісту загальноприйнятих у сучасній компаративістиці параметрів культури та характеристик профілю українського маркетолога представлено у табл. 2.

Таблиця 2

Вплив параметрів культури на профіль українського маркетолога

Назва параметру	Загальноекономічна сутність параметру	Характеристики профіля українського маркетолога
Дистанція влади	Міра концентрації повноважень на вищих ієрархічних рівнях організації (підприємства)	Усунення фахівців середньої та нижньої ланок від прийняття важливих рішень; як реакція фахівців їх – схильність до нестандартних маркетингових кроків: «партизанського маркетингу» (що з аналогічних інституціональних причин знаходить певний «відгук» у споживчій поведінці економічних суб'єктів)
Індивідуалізм	Ступінь залежності індивіда від підприємства і держави	Вміння працювати в команді (з наявними, але прихованими на початковому етапі, лідерськими амбіціями багатьох членів колективу). Розуміння фахівцем-маркетологом складної палітри особливостей індивідуальної споживчої поведінки (і певні намагання урахування таких особливостей у своїй діяльності)
Маскулінність	Визначення культу якості життя і загального рівня конкурентності бізнес-середовища	Достатньо високий культ якості життя (і намагання досягти його гідних стандартів); налаштованість на дії в системі взаємних розумних компромісів (при прагненні досягнення фахівцями свого «Я»: професійних цілей, а не нехтування інтересів контрагентів по бізнес-діяльності)
Уникнення невизначеності	Внутрішнє прагнення відходу від невизначеності як такої	Достатньо значна схильність до збереження традиційного наявного положення речей (і консервативної поведінки) та несприйняття ідеї «маркетингового екстремізму». Комерційна діяльність супроводжується намаганням уникнення системних ризиків та їхнього можливо повного урахування
Довготермінова орієнтація	Ідентифікація підходів щодо використання часу в рамках коротко-, середньо- або довгострокової перспективи	Фахові переваги значною мірою концентруються у маркетинговій діяльності з забезпечення підприємництва у галузях з довготривалим обігом капіталу та комплексних маркетингових досліджень (і науковому забезпеченні маркетингової діяльності). Недоліками у цьому відношенні є неособлива впевненість фахівця-маркетолога щодо дотримання умов тайм-обмежень
Індульгенція	Поблажливе ставлення до абсолютизації у підприємстві ринкових імперативів егоїзму та прибутковості	Наявним є певне збереження характеристик соціально-орієнтованого підприємництва та певного урахування релігійних канонів і пантеїзму (урахування у маркетинговій діяльності ролі природно-кліматичних чинників); прогнозовано у рекламній діяльності не спрацював підхід щодо «експлуатації» сексизму. Поширеним є загальна невпевненість бізнесу у своїх перспективах, домінування негативних очікувань

Висновки. В узагальненому визначенні відзначимо такі характерні риси профіля українського маркетолога (вони містять і позитивні, і негативні прояви, що у різних комбінаціях є притаманним підприємцям усіх культур і країн).

Український маркетолог, як правило, є усуненим від прийняття принципових фахових рішень, що «підштовхує» його до кроків «партизанського

маркетингу» і нестандартних дій; він більш схильний до колективних форм діяльності (але з прихованими амбітними індивідуальними рисами багатьох членів колективу); у фаховій діяльності здатний розуміти та ураховувати цінність життя і багатства для вітчизняного споживача і споживчої поведінки як такої; відчуває високий внутрішній дискомфорт і неприродність в умовах невизначеності та особли-

вої ризиковості. Перевагою українського маркетинголога є діяльність у галузях з довготерміновим обігом капіталу (на відміну, наприклад, від суто торгівельної діяльності) та у сфері комплексних маркетингових досліджень. Вітчизняний маркетинголог певною мірою ще зберіг властивості соціальної орієнтації у бізнесі (але домінантою його підприємницької свідомості є значні негативні очікування).

Перспективними напрямками подальшого опрацювання проблеми є проведення розгорнутих опитувань щодо поглибленого з'ясування якостей і властивостей профіля українського маркетинголога з «виходом» на аналіз узагальнюючих характеристик профіля українського підприємця.

Література

1. **Campbell J. P., Dunnette M. D., Hough L. M.** Modeling the performance prediction problem in industrial and organizational psychology. *Handbook of Industrial and Organizational Psychology. Consulting Psychologists Press*, 1990. Vol. 1. P. 687-732.
2. **Грیشнова О. А.** Новітні технології в економіці персоналу: нові можливості і нові виклики. *Вісник економічної науки України*. 2016. № 2. С. 52-56.
3. **Зайцев В. С.** Вибір моделі корпоративних вимог до компетенцій фахівця промислового підприємства. *Економічний вісник Донбасу*. 2017. № 2(48). С. 207-213.
4. **Медведева І. В.** Концепції культури в міжнародному бізнесі. *Глобальні та національні проблеми економіки*. 2017. Випуск 16. С. 58-63.
5. **Glinkowska B., Chebotarov V.** A Comparative Cross-Cultural Analysis of the Profile of a Modern Ukrainian Manager: the Imperatives of the Future in the Context of Internationalization. *Comparative Economic Research*. 2018. Vol. 21. № 3. P. 63-74. doi: <https://doi.org/10.2478/cer-2018-0019>.
6. **Glinkowska-Krauze B., Chebotarov I., Chebotarov V.** Comparative Studies of National Business Cultures in the Countries of Central and Eastern Europe: the Basics for Improving International Entrepreneurship in Poland and Ukraine. *Comparative Economic Research. Central and Eastern Europe*. 2020. Vol. 23. № 1. P. 7-18. doi: <https://doi.org/10.18778/1508-2008.23.01>.
7. **Rapaille C.** *The Culture Code*. Broadway Books, 2007. 213 p.
8. **Старостіна А. О.** Маркетингові дослідження національних і міжнародних ринків: підручник. Київ: Лазарит-Поліграф, 2012. 480 с.
9. **Hofstede G.** *Culture's consequences: International differences in work-related values*. Beverly Hills, CA: Sage Publications, 1980. 328 p.
10. **Hofstede G.** *Cultures and organizations: software of the mind*. London: McGraw-Hill, 1992. 576 p.
11. **Hofstede Insights.** URL: <https://www.hofstede-insights.com/models/national-culture>.

References

1. Campbell, J. P., Dunnette, M. D., Hough, L. M. (1990). Modeling the performance prediction problem in industrial and organizational psychology. *Handbook of Industrial and Organizational Psychology. Consulting Psychologists Press*, Vol. 1, pp. 687-732.
2. Hrishnova, O. A. (2016). Novitni tekhnolohii v ekonomitsi personalu: novi mozhlyvosti i novi vyklyky [The latest technologies in the personnel economy: new op-

portunities and new challenges]. *Visnyk ekonomichnoi nauky Ukrainy – Herald of the Economic Sciences of Ukraine*, 2, pp. 52-56 [in Ukrainian].

3. Zaitsev, V. S. (2017). Vybir modeli korporatyvnykh vymoh do kompetentsii fakhivtsia promyslovoho pidpriemstva [Choosing a model of corporate requirements for the competencies of an industrial enterprise specialist]. *Ekonomichnyi visnyk Donbasu – Economic Herald of the Donbas*, 2(48), pp. 207-213 [in Ukrainian].

4. Medvedieva, I. V. (2017). Kontseptsii kultury v mizhnarodnomu biznesi. [Concepts of culture in international business]. *Hlobalni ta natsionalni problemy ekonomiky – Global and National Problems of Economy*, Issue 16, pp. 58-63 [in Ukrainian].

5. Glinkowska, B., Chebotarov, V. (2018). A Comparative Cross-Cultural Analysis of the Profile of a Modern Ukrainian Manager: the Imperatives of the Future in the Context of Internationalization. *Comparative Economic Research. Central and Eastern Europe*, Vol. 21(3), pp. 63-74. doi: <https://doi.org/10.2478/cer-2018-0019>.

6. Glinkowska-Krauze, B., Chebotarov, I., Chebotarov, V. (2020). Comparative Studies of National Business Cultures in the Countries of Central and Eastern Europe: the Basics for Improving International Entrepreneurship in Poland and Ukraine. *Comparative Economic Research. Central and Eastern Europe*, Vol. 23(1), pp. 7-18. doi: <https://doi.org/10.18778/1508-2008.23.01>.

7. Rapaille, C. (2007). *The Culture Code*. Broadway Books.

8. Starostina, A. O. (2012). Marketynhovi doslidzhennia natsionalnykh i mizhnarodnykh rynkiv [Marketing research of national and international markets]. Kyiv, Lazarite-Polygraph [in Ukrainian].

9. Hofstede, G. (1980). *Culture's consequences: International differences in work-related values*. Beverly Hills, CA, Sage Publications.

10. Hofstede, G. (1992). *Cultures and organizations: software of the mind*. London, McGraw-Hill. 576 p.

11. Hofstede Insights. (n.d.). *hofstede-insights.com*. Retrieved from <https://www.hofstede-insights.com/models/national-culture>.

Чеботарьов Є. В. Національна ділова культура України і профіль українського маркетинголога

У статті здійснено спробу розгляду проблеми, яка ще не стала предметом системних розробок у вітчизняній та зарубіжній науці, – аналізу профіля українського маркетинголога. Дана проблема досліджується на підґрунті висунутого нового методологічного підходу: визнання детермінованості профіля маркетинголога певної країни (як і в цілому – профіля підприємця) змістом і особливостями національної ділової культури даної країни. Висунутий підхід логічно зумовив необхідність компаративного аналізу національної ділової культури України. Такий аналіз проведено з використанням відповідних параметрів-вимірювачів сучасної економічної компаративістики («дистанція влади», «індивідуалізм», «маскулінність», «уникнення невизначеності», «довготермінова орієнтація», «індульгенція») у порівнянні з країнами західної та центрально-східної Європи та Південного Сходу. Ідентифіковано унікальність національної ділової культури України, яка полягає в її мультикультурності: в органічному по-

еднанні західного (англо-саксонського) та східного (південно-східного) підприємництва; в особливій повазі до інших релігій і конфесій. Виокремлено характерні риси профіля українського маркетолога (вони, як і риси профіля підприємця будь-якої країни у всі часи, містять і позитивні, і негативні властивості). Український маркетолог: як правило, є усуненим від прийняття принципових рішень, що «підштовхує» його до кроків «партизанського маркетингу»; він більш схильний до колективних форм діяльності (але з прихованими амбітними індивідуальними рисами); у фаховій діяльності розуміє цінність життя і багатства для вітчизняного споживача і споживчої поведінки як такої; відчуває внутрішній дискомфорт в умовах невизначеності та особливої ризиковості; перевагою українського маркетолога є діяльність у галузях з довготерміновим обігом капіталу та у сфері комплексних маркетингових досліджень; вітчизняний маркетолог певною мірою ще зберіг властивості соціальної орієнтації у бізнесі (але домінантою його підприємницької свідомості є негативні очікування).

Ключові слова: маркетинг, профіль маркетолога, економічна компаративістика, національна ділова культура, Україна.

Chebotarov Ie. National Business Culture of Ukraine and the Profile of a Ukrainian Marketer

The article attempts to consider a problem that has not yet been the subject of systematic developments in domestic and foreign science – the analysis of the profile of a Ukrainian marketer. This problem is investigated on the basis of the proposed new methodological approach: the recognition of the determinism of the profile of a marketer of a country (as well as in general – the profile of the entrepreneur) content and features of the national business culture of the country. The proposed approach logically necessitated a comparative analysis of the national business culture of Ukraine. This analysis was performed using the appropriate measuring parameters of modern economic comparativistics ("power distance", "individualism", "masculinity", "uncertainty avoidance", "long-term orientation", "indulgence") in comparison with Western, Central and Eastern Europe and the South East. The uniqueness of the national business culture of Ukraine is identified, which consists in its multiculturalism: in the organic combination of western (Anglo-Saxon) and eastern (south-eastern) entrepreneurship; with special respect for other religions and denominations. The characteristic features of the profile of a Ukrainian marketer are singled out (they, as well as the features of the profile of an entrepreneur of any country at all times, contain both positive and negative properties). A Ukrainian marketer: as a rule, is excluded from making fundamental decisions, which "pushes" him to the steps of "guerilla marketing"; he is more prone to collective forms of activity (but with hidden ambitious individual traits); in professional activity understands the value of life and wealth for the domestic consumer and consumer behavior as such; feels internal discomfort in conditions of uncertainty and special risk; the advantage of a Ukrainian

marketer is activity in industries with long-term capital turnover and in the field of complex marketing research; domestic marketer to some extent still retains the properties of social orientation in business (but the dominant of his entrepreneurial consciousness are negative expectations).

Keywords: marketing, marketer profile, economic comparativistics, national business culture, Ukraine.

Чеботарёв Е. В. Национальная деловая культура Украины и профиль украинского маркетолога

В статье предпринята попытка рассмотрения проблемы, которая еще не стала предметом системных разработок в отечественной и зарубежной науке, – анализа профиля украинского маркетолога. Данная проблема исследуется на основе выдвинутого нового методологического подхода: признание детерминированности профиля маркетолога определенной страны (как и в целом – профиля предпринимателя) содержанием и особенностями национальной деловой культуры данной страны. Выдвинутый подход логично обусловил необходимость сравнительного анализа национальной деловой культуры Украины. Такой анализ проведен с использованием соответствующих параметров-измерителей современной экономической компаративистики («дистанция власти», «индивидуализм», «маскулинность», «избегание неопределенности», «долгосрочная ориентация», «индугенция») в сравнении со странами западной и центрально-восточной Европы и Юго-Востока. Идентифицирована уникальность национальной деловой культуры Украины, которая заключается в ее мультикультурности: в органическом сочетании западного (англо-саксонского) и восточного (юго-восточного) предпринимательства; в особом уважении к другим религиям и конфессиям. Выделены характерные черты профиля украинского маркетолога (они, как и черты профиля предпринимателя любой страны во все времена, содержат и положительные, и отрицательные свойства). Украинский маркетолог: как правило, отстранен от принятия принципиальных решений, что «подталкивает» его к «партизанскому маркетингу»; он более склонен к коллективным формам деятельности (но со скрытыми амбициозными индивидуальными чертами) в профессиональной деятельности понимает ценность жизни и богатства для отечественного потребителя и потребительского поведения как такового; чувствует внутренний дискомфорт в условиях неопределенности и особой рискованности; преимуществом украинского маркетолога является деятельность в отраслях с долгосрочным оборотом капитала и в сфере комплексных маркетинговых исследований; отечественный маркетолог в определенной степени еще сохранил свойства социальной ориентации в бизнесе (но доминантой его предпринимательского сознания есть негативные ожидания).

Ключевые слова: маркетинг, профиль маркетолога, экономическая компаративистика, национальная деловая культура, Украина.

Стаття надійшла до редакції 17.02.2021

Прийнято до друку 16.03.2021

ОБҐРУНТУВАННЯ РОЛІ ТА ЗНАЧЕННЯ СУДНОПЛАВСТВА НА КОРОТКІ ДИСТАНЦІЇ ДЛЯ РОЗВИТКУ ПОРТІВ

Постановка проблеми. Морське судноплавання на короткі дистанції передбачає перевезення вантажів і пасажирів за допомогою водних транспортних засобів на обмежену відстань та без перетину океану. Будучи прямим конкурентом наземних видів транспорту, воно використовує порти та внутрішні водні шляхи, щоб доповнити традиційні транспортні системи для збільшення пропускної спроможності, підвищення гнучкості та досягнення стійкої мобільності транспорту. Значення таких перевезень зростає в усьому світі протягом останніх 15 років. В ЄС воно набуло помітної ролі в транспортній політиці, створюючи додаткові стимули та перетворюючись для багатьох країн та економік у ключовий чинник. Перевезення на короткі дистанції є, по суті, спеціалізованою галуззю морського транспорту, і як така вона керується різними соціальними, екологічними, операційними та фінансовими факторами, одночасно впливаючи на різноманітний спектр економічних секторів та галузей. Ця перспектива узгоджується з динамічним та складним характером сучасного ділового середовища, яке ставить безпрецедентні виклики перед всіма учасниками перевезення товарів морем.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Соціально-економічне середовище транспортного сектору зазнало значних структурних змін за останні десятиліття. Перевезення на короткі відстані широко визнане як більш екологічне та більш ефективне, ніж автомобільний транспорт. Отже, привертає увагу багатьох практиків: Р. Амдама [1], Е. Пасторі [2], Г. Беніто, Е. Бергера [3], М. Брукс [4], Дж. Родриге [5] та ін.

У своїх працях вони розглядають досліджуване явище та називають як позитивні, так і негативні аспекти. Але враховуючи велике практичне значення такого різновиду судноплавання для економіки регіонів, дискусії тривають.

Мета статті є обґрунтування ролі та значення судноплавання на короткі дистанції для розвитку портів.

Виклад основного матеріалу. Категорія перевезення на короткі дистанції не має офіційного та за-

гально визнаного визначення. Проте було зроблено кілька спроб встановити її межі та вийти з визначенням, яке точніше відображає зміст. Визначення, надане Європейською Комісією: «Переміщення вантажів та пасажирів морем між портами, розташованими в географічній Європі, або між портами, розташованими в неєвропейських країнах, що мають узбережжя на закритих морях й межують з Європою» сьогодні широко використовується.

Глибоке розуміння серйозних соціально-економічних та екологічних наслідків дорожньо-транспортних операцій змушує директивні органи на різних інституційних рівнях (наприклад, місцевому, національному та регіональному) діяти відповідним чином та запроваджувати низку цільових політичних рамок, стратегій та заходів для підтримки більш широкого розвитку та експлуатації інших видів транспорту (тобто залізничного, внутрішніх водних шляхів), сприяючи таким чином розвантаженню мереж автомобільних доріг, реалізуючи таким чином значні покращення з точки зору якості повітря, безпеки дорожнього руху тощо.

Беручи до уваги географічні характеристики основних торгових регіонів світу, а також пріоритети, встановлені відповідними державними органами, та кошти (як державні, так і приватні), що виділяються на інфраструктурні проєкти, залізниця, судноплавання на короткі дистанції та внутрішні водні шляхи були розглянуті з метою встановлення додаткових можливостей для забезпечення динамічного зростання. Так, наприклад, довга берегова лінія й велика кількість портів, що характеризують європейський континент, повністю виправдовують те, що судноплавання на короткі дистанції представляє другий ключовий показник (з точки зору тонн/км) щодо внутрішньо-європейської торгівлі після автомобільного транспорту [2]. Але інша ситуація у Північній Америці, де переважає залізничний та автомобільний транспорт для обслуговування віддалених територій, і на ринку транспортних послуг судноплавання на короткі дистанції, відповідно, має значно обмежений потенціал для зростання [5]. В Азії цей сегмент на ринку транспортних

послуг має більший відсоток, але не такий, як у Європі. Після розвитку мега-хаб-портів у Китаї нові послуги судноплавства на короткі дистанції були введені та інтегровані в інтермодальні логістичні мережі від дверей до дверей, що обслуговують переважно Китай, Корею та Японію [6]. В інших провідних країнах, таких як Австралія та Бразилія, сектор судноплавства на короткі дистанції також представляє значну частку ринку.

Термін «Морські перевезення на короткі дистанції» визначається як доставка вантажів на відносно «короткі» відстані або до прилеглих прибережних портів. Як правило, судна короткого морського судноплавства йдуть уздовж узбережжя, перетинають канал або іншу географію, що не має виходу до моря.

Існує багато суперечок і немає єдиного визначення, яке б достатньо описувало, що таке судноплавство на короткому морі. Морська адміністрація США (MARAD) визначає судноплавство на короткому морі як: «... комерційний водний транспорт, який не перетинає океан. Це альтернативний вид комерційного транспорту, який використовує внутрішні та прибережні водні шляхи для переміщення комерційних вантажів з основних внутрішніх портів до місця призначення» [7].

Визначення Європейської Комісії [10]: «... комерційний водний транспорт, який не транзитують океан. Це альтернативний вид комерційного транспорту, який використовує внутрішні та прибережні водні шляхи для переміщення комерційних вантажів з основних внутрішніх портів до місця призначення».

Географічні умови і в Європейському Союзі, і особливо у Великобританії, обумовлюють залежність їх торгівлі від доставки. Ступінь постійно зростаючого значення морського судноплавства на короткі дистанції полягає в тому, що понад три чверті уніфікованих вантажів відвантажених до Великобританії приходять з сектору судноплавства на короткі дистанції.

Згідно з доповіддю, опублікованою EuroStat [10], морські перевезення на короткі дистанції в решті Європи становили 63% від усього обсягу вантажів, що перевозилися морським транспортом у ЄС-15 у 2003 р., на загальну суму понад 1,6 млрд т. На Великобританію та Італію припадає найбільша частка вантажів, що обробляються на судах морського транспорту на короткі дистанції, на загальну суму 342 та 302 млн т відповідно. [8].

Зараз у Канаді з'являється концепція короткоморського судноплавства як життєздатної альтернативи інтермодальним вантажним та залізничним транспортуванням. Водне сполучення між США та Мексикою вже деякий час конкурує з обслуговуванням вантажівок, які використовують митний транспорт Ларедо та залізничне сполучення, але затори та довгі черги на прикордонних переходах стають серйозною проблемою. Сфера перевезень на короткі

морські дистанції не обмежена виключно внутрішньою торгівлею, а скоріше географічним регіоном. Наприклад Північна Америка: менші місцеві/регіональні порти також будуть розглядатися як частина морського судноплавства.

Крім того, існує певна схожість між внутрішнім судноплавством та судноплавством на короткому морі; однак необхідно підкреслити, що морське перевезення на короткому морі враховує транспортний шлях, а не сам спосіб доставки. Коротке морське судноплавство насправді набагато складніше, ніж традиційне прибережне судноплавство. Наприклад, цілорічне високочастотне поромне сполучення між США та Канадою або Мексикою, що перевозить вантажівки, автомобілі та пасажирів, можна вважати послугою коротких морських перевезень, оскільки воно фактично забезпечує «морський міст» для прикордонних переходів та автомобільних перевезень. Приклади морських перевезень на короткі відстані можуть відрізнитися в широких межах і бути надзвичайно ефективними. Тим не менше, багато вантажовідправників мають негативне враження про морські перевезення на короткі відстані. Вони розглядають це як повільний рух суден, що курсують водами в традиційному розумінні. Власне, судноплавство на короткому морі може охоплювати будь-що з наступного: інтермодалізм, контейнери, доставку від дверей до дверей, плаваючий запас, міжрегіональні вантажі, альтернативи автомобільному транспорту, перетин кордону, фідерні перевезення (Feeding), перевантаження (Transshipment), хаб логістична система.

Інтермодалізм «використовується для позначення переміщень вантажних контейнерів між взаємозамінними видами транспорту, тобто автомобільним, водними та авіаперевізниками». [9]. Це стосується переміщення вантажів більш ніж одним видом транспорту, включаючи, але не обмежуючись цим: короткоморське судно, вантажівка, залізниця та внутрішня баржа. Цей вид транспорту є найбільш сприятливим для майбутнього зростання та успіху судноплавства на коротких морях.

Контейнери є інструментом вибору для перевезення несипучих або нерозбивних сухих вантажів. Поява контейнеризації сприяло доцільності, безпеці, надійності та загальному зменшенню витрат.

«Від дверей до дверей» – це концепція перевезення вантажу від «дверей» заводу або вантажовідправника до «дверей» одержувача або заводу, що приймає. Послуги від дверей до дверей або експрес-трафік є важливою складовою міжнародної та внутрішньої торгівлі. Послуги митного оформлення здійснюються під ключ та безперешкодно на всіх міжнародних перевезеннях.

Те, що переправляється по воді складається з великих обсягів товарів, які регулярно відвантажуються на великі відстані в межах США. Це може бути підходящим використанням для перевезень на короткі морські дистанції, оскільки експортер/

імпортер має велику кількість плавучого запасу, що зменшує потребу в наземному базуванні запасу, наприклад продукти на основі нафти.

Міжрегіональні вантажі значно зросли із встановленням Північноамериканської угоди про вільну торгівлю (НАФТА), яка усунула багато торгових бар'єрів. Як результат, короткі морські судна обслуговують збільшену кількість пунктів призначення в усьому регіоні. Крім того, лібералізація торгових бар'єрів та процеси глобалізації збільшили користь цього виду транспорту, особливо тому, що багато заводів та постачальників опинилися фізично далеко від своїх ринків. Низька вартість транспорту має значні наслідки для економічного ефекту. Глобальний ланцюг поставок постійно прагне досягти загальної економії від масштабу, де витрати нижчі, а транспорт швидший, що в кінцевому рахунку приводить до економії витрат та доданої вартості для всього ланцюга поставок.

Альтернатива автомобільному транспорту є обов'язковою в багатьох країнах, особливо в Європі та Північній Америці, через надмірні затори на дорогах. Це пов'язано насамперед із постійно зростаючою чисельністю та щільністю населення та збільшенням вантажообігу на дорогах. Багато автомобільних доріг перевищили свій максимальний рівень пропускної здатності в результаті постійно зростаючого дорожнього руху. Розроблено ініціативу «Портова внутрішня мережа розподілу» щодо перенесення різних видів транспорту з проїжджої частини на водну. Вона підтримується портовою адміністрацією Нью-Йорка/Нью-Джерсі і зосереджується на використанні контейнерних барж для обслуговування менших регіональних портів у радіусі 400 миль від порту Нью-Йорк/Нью-Джерсі [4]. Проблеми із заторами та навколишнім середовищем також посилюють потребу в різних альтернативах. Було підраховано, що понад 5000 км (3100 миль) дорожньої смуги в Європі щодня повністю перевантажено, і що ця дорожня завантаженість відповідає за 20% викидів CO² та NO^x, які забруднюють повітря [4].

Прикордонні переходи, міжнародні вантажні перевезення, імміграція та митне оформлення часто є невід'ємною частиною морського судноплавства на короткому морі, особливо в Європі та інших місцях, де високочастотні поромні служби працюють як «міст», альтернативний засіб продовження шосе через водні шляхи. Вантажівками та трейлерами можна перевозити на судах Ro/Ro, тоді як їхні водії можуть їздити на одному судні та користуватися перевагами пасажирських місць для відпочинку та іншими зручностями. Деякі маршрути також перевозять машини та пасажирів. Отже, перевірка пасажирів та перевірка безпеки, митні та імміграційні установи можуть знадобитися при наземних операціях. Прикордонні пункти за участю водіїв та пасажирів у Північній Америці можуть існувати на майбутніх маршрутах між США та Канадою, США та Мексикою або країнами США та Карибського басейну/

Латинської Америки. Для пришвидшення міжнародних торгових відправлень та усунення затримок перетину кордону впроваджуються ІТ-системи митного оформлення вантажів NEXUS та FAST Північноамериканської НАФТИ та FAST. Прийняття цих програм є надзвичайно важливим для майбутнього успіху галузі судноплавства перевезення морем на короткі дистанції.

Фідерство «використовується для місцевого або прибережного транспорту (для перевезення вантажів та контейнерів) до або з портів, не запланованих для виходу головним (океанським) судном, безпосередньо з'єднуючи ці порти з основним (океанським) судном» [8] і є частиною судноплавства на короткому морі. У сукупності світовий ринок контейнерних перевезень для коротких морських перевезень представляє собою один з найбільших та найдинамічніших елементів світової галузі контейнерних перевезень [9]. Зростання внутрішньорегіональних зв'язків стає все стрімкішим, особливо завдяки розвитку таких регіональних економічних груп, як АСЕАН (в Азії), Європейський Союз (ЄС), НАФТА. Поточна внутрішньорегіональна торгівля, за оцінками, складає в цілому 16,5 млн TEU на рік, що становить більше третини світової контейнерної торгівлі. Британський фідерний рух є одним з найпродуктивніших короткоморських торгових шляхів у світі й другим за величиною в Європі після внутрішньо північного Середземномор'я в 1996 р. [7].

Перевантаження, «для передачі вантажів з однієї транспортної лінії на іншу або з одного судна на інше», часто використовується як взаємозамінний термін із «подачею».

Мережі «хаб» та «спок» (і пов'язані з ними фідерні з'єднання) підживлюються збільшенням розміру судна, що привело до того, що морські перевізники зменшили кількість портів, що обслуговуються безпосередньо. Слід також зазначити, що автотранспортна галузь використовує ту саму модель «хаба» для своїх термінальних мереж по всій країні. Хаби дозволяють лініям ефективно обслуговувати регіональні ринки, де обсяги не вимагають прямих дзвінків. Відповідно, хороша міжрегіональна система розподілу контейнерів повинна підтримуватись судноплавством на коротких морях. Основні порти та порти-хаби можуть бути змушені встановлювати зв'язки з регіональними портами.

Географічні умови Великобританії обумовлюють її залежність від судноплавства для торгівлі. Єдиними іншими альтернативами є авіакомпанії та тунель (канал з Європою). Саме ця остання розробка наблизила Великобританію до Європи. Як острівна держава, Великобританія обслуговується безліччю портів. Два порти, які перевозять більшість контейнерних вантажів у Великобританії, – Саутгемптон і Феліксстоу, обидва вони розташовані на південному сході Великобританії. Залежність від морських перевезень на короткому морі через фідерні судна з європейського континенту досить сильна в

цій області. Порти, які в даний час недостатньо використані, можуть відкрити можливості для подальшого зростання Корабельного судноплавства до Великобританії.

Існує декілька дуже детальних досліджень щодо європейської торгівлі контейнерами та фідерних послуг, таких як «Морські контейнери», опубліковані MDS Transsmodal та «Європейський ринок контейнерів – перспективи на 2008 рік», опубліковані Ocean Shipping TOB «Консультанти». Загальний потік контейнерних перевезень між європейськими районами двадцять років тому становив 7,48 млн TEUs, з яких 4,01 млн TEU (54%) були міжєвропейськими, а 3,47 млн TEU (46%) були фідерними товарами [9]. Міжєвропейські контейнерні перевезення конкурують з усіма іншими видами вантажного транспорту. Сюди входять автомобільні, залізничні, внутрішні водні шляхи, пором для вантажівок/трейлерів, Ro/Ro, звичайне судноплавство та авіап перевезення. Він відрізняється від фідерного трафіку, який, по суті, є операцією від порту до порту з меншою кількістю альтернативних режимів.

У кількох портах, розташованих неподалік від найбільших європейських ринків, спостерігається концентрація глибоководних служб. Як наслідок, були розроблені подачі відправників; пов'язуючи порти-хаби з портами, які безпосередньо не обслуговуються міжконтинентальними відправниками. Очікується, що роль відправників морської подачі буде продовжувати зростати. Основними регіонами судноплавства на короткому морі в Європі є:

– Північне Середземномор'я – країни, що мають узбережжя, яке межує з морем, включаючи: Іспанію, Францію, Італію, Хорватію, Сербію і Чорногорію, Албанію, Мальту та Грецію;

– Атлантичний – складається з північного та західного узбережжя Іспанії, Португалії та західного узбережжя Франції;

– Канал – північне узбережжя Франції, Бельгії та Нідерландів.

Висновок. Таким чином, Brooks and Frost зауважують, що судноплавство на короткому морі розвивається, розширюючись та доповнюючи глибоководне судноплавство до повністю інтегрованого інтермодального відправника від дверей до дверей між пунктами Європи. Існують певні загрози для судів на короткому морі, однак збільшення використання вантажів серед таких перевізників по-м'якшило ці негативні наслідки. Доказом є дивовижна кількість глибоководних перевізників, які інвестують у короткі морські операції (Maersk Sea-Land, P&O/Nedlloyd, Orient Overseas Container Line та інші).

Отже, морські перевезення на короткі відстані представляють конкуренцію наземному транспорту. Були встановлені критерії вибору режиму за ключовими детермінантами: надійність, вартість, частота послуг, безпека (ризик втрати, крадіжки та пошкод-

ження), час транзиту (швидкість), і пунктуальність. Найбільш критичними факторами є рівень транспортних зборів, стимулюючі субсидії та більш ефективні портові операції та гарантований час.

Перш за все, вони мають географічну перевагу, море пропонує більше можливостей для маршруту, що забезпечує більшу гнучкість для суден. Ще одна перевага, стосується економії на масштабі. Екологічна стійкість є основною перевагою морських перевезень на короткі відстані. Крім того, такі перевезення мають менший вуглецевий слід на тонну-кілометр порівняно з вантажними автомобілями. Ба більше, морський транспорт пропонує різні соціальні переваги. Розвантаження дорожніх мереж, що здійснюється шляхом переведення руху транспорту з суші на море.

Обмежена пропозиція разом із вузькими місцями у портах підривають здатність морських перевезень на короткі відстані далі поширюватися. У портах може виникнути кілька проблем, які збільшать час транзиту понад очікуваний. Ці проблеми варіюються від недоступності причалу, заторів у портах та механічних поломок портового обладнання до неефективного перевезення вантажів на інші види транспорту. Інша основна проблема, пов'язана із залученням портів, стосується високих та більшою частиною непрозорих портових зборів, тривалих адміністративних процедури, пов'язані з наземним транспортом. Загалом морська галузь дуже бюрократична і вимагає багатьох формальностей та великої кількості паперів стосовно митниці, органів охорони здоров'я тощо. Але забезпечення подальшого розвитку портів передбачає більш детальне дослідження такого сегменту, як морські перевезення на короткі дистанції.

Література

1. **Amdam R. and Bjarnar O.** Globalization and the development of industrial clusters: Comparing two Norwegian clusters, 1900-2010. *Business History Review*. 2015. Vol. 894. P. 693-716. doi: <https://doi.org/10.1017/S0007680515001051>.
2. **Pastori E.** Modal share of freight transport to and from EU ports. Directorate-General for Internal Policies. Policy Department B: Structural and cohesion policies. *Transport and Tourism. European Parliament*. 2015. P. 118-124.
3. **Benito, G.R.G., Berger E., De La Forest M., and Shum J.** A cluster analysis of the maritime sector in Norway. *International Journal of Transport Management*. 2003. Vol. 14. P. 203-213. doi: <https://doi.org/10.1016/j.ijtm.2003.12.001>.
4. **Brook M. and Frost J.** Short sea shipping: a Canadian perspective. *Maritime Policy & Management*. 2004. Vol. 31(4). P. 393-407. doi: <https://doi.org/10.1080/0308883042000304881>.
5. **Rodrigue Jean-Paul.** The geography of transport systems. 4th ed. New York: Routledge. 2017. P. 100-135.
6. **Carlini Fulvio.** Chartering dr Documentation Committee – short sea shipping report. Presentation, Fonasba. 2012. P. 122-134.
7. **Martinez-Lopez A., Sobrino P., and Gonzalez M.** Influence of external costs on the optimisation of container fleets by operating under

motorways of the sea conditions. *International Journal of Shipping and Transport Logistics*. 2016. Vol. 8 (6). P. 653-686. doi: <https://doi.org/10.1504/IJSTL.2016.079293>. 8. **Henese L. and Kerckaert K.** (2004). Prospects for Short Sea Shipping. Short Sea Shipping Conference: building a U.S. waterborne intermodal system, Hilton Head, SC., U.S., Journal of Commerce. 9. **Marcus H. S.** Trends in US liner shipping past, present and future. *Research for Tomorrow's Transport Requirements: Proceedings World Conference in Transportation Res.* Vancouver, 1986. P. 813-827. 10. **European Commission.** (1999). The Development of Short Sea Shipping in Europe: A Dynamic Alternative in a Sustainable Transport Chain (COM (1999) 317 final). Brussels, Belgium, European Commission.

References

1. Amdam, R. P. and Bjarnar, O. (2015). Globalization and the development of industrial clusters: Comparing two Norwegian clusters, 1900-2010. *Business History Review*, 894, pp. 693-716. doi: <https://doi.org/10.1017/S0007680515001051>.
2. Pastori, E. (2015). Modal share of freight transport to and from EU ports. Directorate-General for Internal Policies. Policy Department B: Structural and cohesion policies. *Transport and Tourism. European Parliament*, pp. 118-124.
3. Benito, G.R.G., Berger, E., De La Forest, M. and Shum, J. (2003). A cluster analysis of the maritime sector in Norway. *International Journal of Transport Management*, 14, pp. 203-213. doi: <https://doi.org/10.1016/j.ijtm.2003.12.001>.
4. Brooks, M. and Frost, J. (2004). Short sea shipping: a Canadian perspective. *Maritime Policy & Management*, 31(4), pp. 393-407. doi: <https://doi.org/10.1080/0308883042000304881>.
5. Rodrigue, Jean-Paul. (2017). The geography of transport systems. 4th ed. New York, Routledge (pp. 100-135).
6. Carlini, Fulvio. (2012). Chartering dr Documentation Committee – short sea shipping report. Presentation, Fonasba. P. 122-134.
7. Martinez-Lopez, A., Sobrino, P., and Gonzalez, M. (2016). Influence of external costs on the optimisation of container fleets by operating under motorways of the sea conditions. *International Journal of Shipping and Transport Logistics*, 8 (6), pp. 653-686. doi: <https://doi.org/10.1504/IJSTL.2016.079293>.
8. Henese, L. and Kerckaert, K. (2004). Prospects for Short Sea Shipping. Short Sea Shipping Conference: building a U.S. waterborne intermodal system, Hilton Head, SC., U.S., Journal of Commerce.
9. Marcus, H. S. (1986). Trends in US liner shipping past, present and future. *Research for Tomorrow's Transport Requirements: Proceedings World Conference in Transportation Res.* (pp. 813-827). Vancouver.
10. European Commission. (1999). The Development of Short Sea Shipping in Europe: A Dynamic Alternative in a Sustainable Transport Chain (COM (1999) 317 final). Brussels, Belgium, European Commission.

Гусаков С. В., Кравченко А. В. Обґрунтування ролі та значення судноплавства на короткі дистанції для розвитку портів

Морське судноплавство на короткі дистанції передбачає перевезення вантажів і пасажирів за допомогою водних транспортних засобів на обмежену відстань та без перетину океану. Будучи прямим конкурентом наземних видів транспорту, воно використовує порти та внутрішні водні шляхи, щоб доповнити традиційні транспортні системи для збільшення пропускної спроможності, підвищення гнучкості та досягнення стійкої мобільності транспорту. Категорія перевезення на короткі дистанції не має офіційного та загальновищого визначення. Проте було зроблено кілька спроб встановити її межі та вийти з визначенням, яке точніше відображає зміст. Визначення, надане Європейською Комісією: «Переміщення вантажів та пасажирів морем між портами, розташованими в географічній Європі, або між портами, розташованими в несередземноморських країнах, що мають узбережжя на закритих морях й межують з Європою» сьогодні широко використовується. Глибоке розуміння серйозних соціально-економічних та екологічних наслідків дорожньо-транспортних операцій змушує директивні органи на різних інституційних рівнях (наприклад, місцевому, національному та регіональному) діяти відповідним чином та запроваджувати низку цільових політичних рамок, стратегій та заходів для підтримки більш широкого розвитку та експлуатації інших видів транспорту (тобто залізничного, внутрішніх водних шляхів), сприяючи таким чином розвантаженню мереж автомобільних доріг, реалізуючи таким чином значні покращення з точки зору якості повітря, безпеки дорожнього руху тощо. Беручи до уваги географічні характеристики основних торгових регіонів світу, а також пріоритети, встановлені відповідними державними органами, та кошти (як державні, так і приватні), що виділяються на інфраструктурні проекти, залізниця, судноплавство на короткі дистанції та внутрішні водні шляхи були розглянуті з метою встановлення додаткових можливостей для забезпечення динамічного зростання. Отже, морські перевезення на короткі відстані представляють конкуренцію наземному транспорту. Перш за все, вони мають географічну перевагу, море пропонує більше можливостей для маршруту, що забезпечує більшу гнучкість для суден. Ще одна перевага, стосується економії на масштабі. Екологічна стійкість є основною перевагою морських перевезень на короткі відстані. Крім того, такі перевезення мають менший вуглецевий слід на тонну-кілометр порівняно з вантажними автомобілями. Ба більше, морський транспорт пропонує різні соціальні переваги. Розвантаження дорожніх мереж здійснюється шляхом переведення руху транспорту з суші на море. Забезпечення подальшого розвитку портів передбачає більш детальне дослідження такого сегменту, як морські перевезення на короткі дистанції.

Ключові слова: морські перевезення, короткі відстані, розвиток портів, транспортні мережі, екологічна стійкість.

Gusakov S., Kravchenko A. Rationale for the Role and Importance of Short-Haul Shipping for Port Development

Short Sea Shipping involves the transport of goods and passengers using watercraft over a limited distance and without crossing the ocean. A direct competitor to land transport, it uses ports and inland waterways to complement traditional transport systems to increase capacity, increase flexibility and achieve sustainable transport mobility. The short haul category does not have an official and universally recognized definition. However, several attempts have been made to establish its boundaries and come up with a definition that accurately reflects the content. The definition given by the European Commission: "The movement of goods and passengers by sea between ports located geographically in Europe, or between ports located in non-European countries with coasts on closed seas and bordering Europe" is widely used today. A deep understanding of the serious socio-economic and environmental impacts of road transport operations compels policymakers at different institutional levels (e.g. local, national and regional) to act accordingly and introduce a range of targeted policy frameworks, strategies and interventions to support the broader development and exploitation of others. modes of transport (i.e. rail, inland waterways), thus helping to unload road networks, thus realizing significant improvements in terms of air quality, road safety, and so on. Taking into account the geographic characteristics of the main trading regions of the world, as well as the priorities set by the relevant government authorities, and funds (both public and private) allocated for infrastructure projects, railways, short-distance shipping and inland waterways were considered with a view to establishing additional opportunities to ensure dynamic growth. So, sea transportation over short distances competes with land transport. First of all, they have a geographic advantage, the sea offers more route options and more flexibility for ships. Another benefit concerns economies of scale. Environmental sustainability is the main benefit of short sea shipping. It also has a lower carbon footprint per tonne-kilometer than trucks. In addition, maritime transport offers various social benefits. Unloading of road networks is carried out by transferring traffic from land to sea. Ensuring the further development of ports provides for a more detailed study of such a segment as short-distance sea transportation.

Keywords: sea transportation, Short Sea Shipping, port development, transport networks, environmental sustainability.

Гусаков С. В., Кравченко А. В. Обоснование роли и значения судоходства на короткие дистанции для развития портов

Морское судоходство на короткие дистанции предусматривает перевозку грузов и пассажиров с помощью водных транспортных средств на ограниченное расстояние и без пересечения океана. Будучи прямым

конкурентом наземных видов транспорта, оно использует порты и внутренние водные пути, чтобы дополнить традиционные транспортные системы для увеличения пропускной способности, повышения гибкости и достижения устойчивой мобильности транспорта. Категория перевозки на короткие дистанции не имеет официального и общепризнанного определения. Однако было сделано несколько попыток установить ее границы и выйти с определением, которое точно отражает содержание. Определением, данное Европейской Комиссией: «Перемещение грузов и пассажиров морем между портами, расположенными географически в Европе, или между портами, расположенными в неевропейских странах, имеющих побережья на закрытых морях и граничат с Европой» сегодня широко используется. Глубокое понимание серьезных социально-экономических и экологических последствий дорожно-транспортных операций заставляет директивные органы на разных институциональных уровнях (например, местном, национальном и региональном) действовать соответствующим образом и вводить ряд целевых политических рамок, стратегий и мероприятий для поддержки более широкого развития и эксплуатации других видов транспорта (т.е. железнодорожного, внутренних водных путей), способствуя таким образом разгрузке сетей автомобильных дорог, реализуя таким образом значительные улучшения с точки зрения качества воздуха, безопасности дорожного движения и так далее. Принимая во внимание географические характеристики основных торговых регионов мира, а также приоритеты, установленные соответствующими государственными органами, и средства (как государственные, так и частные), выделяемые на инфраструктурные проекты, железная дорога, судоходство на короткие дистанции и внутренние водные пути были рассмотрены с целью установление дополнительных возможностей для обеспечения динамичного роста. Итак, морские перевозки на короткие расстояния представляют конкуренцию наземному транспорту. Прежде всего, они имеют географическое преимущество, море предлагает больше возможностей для маршрута, обеспечивает большую гибкость для судов. Еще одно преимущество, касается экономии на масштабе. Экологическая устойчивость является основным преимуществом морских перевозок на короткие расстояния. Кроме того, такие перевозки имеют меньший углеродный след на тонну-километр по сравнению с грузовыми автомобилями. Более того, морской транспорт предлагает различные социальные преимущества. Разгрузка дорожных сетей осуществляется путем перевода движения транспорта с суши на море. Обеспечение дальнейшего развития портов предусматривает более детальное исследование такого сегмента, как морские перевозки на короткие дистанции.

Ключевые слова: морские перевозки, короткие расстояния, развитие портов, транспортные сети, экологическая устойчивость.

Стаття надійшла до редакції 01.03.2021

Прийнято до друку 16.03.2021

В. В. Рябчук,
аспірант,
ORCID 0000-0003-4261-1881,

Г. Г. Калініна,
кандидат економічних наук, доцент,
ORCID 0000-0003-2150-5326,
e-mail: terra.scorp96@gmail.com,

*Азовський морський інститут Національного університету
«Одеська морська академія», м. Маріуполь*

КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНІСТЬ ТА СТРАТЕГІЧНЕ ПОЗИЦІОНУВАННЯ МОРСЬКИХ ПОРТІВ

Постановка проблеми. Завдяки розвитку світової торгівлі, більше двох третин загальних вантажів у світі залежить від морського транспорту (Морський шовковий шлях). Морський транспорт та порти відіграють важливу роль у сталому розвитку світової економіки. У даний час, як міжнародні порти перевалки, порти еволюціонують від звичайних роздрібних терміналів до контейнерних розподільчих логістичних центрів (хабів) [1]. Як природний інтерфейс, морський порт також розглядається як спеціальний міжнародний транспортний вузол. Крім того, бум розвитку контейнерного транспорту приводить до досить швидкого, дешевого та ефективного океанського транспортування, що є так званою контейнеризацією. Отже, звичайна оцінка конкурентоспроможності портів відіграє важливу роль для нинішньої портової галузі.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Питаннями конкурентоспроможності та позиціонування морських портів на ринку транспортних послуг займалися вчені-практики: Т. Чен [2], Д. Флемінг [3], С. Баррос [4], Т. Ноттебум [5], М. Ламберт [6] та ін. Дослідники достатньо фундаментально розкривали різні аспекти та впливи на економіку явища зростання конкурентоспроможності. Але подальший розвиток ринкових відносин, підсилення жорсткої конкуренції потребує й надалі приділяти особливу увагу питанням позиціонування та конкурентоспроможності портів.

Метою статті є дослідження питань позиціонування та конкурентоспроможності морських портів.

Виклад основного матеріалу. Безперечно, судноплавна та портова галузі мають тісні стосунки зі світовою економікою. Порти є основними вантажоперевізниками та обмінниками інформації із зовнішніми регіонами.

Крім того, портові економіки стали важливими важелями сприяння розвитку регіональної економіки [2]. Існує думка, що порівняно з іншими видами транспорту морські перевезення відповідають приблизно за 85% світової торгівлі [3]. Загальний темп зростання контейнерних перевезень виріс до 80,5% протягом 2005-2014 рр. Незважаючи на збільшення глобальної контейнеризації та швидкий розвиток економіки контейнерних портів, екологічні

проблеми стали вирішальними факторами для залучення ділових партнерів та потенційних інвесторів. Дж. Родріге та його колеги [1] стверджували, що на порти все частіше впливають процеси глобалізації, а перевезення в контейнерах суттєво змінили динамічні показники портів, сприяючи появі спеціалізованих контейнерних портів [1]. Ураховуючи таку ситуацію, порт більше не є індивідуальним або проміжним вузлом логістичного ланцюга. Однак він став багатофункціональним шлюзом і має великий вплив на соціальну економіку. Отже, багато портових адміністрацій та зацікавлених сторін зайняті різноманітними стратегіями та процесами прийняття рішень для підвищення конкурентоспроможності.

Для того, щоб забезпечити конкурентну позицію порту в межах певного діапазону, багато портових адміністрацій та зацікавлених сторін вимірювали показники конкуренції на основі мікроекономічних концепцій, таких як їхні ринкові частки та річні темпи зростання серед конкурентів.

Однак у минулі роки можна помітити, що зростаюча увага до соціальної відповідальності порту, іншими словами, вплив портових операцій та діяльності на навколишнє середовище, часто привертала увагу громадськості. Порт також стикається з великим тиском щодо результатів своєї соціальної відповідальності [5].

Такі задовільні показники пропускної спроможності або темпи зростання недостатні для вимірювання конкурентної позиції портів у сучасній ситуації. Порти або зацікавлені сторони можуть зважати на додаткові збори за вплив на навколишнє середовище, а саме на викиди, забруднення води, шум тощо для досягнення стійкого розвитку портів. Порти з чудовими екологічними показниками та високою соціальною репутацією, швидше за все, будуть мати перевагу [5].

При цьому порти повинні враховувати вплив навколишнього середовища [5]. Усі портові органи мають враховувати своє поточне позиціонування, переваги, слабкі сторони та інші обмеження, щоб сформулювати ефективну стратегію для підвищення їх ефективності та конкурентоспроможності.

Існують різні методи визначення їх конкурентоспроможності, особливо для контейнерних пор-

тів. Як правило, багато джерел літератури вказують, що є ключові фактори, що впливають на конкурентоспроможність порту, такі як пропускна спроможність порту, продуктивність, якість послуг, доступність внутрішніх територій та репутація. Однак, існують також факти, які свідчать про те, що громадськість все більше зосереджується на екологічних проблемах порту, що призводить до набагато більш негативних зовнішніх ефектів для суспільства. Одним із серйозних впливів на навколишнє середовище є викиди вихлопних газів (забруднення повітря), які в основному спричинені транспортними засобами в портовій галузі.

У 2000 році були встановлені зовнішні витрати різних видів транспорту (включаючи автомобільний, залізничний та внутрішню навігацію). На основі цих даних Е. Хезендонк та її колеги [7] проаналізували екологічні показники роботи порту («Зелений портфельний аналіз») через внутрішні перевезення, включаючи морські порти Гамбург – Гавр. Висновком було таке твердження: якщо портові органи не приймуть до уваги вплив на навколишнє середовище, приймаючи рішення, конкурентоспроможність порту погіршиться порівняно з конкурентами. Таким чином, екологічні показники все ще є тим, що насправді має значення, і насправді їх слід розглядати відповідно до конкурентоспроможності порту [7].

Однак такий аналіз ще не проводився серед азіатських контейнерних портів. Згідно зі статистичними даними Світового банку щодо глобальних перевезень контейнерних портів у списку 10 найбільших у світі контейнерних портів – 9 порти Азії. Тому азіатські контейнерні порти мають домінуючі позиції у світі. При складанні рейтингу головну увагу приділяли економічним показникам порту, але не враховувались екологічні аспекти.

Порти в усьому світі конкурують між собою з точки зору екологічних перспектив. Багато морських портів в ЄС та США вже запровадили екологічно безпечні схеми стимулювання для просування стратегій зелених портів [7; 8]. Отже, Азіатські контейнерні порти повинні нести більше відповідальності за турботу про соціальні наслідки та негативні зовнішні ефекти. Однак, виходячи з наших поточних досліджень, серед азіатських портів не можливо помітно спостерігати таку стратегічну зміну. Азіатський регіон щодо екологічно чистих аспектів відносно відстає від ЄС чи США.

Більшість азіатських портових стратегій та заходів залишаються на стадії побудови інфраструктури, тоді як екологічні стратегії в основному залишаються на теоретичному рівні.

Цікаво було б провести аналіз основних азіатських контейнерних портів, щоб з'ясувати, чи є доступні та можливі інструменти, які можуть допомогти або підтримати їх у розробці належних екологічних стратегій.

Отже, слід визначитися з можливістю бути актуальним і застосовуватися до основних азіатських контейнерних портів аналізу зеленого стратегічного

позиціонування. Основна ідея дослідження полягає в розробці механізму сприяння розвитку як економічного, так і екологічного аспектів розвитку порту. Звичайна стратегія в основному орієнтована на максимізацію загальної пропускної здатності вантажу, а не на зменшення впливу на навколишнє середовище.

Однак така тенденція показує, що звичайна стратегія занадто вузька та застаріла для поточної ситуації. Тому азіатські контейнерні порти мають змінити тактику та дії, щоб досягти стійкого розвитку. Деякі порти Європи та інших частин світу вже змінили стратегічний план сприяння сталому зростанню [9-12]. Завдяки застосуванню екологічної стратегії порти особливо захищаються та підтримуються громадськістю.

Таким чином, питання, досліджуване в роботі, має велике значення для екологічного стратегічного позиціонування для основних азіатських контейнерних портів.

Розвиток портової конкуренції був важливою темою в морській економіці. Е. Ван де Воорде та У. Вінкельмас [8] стверджували, що через складні характеристики та багатогранність поняття портової конкуренції її можна трактувати з різних точок зору [8]. Тоді як кожен рух слід вивчати на основі розвитку портової галузі. Загалом, портова конкуренція постійно змінюється і залежить від розвитку портової галузі. Ряд вчених [8-11] підкреслювали, що розвиток портової промисловості можна розділити на чотири етапи.

Перший етап стосується періоду до XVIII ст., коли порт був просто місцем, де можна завантажувати та розвантажувати вантажі. Більше того, він виступав як ключовий ланцюг товарного обігу.

Другий етап – це період з початку XVIII ст. до середини XX ст. Крім того, почали формуватися основні логістичні функції, такі як зберігання, транспортування та переробка, а також портові промислові та комерційні повноваження.

Таким чином, порти стали вантажним центром обслуговування з доданою вартістю в умовах торгівлі та виробництва.

Третій етап розпочався в 1950-1960-х роках. Завдяки розвитку судноплавства та інформаційних технологій порт перетворився на багатофункціональний інтегрований центр з метою адаптації до вимог світової торгівлі та логістики.

Четвертий етап розпочався наприкінці XX ст. Більше того, багато портів прагнуть до належного шляху реформ. Порти приділяють набагато більше уваги розвитку навколишніх громад та економічній диверсифікації. Своїми цілями ставлять формування міжнародного центру, промислового кластеру, всебічної платформи послуг, а також транспортний центр у світовий ланцюг поставок [9].

Разом з розвитком портової галузі у світі конкуренція між портами стає все більш жорсткішою. У загальноприйнятому розумінні портова конкуренція може бути розділена на три просторові рівні. На основі дослідження географічних та функціональних

параметрів портів було встановлено перший рівень конкуренції між певними територіями портів, які включають ряд портових районів. Другий рівень конкуренції стосується рівня певних портових районів, і в цих районах існують окремі стивідорні послуги. Остаточний рівень змагань знаходиться серед портів [11]. Такі території або райони порту можуть мати подібні характеристики географічно [5]. Після цього Б. Слек [10] запропонував двовимірну концепцію портової конкуренції, яка включає як міжпортові, так і внутрішньо-портові конкурентні структури [10]. Однак автори статті [7] частково погодились з цими критеріями та вважали далі, що портова конкуренція на практиці повинна охоплювати сценарій чотирьох рівнів.

- Рівень 1: Міжпортова конкуренція на рівні портових органів, що означає, що конкуренція існує в різних портах. Зацікавленій стороні подобається, як уряд чи портові органи намагаються зміцнити конкурентні позиції в умовах задоволення вимог ринку та пропонують оптимальні умови праці: інфраструктура або залучення інвестиційного проекту.

- Рівень 2: Міжпортова конкуренція на товарному рівні, що відбувається між портами, коли конкурують за подібні портові підприємства. Адміністрація порту зосереджується на різних категоріях портового трафіку, щоб отримати відносно вищу частку ринку або темпи зростання.

- Рівень 3: Міжпортова конкуренція на рівні оператора, яка говорить про конкуренцію між операторами з різних портів. Крім того, більшість операторів конкурують під час руху певних портових структур.

- Рівень 4: Внутрішньопортовий кластерний рівень конкуренції, коли конкуренція відбувається в тому самому порту, але серед подібних портових підприємств. Наприклад, термінал, буксир або пілотні операції. Цей рівень може запобігти монополії та покращити якість обслуговування в порту.

Таким чином, разом з еволюцією порту змінювалися ключові чинники конкурентоспроможності портів. Визначення головних параметрів конкурентоспроможності порту – це також великий і складний процес. Навіть у той самий період вибір досліджуваних факторів також сильно відрізняється через національну чи регіональну ситуацію. Отже, можливо лише вказувати на загально визнану еволюцію конкурентоспроможності порту. Раніше портова конкуренція просто зосереджувалась на обсягах вантажів між собою. Іншими словами, пропускна здатність вантажу та заходи суден виступали домінуючими умовами для оцінки конкурентних позицій порту. Автори [8-12] погодились з цим з точки зору вантажовідправників та експедиторів. Численні порти на той момент намагались сформулювати різноманітні стратегії, щоб зробити себе більш зайнятим портом серед конкурентів.

Згодом, коли в портову галузь було залучено багато державного фінансування, наприклад проект додаткової інфраструктури або злиття бізнесу, ба-

гато чого змінилося. Громадськість та уряд глибоко усвідомлювали важливість портів для створення соціального забезпечення. Саме порт відповідає за забезпечення кращих умов праці, створює можливості для працевлаштування тощо. Отже, з'явилася концепція доданої вартості, яка стала найважливішим критерієм конкурентоспроможності порту. Більше того, доступність портів все більше відіграє важливу роль. Це означає не лише морську доступність, але зокрема доступність внутрішніх портів.

Для того, щоб відповісти на посилену міжпортову конкуренцію, багато портів та зацікавлені сторони намагались знайти рішення щодо відносин із внутрішніми районами. Сьогодні численні зацікавлені сторони бачать те, що порти роблять щодня, що суттєво впливає на наше довкілля.

Наслідки можуть бути як позитивні, так і негативні. Позитивні, наприклад, проекти днопоглиблювальних робіт. Тоді, як негативні наслідки – викиди вихлопних газів, забруднення води – приносять збиток навколишньому середовищу та негативні зовнішні ефекти.

Таким чином, такі екологічні проблеми та рішення на сьогодні є першою і найголовнішою темою для портової галузі у всьому світі. Громадськість та зацікавлені сторони сьогодні змушують порти не лише враховувати обсяги перевезень, соціальний добробут, а також вплив на навколишнє середовище. Велика частина наукової літератури підтверджує таку ситуацію.

Висновок. Отже, конкурентоспроможність морського порту – це багатопланове поняття, яке в залежності від суб'єкта конкуренції та масштабу оцінюваного конкурентного ринку може розглядатися на макrorівні як конкурентоспроможність морських портів країни, басейну; на мезорівні – як конкурентоспроможність окремого морського порту; на мікрорівні – конкурентоспроможність підприємства, що надає послуги в морському порту, і конкурентоспроможність конкретної послуги, що надається в порту.

Тенденції розвитку портової та судноплавної галузей спрямовані на поширення глобалізації та контейнеризації. Відповідно, конкурентне середовище стає все більш жорстким для усіх учасників ринку морських перевезень. У таких умовах, щоб бути конкурентоспроможним, слід зменшити негативні зовнішні ефекти, більше уваги приділяти охороні навколишнього середовища. Екологічні питання безпосередньо впливають як на глобальне економічне зростання, так і на конкурентоспроможність портів.

Література

1. **Rodrigue Jean-Paul.** The geography of transport systems. 4th ed. New York: Routledge. 2017. P. 100-135.
2. **Chen T.** Land utilization in the container terminal. *Maritime policy and management*. 1989 Vol. 25, No 4. P. 286-303. doi: <https://doi.org/10.1080/030888398000000054>.
3. **Fleming D. K.** World container port rankings. *Maritime policy and management*. 1997. Vol. 24, No 2. P. 175-181. doi: <https://doi.org/10.1080/030888397000000068>.
4. **Bar-**

ros C. P. A Benchmark Analysis of Italian Seaports Using Data Envelopment Analysis. *Maritime Economics & Logistics*. 2006. Vol. 8(4). P. 346-365. 5. **Lam & Notteboom, T.** (2005). The Peripheral Port Challenge in Container Port Systems. In Leggate, H., McConville, J., Morvillo, A. (Eds.). *International Maritime Transport: Perspectives*. London: Routledge. P. 173-188. 6. **Lambert M.** World container port traffic league. *International Yearbook*. 1998. P. 8-12. 7. **Haezendonck E., Coeck C. and Verbeke A.** (1999). Value Added Analysis as a tool for strategic Port planning. *PIANC bulletin*. 1999. No. 100. P. 60-67. 8. **Van de Voorde E. and Winkelmanns W.** (2002). A General Introduction to Port Competition and Management. In: Huybrechts et al., Eds., *Port Competitiveness* (Ed. De Boeck, Antwerp), Ed. De Boeck, Antwerp, 1-16. 9. **Stopford M.** *Maritime Economics*. Published December 19, 2008 by Routledge. 840 p. 10. **Slack B. and Wang J.** The Challenge of Peripheral Ports; an Asian perspective. *Geojournal*. 2002. Vol. 56(2). P. 159-166. doi: <https://doi.org/10.1023/A:1022452714114>. 11. **Winkleman W. and Van de Voorde.** (2002). *Port Competitiveness*. Antwerp, Belgium, De Boeck Ltd. 12. **Wood D. F., Barone A., Murphy P. & Wardlow D. L.** *International Logistics*. New York: Chapman & Hall, 1995.

References

- Rodrigue, Jean-Paul. (2017). *The geography of transport systems*. 4th ed. New York, Routledge (pp. 100-135).
- Chen, T. (1989). Land utilization in the container terminal. *Maritime policy and management*, Vol. 25, No. 4, pp 286-303. doi: <https://doi.org/10.1080/03088839800000054>.
- Fleming, D. K. (1997). World container port rankings. *Maritime policy and management*, Vol. 24 (2), pp. 175-181. doi: <https://doi.org/10.1080/03088839700000068>.
- Barros, C. P. (2006). A Benchmark Analysis of Italian Seaports Using Data Envelopment Analysis. *Maritime Economics & Logistics*, 8(4), pp. 346-365.
- Lam & Notteboom, T. (2005). The Peripheral Port Challenge in Container Port Systems. In Leggate, H., McConville, J., Morvillo, A. (Eds.). *International Maritime Transport: Perspectives*. (pp. 173-188). London, Routledge.
- Lambert, M. (1998). World container port traffic league. *International Yearbook*, pp. 8-12.
- Haezendonck, E., Coeck, C. and Verbeke, A. (1999). Value Added Analysis as a tool for strategic Port planning. *PIANC bulletin*, No 100, pp. 60-67.
- Van de Voorde, E. and Winkelmanns, W. (2002). A General Introduction to Port Competition and Management. In: Huybrechts et al., Eds., *Port Competitiveness* (Ed. De Boeck, Antwerp), Ed. De Boeck, Antwerp, 1-16.
- Stopford, M. (2008). *Maritime Economics*. Published December 19, 2008 by Routledge. 840 p.
- Slack, B. and Wang, J. (2002). The Challenge of Peripheral Ports; an Asian perspective. *Geojournal*, 56(2), pp. 159-166. doi: <https://doi.org/10.1023/A:1022452714114>.
- Winkleman, W. and Van de Voorde. (2002). *Port Competitiveness*. Antwerp, Belgium, De Boeck Ltd.
- Wood, D. F., Barone, A., Murphy, P. & Wardlow, D. L. (1995). *International Logistics*. New York, Chapman & Hall.

Рябчук В. В., Калініна Г. Г. Конкурентоспроможність та стратегічне позиціонування морських портів

Завдяки розвитку світової торгівлі, більше двох третин загальних вантажів у світі залежить від морського транспорту. Морський транспорт та порти відіграють важливу роль у сталому розвитку світової економіки. У даний час, як міжнародні порти перевалки, порти еволюціонують від звичайних роздрібних терміналів до контейнерних розподільчих логістичних центрів (хабів). Безперечно, судноплавна та портова галузі мають тісні стосунки зі світовою економікою. Порти є основними вантажоперевізниками та обмінниками інформації із зовнішніми регіонами. Крім того, портові економіки стали важливими важелями сприяння розвитку регіональної економіки. Для того, щоб забезпечити конкурентну позицію порту в межах певного діапазону, багато портових адміністрацій та зацікавлених сторін вимірювали показники конкуренції на основі мікроекономічних концепцій, таких як їхні ринкові частки та річні темпи зростання серед конкурентів. Однак у минулі роки можна помітити, що зростаюча увага до соціальної відповідальності порту, іншими словами, вплив портових операцій та діяльності на навколишнє середовище часто привертала увагу громадськості. Порт також стикається з великим тиском щодо результатів своєї соціальної відповідальності. Такі задовільні показники пропускну спроможності або темпи зростання недостатні для вимірювання конкурентної позиції портів у сучасній ситуації. Порти або зацікавлені сторони можуть зважати на додаткові збори за вплив на навколишнє середовище, а саме на викиди, забруднення води, шум тощо для досягнення стійкого розвитку портів. Порти з чудовими екологічними показниками та високою соціальною репутацією, швидше за все, будуть мати перевагу. Існують різні методи визначення їх конкурентоспроможності, особливо для контейнерних портів. Як правило, багато джерел літератури вказують, що є ключові фактори, що впливають на конкурентоспроможність порту, такі – пропускна спроможність порту, продуктивність, якість послуг, доступність внутрішніх територій та репутація. Однак існують також факти, які свідчать про те, що громадськість все більше зосереджується на екологічних проблемах порту, що призводить до набагато більш негативних зовнішніх ефектів для суспільства. Одним із серйозних впливів на навколишнє середовище є викиди вихлопних газів (забруднення повітря), які в основному спричинені транспортними засобами в портовій галузі. Тенденції розвитку портової та судноплавної галузей спрямовані на поширення глобалізації та контейнеризації. Відповідно, конкурентне середовище стає все більш жорстким для усіх учасників ринку морських перевезень. У таких умовах, щоб бути конкурентоспроможним, слід зменшити негативні зовнішні ефекти, більше уваги приділяти охороні навколишнього середовища. Екологічні питання безпосередньо впливають як на глобальне економічне зростання, так і на конкурентоспроможність портів.

Ключові слова: конкурентоспроможність портів, конкурентні переваги, екологічний менеджмент, показники продуктивності, конкурентна позиція.

Ryabchuk V., Kalinina G. Competitiveness and Strategic Positioning of Seaports

Thanks to the development of world trade, more than two-thirds of the world's total cargo depends on maritime transport. Maritime transport and ports play an important role in the sustainable development of the global economy. Currently, as international transshipment ports, ports are evolving from conventional retail terminals to containerized distribution logistics centers (hubs). Undoubtedly, the shipping and port industries are directly related to the global economy. The ports are the main carriers and information exchangers with the outer regions. In addition, the port economy has become an important lever for promoting regional economic development. In order to ensure a port's competitive position within a certain range, many port administrations and stakeholders have measured competition performance based on microeconomic concepts such as market shares and annual growth rates among competitors. However, in past years it can be seen that the growing attention to the social responsibility of the port, that is, the impact of port operations and activities on the environment, has often attracted public attention. The port is also facing great pressure on the results of its social responsibility. Such a satisfactory capacity or growth rate is insufficient to measure the competitive position of ports in today's environment. Ports or interested parties may have additional charges for environmental impacts, such as emissions, water pollution, noise, etc. to achieve sustainable port development. Ports with excellent environmental performance and high social reputation are likely to have a competitive advantage. There are various methods for determining their competitiveness, especially for container ports. As a rule, a lot of literature indicates that the key factors affecting the competitiveness of a port, such as port capacity, productivity, quality of service, accessibility of inland areas and reputation. However, there is also evidence that the public is increasingly focusing on environmental issues of the port, which leads to much more negative externalities for society. One of the major environmental impacts is exhaust gas emissions (air pollution), which are mainly caused by vehicles in the port industry. The development trends of the port and shipping industries are associated with the spread of globalization and containerization. Accordingly, the competitive environment is becoming increasingly tough for all participants in the maritime transport market. In such conditions, in order to be competitive, it is necessary to reduce negative externalities and pay more attention to environmental protection. Environmental issues directly affect both global economic growth and the competitiveness of ports.

Keywords: competitiveness of ports, competitive advantages, environmental management, performance indicators, competitive position.

Рябчук В. В., Калініна Г. Г. Конкурентоспособность и стратегическое позиционирование морских портов

Благодаря развитию мировой торговли, более двух третей общих грузов в мире зависит от морского транспорта. Морской транспорт и порты играют важную роль в устойчивом развитии мировой экономики.

В настоящее время, как международные порты перевалки, порты эволюционируют от обычных розничных терминалов к контейнерным распределительным логистическим центрам (хабам). Бесспорно, судоходная и портовая отрасли имеют непосредственное отношение к мировой экономике. Порты являются основными грузоперевозчиками и обменниками информации с внешними регионами. Кроме того, портовая экономика стала важным рычагом содействия развитию региональной экономики. Для того, чтобы обеспечить конкурентную позицию порта в пределах определенного диапазона, много портовых администраций и заинтересованных сторон измеряли показатели конкуренции на основе микроэкономических концепций, таких как рыночные доли и годовые темпы роста среди конкурентов. Однако в прошлые годы можно заметить, что растущее внимание к социальной ответственности порта, то есть влияющие портовых операций и деятельности на окружающую среду, часто привлекали внимание общественности. Порт также сталкивается с большим давлением на результаты своей социальной ответственности. Такие удовлетворительные показатели пропускной способности или темпы роста недостаточны для измерения конкурентной позиции портов в современных условиях. Порты или заинтересованные стороны могут иметь дополнительные сборы за воздействие на окружающую среду, а именно на выбросы, загрязнение воды, шум и т.д. для достижения устойчивости развития портов. Порты с прекрасными экологическими показателями и высокой социальной репутацией, скорее всего, будут иметь конкурентное преимущество. Существуют различные методы определения их конкурентоспособности, особенно для контейнерных портов. Как правило, многие источники литературы указывают, что ключевые факторы, влияющие на конкурентоспособность порта, такие – пропускная способность порта, производительность, качество услуг, доступность внутренних территорий и репутация. Однако, существуют также факты, которые свидетельствуют о том, что общественность все больше сосредотачивается на экологических вопросах порта, что приводит к гораздо более негативным внешним эффектам для общества. Одним из серьезных воздействий на окружающую среду являются выбросы выхлопных газов (загрязнение воздуха), которые в основном вызваны транспортными средствами в портовой отрасли. Тенденции развития портовой и судоходной отраслей связаны с распространением глобализации и контейнеризации. Соответственно, конкурентная среда становится все более жесткой для всех участников рынка морских перевозок. В таких условиях, чтобы быть конкурентоспособным, следует уменьшить негативные внешние эффекты, больше внимания уделять охране окружающей среды. Экологические вопросы непосредственно влияют как на глобальный экономический рост, так и на конкурентоспособность портов.

Ключевые слова: конкурентоспособность портов, конкурентные преимущества, экологический менеджмент, показатели производительности, конкурентная позиция.

Стаття надійшла до редакції 01.03.2021
Прийнято до друку 16.03.2021

І. П. Фоміченко,

кандидат економічних наук, доцент,
ORCID 0000-0002-9180-9344,
e-mail: Inna_fomichenko@ukr.net,

О. Ю. Белікова,

доктор економічних наук, професор,

С. О. Баркова,

асистент кафедри,
ORCID 0000-0002-7894-2108,
e-mail: sveta-barkova@ukr.net,

ДВНЗ «Донбаська державна машинобудівна академія», м. Краматорськ,

В. П. Баштовий,

директор Дружківського фахового коледжу,
ORCID 0000-0002-4314-8879,
e-mail: director@dtdgma.org.ua,

ДВНЗ «Донбаська державна машинобудівна академія», м. Дружківка

ОСОБЛИВОСТІ СТРАТЕГІЧНОГО УПРАВЛІННЯ РОЗВИТКОМ ПРОМИСЛОВИХ ПІДПРИЄМСТВ

Постановка проблеми. Економічний розвиток і науково-технологічний прогрес в економіці України неможливі без стабільного економічного становища промисловості. Жорсткі умови глобалізованих економічних трансформацій диктують необхідність активної реалізації стратегічних змін та результативної інноваційної діяльності на всіх вітчизняних підприємствах. Однак ринкове управління підприємствами здебільшого виявилось не тільки неготовим і нездатним відповісти на виникаючі несподівані стратегічні виклики, але й неефективним з позицій забезпечення оптимізації цін на вироблені товари і послуги, можливостей їх збуту, переорієнтації виробництва на створення нової конкурентоспроможної продукції. Для здійснення ефективного управління промисловими підприємствами необхідним є запровадження в їх стратегію проактивних змін, які забезпечать стабільну підтримку стратегічної стійкості.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Концептуальні засади сутності та етапності управління змінами в контексті діяльності сучасних підприємств широко представлені у наукових дослідженнях таких закордонних і вітчизняних учених: Б. Буркинський, В. Верба, Д. Воронков, О. Гусева, І. Дмитрієва, Н. Коба, А. Наливайко, С. Стеців, В. Тарасенко, Е. Фламгольц, Г Швіндіна та інших. Проблемним питанням забезпечення стратегічної стійкості підприємств у динамічному бізнес-середовищі присвячені наукові праці таких учених, як О. Арєф'єва, В. Галушко, О. Дуброва, М. Дудін, Д. Козлов, А. Леус, П. Луговінов, О. Макеєва, О. Матушевська, О. Маслак, Г. Мохонько, І. Сапронова,

Ю. Сімех, О. Слободчикова, Н. Хорєва, С. Шароватов, В. Шишкін тощо.

Метою статті є дослідження особливостей стратегічного управління та визначення стратегічних пріоритетів розвитку промислових підприємств у сучасних умовах господарювання.

Виклад основного матеріалу дослідження. У сучасних умовах традиційні методи стратегічного менеджменту додають у розвиток підприємств набагато більший результат у поєднанні з інноваційною активністю. Поєднання інтеграції стратегічного та інноваційного управління приводить до поліпшення позицій підприємств в конкурентній боротьбі на ринку за рахунок створення конкурентних переваг. Стратегічне управління, являє собою комплекс не тільки стратегічних управлінських рішень, що визначають довгостроковий розвиток організації, а й конкретних дій, що забезпечують швидке реагування підприємств на зміну зовнішньої кон'юнктури, яке може привести до необхідності стратегічних дій, перегляду цілей і коригування загального напрямку розвитку. Сутність стратегічного менеджменту полягає у визначенні поточного стану підприємства, позиції, в якій воно хотіло б знаходитися у коротко- та довгостроковій перспективі і способів досягнення бажаного результату [1, с. 195].

За своїм предметним змістом стратегічний менеджмент звертається лише до основних, базисних процесів на підприємстві і за його межами, приділяючи увагу не стільки наявним ресурсам і процесам, скільки можливостям нарощування стратегічного потенціалу підприємства. Предметом стратегічного управління є проблеми, пов'язані з цілями підпри-

емства; проблеми і рішення, пов'язані з будь-яким елементом підприємства, необхідним для реалізації його цілей, але відсутнім або наявними в недостатній кількості; проблеми, пов'язані з впливом неконтрольованих факторів зовнішнього середовища.

Стратегія є центральним елементом стратегічного управління, на основі якого має бути побудовано систему ефективних дій щодо забезпечення економічної стійкості підприємства. При цьому роз-

робка стратегії відбувається на основі попереднього аналізу діяльності компанії, її сильних та слабких сторін, можливостей та загроз досягнення здатності протистояти негативному впливу зовнішнього економічного середовища. Після затвердження керівництвом розробленої стратегії починається процес її реалізації, результатом чого має стати досягнення цілей стратегії, тобто у даному випадку – підвищення рівня економічної стійкості підприємства (рис. 1).

Рис. 1. Етапізація процесу стратегічного управління економічною стійкістю промислового підприємства (сформовано авторами на основі джерела [1])

Предметом стратегічного управління є проблеми, пов'язані з цілями підприємства; проблеми і рішення, пов'язані з будь-яким елементом підприємства, необхідним для реалізації його цілей, але відсутнім або наявними в недостатній кількості; проблеми, пов'язані з впливом неконтрольованих факторів зовнішнього середовища.

Сформовані уявлення про етапність та побудову підходів до стратегічного управління дають можливість виділити головні фази стратегічного управління (рис. 2).

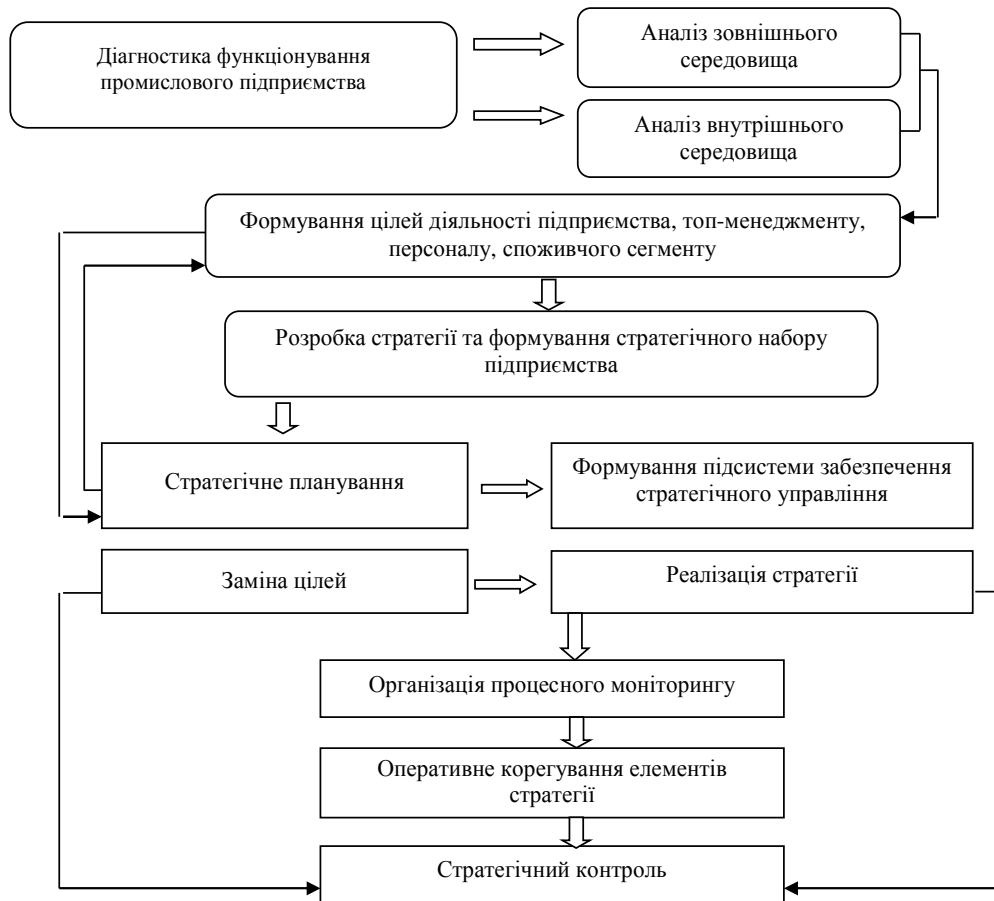
У даний час до найбільш важливих стратегічних проблем відносяться рішення, що пов'язані з інноваційною діяльністю, що сприяє досягненню генеральної мети організації та її цільових орієнтирів у галузі інновацій. При цьому творчість і персональна ініціатива, що забезпечують створення інновацій і процеси відновлення є частиною стратегічних зусиль підприємства. З урахуванням вищесказаного приходимо до усвідомлення необхідності розвитку стратегічного управління стосовно до інновацій як об'єкту і процесу. В стратегічному менеджменті управління інноваціями позиціонується як частина інноваційного менеджменту, планування та

реалізації інноваційних рішень, проєктів, пошуку нових можливостей, перспективних ідей, правильної їх оцінки та здійснення визначених дій, що забезпечують швидке реагування та заняття лідируючих позицій на ринку.

При цьому характеристиками стратегічного вектору в управлінні інноваційно-орієнтованим підприємством виступають орієнтація на довгострокову перспективу, оцінка зовнішнього оточення, своєчасність і точність реакції керівників на зміни ситуаційних чинників, націленість на активне використання внутрішнього потенціалу соціально-економічної системи, сприйняття працівників як головного чинника розвитку підприємства [2, с. 77].

Усі рівні стратегій разом вибудовуються у системну структуру: корпоративна стратегія формується з ділової та функціональної стратегій. Нерідко виступає додатковий рівень стратегічних рішень – рівень операційних стратегій. Процеси всеохоплюючої економічної кризи чинять впливи і на відносини підприємств із клієнтами. Безсумнівний факт, що в часи кризи споживачі тимчасово лишуються фінансової здатності придбати продукт цього підприємства, хоча, з іншого боку, нерідко у підприєм-

Рис. 2. Організаційний механізм стратегічного управління промисловим підприємством
(сформовано авторами на основі джерела [1])

ства не вистачає ресурсів для випуску продукції саме того рівня якості, якого потребують споживачі.

Один факт демонструє стабільність: сукупні прибутки будь-якого промислового підприємства за будь-яких часів та умов формуються завдяки активності його кінцевих покупців. Усі сучасні стратегії, які орієнтовані на сукупності інтересів власників підприємства та потенційних і реальних споживачів, можна свідомо розділити на три головні напрями: завоювання нової потенційно-вигідної цільової аудиторії; орієнтованість на утримання теперішніх реальних споживачів та забезпечити повернення тих клієнтів, які через різні причини перейшли до споживання конкурентної продукції [3, с. 33-50].

З метою отримання запланованих результатів обрані стратегії мають бути сумісними та узгодженими одна з одною. Кожний рівень стратегії виступає платформою для формування стратегічного оточення кожного наступного рівня. Так, для стратегічних планів початкового рівня додаються обмеження інших стратегій вищого рівня.

Безсумнівно, важлива та виснажлива процедура координації стратегічних рішень різних рівнів в умовах поширення глобалізаційних процесів та поглиблення кризи є прерогативою рушійних змін у системі та обрання корпоративного стратегічного

плану для перспективної конкурентної боротьби на таких ринках [4, с. 17-18].

Кризові умови економіки, в яких функціонує промислове підприємство, потребує від керівництва застосування низки незвичних заходів, залучення до управління інструментарію, який суттєвим чином не схожий на правила та методику, що актуальні за часів стабільності та передбаченості.

Керівництву важливо систематично оцінювати головні сфери проблем керування за кризових умов та напрямів їх розв'язання. Так, одна з основних галузей – це порозуміння між власниками підприємства та інвесторами. Інтереси як перших, так і останніх націлені на отримання прибутків від участі у функціонуванні підприємства [5, с. 20-22].

Тоді як у стабільному економічному оточенні інвестори орієнтуються на впевненість та довіру щодо високої імовірності повернення вкладених капіталів разом із прибутком, то за кризових умов баланс інтересів між власниками та інвесторами втрачається через зниження платоспроможності, фінансової стійкості та взагалі непередбачуваність економічного майбутнього показників промисловості. Частіше за все ситуація погіршується із втратою рівноваги між інтересами власників та самого підприємства [6, с. 122-128].

Прибуток від операційної діяльності машинобудівних підприємств України за 2013-2018 роки, млрд грн
(сформовано авторами на основі джерела [7])

	2014	2015	2016	2017	2018
ПАТ «Дружківський машинобудівний завод»	1623	1544	1324	1287	1294
ПАТ «Слов'янський машинобудівний завод»	1047	983	738	794	728
ПрАТ «Кераммаш»	16257	13543	11478	12496	12074
ПАТ «Запорізький механічний завод»	3771	1874	1556	1632	1433
ПАТ «Новокраматорський машинобудівний завод»	985	753	812	819	746
ПрАТ «Харківський машинобудівний завод «Плінфа»	7154	2210	795	842	911
ПАТ «Харківський машинобудівний завод «Світло шахтаря»	2862	2472	2749	3047	3196
ТОВ НВП «Херсонський машинобудівний завод»	944	1174	1134	1013	1054

Під час аналізу даних таблиці наочними виступають ті дані, що свідчать про дисбаланс головних фінансових складників машинобудівних підприємств. Так, наприклад, за зведеними результатами для ПАТ «Дружківський машинобудівний завод» 2018 рік завершився з падінням прибутку від операційної діяльності до 1294 млрд грн, при цьому виручка від реалізації становила 16 438 млрд грн, але 2017 рік закінчився ще менш успішно, через те що виручка від реалізації зменшилася до 15 698 млрд грн, при цьому прибуток підприємства від операційної діяльності зменшився до 1287 млрд грн.

Результати діяльності ПАТ «Харківський машинобудівний завод «Світло шахтаря» також свідчать про неочікуване падіння прибутку від операційної діяльності (в період з 2016 по 2018 рік – на 66 млрд грн). Подібне неочікуване падіння даних з прибутку від операційної діяльності відбулося і на ТОВ НВП «Херсонський машинобудівний завод» (падіння прибутку за 2015-2018 роки на 120 млрд грн) та ПАТ «Новокраматорський машинобудівний

завод» (падіння прибутку за 2014-2018 роки на 239 млрд грн) [7].

Машинобудування є однією з небагатьох вітчизняних галузей, яка у 2016 році ще не досягла обсягів реалізації продукції 2012 року: у 2012 році ці обсяги склали 140539,3 млн грн, а у 2016 році – 130290,2 млн грн, тобто темп падіння за 5 останніх років дорівнює 92,7%. Дослідження структури реалізації продукції за основними галузями промисловості України показує щорічне зниження частки машинобудівної продукції у загальних обсягах промисловості, що також підтверджує скрутне становище машинобудування. Якщо у 2012 році частка машинобудування складала 10,3%, то у 2016 році вона зменшилась до 6,1%. Визначено, що однією з головних причин падіння розвитку машинобудівної галузі України є недостатні обсяги інвестування та суттєвий розрив економічних зв'язків з Росією, яка була основним партнером України в галузі машинобудування. Відповідні негативні тенденції розвитку машинобудівної галузі підтверджується й динамікою індексів промислової продукції (рис. 3).

Рис. 3. Співставлення індексів промисловості в цілому та машинобудування за 2010-2016 роки в Україні (сформовано авторами на основі джерела [7])

Шляхом комплексного системного поєднання стратегій усіх стратегічних господарських одиниць підприємства відбувається формування його стратегічного набору. Стратегічний набір – це система стратегій різного типу, що розробляє підприємство на певний відрізок часу, а також відбиває специфіку функціонування та розвитку підприємства, рівень його претендування на місце й роль у зовнішньому середовищі. Кожне підприємство повинне мати свій стратегічний набір, який буде відрізнятися від стратегічного набору іншого суб'єкта, хоча умови їх функціонування можуть бути схожими. Стратегічний набір складають такі основні групи стратегій, як загальні стратегії, конкурентні стратегії, продукто-товарні стратегії, функціональні стратегії, ресурсні стратегії. Кожна група має свою множинну систему стратегій. Так, група загальних стратегій включає стратегії стабільності, зростання та скорочення. Група конкурентних стратегій передбачає стратегії формування конкурентних переваг, конкурентної поведінки. Група функціональних стратегій охоплює стратегії розвитку науково-дослідних та дослідницько-конструкторських робіт, виробничі, маркетингові, фінансові стратегії, стратегії управління персоналом, стратегії матеріально-технічного забезпечення [8].

Отже, стратегія розвитку підприємства має комплексно враховувати фактори внутрішнього та зовнішнього середовища. При цьому управління розвитком підприємства має відбуватися на інноваційній основі. Ця діяльність має дуже високу ймовірність виникнення ризикових ситуацій, але, незважаючи на всі ризики, для забезпечення конкурентоспроможності на ринку підприємствам слід використовувати та впроваджувати нові підходи до управління, ресурси, технології, пропонувати нові види продукції (послуги), використовувати нові канали комунікацій тощо. При цьому важливо враховувати не лише економічний, але й соціальний, екологічний та інші критерії оцінювання ефективності діяльності [9].

Формування стратегії ефективного управління є основою всього процесу стратегічного планування, який з урахуванням якості процесу управління може реалізовуватися в такій послідовності:

Етап 1. Ретроспективний аналіз стратегій і особливостей їх моделювання. Включає дослідження ситуації у зовнішньому середовищі та визначення ключових проблем функціонування галузі та екзогенних і ендогенних факторів впливу на її розвиток.

Етап 2. Формулювання головних цілей, за допомогою яких визначаються пріоритетні напрями забезпечення ефективного управління та обґрунтовуються критерії розподілу ресурсів, і розробка прогнозних моделей для виявлення ступеню впливу якості управління на стан галузі.

Етап 3. Збір і компонування стратегічних інструментів, що здійснюється в контексті побудови матриці позиціонування галузі з урахуванням рівня

забезпечення ефективного розподілу ресурсів та ступеню впливу можливих ризиків.

Етап 4. Реалізація стратегії. Важливим завданням на цьому етапі є забезпечення просування у напрямку досягнення стратегічних цілей забезпечення ефективного управління при максимальному пристосуванні до реальних умов.

Етап 5. Контроль і коригування стратегії. Важливо означити такі контрольні точки, які найкращим чином відображають досягнуті результати і дають попередню оцінку доцільності продовження робіт у даному напрямку.

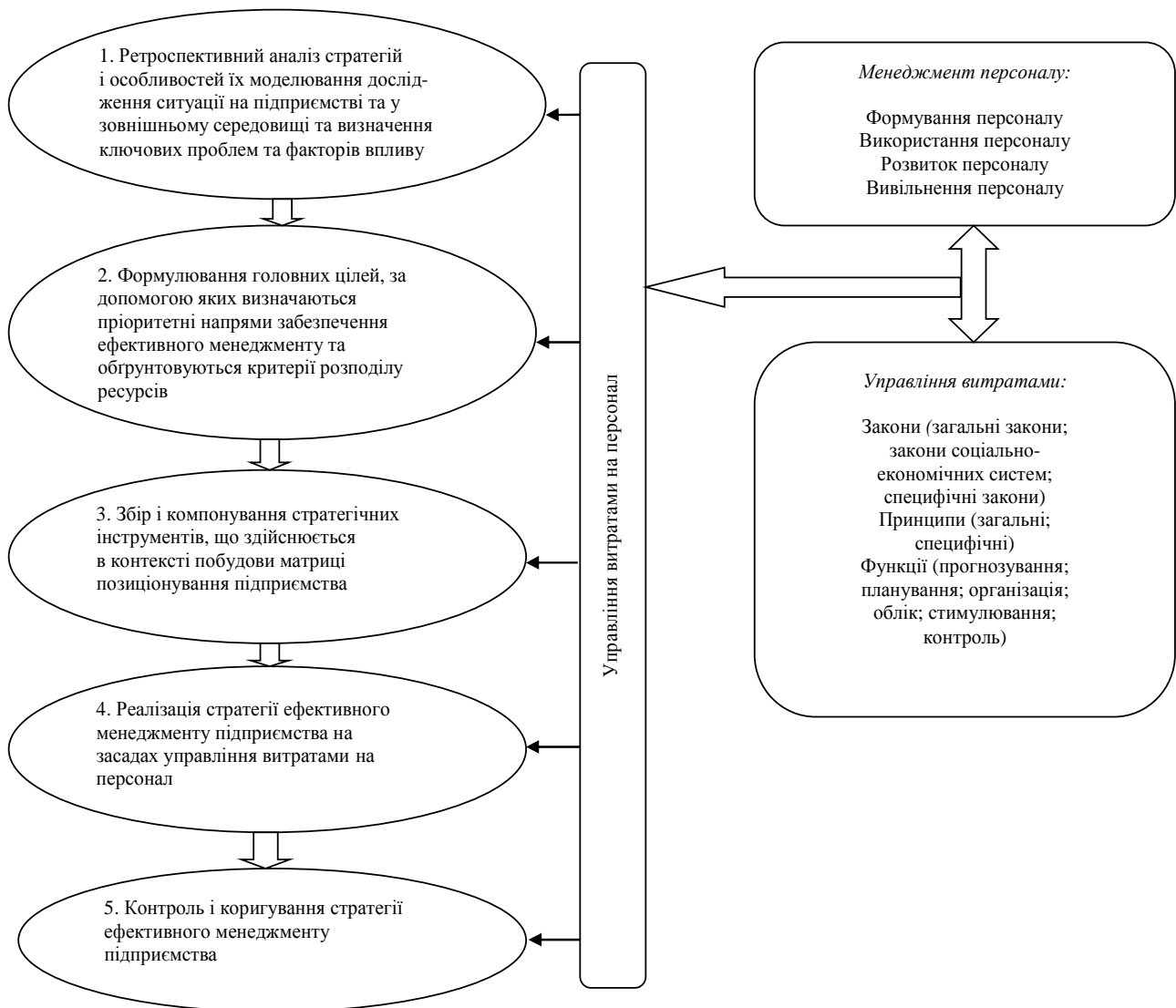
На рис. 4 представлено процес формування стратегії ефективного управління промисловим підприємством на засадах управління витратами на персонал.

Таким чином, моделі дозволяють визначити прогнозований рівень ефективного менеджменту, враховуючи існуючий рівень якості управління витратами на персонал. А процес формування стратегії ефективного менеджменту підприємства на засадах управління витрат на персонал має враховувати той факт, що управління витратами на персонал функціонує на основі поєднання менеджменту персоналу та управління витратами промислового підприємства.

Стратегічне управління розвитком промислового підприємства має здійснюватися на основі таких принципів: принцип достатності для забезпечення конкурентоспроможності та стратегічного розвитку; принцип адаптивності до змін зовнішнього та внутрішнього середовища; принцип стабільності, зумовленої життєвим циклом підприємства та заданим періодом часу; принцип саморегулювання й саморозвитку відповідно до динаміки внутрішнього середовища; принцип гнучкості для забезпечення конкурентоспроможності та розвитку [10, с. 152-153].

Отже, стратегія розвитку промислового підприємства повинна комплексно враховувати фактори внутрішнього та зовнішнього середовища. При цьому управління розвитком підприємства має відбуватися на інноваційній основі. Ця діяльність має дуже високу ймовірність виникнення ризикових ситуацій, але, незважаючи на всі ризики, для забезпечення конкурентоспроможності на ринку підприємствам слід використовувати та впроваджувати нові підходи до управління, ресурси, технології, пропонувати нові види продукції (послуги), використовувати нові канали комунікацій тощо. При цьому важливо враховувати не лише економічний, але й соціальний, екологічний та інші критерії оцінювання ефективності діяльності.

Висновки. У кризових умовах підприємству вкрай важливо вибрати стратегію, яка б насамперед давала соціальні гарантії персоналу, саме тому доцільно, щоб дії кожного підрозділу та співробітника твердо відповідали потребам підприємства саме в цей час; важливим є розуміння, який вплив мають

Рис. 4. Процес формування стратегії ефективного управління промисловим підприємством на засадах управління витратами на персонал (сформовано авторами на основі джерела [10])

щоденні дії на дотримання планів та сукупне вирішення проблем підприємства. При цьому оптимальність витрат на заробітну плату за умов її грамотного впровадження може перетворитися на рішучий компонент антикризового управління промисловим підприємством. Отже, стратегічне управління розвитком промислових підприємств має бути спрямоване не тільки на досягнення належного рівня прибутковості та інших кінцевих результатів діяльності, але й на підвищення конкурентоспроможності на ринку. При цьому слід зважати на те, що стратегічне управління розвитком є засобом взаємодії підприємства із зовнішнім ринковим середовищем.

Література

1. Мізюк Б. М. Основи стратегічного управління: підручник. Львів : Магнолія, 2009. 544 с. 2. Дончак Л. Г. Формування внутрішнього економічного механізму підприємства. *Агроінком*. 2012. № 10-12. С. 77-

81. 3. Денисов А. А. Нетократия и рефлексия. *Рефлексивные процессы и управление*. 2007. № 1(7). С. 33–50. 4. Струк Е. Н. Рефлексивное управление как инструмент преодоления социальных пределов инновационного развития. *Теория и практика общественного развития*. 2011. № 4. 17–18 с. URL: <http://cyberleninka.ru/article/n/refleksivnoe-upravlenie-kak-instrument-preodoleniya-sotsialnyhpredelov-innovatsionnogo-razvitiya-sotsialno-filosofskiy-analiz-1> (дата звернення: 09.04.2019). 5. Найдьонов М. І. Формування рефлексивного управління в організаціях: автореф. дис. д-ра психол. наук / НАПН України, Ін-т психології ім. Г. С. Костюка. Київ, 2010. 35 с. URL: <http://irispsy.org.ua/publ/DDM11okr2.pdf> (дата звернення: 16.04.2019). 6. Рефлексивные процессы в экономике: концепции, модели, прикладные аспекты: моногр. / Р. Н. Лепя, С. Н. Шарлет, Ю. Г. Лысенко и др.; под ред. Р. Н. Лепя; НАН Украины, Ин-т экономики пром-сти. Донецк : АПЕКС, 2012. Т. 1. 560 с. 7. Державна служба статистики

України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua> (дата звернення: 22.03.2019). 8. Сахно І. В., Сахненко О. І. Стратегічне управління як інструмент формування конкурентоспроможності підприємства. *Інфраструктура ринку*. 2019. № 31. С. 362–367. URL: <http://www.market-infr.od.ua/uk/31-2019> (дата звернення: 15.09.2019). 9. Крамаренко К. М. Концептуальні засади управління розвитком підприємства. *Сучасний стан, проблеми та перспективи розвитку економіки, обліку, фінансів і права* : збірник тез доповідей міжнародної науково-практичної конференції (м. Полтава, 12 липня 2019 р.). Полтава, 2019. Ч. 2. С. 57-58. 10. Касьянова Н. В. Управління розвитком підприємства на основі кумулятивного підходу: концепція, моделі та методи : монографія. Донецьк : СПД Купріянов В.С., 2011. 374 с. 11. Швець Н. В., Шевцова Г. З. Удосконалення методичних підходів до оцінювання конкурентоспроможності галузі. *Економічний вісник Донбасу*. 2018. № 2 (52). С. 114-123.

References

1. Miziuk, B. M. (2009). *Osnovy stratehichnoho upravlinnia* [Fundamentals of strategic management]. Lviv, Mahnoliia [in Ukrainian].
2. Donchak, L. H. (2012). *Formuvannia vnutrishnoho ekonomichnoho mekhanizmu pidpriemstva* [Formation of the internal economic mechanism of the enterprise]. *Ahroikom – Agroincom*, 10-12, pp. 77-81 [in Ukrainian].
3. Denisov, A. A. (2007). *Netocracy and Reflection. Reflexive Processes and Control*, 1(7), pp. 33–50 [in Russian].
4. Struk, E. N. (2011). *Reflexive management as a tool for overcoming the social limits of innovative development. Theory and practice of social development*, 4. Retrieved from <http://cyberleninka.ru/article/n/refleksivnoe-upravlenie-kak-instrument-preodoleniya-sotsialnyh-predelov-innovatsionnogo-razvitiya-sotsialno-filosofskiy-analiz-1> [in Russian].
5. Naydenov, M. I. (2010). *Formuvannia refleksyvnogo upravlinnia v orhanizatsiiakh* [Formation of reflexive management in organizations]. *Extended abstract of Doctor's thesis*. Kyiv, Institute of Psychology named after G. S. Kostyuk of NAPS of Ukraine. Retrieved from <http://irispsy.org.ua/publ/DDM11okr2.pdf> [in Ukrainian].
6. Lepa, R. N., Shkarlet, S. N., Lysenko, Yu. G. et al. (2012). *Reflexive processes in economics: concepts, models, applied aspects*. Donetsk, APEKS. Vol. 1. 560 p. [in Russian].
7. Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy [State Statistics Service of Ukraine]. (n.d.). *ukrstat.gov.ua*. Retrieved from <http://www.ukrstat.gov.ua/> [in Ukrainian].
8. Sakhno, I. V., Sakhnenko, O. I. (2019). *Stratehichne upravlinnia yak instrument formuvannia konkurentospromozhnosti pidpriemstva* [Strategic management as a tool for forming the competitiveness of the enterprise]. *Infrastruktura rynku – Market infrastructure*, 31, pp. 362–367. Retrieved from <http://www.market-infr.od.ua/uk/31-2019> [in Ukrainian].
9. Kramarenko, K. M. (2019). *Kontseptualni zasady upravlinnia rozvytkom pidpriemstva* [Conceptual principles of enterprise development management.]. *Suchasnyi*

stan, problemy ta perspektyvy rozvytku ekonomiky, obliku, finansiv i prava – Current state, problems and prospects of economic development, accounting, finance and law, Part 2, pp. 57-58. *Proceedings of the International Scientific and Practical Conference*. Poltava [in Ukrainian].

10. Kasianova, N. V. (2011). *Upravlinnia rozvytkom pidpriemstva na osnovi kumulyativnoho pidkhodu: kontseptsiia, modeli ta metody* [Management of enterprise development on the basis of cumulative approach: concept, models and methods]. Donetsk, SPD Kupriianov V. S. [in Ukrainian].

11. Shvets, N. V., Shevtsova, H. Z. (2018). *Udoskonalennia metodychnykh pidkhodiv do otsiniuvannia konkurentospromozhnosti haluzi* [Improving methodical approaches to assessing the industry's competitiveness]. *Ekonomichniy visnyk Donbasu – Economic Herald of the Donbas*, 2 (52), pp. 114-123 [in Ukrainian].

Фоміченко І. П., Белікова О. Ю., Баркова С. О., Баштовий В. П. Особливості стратегічного управління розвитком промислових підприємств

У статті розглянуто основні аспекти стратегічного управління розвитком промислових підприємств у сучасних умовах господарювання. Відзначено, що підходи до управління розвитком промислових підприємств мають ґрунтуватись на якісно новій основі з урахуванням невизначеності зовнішнього середовища. Визначено, що за кризових умов підприємству вкрай важливо вибрати стратегію, яка насамперед давала б соціальні гарантії персоналу, саме тому доцільно, щоб дії кожного підрозділу та співробітника твердо відповідали потребам підприємства саме в цей час; важливим є розуміння, який вплив мають щоденні дії на дотримання планів та сукупне вирішення проблем підприємства. Досліджено особливості формування стратегічного управління на промисловому підприємстві. Визначено, що шляхом комплексного системного поєднання стратегій усіх стратегічних господарських одиниць підприємства відбувається формування його стратегічного набору. З'ясовано необхідність урахування витрат на персонал при здійсненні стратегічного управління, зокрема в процесі формування стратегії ефективного управління промисловим підприємством.

Ключові слова: стратегічне управління, промислове підприємство, економічна стійкість, конкурентні переваги, стратегія підприємства, цілі управління, витрати на персонал.

Fomichenko I., Belikova O., Barkova S., Bashtovoy V. Features of Strategic Management of Industrial Enterprises

The main aspects of strategic management of industrial enterprises development in modern economic conditions are considered in the article. It is noted that approaches to managing the development of industrial enterprises should be based on a qualitatively new basis, taking into account the uncertainty of the external environment. It is determined that in crisis conditions it is extremely important for the company to choose a strategy that would primarily provide social guarantees for staff, which is why it is advisable that the actions of each unit and employee

firmly meet the needs of the company at this time; it is important to understand the impact of daily actions on compliance with plans and the overall solution of enterprise problems. Features of formation of strategic management at the industrial enterprise are investigated. It is determined that through a complex system combination of strategies of all strategic economic units of the enterprise is the formation of its strategic set. The need to take into account personnel costs in the implementation of strategic management, in particular in the process of forming a strategy for effective management of an industrial enterprise.

Keywords: strategic management, industrial enterprise, economic stability, competitive advantages, enterprise strategy, management goals, personnel costs.

Фоміченко І. П., Белікова Е. Ю., Баркова С. А., Баштовой В. П. Особенности стратегического управления развитием промышленных предприятий

В статье рассмотрены основные аспекты стратегического управления развитием промышленных предприятий в современных условиях хозяйствования. Отмечено, что подходы к управлению развитием промышленных предприятий должны основываться на ка-

чественно новой основе с учетом неопределенности внешней среды. Определено, что при кризисных условиях предприятию крайне важно выбирать стратегию, которая прежде всего давала бы социальные гарантии персоналу, именно поэтому целесообразно, чтобы действия каждого подразделения и сотрудника четко отвечали нуждам предприятия именно в настоящее время; важным является понимание, какое влияние имеют ежедневные действия на соблюдение планов и совокупное решение проблем предприятия. Исследованы особенности формирования стратегического управления на промышленном предприятии. Определено, что путем комплексного системного объединения стратегий всех стратегических хозяйственных единиц предприятия происходит формирование его стратегического набора. Выявлена необходимость учета затрат на персонал при осуществлении стратегического управления, в частности в процессе формирования стратегии эффективного управления промышленным предприятием.

Ключевые слова: стратегическое управление, промышленное предприятие, экономическая устойчивость, конкурентные преимущества, стратегия предприятия, цели управления, затраты на персонал.

Стаття надійшла до редакції 16.02.2021

Прийнято до друку 16.03.2021

І. Д. Падерін,*доктор економічних наук, професор,*
ORCID 0000-0003-1260-789X,
e-mail: ivan.paderin@ukr.net,**Ю. Г. Горященко,***кандидат економічних наук, доцент,*
ORCID 0000-0001-7020-1412,
e-mail: julia.goryaschenko@gmail.com,*Університет митної справи та фінансів, м. Дніпро*

СТРАТЕГІЧНІ ПРІОРИТЕТИ ІННОВАЦІЙНОГО РОЗВИТКУ ПІДПРИЄМНИЦТВА

Постановка проблеми. У часи коронакризи та подолання її наслідків гостро відчуваються проблеми управління та регулювання підприємницької діяльності, у тому числі інноваційної. Тріщина у державному управлінні інноваційним розвитком на тлі недовіри до державних інституцій, корупції та економічної слабкості країни надалі унеможливує ефективне забезпечення основних його функцій – планування, організації і контролю господарських процесів. Як наслідок, велика кількість стратегій розвитку високоякісного змісту на всіх рівнях управління залишаються нереалізованими, документами з незадовільними результатами статистичного спостереження соціально-економічних явищ і процесів та миршавою порівняльною характеристикою основних економічних показників стосовно успішних країн світу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження інноваційного розвитку підприємництва, у тому числі його стратегічних перспектив і пріоритетів як стимулятора соціально-економічного розвитку держави дістали відображення у наукових працях відомих українських і зарубіжних учених, серед яких Д. Аакер, О. Амоша, С. Вишневський, О. Воейкова, В. Геєць, В. Герасимчук, О. Грицак, А. Грищенко, А. Даниленко, Г. Довгаль, О. Довгаль, П. Друкер, В. Заварухін, С. Ілляшенко, О. Калінін, В. Касьяненко, А. Колосов, Н. Клим, О. Ковтун, М. Кондратьєв, Д. Кондрацька, М. Кохан, І. Кульчицький, Е. Лібанова, В. Лячін, В. Ляшенко, А. Мазур, М. Міллер, Л. Мінделі, М. Портер, І. Підоричева, Б. Санто, В. Сизоненко, Л. Федулова, Н. Фосс, Л. Фролова, Е. Хаустова, С. Чазов, Г. Швець, Р. Шиллер та інші. Можемо констатувати наявність теоретично і практично значущих своєчасних наукових праць щодо актуалізації напрямків інтеграції України до Євросоюзу в аспектах науково-технологічного та інноваційного векторів співробітництва [1], оцінки рівня інноваційної діяльності промислових підприємств [2], стратегій реінтеграції Донбасу [3], пропозицій щодо посилення ролі стратегування регіонального та територіального розвитку на загально-

національному й регіональному рівнях і рівні громади [4], перспектив створення національної цифрової платформи в Україні [5] тощо.

Незважаючи на наявність значних наукових набутків щодо планування і прогнозування інноваційного розвитку підприємств з урахуванням національних і регіональних пріоритетів та напрямів реалізації інноваційної політики, у швидко змінюваних соціально-економічних умовах модернізації і переорієнтації на нові цінності, лишається гостра необхідність у подальших наукових пошуках.

Мета дослідження полягає у критичному огляді досягнень цільових показників стратегій розвитку сфери інноваційної діяльності та інших державних програм й доведенні переваг та важливості стратегічного інноваційного розвитку підприємства.

Виклад основного матеріалу дослідження. Наразі в Україні функціонують ряд відомств і міністерств, які сприяють налагодженню співпраці бізнесу і влади у впровадженні інновацій:

- Міністерство цифрової трансформації України (Мінцифра) (до 2019 р. – Державне агентство з питань електронного урядування України, до 2014 р. – Державне агентство з питань науки, інновацій та інформатизації). У структурі міністерства функціонують Директорати розвитку електронних послуг, розвитку Національної програми інформатизації, цифрової економіки, розвитку кібербезпеки, регіональної цифровізації, розвитку цифрової інфраструктури, Департаменти координації проектів цифрової трансформації, правового забезпечення цифрової трансформації тощо;

- Міністерство з питань стратегічних галузей промисловості України (створене 22.07.2020 р.);

- Міністерство розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства України (до 2019 р. – Міністерство економічного розвитку і торгівлі України, до 2010 р. – Міністерство економіки України, до 2005 р. – Міністерство економіки та з питань європейської інтеграції України, до 2001 р. – Міністерство економіки України);

– Міністерство розвитку громад та територій України (Мінрегіон) (утворене 29.08.2019 р.);

– Національна рада України з питань розвитку науки і технологій (створена 05.04.2017 р.);

– Національний орган інтелектуальної власності (НОІВ) (створений 13.10.2020 р.) тощо.

У сучасних умовах розвитку державно-владні, освітньо-наукові інститути і бізнес вимушені згуртуватися і взаємодіяти більше ефективно. На початку 2021 р. Мінцифрою та першим в Україні інноваційним парком UNIT.City об'єднано зусилля і реалізовано спільні проекти зі створення екосистеми та інфраструктури для розвитку бізнесу в сфері високих технологій та креативних індустрій, впроваджуючи сучасні онлайн-сервіси для ітерацій бізнесу і держави [6]. Таймлайн проектами Мінцифри у 2020-2021 рр. були запуск освітніх серіалів (про захист персональних даних, кібербезпеку, кібербулінг); реєстрація та податки ФОП; онлайн прописка, прописка дитини онлайн, підписання документів; цифровий податковий номер, паспорт, студентський, поліс страхування та ін.

До рішучих дій вдався Національний банк України, зокрема, Департамент стратегії та розвитку НБУ: у 2020 р. Нацбанк приєднався до Глобальної мережі фінансових інновацій (GFIN) з метою реалізації завдань стратегії розвитку Fintech, RegTech, SupTech в Україні до 2025 р. та проникнення інновацій до фінансового сектору. Своєчасний проект НБУ щодо розвитку безготівки зі створення фінтех-екосистеми з інноваційними фінансовими сервісами та доступними цифровими послугами передбачає сталий розвиток інновацій, перехід до cashless епопею.

З вище викладеного можна укласти, що помітне зростання кількості інституцій в Україні, які опікуються розбудовою інноваційної екосистеми, викликане світовим досвідом, коли *inter alia* держава відіграє ключову роль у модернізації.

Серед розроблених стратегій, націлених на економічне благополуччя та вбачаючих його в інноваційному розвитку країни, варто назвати стратегії «Україна–2030. Стратегія зміни майбутнього», «Пріоритети розвитку національного підприємництва в умовах цифрових трансформацій», «Щодо заходів економічного відновлення України» (Програма економічного відновлення на 2021-2025 рр.), «Стратегію розвитку сфери інноваційної діяльності на період до 2030 року» та ін. У розробці «Стратегія розвитку промислового комплексу України», «Стратегія розвитку експорту продукції сільського господарства, харчової та переробної промисловості України до 2026 року», «Стратегія низьковуглецевого розвитку до 2050 року» тощо.

Однак визначені у вище зазначених стратегіях загальні напрями та способи розв'язання проблем інноваційного розвитку і розбудови інноваційної інфраструктури в країні реалізувати складно:

– збільшення фінансування наукових досліджень (натомість у 2020 р. у зв'язку з поширенням гострої респіраторної хвороби COVID-19, спричиненої коронавірусом SARS-CoV-2 повністю секвестровано видатки на НДДКР, припинено фінансування Фонду розвитку інновацій);

– покращення якості освіти (на нашу думку, враховуючи практичний досвід, у ситуації, що склалася, й відповідно до сьогоденних реалій у сфері освіти цього не відбувається).

На думку вченої І. Підричєвої «державні витрати на науку та інновації слід вважати не бюджетними видатками, а національною інвестицією» [1, с. 38; 7, с. 16]. Незважаючи на ситуацію, багато вітчизняних науковців активно підтримують розвиток науки й освіти, постійно порушуючи питання інноваційного розвитку у всіх сферах життя.

З огляду на ситуацію в країні, може бути запропоновано посилити відповідальність державних органів за відповідні напрями:

1) підприємництво (Міністерство розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства, Міністерство фінансів, Міністерство юстиції, Комітет Верховної Ради з питань економічного розвитку);

2) наука, технології, інновації, космос (Міністерство освіти і науки, Міністерство розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства, Міністерство цифрової трансформації, Державне космічне агентство, Комітет Верховної Ради з питань освіти, науки та інновацій);

3) освіта, навчання (Міністерство освіти і науки, Міністерство культури та інформаційної політики України, Комітет Верховної Ради з питань освіти, науки та інновацій, Комітет Верховної Ради з питань молоді і спорту) [1].

В країні потрібно створити ефективний координуючий орган, здатний розробити єдину стратегію інноваційного розвитку з участю усіх міністерств, відомств і бізнес-еліти в умовах економічних можливостей, порівнянних з фінансовими й технологічними. У «Стратегії розвитку сфери інноваційної діяльності на період до 2030 року» таку стратегію названо крос-секторальним документом, який одночасно спрямований на розвиток інноваційної діяльності в усіх сферах економіки (табл. 1).

Крім того, необхідно забезпечити виконання функцій управління діяльністю такого органу – планування (розробка стратегій), організацію і контроль. Бізнес наразі потребує виваженого контролю, відновлення довіри до державних інституцій, партнерської взаємодії, рішучих дій влади. Однак, як показує практика, багато підприємців в Україні не мають навичок планувати, розробляти стратегії, місії і втілювати їх у життя, а короткострокове планування, відсутність стратегічного бачення, корупційні діяння переважають у багатьох видах вітчизняного бізнесу. До того ж, з появою пандемії, горизонт планування для усіх різко скоротився і дово-

Таблиця 1

**Прогнозні рішення у досягненні цільових показників
Стратегії розвитку сфери інноваційної діяльності до 2030 р.**

Бізнес
Підвищення мотивації бізнесу до наукових досліджень і науково-технічних (експериментальних) розробок та інноваційної діяльності; бізнес як потенційний замовник інновацій; створення мережі конкурентоспроможних інноваційних підприємств для співробітництва з міжнародними високотехнологічними компаніями; об'єднання промислових підприємств із закладами професійної (професійно-технічної) освіти у кластери
Влада
Створення сприятливого нормативно-правового поля; збільшення обсягів фінансування R&D; створення у межах населених пунктів місць, призначених для розгортання інтелектуальної, творчої діяльності, раціоналізаторського руху, розвитку креативних індустрій; державна підтримка винахідників та підприємців; запровадження європейських технічних стандартів; підтримка стартапів

* Побудовано за даними джерела [8].

диться концентруватися на питаннях виживання й адаптації. Велика кількість стратегій не виправдують себе, адже часто вони не координуються між собою та невзаємоув'язані, до того ж, не мають практичної підтримки.

На нашу думку, основною проблемою неможливості активного інноваційного розвитку, є невміння й неготовність планувати своє бізнес-, владне-, власне майбутнє. Нам доводиться жити за вдалим, правильним, але чужим сценарієм. Ми можемо захоплюватися місіями провідних компаній світу: «упорядкувати всю наявну в світі інформацію і забезпечити до неї швидкий і зручний доступ» (Google), «стати платформою для спілкування людей у реальному часі» (Skype), «дати можливість

кожній людині і кожній організації на планеті домогтися більшого» (Microsoft), але зараз, тридцять років поспіль і ще у недалекому майбутньому, наші державно-владні та бізнесові інститути не готові (фінансово, економічно, інституційно, морально, фахово) підтримувати культуру розробки і досягнення стратегій.

На жаль, вагомих результатів ефективної співпраці бізнесу та наукових інститутів поки мало, тоді як вдалим прикладом може слугувати підтримка останніх у розбудові стартап екосистеми, вибудовування науково-виробничих кластерів тощо. Деякі сьогоденні переваги від такої взаємодії відображено у табл. 2.

Таблиця 2

Матриця застосування технічних інновацій за напрямками розвитку

B2C споживче кредитування, сільське господарство	B2B електронні бізнес-платежі, інтернет-рітейл	B2G сплата податків
C2B електронна комерція, оренда, транспорт, безготівка, конкурентний бізнес	C2G електронні державні платежі	C2C обговорення і вирішення будь-яких проблем у реальному часі
G2C е-освіта, електронні соціальні виплати, пенсії, субсидії; оплата товарів і послуг картою, браслетом, каблучкою, QR-кодом; безпека; відновлення довіри до державних інституцій	G2B cashless economy (зниження тіншового сектору економіки, розвиток платіжної інфраструктури, прозорі й ефективні закупівлі)	G2G відкритий доступ, прозорість, зменшення витрат на обслуговування готівкових розрахунків

Висновки та рекомендації. У даному дослідженні здійснено критичний огляд досягнень цільових показників Стратегії розвитку сфери інноваційної діяльності й інших державних програм. Визначено переваги та важливість стратегічного інноваційного розвитку підприємництва для суспільства і держави.

Вважаємо за необхідне створення координуючого органу, здатного розробити і проконтролювати виконання єдиної стратегії інноваційного розвитку за участю усіх міністерств і відомств в умовах українських економічних можливостей, порівнян-

них з фінансовими й технологічними. На нашу думку, саме форсайт інноваційного розвитку підприємництва України зможе змінити спорадичні скалярні дії з його підтримки на векторні.

Література

1. Підоричева І. Ю. Україна у науково-технологічному та інноваційному просторах Європейського Союзу: проблеми, позитивні зрушення та напрями інтеграції. *Економічний вісник Донбасу*. 2020. № 2(60). С. 36-52. doi: [https://doi.org/10.12958/1817-3772-2020-2\(60\)-36-52](https://doi.org/10.12958/1817-3772-2020-2(60)-36-52). 2. Ляшенко В. І., Ковчуга Л. І. Рівень

інноваційної діяльності промислових підприємств: методичний підхід до оцінки. *Економіка промисловості*. 2018. № 4. С. 87-101. doi: <https://doi.org/10.15407/econindustry2020.01.031>. 3. **Колосов А. М.** Структурно-економічні аспекти стратегії реінтеграції Донбасу. *Вісник економічної науки України*. 2020. № 1(38). С. 79-85. doi: [https://doi.org/10.37405/1729-7206.2020.1\(38\).79-85](https://doi.org/10.37405/1729-7206.2020.1(38).79-85). 4. **Ляшенко В. І., Петрова І. П.** Стратегування в системі державного управління: виклики сьогодення та науково-експертні платформи. *Вісник економічної науки України*. 2020. № 1(38). С. 86-96. doi: [https://doi.org/10.37405/1729-7206.2020.1\(38\).86-96](https://doi.org/10.37405/1729-7206.2020.1(38).86-96). 5. **Вишневецький А. С.** Национальная цифровая платформа: перспективы создания в Украине. *Вісник економічної науки України*. 2020. № 1(38). С. 219-223. doi: [https://doi.org/10.37405/1729-7206.2020.1\(38\).219-223](https://doi.org/10.37405/1729-7206.2020.1(38).219-223). 6. **Сайт** Міністерства цифрової трансформації України. URL: thedigital.gov.ua/. 7. **Заключний** звіт незалежного європейського аудиту національної системи досліджень та інновацій України. Інструмент політичної підтримки програми «Горизонт 2020». Європейська Комісія. 2017. 81 с. 8. **Стратегія** розвитку сфери інноваційної діяльності на період до 2030 року/ URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/526-2019-%D1%80#Text>. 9. **European Research Area (ERA)**. European Commission. 2020. URL: https://ec.europa.eu/info/research-and-innovation/strategy/era_en. 10. **I3E** керівництво з методології інновацій. Просування інновацій у промисловій інформатиці та в секторах вбудованих систем за допомогою створення мереж. I3E Консорціум; South East Europe Transnational Cooperation Programme. URL: http://www.i3e.eu/innovation/MGI_low_UA.pdf

References

1. Pidoricheva, I. Yu. (2020). Ukraine u naukovotekhnolohichnomu ta innovatsiinomu prostorakh Yevropeiskoho Soiuzu: problemy, pozytyv-ni zrushennia ta napriamy intehratsii [Ukraine in the scientific-technological and innovative spaces of the European Union: problems, positive changes and directions of integration]. *Ekonomichnyi visnyk Donbasu – Economic Herald of the Donbas*, 2(60), pp. 36-52. doi: [https://doi.org/10.12958/1817-3772-2020-2\(60\)-36-52](https://doi.org/10.12958/1817-3772-2020-2(60)-36-52) [in Ukrainian].

2. Liashenko, V. I. & Kovchuga, L. I. (2018). The level of innovative activity of industrial enterprises: a methodical approach to evaluation. *Ekonomika promyslovosti*, 4, pp. 87-101. doi: <https://doi.org/10.15407/econindustry2020.01.031> [in Ukrainian].

3. Kolosov, A. M. (2020). Strukturno-ekonomichni aspekty stratehii reintehratsii Donbasu [Structural and economic aspects of the Donbass reintegration strategy]. *Visnyk ekonomichnoi nauky Ukrainy*, 1(38), pp. 79-85. doi: [https://doi.org/10.37405/1729-7206.2020.1\(38\).79-85](https://doi.org/10.37405/1729-7206.2020.1(38).79-85) [in Ukrainian].

4. Liashenko, V. I. & Petrova, I. P. (2020). Stratehuvannia v systemi derzhavnoho upravlinnia: vyklyky sohodennia ta naukovotekhnolohichni platformy [Strategies in the system of public administration: current challenges and scientific and expert platforms]. *Visnyk ekonomichnoi nauky Ukrainy*, 1(38), pp. 86-96. doi: [https://doi.org/10.37405/1729-7206.2020.1\(38\).86-96](https://doi.org/10.37405/1729-7206.2020.1(38).86-96) [in Ukrainian].

[//doi.org/10.37405/1729-7206.2020.1\(38\).86-96](https://doi.org/10.37405/1729-7206.2020.1(38).86-96) [in Ukrainian].

5. Vyshnevskiy, A. S. (2020). Natsional'naya tsifrovaya platforma: perspektivy sozdaniya v Ukraine [National digital platform: prospects for creation in Ukraine]. *Visnyk ekonomichnoi nauky Ukrainy*, 1(38), pp. 219-223. doi: [https://doi.org/10.37405/1729-7206.2020.1\(38\).219-223](https://doi.org/10.37405/1729-7206.2020.1(38).219-223) [in Russian].

6. **Sait** Ministerstva tsyfrovoi transformatsii Ukrainy [Site of the Ministry of Digital Transformation of Ukraine]. Retrieved from thedigital.gov.ua/ [in Ukrainian].

7. European Commission. (2017). Final report of an independent European audit of Ukraine's national research and innovation system. The political support tool for the Horizon 2020 program [in Ukrainian].

8. **Stratehiia rozvytku sfery innovatsiinnoi diialnosti na period do 2030 roku** [Strategy for the development of innovation for the period up to 2030]. (2019). Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/526-2019-%D1%80#Text> [in Ukrainian].

9. European Commission. (2020). European Research Area (ERA). European Commission. Retrieved from https://ec.europa.eu/info/research-and-innovation/strategy/era_en.

10. **I3E** kerivnytstvo z metodolohii innovatsii. Prosuvannia innovatsii u promyslovii informatytsi ta v sektorakh vbudovanykh system za dopomohoiu stvorennia merezh [I3E kerivnytstvo z metodolohii innovatsii. Prosuvannia innovatsii u promyslovii informatytsi ta v sektorakh vbudovanykh system za dopomohoiu stvorennia merezh]. I3E Konsortsyum; South East Europe Transnational Cooperation Programme. Retrieved from http://www.i3e.eu/innovation/MGI_low_UA.pdf.

Падерін І. Д., Горященко Ю. Г. Стратегічні пріоритети інноваційного розвитку підприємництва

У статті здійснено критичний огляд досягнень цільових показників Стратегії розвитку сфери інноваційної діяльності та інших державних програм. Визначено переваги та важливість стратегічного інноваційного розвитку підприємництва для суспільства і держави. Підкреслено виключну роль планування у системі управління інноваційним розвитком. Вказано на існуючі протиріччя між загальними напрямками та способами розв'язання проблем інноваційного розвитку (фінансування R&D, розвиток освіти тощо). Представлено матрицю застосування технічних інновацій за напрямками розвитку B2, C2, G2. Надано оцінку таймлайн проектам Міністерства цифрової трансформації, Міністерства освіти і науки, Національного банку України та інших державних органів, що регулюють інноваційний розвиток у країні.

Доведено важливість посилення функції контролю в управлінні інноваційним розвитком підприємництва, зокрема, підсилення відповідальності державних органів за пріоритетні напрями: підприємництво, наука, технології, інновації, космічна галузь, освіта.

Запропоновано створення координуючого органу, здатного розробити і проконтролювати виконання єдиної стратегії інноваційного розвитку за участю усіх міністерств і відомств в умовах реальних українських

економічних можливостей, порівнянних з фінансовими й технологічними.

Ключові слова: інновації, стратегія, прогноз, інноваційний розвиток, підприємництво, інноваційна діяльність.

Paderin I., Horiashchenko Y. Strategic Priorities for Innovative Development of Entrepreneurship

The article provides a critical review of the achievement of the target indicators of the Strategy for the Development of the Sphere of Innovation and other government programs. The advantages and importance of strategic innovative development of entrepreneurship for society and the state are determined. The exclusive role of planning in the management system for innovative development is emphasized. The existing contradictions between the general directions and methods of solving the problems of innovative development (financing of R&D, development of education, etc.) are emphasized. The matrix of application of technical innovations in the areas of development B2, C2, G2 is presented. The timeline projects of the Ministry of Digital Transformation, the Ministry of Education, the National Bank of Ukraine and other state bodies regulating innovative development in the country are assessed.

The importance of strengthening the control function in managing the innovative development of entrepreneurship has been proven, in particular, strengthening the responsibility of government bodies in priority areas: entrepreneurship, science, technology, innovation, space industry, education.

It is proposed to create a coordinating body capable of developing and monitoring the implementation of a unified strategy for innovative development with the participation of all ministries and departments in the context of real Ukrainian economic opportunities, comparable to financial and technological ones.

Keywords: innovation, strategy, forecast, innovative development, entrepreneurship, innovative activity.

Падерин И. Д., Горященко Ю. Г. Стратегические приоритеты инновационного развития предпринимательства

В настоящей статье осуществлен критический обзор достижений целевых показателей Стратегии развития сферы инновационной деятельности и других государственных программ. Определены преимущества и важность стратегического инновационного развития предпринимательства для общества и государства. Подчеркнута исключительная роль планирования в системе управления инновационным развитием. Указано на существующие противоречия между общими направлениями и способами решения проблем инновационного развития (финансирование R&D, развитие образования и др.). Представлена матрица применения технических инноваций по направлениям развития B2, C2, G2. Дана оценка таймлайн проектам Министерства цифровой трансформации, Министерства образования и науки, Национального банка Украины и других государственных органов, регулирующих инновационное развитие в стране.

Доказана важность усиления функции контроля в управление инновационным развитием предпринимательства, в частности, усиления ответственности государственных органов по приоритетным направлениям: предпринимательство, наука, технологии, инновации, космическая отрасль, образование.

Предложено создание координирующего органа, способного разработать и проконтролировать выполнение единой стратегии инновационного развития с участием всех министерств и ведомств в условиях реальных украинских экономических возможностей, сопоставимых с финансовыми и технологическими.

Ключевые слова: инновации, стратегия, прогноз, инновационное развитие, предпринимательство, инновационная деятельность.

Стаття надійшла до редакції 19.01.2021

Прийнято до друку 16.03.2021

Л. В. Олексенко,
кандидат економічних наук, доцент,
ORCID 0000-0002-9620-3077,
e-mail: liliyaolek@ukr.net,

ТОВ «Інститут інноваційної біоекономіки», м. Київ

РОЗВИТОК ІНФРАСТРУКТУРИ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІННОВАЦІЙНОЇ СИСТЕМИ

Постановка проблеми. Інноваційна інфраструктура є ядром національної інноваційної системи. Функціонування інноваційної інфраструктури сприяє розширенню міри дифузності (масштабності поширення) і реалізації потенціалу нововведення. Ця складова національної інноваційної системи спрямована на сприяння інноватору в подоланні різного роду проблем, пов'язаних з передбачуваними значними перетвореннями в системі, що сприймає нововведення.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Науково-теоретичні основи діяльності інноваційної інфраструктури сформовані такими вченими, як О. І. Амоша, В. М. Геєць, Є. С. Годунова, В. П. Ільчук, І. О. Іртищева, А. І. Сидорова, В. П. Семиноженко, В. П. Соловійов, М. Г. Чумаченко та ін. Незважаючи на глибину здійснених теоретичних досліджень і формування сучасної інноваційної інфраструктури в Україні, залишається ще багато невирішених проблем.

Метою статті є аналіз інноваційної інфраструктури національної інноваційної системи та дослідження виробничо-технологічних об'єктів інноваційної інфраструктури.

Виклад основного матеріалу дослідження. В економічний обіг термін «інфраструктура» (від латинських слів *infra* – нижче і *structura* – будова, розташування) введено в середині ХХ століття вченим із США П. Н. Розенштейн-Роданом [1]. Він розумів під інфраструктурою умови, що сприяють розвитку суспільного виробництва і необхідні для «обслуговування обороту капіталу в галузях економіки», спрямованих на задоволення потреб населення.

Інноваційну інфраструктуру можна визначити як організаційно-економічний комплекс, що безпосередньо забезпечує умови ефективної реалізації нововведень господарюючими суб'єктами. Необхідно зазначити, що її об'єкти не є «виробниками» інновацій, а забезпечують їх створення та розповсюдження. У даному контексті доречно сформулювати основні критерії віднесення окремих елементів інноваційної системи до інфраструктури:

1. Просування нововведення в практику (крім виготовлення).
2. Економічна відособленість об'єктів інфраструктури.

В інноваційній інфраструктурі можна виділити кілька функцій (табл. 1).

Таблиця 1

Функції інноваційної інфраструктури (складено автором)

Функція	Характеристика
Забезпечуюча	Забезпечення умов для ефективної організації інноваційної діяльності
Стимулююча	Стимулювання інноваційного розвитку за рахунок ефективної організації циклу «виникнення нововведення – впровадження нововведення – поширення нововведення – вдосконалення нововведення»
Інтеграційна	Інтеграція наукового та підприємницького сектору, що сприяє прискоренню процесу перетворення нововведень в інновації
Соціальна	Створення додаткових робочих місць за рахунок малого інноваційного бізнесу, зростання добробуту населення, вирішення екологічних проблем

Основними елементами інноваційної інфраструктури є технопарки, наукові парки, технополіси, бізнес-інкубатори, інноваційно-технологічні центри, індустріальні парки, бізнес-інноваційні, телекомунікаційні та торгові мережі, консалтингові фірми, фінансові структури та інші. Об'єкти інноваційної інфраструктури згруповані за трьома підсистемами (табл. 2).

Об'єкти інноваційної інфраструктури взаємопов'язані між собою технологічно і економічно.

Зупинимося більш детально на виробничо-технологічних об'єктах інноваційної інфраструктури.

На початку 90-х років ХХ століття інноваційна діяльність в Україні не розглядалась як інструмент вирішення організаційно-економічних завдань і не знаходилась у центрі уваги уряду. Спроба здійснити перший економіко-технологічний експеримент щодо формування інноваційних структур у нашій країні датується 1994 р., коли був виданий Указ Президента України про створення на Львівщині територіального інноваційного центру «Броди». Однак унаслідок неузгодженостей з місцевою владою цей перспективний проєкт не реалізовано.

Таблиця 2

Класифікація об'єктів інноваційної інфраструктури
(складено автором на основі джерел [2-4])

Призначення	Складові інноваційної інфраструктури	Об'єкти інноваційної інфраструктури
Матеріально-технічне забезпечення інноваційної діяльності	Виробничо-технологічна	Технополіси, технопарки, наукові парки, індустріальні парки, бізнес-інкубатори, наукогради та регіони науки, центри колективного користування високотехнологічним устаткуванням
	Дослідно-конструкторська	Науково-технологічні центри, лабораторії, проєктні інститути, проєктно-конструкторські бюро, дослідно-експериментальні полігони, технологічні центри
Ресурсне забезпечення інноваційної діяльності	Фінансова	Фонди технологічного (інноваційного) розвитку, фонди приватних інвесторів, венчурні фонди, спеціалізовані лізингові компанії
	Інформаційна	Центри науково-технічної інформації, науково-технічні бібліотеки, інформаційні мережі, інтернет, депозитарна система
	Кадрова	Заклади вищої та середньої освіти з підготовки фахівців, центри та учбові заклади з підготовки та перепідготовки фахівців у сфері інноваційної діяльності
Загальносистемне забезпечення інноваційної діяльності	Нормативно-правова	Закони України стосовно інноваційної діяльності, податкове законодавство щодо інноваційних підприємств, система митного регулювання експортно-імпортних відносин у сфері інноваційної діяльності, державні та місцеві нормативні акти щодо функціонування інноваційних підприємств
	Експертно-сертифікаційна	Патентні відомства, лабораторії і установи з правами проведення експертизи та реєстрації інноваційних проєктів і сертифікації інноваційної продукції
	Консалтингова	Центри трансферу технологій, маркетинговий інноваційний консалтинг, торгові мережі, виставкові комплекси, рекламні агентства та фірми

Формування нормативно-організаційного забезпечення створення і функціонування інноваційно-технічних структур фактично було розпочато Розпорядженням Президента України від 23 січня 1996 р. №17/96-рп «Питання створення технопарків та інноваційних структур інших типів» [5], затвердженим Постановою Кабінету Міністрів України №549 «Положення про порядок створення і функціонування технопарків та інноваційних структур інших типів» від 22 травня 1996 р. [6].

Першим інноваційним центром, що відповідає нормативним вимогам, став Трускавецький валеологічний інноваційний центр (ТВІЦ), який офіційно зареєстровано на початку 1998 р.

У 1999 р. був прийнятий Закон України «Про спеціальну економічну зону туристсько-рекреаційного типу «Курортполіс Трускавець» [7] і створено перший технополіс в Україні, базовою інноваційною компонентою якого став ТВІЦ.

Успішно діючою інноваційною структурою є Асоціація «Львів-Технополіс», яка об'єднує понад 10 інноваційних фірм і малих підприємств; розроблена в Харківській області регіональна програма інноваційного розвитку виробничої та соціально-економічної сфери «Технокрай», яка передбачає комплексний підхід до технологічного переобладнання виробництва, створення сучасної транспортної та комунікаційної інфраструктури, вирішення екологічних проблем [8].

Нові можливості розвитку інноваційної діяльності з'явилися завдяки прийнятому Верховною Ра-

дою України в 1999 р. Закону України «Про спеціальний режим інвестиційної й інноваційної діяльності технологічних парків», згідно з яким технопарк являє собою юридичну особу або групу юридичних осіб, що діють відповідно до договору про спільну діяльність без створення юридичної особи та без об'єднання вкладів з метою створення організаційних засад виконання проєктів технологічних парків з виробничого впровадження наукоємних розробок, високих технологій та забезпечення промислового випуску конкурентоспроможної на світовому ринку продукції [9]. Він визначає організаційно-правові й економічні принципи діяльності технопарків та виконання ними інноваційних проєктів, поширюється на технологічні парки, їх учасників, дочірні й спільні підприємства, що виконують інвестиційні та інноваційні проєкти за пріоритетними напрямками діяльності технологічних парків.

Відповідно до Закону держава має надавати технопаркам істотні пільги з оподаткування інвестиційної та інноваційної діяльності шляхом акумуляції на спеціальних рахунках сум податку на додану вартість і податку з прибутку, одержаних під час виконання інвестиційних та інноваційних проєктів, митних операцій та валютного регулювання. Ці кошти мають бути використані для розвитку науково-технічної діяльності. Спеціальний режим оподаткування поширюється тільки на інноваційні проєкти технопарків, які відповідним чином зареєс-

тровані й реалізуються в рамках затверджених ними пріоритетних напрямів.

Законом також передбачено подовження терміну експортно-імпорتنних платежів із 90 до 150 днів. Для реалізації проєктів технологічних парків було передбачено запровадження бюджетної програми державної підтримки діяльності технологічних парків шляхом повного чи часткового (до 50%)

безвідсоткового кредитування проєктів технологічних парків і повної чи часткової компенсації відсотків, сплачуваних виконавцями проєктів технологічних парків комерційним банкам та іншим фінансово-кредитним установам за кредитування проєктів технологічних парків [10].

Згідно з вищезазначеним Законом на 1 січня 2021 р. в Україні функціонують 16 технопарків (табл. 3).

Таблиця 3

Технологічні парки України [4; 11]

Технопарк	Дата реєстрації
1. «Інститут електрозварювання ім. Є. О. Патона» (м. Київ)	Липень 2000 р.
2. «Інститут монокристалів» (м. Харків)	Липень 2000 р.
3. «Напівпровідникові технології і матеріали, оптоелектроніка та сенсорна техніка» (м. Київ)	Червень 2001 р.
4. «Вуглемаш» (м. Донецьк)	Листопад 2001 р.
5. «Інститут технічної теплофізики» (м. Київ)	Вересень 2002 р.
6. «Укрінфотех» (м. Київ)	Листопад 2002 р.
7. «Київська політехніка» (м. Київ)	Червень 2003 р.
8. «Інтелектуальні інформаційні технології» (м. Київ)	Грудень 2003 р.
9. «Яворів» (Львівська область)	Серпень 2007 р.
10. «Агротехнопарк» (м. Київ)	Жовтень 2007 р.
11. «Текстиль» (м. Херсон)	Грудень 2007 р.
12. «Машинобудівні технології» (м. Дніпро)	Листопад 2008 р.
13. «Наукові і навчальні прилади» (м. Суми)	Жовтень 2010 р.
14. «Ресурси Донбасу» (м. Донецьк)	Жовтень 2010 р.
15. «Український мікробіологічний центр синтезу та новітніх технологій» (УМБІЦЕНТ) (м. Одеса)	Жовтень 2010 р.
16. «Еко-Україна» (м. Донецьк)	Жовтень 2010 р.

Усі технопарки України можна розділити на три категорії:

- створені при вищих навчальних закладах, науково-дослідних інститутах без будь-якої підтримки держави та не мають ніяких пільг (технопарк «Львівська політехніка»);
- функціонуючі в спеціальних економічних зонах (СЕЗ) та яким надані пільги як й іншим підприємствам СЕЗ (технопарк «Яворів»);
- створені на базі великих наукових центрів чи вузів, що мають потужні дослідницькі підрозділи, підпадають під дію Закону України «Про спеціальний режим інвестиційної та інноваційної діяльності технологічних парків» і користуються спеціальними пільгами (технопарк «Інститут електрозварювання ім. Є. О. Патона», технопарк «Інститут монокристалів», технопарк «Напівпровідникові технології та матеріали, оптоелектроніка та сенсорна техніка», технопарк «Вуглемаш», технопарк «Інститут технічної теплофізики», технопарк «Укрінфотех», технопарк «Інтелектуальні інформаційні технології», технопарк «Київська політехніка»).

Практика створення та функціонування українських технопарків, поряд з іншими інноваційними структурами, має свої особливості. Так, перевага надавалася створенню технопарків з наданням їм додаткових пільг як вільним економічним зонам. Усі технопарки були організовані на базі дослідницьких

центрів, які працювали високоефективно, мали багаторічний досвід впровадження своїх розробок у практику, користувалися величезним науковим авторитетом у світі. Ще одна відмінність українських технопарків – це досить чітка профільна спеціалізація.

Одним із важливих принципів побудови технопарків в Україні є використання їх як накопичувачів додаткових коштів і спрямування їх на наукові дослідження, конструкторські розробки та створення дослідних зразків. Це означає, що існуючі технопарки виконують завдання держави і регіональних органів влади щодо цільової підтримки наукового забезпечення високотехнологічних напрямів розвитку виробництва, користуються деякими пільгами і преференціями, при тому, що реальний механізм фінансування їхньої діяльності з боку держави практично відсутній.

Порядок створення і функціонування технопарків України – прерогатива Комісії з органів діяльності технологічних парків та інноваційних структур інших типів на чолі з віцепрем'єром уряду [12, с. 320-321].

Законодавчими актами передбачено утворення двох видів організаційних форм технопарків в Україні: вид А – юридична особа, створюється в установленому порядку (підприємство, об'єднання підприємств, господарські товариства); вид Б – без

утворення юридичної особи, на основі договору про спільну діяльність. Статут інноваційної діяльності для виду А і договір про спільну діяльність подаються в Комісію з організації технологічних парків й інноваційних структур інших типів для підготовки Експертного висновку і пропозицій про надання відповідного статусу [6].

В Україні всі діючі технопарки створені за типом Б і мають таку типову структуру управління (див. рисунок) [13, с. 88-89].

Функції, які виконують органи управління технопарку, наведено в табл. 4.

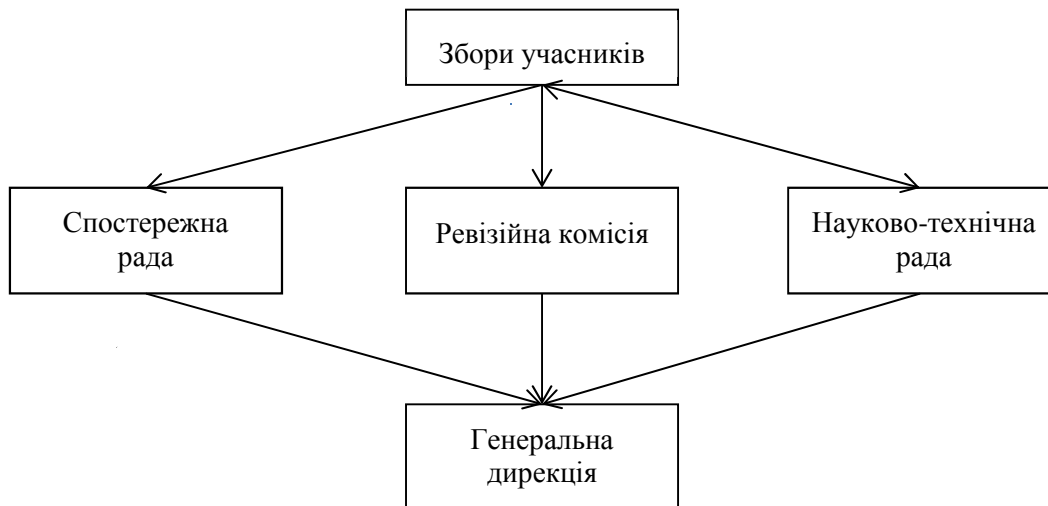

Рисунок. Схема управління технопарку [13, с. 89]

Таблиця 4

Функції органів управління технопарку [14]

Органи управління	Функції органів управління
Збори учасників	Визначення пріоритетних напрямів діяльності технопарку і затвердження його планів та звітів про їх виконання; обрання та відкликання членів Спостережної ради; обрання та відкликання членів виконавчого органу та Ревізійної комісії; затвердження результатів діяльності технопарку, звітів і висновків Ревізійної комісії; прийняття рішення про припинення діяльності технопарку, призначення ліквідаційної комісії, затвердження ліквідаційного балансу
Спостережна рада	Представлення інтересів учасників у період між проведенням загальних зборів, контроль і регулювання діяльності Генеральної дирекції
Ревізійна комісія	Контроль за фінансово-господарською діяльністю Генеральної дирекції
Науково-технічна рада	Визначення перспектив розвитку технопарку і здійснення координації роботи з реалізації перспективних планів; розробка і затвердження пріоритетних напрямів діяльності технопарку; аналіз і прийняття рішень з питань, що стосуються пріоритетних напрямів діяльності технопарку; методологічно-правова підтримка проєктів; методологічне і економічне обґрунтування проєктів; технологічне обґрунтування проєктів
Генеральна дирекція	Безпосередня організація діяльності технопарку, крім того, що належить до компетенції загальних зборів та Спостережної ради

Для контролю за діяльністю технопарків створена міжвідомча Робоча група, яка повинна здійснювати щорічний моніторинг виконання проєктів технопарків.

За час розвитку українських технопарків можна виділити період стабільності (2000-2004 рр.) та порушення зобов'язань з боку держави (починаючи з 2005 р.) [15].

Головні недоліки в діяльності українських технопарків пов'язані з дефіцитом фінансів, недостатньою державною підтримкою, відсутністю суміжної інфраструктури, яка дозволила б інвестору, вченим і потенційному замовникові знаходити один одного, недосконалістю законодавства, дефіциту компетентного менеджменту [10].

Державна підтримка технопарків [16, с. 70]

Вид підтримки	Закон України «Про спеціальний режим інноваційної діяльності технологічних парків» [17]	Закон України «Про внесення змін до Закону України «Про спеціальний режим інноваційної діяльності технологічних парків» та інших законів України №3333-XIV від 12.01.2006 р. [18]	Податковий кодекс [19]	Пропозиції технопарків
Цільова субсидія				
Звільнення від перерахування до бюджету: – податку на прибуток	Діяла	Діяла	Скасована	Запровадити
– ПДВ	Діяла	Скасована	Скасована	Запровадити
– мита	Діяла	Діяла	Діє	Запровадити
– ПДВ при імпорті товарів	Діяла	Скасовано	Скасовано	Запровадити
Сплата ПДВ податковим векселем при імпорті нового обладнання, устаткування та комплектуючих – 720 днів, матеріалів – 180 днів	-	Дія призупинилась в 2008-2009 рр.	Скасована	-
Фінансова підтримка проектів технопарків				
Повне або часткове безвідсоткове кредитування	-	Не виконувалась	Скасована	Запровадити
Повна або часткова компенсація відсотків за кредитами	-	Не виконувалась	Скасована	Запровадити
Прискорена амортизація основних фондів	Діяла	Діяла	Скасована	Запровадити

Завдяки глобалізації спостерігається тенденція співпраці технопарків із ТНК, створення спільних технопарків кількома країнами – інтертехноконсорціумів. Прикладом може слугувати ряд спільних із Китаєм технопарків, зокрема Цзинаньський парк високотехнологічного співробітництва України і КНР. Серед спільних українсько-китайських науково-технічних проектів, що реалізуються в даний час у рамках Українсько-китайського технопарку, такі: технологія і обладнання з вирощування кристалів, гідрорізуюча установка, технологія й обладнання з переробки відходів у дизельне паливо, розробка оптоелектронних і лазерних технологій для нетрадиційних методів діагностики і терапії серцево-судинної системи людини, безпілотний авіаційний комплекс, проекти з направлення китайських студентів в Україну для навчання, спільний проєкт зі створення Українсько-китайського технічного університету тощо.

У червні 2011 р. в рамках євро регіону «Слобожанщина» було створено спільний українсько-російський технопарк у сфері енергозбереження та нанотехнологій. Структура Українсько-російського технопарку така:

- міжнародний центр трансферу технологій «Інтегро» – офісно-лабораторна будівля для розміщення інноваційних компаній та представництв міжнародних корпорацій;
- бізнес-інкубатор «Колиска геніїв» для розміщення Start-Up компаній;
- центр патентних досліджень і бенчмаркінгу;

- постійно діюча виставка інноваційних розробок «Енергія росту»;
- дата-центр «Інтерком» для аутсорсингу інформаційно-комунікаційних послуг;
- рекрутингове агентство;
- фонд посівних інвестицій «Бізнес-старт»;
- венчурний фонд «Слобожанські інновації»;
- центр прототипування та колективного доступу до високотехнологічного обладнання «Впровадження»;
- центр маркетингових послуг та субконтракції;
- лабораторії і досвідчені виробництва, що створюються інноваційними компаніями на території технопарку [10].

У планах розвитку до 2020 р., що розроблені Європейським Союзом і більшістю країн, які охоплюються «Європейською політикою сусідства», визначається перехід до інноваційної економіки. У реалізації цієї мети важливе значення мають наукові парки [20, с. 103].

Діяльність наукових парків в Україні розпочалася в 2006 р., коли Верховною Радою України було прийнято Закон України «Про науковий парк «Київська політехніка» [21]. Цей закон мав пілотне значення для формування нормативних правил і основних засад діяльності наукових парків. Згідно з цим законом науковий парк визначають як договірне об'єднання суб'єктів господарювання, створене з метою організації, координації та контролю процесу виконання проектів наукового парку.

У 2009 р. Верховною Радою України було ухвалено Закон України «Про наукові парки» [22], який дає визначення усім науковим паркам і регулює процедуру їх створення, особливості діяльності, органи управління та визначає їх державну підтримку.

Науковим парком є юридична особа, що створюється з ініціативи вищого навчального закладу та/або наукової установи шляхом об'єднання внесків засновників для організації, координації, контролю процесу розроблення і виконання проектів наукового парку.

На 1 січня 2021 р. в Україні функціонують 36 наукових парків [11]:

1. Корпорація «Науковий парк Київський університет імені Тараса Шевченка».
2. Корпорація «Науковий парк Миколаївського національного аграрного університету «АГРОПЕРСПЕКТИВА».
3. Науковий парк «Інноваційно-інвестиційний кластер Тернопілля».
4. Науковий парк «ФЕД».
5. Науковий парк «Синергія».
6. Науковий парк «Наукоград – Харків».
7. Науковий парк Національного університету біоресурсів і природокористування «Стале природокористування та якість життя».
8. Товариство з обмеженою відповідальністю «Науковий парк Київського національного економічного університету».
9. Товариство з обмеженою відповідальністю «Науковий парк «Аерокосмічні інноваційні технології».
10. Товариство з обмеженою відповідальністю «Науковий парк «Енергоефективні технології».
11. Товариство з обмеженою відповідальністю «Науковий парк «Профілактична медицина та охорона праці – новітні системи та технології».
12. Товариство з обмеженою відповідальністю «Науковий парк «Біометричний інноваційно-технологічний кластер «БІТЕК».
13. Товариство з обмеженою відповідальністю «Науковий парк «Центр трансферу технологій цивільного захисту».
14. Товариство з обмеженою відповідальністю «Науковий парк Одеського політехнічного університету».
15. Товариство з обмеженою відповідальністю «Науковий парк «Прикарпатський університет».
16. Науковий парк товариства з обмеженою відповідальністю «Науковий парк Національного технічного університету «Харківський політехнічний інститут».
17. Товариство з обмеженою відповідальністю «Науковий парк «ДонНУ – Поділля».
18. Товариство з обмеженою відповідальністю «Науковий парк Державної екологічної академії післядипломної освіти та управління «ЧОРНОБИЛЬ».

19. Товариство з обмеженою відповідальністю «Науковий парк «Хімічні технології».

20. Товариство з обмеженою відповідальністю «Науковий парк Ужгородський національний університет».

21. Науковий парк «Київська політехніка».

22. Товариство з обмеженою відповідальністю «Науковий парк «Агрозоовет».

23. Товариство з обмеженою відповідальністю «Науковий парк Одеського державного аграрного університету».

24. Товариство з обмеженою відповідальністю «Науковий парк «КАРДІО ПЛЮС».

25. Товариство з обмеженою відповідальністю «Науковий парк Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського «Університетський Арсенал».

26. Товариство з обмеженою відповідальністю «Науковий парк Херсонської державної морської академії «Інновації морської індустрії».

27. Товариство з обмеженою відповідальністю «Науковий парк Львівського університету «Інновації та підприємництво».

28. Науковий парк «Наука і безпека».

29. Товариство з обмеженою відповідальністю «Науковий парк Національної металургійної академії України».

30. Товариство з обмеженою відповідальністю «Науковий парк університетів «Інноваційні технології та кібербезпека».

31. Товариство з обмеженою відповідальністю «Науковий парк Національного університету «Львівська політехніка».

32. Товариство з обмеженою відповідальністю «Науковий парк Національного авіаційного університету».

33. Товариство з обмеженою відповідальністю «Міжнародний медичний науковий парк».

34. Товариство з обмеженою відповідальністю «Науковий парк «AgroUnity».

35. Товариство з обмеженою відповідальністю «Науковий парк «Надійний трубопровідний транспорт енергоносіїв».

36. Товариство з обмеженою відповідальністю «Науковий парк Сумського національного аграрного університету».

Перелік пріоритетних напрямів діяльності наукового парку формується відповідно до Закону України «Про пріоритетні напрями розвитку науки і техніки» [23] та Закону України «Про пріоритетні напрями інноваційної діяльності в Україні» [24] і напрямів діяльності засновників наукового парку та може враховувати потреби регіонального розвитку.

Аналіз розподілу частки кожного з пріоритетних напрямів у загальній кількості зазначених пріоритетів показав, що найбільш поширеним пріоритетом діяльності наукових парків в Україні є сфера інформаційно-комунікаційних технологій – у 13% наукових парків він входить до переліку пріоритетів

(показник округлено до цілого числа). Також більшість наукових парків обрало своїм пріоритетом нанотехнології та наноматеріали, ресурсозберігаючі технології (по 10%), відновлювальні джерела енергії та авіа- і ракетобудування (по 8%). Найменш поширеними є такі напрями: технології сільського господарства та хімічна промисловість (по 3%) і пожежна безпека, системи озброєння, цивільний захист, економічне моделювання (по 1%).

Також можна відзначити, що напрями діяльності наукових парків Київського національного економічного університету та «Центру трансферу технологій цивільного захисту» не відповідають стратегічним пріоритетним напрямам інноваційної діяльності на 2011-2021 рр. Віднести їх до жодного з пріоритетних напрямів розвитку науки і техніки на період до 2020 р. неможливо.

Проблеми, які виникають у діяльності наукових парків, можна розділити на дві групи: проблеми провадження інноваційної діяльності як такої в Україні (відсутність чіткої політики держави щодо інтеграції науки та бізнесу; домінування в українській промисловості низькотехнологічних галузей, для яких характерна стабільність у виробництві продукції та сталість у технологіях; нерозвиненість державної підтримки інноваційної діяльності; відсутність коштів у ВНЗ та наукових установ на утримання інноваційної інфраструктури та ін.) та проблеми, характерні для діяльності саме наукових парків (відсутність кваліфікованих фахівців у сфері трансферу технологій, здатних провести технологічний та економічний аудит наявних розробок, здійснити маркетингові дослідження; ВНЗ не мають необхідної інфраструктури для доведення результатів прикладних досліджень та наукових розробок до рівня, придатного для комерціалізації тощо) [25, с. 72-73].

Суттєве значення для розвитку бізнес-інкубаторів мала Програма розвитку бізнес-інкубаторів в Україні (ПРБІ), яка здійснювалася в 1997-2001 рр. за фінансової підтримки Агентства з міжнародного розвитку США (USAID) [26]. У рамках програми були створені бізнес-інкубатори в Києві та Харкові: дочірнє підприємство МІМ-Київ «Центр розвитку інновацій» (ЦРІ), яке розташовано в Інституті електрозварювання ім. Є. Патона (м. Київ), та Центр розвитку малого бізнесу «Харківські технології» (ЦХТ) в Інституті монокристалів (м. Харків) НАН України. У 2000 р. ПРБІ поширила свою діяльність на м. Славутич, де ЦРІ створив Інкубатор малого бізнесу м. Славутича (ІМБС), у партнерстві з Виконавчим комітетом міської ради м. Славутича, Агентством з розвитку бізнесу в м. Славутичі (АРБ) та Проектом Європейської комісії TACIS EDUR 9804 «Пом'якшення соціальних наслідків закриття Чорнобильської АЕС».

ЦРІ забезпечує постійний зв'язок з компаніями-клієнтами через «бізнес-клуб ЦРІ». Компанії – члени Бізнес-клубу співпрацюють із ЦРІ з 1998 р.

Вони отримують послуги ЦРІ та Бізнес-клубу («віртуальний офіс», консультації, доступ до Інтернет, офісне обладнання та послуги персоналу), створюють спільні проекти, як комерційні, так і грантові. У ЦХТ для оренди призначені спеціальні приміщення, обладнані комп'ютерами, телефонами й іншою офісною технікою. ІМБС також має значні площі для обслуговування мешканців м. Славутича, за рік його діяльності число фірм-клієнтів зросло до 46.

У рамках Програми розвитку бізнес-інкубаторів в Україні у березні 2001 р. створена Програма кредитних гарантій для забезпечення кредитами (від 5 до 50 тис. дол. США) інноваційних компаній з високим технічним і комерційним потенціалом. За рік її функціонування здійснено 12 кредитних проектів загальною сумою 258 754 дол. Фірми – клієнти ІМБС використовують також мікрокредити Фонду мікрокредитування АРБ, Миського благодійного фонду «ЧАЕС-Славутич-розвиток» та Мікрофінансового банку.

Завдяки іноземній фінансовій допомозі в рамках Програми соціальної адаптації військових, звільнених у запас, яка підтримувалася за кошти Сороса, було створено Білоцерківський інноваційний бізнес-інкубатор (БІБІ). Загальна площа приміщень Інкубатора становить понад 2 тис. м². За роки своєї діяльності БІБІ став ефективною структурою з розвитку підприємництва та конкурентного середовища в Білій Церкві та регіоні. Нині фахівці вважають його першим в Україні класичним бізнес-інкубатором.

Реально й ефективно діючою структурою став також бізнес-інкубатор у Державному технічному університеті «Львівська політехніка». У ньому надається характерна для бізнес-інкубаторів допомога (пільгова оренда приміщень, комунікаційні послуги та ін.) новоствореним студентським фірмам.

На сьогодні виділяють декілька видів бізнес-інкубаторів:

– віртуальні бізнес-інкубатори, що пропонують послуги в кіберпросторі. Віртуальний бізнес-інкубатор – це унікальний ІТ-продукт, створений для допомоги підприємцям. Бізнес-інкубатор став надійним інструментом розвитку фінансової та майнової підтримки малого та середнього підприємництва;

– територіально-виробничі комплекси і коопераційні мережі – являють собою об'єднання підприємств, що діють у географічній близькості один від одного в одному галузевому секторі;

– бізнес-інкубатори, орієнтовані на розвиток наукомістких малих підприємств. Зокрема, це так званий інкубатор технологій – наукомістке підприємство, пов'язане з університетом, науково-технологічним парком або інноваційним центром. Його завдання – обслуговування малих інноваційних підприємств, вирощування нових підприємницьких структур, надання їм допомоги у виживанні та успішній діяльності на ранній стадії розвитку;

– венчурні інкубатори, які використовують зонтичний бренд бізнес-інкубатора та налагоджують взаємодію з венчурними інвесторами, органами державної влади, великими компаніями з інших країн [27].

Загалом в Україні інкубаційну діяльність здійснюють 28 інкубаторів. Діє національна програма «Технологічні теплиці – інкубатори для молодих хайтек-підприємців» [28, с. 65].

17 липня 2012 р. за рішенням Кабінету Міністрів України до реєстру Національних проектів як складову Національного пріоритету «Нова інфраструктура» було включено національний проєкт «Індустріальні парки України», метою якого є створення індустріальних парків із сучасною інженерною та сервісною інфраструктурою в різних регіонах України [29].

Індустріальні (промислові) парки (ІП) являють собою визначену ініціатором створення індустріального парку відповідно до містобудівної документації, облаштовану відповідною інфраструктурою території, у межах якої учасники індустріального парку можуть здійснювати господарську діяльність у сфері переробної промисловості, а також науково-дослідну діяльність, діяльність у сфері інформації і телекомунікацій на умовах, визначених законом та договором про здійснення господарської діяльності у межах індустріального парку [30].

Під індустріальним парком слід розуміти територію, спеціально виділену для використання групою промислових підприємств [31, с. 57].

В Україні до Реєстру індустріальних (промислових) парків занесено 48 парків (табл. 6).

Таблиця 6

Індустріальні парки в Україні [32]

Найменування ІП	Ініціатор створення ІП	Строк, на який створено ІП, років	Дата включення до Реєстру	Місцезнаходження ІП	Площа ІП, га
1	2	3	4	5	6
Долина	Долинська міська рада Івано-Франківської області	30	03.02.2014	м. Долина Івано-Франківської області	27,14
Славута	Славутська міська рада Хмельницької області	50	07.02.2014	м. Славута Хмельницької області	50,00
Львівський індустріальний парк «Рясне – 2»	Львівська міська рада	50	07.02.2014	м. Львів, у межах промвузла «Рясне – 2»	23,49
Індустріальний парк «Коростень»	Коростенська міська рада Житомирської області	30	01.04.2014	м. Коростень Житомирської області	42,20
Індустріальний парк «Центральний»	Кременчуцька міська рада Полтавської області	50	01.04.2014 виключено з Реєстру 23.08.2018 (наказ Міністерства економічного розвитку від 23.03.2018 № 1189)	м. Кременчук Полтавської області	168,55
Індустріальний парк «Свема»	Шосткинська міська рада Сумської області	30	06.06.2014	м. Шостка Сумської області	92,00
Індустріальний парк «Соломоново»	ТОВ «Сезпарксервіс» ТОВ «Євромотор», ТОВ «Євроавтотек», ТОВ «РІК»	30	06.06.2014	с. Соломоново Ужгородського району Закарпатської області	66,20
«Перший український індустріальний парк»	ТОВ «Земельний союз»	40	08.07.2014	смт. Велика Димерка Броварського району Київської області	105,00
Індустріальний парк «BIONIC HiLL»	ТОВ «Біонік Девелопмент»	39	01.09.2014	м. Київ	56,74
Індустріальний парк «iPark»	громадяни України Ставніцер Андрій Олексійович, Мушинська Валентина Костянтинівна	49	01.09.2014	с. Візирка Комінтернівського району Одеської області	16,00
Індустріальний парк «Кривбас»	Криворізька міська рада Дніпропетровської області	30	01.09.2014	м. Кривий Ріг Дніпропетровської області	26,03
Індустріальний парк «Тростянець»	Тростянецька міська рада Сумської області	30	14.10.2014	м. Тростянець Сумської області	39,96
Індустріальний парк «Мироцьке»	Іванченко Василь Леонідович	30	30.05.2016	с. Мироцьке Києво-Святошинського району Київської області	33,67

1	2	3	4	5	6
Вінницький індустріальний парк	Вінницька міська рада	30	15.07.2016	м. Вінниця	60,7
Індустріальний парк «ЖИТОМИР-СХІД»	Житомирська міська рада	40	27.10.2016	м. Житомир	24,7324
Індустріальний парк «Новодністровськ»	Новодністровська міська рада	30	13.01.2017	м. Новодністровськ Чернівецької області	15,36
Індустріальний парк «Фастіндастрі»	Фастівська міська рада	30	13.01.2017	м. Фастів Київської області	15,00
Індустріальний парк «Павлоград»	Дніпропетровська обласна державна адміністрація	30	14.02.2017	Павлоградський район Дніпропетровської області	250,00
Яворівський індустріальний парк	Яворівська районна рада	30	26.04.2017	Яворівський район Львівської області	40,00
Індустріальний парк «Золотоноша»	Золотоніська міська рада	30	18.05.2017	м. Золотоноша Черкаської області	39,9285
Кам'янка-Бузький індустріальний парк	Кам'янка-Бузька міська рада	30	31.05.2017	м. Кам'янка-Бузька Львівської області	24,4671
Індустріальний парк «Вінницький кластер холодильного машинобудування»	Вінницька міська рада та ПАТ «Українська пивна компанія»	30	31.05.2017	м. Вінниця	19,2676
Новороздільський індустріальний парк	Новороздільська міська рада	50	15.06.2017	м. Новий Розділ Львівської області	46,4
Індустріальний парк «Нововолинськ»	Нововолинська міська рада	30	30.06.2017	м. Нововолинськ Волинської області	20,0
Індустріальний парк «Лиманський»	Лиманська міська рада	40	30.06.2017	м. Лиман Донецької області	27,5220
Індустріальний парк «СІГМА Парк Яричів»	ТОВ «Індустріальний парк «СІГМА Парк Яричів»	50	04.09.2017	с. Старий Яричів Кам'янка-Бузький район Львівської області	15,7084
Індустріальний парк «Ланнівський індустріальний парк»	ПП «Ланнівський цукровий завод»	49	12.09.2017	селище Ланна Карлівського району Полтавської області	30,7135
Індустріальний парк «Київщина»	ПрАТ «Промислово-технологічний парк «Київщина»	30	25.10.2017	с. Нові Петрівці Вишгородського району Київської області	118,3594
Індустріальний парк «Техносіті»	Костянтинівська міська рада	49	22.02.2018	м. Костянтинівка Донецької області	34,0152
Індустріальний парк «Біла Церква»	ТОВ «Індустріальний парк «Біла Церква 1»	50	13.04.2018	територія Шкарівської сільської ради, Білоцерківський район, Київська область	24,1419
Індустріальний парк «Олександрія»	Олександрійська міська рада Кіровоградської області	49	13.04.2018	м. Олександрія, Кіровоградської області	24,4803
Індустріальний парк «Захід Ресурс»	ТОВ «СВРО-ІНВЕСТ-ХОЛДІНГ»	30	19.09.2018	м. Городок, Львівської області	20,7662
Індустріальний парк «Тернопіль»	Тернопільська міська рада	30	19.09.2018	м. Тернопіль, Тернопільської області	15,00
Індустріальний парк «Біла Церква 2»	ТОВ «ІП «Біла Церква 2»	50	04.10.2018	Київська обл., Білоцерківський район, територія Шкарівської селищної ради	34,7138
Індустріальний парк «Енергія»	Миколаївська міська рада	30	07.11.2018	м. Миколаїв, Миколаївська область	36,0
Індустріальний парк «INNOVATION FORPOST»	Дніпровська міська рада	45	07.11.2018	м. Дніпро, Дніпропетровська область	49,5114
Індустріальний парк «Суми»	Сумська міська рада	30	04.12.2018	м. Суми, Сумська область	17,5284
Індустріальний парк «АзовАкваІнвест»	Маріупольська міська рада	30	07.02.2019	м. Маріуполь, Донецька область	15,650
Індустріальний парк «Хмельницький»	Хмельницька міська рада	50	07.02.2019	м. Хмельницький, Хмельницька область	90,9325

Закінчення табл. 6

1	2	3	4	5	6
Індустріальний парк «Подільськ»	Подільська міська рада	30	22.03.2019	м. Подільськ, Одеська область	31,0704
Індустріальний парк «Бізнес Прайм»	ТЗОВ «Рубікон Трейд»	30	19.08.2019	територія Тростянецької сільської ради, Миколаївський район, Львівська область	17,5
Індустріальний парк «ВІНТЕР СПОРТ»	ТОВ «ХЕД Вінниця»	50	02.10.2019	м. Вінниця, Вінницька область	25
Індустріальний парк «Chortkiv-West»	Чортківська міська рада	30	03.10.2019	м. Чортків, Тернопільська область	87,684
Індустріальний парк «Місто Скла»	ТОВ «Березаньскло»	30	30.01.2020	м. Березань, Київська область	20,2633
Індустріальний парк «Східний регіон»	Попаснянська міська рада	30	12.11.2020	м. Попасна, Луганська область	15,3991
Індустріальний парк «ПАТОН»	ТОВ «Дослідний завод зварювального устаткування Інституту електрозварювання ім. Є.О. Патона»	30	24.12.2020	Глевахівська селищна рада, Фастівський район, Київська область	17,0597
Індустріальний парк «Rivne industrial park»	Рівненська обласна державна адміністрація	40	01.02.2021	Малоліубашанська сільська рада, Костопільський район, Рівненська область	125,1300
Індустріальний парк «E40 Industrial Park»	ТОВ «КОРМА ДЕВЕЛОПМЕНТ»	30	25.02.2021	територія Колоншинської сільської ради, Бучанський район, Київська область	48,5352

Відповідно до загальноприйнятої класифікації вітчизняні індустріальні парки представлені трьома типами: моноспеціалізовані (за розмірами 50-100 га, галузева спеціалізація – електронна, харчова та фармацевтична галузі, виробничі сервіси та ін.), фокусовані (за розмірами 100-200 га, галузева спеціалізація – машинобудування, виробництво будматеріалів, легка промисловість та металургія тощо), багатопрофільні (за розмірами понад 200 га, галузева спеціалізація – хімічна та металургійна промисловість, сектори важкої промисловості тощо). Популярними видами промислової діяльності в рамках діючих індустріальних парків є деревообробка, виробництво будівельних матеріалів, машинобудування та хімічна промисловість. Зазвичай вітчизняні індустріальні парки орієнтовані на залучення підприємств, що належать до 3-4 видів економічної діяльності, серед яких обов'язково присутні найбільш розвинені у регіоні.

Залежно від виду послуг, що надаються резидентами парків, в Україні переважає тип індустріального парку «greenfield» над «brownfield». Це не завжди виправдано, оскільки в країні існує багато промислових зон з інфраструктурою, яку можна рекультивувати, відновити та використати за призначенням.

Сучасна ситуація у сфері створення та діяльності індустріальних парків характеризується цілою низкою проблем, які потребують вирішення, зокрема:

– недосконалість договірно-правових відносин у частині регулювання питань використання земельних ділянок державної і комунальної власності, на

яких можуть бути створені індустріальні парки (в частині використання виключно договорів оренди землі);

– відсутність чітко встановленого переліку видів діяльності, які доцільно впроваджувати в межах індустріальних парків. Така ситуація може привести до того, що вже діючі підприємства (поза межами індустріальних парків) з метою отримання встановлених законодавством преференцій будуть зацікавлені переносити свої виробництва в індустріальні парки без запровадження нових видів виробництва;

– недосконалість норм чинного законодавства, зокрема – в частині визначення оптимальних форм стимулювання залучення інвестицій, необхідних для облаштування індустріальних парків шляхом звільнення від сплати ввізного мита на устаткування, обладнання та комплектуючих до них, матеріалів.

Вирішення означених проблем потребує дієвого інституційно-правового забезпечення відносин у сфері створення та функціонування індустріальних парків, під яким пропонується розуміти зв'язки між різними суб'єктами та державними/місцевими органами влади, що формуються в процесі організації і функціонування цих парків та які забезпечуються дією нормативно-правового регулювання. Таке регулювання повинно здійснюватися на засадах максимального узгодження інтересів держави, регіону та бізнесу, адже на останньому лежать усі ризики, пов'язані з підприємницькою діяльністю. Разом із тим держава зацікавлена у створенні індустріальних парків, оскільки вони дають можливість:

– підвищити інвестиційно-інноваційну активність в економіці (допуск в індустріальний парк обмежений мінімальним обсягом інвестицій, який компанія має вкласти у розвиток виробництва; виробництво в межах індустріального парку автоматично розширює попит на продукцію суміжних виробництв);

– здійснювати легітимне (відповідно до норм і правил СОТ) субсидування пріоритетних галузей промисловості (державна надає субсидії у формі бюджетних видатків на розвиток інфраструктури або звільняє підприємство від часткової сплати податків);

– створювати висококваліфіковані робочі місця;

– забезпечувати економічне зростання.

Важливим питанням при створенні та функціонуванні індустріальних парків є забезпечення ефективного управління, і держава може сприяти цьому шляхом висування адекватних вимог до керуючої компанії. Згідно із Законом України «Про індустріальні парки» управління ними здійснюється відповідними керуючими компаніями, які створюються переважно органами місцевої влади. Необхідно зазначити, що вони не можуть відвести під створені ж ними індустріальні парки землю своєї території, оскільки землями промислового призначення часто розпоряджаються не громади, а Верховна Рада України або Кабінет Міністрів України. Крім того, сільські, селищні, міські ради розглядають проєктні матеріали та схвалюють рішення про зміну цільового призначення земельної ділянки, розташованої в межах населеного пункту (за чинним земельним законодавством лише органи державної влади чи місцевого самоврядування розпоряджаються землями державної чи комунальної власності і лише їм законом надані повноваження щодо надання земельних ділянок у користування чи відчуження у приватну власність для створення індустріальних парків).

Як зазначалося вище, в Україні діяльність індустріальних парків не гармонізована з пріоритетами інвестиційно-інноваційного та науково-технічного розвитку, відсутні вимоги щодо рівня технологій, які використовуватимуть їхні учасники. Тому ще одним напрямом вдосконалення інституційно-правових відносин має бути узгодження нормативно-правових актів щодо діяльності індустріальних парків з нормативно-правовими актами у сфері науково-технологічного та інноваційного розвитку.

Таким чином, інституційно-правова система розвитку відносин у сфері створення індустріальних парків повинна відображати системні зусилля державних та місцевих органів влади щодо формування сприятливих адміністративних, інституціональних, організаційних і фінансових умов господарювання.

Сегмент індустріальних (промислових) парків активніше розвиватиметься там, де докладаються системні зусилля в частині формування сприятливих адміністративних, інституціональних, організа-

ційних і фінансових умов. Попит на такий вид діяльності має потенціал зростання та підвищуватиметься залежно від стабілізації економічної ситуації. Проте існують певні застереження, що найближчим часом конкурентоспроможними індустріальними (промисловими) парками можуть стати лише ті, що вже ефективно функціонують, або ті, що пропонують найкращі умови для забезпечення земельних ділянок інженерною інфраструктурою та мають сприятливе місце розташування [33, с. 200-208].

Тобто, система регуляторного стимулювання в індустріальних парках в Україні відстає від потреб соціально-економічного та політичного розвитку, повільно набуває відповідної форми [34, с. 54].

Інноваційна інфраструктура в Україні поки не є потужним інструментом інноваційного розвитку, зараз не скрізь спостерігається досить сприятливе середовище для розвитку інновацій в цілому.

До факторів, що стримують розвиток технопарків в Україні, слід віднести і гостру нестачу професійних менеджерів і команд, а також недостатню глибоку галузеву спеціалізацію технопарків та їх зв'язок з промисловістю.

Будучи каталізатором, що сприяє розвитку наукомісткого сектору промисловості, діяльність технопарків в Україні підвищує привабливість національного виробництва для інвесторів, сприяє просуванню конкурентоздатної вітчизняної наукомісткої продукції на світовий ринок, знижує імпорتنу залежність економіки України. У ході виконання інноваційних проєктів створюються стабільно функціонуючі виробництва інноваційної продукції, яка користується попитом на внутрішньому і зовнішньому ринках [35, с. 304].

Слід зазначити, що в існуючій українській моделі створення технопарків та бізнес-інкубаторів упор, в основному, зроблений на інститути вищої школи і, меншою мірою, на академічні та галузеві наукові центри та науково-дослідні інститути, що, на наш погляд, не зовсім вірно.

Проблеми, що мають місце в розвитку об'єктів інноваційної інфраструктури, пов'язані в основному з адміністративними і правовими розбіжностями законодавства, а також низькою зацікавленістю інноваційно активних підприємств і недостатніми преференціями. Дослідження основних проблем функціонування об'єктів виробничо-технологічної інноваційної інфраструктури виходить з необхідності їх групування в залежності від факторів, що на них впливають (табл. 7).

Висновки. Таким чином, більша частина об'єктів виробничо-технологічної інноваційної інфраструктури має суттєві проблеми, пов'язані з низьким рівнем фінансування, слабкою управлінською діяльністю, недостатньою інформованістю потенційних фірм-інноваторів про можливості ВТП, недосконалістю законодавчої бази та проблемами соціально-психологічного характеру.

Таблиця 7

Фактори і проблеми, що впливають на функціонування об'єктів виробничо-технологічної інноваційної інфраструктури (ВТІІ) (складено автором)

Фактори	Проблеми
Економічні	1. Брак фінансових ресурсів для стабільного функціонування. 2. Залежність фінансових потоків від головної організації-засновника (унаслідок вузькості напрямів діяльності об'єктів ВТІІ). 3. Обмежені фінансові можливості клієнтів (пов'язані з браком пропозиції фінансових ресурсів для фірм-клієнтів технопарків через обмеженість фінансових можливостей існуючих інститутів фінансової інфраструктури). 4. Нестача фінансових ресурсів для розширення діяльності (пов'язана з «недостатньою увагою» державних і регіональних органів влади в частині подальшого фінансування інфраструктури). 5. Залежність фінансових потоків від центральних і регіональних органів влади (має під собою ті ж причини, що й друга проблема)
Організаційні	1. Відсутність ротації фірм-інноваторів (в основній масі об'єкти інноваційної інфраструктури не виконують функцій інкубування). 2. Недолік фірм-інноваторів (істотний «недобір» основних реалізаторів нововведень). 3. Недостатня інформованість потенційних фірм-інноваторів про можливості ВТІІ. 4. Недолік кваліфікованого персоналу. 5. Відсутність власних виробничих і сервісних площ
Управлінські	1. Недосконалість процесу управління інтелектуальною власністю. 2. Недосконалість управління бізнес-процесами
Соціально-психологічні	1. Неготовність українського ринку сприйняти продукцію фірм об'єктів ВТІІ. 2. Недовіра вчених до служб підтримки комерціалізації результатів НДДКР
Правові	1. Недосконалість патентного законодавства. 2. Недолік законодавчих актів, що регулюють інноваційну діяльність

Очевидно, що українські об'єкти інноваційної інфраструктури в основній масі не виконують функцій інкубування, а служать якимись «майданчиками безпеки», що огорожують фірми-інноватори від негативних факторів зовнішнього середовища. Зростання фірм-інноваторів до стадії розширення і «вихід» з технопарку відбувається досить рідко, у тому числі через відсутність стимулів як з боку парку, так і самої фірми.

Інфраструктура інноваційного розвитку в Україні перебуває в початковому стані. У ній представлені лише окремі типи інноваційних структур, зокрема технопарки, наукові парки, індустриальні парки, бізнес-інкубатори. Причому, діяльність лише незначної їх частини відповідає завданням, які мають вирішуватися ними виходячи з світового досвіду організації діяльності різних типів інноваційних структур. Тобто, в Україні не тільки обмежена кількість інноваційних структур, але і склалася їх структурна та функціональна незавершеність.

Серед бар'єрів, які стримують розвиток інноваційних структур, особливе значення має невідпрацьованість механізму державного регулювання цього процесу, необґрунтована централізація прийняття рішень про створення нових структур на вищому рівні влади. Останнє можна пояснити відсутністю адекватного уявлення в органах державного управління про роль, можливості і функціональні особливості різноманітних типів інноваційних структур, а також зміст відповідальності кожного з існуючих органів державного управління [35, с. 304-305].

Національна інноваційна система в цілому повинна мати єдину законодавчу базу та бюджетну по-

літику, а гнучкість цієї системи необхідна для своєчасного пристосування до динамічних внутрішніх та зовнішніх умов [36, с. 95].

Останнім часом держава проводить активну інноваційну політику, але, незважаючи на це, проблеми поки що мають місце.

Таким чином, від рівня розвитку інноваційної інфраструктури, що забезпечує умови ефективної реалізації технологічних нововведень господарюючими суб'єктами, від якості її функціонування, буде залежати не тільки швидкість здійснення інноваційних перетворень в економіці, їх вартість і результативність, а й ефективне функціонування національної інноваційної системи.

Література

1. **Носова С. С.** Производственная инфраструктура в системе государственно-монополистического капитализма. Москва: Высшая школа, 1983. 127 с.
2. **Хачеян М. А.** Методы формирования организационно-экономического механизма инновационной инфраструктуры в промышленности: дис. к.э.н. СПб., 2007. 154 с.
3. **Промисловий** потенціал України: проблеми та перспективи структурно-інноваційних трансформацій / Відпов. ред. Ю. В. Кіндзерський. Київ: Інститут економіки та прогнозування НАН України, 2007. 408 с.
4. **Варналій З. С., Гармашова О. П.** Конкурентоспроможність національної економіки: проблеми та пріоритети інноваційного забезпечення: монографія. Київ: Знання України, 2013. 387 с.
5. **Питання** створення технопарків та інноваційних структур інших типів: Розпорядження Президента України від 23 січня 1996 р. №17/96-рп. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/17/96-pn>.
6. **Про затвердження** Положення про порядок створення і функціонування технопарків та інноваційних структур інших

типів: Постанова Кабінету Міністрів України від 22 травня 1996 р. №549. URL: <http://www.rada.kiev.ua>. 7. **Про спеціальну** економічну зону туристсько-рекреаційного типу «Курортполіс «Трускавець»: Закон України від 18.03.1999 р. № 514-XIV. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/514-14>. 8. **Денисюк В.** Розвиток інноваційних територіальних структур як важливої складової української інноваційної системи. *Економічний Часопис-XXI*. 2003. №7-8. С. 29-37. 9. **Про спеціальний** режим інвестиційної й інноваційної діяльності технологічних парків: Закон України від 16 липня 1999 р. № 991-XIV. URL: <http://www.rada.kiev.ua>. 10. **Технопарки** та особливості їх розвитку. URL: <https://studlib.info/ekonomika/79845-tekhnoparki-ta-osoblivosti-ikh-rozvitku/>. 11. **Сайт Міністерства** освіти і науки України. URL: <http://mon.gov.ua/activity/innovatsijna-diyalnist-ta-transfer-technologij/iii.-technologichni-parki/pro-technologini-parki.html>. 12. **Немченко А. Б., Немченко Т. Б.** Особливості розвитку технопарків України. *Наукові праці Кіровоградського національного технічного університету*. 2011. Вип. 19. С. 315-322. 13. **Уханова І. О.** Розвиток та функціонування технопарків: світовий досвід та специфіка в Україні: монографія. Одеса, 2012. 131 с. 14. Офіційний сайт Департаменту інновацій та трансферу технологій. URL: <http://www.mon.gov.ua/main.php?query=sciena/innovation/departament>. 15. **Офіційний сайт** Національного інституту стратегічних досліджень при Президентові України. URL: <http://www.niss.gov.ua/articles/>. 16. **Мазур А. А., Пустовойт С. В.** Технологічні парки України: цифри, факти, проблеми. *Наука та інновації*. 2013. № 3. С. 59-72. 17. **Про спеціальний** режим інноваційної діяльності технологічних парків: Закон України від 16 липня 1999 року № 991-XIV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/991-14#Text>. 18. **Про внесення** змін до Закону України «Про спеціальний режим інноваційної діяльності технологічних парків» та інших законів України Закон України від 12.01.2006 р. №3333-XIV. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3333-15>. 19. **Податковий** кодекс від 2 грудня 2010 року № 2755-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17#Text>. 20. **Куриляк В. Є.** Кластери та наукові парки як ефективний засіб переходу до економіки інноваційного типу. *Вісник Донбаської державної машинобудівної академії*. 2016. № 3 (39). С. 101-106. 21. **Про науковий** парк «Київська політехніка»: Закон України від 22.12.2006 р. № 523-V. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/523-16>. 22. **Про наукові** парки: Закон України від 25 червня 2009 р. № 1563-VI. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1563-17>. 23. **Про пріоритетні** напрями розвитку науки і техніки: Закон України від 11.07.2001 р. № 2623-III. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2623-14>. 24. **Про пріоритетні** напрями інноваційної діяльності в Україні: Закон України від 08.09.2011 р. № 3715-VI. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3715-17>. 25. **Чернюк В.** Наукові парки в Україні – стан та проблеми діяльності. *Теорія і практика інтелектуальної власності*. 2016. № 1. С. 68-75. 26. **Алимов О., Ємченко В.** Промисловий потенціал України: напрями ефективного розвитку. *Економічний Часопис-XXI*. 2003. №6. С. 41-46. 27. **Водянка Л. Д., Горощовська К. В.** Перспективи розвитку бізнес-інкубаторів в Україні. URL: [file:///D:/%D0%9B%D0%B8%D0%BB%D1%8F/Downloads/vkpnuen_2015_10_6%20\(2\).pdf](file:///D:/%D0%9B%D0%B8%D0%BB%D1%8F/Downloads/vkpnuen_2015_10_6%20(2).pdf). 28. **Коваль К. О., Іванчук Я. В., Козумляк Р. В.** Розвиток стартап руху в Україні в умовах обмеженого нормативного регулювання інноваційної діяльності / *Проблеми нормативно-правового забезпечення інноваційної діяльності та шляхи їх вирішення*: конференція (м. Київ, 27 вересня 2017 р.); відп. ред. В. С. Шовкалюк. Київ: Київський національний університет імені Тараса Шевченка, 2017. С. 64-67. 29. **Сайт** Державного агентства з інвестицій та управління національними проектами України. URL: <http://www.ukrproject.gov.ua/project/industrialni-parki-ukraini>. 30. **Про індустриальні** парки: Закон України від 21.06.2012 р. № 5018-VI. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5018-17>. 31. **Ляшенко В. І., Ляшенко А. Ю.** Зарубіжний досвід надання митних пільг підприємствам-учасникам індустриальних парків: висновки для України. *Економічний вісник Донбасу*. 2019. №1 (55). С. 57-68. doi: [https://doi.org/10.12958/1817-3772-2019-1\(55\)-57-68](https://doi.org/10.12958/1817-3772-2019-1(55)-57-68). 32. **Витяг** з Реєстру індустриальних (промислових) парків. URL: <http://www.me.gov.ua>. 33. **Інноваційна** Україна 2020: національна доповідь. Київ, 2015. 336 с. 34. **Ляшенко В. І.** Финансово-регуляторные режимы стимулирования экономического развития: введение в экономическую режимологию: моногр. / НАН Украины, Ин-т экономики пром-сти. Донецк, 2012. 370 с. 35. **Онїкієнко В. В., Ємельяненко Л. М., Терон І. В.** Інноваційна парадигма соціально-економічного розвитку України: монографія. Київ: ВРПС НАН України, 2006. 480 с. 36. Tsekhanovych V. Models of innovation infrastructure in euroregions. *Економічний вісник Донбасу*. 2019. №4 (58). С. 95-99. doi: [https://doi.org/10.12958/1817-3772-2019-4\(58\)-95-99](https://doi.org/10.12958/1817-3772-2019-4(58)-95-99).

References

- Nosova, S. S. (1983). *Proizvodstvennaya infrastruktura v sisteme gosudarstvenno-monopolisticheskogo kapitalizma* [Production infrastructure in the system of state-monopoly capitalism]. Moscow, Vysshaya shkola [in Russian].
- Khacheyan, M. A. (2007). *Metody formirovaniya organizatsionno-ekonomicheskogo mekhanizma innovatsionnoy infrastruktury v promyshlennosti* [Methods for the formation of the organizational and economic mechanism of innovative infrastructure in industry]. *Extended abstract of candidate's thesis*. Saint Petersburg [in Russian].
- Kindzerskyi, Yu. V. (Eds.). (2007). *Promyslovyi potentsial Ukrainy: problemy ta perspektyvy strukturno-innovatsiinykh transformatsii* [Ukraine's industrial potential: problems and prospects of structural and innovative transformations]. Kyiv, Institute of Economics and Forecasting of NAS of Ukraine [in Ukrainian].
- Varnalii, Z. S., Harmashova, O. P. (2013). *Konkurentospro-mozhnist natsionalnoi ekonomiky: problemy ta priorytety innovatsiinoho zabezpechennia* [Competitiveness of the national economy: problems and priorities of innovation]. Kyiv, Znannia Ukrainy [in Ukrainian].
- Pytannia stvorennia tekhnoparkiv ta innovatsiinykh struktur inshykh typiv: Rozporiadzhennia Prezidenta Ukrainy vid 23 sichnia 1996 r. №17/96-rp [Issues of creation of technoparks and innovation structures of other types: Order of the President of Ukraine of January 23,

1996 №17/96-рп]. Retrieved from <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/17/96-pn> [in Ukrainian].

6. Pro zatverdzhennia Polozhennia pro poriadok stvo-rennia i funktsionuvannia tekhnoparkiv ta innovatsiinykh struk-tur inshykh typiv: Postanova Kabinetu Ministriv Ukrai-ny vid 22 travnia 1996 r. №549 [About the statement of the Situation on the order of creation and functioning of technoparks and innovative structures of other types: the Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine from May 22, 1996 №549]. Retrieved from <http://www.rada.kiev.ua> [in Ukrainian].

7. Pro spetsialnu ekonomichnu zonu turystsko-rekre-atsiinoho typu «Kurortopolis «Truskavets»: Zakon Ukrainy vid 18.03.1999 r. № 514-XIV [On the special economic zone of tourist and recreational type «Resort Truskavets»: Law of Ukraine of March 18, 1999 № 514-XIV]. Retrieved from <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/514-14> [in Ukrainian].

8. Denysiuk, V. (2003). Rozvytok innovatsiinykh terytorialnykh struktur yak vazhlyvoi skladovoi ukraïnskoi innova-tsiinoi systemy [Development of innovative territorial structures as an important component of the Ukrainian innovation system]. *Ekonomichnyi Chasopys-XXI – Economic Annals-XXI*, 7-8, pp. 29-37 [in Ukrainian].

9. Pro spetsialnyi rezhym investytsiinoi y innova-tsiinoi diïalnosti tekhnolohichnykh parkiv: Zakon Ukrainy vid 16 lypnia 1999 r. № 991-XIV [On the special regime of investment and innovation activities of technology parks: Law of Ukraine of July 16, 1999 № 991-XIV]. Retrieved from <http://www.rada.kiev.ua> [in Ukrainian].

10. Tekhnoparky ta osoblyvosti yikh rozvytku [Tech-noparks and features of their development]. (n.d.). Retrieved from <https://studlib.info/ekonomika/79845-tekhnoparki-ta-osoblyvosti-ikh-rozvytku/> [in Ukrainian].

11. Sait Ministerstva osvity i nauky Ukrainy [Website of the Ministry of Education and Science of Ukraine]. Retrieved from <http://mon.gov.ua/activity/innovacijna-diyalnist-ta-transfer-tekhnologii/iii.-tekhnologichni-parki/pr-o-tekhnologini-parki.html> [in Ukrainian].

12. Nemchenko, A. B., Nemchenko, T. B. (2011). Osoblyvosti rozvytku tekhnoparkiv Ukrainy [Features of development of technoparks of Ukraine]. *Naukovi pratsi Kirovohradskoho natsionalnoho tekhnichnoho universy-tetu – Scientific works of Kirovograd National Technical University*, Issue 19, pp. 315-322 [in Ukrainian].

13. Ukhanova, I. O. (2012). Rozvytok ta funktsionu-vannia tekhnoparkiv: svitovi dosvid ta spetsyfika v Ukraini [Development and functioning of technology parks: world experience and specifics in Ukraine]. Odesa [in Ukrainian].

14. Ofitsiinyi sait Departamentu innovatsii ta transfertu tekhnolohii [Official site of the Department of Innovation and Technology Transfer]. Retrieved from <http://www.mon.gov.ua/main.php?query=sciena/innovati-on/departament> [in Ukrainian].

15. Ofitsiinyi sait Natsionalnoho instytutu stratehich-nykh doslidzhen pry Prezydentovi Ukrainy [Official site of the National Institute for Strategic Studies under the President of Ukraine]. Retrieved from <http://www.niss.gov.ua/articles/> [in Ukrainian].

16. Mazur, A. A., Pustovoit, S. V. (2013). Tekhno-lohichni parky Ukrainy: tsyfry, fakty, problemy. Nauka ta innovatsii [Technology parks of Ukraine: figures, facts,

problems]. *Nauka ta innovatsii – Science and innovation*, 3, pp. 59-72 [in Ukrainian].

17. Pro spetsialnyi rezhym innovatsiinoi diïalnosti tekhnolohichnykh parkiv: Zakon Ukrainy vid 16 lypnia 1999 roku № 991-XIV [About the special mode of innova-tive activity of technological parks: the Law of Ukraine of July 16, 1999 No. 991-XIV]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/991-14#Text> [in Ukrainian].

18. Pro vnesennia zmin do Zakonu Ukrainy «Pro spetsialnyi rezhym innovatsiinoi diïalnosti tekhnolohich-nykh parkiv» ta inshykh zakoniv Ukrainy Zakon Ukrainy vid 12.01.2006 r. №3333-XIV [On Amendments to the Law of Ukraine “On the Special Regime of Innovative Ac-tivity of Technology Parks” and other laws of Ukraine Law of Ukraine of January 12, 2006 №3333-XIV]. Retrieved from <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3333-15> [in Ukrainian].

19. Podatkovyi kodeks vid 2 hrudnia 2010 roku № 2755-VI [Tax Code of December 2, 2010 № 2755-VI]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17#Text> [in Ukrainian].

20. Kuryliak, V. Ye. (2016). Klasteri ta naukovi parky yak efektyvnyi zasib perekhodu do ekonomiky innovatsiinoho typu. [Clusters and science parks as an ef-fective means of transition to an innovative economy]. *Visnyk Donbaskoi derzhavnoi mashynobudivnoi akade-mii – Bulletin of Donbass State Engineering Academy*, 3 (39), pp. 101-106 [in Ukrainian].

21. Pro naukovyi park «Kyivska politehnika»: Za-kon Ukrainy vid vid 22.12.2006 r. № 523-V [About the Kyiv Polytechnic Science Park: Law of Ukraine of Decem-ber 22, 2006 № 523-V]. Retrieved from <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/523-16> [in Ukrainian].

22. Pro naukovi parky: Zakon Ukrainy vid 25 chervnia 2009 r. № 1563-VI [About science parks: Law of Ukraine of June 25, 2009 № 1563-VI]. Retrieved from <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1563-17> [in Ukrainian].

23. Pro priorytetni napriamy rozvytku nauky i tekhn-iky: Zakon Ukrainy vid 11.07.2001 r. № 2623-III [On pri-riority areas of science and technology development: Law of Ukraine of 11.07.2001 № 2623-III]. Retrieved from <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2623-14> [in Ukrainian].

24. Pro priorytetni napriamy innovatsiinoi diïalnosti v Ukraini: Zakon Ukrainy vid 08.09.2011 r. № 3715-VI [On priority areas of innovation in Ukraine: Law of Ukraine of 08.09.2011 № 3715-VI]. Retrieved from <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3715-17> [in Ukrainian].

25. Cherniuk, V. (2016). Naukovi parky v Ukraini – stan ta problemy diïalnosti. [Science parks in Ukraine – the state and problems of activity]. *Teoriia i praktyka intelektualnoi vlasnosti – Theory and practice of intellectual property*, 1, pp. 68-75 [in Ukrainian].

26. Alymov, O., Yemchenko, V. (2003). Promyslo-vyi potentsial Ukrainy: napriamy efektyvnogo rozvytku. [Industrial potential of Ukraine: directions of effective development]. *Ekonomichnyi Chasopys-XXI – Economic Annals-XXI*, 6, pp. 41-46 [in Ukrainian].

27. Vodianska, L. D., Horoshovska, K. V. Perspekty-vy rozvytku biznes-inkubatoriv v Ukraini [Prospects for the development of business incubators in Ukraine]. (n.d.). Retrieved from file:///D:/%D0%9B%D0%B8%D0%BB%

D1%8F/Downloads/vkpnuen_2015_10_6%20(2).pdf [in Ukrainian].

28. Koval, K. O., Ivanchuk, Ya. V., Kozumliak, R. V. (2017). Rozvytok startap rukhu v Ukraini v umovakh obmezhenoho normatyvnoho rehuliuвання innovatsiinoi diialnosti [Development of startup movement in Ukraine in the conditions of limited normative regulation of innovative activity]. *Problemy normatyvno-pravovoho zabezpechennia innovatsiinoi diialnosti ta shliakhy yikh vyrishennia – Problems of normative-legal maintenance of innovative activity and ways of their decision*, (pp. 64-67). *Proceedings of the Conference Title*. Kyiv, Taras Shevchenko National University of Kyiv [in Ukrainian].

29. Sait Derzhavnogo ahentstva z investytsii ta upravlinnia natsionalnykh proektamy Ukrainy [Website of the State Agency for Investment and Management of National Projects of Ukraine]. Retrieved from <http://www.ukrproject.gov.ua/project/industrialni-parki-ukraini> [in Ukrainian]

30. Pro industrialni parky: Zakon Ukrainy vid 21.06.2012 r. № 5018-VI [On industrial parks: Law of Ukraine of 21.06.2012 № 5018-VI]. Retrieved from <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5018-17> [in Ukrainian].

31. Liashenko, V. I., Liashenko, A. Yu. (2019). Zarubizhnyi dosvid nadannia mytynykh pilh pidpriemstvam-uchasnykam industrialnykh parkiv: vysnovky dlia Ukrainy [Foreign experience in providing customs benefits to enterprises participating in industrial parks: conclusions for Ukraine]. *Ekonomichnyi visnyk Donbasu – Economic Herald of the Donbas*, 1 (55), pp. 57-68. doi: [https://doi.org/10.12958/1817-3772-2019-1\(55\)-57-68](https://doi.org/10.12958/1817-3772-2019-1(55)-57-68) [in Ukrainian].

32. Vytiah z Reiestru industrialnykh (promyslovykh) parkiv [Extract from the Register of industrial parks]. Retrieved from <http://www.me.gov.ua> [in Ukrainian]

33. Innovatsiina Ukraina 2020: natsionalna dopovid [Innovative Ukraine 2020: national report]. (2015). Kyiv [in Ukrainian].

34. Liashenko, V. I. (2012). Finansovo-regulyatornyye rezhimy sti-mulirovaniya ekonomicheskogo razvitiya: vvedeniye v ekonomicheskuyu rezhimologiyu [Financial and regulatory regimes to stimulate economic development: an introduction to economic regimeology]. Donetsk, IIE of NAS of Ukraine [in Russian].

35. Onikiienko, V. V., Yemelienko, L. M., Teron, I. V. (2006). Innovatsiina paradyhma sotsialno-ekonomichnoho rozvytku Ukrainy [Innovative paradigm of socio-economic development of Ukraine]. Kyiv, Council for the Study of Productive Forces of Ukraine of NAS of Ukraine [in Ukrainian].

36. Tsekhanovych, V. (2019). Models of innovation infrastructure in euroregions. *Ekonomichnyi visnyk Donbasu – Economic Herald of the Donbas*, 4 (58), pp. 95-99. doi: [https://doi.org/10.12958/1817-3772-2019-4\(58\)-95-99](https://doi.org/10.12958/1817-3772-2019-4(58)-95-99).

Олексенко Л. В. Розвиток інфраструктури національної інноваційної системи

У статті здійснено аналіз виробничо-технологічних об'єктів інноваційної інфраструктури національ-

ної інноваційної системи. Проведено класифікацію об'єктів інноваційної інфраструктури шляхом групування їх у три підсистеми. Досліджено практику створення та функціонування українських технопарків, наведені функції органів управління технопарку. Розглянуто напрями діяльності наукових парків. Встановлено види бізнес-інкубаторів, які діють на території України. Приділено увагу типам індустріальних парків. З'ясовано проблеми, з якими стикаються індустріальні парки у сфері їх створення та функціонування. Виявлено фактори і проблеми, що впливають на функціонування об'єктів виробничо-технологічної інноваційної інфраструктури. Запропоновано подальші напрями дослідження цієї теми.

Ключові слова: інноваційна інфраструктура, технологічні парки, наукові парки, бізнес-інкубатори, індустріальні парки.

Oleksenko L. Development of the Infrastructure of the National Innovation System

The article analyzes the production and technological facilities of the innovation infrastructure of the national innovation system. The objects of innovation infrastructure are classified by grouping them into three subsystems. The practice of creation and functioning of Ukrainian technoparks is studied, the functions of technopark management bodies are given. The directions of activity of science parks are considered. The types of business incubators operating on the territory of Ukraine have been established. Attention is paid to the types of industrial parks. The problems faced by industrial parks in the field of their creation and operation have been clarified. Factors and problems influencing the functioning of production and technological innovation infrastructure have been identified. Further directions of research of this theme are offered.

Keywords: innovation infrastructure, technology parks, science parks, business incubators, industrial parks.

Олексенко Л. В. Развитие инфраструктуры национальной инновационной системы

В статье проведен анализ производственно-технологических объектов инновационной инфраструктуры национальной инновационной системы. Проведена классификация объектов инновационной инфраструктуры путем группирования их в три подсистемы. Исследована практика создания и функционирования украинских технопарков, приведенные функции органов управления технопарка. Рассмотрены направления деятельности научных парков. Установлены виды бизнес-инкубаторов, которые действуют на территории Украины. Уделено внимание типам индустриальных парков. Выявлены проблемы, с которыми сталкиваются индустриальные парки в сфере их создания и функционирования. Выявлены факторы и проблемы, влияющие на функционирование объектов производственно-технологической инновационной инфраструктуры. Предложены дальнейшие направления исследования этой темы.

Ключевые слова: инновационная инфраструктура, технологические парки, научные парки, бизнес-инкубаторы, индустриальные парки.

Стаття надійшла до редакції 01.03.2021

Прийнято до друку 16.03.2021

Н. П. Дяченко,*кандидат наук з державного управління,
ORCID 0000-0002-4306-7665,
e-mail: n.diachenko@ukr.net,**Київський інститут інтелектуальної власності та права
Національного університету «Одеська юридична академія»,***В. С. Дяченко,***кандидат економічних наук,
ORCID 0000-0002-0055-9256,
ТОВ «СИЕТ ХОЛДИНГ», м. Київ*

АНАЛІЗ ОСНОВНИХ ТЕНДЕНЦІЙ РОЗВИТКУ СФЕРИ ІННОВАЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В УКРАЇНІ

У сучасних умовах транзитивності економіки базовою складовою механізму формування засад сталого розвитку є забезпечення конкурентоспроможності вітчизняних товарів і послуг на національному та міжнародних ринках. Це потребує інтенсифікації інноваційних процесів на підприємствах різних форм власності, адже нині інноваційна діяльність є потужним каталізатором та надійною гарантією забезпечення ефективності підприємницької діяльності. За таких умов ключовою умовою забезпечення конкурентних переваг є здатність до продукування, впровадження та капіталізації інновацій.

Стрімкий розвиток інноваційної сфери України та очевидні переваги застосування новітніх досягнень науки в повсякденній діяльності вітчизняних підприємств спонукають сучасних підприємців нарощувати інноваційний потенціал. Курс на інноваційний розвиток в Україні сприятиме реорганізації економіки на основі удосконалення наукомістких виробництв, запровадження прогресивних високотехнологічних процесів, розробки та випуску нової конкурентоспроможної продукції

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню окремих аспектів інноваційної діяльності в Україні присвячені праці таких науковців, як М. Василенко, В. Геєць, І. Голосніченко, М. Матвійчук, Т. Новаченко, І. Сурай, Г. Ульянова, Л. Федулова, Р. Шишка та ін. Зокрема Ю. Волошук, С. Богачик та О. Іванишин [1, с. 78] наголошують, що з метою забезпечення ефективності впровадження інновацій необхідно вироблення дієвої інноваційної політики, яка передбачала б визначення цілей на найближчу перспективу і на майбутнє, виходячи з оцінки потенційних можливостей і забезпеченості ресурсами, на основі стратегічних пріоритетів інноваційного розвитку.

Методологічні аспекти аналізу та оцінки інноваційного розвитку, у тому числі підприємств, висвітлено в працях дослідників, серед яких О. Довгань, О. Кириченко, В. Ляшенко, Г. П'ятницька та ін. Зокрема, В. Ляшенко та Л. Ковчуга [2, с. 91] пропонують власну методику оцінки інноваційної дія-

льності підприємства, що передбачає: нормування показників та визначення їх стандартизованих значень, визначення ваги кожного показника, розрахунок значення інтегральної оцінки.

Метою статті є дослідження стану, нагальних проблем та перспектив інноваційного розвитку в Україні.

Виклад основного матеріалу. Інноваційний розвиток є визначальним чинником зростання ефективності діяльності підприємства, економічного зростання, покращення якості продукції, економічного використання ресурсів, запобігання екологічним наслідкам індустріалізації.

Саме тому однією з науково-практичних проблем, що стоять перед вітчизняною економічною наукою і потребують невідкладного розв'язання, є необхідність створення ефективного, адекватного сучасним вимогам організаційно-економічного механізму розвитку інноваційного підприємництва.

Необхідність розвитку економіки України на інноваційній основі була задекларована ще наприкінці минулого століття. Однак без наукових обґрунтувань та механізмів реалізації необхідних рішень ефективно розв'язання цієї проблеми практично неможливе, про що й свідчить сучасний стан української економіки. Саме тому особливої ваги сьогодні набувають наукові розробки, спрямовані на переведення економіки України на інноваційну модель розвитку та комплексне розв'язання проблем інноваційного процесу в трансформаційній економіці.

Головним наслідком виключення із державних пріоритетів цього чинника економічного зростання протягом усього періоду розвитку держави за незалежності стала глибока економічна криза в державі і, зокрема, в науковій та інноваційній сфері діяльності.

Наукові дослідження, розробки та інновації стають ключовими чинниками принципово нової соціально-економічної системи – економіки, що базується на знаннях, рішення про створення якої було прийнято Європейським Союзом у 2007 році під час

Лісабонського саміту (Treaty of Lisbon amending the Treaty on European Union and the Treaty establishing the European Community) [3].

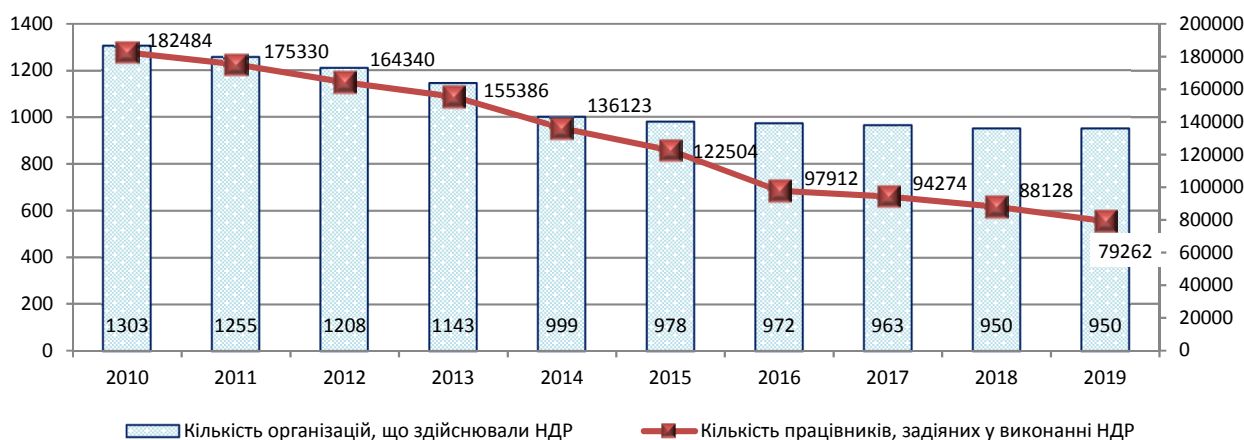
Україна має належний освітній та науковий потенціал, здатний продукувати різноманітні нововведення у вигляді ідей та наукових розробок.

Однак відповідно до рейтингових оцінок Європейського інноваційного табло 2020 (European Innovation Scoreboard 2020) [4] Україна щорічно втрачає позиції: 34 місце у 2014 році, 35 – у 2015-2018 роках, 36 – у 2019 році та передостаннє 38 місце у 2020 році, випередивши лише Румунію.

З метою поліпшення ситуації необхідно задіяти механізми переходу від низькотехнологічної ресурсної до високотехнологічної інноваційної економіки шляхом зорієнтованості державної політики на

створенні сприятливих умов насамперед для розвитку виробництва інтелектуальних продуктів та їх комерціалізації як в Україні, так і поза її межами.

Сучасна українська держава має дуже обмежену фінансову та інституційну спроможність. Саме тому наявні ресурси та потенціал доцільно зосередити на підтримці наукових досліджень, які є однією з основ інноваційного потенціалу, та створенні ефективної інфраструктури, яка сприятиме перетворенню результатів досліджень у продукт, придатний до комерціалізації. Однак відповідно до інформації Державного комітету статистики України упродовж 2010-2018 років відбулося значне скорочення кількості організацій, що здійснювали НДР (рис. 1).

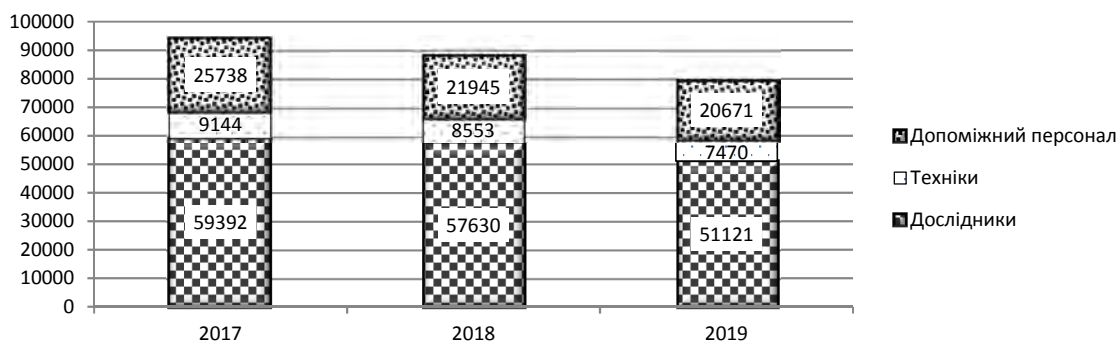

Рис. 1. Динаміка змін кількості організацій, що здійснювали НДР та кількості задіяних у її виконанні працівників упродовж 2010-2019 років
(сформовано авторами на основі джерела [5])

З метою розв'язання завдання переходу до інноваційного зростання Розпорядженням Кабінету Міністрів України від 10 липня 2019 року за № 526-р затверджено Стратегію розвитку сфери інноваційної діяльності на період до 2030 року, на її виконання передбачена розробка трирічних планів та контроль за їх виконанням, а також запровадження відрахувань у процесі трансферу технологій за кордон.

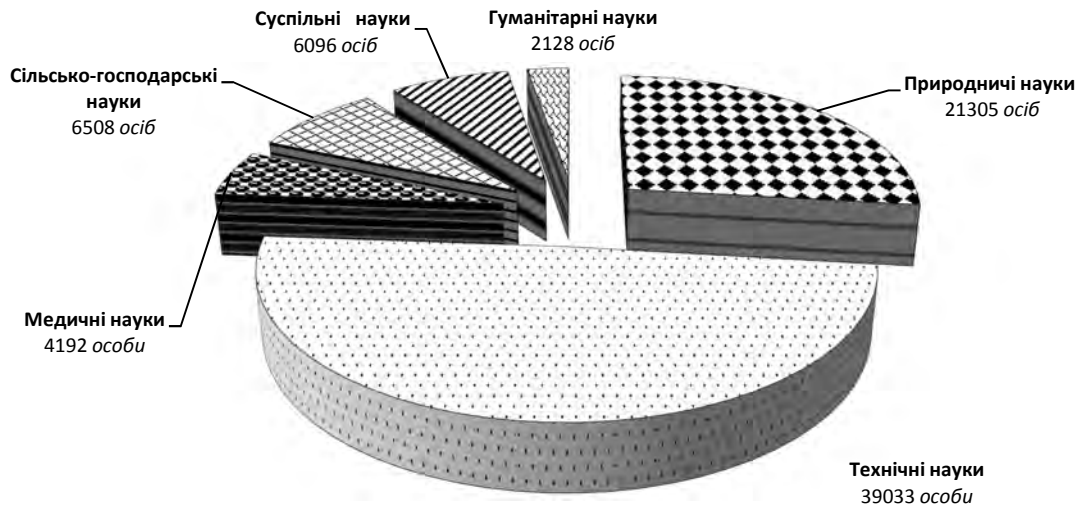
Ці заходи стабілізували ситуацію, і у 2019 році відбулося лише зменшення кількості працівників, задіяних у виконанні НДР, у тому числі техніків та допоміжного персоналу (рис. 2).

За підсумками 2019 року найбільша кількість науковців досліджували технічні та природничі науки (рис. 3):

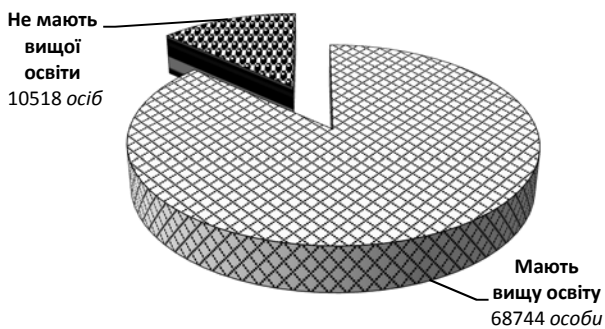
Рис. 2. Динаміка змін структури складу працівників (осіб), задіяних у виконанні НДР упродовж 2017-2019 років
(сформовано авторами на основі джерела [5])

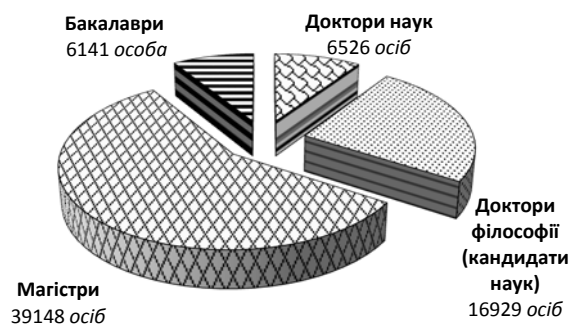
Рис. 3. Кількість працівників, задіяних у виконанні НДР, за галузями знань (сформовано авторами на основі джерела [5])

Переважає більшість працівників-виконавців НДР мають вищу освіту (рис. 4).

Рис. 4. Кількість дослідників, задіяних у виконанні НДР, за рівнем освіти у 2019 році (сформовано авторами на основі джерела [5])

Найбільшу кількість посеред дослідників, задіяних у виконанні НДР, становлять магістри (рис. 5).

Рис. 5. Працівники, задіяні у виконанні НДР у 2019 році, які мають вищу освіту (сформовано авторами на основі джерела [5])

Вагомим показником наявного наукового потенціалу нації є вікова структура дослідників, задіяних у виконанні НДР: 48,5% становлять дослідники віком «50 років і старше» (див. таблицю).

Таблиця

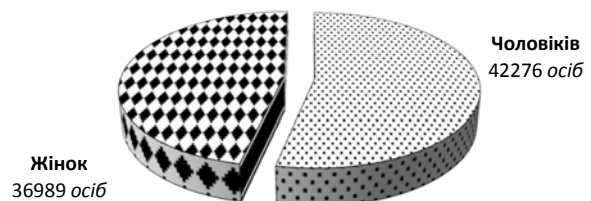
Вік дослідників, задіяних у виконанні НДР у 2019 році, осіб [5]

До 25 років	25-29 років	30-34 роки	35-39 років	40-44 роки	45-49 років	50-54 роки	55-59 років	60-64 роки	65 років і старше
955	3582	5602	6198	5367	4606	3996	5249	5262	10304

Серед дослідників, залучених до виконання НДР у 2019 році, осіб чоловічої статі було на 12,5% більше (рис. 6).

Відповідно до даних Державного комітету статистики України спостерігається збільшення витрат на виконання наукових досліджень та розробок, зокрема, у порівнянні з 2010 роком (рис. 7).

Однак це відбувалося за рахунок інфляційних процесів – зростання курсу долара, знецінення гривні.

Рис. 6. Структура дослідників, залучених до виконання НДР у 2019 році (сформовано авторами на основі джерела [5])

Рис. 7. Динаміка змін витрат на виконання наукових досліджень та розробок
(сформовано авторами на основі джерела [5])

Динаміка ж витрат на виконання наукових досліджень та розробок, виражена у доларовому еквіваленті, хоча й демонструє з 2015 року тенденцію до зростання, не досягає навіть рівня 2010 року.

У 2020 році, відповідно Глобального індексу інновацій (Global Innovation Index), в оприлюдненому рейтингу Україна посіла 45 місце [6], поліпшивши результат 2019 року на дві позиції, однак не досягнувши рівня 2018 року (2019 рік – 47 місце, 2018 рік – 43, 2017 рік – 50, 2016 рік – 56 місце).

Такі бентежні тенденції вказують на нагальну необхідність удосконалення державної інноваційної політики. Адже, наявні в Україні структурні елементи національної інноваційної політики та нормативно-правове поле її реалізації не приведені у відповідність.

Як наслідок, результати діяльності наявних структурних елементів національної інноваційної політики не мають синергетичного ефекту, що сприяв би збільшенню ефективності національного виробництва товарів та послуг, зростанню їх конкурентоспроможності за рахунок широкомасштабного впровадження результатів наукових досліджень і науково-технічних/експериментальних розробок.

Сучасний стан інноваційної діяльності є наслідком відсутності стратегічного бачення та послідовної державної політики щодо переведення України на інноваційний шлях розвитку, яка забезпечувала б формування інноваційної культури в державі, використовуючи, крім фінансових, інші механізми розвитку інноваційної діяльності.

Стала тенденція погіршення рівня інноваційної діяльності ідентифікує нагальну потребу формування цілісної національної інноваційної системи, призначення якої – створення інноваційних продуктів та послуг, їх швидке впровадження та комерціалізація.

Складність цієї проблеми обумовлена ігноруванням протягом усього періоду становлення і розвитку ринкової економіки принципу ефективного використання виробничого та науково-технічного потенціалу, необхідності його розвитку на інноваційній основі у зв'язку з повним вичерпанням екстенсивного чинника розвитку економіки України.

Інтенсифікація механізмів системного задіяння інноваційного потенціалу в підприємницькій діяльності забезпечить гарантоване зростання ВВП, а відтак, формуватиме засади конкурентоспроможності національної економіки.

Висновки. З урахуванням того, що норми про інноваційну діяльність, прописані в актах різних галузей законодавства України, формують необхідне для переходу економіки країни на інноваційний шлях розвитку нормативно-правове забезпечення, вплив якого на результативність розвитку інноваційних процесів допоки не є достатнім, що обумовлене, зокрема й тим, що фінансове забезпечення інноваційної діяльності в Україні наразі досить обмежене.

З метою формування передумов для його збільшення необхідно впровадити комплекс заходів щодо мобілізації наявних та потенційних фінансових ресурсів, зокрема шляхом залучення інвестицій.

З метою розбудови інноваційної економіки необхідно визначити державні пріоритети інноваційної діяльності в Україні, розробити комплекс заходів щодо їх сприяння, який включатиме: фінансові стимули, кадрову підготовку фахівців, створення умов для здійснення модернізації виробництва, залучення науково-дослідних інститутів до реалізації інноваційних проектів тощо.

Саме тому вкрай потрібна розробка нової парадигми подальшої трансформації та розвитку економіки України на основі інноваційної складової, яка

за сучасних умов ринкових трансформацій є визначальним чинником прогресивного розвитку продуктивних сил. Науково обгрунтоване розв'язання проблем розвитку української економіки саме на інноваційній основі наразі набуває винятково важливого значення.

Література

1. Волощук Ю. О., Богачик С. В., Іванишин О. В.

Засади забезпечення інноваційного розвитку підприємств. *Інноваційна економіка*. 2020. № 1-2 (82). С.73-78. doi: <https://doi.org/10.37332/2309-1533.2020.1-2.11>.
 2. Ляшенко В. І., Ковчуга Л. І. Рівень інноваційної діяльності промислових підприємств: методичний підхід до оцінки. *Економіка промисловості*. 2018. № 4. С. 87-101. doi: <http://doi.org/10.15407/econindustry.2018.04.087>.
 3. **Treaty** of Lisbon amending the Treaty on European Union and the Treaty establishing the European Community. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:12007L/TXT>.
 4. **European Innovation Scoreboard 2020**. URL: https://interactive-tool.eu/EIS/EIS_2.html.
 5. **Наукова** та інноваційна діяльність в Україні: стат. збірник. Київ: Державна служба статистики України, 2019.
 6. **Global Innovation Index 2020**. URL: https://www.wipo.int/edocs/pubdocs/en/wipo_pub_gii_2020.pdf.

References

1. Voloshchuk, Yu. O., Bohachyk, S. V., Ivanyshyn, O. V. (2020). Zasyady zabezpechennia innovatsiinoho rozvytku pidpriemstv [Principles of ensuring innovative development of enterprises]. *Innovatsiina ekonomika – Innovative economy*, 1-2 (82), pp.73-78. doi: <https://doi.org/10.37332/2309-1533.2020.1-2.11> [in Ukrainian].
2. Lyashenko, V. I. & Kovchuha, L. I. (2018). The level of innovative activity of industrial enterprises: methodical approach to assessing. *Econ. promisl.*, 4 (84), pp. 87-101. doi: <http://doi.org/10.15407/econindustry.2018.04.087> [in Ukrainian].
3. Treaty of Lisbon amending the Treaty on European Union and the Treaty establishing the European Community. Retrieved from <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:12007L/TXT>.
4. European Innovation Scoreboard 2020. Retrieved from https://interactive-tool.eu/EIS/EIS_2.html.
5. Naukova ta innovatsiina diialnist v Ukraini: stat. zbirnyk [Scientific and innovative activity in Ukraine: stat. collection]. (2019). Kyiv, State Statistics Service of Ukraine.
6. Global Innovation Index 2020. Retrieved from https://www.wipo.int/edocs/pubdocs/en/wipo_pub_gii_2020.pdf.

Дяченко Н. П., Дяченко В. С. Аналіз основних тенденцій розвитку сфери інноваційної діяльності в Україні

У статті наголошено, що в сучасних умовах транзитивності економіки базовою складовою механізму формування засад сталого розвитку є забезпечення

конкурентоспроможності вітчизняних товарів і послуг на національному та міжнародних ринках.

З метою аналізу стану, нагальних проблем та перспектив інноваційного розвитку в Україні досліджено кількісні та якісні показники інноваційної діяльності.

Виявлено, що впродовж 2010-2019 років відбулося скорочення кількості організацій, що здійснювали науково-дослідну діяльність та кількість працівників, що займалися науковими дослідженнями і розробками.

Встановлено, що відповідно до інформації Державного комітету статистики України, спостерігається тенденція збільшення витрат (у млн грн) на науково-дослідну діяльність, однак це відбувалося за рахунок знецінення гривні, адже у доларовому еквіваленті з 2014 року спостерігається зниження рівня фінансування.

Виявлено, що відповідно до рейтингових оцінок Європейського інноваційного табло 2020 (European Innovation Scoreboard 2020) Україна щорічно втрачає позиції: 34 місце у 2014 році, 35 – у 2015-2018 роках, 36 – у 2019 році та передостаннє 38 місце у 2020 році, випередивши лише Румунію.

З урахуванням того, що фінансове забезпечення інноваційної діяльності в Україні наразі досить обмежене, з метою формування передумов для його збільшення необхідно впровадити комплекс заходів щодо мобілізації наявних та потенційних фінансових ресурсів, зокрема шляхом залучення інвестицій.

Ключові слова: інновації, інноваційна діяльність, наукові дослідження і розробки.

Diachenko N., Diachenko V. Analysis of the Main Trends in the Development of the Sphere of the Innovation Activity in Ukraine

The article notes that in modern conditions of the transitivity of the economy, the basic component of the mechanism for forming the foundations of sustainable development is to ensure the competitiveness of domestic goods and services in the national and international markets.

For the purpose of analyzing the state, pressing problems and prospects of innovative development in Ukraine, quantitative and qualitative indicators of innovative activity have been investigated.

It was revealed that during 2010-2019 there was a decrease in the number of organizations engaged in research activities and the number of employees engaged in research and development.

It was found that, according to the State Statistics Committee of Ukraine, there is a tendency to an increase in expenditures (in million UAH) on research activities, but this was due to the depreciation of the hryvnia, because in dollar terms, there has been a decrease in the level of funding since 2014.

It was revealed that in accordance with the ratings of the European Innovation Scoreboard 2020, Ukraine loses its positions every year – 34th place in 2014, 35th place during 2015-2018, 36th place in 2019 year and the penultimate 38th in 2020, ahead of only Romania.

Taking into account the fact that the financial support of innovative activity in Ukraine is still very limited, in or-

der to form the prerequisites for its increase, it is necessary to introduce a set of measures to mobilize existing and potential financial resources, including by attracting investments.

Keywords: innovation, innovation activity, research and development.

Дяченко Н. П., Дяченко В. С. Анализ основных тенденций развития сферы инновационной деятельности в Украине

В статье отмечается, что в современных условиях транзитивности экономики базовой составляющей механизма формирования основ устойчивого развития является обеспечение конкурентоспособности отечественных товаров и услуг на национальном и международных рынках.

С целью анализа состояния, насущных проблем и перспектив инновационного развития в Украине исследованы количественные и качественные показатели инновационной деятельности.

Выявлено, что в течение 2010-2019 годов произошло сокращение количества организаций, осуществлявших научно-исследовательскую деятельность и

численность работников, занимавшихся научными исследованиями и разработками.

Установлено, что согласно информации Государственного комитета статистики Украины, наблюдается тенденция увеличения расходов (в млн грн) на научно-исследовательскую деятельность, однако это происходило за счет обесценивания гривны, ведь в долларовом эквиваленте с 2014 года наблюдается снижение уровня финансирования.

Выявлено, что в соответствии с рейтинговыми оценками Европейского инновационного табло 2020 (European Innovation Scoreboard 2020) Украина ежегодно теряет позиции: 34 место в 2014 году, 35 – в течение 2015-2018 годов, 36 – в 2019 году и предпоследнее 38 место в 2020 году, опередив лишь Румынию.

С учетом того, что финансовое обеспечение инновационной деятельности в Украине пока весьма ограничено, с целью формирования предпосылок для его увеличения необходимо внедрить комплекс мер по мобилизации имеющихся и потенциальных финансовых ресурсов, в том числе путем привлечения инвестиций.

Ключевые слова: инновации, инновационная деятельность, научные исследования и разработки.

Стаття надійшла до редакції 03.03.2021

Прийнято до друку 16.03.2021

В. В. Лепя,*кандидат економічних наук,
ORCID 0000-0001-6877-7738,
e-mail: vilya.lepa@gmail.com,***О. Д. Прогнімак,***ORCID 0000-0003-0212-3197,
e-mail: e.prognimak@gmail.com,**Інститут економіки промисловості НАН України, м. Київ*

ПРОБЛЕМИ УТИЛІЗАЦІЇ ДОМЕННИХ ШЛАКІВ У КОНТЕКСТІ ПЕРЕХОДУ ДО ЦИРКУЛЯРНОЇ ЕКОНОМІКИ

Сучасні тенденції стрімкого економічного зростання разом із непомірним споживанням природних ресурсів та, відповідно, зростанням відходів, спонукають світове суспільство до пошуків нової глобальної парадигми промислового розвитку. Важливість проблеми викликає потребу у поєднанні досліджень різних галузей знань, які ведуться на перетині економіки, екології, соціології, політики, природних наук. Поєднання глобальних тенденцій привело до виникнення концепції «зеленої» економіки. Інвестування в розробку і впровадження технологій, спрямованих на ресурсозбереження та загальне зниження антропогенного навантаження на навколишнє середовище, розглядаються як ключові фактори та критерії ефективності економіки. У 2015 р. Комісія ЄС прийняла план дій щодо циркулярної економіки, як елементу «зеленого» сценарію розвитку світової економіки. Він націлений на стимулювання сталого споживання і застосування виробничих моделей з дотриманням зобов'язань ЄС у рамках «Програми сталого розвитку 2030». У плані підкреслювалося, що перехід до циркулярної економіки вимагає дій протягом всього життєвого циклу продукту: від виробництва до створення ринків вторинної сировини.

Україна у контексті «зеленого» курсу має як великі проблеми, так і великий потенціал, адже проблема відходів знаходиться у центрі уваги всієї циркулярної економіки.

На відміну від багатьох країн, більш ніж 95% відходів, які утворюються та накопичуються в Україні, це промислові відходи, і їх найбільшу частину складають відходи чорної металургії. На окремих підприємствах цієї галузі їх утворюється до 80 видів, а в цілому обсяг технологічних відходів дорівнює об'єму основного виробництва. Так, при виплавці 1 т сталі залежно від внутрішньої інфраструктури підприємств і їх оснащеності сучасним обладнанням, утворюється 1,5 т вторинної сировини [1]. Більша частина відходів містить шкідливі для навколишнього природного середовища та людини речовини. Окрему проблему серед маси відходів

чорної металургії становлять шлаки, яких щорічно утворюється 11-12 млн т. Незважаючи на свою ресурсну цінність, 54,5% загальної кількості цих шлаків розміщено у відвалах або тимчасових складах, і тільки 45,5% – утилізується. Обсяг накопиченої в Україні металургійної відвальної маси дорівнює 2 млрд т, під складування якої зайняті площі понад 16 тис. га, проте наповненість існуючих сховищ обумовлює необхідність постійного відведення нових територій [2].

Технологічні питання утилізації металургійних шлаків достатньо досліджені [3; 4], зокрема, щодо відходів доменного виробництва [5; 6] в багатьох працях вітчизняних і зарубіжних вчених [7-9]. Запропоновано достатньо технологічних і конструктивних рішень для більш ефективного використання металургійних шлаків як сировини у декількох напрямках. Однак досі відсутній аналіз проблем, які перешкоджають розвитку індустрії з переробки доменних шлаків і впливають на їх утилізаційну цінність.

Метою статті є аналіз технологічних, економічних, інституціональних проблем створення в Україні інфраструктури з переробки металургійних шлаків як елементу циркулярної економіки.

Доменне виробництво вважається екологічно найбільш брудною ланкою технологічного циклу, 60-65% відходів утворюється саме в ньому. На металургійному комбінаті ім. Ілліча при виплавці 1 т чавуну утворюється 0,6-0,74 т вторинних матеріалів, з них – 0,50-0,54 т доменного шлаку, однак всі ці матеріали, повертаються у виробництво у вигляді шихти, за винятком доменного шлаку [10].

Гранульовані доменні шлаки зараз практично повністю утилізуються в будівельній індустрії. Як правило, їх переробляють на граншлак (80%) і піщано-щебенеу суміш. Проте відвальні доменні шлаки (ВДШ) зливаються у відвали у вигляді розплавів (решта їх частково гранулюється). Частина ВДШ утилізувати в подальшому вже неможливо¹. Незважаючи на те, що доменні шлаки відносяться до IV класу небезпеки (тобто мало небезпечні), їх роз-

¹ Залежно від складу шлаки поділяють на активні та неактивні. Активні мають властивість цементуватися під дією вологи. З часом, за 5-10 років утворюють моноліт, подібний бетону. Неактивні залишаються сипучими дуже довго [8].

міщення, накопичення та тривалість впливу навіть за умови припинення виробництва (терміни використання деяких сховищ перевищують 70 років), залишаються значною екологічною проблемою. Займаючи величезні території, і під впливом природних факторів, ВДШ у результаті гідратації, подальшого розпаду і запилювання, завдають непоправної шкоди навколишньому середовищу.

Використання ВДШ, як вторинної сировини, дозволяє вирішити кілька невідкладних проблем: забезпечити економію природних сировинних ресурсів в умовах загальних вимог скорочення обсягу видобування мінеральних корисних копалин; підвищити ефективність виробництва у будівельній галузі; поліпшити екологічний стан старопромислових регіонів; скоротити відведення земельних угідь під відвали; зменшити втрати, пов'язані з відчуженням територій під відвали з їх подальшою рекультивациєю.

Доцільно розглянути ВДШ у порівнянні з іншими видами відходів, адже поведження з ними істотно відрізняється.

1. На відміну від постачальників більшості видів відходів виробники і власники металургійних шлаків в Україні – це великі недержавні структури, розташовані в осередках металургійної промисловості¹.

2. Хіміко-мінералогічний склад шлаків різних металургійних комбінатів варіюється у відносно вузьких межах, і це обумовлює однакові правила поводження з ними (перевезення, зберігання, утилізація, видалення, знешкодження тощо). Інші відходи IV класу небезпеки дуже різноманітні за характеристиками і способами утилізації².

3. Більша частина побутових і подібних до них відходів територіально розподілена рівномірно. Відвальні доменні шлаки сконцентровані лише у певних регіонах України. Тому їх негативний вплив на довкілля і здоров'я населення є локальним і стосується передусім мешканців осередків металургійної промисловості (кількість населення, яке зазнає негативного впливу з боку металургійного виробництва, мешкає поблизу шлакових відвалів³ у радіусі 15 км і становить приблизно 3 млн осіб). Ці старопромислові регіони (Донецька, Запорізька, Дніпропетровська, Луганська області) обтяжені додатково значною кількістю накопичених техногенних відходів гірничодобувної, металургійної, хімічної, промисловості.

4. На відміну від багатьох видів відходів, обсяг утилізації шлаків у світовій практиці досягає 100%.

Індустрії шлакопереробки існують у розвинених країнах більш ніж сто років (у США перші кроки у цьому напрямку зробила ще у 1908 р. компанія «Карнегі Стіл») [11]. Доменні шлаки в багатьох розвинених країнах навіть не мають статусу відходів, а відносяться до вторинної сировини.

5. Металургійні шлаки, маючи помірну небезпечність для навколишнього середовища і населення, з локалізацією впливу безпосередньо на території їх зберігання, не здатні отримати такого суспільного розголосу. Вони не знаходяться у центрі уваги громадськості, ЗМІ, регіональної та місцевої влади, тому не слід очікувати широких протестних рухів, за якими, як правило, прямують конкретні рішення і природоохоронні проекти.

6. Для металургійних шлаків, на відміну від більшості відходів, вже розроблені технології переробки, відповідні ДСТУ, економічна оцінка, створена повна номенклатура (хіміко-мінералогічний склад, агрегатний стан і обсяги утворення) з конкретними рекомендаціями щодо можливого напрямку їх використання, розроблені методики оцінки ефективних напрямів рециклінгу.

Через згадані особливості впливають такі висновки. По-перше, проблема утилізації доменних шлаків не уявляється першочерговою з точки зору безпеки для навколишнього середовища і населення порівняно з іншими видами забруднення. По-друге, в країні існує технологічне і практичне підґрунтя для повної утилізації ВДШ. Металургійні підприємства України мають досвід вторинного використання шлаків для власних потреб, на продаж кінцевим споживачам і для виробництва сировини для будівельної галузі. Але рівень використання шлаку досить низький порівняно із іншими країнами. На заводі впровадження циркулярного підходу в галузі шлакопереробки стає низка правових, технологічних, економічних та інституційних проблем.

Проблеми нормативно-правового визначення статусу шлаків. У численних вітчизняних і міжнародних нормативних актах, визначено, що відходи – це «будь-які речовини, матеріали та предмети, що утворилися у процесі виробництва чи споживання, а також товари (продукція), що повністю або частково втратили свої споживчі властивості і не мають подальшого використання за місцем їх утворення чи виявлення, і від яких їх власник позбується, має намір або повинен позбутися шляхом утилізації чи видалення» [12]. Згідно чинному законодавству, усі металургійні шлаки в Україні є відходами.

¹ Найбільшими постачальниками металургійних шлаків є «Метінвест Холдинг» – 64% загальних обсягів, «Арселор Міттал Кривий Ріг» – 25%, «Дніпровський МК» – 11% [10].

² Клас небезпеки відходів визначається виробником відходів за участю фахівців з охорони навколишнього природного середовища і санітарно-епідеміологічної служби згідно з чинними нормативними документами та затвердженими методиками.

³ Дані отримані стосовно МК «Азовсталь», Маріупольського МК ім. Ілліча, Запорізького МК «Запоріжжсталь», Краматорського металургійного заводу, Арселор Міттал Кривий Ріг, Дніпровського металургійного комбінату.

Але усе частіше висловлюється думка, що шлаки є не відходами, а скоріше побічним продуктом або вторинною сировиною. Однак головним нормативним актом, яким користуються при визначенні таких питань, є Державний Класифікатор відходів ДК 005-96 (далі – КВ), заснований на єдиних засадах з Класифікацією видів економічної діяльності та Державним класифікатором продукції та послуг. За визначенням КВ [13] відходами металургійного виробництва є «новоутворені речовини та їх суміші, утворені в термічних, хімічних та інших процесах і які не є метою даного виробництва (шлак, зола, кубові залишки, інші тверді та пастоподібні утворення, а також рідини та аерозолі)». Це більш ніж 30 видів шлаку, і з них тільки доменних шлаків 11 різновидів і кожний має відмінності у фізико-хімічних властивостях. Ці відмінності визначають можливість подальшого використання того чи іншого виду шлаку як вторинної сировини в окремих галузях.

Водночас, згідно з Законом України «Про відходи» [12], такі «відходи, для утилізації та переробки яких в Україні існують відповідні технології та виробничо-технологічні і/або економічні передумови», трактується як вторинна сировина. З чого випливає, що ті шлаки, які в Україні вважаються відходами, в інших технологічно розвинутих країнах є повноцінною вторинною сировиною.

В Україні поводження з промисловими відходами регулюється великою кількістю законодавчих та нормативно-правових актів, в яких деякі поняття не використовуються зовсім або трактується неоднозначно, і не співпадають із міжнародними. Такі розбіжності у трактуванні поняття «металургійний шлак» ускладнюють його облік, спричиняють складнощі в статистиці.

Під час підготовки Угоди про приєднання відбулося суттєве узгодження української нормативно-правової бази у сфері поводження з відходами із аналогічною базою ЄС через прийняття відповідних Директив ЄС. Директива 2008/98/ЄС Європейського парламенту та Ради «Про відходи та скасування окремих Директив» [14] (далі – Директива) перебуває в процесі імплементації шляхом розроблення національних законодавчих актів, передусім, рамкового закону «Про управління відходами» (цей законопроект пройшов перше читання і наразі готується профільним комітетом Верховної Ради України для розгляду і прийняття в другому читанні, далі – Законопроект) [15] та інших законів, які перебувають на різних стадіях, деякі досі не прийняті та не набули чинності.

Треба визнати, що законодавство України поки що лише частково відповідає вимогам Директиви, при цьому ступінь відповідності залишився низьким і через 9 років після складання Таблиці відповід-

ності (славнозвісні *Tables of Concordance*)¹. У зв'язку з тим, що існують значні розбіжності у понятійному апараті та з метою гармонізації з Директивою, законодавство України в сфері поводження з відходами потребує суттєвої модифікації.

Згідно з Директивою потребує перегляду термін «утилізація» [14, ст. 3.15], адже термін «переробка» (*recycling*) лише частково покривається терміном «утилізація». Рециклінг – операція з утилізації, коли відходи переробляються в продукти, матеріали або речовини для первинної чи іншої мети. Вона включає переробку органічного матеріалу, але не відновлення енергії чи переробку в матеріали, що будуть використовуватися як паливо або заповнювачі (*backfilling operations*). «Утилізація» (*recovery*) трактується як будь-яка операція, в результаті якої відходи приносять користь, замінюючи інші матеріали, які в іншому випадку були б використані для виконання конкретної функції. Також у Директиві висунуто вимогу узгодження переліку операцій, пов'язаних з утилізацією (у Додатку II до Директиви цей термін використовується як «відновлення»). У вітчизняній практиці поняття рециклінгу та утилізації ототожнені. Це прямо стосується шлаків, частка яких використовується саме як заповнювачі, тобто у такому випадку ці шлаки не підпадають під операції рециклінгу. У Законопроекті відсутнє поняття «повторне використання» та інші, суттєві для циркулярної економіки, а визначення «вторинна сировина» – речовини та матеріали, отримані в результаті підготовки до відновлення та/або відновлення відходів (у тому числі рециклінгу), які використовуються замість первинної сировини [15, ст. 1, п. 13] є не зовсім зрозумілим. Треба дуже чітко виписати ці терміни у новому законопроекті, адже після першого читання залишилось багато зауважень навіть до термінології.

Також щодо шлаків стосується надане у Директиві визначення «побічні продукти» (*by-products*) – «речовина або предмет, що виникли внаслідок процесу виробництва, початковою метою якого не було їх виробництво, можуть розглядатися не як відходи, а як побічні продукти, при дотриманні наступних умов: (а) встановлено подальше використання речовини або предмету; (б) речовина або предмет може безпосередньо використовуватись без подальшої обробки, крім нормальної виробничої практики; (с) речовина або предмет виробляються як невід'ємна частина виробничого процесу; (д) подальше використання є законним, тобто речовина або предмет відповідають усім вимогам до продукції стосовно екології та здоров'я людини для окремого використання, та воно не призведе до загальних негативних наслідків для екології та здоров'я людини». З цього визначення випливає, що металургійні шлаки відповідають статусу побічних продуктів за усіма зазна-

¹ *Date Table completed: 21/11/2011.* «Overview of the Status of Harmonizing the Ukrainian Legislation with the EU Requirements and the Baseline Plan for Harmonization of Ukraine's legislation with the EU laws». Ukraine, 2011.

ченими умовами. На жаль, у Законопроекті для категорії «побічні продукти» не знайшлося місця у ст. 1 «Визначення понять», однак цілком увійшли ці вимоги Директиви, але Кабінету Міністрів України ще треба встановити Критерії для віднесення речовин, предметів до побічних продуктів [15, ст. 9].

До кола питань щодо статусу шлаків відноситься поняття «кінець статусу відходів» (*end-of-waste status*), тобто коли відходи перестають бути відходами, та критерії визначення припинення цього статусу. Згідно з Директивою деякі зазначені відходи перестають бути відходами коли вони пройшли утилізацію, включаючи переробку, та відповідають певним критеріям: (а) речовина або предмет широко вживається для певних цілей; (б) існує ринок або потреба у такій речовині або такому предметі; (с) предмет відповідає технічним вимогам для певних цілей, та не суперечить чинному законодавству та стандартам, що застосовуються до продуктів; (д) використання речовини або предмету не призведе до загального погіршення для довкілля чи здоров'я людини (критерії повинні включати граничні значення для забруднюючих речовин) [14, ст. 6.1]. Як і побічні продукти, в Законопроекті цілком увійшли ці критерії, однак вони, як і раніше, стосуються лише обмеженого кола відходів і також встановлюються Кабінетом Міністрів України.

Значна частина вимог Директиви так і не була врахована у законопроекті «Про управління відходами».

Питання термінології дуже важливі, адже суттєве впливають на багато операцій поводження з відходами, і також мають тісний зв'язок із проблемами їх утилізації. Якщо шлак просто вивозиться на звалища, то не має різниці, який в нього статус, однак, коли він стає об'єктом ринкових відносин, це вже починає мати певне значення для господарюючих суб'єктів.

Технологічні проблеми. Згідно із затвердженням у багатьох нормативних документах «ієрархію відходів» найбільш ефективним способом запобігання утворенню відходів є впровадження маловідходних виробництв завдяки принциповій зміні технологічного процесу. Однак процеси виплавки чавуну такої принципової зміни не передбачають попри існування технологічних проблем, рішення яких спроможне суттєво вплинути на їх зменшення. Далі наведено найсуттєвіші з них.

Використання у вітчизняній виплавці чавуну збіднених шихтових матеріалів та високозольного коксу. Хіміко-мінералогічний склад компонентів шихти для виплавки металу, тобто якість шихтового матеріалу, впливає не тільки на якість шлаку, але і на його кількість. Так, на Маріупольському МК ім. Ілліча на 1 тону чавуну утворюється 558 кг шлаку, на ДМЗ – 386 кг (дані 2010 р.), на Азовсталі –

419 кг, у той час, як у Швеції – 150 кг, у США – 200-220 кг, у Німеччині – 260 кг [1, с. 49].

Віддаленість від доменних печей грануляційних установок. У більшості діючих доменних цехів через неможливість спорудження установок припічної грануляції (брак території та ін.) основна частина доменного шлаку транспортується від печей у шлакових ковшах¹. Припічні установки мають наступні переваги: на 15-30% знижуються капітальні та експлуатаційні витрати (завдяки скороченню парку шлаковозів і транспортних засобів); забезпечується більш повне використання шлаку (через те, що при перевезенні в ковшах 15-30% шлаку втрачається у вигляді кірок); зменшується чисельність обслуговуючого персоналу; забезпечується вибухонебезпечність процесу; припічна грануляція дає можливість забезпечити повну переробку шлаків у рідкому вигляді, а також локалізувати і знешкодити парогазові викиди [16]. А одночасне застосування ресурсозберігаючих технологій дозволяє досягти значної економії паливно-енергетичних ресурсів, адже при цьому використовується та теплова енергія, яка була акумульована шлаковим розплавом в процесі виробництва чавуну.

Таким чином, хімічний склад і структура доменних шлаків варіюють залежно від складу шихти, особливостей металургійного процесу, умов охолодження (швидке або повільне) тощо. Завдяки більш високому технологічному рівню доменного процесу якість, кількість, собівартість, строки подальшого зберігання шлаку набувають значно кращих параметрів.

Зазначені технологічні проблеми металургійної галузі України мають довготермінове значення і тісно пов'язані, в свою чергу, з технологічними проблемами галузей, що є основними споживачами шлакової продукції (будівельна, добувна).

Урядом України останнім часом зроблено певні кроки щодо активізації використання шлакового щебеню у дорожньому будівництві, адже визначено під час здійснення державних закупівель робіт з будівництва та послуг з поточного ремонту автомобільних доріг загального користування в Запорізькій, Донецькій, Луганській, Дніпропетровській, Миколаївській, Кіровоградській областях застосовувати неціновий критерій «Заходи щодо захисту довкілля», який визначається показником «рівень використання відходів виробництва та дорожньо-будівельних матеріалів, отриманих з їх використанням як заповнювачів» з питомою його вагою не менше 10% [18].

Однак цей і подібні приклади носять характер рекомендацій, і не містять належних стимулів на зразок державних «зелених» закупівель.

У той же час встановлення вимог до шлаків, як сировини для виробництва щебених матеріалів

¹ Новозбудовані доменні печі та ті, що реконструюють, як правило, оснащуються установками припічної грануляції, що розташовуються поруч з ливарним двором.

через введення нового стандарту (ДСТУ 9043:2020) обмежує на дорогах усіх категорій використання щебених матеріалів з металургійних шлаків при існуючій технології їх обробки тільки як насипного матеріалу, і лише на невеликих дорогах місцевого значення (IV-V категорії) з малою інтенсивністю руху (менше ніж 1000 одиниць транспорту на добу) – як основного [19]. Крім цього, в стандарті передбачено перегляд класифікації щебених матеріалів з вмістом шлаків, уточнення вимог до фізико-технічних показників і методів контролювання щебеню і сумішей, розроблення вимог щодо безпеки та охорони довкілля, маркування та транспортування. Якісні характеристики металургійних відходів повинні відповідати певним вимогам, і тоді весь комплекс «виробництво – споживання» буде мати високі екологічні показники, дозволить виробникам освоювати раніше недоступні ринки збуту.

Проблемою є те, що більш жорсткі вимоги до якості шлакової продукції й навіть до методу її переробки, які є цілком виправданими згідно з екологічними нормами ЄС, обумовлюють використання більш якісних шихтових матеріалів й удосконалення технологій шлакопереробки, що призведе до зростання витрат у металургійному виробництві.

При цьому використання ВДШ у будівельних композиціях різного складу ставить перед споживачами проблему вивчення їх небезпечних і, зокрема, радіоактивних властивостей, приклади чого відомі. Технологія ремонту доріг з використанням металургійних шлаків для України поки що експериментальна. Отже, при використанні шлаків у дорожньому будівництві треба враховувати усі технологічні нюанси та екологічні питання, а також їх суттєві недоліки. У металургійних шлаках нерівний гранулометричний склад (це суміш від нуля і до кількох сотень міліметрів). Шар із шлаку з часом перетворюється фактично на бетон. З роками формується дуже міцна основа дороги, яка, як і всі жорсткі матеріали, має властивість змінювати лінійні розміри при коливаннях температури. Це може призводити до деформації верхніх шарів дорожнього покриття, якщо у конструкції дороги не передбачити додаткових заходів [20].

Давно існуючі технології дозволяють отримувати з шлаків будівельні матеріали високої якості, придатні для більш широких можливостей застосування. Але низька якість ВДШ українських виробників не дозволяє їх використовувати у більш широкому діапазоні. Їх міцність вдвічі менша, ніж мають гранітні щебені. Тому при будівництві багатьох споруд, зокрема, злітно-посадкових смуг, на відміну від світових практик, в Україні не використовують шлаки [21].

Інноваційні технологічні рішення, і в цілому, інноваційний підхід до проблем утилізації ВДШ могли би значно поліпшити ситуацію. Однак нові технології стикаються із суттєвими труднощами.

Наприклад, при виробництві геополімерного бетону, замість цементу використовується мелений гранульований доменний шлак, який за результатами проведених досліджень ні в чому не поступається звичайному цементу. Цей матеріал може бути в рази стійкішим до впливу так званого агресивного середовища. Але виробництво геополімерного бетону вимагає виняткової уваги: потребує точного дозування, високої культури виробництва без відхилень та помилок у рецептурі, дотримання спеціальної техніки безпеки на виробництві. І поки ще залишається відкритим питання довговічності геополімерних бетонів [22].

Ситуація надає приклад уповільненої інновації і дуже слабкої зацікавленості в ній, висуває проблему підняття науково-технічних розробок у цій сфері на якісно вищий рівень. На жаль, маючи такі «поклади» техногенної сировини, Україна спроможна лише використовувати, копіювати, повторювати вже існуючі в світі напрями використання ВДШ, не висуваючи власних креативних рішень у цій сфері. Але циркулярна економіка – це економіка інновацій як технічних, так і соціальних.

У продукуванні нового знання, «здатного до швидкої комерціалізації в інноваціях», важливим фактором є можливість різноманітних рекомбінацій («нових комбінацій» за Й. Шумпетером [23]) між секторами економіки. Так, комп'ютерні програми для 3D-моделювання вже змінили естетику архітектури і будівництва, а 3D-друк – наступний крок у цьому напрямку. Він уможливує виробництво в будівництві (і не тільки), складних геометричних форм, адже матеріали у 3D-друку використовуються різні, і дуже часто з бетону. Можливість отримати шлаковий порошок, його водні розчини для використання потрібної маси для 3D-друку може зіграти тут вирішальну роль.

Продукування нових ідей, креативних підходів і рішень стають у витоків явища, яке видатний австрійський економіст Йозеф Шумпетер визначив «творчим руйнуванням», яке, в свою чергу, є передумовою неспинного інноваційного процесу у будь-якій сфері, на основі якого старі технології замінюються новими, нові сектори економіки залучають ресурси за рахунок старих, нові компанії витісняють визнаних раніше лідерів, створюються принципово нові продукти. Саме такого «творчого руйнування» бракує у питаннях утилізації накопичених техногенних «покладів» для використання широкого діапазону можливостей їх застосування в Україні на засадах креативних рішень.

Економічні проблеми. Економічні проблеми утилізації шлаків можна розглядати на макро-, мезо- і мікроекономічному рівнях. До макроекономічних проблем передусім треба віднести відсутність серед пріоритетів економічної політики України критерію екологізації промислової сфери.

Всупереч світовим тенденціям екологізації економіки, українська промисловість, навпаки, зберігає

непорушність індустріальної епохи, лише посилюючи своє відставання від постіндустріальних країн.

Базовий концепт модернізації промисловості в ЄС – циркулярна економіка (заснована на відновленні та раціональному споживанні ресурсів), в українській промисловій політиці майже відсутній. І причина цього не тільки у відсутності у основної маси промислових підприємств внутрішніх інвестиційних ресурсів.

Україна поки що неспроможна «виростити» сучасні бізнес-моделі циркулярної економіки, екосистема якої структурована як мережа гнучких і саморегулюємих локальних систем, які завдяки телекомунікаційній і транспортній інфраструктурі працюють як єдиний організм [24, с. 39]. Така екосистема розвивається і розширюється, поступово ліквідує організаційні форми індустріальної епохи, розбудовані на вертикальних, менш гнучких формах управління, менш пристосованих до сучасних моделей виробництва і споживання. Функціонування циркулярних бізнес-моделей потребує підвищення складності та гнучкості організаційних процесів підприємницької діяльності і є неможливим у системі вертикально інтегрованої економіки металургійної галузі.

Структура промисловості України, навпаки, характеризується високим ступенем концентрації виробництва, що сприяє посиленню корпоратизації виробничої діяльності, її монополізації, появі і зміцненню вертикально інтегрованих структур і перешкоджає формуванню у старопромислових регіонах зазначених горизонтальних структур – мереж і кластерів. Тому для подібних економік взагалі є типовим домінуючий стан декількох крупних компаній, які, виробляючи значну частину ВВП, грають особливу роль в економічному і політичному житті країни, істотно впливають на рішення влади, що приводить до тісного переплетення інтересів держави і корпорацій, надає необмежені можливості реалізації приватних і корпоративних (локально-групових) інтересів всупереч суспільним.

Це можливо головною причиною того, що в Україні поки ще не відбувається процесів екологізації економічної сфери, переходу від ієрархічних до мережних структур, інтенсивного впровадження ресурсоефективних «зелених» технологій. Цілком ймовірно, що інтегрування старопромислових регіонів України до пост- і неоіндустріальної економіки зіштовхнеться із чималими труднощами.

Окрему макроекономічну проблему становить такий напрям, як експорт шлаків. До числа провідних експортерів шлаків входять світові лідери з виробництва сталі – Китай, Індія, Німеччина, Італія, Бразилія. Перша десятка країн-експортерів, до якої Україна не входить, займає близько 72% ринку. У 2018 р. Україна посіла 25 місце (у 2017 р. – 29) з

експорту шлаків з обсягом зовнішньої торгівлі шлаками 25,4 млн т [25]. Проблеми, які стоять на цьому напрямку, насамперед пов'язані із транскордонними вимогами ЄС до перевезення шлаків, як продукції із Зеленого переліку.

Мезоекономічні проблеми – це проблеми вітчизняної металургійної та будівельної галузей. Їх треба розглядати як фактори впливу на утилізаційну цінність доменних шлаків на мезорівні. Ці галузі не відповідають сучасним світовим стандартам (деформації в структурі виробництва, експорту, імпорту), залишаючись технологічно відсталими, неефективними виробничими системами, надто вразливими щодо кон'юнктурних коливань, із значним негативним впливом на довкілля навіть у довгостроковій перспективі. В регіонах – осередках розташування металургійних комбінатів – вони є головними забруднювачами навколишнього середовища. До того ж, як свідчать дані екологічних паспортів цих регіонів, вони не несуть у повному обсязі відповідальність за свою руйнівну для довкілля і здоров'я населення діяльність.

Стан металургійної промисловості України не відповідає вимогам циркулярної економіки¹ за рядом ознак:

низький техніко-технологічний рівень виробництва (зношеність основних фондів понад 60%) та домінування морально й фізично відсталих технологій;

висока енерго- і ресурсомісткість виробництва, що виражається у превалюванні ресурсної, особливо сировинної, складової у собівартості галузевої продукції (зокрема, витрати на паливно-енергетичні ресурси досягають 50%, тоді як у промислово розвинених країнах цей показник не перевищує 20%);

низький рівень екологічності більшої частини виробничих процесів, зокрема, частка маловідходних та ресурсозберігаючих процесів у загальному обсязі нових технологічних процесів не перевищує у середньому 40%;

низький рівень інвестиційно-інноваційної активності [26, с. 153].

Згідно концепції циркулярної економіки майже усі вироблені шлаки мають бути спрямовані на вторинне споживання. Але зростання обсягів переробки та відвантаження шлаків для будівельної галузі можливі тільки за умови стабільного попиту на цю продукцію.

Аналіз даних щодо властивості металургійних шлаків, як сировини для виробництва будівельних матеріалів і досвіду використання їх в промислових, гідротехнічних та інших об'єктах України, показав, що матеріали з доменних шлаків можливо застосувати замість природних кам'яних і ґрунтових матеріалів (вапняк, граніт, пісок) для дорожнього будівництва, виробництва цементу та бетону, у ви-

¹ У зв'язку з планами Європейського Союзу по значному скороченню викидів CO₂ багато металургійних заводів розробляють концепції переходу на «зелені технології» виробництва.

гляді щебеню, сумішей без в'язучих або з в'язучими речовинами, при влаштуванні та відновленні шарів нежорсткого дорожнього одягу, для укріплення узбіч автомобільних доріг, а також бетонних елементів конструкцій. Таким чином, хімічний склад і структура шлаків дозволяє використовувати доменні шлаки як матеріал для будівництва, але щоб почати розглядати їх як реальну сировинну базу промисловості будівельних матеріалів, у тому

числі виробництва в'язучих речовин, необхідно вирішити низку проблем.

Проблеми, пов'язані із ситуацією у будівельній галузі, є складовою макроекономічних проблем. Будівництво і галузь будівельних матеріалів знаходяться вже довгий час у стадії стагнації. Спад у будівництві спричинив падіння попиту на продукцію будівельних матеріалів, виробництво багатьох з яких майже не зростає на протязі останніх років (див. таблицю).

Таблиця

Виробництво окремих видів продукції галузі будівельних матеріалів за видами

Види продукції	2013	2014	2016	2017	2018	2019
Цегла, блоки і плитки, вогнетривкі та вироби вогнетривкі керамічні будівельні подібні, з вмістом більше 50 мас. % MgO, CaO або Cr ₂ O ₃ , крім виробів з борошна кам'яного кремнеземистого чи кремнеземистих порід подібних, тис. т	68,0	58,8	53,9	63,7	61,2	58,1
Цегла, блоки і плитки, вогнетривкі та вироби вогнетривкі керамічні будівельні подібні, з вмістом більше 7 мас.%, але менше 45 мас.% глинозему (Al ₂ O ₃), але з вмістом більше 50 мас.% кремнезему (SiO ₂), тис. т	204	182	151	163	162	163,9
Портландцемент, млн т	9,5	8,4	8,8	9,0	8,9	9,1
Цемент глиноземистий, цемент безклінкерний шлаковий і цементи гідравлічні подібні, млн т	0,3	0,2	0,3	0,3	0,3	0,1
Блоки та цегла з цементу, бетону або каменю штучного для будівництва, млн т	3,0	3,0	3,6	3,7	3,6	3,4
Елементи конструкцій збірні для будівництва з цементу, бетону або каменю штучного, млн т	4,7	3,9	4,9	4,8	4,6	4,2
Камінь дроблений (щебінь), який використовується як наповнювач бетону, для дорожнього покриття та подібних цілей (крім гальки, гравію та кремнію), млн т	63,6	55,3	49,6	60,3	60,4	-

* Складено за даними Статистичного щорічника України за 2019 рік. Державна служба статистики України [27, с. 262-263].

Не слід очікувати, що використання шлаку у будівельній промисловості значно вплине на здешевлення житла, адже частка цементу в собівартості становить 1,5-2%, при тому, що усі разом будівельні матеріали складають 10-15% собівартості будівництва, у тому числі житлового [28].

У дорожньому будівництві (автотраси і залізничні насипи) використовують до 20% доменних шлаків, і, якщо щорічно ремонтувати хоча б 3 тис. км автомобільних доріг, то споживання шлаків збільшиться мінімум до 5 млн т – це в п'ять разів більше ніж на сьогодні [29].

Цементна та цегляна промисловість є основними споживачами металургійних доменних шлаків в Україні, як і в усьому світі, – близько 40% металургійних шлаків, що переробляються.

Ринок цементу в Україні коливається протягом останніх трьох років навколо 9,1-9,3 млн т, не показуючи значного зростання або спаду, в той час як імпорتنі потоки суттєво зростають (експорт цементу в 2019 р. виріс на 16%, а імпорт – на 57,1%) навіть після припинення демпінгового імпорту цементу з

РФ та Білорусі в Україну. Зокрема, імпорт турецького цементу в Україні збільшився в 9,3 раза [28].

Туреччина, яка є четвертою в світі країною за обсягами виробництва і другою за обсягами експорту (відповідно 80 та 13 млн т в 2017 р.), перебуваючи в ситуації значного спаду споживання на внутрішньому ринку (з 75 млн у в 2017 р. до 47 млн т у 2019 р.) [30], і маючи морське сусідство з Україною, в 2019 р. почала активний експорт портландцементу на український ринок. З якістю імпортованого цементу пов'язана інша проблема – маркування продукції. Протягом останніх двох років цемент, від якості якого залежить довговічність і безпека будівель і споруд, підлягає виключно добровільній сертифікації (обов'язкова сертифікація і реєстр УкрСЕПРО відмінні), а це практично означає безконтрольне введення в обіг продукції з невідомими характеристиками якості¹.

Треба також враховувати проблеми пов'язані із Європейським зеленим курсом (*European Green Deal*) – ЄЗК, які у найближчому майбутньому тільки загостряться. Він полягає у перегляді кожного дію-

¹ За результатами останнього дослідження якості цементу, проведеного ГО «Союз споживачів України» в 2016-2017 рр., 82% тарованої продукції в мішках з порушеннями маркування виявилось фальсифікатом [30].

чого закону щодо кліматичних переваг, а також введення нового законодавства з циркулярної економіки, інновацій тощо, тобто вимагатиме змін як у законодавстві, так і в підходах внутрішньої економічної політики.

Тарифний бар'єр у вигляді так званого «вуглецевого мита» (*CBAM – carbon border adjustment mechanism*) є цілком реальним для України, і може призвести до втрат у галузях-експортерів. По суті це означає, що український бізнес буде вкладати кошти не в модернізацію свого виробництва, а в оновлення промисловості ЄС. Крім того, наполягають фахівці з питань європейської інтеграції, інфраструктурні проекти в Україні (кредити для будівництва тощо), які фінансуються за рахунок європейських банків (ЄБРР, ЄІБ), отримуватимуть додаткові вимоги щодо екологічної складової.

Угода про асоціацію та зусилля з її впровадження створюють однакове з ЄС регуляторне середовище для зменшення використання вуглецю. Тим самим треба надати чіткий сигнал бізнесу – наступні десятиліття будуть епохою «зеленої» трансформації економіки і це особливо стосується промисловості, адже Уряд заявив про намір України долучитись до ЄЗК. І треба вже зараз взяти до уваги, що за обсягом викидів парникових газів цементна промисловість займає друге місце в світі в рейтингу світових забруднювачів (частка енергоносіїв у собівартості цементу складає 70%) [28], поступаючись лише енергетиці. Але на виробництво в'язучих сумішей із використанням шлаку витрачається значно менше енергії. Справа в тому, що для подрібнення шлаку з метою заміни ним цементу потрібно лише 25% енергії, що витрачається у виробництві звичайного портландцементу.

З цих причин у світі наростає попит на цемент з добавками, особливо на сорти, що включають у себе гранульований доменний шлак (*Ground-granulated blast-furnace slag – GGBFS*), який може замінити 35-85% портландцементу у складі цементної суміші. Використовуючи GGBFS для часткової заміни портландцементу, можна отримувати реальну вигоду. З кожною тонною GGBFS, включеного у готовий цемент з добавками, загальний викид CO₂ зменшується приблизно на 1 тонну (для виробництва однієї тонни традиційного портландцементу генерується майже тонна CO₂) [31].

Сьогодні українські цементні заводи додають близько 24% шлаків в свою продукцію. У той же час у світі частка шлаку в складі цементних сумішей, у тому числі шлакопортландцементу, становить від 35 до 95%. Крім того, ще існує потенціал для збільшення завантаження українських цементних заводів. Зараз виробнича інфраструктура не тільки повністю забезпечує внутрішні потреби ринку будівництва, але і має близько 20% резерву незадіяних виробничих потужностей [30]. Таким чином, з одного боку, існує необхідність подолання спаду промислового виробництва України, а з іншого –

стрімке зростання імпорту продукції, яка може в достатній кількості вироблятися на вітчизняних підприємствах.

В Україні існують також інші напрями використання ВДШ. У гідротехнічному будівництві оброблений металургійний шлак може служити безпечним і дешевим заміном природного гранітного щебеню при відсіпанні дамб, причалів, укріплення берегів, поліпшення якості донних відкладень [32].

У гірничодобувній галузі металургійний шлак (19% шлакопереробки) використовується для заправки виробленого простору шахт.

Поки що незначна кількість металургійних шлаків (приблизно 1% від їх загальної маси) використовується у сільському господарстві. У рослинництві шлак застосовують як добрива, додаючи ґрунтам необхідних мікроелементів, що допомагає не тільки збільшити врожайність, а й знизити кислотність ґрунту. У тваринництві шлаковий пісок використовують як підстилку, використовуючи його абсорбуючі властивості. Шлак також може бути потенційним засобом видалення фосфору у водах рибних ферм.

Треба зазначити, що наведені приклади використання шлаків у цих галузях поки що незначні за обсягом, однак, враховуючи «зелені» тренди, необхідно вже готуватися до більш широкого впровадження цих технологій і це потребує вже зараз прийняття превентивних заходів.

Ще одна галузь, у якій збігаються інтереси виробників шлаків та споживачів шлакової продукції – транспортна, зокрема, галузь залізничних перевезень. Лівову частку (80%) собівартості утилізації шлаку становлять транспортні витрати [33].

До того як сталося різке підвищення залізничних тарифів, утилізувалося набагато більша частина шлаку, зокрема, на Маріупольському МК ім. Ілліча – близько 74%, потім ця частка зменшилася. Адже багато споживачів, які раніше широко використовували граншлак в автодорожньому будівництві і виробництві будівельних матеріалів, знизили його закупівлі [1, с. 54].

Унаслідок високих тарифів на вантажні перевезення, зокрема, на перевезення відходів, відвальні шлаки залишаються переважно тільки місцевим ресурсом. Але обсяг накопичених шлаків перевищує місцеві і регіональні потреби у цьому ресурсі, а для регіонів, віддалених від місця їх утворення проблемним питанням залишається економічна доцільність доставки шлаків до місця будівництва автошляхів, передусім, вартість логістики.

Частка основних доріг, які потребують капітального ремонту, зросла більш ніж утричі за 2011-2016 рр., при цьому основні дороги – це тільки 14% від усієї сукупної протяжності доріг. У зношеному стані перебуває 90% доріг загального користування, які потребують поточного ремонту (довжина автомобільних доріг загального користування 161,9 тис.

км, у тому числі з твердим покриттям – 165,0 тис. км) [21].

З метою забезпечення економічної доцільності використання шлаків для будівництва і поточного ремонту доріг у «Укрзалізниці» існує можливість збереження за шлаками статусу позакласних вантажів. Адже відстань, яка з точки зору логістичних витрат є доцільною під час такого ремонту – це 40-50 км від відвалів гірничо-металургійних підприємств [21], але значно більша частина доріг загального користування знаходиться на відстані більш ніж 50 км від відвалів. Витрати, пов'язані з доставкою шлакових матеріалів залізницею занадто великі, тому єдиним загальноприйнятним варіантом є доставка їх на самоскидах. Але такий варіант транспортування псує існуючі автошляхи.

Із усього викладеного можна зробити висновок, що основною проблемою розглянутих галузей є те, що вони не готові ані технологічно, ані ментально до сприйняття «зеленого курсу» і пов'язаних з цим витрат і можливостей.

Мікроекономічні проблеми – це проблеми на рівні підприємств, однак великі недержавні вертикально інтегровані структури металургійної промисловості України належать до мезоекономічного рівня. Виробники цементу в Україні також належать до чотирьох крупних промислових груп, однак в цілому у галузі будівництва майже половину реалізованої продукції вироблено на малих підприємствах (у промисловості – 6,8%), кількість яких складає 97% від усіх у галузі, і з них 81,5% – це мікропідприємства [27].

Використання сировинного матеріалу, такого як гранульований доменний шлак істотно знижує собівартість продукції, яка з них виготовляється, і має вважатися частиною загального плану по скороченню витрат і поліпшенню навколишнього середовища. Досить часто стосовно інших відходів та інших галузей ці вимоги стають взаємовиключними. Проте в цементній промисловості поєднання шлакових матеріалів, які заміщують природну сировину, і альтернативних видів палива робить ситуацію вигідною для усіх сторін. Цементна промисловість здатна виступити активним учасником циркулярної економіки і взяти на себе певну частку з утилізації відходів передусім у регіонах розташування металургійних виробництв.

Однак активне використання доменного шлаку для виробництва шлакоцементу і портландцементу, як свідчить світова практика, призвело до закриття багатьох заводів, які виготовляли цемент з природних матеріалів. Це є однією з причин, які стримують процес комплексної модернізації цементних заводів, адже потребують зміни технології виробництва, відповідних інвестицій тощо. Адже ринок цементу з шлаковими домішками обмежений не лише кількістю обладнання на металургійних комбінатах та доступністю транспорту.

Застосування гранульованого доменного шлаку (GGBS або GGBFS), як заміника сировинного матеріалу, є серйозною проблемою для заводів, починаючи з підведення і закінчуючи впровадженням меленого матеріалу в цемент з добавками. Адже вести надійну обробку даних матеріалів дуже складно, оскільки вони існують у різних видах – від надзвичайно м'яких (GGBFS) до дуже в'язких, схильних до скупчення, засмічення і злипання при зберіганні (GGBS). Гранульований доменний шлак також надзвичайно абразивний, його швидкість зносу приблизно в п'ять разів більша, ніж у цементного клінкера в аналогічних збірках. Тому необхідно проектування спеціалізованих систем для обробки сипучих матеріалів, призначених для використання в металургійній і цементній галузях промисловості, спеціально створених для цього конкретних вимог нових сфер застосування, розробка інноваційних рішень щодо процесів обробки різних видів доменного шлаку.

Отже мікроекономічні проблеми утилізації ВДШ тісно пов'язані з технологічними і мезоекономічними, і викликані значною мірою якістю інституційного середовища.

Інституціональні проблеми. Проблему повної утилізації доменних шлаків можна вирішити тільки через гармонізацію інтересів суспільства, бізнесу та місцевої влади. Це дозволяє врахувати інтереси усіх зацікавлених сторін переробки металургійних відходів, але може бути досягнуто лише в умовах відповідного інституційного середовища з розвинутими інститутами ринку, місцевої влади, громадянського суспільства.

Україні не вдалося, на відміну від багатьох країн Східної Європи, створити в короткі строки «інституціональний каркас» ринкової економіки, тобто ті інститути, які гарантують стабільність та прозорість ринкових настанов, правил, процедур, і мінімізують вплив тінювих і кримінальних факторів. Сформовані в Україні інститути, навпаки, істотно підвищують витрати і ризики господарської діяльності, багато в чому заснованої на неефективних неформальних правилах.

Взаємовідносини між виробниками шлакової продукції і її потенційними споживачами ускладнюють недостатній рівень розвитку ринкових відносин, відсутність єдиної торговельно-інформаційної мережі для ринкових стосунків виробників і споживачів відвального шлаку, на кшталт біржі.

Біржа відходів (*Waste Exchange*) це не просто інформаційний ресурс у складі мереж обміну діловою інформацією, вона має бути елементом розвинутих бізнес-мереж країни. Так, у Херсонській області ще у 2012 р. у складі ТПП функціонувала *Біржа відходів та екологічно обґрунтованих технологій* [34], яка обслуговувала діяльність підприємств у сфері утилізації, перевезення та складування відходів виробництва, зацікавлених у придбанні вторинної сировини, технологій, обладнання, розробці

відповідних технологій. Однак ця форма, не маючи атрибутів біржової торгівлі ані за складом її учасників, ані за процедурами функціонування, не отримала розвитку і розповсюдження.

Проблеми впровадження циркулярної економіки на території інтенсивного розвитку металургійної промисловості розглядаються, передусім, у контексті створення гнучкої інфраструктури переробки металургійних відходів. Але таку інфраструктуру неможливо створити, не подолав передусім інституціональні проблеми розвитку циркулярних бізнес-моделей (ЦБМ) у металургійній галузі.

Циркулярні бізнес-моделі – це узагальнюючий термін для різноманітних бізнес-моделей, які прагнуть до використання меншої кількості матеріалів і енергетичних ресурсів для виробництва продуктів та/або надання послуг; продовження терміну служби існуючих продуктів і послуг шляхом ремонту та відновлення; завершення життєвого циклу продуктів шляхом переробки, отримуючи вигоду з залишкової вартості продуктів і матеріалів [17, с. 159]. Створенню ЦБМ перешкоджає саме невідповідність інституційного середовища, яке успадковане як від попередніх інститутів адміністративно-командної економіки, так і нових ринково орієнтованих інститутів.

При цьому йдеться не просто про впровадження відповідних елементів в існуюче інституційне середовище. Справа у тому, що на зміну попереднім концепціям економічного зростання з'являється нова постіндустріальна концепція, згідно з якою глобальна виробнича система намагається структуруватися як мозаїка спеціалізованих і саморегулюємих локальних систем, які підтримують між собою відносини обміну в межах комплексних мереж [24].

Така система потребує більш високого рівня якості ділових операцій та стратегій окремих фірм, розвиненості бізнес-мереж; підвищення складності та гнучкості організаційних процесів підприємницької діяльності, чітко прописаних у законодавстві правил, і поки що є неможливим в Україні саме з причин інституційного характеру.

В умовах неефективної інституційної основи існує безліч можливостей маніпулювання правовими нормами з метою досягнення власних інтересів, які в своїй сукупності здатні збільшити статки і прибутки власникам великого бізнесу всупереч як інтересам держави, так й інтересам інших господарюючих суб'єктів. Нестабільна податкова, валютна, регуляторна політика України, інші непослідовні заходи сформували одне із найгірших бізнес-середовищ у світі, яке виключає державні преференції, і навіть захист власності малому і середньому бізнесу (МСБ), але завжди надає їх тільки одному прошарку – власникам великого бізнесу. А в той же час саме малий і середній бізнес складає структурну основу – своєрідну екосистему циркулярної економіки, і дослідники із різних країн, вивчаючи ефективність ЦБМ, наполягають саме на цьому [36].

Однак Україна попри прийняття численних програм сприяння МСБ не робить необхідних кроків у цьому напрямі. Тому інституційне середовище Мексики ХІХ ст., зокрема, стан її малого бізнесу, охарактеризований Дугласом Нортон, можна цілком віднести і до сучасної України: «малі підприємства, вивільнені із системи корпоративних привілеїв та політичної прихильності, були змушені діяти постійно у стані напівпідпілля, завжди на межі закону, на милості дрібних урядовців, ніколи не вільні від свавілля і ніколи не звільнені від прав сильніших» [35, с. 150].

У ряді країн діють організації, які координують процес використання шлаку, однак їх функціонування беззастережно визначається інституційною основою. З такої загальноприйнятої в інституціональній теорії парадигми («гравці і правила гри»), створена у 1933 р. Всесоюзна контора із шлакопереробки була тією організацією, яка відповідала «правилам гри» у радянські часи.

В умовах розвинутих ринкових відносин процеси шлакопереробки частіше стають бізнесом незалежних спеціалізованих фірм, а металургійні компанії самі займаються цим досить рідко, хоч до складу доменного комплексу деяких з них входить цех шлакопереробки. А вже взірцем організації бізнесу за принципами циркулярної економіки можна визнати моделі шерінгового типу (від англ. *share* – мати частку, поділяти). Вони забезпечують просування платформ (*sharing platforms*) для взаємодії між користувачами продукту, підвищуючи тим самим рівень його використання, тобто засновані на обміні або спільному використанні товарів або активів (устаткуванням, транспортом, виробничими площами тощо).

ЦБМ потребують більш високого рівня розвитку бізнес-процесів (якість ділових операцій та стратегій окремих фірм, розвиненість бізнес-мереж; підвищення складності та гнучкості організаційних процесів підприємницької діяльності), але, передусім, вимагає чітких «правил гри» на ринковому полі, які має надати відповідна нормативно-правова база (НПБ) у сфері відходів. Саме відсутністю чітких визначень і правил для суб'єктів підприємницької діяльності в сфері поводження з відходами відрізняється НПБ України.

І прикладом можуть бути меморандуми про некомерційний збут шлакової продукції (включно із витратами з її доставки) для будівництва та ремонту доріг, які у 2019 р. уклали маріупольські металургійні комбінати групи «Метінвест» з найближчими селищними радами та районними адміністраціями Донецької області [37]. Такі кроки з боку металургійних комбінатів свідчать про відсутність налагодженої системи ринкових відносин між виробниками і споживачами ДШ.

Ефективність функціонування ринкової системи залежить, в першу чергу, від її базової основи – належного оформлення прав власності. У першу

чергу, це важливо для створення інституціонального середовища для становлення і розвитку підприємництва, заохочення до довготермінових договірних відносин, важливих для створення будь-яких ринків. Протилежна ситуація – «розмивання прав власності», не дозволяє вирішити питання відносин власності на відходи між учасниками ринку, і є однією з проблем, які виникають у результаті державної реєстрації та взяття на облік об'єктів скупчення промислових відходів. Однак питання власності на відходи та, зокрема, процедура переходу права власності на відходи, як у чинному Законі України «Про відходи», так і в новому законопроекті «Про управління відходами» залишаються належним чином не врегульованими. Так, серед «суб'єктів господарювання» [15, ст. 1] не знайшлося власників відходів, при цьому саме визначення власника є некоректним і містить у собі майбутні непорозуміння, адже в Законопроекті він визначений, як «особа, яка утворює, або володіє, користується і розпоряджується відходами». Так само некоректними можна визнати ще багато дефініцій у цьому Законопроекті. Це при тому, що у таблиці відповідності (*Table of Concordance*) [14] проаналізовано відповідність НПБ України Директивам ЄС, до яких вона приєдналась, запропоновано багато доповнень до чинної законодавчої бази України саме з метою її наближення у частині створення ринкової інфраструктури до НПБ ЄС.

Так, окремо визначений «виробник продукції», однак не виконана вимога Директиви [14, ст. 3.5, 3.6] ввести поняття «виробник відходів» (*waste producer*) – «будь-хто, хто виробляє відходи від своєї діяльності (початковий виробник відходів), або проводить попередню обробку, змішування чи інші операції, що змінюють природу чи склад відходів»¹, а також «утримувач відходів» (*waste holder*), яке включає не лише власника, а і виробника відходів.

Не виконана вимога Директиви доповнити Закон України «Про відходи» поняттями ринкової економіки: «дилер» – будь-яке підприємство, що є головним у скуповуванні та подальшому продажу відходів, включаючи дилерів, які фізично не володіють відходами [14, ст. 3.7]; «брокер» – будь-яке підприємство, що займається ліквідацією або утилізацією відходів від імені інших осіб, включаючи брокерів, які фізично не володіють відходами [14, ст. 3.8]. Введення цих понять є необхідним для створення сучасних ЦБМ, зокрема, у сфері утилізації шлаків, тому діяльність дилерів та брокерів потребує закріплення у нормативно-правових актах щодо будь-яких операцій поводження з відходами. Це було додатковою вимогою Директиви, однак не було зроб-

лено, адже ці поняття не увійшли у новий законопроект.

Окрема і дуже важлива проблема – це система дозволів та ліцензій на поводження з відходами, які повинні мати усі господарюючі суб'єкти ще до початку своєї діяльності щодо здійснення операцій з управління відходами. У Директиві майже 10 років тому були зауваження та вимоги щодо функціонування дозвільної системи України. Однак у Законопроекті в цілому збережено стару дозвільну систему, яка показала себе як неефективна та корумпована. Існує необхідність (також і вимога Директиви) у створенні реєстру тих, хто отримав дозвіл, так і тих, хто його не потребують, але задіяні у сфері поводження з відходами. На даний час в Україні бракує нормативно-правового акту щодо створення та ведення публічних реєстрів усіх суб'єктів підприємницької діяльності у сфері поводження з відходами (перевізників, операторів утилізації та видалення, дилерів та брокерів у галузі поводження з відходами). У ст. 47 Законопроекту йдеться про створення та адміністрування інформаційної системи управління відходами у вигляді електронної бази даних, причому передбачено, що інформація та дані, що містяться в підсистемі реєстрів є відкритими, а також оприлюднюються в установленому порядку (крім випадків встановлених законом).

План заходів із впровадження Концепції реалізації державної політики у сфері промислового забруднення містить низку завдань щодо «зміцнення інституційної спроможності та забезпечення ефективної взаємодії органів, відповідальних за видачу дозволів у сфері охорони навколишнього природного середовища» [38]. Але в ньому передбачено тільки обмежений перелік заходів, неспроможний реально поліпшити прозорість і час проходження дозвільних процедур, і в цілому стан інституціонального середовища у сфері поводження із промисловими відходами, адже не містить дієвих важелів.

Важливу роль для становлення циркулярної економіки могло б мати впровадження такого інституту, як система розширеної відповідальності виробника, яка існує згідно із чинним законодавством щодо деяких видів відходів – тара, мастила (оливи), шини, текстиль тощо. Однак попри вимоги Директиви [14, п. 8.1-8.4] доповнити існуючий Закон та застосувати для інших видів відходів, у новому Законопроекті підхід щодо розширеної відповідальності виробника не закріплено належним чином на законодавчому рівні. Хоч у ст. 10 Законопроекту передбачається запровадити цей інститут, зазначена стаття носить цілком рамковий характер і не містить жодного механізму реалізації її положень. Водночас для стимулювання повторного використання, запо-

¹ У Законопроекті (ст. 1) є «утворювач відходів – фізична особа, юридична особа та фізична особа-підприємець, у результаті діяльності якої утворюються відходи», збігається з поняттями: «виробник відходів», «утримувач відходів», «власник відходів».

бігання, переробки та іншого виду утилізації відходів у Директиві передбачено вживання законодавчих чи незаконодавчих заходів¹, щоб кожна фізична чи юридична особа, яка за родом діяльності розвиває, оброблює, має справу, продає чи імпортує продукти (виробник продукту) мала розширену відповідальність виробника.

Можна зробити висновок з усього викладеного – чинна НПБ України поки що не містить достатніх стимулів для стримування постійного потоку накопичення ВДШ. Як відомо із інституціональної теорії, якщо стимули застосування слабкі, відповідний інститут починає існувати чисто номінально, не виконуючи ті завдання і функції, які на нього покладалися.

Крім ринкових інститутів, велику роль міг би мати у справі поведінки з відходами інститут місцевого самоврядування. Перехід до циркулярної економіки у осередках розташування металургійної промисловості неможливо здійснити без цільової ініціативи місцевих громад.

Однак, попри реформи цього інституту через процес децентралізації влади, успішно розпочатий декілька років тому, вважати його дієвим щодо поведінки з промисловими відходами не можна, зокрема, у місцях де їх скупчення є критичним.

До речі, зважаючи на особливу суспільну значимість, Законопроект перед прийняттям у першому читанні мав би пройти широке громадське обговорення, насамперед у територіальних громадах, чого не відбулося.

Однак розташування шлакозвалищ дає підстави для сумнівів у тому, що окрема місцева громада в змозі буде вирішити питання ревіталізації своїх шлакозвалищ шляхом переробки відходів. Наприклад, поряд із селищем Сартана накопичено 15,8 млн т гранульованих та 30,6 млн т негранульованих доменних шлаків ПАТ ММК та ПрАТ МК «Азовсталь» [39]; поблизу с. Мироліубівка Криворізького району – більше 100 млн т металургійних шлаків ПАТ «АрселорМіттал Кривий Ріг» [40]. Для вирішення проблеми потрібні варіанти об'єднання зусиль цих громад з більш потужними структурами. Такі варіанти існують у вигляді нової філософії ведення бізнесу, яку називають «імпаکت-інвестиціями» або «суспільно корисним бізнесом». Однак для цього необхідно зміцнення інституціональної спроможності місцевих громад, щоб вирішувати значну частину проблем, які не увійшли у склад їх повноважень.

Органи місцевого самоврядування та місцеві органи виконавчої влади старопромислових регіонів на сьогодні не мають реальних інструментів для стимулювання та розвитку підприємницької діяльності

щодо управління відходами металургійних підприємств, розташованих на їх територіях. До повноважень сільських, селищних, міських рад та рад об'єднаних територіальних громад належить вирішення питань щодо розміщення на своїй території об'єктів управління відходами, але за законом і фактично ці питання стосуються лише побутових і безхазяйних відходів. І у новому законопроекті змін щодо цього положення також не зроблено.

В Україні наприкінці її радянського періоду, проблеми комплексного використання вторинних матеріальних ресурсів (назва з тих часів), разом із організацією маловідходного виробництва передбачалося вирішувати на регіональному і місцевому рівнях через розробку Регіональної науково-технічної програми (РНТП) «Вторинні ресурси». Розробка РНТП прийняла масовий характер у XII п'ятиріччі, сприяючи загостренню уваги до проблеми використання значних резервів вторинних місцевих ресурсів. Передбачалося, що в результаті виконання завдань цієї програми у 3-4 рази мали підвищитися рівень використання поточного виходу великотоннажних відходів, знизитися витрати на їх зберігання, поліпшиться екологічний стан в регіоні. Це було пов'язано з великими витратами, тривалістю й етапністю реалізації. Тому розділ «Вторинні ресурси» в Регіональних схемах розвитку і розміщення продуктивних сил мав розроблятися у вигляді довгострокової регіональної цільової комплексної програми. Однак і у ті часи питання ресурсного забезпечення програмних заходів не було підкріплено необхідними повноваженнями і ресурсами [41, с. 109-111].

У такій моделі головна роль належала місцевим органам влади. Вони мали широкі повноваження щодо поведінки із промисловими відходами, які були закріплені відповідними нормативними актами. Центральній владі було надано право лише координувати (не контролювати) діяльність підприємств та їх об'єднань, зокрема, щодо комплексного використання вторинних ресурсів, утилізації відходів виробництва. Передбачалося, що органи місцевого самоврядування зможуть узгоджувати і коригувати представлені підприємствами проекти планів використання промислових відходів, здійснюючи таким чином загальне керівництво використанням вторинних ресурсів на їх території.

Сучасний світовий досвід також надає приклади саме такої практики. Так, основу законодавчої системи Японії у сфері поведінки з відходами складають численні нормативні акти (постанови, накази, правила тощо) органів місцевої влади, які враховують природно-географічну й соціально-економічну специфіку регіону. В Австрії існує закон, який

¹ Такі заходи можуть включати прийняття повернутих продуктів та відходів, що лишилися після використання таких продуктів, так само як і подальше управління відходами та фінансову відповідальність за таку діяльність, а також зобов'язання надати публічно доступну інформацію, що стосується міри, до якої продукт може бути повторно використаний та утилізований [14, ст. 8.1].

регламентує права місцевих органів щодо організації системи збору вторинних ресурсів, встановлює порядок надання інвестицій та субсидій, а також штрафні санкції за порушення законодавства в галузі поводження з відходами.

Згідно із європейською практикою органи місцевої влади можуть брати позики на «зелені» інфраструктурні проекти за різними схемами за рахунок майбутнього зростання надходжень від бізнесу, які виникнуть внаслідок реалізації проектів.

Крім ринкових інститутів важливими є також інститути громадянського суспільства. Вимога збільшити участь громадськості (*Public participation*) міститься, зокрема у ст. 31 Директиви [14]. Однак основну медіану увагу привертають побутові відходи, а це лише 3,5% загальної кількості відходів, що утворюються в Україні. Однак протестні рухи щодо такого стану довкілля навіть у найбільш забруднених регіонах майже не існують, навпаки, наявне в цілому спокійне відношення їх населення до екологічного стану у своїх містах і селищах. Можливо з цієї причини діяльність інститутів громадянського суспільства залишилась поза увагою у новому Законопроєкті.

Забезпечення ефективної взаємодії учасників ринку металургійних шлаків і відповідних послуг – фінансових посередників, бірж, інформаційно-комунікаційних систем, аудиторських, дилерських, брокерських та інших структур, формування сприятливого інституційного середовища для їх функціонування – це той шлях, яким може бути створена сучасна модель циркулярної економіки. Для цього треба враховувати не тільки практику європейського регулювання відносин у зазначеній сфері, а й її реалії, які мають місце у сучасній Україні.

Для промислових регіонів, де скупчення техногенної сировини є критичним, необхідно розширити повноваження органів місцевого самоврядування з питань поводження з відходами, зокрема зі стимулювання процесів не тільки їх утилізації, а й управління ними на принципах циркулярної економіки. Для цього доцільно розглянути можливість впровадження кращих світових практик із застосування фінансових інструментів стимулювання.

Висновки. У своєму прагненні до побудови національного господарства нового взірця, заснованого на засадах циркулярної економіки та екологічних стандартах ЄС, Україна зробила перші кроки. Це розробка і узгодження нормативно-правової бази із європейськими стандартами, прийняття Стратегії державної екологічної політики України на період до 2030 року і Національної стратегії управління відходами в Україні до 2030 року, інші позитивні зрушення.

Водночас на заваді втілення повноцінної національної системи управління відходами стають проблеми технологічного, економічного, інституційного характеру. Означені проблеми шлакового гос-

подарства значною мірою взаємопов'язані, отже потрібен комплексний підхід. Для вирішення технологічних проблем підприємствам недостатньо власних коштів, водночас потенційних інвесторів відлякує нестабільність правового поля. Економічні проблеми утилізації відвальних доменних шлаків викликані значною мірою особливостями інституційного середовища. На наш погляд, серед визначених проблем найбільш важливі – проблеми інституційного перетворення. Саме вони найбільш складні і довготривалі, але їх вирішення є підґрунтям сталого розвитку країни у майбутньому, шансом вчасно попередити катастрофічні наслідки безконтрольного виробництва відходів і увійти у ланку країн-лідерів циркулярної економіки.

Література

1. Назюта Л. Ю., Смотров А. В., Губанова А. В., Корнев Г. В. Структура образования и рециклинг технологических отходов на металлургических предприятиях полного цикла. *Энерготехнологии и ресурсосбережение*. 2011. №4. С. 44-54. 2. Как увеличить использование шлаков в Украине: три совета. URL: <https://re-solutions.com.ua/ru/yak-zbilshyty-vykorystanny-a-shlakiv-v-ukrayini-try-porady/>. 3. Моссур П. М., Негода С. В. Техногенное минеральное сырье и его использование в Украине. *Горный информационно-аналитический бюллетень* (научно-технический журнал). 2007. №. 6. С. 299-307. 4. Хоботова Э. Б., Уханова М.И., Грайворонская И.В. и др. Утилизация металлургических шлаков в качестве технических материалов // 36. наук. Ст. III Всеукраїнський з'їзд екологів з міжнародною участю (Екологія/Ecology–2011). Вінниця: ВНТУ. 2011. Т. 1. С. 114-116. 5. Романенко А. В., Гордийчук Л. Ф., Николаева И. В. Экологическая оценка размещения и переработки шлаков металлургического предприятия. *Вестник Криворожского национального университета*. 2012. Т. 1. №. 31-1. С. 105-109. 6. Касимов А. М., Решта Е. Е. Проблемы образования и накопления промышленных отходов в Украине. *Экология и промышленность*. 2011. №. 1. С. 65-69. 7. Özbay E., Erdemir M., Durmu H. . Utilization and efficiency of ground granulated blast furnace slag on concrete properties—A review. *Construction and Building Materials*. 2016. Vol. 105. P. 423-434. doi: <https://doi.org/10.1016/j.conbuildmat.2015.12.153>. 8. Хоботова Э. Б., Калмыкова Ю. С. Защита окружающей природной среды при утилизации отвальных доменных шлаков в производстве строительных материалов: монография. Харьков. ХНАДУ, 2014. 233 с. 9. Das B. et al. Effective utilization of blast furnace flue dust of integrated steel plants. *The European Journal of Mineral Processing and Environmental Protection*, Vol. 2, No. 2. P. 61-68. 10. Додоход из отходов: Украина может удвоить переработку и экспорт шлаков. URL: https://elektrovesti.net/66334_dokhod-iz-otkhodov-ukraina-mozhet-udvoit-pererabotku-i-eksport-shlakov. 11. Металургійні шлаки у дорожньому виробництві: побічний, але не другорядний продукт. URL <https://mcet.com.ua/metallurgijni-shlaki-u-dorozhnomu-budivnitstvi-pobichnij-ale-ne-drugoryadnij-produkt/>. 12. Про відходи: Закон України. *Відомості*

- Верховної Ради України*. 1998. № 36-37. Ст. 242 (ст. 1).
13. **Державний** класифікатор України. Класифікатор відходів ДК 005-96. Розділи А.1 - А.20: Наказ Держстандарту України від 29.02.1996 р. № 89. 14. **Directive** 2008/98/EC of the European Parliament and of the Council of 19 November 2008 on waste and repealing certain Directives. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex%3A32008L0098>. 15. **Проект** Закону України «Про управління відходами» (реєстр. № 2207-1-Д). URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=69033. 16. **Кочешкова І. М.** Зарубіжний досвід утворення та використання доменних шлаків. *Економічний вісник Донбасу*. 2020. № 2(60). С. 181-186. doi: [https://doi.org/10.12958/1817-3772-2020-2\(60\)-181-186](https://doi.org/10.12958/1817-3772-2020-2(60)-181-186). 17. **Циркулярна** смарт-спеціалізація старопромислових шахтарських регіонів України: монографія / Д. Ю. Череватський та ін.; НАН України, Ін-т економіки пром-сті. Київ, 2020. 196 с. (електронне видання). 18. **Про застосування** відходів виробництва в дорожньому будівництві: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 4 грудня 2019 р. № 1420-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1420-2019-р#Text>. 19. **Матеріали** щєбеневі зі шлаків металургійних для дорожнього будівництва. Технічні умови: ДСТУ 9043:2020. [Чинний від 2020-11-01]. URL: http://online.budstandart.com.ua/catalog/doc-page.html?id_doc=90532. 20. **Новые** химические технологии. Аналитический портал химической промышленности. URL: http://newchemistry.ru/letter.php?n_id=3566. 21. **Бондаренко О.** Застосування шлаків у ремонті доріг допоможе звільнити регіон від відвалів. URL: <https://gmk.center.ua/opinion/zastosuvannya-shlakiv-u-remonti-dorig-dopo-mozhe-zvilniti-region-vid-valiv/>. 22. **Шапошникова О.** Вікторія Співак: «Шлак може істотно зменшити собівартість продукції». URL: <https://gmk.center.ua/interview/vikoriya-spivak-shlak-mozhe-istotno-zmenshiti-sobivartist-produktsii/>. 23. **Шумпетер Й.** Теория экономического развития. Москва: Экономика, 1988. 324 с. 24. **Доманский Р.** Экономическая география: динамический аспект: пер. с пол. Москва: «Новый хронограф», 2010. 374 с. 25. **Левчук К.** У 2018 році Україна посіла 25-те місце з експорту шлаків у світі. URL: <https://gmk.center.ua/news/u-2018-roci-ukraina-posila-25-te-misce-z-eksportu-shlakiv-u-sviti/>. 26. **Національна** модель неоіндустріального розвитку України: монографія / В.П. Вишневецький та ін.; НАН України, Ін-т економіки пром-сті. Київ, 2016. 519 с. 27. **Статистичний** щорічник України за 2019 рік. Київ: Державна служба статистики України. 28. **Рынок** цемента в Украине. 30 июня 2019. URL: <https://zet.in.ua/statistika-2/promyshlennost/rynok-cementa-v-ukraine/>. 29. **Левчук К.** «Укравтодор» у 2021 році планує використати 40,5 тис. т металопродукції. URL: <https://gmk.center.ua/news/ukravtodor-u-2021-roci-planuie-vikoristati-40-5-tis-t-metaloprodukcii/>. 30. **Гергель А.** Турецкий цемент на украинском рынке: что выберет Украина – поддержать собственного или турецкого производителя цемента? 14.05.2020. URL: https://propertytimes.com.ua/stroymateriali/turetskiy_tsement_na_ukrainskom_rinke_chno_viberet_ukraina_podderzhat_sobstvennogo_ili_turetskogo_proizvoditelya_tsementa. 31. **Проект** завода по производству цемента на основе доменных шлаков. URL: http://www.newchemistry.ru/printletter.php?n_id=7666. 32. **Никош И. А., Томаш А. А., Капустин А. Е.** Устранение загрязнения водной среды при использовании металлургических шлаков в качестве материала для гидротехнического строительства. *Вісник Приазовського державного технічного університету*: зб. наук. праць. Маріуполь, ПДТУ. 2010. Вип. 21. (Серія: Технічні науки). С. 145–148. 33. **Стратегія** розвитку транспортної галузі України в умовах карантину: залізниця, порти та автотранспорт. 9 квітня 2020. URL: <https://agropolit.com/spetsproekty/720-strategiya-rozvitku-transportnoyigaluzi-ukrayini-v-umovah-karantinu-zalznitsya-porti-ta-avtotransport>. 34. **Херсонская ТПП.** URL: <http://www.tpp.ks.ua/rus/uslugi/24-uslugi/sluzhba-sistem-menedzhmenta/25-sluzhba-sistem-menedzhmenta.html>. 35. **Норт Д.** Інституції, інституційна зміна та функціонування економіки. Київ: Основи, 2000. 198 с. 36. **Hansen, E. G., Lüdeke Freund, F. & Fichter, K.** (2020). Circular Business Model Typology: Actor, Circular Strategy and Service Level (IQD Research, No. 2020-1). Institute for Integrated Quality. 37. **Колісниченко В.** «Метінвест» за 15 місяців поставив 450 тис. т шлаків для ремонту доріг. URL: <https://gmk.center/news/metinvest-za-15-mesyacev-postavil-450-tys-t-shlakov-dlya-remonta-dorog/>. 38. **Про затвердження** плану заходів із впровадження Концепції реалізації державної політики у сфері промислового забруднення. Розпорядження Кабінету Міністрів України від 27 грудня 2019 р. № 1422-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1422-2019-%D1%80>. 39. **Романенко А.** В Мариуполе появятся три новых шлаковых отвала Метинвеста. URL: <https://www.0629.com.ua/news/2504805/v-mariupole-poavatsa-tri-novyh-shlakovyh-otvala-metinvesta>. 40. **Металургійне** виробництво ПАТ «Аселор Міттал – Кривий Ріг». URL: https://ukraine.arcelormittal.com/doc/eko/inf_dozvil_20190128.pdf. 41. **Гринь А. Д.** Методические вопросы формирования региональных программ «Вторичные ресурсы». *Социально-экономические и экологические проблемы развития региона*: сб. науч. тр. Донецк: ИЭП НАН Украины, 1989. С. 107-114.

References

- Nazyuta, L. Yu., Smotrov, A. V., Gubanova, A. V., Kornev, G. V. (2011). Struktura obrazovaniya i retsikling tekhnologicheskikh otkhodov na metallurgicheskikh predpriyatiyakh polnogo tsikla [Structure of formation and recycling of technological waste at metallurgical enterprises of a complete cycle]. *Energy technology and resource conservation*, 4, pp. 44-54 [in Russian].
- Kak uvelichit' ispol'zovaniye shlakov v Ukraine: tri soveta [How to increase the use of slags in Ukraine: three tips]. *re-solutions.com.ua*. Retrieved from <https://re-solutions.com.ua/ru/yak-zbilshyty-vykorystannya-shlakiv-v-ukrayini-try-porady/> [in Russian].
- Mossur, P. M., Negoda, S. V. (2007). Tekhnogennoye mineral'noye syr'ye i yego ispol'zovaniye v Ukraine [Technogenic mineral raw materials and its use in Ukraine]. *Mining information and analytical bulletin (scientific and technical journal)*, 6, pp. 299-307 [in Russian].

4. Khabotova, E. B., Ukhaneva, M. I., Graivonrskaya, I. V. et al. (2011). Utilizatsiya metallurgicheskikh shlakov v kachestve tekhnicheskikh materialov [Utilization of metallurgical slags as technical materials]. *Ecology-2011*, Vol. 1, pp. 114-116. Proceedings of the III All-Ukrainian Congress of Ecologists with International Participation. Vinnytsia, VNTU [in Russian].
5. Romanenko, A. V., Gordiyuk, L. F., Nikolaeva, I. V. (2012). Ekologicheskaya otsenka razmeshcheniya i pererabotki shlakov metallurgicheskogo predpriyatiya [Environmental assessment of the placement and processing of slags of a metallurgical enterprise]. *Bulletin of Kryvyi Rih National University*, Vol. 1, No. 31-1, pp 105-109 [in Russian].
6. Kasimov, A. M., Reshta, E. E. (2011). Problemy obrazovaniya i nakopleniya promyshlennykh otkhodov v Ukraine [Problems of formation and accumulation of industrial waste in Ukraine]. *Ecology and industry*, 1, pp. 65-69 [in Russian].
7. Özbay, E., Erdemir, M., Durmuş, H. (2016). Utilization and efficiency of ground granulated blast furnace slag on concrete properties – A review. *Construction and Building Materials*, Vol. 105, pp. 423-434. doi: <https://doi.org/10.1016/j.conbuildmat.2015.12.153>.
8. Khabotova, E. B., Kalmykova, Yu. S. (2014). Zashchita okruzhayushchey prirodnoy sredy pri utilizatsii otval'nykh domennykh shlakov v proizvodstve stroitel'nykh materialov [Environmental protection during utilization of dump blast-furnace slags in the production of building materials]. Kharkiv, Kharkiv National Automobile and Highway University [in Russian].
9. Das, B. et al. (2002). Effective utilization of blast furnace flue dust of integrated steel plants. *The European Journal of Mineral Processing and Environmental Protection*, Vol. 2, No. 2, pp. 61-68.
10. Dokhod iz otkhodov: Ukraina mozhete udvoiti pererabotku i eksport shlakov [Income from waste: Ukraine can double processing and export of slags]. *elektrovesti.net*. Retrieved from https://elektrovesti.net/66334_dokhod-iz-otkhodov-ukraina-mozhet-udvoiti-pererabotku-i-eksport-shlakov [in Russian].
11. Metalurhiini shlakyy u dorozhnomu vyrobnytstvi: pobichnyi, ale ne druhoriadnyi produkt [Metallurgical slag in road production: a by-product but not a secondary product]. *mcet.com.ua*. Retrieved from <https://mcet.com.ua/metalurgijni-shlaki-u-dorozhnomu-budivnitstvi-pobich-nij-ale-ne-drugoryadnij-produkt/> [in Ukrainian].
12. Pro vidkhody: Zakon Ukrainy [On waste: Law of Ukraine]. (1998). *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy – Information of the Verkhovna Rada of Ukraine*, 36-37, art. 242 (art. 1) [in Ukrainian].
13. Derzhavnyi klasyfikator Ukrainy. Klasyfikator vidkhodiv DK 005-96. Rozdil A.1 - A.20: Nakaz Derzhstandartu Ukrainy vid 29.02.1996 r. № 89 [State Classifier of Ukraine. Waste classifier DK 005-96. Sections A.1 - A.20: Order of the State Standard of Ukraine of February 29, 1996 № 89] [in Ukrainian].
14. Directive 2008/98/EC of the European Parliament and of the Council of 19 November 2008 on waste and repealing certain Directives. *eur-lex.europa.eu*. Retrieved from <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex%3A32008L0098>.
15. Proekt Zakonu Ukrainy «Pro upravlinnia vidkhodamy» (reistr. № 2207-1-D) [Draft Law of Ukraine “On Waste Management” (registration № 2207-1-D)]. *w1.c1.rada.gov.ua*. Retrieved from http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=69033 [in Ukrainian].
16. Kocheshkova, I. M. (2020). Zarubizhnyi dosvid utvorennia ta vykorystannia domennykh shlakiv [International Experience in Generated and Use of Blast Furnace Slag]. *Ekonomichniy visnyk Donbasu – Economic Herald of the Donbas*, 2(60), pp. 181-186. doi: [https://doi.org/10.12958/1817-3772-2020-2\(60\)-181-186](https://doi.org/10.12958/1817-3772-2020-2(60)-181-186) [in Ukrainian].
17. Cherevatskyi, D. Yu. et al. (2020). Tsyrukuliarna smart-spetsializatsiia staropromyslovykh shakhtarskykh rehioniv Ukrainy [Circular smart specialization of old industrial mining regions of Ukraine]. Kyiv, IIE of NAS of Ukraine. 196 p. [in Ukrainian].
18. Pro zastosuvannia vidkhodiv vyrobnytstva v dorozhnomu budivnytstvi: Rozporiadzhennia Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 4 hrudnia 2019 r. № 1420-r [On the use of industrial waste in road construction: Order of the Cabinet of Ministers of Ukraine of December 4, 2019 № 1420-r]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1420-2019-p#Text> [in Ukrainian].
19. Materialy shchebenevi zi shlakiv metalurhiinykh dlia dorozhnoho budivnytstva. Tekhnichni umovy [Crushed stone materials from slag metallurgical for road construction. Technical conditions]. DSTU 9043:2020 from 11th November 2020. Retrieved from http://online.budstandart.com.ua/catalog/doc-page.html?id_doc=90532 [in Ukrainian].
20. Novyye khimicheskiye tekhnologii [New chemical technologies]. *Analytical portal of the chemical industry*. Retrieved from http://newchemistry.ru/letter.php?n_id=3566 [in Russian].
21. Bondarenko, O. Zastosuvannia shlakiv u remonti dorih dopomozhe zvilnyty rehion vid vidvaliv [The use of slag in road repairs will help free the region from dumps]. Retrieved from <https://gmk.center.ua/opinion/zastosuvannya-shlakiv-u-remonti-dorig-dopomozhe-zvilniti-region-vid-vidvaliv/> [in Ukrainian].
22. Shaposhnykova O. Viktoriia Spivak: «Shlak mozhe istotno zmenshyty sobivartist produktsii» [Victoria Spivak: "Slag can significantly reduce the cost of production"]. Retrieved from <https://gmk.center.ua/interview/viktoriya-spivak-shlak-mozhe-istotno-zmenschiti-sobivartist-produkcii/> [in Ukrainian].
23. Schumpeter, J. (1988). The theory of economic development. Moscow, Economics. 324 p. [in Russian].
24. Domansky, R. (2010). Ekonomicheskaya geografiya: dinamicheskiy aspekt [Economic geography: dynamic aspect]/ Tans. from Polish. Moscow, New Chronograph. 374 p. [in Russian].
25. Levchuk K. U 2018 rotsi Ukraina posila 25-te mistse z eksportu shlakiv u sviti [In 2018, Ukraine ranked 25th in the export of slag in the world]. Retrieved from <https://gmk.center.ua/news/u-2018-roci-ukraina-posila-25-te-misce-z-eksportu-shlakiv-u-sviti/> [in Ukrainian].
26. Vyshnevskyi, V. P. et al. (2016). Natsionalna model neindustriialnoho rozvytku Ukrainy [National

model of neo-industrial development of Ukraine]. Kyiv, IIE of NAS of Ukraine. 519 p. [in Ukrainian].

27. Statystychnyi shchorichnyk Ukrainy za 2019 rik [Statistical Yearbook of Ukraine for 2019]. (2020). Kyiv, State Statistics Service of Ukraine [in Ukrainian].

28. Cement market in Ukraine. (June 30, 2019). Retrieved from <https://zet.in.ua/statistika-2/promyshlenost/rynok-cementa-v-ukraine/> [in Ukrainian].

29. Levchuk, K. «Ukravtodor» u 2021 rotsi planuie vykorystaty 40,5 tys. t metaloproduktii ["Ukravtodor" in 2021 plans to use 40.5 thousand tons of metal products]. Retrieved from <https://gmk.center.ua/news/ukravtodor-u-2021-roci-planuie-vikorystati-40-5-tis-t-metaloprodukcii/> [in Ukrainian].

30. Gergel, A. (05/14/2020). Turetskiy tsement na ukrainskom rynke: chto vyberet Ukraina – podderzhat' sobstvennogo ili turetskogo proizvoditelya tsementa? [Turkish cement in the Ukrainian market: what will Ukraine choose – to support its own or a Turkish cement producer?]. Retrieved from <https://propertytimes.com.ua/stroymateriali/turetskiy-tse-ment-na-ukrainskom-rinke-cho-viberet-ukraina-podderzhat-sobstvennogo-ili-turetskogo-proizvoditelya-tsementa> [in Russian].

31. Proyekt zavoda po proizvodstvu tsementa na osnovе domennikh shlakov [Blast furnace slag cement plant project]. *newchemistry.ru*. Retrieved from http://www.new-chemistry.ru/printletter.php?n_id=7666 [in Russian].

32. Nikosh, I. A., Tomash, A. A., Kapustin, A. E. (2010). Ustraneniye zagryazneniya vodnoy sredy pri ispol'zovanii metallurgicheskikh shlakov v kachestve materiala dlya gidrotekhnicheskogo stroitel'stva [Elimination of water pollution when using metallurgical slags as a material for hydraulic engineering]. *Bulletin of the Azov State Technical University*, Issue 21 (Series: Technical Sciences), pp. 145-148 [in Russian].

33. Stratehiia rozvytku transportnoi haluzi Ukrainy v umovakh karantynu: zaliznytsia, porty ta avtotransport [Strategy of development of the transport industry of Ukraine in the conditions of quarantine: railway, ports and motor transport]. (April 9, 2020). *agropolit.com*. Retrieved from <https://agropolit.com/spetsproekty/720-strategiya-rozvitku-transportnoyi-galuzi-ukrayini-v-umovah-karantynu-zaliznytsya-porti-ta-avtotransport> [in Ukrainian].

34. Kherson CCI. *tpp.ks.ua*. Retrieved from <http://www.tpp.ks.ua/rus/uslugi/24-uslugi/sluzhba-sistem-menedzhmenta/25-sluzhba-sistem-menedzhmenta.html> [in Russian].

35. North, D. (2000). Institutions, institutional change and the functioning of the economy. Kyiv, Osnovy. 198 p. [in Ukrainian].

36. Hansen, E. G., Lüdeke Freund, F. & Fichter, K. (2020). Circular Business Model Typology: Actor, Circular Strategy and Service Level (IQD Research, No. 2020-1). Institute for Integrated Quality.

37. Kolisnychenko, V. «Metinvest» za 15 misiatsiv postaviv 450 tys. t shlakiv dlia remontu dorih [Metinvest delivered 450 thousand tons of slag for road repair in 15 months]. *gmk.center*. Retrieved from <https://gmk.center/news/metinvest-za-15-mesyacev-postavil-450-tys-t-shlak-ov-dlya-remonta-dorog/> [in Ukrainian].

38. Pro zatverdzhennia planu zakhodiv iz vprovadzhennia Kontseptsii realizatsii derzhavnoi polityky u sferi promyslovoho zabrudnennia. Rozporiadzhennia Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 27 hrudnia 2019 r. № 1422-r [On approval of the action plan for implementation of the Concept of implementation of the state policy in the field of industrial pollution. Order of the Cabinet of Ministers of Ukraine of December 27, 2019 № 1422-r]. *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1422-2019-%D1%80> [in Ukrainian].

39. Romanenko, A. V Mariupole poavyatsya tri novykh shlakovykh otvala Metinvesta [Three new slag heaps of Metinvest will appear in Mariupol]. *0629.com.ua*. Retrieved from <https://www.0629.com.ua/news/2504805/v-mariupole-poavatsa-tri-novyh-slakovyh-otvala-metinvesta> [in Russian].

40. Metallurgical production of PJSC "Aselor Mittal – Kryvyi Rih". *ukraine.arcelormittal.com*. Retrieved from https://ukraine.arcelormittal.com/doc/eko/inf_do_zvil_20190128.pdf [in Ukrainian].

41. Grin, A. D. (1989). Metodicheskiye voprosy formirovaniya regional'nykh programm «Vtorichnyye resursy» [Methodological issues of the formation of regional programs "Secondary resources"]. *Socio-economic and environmental problems of the development of the region: collection of articles, scientific works*, pp. 107-114. Donetsk, IIE of NAS of Ukraine [in Russian].

Лепа В. В., Прогнімак О. Д. Проблеми утилізації доменних шлаків у контексті переходу до циркулярної економіки

В Україні проблема накопичення відходів металургійної галузі, зокрема відвальних доменних шлаків, має економічну і екологічну складові. Тому до головних проблем, передусім, віднесено відсутність серед пріоритетів економічної політики України критерію екологізації промислової сфери. У статті розглянута ситуація, яка склалася у шлаковому господарстві України, узагальнено існуючий досвід використання металургійних шлаків як техногенної сировини. Проблеми впровадження циркулярної економіки на території інтенсивного розвитку металургійної промисловості розглядаються передусім у контексті створення гнучкої інфраструктури переробки металургійних відходів, адже проблема відходів знаходиться у центрі уваги усієї циркулярної економіки. Але таку інфраструктуру неможливо створити, не подолав технологічних, економічних, інституціональних проблем утилізації доменних шлаків в Україні, які перешкоджають створенню галузі шлакопереробки на принципах циркулярної економіки.

На засадах оцінки макроекономічних та екологічних ефектів від впровадження елементів циркулярної економіки у вітчизняній металургійній промисловості доведено ресурсну цінність доменних шлаків, як техногенної сировини для будівельної галузі, зокрема цементної промисловості, а також дорожнього будівництва та інших напрямів використання.

Наведено шляхи вирішення економічних та інституціональних проблем шлакопереробки на макро-, мезо- і мікроекономічному рівнях, надано пропозиції

щодо удосконалення правової бази розвитку циркулярної економіки, участі держави, органів місцевої влади та бізнесу у створенні вітчизняної індустрії з переробки доменного шлаку.

Ключові слова: циркулярна економіка, утилізація, відвальні доменні шлаки, шлакопереробка, техногенна сировина, металургійне виробництво.

Lepa V., Prohnyamak O. Blast Furnace Slag Disposal Problems in the Context of the Transition to a Circular Economy

The problem of the accumulation of waste from the metallurgical industry in Ukraine, in particular, blast furnace slag, has an economic and environmental component. Therefore, the main problems, first of all, include the absence of a criterion for the greening of the industrial sector among the priorities of Ukraine's economic policy. The article examines the situation in the slag industry of Ukraine, summarizes the existing experience of using metallurgical slags as technogenic raw materials. The problems of introducing a circular economy in the territory of intensive development of the metallurgical industry are considered primarily in the context of creating a flexible infrastructure for processing metallurgical waste, because the problem of waste is at the center of attention of the entire circular economy. But such an infrastructure cannot be created without overcoming the technological, economic, and institutional problems of utilizing blast-furnace slags in Ukraine, which hinder the creation of a slag processing industry on the principles of a circular economy.

Based on the assessment of macroeconomic and environmental effects from the introduction of elements of a circular economy in the domestic metallurgical industry, the resource value of blast furnace slags as a technogenic raw material for the construction industry, in particular the cement industry, as well as road construction and other areas of use, has been proved.

The ways of solving the economic and institutional problems of slag processing at the macro-, meso- and microeconomic levels are given, proposals are made to improve the legal framework for the development of the circular economy, the participation of the state, local authorities and business in the creation of a domestic industry for the processing of blast-furnace slag.

Keywords: circular economy, recycling, dump blast furnace slag, slag processing, technogenic raw materials, metallurgical production.

Лепя В. В., Прогнімак Е. Д. Проблемы утилизации доменных шлаков в контексте перехода к циркулярной экономике

В Украине проблема накопления отходов металлургической отрасли, в частности, отвальных доменных шлаков, имеет экономическую и экологическую составляющие. Поэтому к главным проблемам, прежде всего, относится отсутствие среди приоритетов экономической политики Украины критерия экологизации промышленной сферы. В статье рассмотрена ситуация, сложившаяся в шлаковом хозяйстве Украины, обобщен существующий опыт использования металлургических шлаков в качестве техногенного сырья. Проблемы внедрения циркулярной экономики на территории интенсивного развития металлургической промышленности рассматриваются прежде всего в контексте создания гибкой инфраструктуры переработки металлургических отходов, ведь проблема отходов находится в центре внимания всей циркулярной экономики. Но такую инфраструктуру невозможно создать, не преодолев технологических, экономических, институциональных проблем утилизации доменных шлаков в Украине, которые препятствуют созданию отрасли шлакопереработки на принципах циркулярной экономики.

На основе оценки макроэкономических и экологических эффектов от внедрения элементов циркулярной экономики в отечественной металлургической промышленности доказана ресурсная ценность доменных шлаков, как техногенного сырья для строительной отрасли, в частности цементной промышленности, а также дорожного строительства и других направлений использования.

Приведены пути решения экономических и институциональных проблем шлакопереработки на макро-, мезо- и микроэкономическом уровнях, даны предложения по совершенствованию правовой базы развития циркулярной экономики, участия государства, органов местной власти и бизнеса в создании отечественной индустрии по переработке доменного шлака.

Ключевые слова: циркулярная экономика, утилизация, отвальные доменные шлаки, шлакопереработка, техногенная сырьё, металлургическое производство.

Стаття надійшла до редакції 05.03.2021

Прийнято до друку 16.03.2021

Н. П. Борецька,

доктор економічних наук, професор,

ORCID 0000-0003-2372-2519,

e-mail: nataliya-boretskaya@ukr.net,

Київський національний університет технологій та дизайну,

Г. О. Крапівіна,

кандидат наук з державного управління, доцент,

ORCID 0000-0002-9549-2794,

e-mail: galina3910@gmail.com,

Приазовський державний технічний університет, м. Маріуполь

ПОДОЛАННЯ БІДНОСТІ У СВІТІ ТА В УКРАЇНІ: СУЧАСНИЙ СТАН (НА ПРИКЛАДІ НФЗ «ВОЛОНТЕРСТВО» ТА «ВОЛОНТУРИЗМ»)

Постановка проблеми. У сьогоденні проблема бідності носить глобальний характер, є однією з ключових проблем суспільства, прерогативою діяльності багатьох міжнародних інституцій, головною соціальною стратегією XXI століття, з одного боку, і однією з найбільш болючих проблем сучасності – з іншого. Значна частка населення світу страждає від бідності, що обмежує можливості людського розвитку, породжує масштабні соціальні та політичні конфлікти та створює загрозу для єдності суспільств й безпеки країн.

Економічні кризи, які стали невід’ємною характерною ознакою сучасності, впливають на рівень життя населення. Зростання цін, невідповідність доходів різних верств населення не дозволяють забезпечити мінімальний прожитковий мінімум і визначають запобігання та подолання бідності однією з найактуальніших глобальних проблем сучасності. Така проблема визначається світовим співтовариством складною, що вимагає її поступового вирішення та позиціонування перспектив на майбутнє.

Актуальність теми розуміється авторами в глобальному соціально-економічному та політичному аспектах у контексті перманентних змін та трансформацій світу. Бідність – загальнолюдське явище. Вона притаманна усім континентам та країнам, стала одним із ключових утворень суспільства та прерогативою діяльності багатьох міжнародних установ. Міжнародні документи фіксують існування проблеми бідності та визначають основні напрями XXI століття для її подолання. Найавторитетнішою з них є Декларація тисячоліття ООН, яка визначає глобальні цілі розвитку тисячоліття. Декларація стала основою стратегії соціального розвитку світового співтовариства. Вона визначає мету мінімізації тенденцій поширення бідності, запобігання їй у майбутньому в різних моделях та концепціях.

Пандемія коронавірусу, яка вірує зараз у світі, посилила негативні тенденції розвитку економіки світу, та призвела до зростання бідності. Так, через

пандемію COVID-19 у злиднях можуть опинитись до 130 мільйонів людей. За оцінками Світового банку, людина перебуває у злиднях, коли на кожен день вона має менше 1,9 долара США [1].

Довгострокові наслідки пандемії можуть призвести до того, що кількість людей, які живуть в умовах крайньої бідності, до 2030 року перевищить мільярд. Про це йдеться у дослідженні Програми розвитку Організації Об’єднаних Націй (ПРООН) [2].

При цьому, більшість нових «вкрай бідних» (82%) з’являться в країнах з середнім рівнем доходів. Крім того, крайня бідність, скоріше за все, здебільшого буде розповсюджена серед мешканців міст, ніж серед сільського населення [3].

Аналіз останніх публікацій з проблеми. Сучасний економічний стан країн світу, загострення проблеми бідності привели до активного вивчення цього питання соціологами, економістами, психологами та політиками.

Д. Гелді, Н. Бірдсол, А. Булатов, В. Панков, Ю. Столярчук досліджують проблему бідності та шляхи її подолання в умовах глобалізації. Бідність у соціально-економічному аспекті вивчають провідні вчені: Ю. Архангельський, А. Бородін, І. Гнібіденко, Р. Дарендорф, Е. Лібанова, В. Кравченко, Н. Коваленко, О. Новікова, І. Приходько, Л. Черенко. Але проблеми нерівномірного розподілу, перерозподілу доходів та розшарування населення, виникнення та поширення бідності в умовах невизначеності, а також основні шляхи та форми подолання бідності в Україні в умовах COVID-19 досі недостатньо визначені.

Вибір раніше невіршених частин загальної проблеми. Проблема подолання бідності вимагає подальшого теоретичного та методологічного обґрунтування. Важливо, щоб враховувалися особливості, взаємозв’язки та досвід економічного, соціального та політичного вирішення проблеми на міжнародному та національному рівнях. Особливу

увагу слід приділити вивченню форм подолання бідності та негативних наслідків перешкоджання населенню та впливу цих процесів на розвиток економіки та соціального життя.

Метою статті є дослідження проблем бідності та визначення пріоритетних напрямів і форм її подолання в Україні на основі вивчення світового досвіду.

Основна частина. Бідність як явище визначається у суспільстві недостатніми ресурсами для задоволення фізіологічних та соціальних потреб людини, обмеженим доступом до гідних умов життя, зниженням самооцінки та соціальної відповідальності тощо. Бідність також залежить від традицій, норм поведінки, цінностей різних народів і держав.

Бідність – це фінансовий, соціально-економічний, морально-психологічний стан людини (сім'ї, населення), при якому неможливо забезпечити задоволення всіх первинних потреб населення, споживчі витрати людей перевищують доходи, існує масове небажання і неможливість населення реалізувати свої можливості.

Документи ООН висвітлюють чотири основні прояви бідності: низька тривалість життя; низька професійна та освітня підготовка; відсутність основних компонентів нормального життя (чиста питна вода, медичні послуги, якісне харчування); усунення від суспільного життя [4].

Часто від окремої особи не залежить, чи знаходиться він за межею бідності. Основними групами причин, що провокують бідність в країні, є політичні (воєнний стан), медичні, соціальні (інвалідність, старість), фінансові (девальвація, криза, низькі зарплати), географічні (незручні та нерозвинені території), демографічні (високий відсоток неповні сім'ї), особисті (алкоголізм, наркоманія, азартні ігри), кваліфікаційні (недостатній рівень освіти).

Для боротьби з бідністю 21 січня 2010 року Європейський Союз офіційно розпочав Європейський рік проти бідності та за соціальну інтеграцію. Метою цієї ініціативи було привернути увагу громадян, державних органів та соціальних партнерів до проблем подолання бідності в Європі, а також мобілізувати європейське співтовариство для посилення соціальної інтеграції та соціального діалогу у боротьбі з бідністю [5].

У світовій науковій практиці вчені використовують різні концепції, підходи та методи вивчення бідності людей. Найпоширенішою є абсолютна концепція, заснована на порівнянні доходу, необхідного для задоволення певного переліку мінімальних потреб людини, з доходом, який вона отримує. Відносна концепція вважає людину чи сім'ю бідними, якщо їх доходи нижчі за рівень життя, прийнятий у їхньому суспільстві. Суб'єктивна концепція передбачає виявлення бідних людей на основі їх самооцінки [6].

При дослідженні бідності дуже важливо отримати її кількісні оцінки. Для цього використовують

різні техніки. Для всебічної оцінки бідності населення статистики використовують визначення «крайня форма бідності», «рівень бідності», «глибина бідності», «середній та загальний дефіцит доходу бідних» [7].

Кількісні дослідження показали, що у світі спостерігається загальне зниження рівня бідності, але, незважаючи на це, 3,4 млрд людей на планеті не задовольняють своїх основних потреб. Межа бідності для людей, які живуть у країнах із низьким рівнем доходу, становить до 3,20 дол. на день. У країнах із середнім рівнем доходу цей показник становить 5,50 дол. Крайня бідність у світі вимірюється життям людини менше ніж 1,90 дол. на день.

Згідно з інформацією Євростату про рівень бідності в країнах ЄС, у 2019 році 22,5% (112,9 млн осіб) населення Європейського Союзу опинилися на межі бідності або соціальної ізоляції. Кожен четвертий житель Європейського Союзу недоїдав або потребував соціальної підтримки. Найбіднішим є населення Болгарії, Греції та Румунії. У цих країнах більше третини жителів потребують додаткового доходу. Найменше бідних у Чехії, Фінляндії та Словаччині [8].

У 2016 році 23,4% жителів країн Європейського Союзу були під загрозою злиднів або соціальної незаможності. Отже, за 3 роки рівень бідності в Європі впав на 0,9%. За період 2008-2019 років цей показник зменшився на 1,2%. Частка резидентів з низьким рівнем доходу в ЄС у 2017 році становила 16,9% проти 17,3% у 2016 році (-0,4%) та 16,6% у 2008 році (+ 0,3%).

Згідно з доповіддю Міжнародного валютного фонду (МВФ), Україна є найбіднішою країною Європи. Що стосується ВВП на душу населення, то краща ситуація навіть у Молдові. Україна посідає 134 місце у світі з 2656,01 дол. ВВП на душу населення, а Молдова – 133 місце у світі з 2694,69 дол. ВВП на душу населення.

У 1991-2000 роках населення України різко і суттєво розшарувалося з точки зору доходів. Але з 2001 року абсолютна бідність у країні поступово зменшувалася. Це тривало до економічної кризи у світі та системної кризи в країні у 2008-2009 роках [9].

Політична криза, анексія Криму та збройний конфлікт на Донбасі значно ускладнили економічну ситуацію в Україні. Через скорочення виробництва та втрату частки промислового та експортного потенціалу країни, ВВП у 2014 році впав на 28,1%, а в 2015 році – на 31,3%. У 2015 році без роботи залишилися 1654 тис. осіб. Рівень життя більшості українців впав. Це призвело до появи нових типів бідних (біженці, внутрішньо переміщені особи). Сьогодні існує загроза застою в злиднях, коли бідні сім'ї не мають надії підвищити власний рівень життя.

Лише у 2016 році кількість людей, які живуть за межею бідності, подвоїлася в Україні – з 28 до 58% при майже незмінному відносному показнику.

Майже 23% сімей з пенсіонерами та близько 38% сімей з двома дітьми живуть за межею бідності. За даними ООН, за межею бідності в Україні сьогодні перебуває 78% населення.

2017 рік став вододілом у ситуації з бідністю в Україні. Вперше з 2013 року державним органам вдалося зменшити бідність. Але зростання відносної бідності показує, що бідні користувалися меншими вигодами від результатів економічного зростання, ніж решта населення.

Тому вивчення проблем бідності в Україні стає все більш важливою для виявлення соціально вразливих верств населення, визначення основних причин бідності та створення ефективної державної політики для зменшення її масштабів. Основна проблема полягає в тому, що в Україні відсутня комплексна система, яка б ефективно вирішувала проблеми бідності. Органи державного управління не займаються політикою запобігання бідності, а лише борються з її наслідками [6].

Найбільш нагальною проблемою є бідність серед працездатного населення та бідність сімей з дітьми. Кожна четверта сім'я з дітьми, в якій працюють усі дорослі, класифікується як бідна. Зайняті мають стабільне джерело доходу, але не мають можливості вести повноцінне життя. Найбільш об'єктивними ознаками бідності в Україні є: відсутність роботи як джерела існування для сім'ї працівника, відсутність нормальних умов життя, низька якість їжі та значні витрати сімей на харчування у структурі їх доходів, неможливість використання платних медичних та освітніх послуг, низька професійна та освітня підготовка, а також короткий термін життя.

Проблема соціальної підтримки населення досі не вирішена – лише 57% людей із категорії бідних отримують хоча б один вид соціальної допомоги. Рівень бідності в сільській місцевості залишається високим (32,3%), що значно перевищує рівень бідності у містах (20,2%) [6].

Бідність в Україні характеризується низкою національних особливостей. Це значне соціальне та майнове розшарування, зубожіння значної частки населення за наявності відносно високого соціального статусу (рівень освіти, кваліфікація, соціальні зв'язки), поширення бідності на працездатне населення; низький рівень життя населення в цілому та розвиток соціальної інфраструктури зокрема.

Вирішення цих проблем вимагає термінових та ефективних економічних кроків. Тому вивчення оптимальних стратегій розвитку зарубіжних країн може стати основою подолання бідності в Україні.

Впровадження реформ в Україні спрямоване на запровадження європейських стандартів життя. Відновлення та стимулювання економічного зростання є головним пріоритетом. Основними завданнями в цьому напрямку є впровадження нових економічних механізмів відновлення виробництва, стимулювання економічного зростання та соціального прогресу, а також створення умов для забезпечення ста-

більного розвитку галузей. Ці аспекти мають особливе значення для вирішення питань бідності. Без економічного зростання неможливо впливати на бідність. Але економічне зростання та рівень життя тісно та опосередковано пов'язані. Тому необхідна ефективна соціальна політика, яка спрямована на зменшення диференціації доходів та формування середнього класу як рушійної сили суспільства.

ООН зазначає, що абсолютну бідність в Україні подолано. На національному рівні відносна бідність вимірюється середнім рівнем витрат. Якщо сім'я витрачає менше 75% медіани на місяць, це бідність. За такого підходу у 2018 році майже кожна четверта людина в Україні вважалась бідною людиною [9].

Однак, на початок 2020 року український споживчий кошик є меншим за визначену у світі межу бідності – 53 дол. на місяць, чи 1,9 дол. в день. [10].

Таким чином, в Україні застосовуються недостатньо ефективні механізми державного управління подолання бідності. Про це свідчить її високий рівень. Тому вирішення цієї проблеми вимагає розробки системи комплексних науково обґрунтованих та ефективних заходів, які повинні враховувати профіль, специфіку та особливості формування й поширення бідності, причини її виникнення та шляхи її подолання, а також найбільш ефективну державну політику подолання бідності та економічні механізми її реалізації. Необхідно перейти від тактики виживання до стратегії розвитку, від боротьби з бідністю до зростання середнього класу.

Середній клас в Україні ще не сформувався, але в соціальній структурі населення існують групи, які мають деякі з таких характеристик: відповідний рівень доходів, високий рівень освіти та кваліфікації, помірний політичний консерватизм, інтерес до підтримки соціальної й політичної стабільності та відмови від ідеології маргіналізації.

Потужний середній клас – це домінування активної життєвої позиції в суспільстві (прагнення самостійно забезпечити добробут своїх сімей); наявність внутрішніх джерел інвестицій (населення значну частку заробленого вкладає у бізнес, освіту, життя тощо); висока платоспроможність населення та масштабний внутрішній ринок (попит створює пропозицію, що приводить до економічного зростання, збільшення зайнятості, доходів тощо); панування демократичних принципів державного управління, зокрема, прийняття державних адміністративних рішень за участю населення та підзвітність державних органів.

Бідність потрібно розглядати через приціл інтегрованих факторів. Причини формування та ескалації бідності в соціальному просторі включають низку уніфікованих передумов:

природно-географічні фактори (клімат, інтенсивне використання земель та зниження їх родючості, неповне використання національних ресурсів або їх нестача, енергетичний дисбаланс);

економічні фактори (макроекономічна нестабільність, інфляційні тенденції, недостатня еластичність попиту та пропозиції та невідповідне ціноутворення, які мало співвідносяться з реальними показниками платоспроможності покупців, відсутністю робочих місць та високим рівнем безробіття, надмірним податковим навантаженням, відсутністю вільної приватної ініціативи внаслідок юридичних чи економічних колізій, надмірного адміністративного тиску тощо);

медична підтримка (низька доступність якісної медичної допомоги, порушення розумової діяльності через наявність хімічних та фізичних компонентів, що порушують діяльність мислення та відповідне фізичне функціонування й нездатність забезпечити власну самостійність та незалежність, соціальні захворювання – СНІД, малярія, туберкульоз, суб'єктивні катастрофи, алкоголізм, зловживання наркотиками тощо, безпосередньо діють у кругообігу біофізичних проблем бідності);

проблеми державного управління (відсутність демократичних трансформацій, що впливають на рівень розповсюдження соціальної політики та інтегральних основ соціальної сфери за «залишковим механізмом», слабе правове регулювання проблеми профілактики та здобуття освіти та відповідних професійних компетенції для автономного існування, високий рівень політичної корупції, що унеможливорює стабільний і постійний розвиток соціальної доктрини, поширення ідеалів соціальної рівності та соціальної справедливості в макро- та мікрорегіонах) [8];

соціальні та демографічні фактори (перенаселення та відсутність контролю над народжуваністю, демографічна транзитивність, поширення злочинності, історичні фактори колоніалізму чи імперіалізму, біполярність суспільства та можливість середнього класу бути головним двигуном соціального прогресу, війни, геноцид чи етноцид, культурні трансформації віку, статі, раси, кастової дискримінації чи стереотипу, особисті переконання та власний вибір релігійної концепції з конкретною основою доктрини).

Питання подолання бідності у світі сьогодні регулюється Європейською соціальною хартією, а також цілями сталого розвитку на період з 2015 по 2030 рік, затвердженими на саміті ООН. Відповідно, це питання є актуальним і в Україні. У 2015 році лідери 193 країн на Саміті ООН зі сталого розвитку прийняли 17 глобальних цілей, які дозволять досягти трьох важливих результатів протягом наступних 15 років: припинення крайньої бідності, боротьба з нерівністю та несправедливістю та вирішення проблем кліматичних змін. Цілі сталого розвитку є першими, що визначають ліквідацію бідності в усіх формах та скрізь.

Для подолання бідності ЄС розробив такі пріоритетні напрями діяльності:

посилення зв'язку між соціальним захистом, освітою та навчанням шляхом активної політики зайнятості;

модернізація системи соціального захисту, забезпечення її стабільності, адекватності та доступності для всіх;

усунення бар'єрів щодо доступу до освіти та перепідготовки персоналу на всіх вікових етапах людського життя, з особливою увагою до груп, що знаходяться в неблагополучному положенні;

допомога сім'ям у боротьбі з бідністю дітей;

забезпечення гідного житла для вразливих груп, розробка комплексних підходів до боротьби з бездомністю;

покращення доступу до якісних послуг у таких сферах: охорона здоров'я, соціальні послуги, транспорт, нові інформаційні та комунікаційні технології; ліквідація гендерної дискримінації, забезпечення соціальної інтеграції осіб з особливими потребами (інвалідів), а також етнічних меншин та іммігрантів;

запобігання надмірній заборгованості громадян [4].

Стратегія реалізації цих завдань передбачає співпрацю між державами-членами Європейського Союзу та Україною, державними органами різного рівня та неурядовими організаціями. У більшості країн вдалося знизити рівень бідності завдяки широкому розвитку сфери виробництва та послуг та максимальному залученню до трудового процесу населення працездатного віку. Оскільки одним із шляхів такої співпраці є транскордонне співробітництво, в контексті національних пріоритетів України; інтеграційні прагнення до ЄС. Ці райони є потужним каталізатором трансформаційних зрушень, які можуть частково вирішити проблеми зайнятості населення прикордонних районів [11].

Однак, незважаючи на певні позитивні зрушення, проблема бідності залишається надзвичайно актуальною і набуває нових рис. Прогнозні очікування передбачали подальший міжнародний поділ праці та поглиблення та розширення процесів глобалізації. Однак сучасний світ стикається з проблемою невизначеності, яка поставила проблему виживання людини на перший план.

За даними дослідження ООН, через пандемію COVID-19 Україна може стикнутися із найгіршою рецесією за десятиріччя, внаслідок чого понад 9 млн людей опиняться в бідності. Як повідомляється, від початку пандемії понад 80% домогосподарств втратили доходи та у більш ніж 40% сімей принаймні один член родини втратив роботу [12]. За підсумками 2020 року рівень бідності зростає до 45%, що на 6,5 пункта вище за значення 2019 року [13].

Тому важливим став не лише національний рівень розвитку системи охорони здоров'я, а й кроки, що здійснюються державами для стабілізації економічних систем. Ці умови вимагають надзвичайних

заходів з боку держав, основою яких може бути самодостатня національна економічна система. Більш стабільна та розвинена економіка має всі шанси подолати негативні наслідки дестабілізації за коротші терміни.

У результаті падіння ділової активності найбільш вразливими верствами населення є безробітні, які не мають постійних доходів і працюють на відрядній зарплаті. Крім того, до цієї групи людей слід віднести пенсіонерів, інвалідів, неповні сім'ї [14].

Вразливою і здатною поповнити кількість бідних є група населення, яка повернулася з європейських країн, де вони заробляли на життя собі та своїм сім'ям і яка з об'єктивних причин не може повернутися на роботу. Така ситуація призводить до збільшення пропозиції робочої сили в Україні та збільшення кількості безробітних.

Негативні тенденції, що характеризують сучасність, можна подолати обґрунтованою та цілеспрямованою державною політикою стабілізації економіки. Вона має оптимально поєднувати можливі досягнення макроекономічного розвитку та короткострокові економічні сценарії як засіб подолання невизначеності.

У цих умовах основними напрямками зменшення бідності, які має здійснити Україна, є економічне зростання, порівняння мінімальної заробітної плати та пенсії до реальних величин; зростання ВВП та індексу людського розвитку; зменшення інфляції, податків, безробіття.

Таким чином, подолання безробіття передбачає запровадження нової якості життя, соціальних, економічних та демократичних європейських стандартів. Це неможливо без вирішення проблем, пов'язаних з макроекономічною стабілізацією в країні, реалізацією ефективної політики на всіх рівнях управління.

Поширення нестандартних форм зайнятості «волонтерство», «волонтуризм» та інших є одними із шляхів вирішення цих проблем. Світовий досвід розглядає ці сфери як форми зайнятості, які здатні подолати ефект абстрагування людей від соціальних проблем та бідності, сформувати модель колективної участі у ліквідації останніх, відновити людські цінності [15]. Волонтерство та волонтуризм особливо розвинулися в США, де ці рухи виникли у XIX столітті. Тоді, за ініціативою Ф. Рузвельта, в рамках політики «Нового курсу», з метою зниження рівня безробіття (і, відповідно, бідності), було створено Цивільний корпус. Програма набула надзвичайної популярності серед населення, ставши прототипом великої кількості масових акцій [16].

Варто також відзначити підтримку волонтерства та волонтуризму з боку державних органів влади США, Канади, Австралії, Англії, Італії, Японії та інших розвинених країн. Вони розглядають волонтерство та волонтуризм як рухи, що сприяють підтримці та зміцненню основних принципів демократії, насамперед шляхом залучення великої кіль-

кості громадян до процесу прийняття рішень у суспільстві. Державне управління цих країн надає значну підтримку волонтерству та волонтуризму, в тому числі шляхом прийняття законодавчих актів, що стимулюють їх розвиток, створення системи державних волонтерських центрів та спеціальних програм волонтерства та волонтуризму [17].

В Україні розвиток волонтерської діяльності та волонтуризму датується початком 90-х років XX століття. У 1992 році мережа соціальних служб для молоді почала активно розвиватися. В сьогодення волонтерство та волонтуризм в нашій країні особливо актуальні та важливі. Причина цього полягає в наступному: така діяльність є способом, за допомогою якого кожен член суспільства може брати участь у поліпшенні якості життя (зокрема, усуненні бідності). Згідно з дослідженням «Волонтерський рух в Україні», замовленим ООН в Україні в 2014 році, українці надають волонтерству та волонтуризму велике значення у розвитку соціальних процесів: 62% визнають свою роль у сучасних змінах у суспільстві; 85% вважають, що допомагають будувати мир; 81% схильні вважати, що вони є обов'язковою складовою громадянського суспільства. Подібний процес спостерігається в регіонах України [18].

Сучасні умови пандемії на перший план висувають необхідність розвитку віртуальної зайнятості та впровадження діджиталізації в усі сфери трудової діяльності, прийняття виважених рішень щодо підтримки бізнесу та розширення соціальної підтримки населення для запобігання бідності та зубожіння населення.

Висновки та пропозиції. Бідність – це багатогранне соціально-економічне явище, яке властиве будь-якій країні світу незалежно від рівня її економічного добробуту. Політики, економісти, соціологи мають володіти даними аналізу сучасного стану та динаміки соціального розвитку. На основі проведеного аналізу необхідно розробити саме такі шляхи, які будуть ефективними в реаліях функціонування держави. Без відповідної державної політики неможливо подолати бідність. А проблема бідності вимагає пильної уваги з боку державних органів. Інакше це може перетворитися у велику соціальну проблему для країни.

Убогості не уникнути. Але це явище потрібно контролювати та регулювати. Бідність стає соціальною проблемою, коли вона виходить з-під контролю держави і стає застоєм та хронічною. Подолання бідності в усіх формах залишається однією з найбільших проблем, з якими стикається людство.

Боротьба з бідністю та нерівністю в українському суспільстві має бути пріоритетом державної політики. Європейський досвід показує, що необхідно діяти активніше на місцевому рівні, враховуючи велику роль місцевих факторів у реалізації національної політики. Перш за все, для цього задекларований курс на бюджетну децентралізацію має бути реалізований на практиці. Крім того, організа-

ції третього сектору повинні стати повноправними партнерами державних установ у розробці та реалізації політики подолання бідності.

Особливістю періоду, який переживає Україна, є перетин економічного та політичного аспектів реформ. Якщо економічною проблемою є розробка ефективних заходів для боротьби з бідністю, то політичне завдання зводиться до досягнення легітимності влади. І це можливо лише за умови підвищення рівня життя населення.

Для визначення подальших шляхів подолання бідності в Україні необхідно забезпечити населення працездатного віку роботою та гідним доходом. Це дасть змогу викоринити бідність серед працюючих громадян та суттєво знизити рівень бідності серед малозабезпечених соціально вразливих верств населення.

Сучасний стан рівня життя населення України вимагає поліпшення якості життя найчисленніших (і не лише бідних) верств населення. Це стане основою для формування середнього класу – основою соціальної стабільності.

Література

1. **ООН:** через пандемію зростає рівень бідності населення. URL: <https://www.dw.com/uk/oon-cherez-pandemiiu-zrostaie-riven-bidnosti-naseleennia/a-55669902>.
2. **ООН:** більше мільярда людей можуть опинитись у бідності через пандемію COVID-19. URL: <https://www.dw.com/uk/oon-bilshe-miliarda-liudei-mozhut-zhyty-u-bidnosti-do-2030-roku-cherez-pandemiiu-covid-19/a-55809216>.
3. **Пятин А.** Всемирный банк спрогнозировал первый за 20 лет скачок числа «крайне бедных» из-за COVID-19. URL: <https://www.forbes.ru/newsroom/finansy-i-investicii/410753-vsemirnyy-bank-sprognoziroval-pervyy-za-20-let-kachok-chisla>.
4. **Економічне майбутнє України: поради Римського клубу та фідбек вітчизняного бізнесу.** *Delo.ua*. URL: <https://delo.ua/business/ekonomichne-majbutnje-ukrajini-poradi-rimskogo-klubu-ta-fidbek-v-341003/> (дата звернення: 23.04.2020).
5. **Мельник А. О., Власюк В. Н.** Бізнес-середовище міжнародної економічної діяльності на сучасному етапі. *Інтернаука*. 2017. № 3 (25), 2 т. С. 115-119.
6. **Цілі сталого розвитку 2016-2030. Представництво ООН в Україні:** веб-сайт. URL: <http://www.un.org.ua/ua/tsili-rozvytku-tysiacholititia/tsili-staloho-ozvytku> (дата звернення: 22.04.2020).
7. **Хомяк М.** Бідність в Україні у показниках соціальної статистики. *Соціологічні студії*. 2013. № 2 (3). С. 70-76.
8. **Задорожна С. М.** Інституційні механізми подолання бідності в Україні. *Публічне адміністрування: наукові дослідження та розвиток*. 2016. № 2. С. 37-55.
9. **В Україні бідних менше, ніж во Франції: де проходить «межа бідності».** *Сьогодні.ua*. URL: <https://gorod.dp.ua/news/162000> (дата звернення: 23.04.2020).
10. **Приходько І. В.** Теоретико-методологічні підходи до визначення поняття бідності. *Молодий вчений*. 2018. № 1 (53). С. 529-532.
11. **Фокіна-Мезенцева К. В.** Прикордонна співпраця на рівні регіонів: сучасні проблеми та концептуальні особливості. Донецьк: Юго-Восток, 2011. 143 с.
12. **Понад 9 мільйонів українців опиняться в бідності**

через пандемію коронавірусу – ООН. URL: <https://coronavirus.tsn.ua/ponad-9-milyoniv-ukrayinciv-opinyatsya-v-bidnosti-cherez-pandemiyu-koronavirusu-oon-1665202.html>.

13. **У Мінсоцполітики** попередили: в Україні зростає бідність через Covid-19. URL: <https://glav.com.ua/economics/finances/u-minsocpolitiki-poperedili-v-ukrajini-zroste-bidnist-cherez-covid-19-681502.html>.

14. **Борецька Н. П., Фокіна-Мезенцева К. В.** Особливості розвитку економічних систем в сучасних умовах. *Abstracts of XIV International Scientific and Practical Conference*, 27-28 April, 2020. Stockholm, Sweden 2020. 677 p. (P. 257-260).

15. **Крапівіна Г. О.** Нестандартні форми зайнятості: світовий досвід розвитку (на прикладі волонтерства та волонтуризму). *Економічний вісник Донбасу*. 2019. №3(57). С. 176-181. doi: [https://doi.org/10.12958/1817-3772-2019-3\(57\)-176-180](https://doi.org/10.12958/1817-3772-2019-3(57)-176-180).

16. **Neil M. Maher.** Nature's New Deal: The Civilian Conservation Corps and the Roots of the American Environmental Movement. New York: Oxford University Press, 2008. 328 p.

17. **Volunteering** as a resource for social development. (2015). The official site of Institute for Civil Society. URL: www.nogo.ru/speeches/other9.doc (Accessed 27 June 2015).

18. **Марченко І. Ф., Крапівіна Г. О.** Нестандартна форма зайнятості «волонтерство»: досвід інноваційних технологій в освітньому просторі (на прикладі підготовки кваліфікованих фахівців для органів публічної влади Маріуполя). *Науково-практичне забезпечення надання публічних послуг в умовах децентралізації*: матеріали доп. та тез наук.-практ. інтернет-конф. (Київ, 15.04.2020 р.). Київ: ТОВ «Видавничий дім «АрТЕК», 2020. С. 365-370.

References

1. UN: due to the pandemic, the level of poverty is growing. Retrieved from <https://www.dw.com/uk/oon-cherez-pandemiiu-zrostaie-riven-bidnosti-naseleennia/a-55669902> [in Ukrainian].
2. UN: More than a billion people could find themselves in poverty due to the COVID-19 pandemic. Retrieved from <https://www.dw.com/en/oon-bilshe-miliarda-liudei-mozhut-zhyty-u-bidnosti-do-2030-roku-cherez-pandemiiu-covid-19/a-55809216> [in Ukrainian].
3. Pyatin, A. The World Bank has predicted the first jump in the number of "extremely poor" in 20 years due to COVID-19. Retrieved from <https://www.forbes.ru/newsroom/finansy-i-investicii/410753-vsemirnyy-bank-sprognoziroval-pervyy-za-20-let-kachok-chisla> [in Russian].
4. **Ekonomichne maibutnie Ukrainy: porady Rym-skoho klubu ta fidbek vitchyznianoho biznesu** [The economic future of Ukraine: the advice of the Club of Rome and the feedback of domestic business]. *Delo.ua*. Retrieved from <https://delo.ua/business/ekonomichne-majbutnje-ukrajini-poradi-rimskogo-klubu-ta-fidbek-v-341003/> [in Ukrainian].
5. Melnyk, A. O., Vlasiuk, V. N. (2017). *Biznes-teredovyshe mizhnarodnoi ekonomichnoi diialnosti na suchasnomu etapi*. [Business environment of international economic activity at the present stage]. *Ynternauka – Inter-science*, Vol. 2, no. 3(25), pp. 115-119 [in Ukrainian].
6. **Cili stalogo rozvytku 2016-2030** [Sustainable Development Goals 2016-2030]. *UN Office in Ukraine*. Retrieved from <http://www.un.org.ua/ua/tsili-rozvytku-tysiacholititia/tsili-staloho-ozvytku> [in Ukrainian].

7. Khomiak, M. (2013). Bidnist v Ukraini u pokaznykakh sotsialnoi statystyky [Poverty in Ukraine in terms of social statistics]. *Sotsiologichni studii – Sociological studies*, 2(3), pp. 70-76 [in Ukrainian].

8. Zadorozhna, S. M. (2016). Instytutsiini mekhanizmy podolannia bidnosti v Ukraini [Institutional mechanisms for overcoming poverty in Ukraine]. *Publichne administruvannia: naukovi doslidzhennia ta rozvytok – Public administration: research and development*, 2, pp. 37-55 [in Ukrainian].

9. V Ukraini bidnykh menshe, nizh vo Frantsii: de prokhodyt «mezha bidnosti» [There are fewer poor people in Ukraine than in France: where is the "poverty line"]. *Today.ua*. Retrieved from <https://gorod.dp.ua/news/162000> [in Ukrainian].

10. Prykhodko, I. V. (2018). Teoretyko-metodolohichni pidkhody do vyznachennia poniattia bidnosti [Theoretical and methodological approaches to defining poverty]. *Molodyi vchenyi – Young Scientist*, 1(53), pp. 529-532 [in Ukrainian].

11. Fokina-Mezentseva, K. V. (2011). Prykordonna spivpratsia na rivni rehioniv: suchasni problemy ta kontseptualni osoblyvosti [Cross-border cooperation at the regional level: modern problems and conceptual features]. Donetsk, Yuho-Vostok. 143 p. [in Ukrainian].

12. More than 9 million Ukrainians will find themselves in poverty due to the UN coronavirus pandemic. Retrieved from <https://coronavirus.tsn.ua/ponad-9-milyoniv-ukrayinciv-opinyatsya-v-bidnosti-cherez-pandemiyu-koronavirusu-oon-1665202.html> [in Ukrainian].

13. The Ministry of Social Policy has warned that poverty will increase in Ukraine due to Covid-19. Retrieved from <https://glavcom.ua/economics/finances/uminsocpolitiki-poperedili-v-ukrajini-zroste-bidnist-cherez-covid-19-681502.html> [in Ukrainian].

14. Boretska, N. P., Fokina-Mezentseva, K. V. (2020). Osoblyvosti rozvytku ekonomichnykh system v suchasnykh umovakh [Features of development of economic systems in modern conditions]. *Abstracts of XIV International Scientific and Practical Conference*. (pp. 257-260). Stockholm, Sweden.

15. Krapivina, G. O. (2019). Nestandardni formy zainiatosti: svitovi dosvid rozvytku (na prykladi volonterstva ta volonturyzmu) [Non-standard employment forms: world experience of development (on the example of volunteering and volunturism)]. *Ekonomichniy visnyk Donbasu – Economic Herald of the Donbas*, 3(57), pp. 176-181. doi: [https://doi.org/10.12958/1817-3772-2019-3\(57\)-176-180](https://doi.org/10.12958/1817-3772-2019-3(57)-176-180) [in Ukrainian].

16. Neil, M. (2008). *Maher. Nature's New Deal: The Civilian Conservation Corps and the Roots of the American Environmental Movement*. New York, Oxford University Press. 328 p. Retrieved from <http://global.oup.com/academic/product/natures%new%deal>.

17. Volunteering as a resource for social development. (2015). The official site of Institute for Civil Society. Retrieved from www.nogo.ru/speeches/other9.doc.

18. Marchenko, I. F., Krapivina, G. O. (2020). Nestandardna forma zainiatosti «volonterstvo»: dosvid innovatsiinykh tekhnolohii v osvithnomu prostori (na prykladi

pidhotovky kvalifikovanykh fakhivtsiv dlia orhaniv publichnoi vlady Mariupolia) [Non-standard form of employment "volunteering": the experience of innovative technologies in the educational space (on the example of training qualified professionals for public authorities of Mariupol)]. *Scientific and practical support for the provision of public services in a decentralized environment*. Abstracts of Scientific and Practical Internet Conference, pp. 365-370. Kyiv, TOV «Vydavnychiy dim «ArTEK» [in Ukrainian].

Борецька Н. П., Крапівіна Г. О. Подолання бідності у світі та в Україні: сучасний стан (на прикладі НФЗ «волонтерство» та «волонтуризм»)

У статті проблема подолання бідності набуває подальшого теоретичного та методологічного обґрунтування. Розглянуто сучасний стан подолання бідності у світі та в Україні (на прикладі нестандартних форм зайнятості (НФЗ) «волонтерство» та «волонтуризм») у глобальному соціально-економічному та політичному аспектах у контексті перманентних змін та трансформації світу. Показано: міжнародні документи фіксують існування проблеми бідності та визначають основні напрями ХХІ століття для її подолання (на прикладі Декларації тисячоліття ООН); пандемія коронавірусу призвела до зростання бідності; основна проблема подолання бідності в Україні полягає у відсутності в країні комплексної системи, яка б ефективно вирішувала проблеми бідності (органи державного управління не займаються політикою запобігання бідності, а лише борються з її наслідками); в Україні найбільш нагальною проблемою є бідність серед працездатного населення та бідність сімей з дітьми; бідність в Україні характеризується низкою національних особливостей (ООН зазначає, що абсолютну бідність в Україні подолано. Але відносна бідність становить 78%); вирішення проблеми подолання бідності в Україні вимагає розробки системи комплексних науково обґрунтованих та ефективних заходів, які повинні враховувати профіль, специфіку та особливості формування й поширення бідності, причини її виникнення та шляхи її подолання, а також найбільш ефективну державну політику подолання бідності та економічні механізми її реалізації; світовий досвід розглядає НФЗ «волонтерство» та «волонтуризм» як форми зайнятості, які здатні подолати ефект абстрагування людей від соціальних проблем та бідності, сформуванню моделі колективної участі у ліквідації останніх, відновити людські цінності; волонтерство та волонтуризм підтримують державні органи влади США, Канади, Австралії, Англії, Італії, Японії та інших розвинених країн, у тому числі шляхом прийняття законодавчих актів, що стимулюють їх розвиток, створення системи державних волонтерських центрів та спеціальних програм волонтерства та волонтуризму; українці надають волонтерству та волонтуризму велике значення у розвитку соціальних процесів.

Ключові слова: бідність, подолання бідності, світовий досвід, особливості України, волонтерство, волонтуризм, державне управління.

Boretska N., Krapivina G. Overcoming Poverty in the World and in Ukraine: Current State (on the Example of the NFP "Volunteering" and "Voluntourism")

In the article, the problem of overcoming poverty acquires further theoretical and methodological substantiation. The current state of overcoming poverty in the world and in Ukraine (on the example of non-standard forms of employment (NFP) "volunteering" and "voluntourism") in the global socio-economic and political aspects in the context of permanent changes and transformations of the world are considered. It is shown: international documents fix the existence of the problem of poverty and determine the main directions of the XXI century for overcoming it (on the example of the UN Millennium Declaration); the coronavirus pandemic has led to an increase in poverty; the main problem of overcoming poverty in Ukraine is the lack of a comprehensive system in the country that can effectively address poverty problems (government bodies are not involved in poverty prevention policies, but only fight with its consequences); in Ukraine, the most pressing problem is poverty among the working-age population and the poverty of families with children; poverty in Ukraine is characterized by a number of national characteristics (the UN notes that absolute poverty in Ukraine has been overcome. But relative poverty is 78%); solving the problem of overcoming poverty in Ukraine requires the development of a system of complex scientifically based and effective measures that should take into account the profile, specifics and features of the formation and spread of poverty, the causes of its occurrence and ways of overcoming it, as well as the most effective state policy for overcoming poverty and economic mechanisms for its implementation; world experience considers the NFP "volunteering" and "voluntourism" as forms of employment that can overcome the effect of abstraction of people from social problems and poverty, form a model of collective participation in the elimination of the latter, and restore human values; volunteering and voluntourism are supported by government agencies of the USA, Canada, Australia, England, Italy, Japan and other developed countries, including through the adoption of legislative acts that stimulate their development, the creation of a system of state volunteer centers and special programs of volunteering and voluntourism; Ukrainians attach great importance to volunteering and voluntourism in the development of social processes.

Keywords: poverty, overcoming poverty, world experience, peculiarities of Ukraine, volunteering, voluntourism, public administration.

Борецька Н. П., Крапівіна Г. А. Преодоление бедности в мире и в Украине: современное состоя-

ние (на примере НФЗ «волонтерство» и «волонтуризм»)

В статье проблема преодоления бедности приобретает дальнейшего теоретического и методологического обоснование. Рассмотрено современное состояние преодоления бедности в мире и в Украине (на примере нестандартных форм занятости (НФЗ) «волонтерство» и «волонтуризм») в глобальном социально-экономическом и политическом аспектах в контексте перманентных изменений и трансформаций мира. Показано: международные документы фиксируют существование проблемы бедности и определяют основные направления XXI века для ее преодоления (на примере Декларации тысячелетия ООН); пандемия коронавируса привела к росту бедности; основная проблема преодоления бедности в Украине заключается отсутствия в стране комплексной системы, способной эффективно решать проблемы бедности (органы государственного управления не занимаются политикой предотвращения бедности, а лишь борются с ее последствиями); в Украине наиболее насущной проблемой является бедность среди трудоспособного населения и бедность семей с детьми; бедность в Украине характеризуется рядом национальных особенностей (ООН отмечает, что абсолютная бедность в Украине преодолена. Но относительная бедность составляет 78%); решение проблемы преодоления бедности в Украине требует разработки системы комплексных научно обоснованных и эффективных мер, которые должны учитывать профиль, специфику и особенности формирования и распространения бедности, причины ее возникновения и пути ее преодоления, а также наиболее эффективную государственную политику преодоления бедности и экономические механизмы ее реализации; мировой опыт рассматривает НФЗ «волонтерство» и «волонтуризм» как формы занятости, которые способны преодолеть эффект абстрагирования людей от социальных проблем и бедности, сформировать модель коллективного участия в ликвидации последних, восстановить человеческие ценности; волонтерство и волонтуризм поддерживают государственные органы США, Канады, Австралии, Англии, Италии, Японии и других развитых стран, в том числе путем принятия законодательных актов, стимулирующих их развитие, создание системы государственных волонтерских центров и специальных программ волонтерства и волонтуризма; украинцы придают волонтерству и волонтуризму большое значение в развитии социальных процессов.

Ключевые слова: бедность, преодоление бедности, мировой опыт, особенности Украины, волонтерство, волонтуризм, государственное управление.

Стаття надійшла до редакції 11.01.2021

Прийнято до друку 16.03.2021

О. О. Хандій,

*доктор економічних наук,
ORCID 0000-0002-7926-9007,
e-mail: alkhandiy@ukr.net,*

М. Д. Крамчанінова,

*кандидат економічних наук,
ORCID 0000-0002-0129-8166,
e-mail: mdnarmania@gmail.com,*

*Східноукраїнський національний університет
імені Володимира Даля, м. Сєвєродонецьк*

СТРАТЕГІЧНІ НАПРЯМИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ У СФЕРІ ТОРГОВЕЛЬНИХ МОЖЛИВОСТЕЙ УКРАЇНИ НА СВІТОВИХ РИНКАХ

Постановка проблеми. Глобальні загрози у поєднанні з посиленням протекціоністських тенденцій та удосконаленням технологій, відіграють важливу роль у зміні ланцюжків поставок та мають значний вплив на трансформацію глобального економічного і зміну виробничо-торгового ландшафту. У сукупності ці фактори, змінюють правила гри на світових ринках. Разом з тим, мінливі зовнішні умови можуть містити можливості для зростання української економіки. Тенденція до інтеграції України у світовий економічний простір, робить торгівлю, інновації, інвестиції та виробництво всередині країни все більш взаємопов'язаними з процесом участі в транскордонних ланцюжках створення вартості, що спонукає поглянути на області їх зіткнення більш уважно. Своєчасне розуміння рушійних сил цієї тенденції та логіки розвитку світових економічних і політичних процесів як у загальному, так і окремих секторах світової економіки, дозволяє сформулювати стратегічне бачення економічного розвитку та зовнішньоекономічних можливостей нашої країни, що, у свою чергу, сприяє прийняттю більш ефективних стратегічних рішень.

У зв'язку з цим особливою актуальності набуває визначення стратегічних орієнтирів зовнішньої та внутрішньої державної політики, що стосуються формування необхідних передумов становлення та розвитку національної економіки в контексті інтеграції України у світовий економічний простір.

Аналіз публікацій за визначеною темою. Аналіз тенденцій, які впливають на стан і організацію міжнародної торгівлі, досліджено у працях [1, 2, 3 та ін.]. І хоч немає єдиної інтерпретації, більшість авторів вважають трансформацію глобального економічного і зміну виробничого та торгового ландшафту джерелом нових можливостей глобального економічного зростання.

Різні аспекти розвитку та інтеграції України в глобальний економічний простір досліджували І. Матюшенко, В. Кушнірук, Л. Алавердян, А. Огілько, Н. Прямухіна, О. Романенко, О. Харчук, В. Липов, О. Ковтун, П. Куцик та інші науковці. Однак зміни, що відбуваються останнім часом в рамках сві-

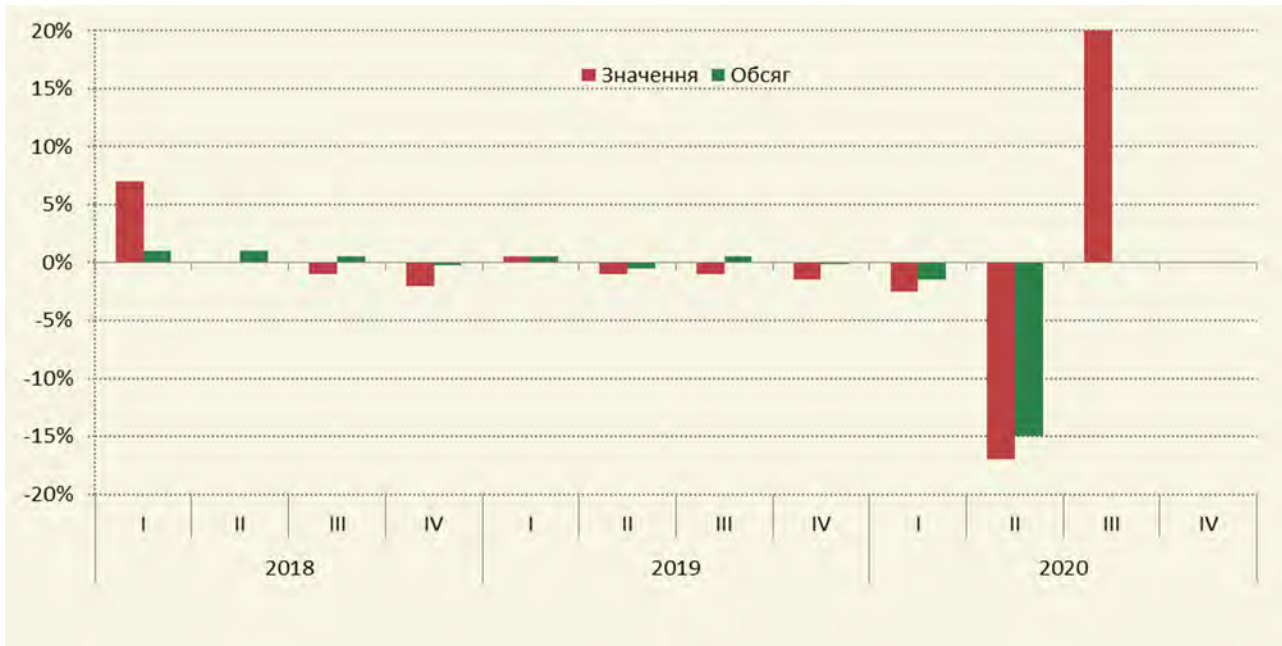
тового господарства та у сфері міжнародних економічних відносин, є більш стрімкими, ніж раніше. Саме вони викликають зміну керівних принципів організації виробництва і світової торгівлі шляхом стійких зрушень у споживанні, виробництві та ланцюжках поставок. З урахуванням цього факту принципового значення набувають дослідження, спрямовані на оптимізацію нових можливостей для національного виробництва з метою більш ефективної його інтеграції у світові виробничо-торгові ланцюги. Це також є важливим у забезпеченні економічної безпеки країни.

Метою статті є пошук та визначення стратегічних орієнтирів забезпечення економічного розвитку у сфері зовнішньоторговельних можливостей України під впливом змін глобального зовнішньоекономічного контексту та з урахуванням концептуальних проблем розвитку країни.

Виклад основного матеріалу статті. Ключовою проблемою будь-якої країни є стійкий збалансований розвиток її економіки, активна участь у міжнародному поділі праці та гармонійна інтеграція у світове господарство.

Традиційно приблизно 90% ВВП України формується у сфері зовнішньої торгівлі, що свідчить про відносно невелику ємкість внутрішнього ринку і нерівномірність зростання виробництва і споживання енергії, підкреслюючи критичну залежність економіки України від зовнішніх ринків. Відкритий і взаємопов'язаний характер української економіки створює вразливість від потенційних внутрішніх і зовнішніх загроз.

За даними World Trade Organization (WTO) та United Nations Conference on Trade and Development (UNCTAD) унаслідок уповільнення світової економіки, затяжної торгової напруженості та заходів боротьби з пандемією на поточний момент зовнішні ринки (рис. 1) демонструють несприятливу перспективу для розвитку міжнародної торгівлі в цілому, але при цьому негативні тенденції в глобальному масштабі можуть відкрити «нові можливості» для міжнародної торгівлі на деяких регіональних ринках.

**Рис. 1. Світовий експорт товарів, квартальні дані
(Темпи приросту порівняно з попереднім кварталом, сезонно скоригована серія)**

Джерело: WTO та UNCTAD [4].

Тенденція глобальної торгівлі бути більш регіонально орієнтованою, ніж раніше, продовжить набирати обертів у 2021 році, тому що ланцюжки поставок як і раніше відчувають тиск обмежених поїздок, ресурсів і постачальників.

Основні труднощі з якими продовжують стикатися підприємства:

- державні заборони та обмеження на експорт та імпорт;
- обмеження роботи транспортно-логістичних компаній;
- затримка або неможливість доставки товарів і послуг;
- вимушена зупинка виробництва;
- зниження продуктивності;
- різке зростання ціни на деякі товари;
- скасування замовлення клієнтами.

Фактори, що впливають на міжнародний торгово-виробничий ландшафт:

- Протекціонізм та торгові війни. Через постійну невизначеність та майже три роки ескалації напруженості та відплатних торгових тарифів між Китаєм та Північною Америкою, через стратегію "роз'єднання" [5] компанії почали шукати обхідні шляхи, щоб уникнути тарифної невизначеності.

- Нові технології. Активне розгортання інноваційних процесів глобальних технологічних змін, виникає в результаті поширення принципово нових технологій. Технологічні досягнення дозволили створити принципово новий спосіб забезпечення якості, збільшуючи при цьому швидкість і ефективність. Також, як зазначено в дослідженні [6], швидкість технологічних змін, що володіють потенці-

алом для підвищення продуктивності в 5-10 разів порівняно з існуючими продуктами і одночасно створюють основу для зниження витрат на 30-50%, непропорційно прискорюється. Це дозволяє виробникам бути більш ефективними і екологічними, що цілком відповідає уподобанням споживачів, які дбають про клімат.

- Пандемія COVID-19. Через пандемію значно постраждала економічна безпека, зокрема в сфері міжнародної торгівлі [7], поставивши питання локалізації ланцюжків постачання та якісного зв'язку. Враховуючи зростаючу міжнародну взаємозалежність, а також недавні побоювання, викликані порушеннями ланцюжків поставок у стратегічні сектори, існує визнана необхідність у зниженні потенційних ризиків для національної безпеки країн, які можуть виникнути в результаті такої економічної діяльності.

Також, останні тенденції, такі як тарифні бар'єри, нові технології побудови ланцюгів поставок та зростаючий попит на екологічно чисті товари, необхідність сталої підтримки економічної та національної безпеки – разом символізують початок нової виробничої локалізації. Підприємства шукають шляхи наближення виробництв до своїх споживачів, які одночасно дозволяють їм обійти тарифну невизначеність та залучити нові більш ефективні та екологічно безпечні технології.

Пошук рішень зниження подібних ризиків лежить у сфері часткової географічної диверсифікації ринків. Обмеження, що впливають на використання міжнародних ланцюжків поставок, швидше приведуть до такої модифікації, що зберігає ланцюжки відкритими для конкретних регіонів, які можуть за-

безпечити надійну торговельну підтримку в складних умовах. Отже, стійкість ланцюжка поставок забезпечує конкурентну перевагу, вимагаючи цифрових рішень і регіоналізації. Це сприяє кардинальній трансформації глобального економічного ландшафту вже протягом найближчих десятиліть. Виходячи з цього, національні еліти повинні сконцентрувати свої зусилля на налагодженні довгострокових партнерських відносин та підтримці інтересу провідних учасників світового ринку до технологічного, виробничого і цифрового потенціалу України, переконуючи їх у здатності нашої країни бути надійним партнером та учасником глобальних ланцюжків створення вартості.

Визнаючи це, економічна безпека стала важливим стратегічним пріоритетом для уряду України та предметом особливої уваги в останній Стратегії національної безпеки України 2020 [8], в якій враховані останні зміни у сфері міжнародного середовища безпеки, викликані кризовими явищами у світовій економіці.

Аналізуючи загрози важливим економічним процесам у сфері міжнародної торгівлі, слід зазначити, що експортний портфель України зміщений у бік експорту середньо-низьких технологій. У структурі вітчизняного експорту домінують сировина і продукція з низьким рівнем переробки [9; 10], що потребує переорієнтації з поставок сировини на поставки напівфабрикатів, товарів кінцевого вжитку та комплексних продуктів.

Основними галузями промисловості України є агропромисловий комплекс (АПК), харчова промисловість, металургія, машинобудування транспорт, інформаційні технології, деякі з них знаходяться в занепаді, деякі мають реальний потенціал зростання.

Індекс українського промислового виробництва в січні 2021 року згідно з даними Мінфіну склав 83,9%, зокрема, металургія – 94,4, машинобудування – 71,4%, тож динаміка зміни індексу промислової продукції в Україні останніми роками є негативною [11].

Управління економічною безпекою у сфері зовнішньої торгівлі передбачає реалізацію стратегії зовнішньоекономічного курсу країни, заснованого на фундаментальному прогнозуванні розвитку світових ринків. Стратегія зовнішньоторговельної політики визначається цілями і вирішенням концептуальних проблем розвитку і регулювання зовнішньої торгівлі держави. Крім цього, вона передбачає і захист національних інтересів, економічної безпеки країни, тому зовнішньоторговельна стратегія повинна вбудовуватися у загальну виробничу стратегію розвитку країни та працювати на створення сприятливих умов для функціонування вітчизняного бізнесу у зовнішньоторговельній сфері.

Беручи до уваги серйозність економічних проблем, необхідно зробити вибір на користь стратегії, яка передбачає радикальні структурні реформи та

дозволяє використовувати «вікно можливостей» і забезпечити перехід до стратегії орієнтованої на зовнішній ринок, не чекаючи періоду макроекономічної стабільності. Втілення в життя тривалої, цілеспрямованої, послідовної, поетапної економічної стратегії розвитку держави дозволить стати успішним конкурентоспроможним учасником глобальних ринків. Перехід до стратегії диверсифікації економіки з орієнтацією на зовнішні ринки, з метою стати регіонально орієнтованою економікою із середнім рівнем доходу, забезпечить одночасне зміцнення експортних позицій та розвиток внутрішнього ринку.

Розробка стратегії повинна базуватися на двох основних концептах:

- розвиток економіки та підприємницької діяльності, заснованої на можливостях;
- розвиток економіки та підприємницької діяльності, заснованої на необхідності.

При зіставленні цих двох концептів, з економічної точки зору здається, що існує ідеальна відповідність між потребою України в залученні інвестицій та технологічних інновацій для розвитку виробничих секторів і економічними потребами розвинених країн мати стратегічно важливого партнера в контексті надійного розміщення капіталу, розвитку та використання порівняльних переваг у сфері виробництва, оскільки в Україні все ще залишається значний економічний потенціал ресурсних, технологічних та науково-виробничих можливостей, який здатен викликати інтерес з боку ЄС, США та Китаю в контексті потреб розвитку їх економіки. Також Україна розраховує на ратифіковану Угоду про вільну торгівлю між Україною та Великобританією. Проблема, яку зараз вирішують – визначення питань, пов'язаних з товарообігом між країнами [12].

Таким чином, розвиток високотехнологічних галузей та просування стратегії диверсифікації економіки за допомогою інновацій та міжгалузевого співробітництва має складати основу розробки експортоорієнтованої стратегії розвитку. При цьому державна підтримка є важливим фактором, що передбачає заохочення підприємств, стимулюючи та залучаючи їх до сектору міжнародної торгівлі. Також важливою залишається робота по залученню іноземних вкладень у технологічний сектор виробництва, що надає додаткову можливість зростання компаніям та збільшує оптимізм власників бізнесу.

Державна політика має бути спрямована на такі пріоритети:

- визначення найперспективніших сфер, за рахунок яких можливо отримати економію та підтримку в період виходу на зовнішні ринки;
- створення стимулів для їх розвитку та нарощування долі експорту продукції виробництва з високою долею доданої вартості.

Україна має досить унікальні географічні характеристики, які відіграють дуже важливу еконо-

мічну і стратегічну роль. Географія є важливим фактором, який визначає місцеві економічні результати. Промисловий схід і аграрний захід. Найбільшу залученість у промислове виробництво демонструють саме східні регіони, вони мають найбільший потенціал для розвитку потужних промислових кластерів виробничої діяльності.

Переваги високотехнологічної кластеризації на основі мережевої концентрації промислового виробництва та її позитивний вплив на модернізацію продуктивних сил і соціально-економічний розвиток регіонів досліджено у роботі [13]. Послуги більш високого рівня вимагають агломераційної економіки та, як правило, демонструють високий рівень концентрації в мегаполісах. Ресурсомісткі сектори демонструють велику концентрацію поблизу природних ресурсів. На цьому тлі особливо помітні відмінності у виробничій структури регіонів.

У цьому контексті важливою проблемою, що потребує уваги, є розвиток міжрегіонального співробітництва, оскільки залишаються невирішеними проблеми міжрегіональних диспропорцій відтворення, розподілу та перерозподілу основних видів ресурсів, що заважає сталому соціально-економічному та виробничому розвитку. Основу поглиблення співробітництва регіонів повинна становити економічна складова як основа для активізації інших видів відносин між регіонами. Стратегія спрямована на зміцнення міжрегіональних господарських зв'язків, на основі розширення міжгалузевого співробітництва і поглиблення регіональної і галузевої спеціалізації, дає змогу повною мірою розкрити і задіяти внутрішній потенціал територій, а також забезпечити виконання важливої задачі щодо інтеграції регіонів України в єдиний національний економічний комплекс.

Узгодження регіональної стратегії розвитку зі зовнішньоторговельною стратегією (рис. 2) дозволить мати великий і диверсифікований внутрішній ринок, який легко надає партнерів для створення ефективних ланцюжків створення вартості, а також забезпечує розвиток територіальної громади, зокрема, на основі смарт-спеціалізації відповідної регіональної стратегії розвитку.

У дослідженні [14] спеціалізація означає зосередження на конкурентних силах та реалістичних потенціалах зростання, які підтримуються критичною масою виробничої діяльності та підприємницькими ресурсами у регіоні.

Слід зазначити, що узгодження регіональної та зовнішньоторговельної стратегії розвитку сприятиме появі ефектів другого порядку – синергетичних ефектів. Виробнича синергія ґрунтується на одержанні кумулятивного ефекту від взаємодії учасників у процесі спільного виробництва кінцевого продукту, а отже, від включення в єдину виробничу програму багатьох виробників з різних секторів національної економіки [15]. Синергетичні ефекти здатні охопити підприємства та галузі, за-

діяні у виробництві, переробці, просуванні сільгосппродукції, випуску сучасної техніки, розвитку відповідної інфраструктури, нових технологій, фінансуванні, забезпеченні виходу на зовнішні ринки, підготовці кадрів. Такий гнучкий підхід до формування стратегії розвитку виглядає переконливим і привабливим.

Потужний промисловий сектор створює стабільні робочі місця і значною мірою є індикатором загального стану економіки країни та її економічного потенціалу.

В. Липов у роботі [15] зазначає, що розміри внутрішніх ринків України створюють стартові можливості для розвитку достатньо широкого спектра виробництв, здатних отримати конкурентні переваги за рахунок синергії та економії на масштабі виробництва.

Галузями, в яких українські підприємства мають значний потенціал включення до глобальних ланцюжків створення вартості, є ІТ сектор, сектор хімічної промисловості, сектор машинобудування, сектор авіабудування та виробництва запчастин і силових агрегатів для аерокосмічної галузі.

Аграрний експорт України також має значний потенціал трансформації з експорту сировини сільськогосподарської продукції на експорт продукції з більш високим рівнем обробки, і отже, з більш високою доданою вартістю і більш високою ціною. Йдеться про використання величезного нерозкритого потенціалу продовольчих систем для стимулювання агропромислового розвитку, підвищення продуктивності і доходів дрібних фермерських господарств і створення можливостей для несільськогосподарської зайнятості шляхом розширення різних сегментів виробничо-збутових ланцюгів і ланцюжків створення доданої вартості. При цьому модернізація продовольчих та промислових систем частково може відбуватися за рахунок валютних надходжень від експорту.

Україна має ідеальні умови для експортно орієнтованого сільського господарства, країна може вдало використати порівняльні переваги, принаймні, на рівні кліматичних умов і забезпеченості орними землями. Загальна площа земель в Україні становить 60,4 млн гектарів. З них 70% – 42,4 млн га – землі сільськогосподарського призначення, з яких щорічно обробляється понад 32 млн га. Кількість чорноземів в Україні є найбільшою в світі і складає 28 млн га, що становить майже третину орних земель всієї Європи [16].

Сукупність природно-ресурсного потенціалу, людського капіталу, матеріальної, технологічної, наукової та освітньої бази, є передумовою для ефективного розвитку внутрішнього ринку і часткового імпортозаміщення продуктів, які можна успішно виробляти в Україні. Крім того, це також є конкурентною перевагою, яка сприяє залученню українських виробників до глобальних ланцюжків створення доданої вартості. Разом це дозволяє ослабити кри-

тичну залежність України від зовнішніх ринків, зміцнити її торговельну позицію і надає можливість стати на шлях побудови інноваційної економіки,

підприємства якої часто стають ключовими партнерами транснаціональних корпорацій при розробці нових продуктів або виході на нові ринки.

Рис. 2. Визначення стратегічних цілей економічного розвитку на основі узгодження регіональної та зовнішньоторговельної стратегії (складено М. Д. Крамчаниновою)

Впровадження економічної стратегії розвитку, заснованої на узгодженні регіональної та зовнішньоторговельної стратегій, дозволить отримати наступні економічні, політичні та соціальні ефекти:

- розвиток стратегічно важливих галузей;
- збільшення долі українських виробників у глобальних ланцюжках створення доданої вартості;
- поліпшення показників торгового балансу країни;
- забезпечення економічної безпеки країни;
- посилення довіри до політичних інститутів з боку бізнесу;
- створення додаткових робочих місць;
- розвиток громад;
- сприяння відповідальному виробництву і споживанню;
- розвиток партнерства.

Висновки. Для побудови високоефективної національної економіки на даному етапі розвитку країни необхідно зосередити зусилля на використанні можливостей, які виникають у процесі зміни торгово-виробничої конфігурації глобальної світової торгівлі. Рішенням у цьому контексті є розробка економічної стратегії, заснованої на узгодженні регіональної та зовнішньоторговельної стратегій розвитку, що вирішує низку соціально-економічних завдань, зокрема одночасне зміцнення експортних позицій і розвиток стійкого, диверсифікованого внутрішнього ринку, що легко надає партнерів для створення ефективних ланцюжків створення вартості; та зміцнення міжрегіональних господарських зв'язків шляхом просування стратегії диверсифікації економіки і розвитку високотехнологічних галузей за допомогою інновацій та міжгалузевого співробітництва, заснованого на поглибленні регіональної і галузевої спеціалізації.

Література

1. **Albertoni N., Wise C.** International Trade Norms in the Age of Covid-19 Nationalism on the Rise? *Fudan Journal of the Humanities and Social Sciences*. 2021. Vol. 14. P. 41–66. doi: <https://doi.org/10.1007/s40647-020-00288-1>.
2. **Burstein Ariel and Vogel Jonathan.** International Trade, Technology, and the Skill Premium. *Journal of Political Economy*. 2017. Vol. 125 (5). P. 1356–1412. doi: <https://doi.org/10.1086/693373>.
3. **McKinsey Global Institute.** Globalization in transition: The future of trade and value chains. URL: <https://www.mckinsey.com/featured-insights/innovation-and-growth/globalization-in-transition-the-future-of-trade-and-value-chains>.
4. **UNCTAD.** Global Merchandise Trade Nowcast December 2020. URL: https://unctad.org/system/files/official-document/gdsdsimisc2020d8_en.pdf (дата звернення: 01.02.21).
5. **Ufuk Akcigit & Sina T. Ates & Giammario Impullitti.** (2018). Innovation and Trade Policy in a Globalized World. *International Finance Discussion Papers* 1230. Board of Governors of the Federal Reserve System (U.S.). doi: <https://doi.org/10.17016/IFDP.2018.1230>.
6. **Rice M. P., O'Connor G. C., Peters L. S., Morone J. G.** (1998). Managing discontinuous innovation.

- Research Technology Management*. 1998. Vol. 41(3), pp. 52–58. doi: <https://doi.org/10.1080/08956308.1998.11671210>.
7. **Крамчанинова М. Д., Вахлякова В. В.** Пандемії як загрози нового типу для економічної безпеки в умовах глобалізації. *Бізнес Інформ*. 2020. №11. С. 18–23. doi: <https://doi.org/10.32983/2222-4459-2020-11-18-23>.
  8. **Про рішення** Ради національної безпеки і оборони України від 14 вересня 2020 року «Про Стратегію національної безпеки України»: Указ Президента України №392/2020. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/3922020-35037>.
  9. **Kushniruk V., Ivanenko T.** Analysis of trends and prospects for development of export and import of goods and services by enterprises of Ukraine at the regional level. *Baltic Journal of Economic Studies*. Riga, 2017. Vol. 3, № 5. doi: <http://dx.doi.org/10.30525/2256-0742/2017-3-5-252-259>.
  10. **Алавердян Л. М., Романенко О. В.** Сучасні реалії та перспективи розвитку зовнішньої торгівлі України з іншими країнами світу. *Ефективна економіка*. 2019. С. 1–10. URL: http://www.economy.nayka.com.ua/pdf/4_2019/55.pdf. doi: [10.32702/2307-2105-2019.4.53](https://doi.org/10.32702/2307-2105-2019.4.53).
  11. **Мінфін.** Індекс промислового виробництва. URL: <https://index.minfin.com.ua/economy/index/industrial/>.
  12. **Угода** про політичне співробітництво, вільну торгівлю і стратегічне партнерство між Україною та Сполученим Королівством Великої Британії і Північної Ірландії. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1100-20#Text>.
  13. **Станасюк Н. С.** Формування промислових кластерів як перспективний напрям розвитку промислового потенціалу. *Вісник Національного університету "Львівська політехніка". Менеджмент та підприємництво в Україні: етапи становлення і проблеми розвитку*. 2016. № 851. С. 110-117. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VNULPM_2016_851_16.
  14. **Сорока М. А.** Smart-спеціалізація у стратегічному плануванні на регіональному та місцевому рівнях: вигоди підходу та перспективи для України. *Аспекти публічного управління*. 2019. Т. 7, № 8. С. 20-29. doi: <https://doi.org/10.15421/151938>.
  15. **Липов В. В.** Конкурентна стратегія розвитку України в умовах глобалізації. II. Конкурентна стратегія інтеграції України у міжнародний економічний простір. *Економіка України*. 2018. № 4. С. 3-17. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/EkUk_2018_4_2.
  16. **Держгеокадастр.** URL: <https://land.gov.ua/info/infografika-struktura-ukrainskykh-zemel-ta-spivvidnoshennia-kilkosti-chornozemiv-v-ukraini-ta-inshykh-ievropeyskykh-krainakh/>.

References

1. Albertoni, N., Wise, C. (2021). International Trade Norms in the Age of Covid-19 Nationalism on the Rise?. *Fudan J. Hum. Soc. Sci.*, 14, pp. 41–66. doi: <https://doi.org/10.1007/s40647-020-00288-1>.
2. Burstein, Ariel and Vogel, Jonathan. (2017). International Trade, Technology, and the Skill Premium. *Journal of Political Economy*, 125 (5), pp. 1356–1412. doi: <https://doi.org/10.1086/693373>.
3. McKinsey Global Institute. Globalization in transition: The future of trade and value chains. Retrieved from <https://www.mckinsey.com/featured-insights/innovation-and-growth/globalization-in-transition-the-future-of-trade-and-value-chains>.

4. UNCTAD. Global Merchandise Trade Nowcast December 2020. Retrieved from https://unctad.org/system/files/official-document/gdsdsimisc2020d8_en.pdf.

5. Ufuk Akcigit & Sina T. Ates & Giammario Impulitti. (2018). Innovation and Trade Policy in a Globalized World. *International Finance Discussion Papers 1230*. Board of Governors of the Federal Reserve System (U.S.). doi: <https://doi.org/10.17016/IFDP.2018.1230>.

6. Rice, M. P., O'Connor, G. C., Peters, L. S., Morone, J. G. (1998). Managing discontinuous innovation. *Research Technology Management*, Vol. 41(3), pp. 52–58. doi: 10.1080/08956308.1998.11671210.

7. Kramchaninova, M. D., Vakhlakova, V. V. (2020). Pandemii yak zahrozy novoho typu dlia ekonomichnoi bezpeky v umovakh hlobalizatsii [Pandemics as a New Type of Threat to Economic Security in the Context of Globalization]. *Biznes Inform – Business Inform*, 11, pp. 18–23. doi: <https://doi.org/10.32983/2222-4459-2020-11-18-23> [in Ukrainian].

8. Pro rishennia Rady natsionalnoi bezpeky i oborony Ukrainy vid 14 veresnia 2020 roku «Pro Stratehiu natsionalnoi bezpeky Ukrainy»: Ukaz Prezydenta Ukrainy №392/2020 [On the decision of the National Security and Defense of Ukraine from September 14, 2020 "On National Security Strategy of Ukraine": Ukraine Presidential Decree №392/2020]. Retrieved from <https://www.president.gov.ua/documents/3922020-35037> [in Ukrainian].

9. Kushniruk, V., Ivanenko, T. (2017). Analysis of trends and prospects for development of export and import of goods and services by enterprises of Ukraine at the regional level. *Baltic Journal of Economic Studies*, Vol. 3, No. 5. doi: <http://dx.doi.org/10.30525/2256-0742/2017-3-5-252-259>.

10. Alaverdian, L. M., Romanenko, O. V. (2019). Suchasni realii ta perspektyvy rozvytku zovnishnoi torhivli Ukrainy z inshymy krainamy svitu [Modern realities and prospects of Ukraine's foreign trade development with other countries of the world]. *Efektivna ekonomika – Efficient economy*, pp. 1–10. Retrieved from http://www.economy.nayka.com.ua/pdf/4_2019/55.pdf. doi: <https://doi.org/10.32702/2307-2105-2019.4.53> [in Ukrainian].

11. Minfin. Indeks promysloвого vyrobnytstva [Ministry of Finance. Industrial production index]. Retrieved from <https://index.minfin.com.ua/economy/index/industrial/> [in Ukrainian].

12. Uhoda pro politychne spivrobotnytstvo, vilnu torhivliu i stratehichne partnerstvo mizh Ukrainoiu ta Spoluchenym Korolivstvom Velykoi Brytanii i Pivnichnoi Irlandii [Agreement on Political Cooperation, Free Trade and Strategic Partnership between Ukraine and the United Kingdom of Great Britain and Northern Ireland]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/laws/show/> [in Ukrainian].

13. Stanasiuk, N. S. (2016). Formuvannia promyslovykh klasteriv yak perspektyvnyi napriam rozvytku promysloвого potentsialu [Formation of industrial clusters as a promising direction of industrial potential development.]. *Visnyk Natsionalnoho universytetu "Lvivska politehnika". Menedzhment ta pidpriemnytstvo v Ukraini: etapy stanovlennia i problemy rozvytku – Bulletin of the*

National University "Lviv Polytechnic". Management and entrepreneurship in Ukraine: stages of formation and problems of development, 851, pp. 110-117. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/VNULPM_2016_851_16 [in Ukrainian].

14. Soroka, M. A. (2019). Smart-spetsializatsiia u stratehichnomu planuvanni na rehionalnomu ta mistsevomu rivniakh: vytoky pidkhodu ta perspektyvy dlia Ukrainy [Smart specialization in strategic planning regional and lokal levels: the sources of the approach and the prospects for Ukraine]. *Aspekty publichnoho upravlinnia – Public Administration Aspects*, Vol. 7, No. 8, pp. 20-29. doi: <https://doi.org/10.15421/151938> [in Ukrainian].

15. Lypov, V. V. (2018). Konkurentna stratehiia rozvytku Ukrainy v umovakh hlobalizatsii. II. Konkurentna stratehiia intehratsii Ukrainy u mizhnarodnyi ekonomichnyi prostir [Competitive strategy of Ukraine's development in the conditions of globalization. II. Competitive strategy of Ukraine's integration into the international economic space]. *Ekonomika Ukrainy – Economy of Ukraine*, 4, pp. 3-17. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/EkUk_2018_4_2 [in Ukrainian].

16. Derzhheokadastr [State Geocadastr]. Retrieved from <https://land.gov.ua/info/infografika-struktura-ukrainskykh-zemel-ta-spivvidnoshennia-kilkosti-chornozemiv-v-ukraini-ta-inshykh-ievropeiskykh-krainakh/> [in Ukrainian].

Хандій О. О., Крамчанінова М. Д. Стратегічні напрями забезпечення економічного розвитку у сфері торговельних можливостей України на світових ринках

У статті досліджено вплив змін глобального зовнішньоекономічного середовища в контексті стратегічних можливостей розвитку України у сфері світової торгівлі. Надана характеристика факторам, що впливають на міжнародний торгово-виробничий ландшафт та «працюють» на оптимізацію можливостей України в питаннях структурної перебудови економіки країни. Спираючись на можливості економічного потенціалу України, авторами визначено стратегічні орієнтири забезпечення економічного розвитку у сфері зовнішньоторговельних можливостей, шляхом узгодження регіональної та зовнішньоторговельної стратегії розвитку. Наявність відповідності потреб України у залученні інвестицій та технологічних інновацій для розвитку виробничих секторів економічним потребам розвинених країн мати стратегічно важливого партнера в контексті надійного розміщення капіталу та використання порівняльних переваг у сфері виробництва – надає поштовх для налагодження довгострокових партнерських відносин та залучення українських виробників до глобальних ланцюжків створення вартості. З урахуванням концептуальних проблем розвитку країни запропоновано впровадження економічної стратегії розвитку, спрямованої на одночасне зміцнення експортних позицій та розвиток стійкого, диверсифікованого внутрішнього ринку. Це також сприяє зміцненню міжрегіональних господарських зв'язків шляхом поглиблення регіональної і галузевої спеціалізації та розвитку міжгалузевого співробітництва.

Ключові слова: тенденції світових ринків, торговельні можливості України, торгово-виробничий ландшафт, ланцюжки створення вартості, економічна стратегія розвитку.

Khandii O., Kramchaninova M. Strategic Focuses for Sustainable Economic Development in the Context of Ukraine's Commercial Opportunities on Global Market

The article studies the impact of global foreign economic environment's changes contextual to Ukraine's strategic development opportunities in a field of world commerce. Discourse exhibits the description of factors, influencing the international commercial and industrial foundation, as well as benefiting the opportunities' optimization for Ukraine in terms of structural remodeling of the country's economy. Drawing upon existing capabilities regarding Ukraine's economic potency, authors define strategic benchmarks for achieving certain sustainable development in relation to external commercial opportunities, by harmonization of the regional and external development strategies. Correspondence between Ukraine's needs in attracting investment, as well as technological innovation necessary for growth of the industrial segment, and economic needs of the developed countries to have a strategically important partner in a context of safe trouble-free capital deployment and use of comparative advantages in a field of commerce – provides a stimulate for establishing a long-term partnership and for engagement of Ukrainian manufacturers in participation in global value chains. The government's task is to direct efforts towards supporting the interest of the leading members of the international market in Ukraine's technological and industrial potential. Considering the conceptual problems of this country's development, the implementation of a development strategy was proposed, targeting at simultaneous strengthening of the export power and development of a stable, diversified domestic market. Promotion of the economy's diversification strategy and of the highly technological branches' development, with the help of innovations will create a market, that easily supplies partners for the purpose of organizing efficient value chains. That will also contribute to strengthening of interregional business communications by means of intensification of regional and industry-specific involvement and expansion of cross-sectoral cooperation.

Keywords: global markets' tendencies, Ukraine's commercial opportunities, commercial and industrial foundation, value chain, economic development strategy.

Хандий Е. А., Крамчанинова М. Д. Стратегические направления обеспечения экономического развития в сфере торговых возможностей Украины на мировых рынках

В статье исследовано влияние изменений глобальной внешнеэкономической среды в контексте стратегических возможностей развития Украины в сфере мировой торговли. Представлена характеристика факторов, влияющих на международный торгово-производственный ландшафт и «работающих» на оптимизацию возможностей Украины в вопросах структурной перестройки экономики страны. Опираясь на возможности экономического потенциала Украины, авторами определены стратегические ориентиры обеспечения экономического развития в сфере внешнеторговых возможностей путем согласования региональной и внешнеторговой стратегии развития. Наличие соответствия потребностей Украины в привлечении инвестиций и технологических инноваций для развития производственных секторов экономическим потребностям развитых стран имеет стратегически важный партнера в контексте надежного размещения капитала и использования сравнительных преимуществ в сфере производства – дает толчок для налаживания долгосрочных партнерских отношений и привлечения украинских производителей для участия в глобальных цепочках создания стоимости. С учетом концептуальных проблем развития страны предложено внедрение экономической стратегии развития, направленной на одновременное укрепление экспортных позиций и развитие устойчивого, диверсифицированного внутреннего рынка. Это также будет способствовать укреплению межрегиональных хозяйственных связей путем углубления региональной и отраслевой специализации и развития межотраслевого сотрудничества.

Ключевые слова: тенденции мировых рынков, торговые возможности Украины, торгово-производственный ландшафт, цепочки создания стоимости, экономическая стратегия развития.

Стаття надійшла до редакції 25.02.2021

Прийнято до друку 16.03.2021

С. В. Болотіна,

*кандидат філософських наук, доцент,
ORCID 0000-0001-6939-3840,
e-mail: taxigle@gmail.com,*

О. В. Шубна,

*кандидат економічних наук, доцент,
e-mail: Shubnaalena@gmail.com,*

Л. О. Бившева,

*кандидат економічних наук, доцент,
e-mail: Ladabyvsheva@gmail.com,*

ДВНЗ «Донбаська державна машинобудівна академія», м. Краматорськ,

Г. М. Колесникова,

*викладач Дружківського фахового коледжу,
ДВНЗ «Донбаська державна машинобудівна академія», м. Дружківка*

ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ ПЕНСІЙНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ В УКРАЇНІ В КОНТЕКСТІ СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ

Постановка проблеми. Пенсійна система України гостро потребує фундаментальних реформ. Стійкість фінансування пенсійної системи досягла критично низьких рівнів, що обумовлює необхідність значних змін. Велика кількість пенсіонерів призводить до високого рівня пенсійних витрат, навіть якщо ці пенсії є на дуже низькому рівні. Демографічні тенденції спричиняють додатковий тиск на пенсійну систему. Подальше зниження пенсійних виплат не є життєздатною альтернативою, оскільки це збільшить бідність серед пенсіонерів та спричинить соціальну напруженість у суспільстві. Пенсійне страхування є найважливішим напрямом соціальної політики держави. Наразі у сфері пенсійного страхування України відбуваються зміни, що зачіпають у тому числі й питання пенсійної реформи та індексації виплат. Головними проблемами пенсійної системи є старіння населення, різні економічні кризи та погіршення показників макроекономіки.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблеми пенсійного забезпечення часто обговорюються між відомими науковцями. Розглядаються різні проблеми функціонування цього виду забезпечення: фінанси пенсійного забезпечення (І. Чугунов, О. Насібова), оцінка пенсійного забезпечення та напрями її реформування (І. Корчинський). Вагомий внесок у дослідження фінансово-економічних аспектів розвитку системи соціального захисту населення як ефективного механізму нейтралізації соціальних ризиків зробили такі українські та зарубіжні вчені: Л. Баранник, В. Дем'янишин, Л. Ерхард [L. Erhard], Л. Лисяк, Е. Лібанова, А. Мерзляк, Д. Міщенко, Е. Нікбахт [E. Nikbaht], К. Павлюк, М. Ріппа, О. Степанова, С. Фішер [S. Fisher]. Проблема функціонування пенсійної системи та недержавного пенсійного забезпечення в Україні присвячені праці

М. Демченко, А. Іващенко, В. Корнєєва, Д. Третяк, М. Шульги та інших.

Попри вагомий доробок учених у цій сфері, треба зазначити, що питання фінансового забезпечення соціального захисту осіб пенсійного віку та пошук ефективних інструментів його удосконалення в Україні потребують ґрунтовних подальших досліджень.

Метою статті є проведення аналізу системи пенсійного забезпечення в Україні як складової соціального захисту населення, визначення основних проблем.

Виклад основного матеріалу дослідження. Ефективна система соціального захисту населення – головна ознака сучасної економічно розвинутої держави, важливою функцією якої є підвищення добробуту та життєвого рівня громадян. Розвиток і реформування української економіки, сучасні політичні та воєнні виклики, зміна демографічної ситуації, посилення трудової міграції населення обумовлюють потребу в запровадженні сучасних інструментів і механізмів нейтралізації соціальних ризиків. Традиційно головним джерелом фінансування системи соціального захисту населення України є кошти державного та місцевих бюджетів, а також фондів загальнообов'язкового державного соціального страхування. Однак вагому роль у подоланні низки соціальних ризиків, серед яких – досягнення пенсійного віку, покриття витрат на лікування, втрата працездатності, відіграють недержавні фінансові інститути (недержавні пенсійні фонди, страхові компанії, банки) та благодійні організації.

Світовий досвід організації національних пенсійних систем показує, що додаткові недержавні пенсії займають істотну частку в загальному рівні пенсійного забезпечення. Недержавні пенсійні фон-

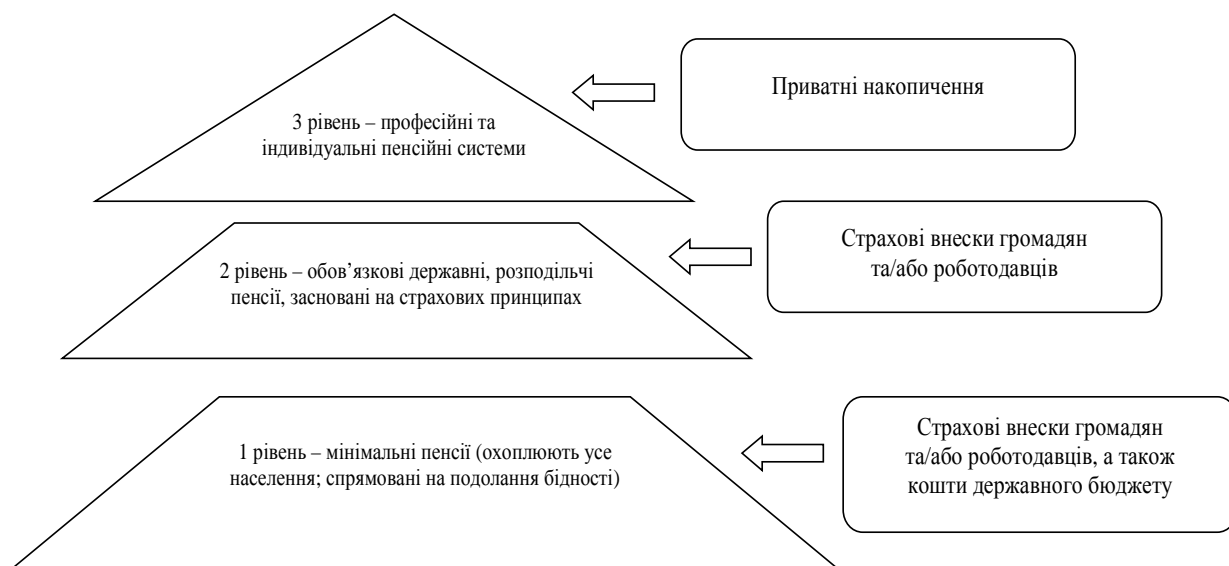
ди в усіх країнах світу визнані важливими соціальними інститутами щодо поліпшення матеріального становища непрацездатних членів суспільства і мають високий рівень довіри громадян до пенсійної накопичувальної системи [1]. У більшості європейських країн на сьогодні переважають змішані пенсійні системи, що, серед інших чинників, зумовлено неможливістю миттєвого впровадження накопичувальних пенсійних систем, оскільки для накопичення коштів населенням потрібен тривалий період. Сучасні пенсійні системи, як правило, є трирівневими і ґрунтуються на моделі, запропонованій Світовим банком у 1990 р. Така модель включає в себе три основні складові [2].

Перший рівень – державне пенсійне забезпечення, яке побудоване на принципах розподільчої пенсійної системи, коли працездатне населення виділяє певну частину коштів зі своєї заробітної плати у вигляді податків та зборів на утримання пенсіонерів. При цьому гарантується базова пенсія, розмір якої не залежить від вкладу учасника в систему. Служить механізмом захисту від бідності. Фінансується за рахунок бюджетних відрахувань або за рахунок відрахувань працюючого населення.

Другий рівень – обов'язкове пенсійне страхування, яке побудоване на принципах розподільчої та

накопичувальної пенсійної системи. При встановленні розміру пенсії враховується внесок учасника в систему. Служить механізмом забезпечення гідної старості і є надбавкою до базового розміру пенсії. Фінансується за рахунок відрахувань працюючого населення. При цьому відрахування можуть йти як у розподільну систему на поточні виплати пенсіонерам, так і на індивідуальні рахунки застрахованих осіб залежно від конкретного режиму регулювання. У разі якщо кошти йдуть в розподільну систему, на рахунках застрахованих осіб відображаються умовні зобов'язання в майбутньому; якщо відрахування надходять на індивідуальні рахунки застрахованих осіб, тобто в накопичувальну систему, вони є власністю застрахованої особи й інвестуються з метою отримання доходу фінансовими інститутами.

Третій рівень – приватне, або додаткове, пенсійне забезпечення, яке побудоване на принципах накопичувальної ПС. Розмір додаткової пенсії залежить виключно від суми накопичених застрахованою особою коштів на індивідуальному рахунку, в більшості країн є приватною ініціативою і служить інструментом забезпечення гідного рівня життя на пенсії. На даному рівні кошти інвестуються фінансовими інститутами. На рис. 1 представлено структуру трирівневої пенсійної системи.

Рис. 1. Структура трирівневої пенсійної системи
(складено авторами на основі джерела [2])

Нині в Україні працюють тільки перший і третій рівні, запровадження ж другого рівня пенсійної системи знову відтермінують. За рахунок загальнообов'язкового державного пенсійного страхування пенсії отримують майже всі громадяни, які досягли пенсійного віку, за наявності необхідного страхового стажу. Однак Пенсійний фонд України, який має постійний дефіцит коштів і на третину дотується з державного бюджету, неспроможний забезпечити достойного рівня пенсійних виплат.

За відсутності обов'язкового накопичувального пенсійного страхування тільки недержавне пенсійне забезпечення дає змогу кожному громадянину заощадити кошти на безбідну старість. Водночас через складну економічну ситуацію в країні, низький рівень доходів працюючого населення, недовіру до недержавних фінансових установ приватні пенсійні програми не набули достатньої популярності серед українців. На рівень розвитку недержавного пенсійного забезпечення в країні вказує обсяг сформованих пенсійних активів. На кінець 2017 р. недерж-

жавні пенсійні фонди України акумулювали близько 87 млн дол. США [3], тоді як обсяг приватних пенсійних активів у США становив 28169,0 млрд дол. США, у Великій Британії – 2903,3, в Нідерландах – 1627,8, в Німеччині – 270,7, в Італії – 200,9, у Польщі – 57,6 млрд дол. США [4].

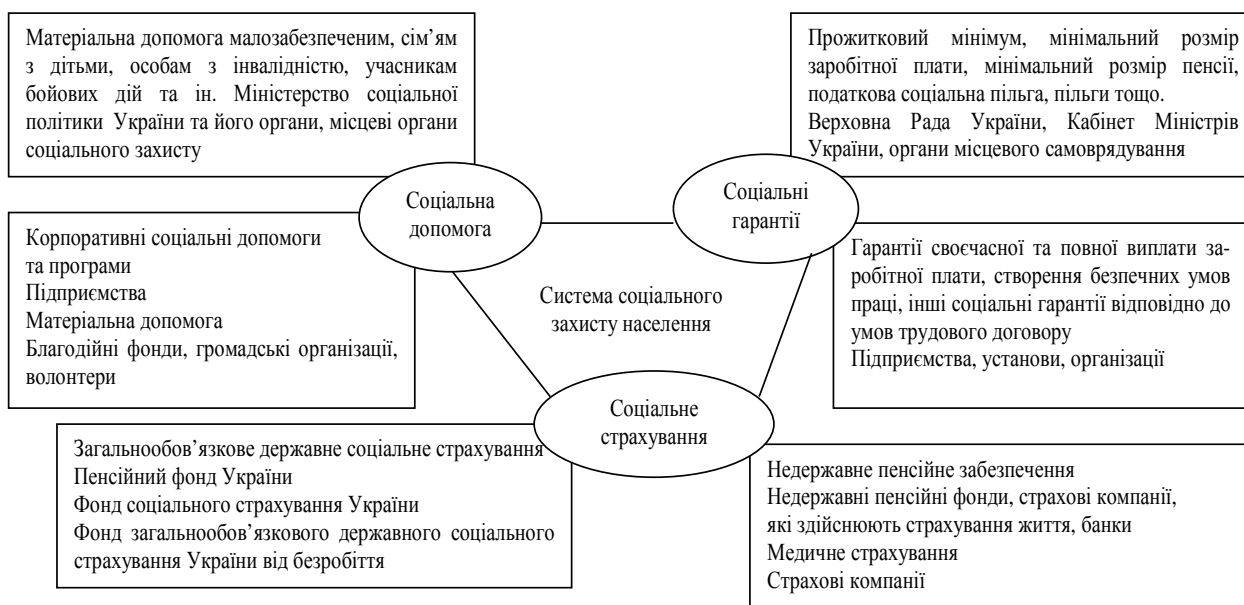
Як бачимо, через низку економічних, політичних і демографічних чинників обсяг ринку недержавного пенсійного забезпечення залишається мізерним. Проаналізуємо стан та проблеми розвитку недержавного пенсійного забезпечення як одного з головних напрямів удосконалення соціального захисту осіб пенсійного віку. Законом України «Про недержавне пенсійне забезпечення» визначено три способи його проведення [5]: пенсійними фондами шляхом укладення пенсійних контрактів між адміністраторами пенсійних фондів і вкладниками таких фондів; страховими організаціями шляхом укладення договорів страхування довічної пенсії з учасниками фонду, страхування ризику настання інвалідності або смерті учасника фонду; банківськими установами шляхом укладення договорів про відкриття пенсійних депозитних рахунків для накопичення пенсійних заощаджень у межах суми, визначеної для відшкодування вкладів Фондом гарантування вкладів фізичних осіб.

Недосконалість і неефективність сучасної системи загальнообов’язкового державного пенсійного страхування зумовлюють необхідність активізації розвитку недержавних пенсійних фондів. Важливість таких фондів характеризує їх спроможність

стати вагомим джерелом підтримки високих соціальних стандартів і водночас чинником зростання внутрішніх інвестиційних ресурсів для прискореного розвитку національної економіки.

Українська система соціального захисту населення об’єднує три головні складові: соціальне страхування (пенсійне, від нещасних випадків на виробництві, медичне, на випадок тимчасової втрати працездатності); соціальна допомога (допомога непрацездатним і малозабезпеченим громадянам, житлові виплати); соціальні гарантії (прожитковий мінімум, мінімальний розмір заробітної плати, мінімальний розмір пенсії, індексація грошових доходів тощо). У нашому суспільстві склалося стійке переконання, що вирішення соціальних проблем, виплата та постійне підвищення пенсій, оплата медичних послуг, гарантія безпеки на робочому місці тощо має повністю забезпечувати держава. Однак система соціального страхування, на нашу думку, буде більш ефективною й еластичною, якщо до нейтралізації соціальних ризиків будуть залучені недержавні фінансові інститути, підприємства та громадяни (рис. 2).

Протягом багатьох років в Україні намагаються здійснити пенсійну реформу. Проте дієвого результату поки що не має. На сьогодні ситуація є наступною: працюючі українці невмотивовані платити пенсійні внески; хронічно дефіцитний Пенсійний фонд; високі пенсійні витрати та високі податки, які стимулюють бізнес до відходу в тінь.

Рис. 2. Структура системи соціального захисту населення України
(складено авторами на основі джерела [2])

Проведення реформи ускладнює чимало об’єктивних та суб’єктивних факторів, зокрема: складна демографічна ситуація; високий рівень тінізації економіки; розбалансованість бюджету; політичний популізм.

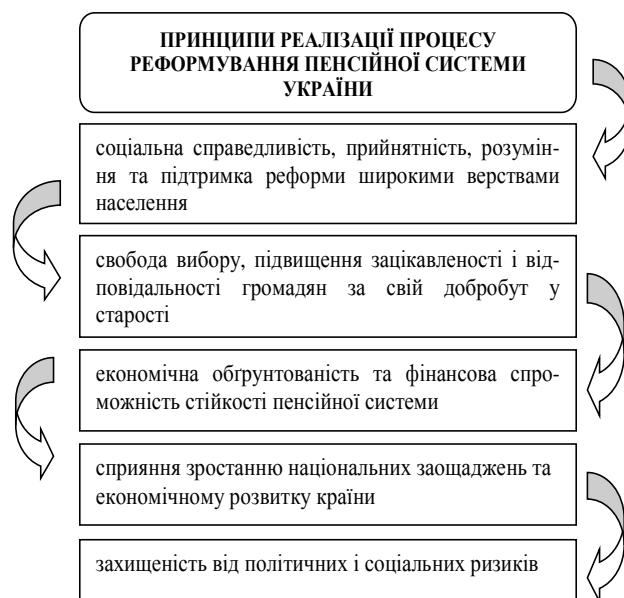
Відтак Україна опинилася в замкнутому колі зростання дефіциту бюджету, на який наклалися демографічні проблеми [6]. Сьогодні державна пенсійна система України переживає кризу, яка знаходить відображення в мініальному розмірі пенсії по

відношенню до прожиткового мінімуму непрацездатного населення і по відношенню до високих страхових тарифів. Для вирішення проблем кризового стану можливі два шляхи: збільшення надходжень до Пенсійного фонду та вдосконалення пенсійної системи. Перший шлях є проблематичним, оскільки в країні склалося несприятливе співвідношення чисельності платників пенсійних внесків і пенсіонерів через зменшення чисельності зайнятих у народному господарстві, а також ухилення від сплати податків значної кількості платників податків. Другий шлях, який передбачає реформування пенсійної системи, може виявитися складнішим, але більш прийнятним за наявності певних умов: досягнення заданих цілей і визначення основних етапів. Мета пенсійної реформи повинна включати вирішення таких головних проблем: створення передумов для сталого розвитку пенсійного забезпечення на основі державного пенсійного страхування; вдосконалення системи управління пенсійним забезпеченням. Основними етапами реформування мають бути наступні: оптимізація розміру трудових і соціальних пенсій, що виплачуються тим пенсіонерам, які сформували достатні пенсійні заощадження; розробка схем обов'язкових пенсійних внесків працюючого населення, які будуть накопичуватися на наявних пенсійних рахунках у недержавних пенсійних фондах; внесення добровільних пенсійних заощаджень населення в недержавні пенсійні фонди. Другий етап передбачає розвиток недержавного пенсійного забезпечення, яке є додатковим до державного, і здійснюється у формі додаткових професійних пенсійних систем окремих під-

приємств, галузей економіки, територій, а також у сфері пенсійного страхування громадян, які здійснюють накопичення коштів на додаткове пенсійне забезпечення [7]. На третьому етапі внесення добровільних пенсійних заощаджень у недержавні пенсійні фонди залежить від фінансової стабільності економіки. Із узагальнення всього розглянутого вище випливає, що схема пенсійного забезпечення України вимагає подальшого реформування відповідно до світових стандартів.

Для посилення соціального захисту громадян визначено принципи реалізації процесу реформування пенсійної системи України (рис. 3), до яких можна зарахувати: соціальну справедливість, прийнятність, розуміння та підтримку реформи широкими верствами населення; свободу вибору, підвищення зацікавленості і відповідальності громадян за свій добробут у старості; економічну обґрунтованість та фінансову спроможність стійкості пенсійної системи; сприяння зростанню національних заощаджень та економічному розвитку країни; захищеність від політичних ризиків. Реформування пенсійної системи України відповідно до визначених принципів забезпечить створення результативної системи управління пенсійними грошовими потоками, фінансової стійкості та стабілізації пенсійної системи [8]. Чинна українська пенсійна система побудована за принципом "негайної виплати", коли страхові внески осіб, які сьогодні працюють перераховуються до Пенсійного фонду і негайно виплачуються на користь одержувачів пенсійних виплат, отже, відбувається солідарний (горизонтальний) перерозподіл доходів.

Рис. 3. Принципи реалізації процесу реформування пенсійної системи України
(удосконалено авторами на основі джерела [8])

Всі громадяни мають право на пенсійне забезпечення, проте громадяни, які сплачують більші внески або працюють довше за інших, мають право

й повинні отримувати більш високу пенсію, тобто пенсійне забезпечення має діяти за страховими і принципами соціальної справедливості. Необхідно

зазначити, що українська пенсійна система є фінансово нестабільною, не забезпечує розмір пенсій відповідно до трудового внеску більшості громадян і водночас створює умови для пільгового (здебільшого несправедливого) пенсійного забезпечення значної кількості пенсіонерів, на сьогодні практично не відповідає вказаним принципам.

Проблеми розвитку пенсійного забезпечення в Україні розглянемо у поетапному розрізі.

1) 1991–2004 рр. – період використання Україною старих норм щодо пенсійного забезпечення, яке було характерне ще для командно-адміністративної економіки. Україна не була серед тих пострадянських країн, які провели радикальні пенсійні реформи і сьогодні є країнами із належним пенсійним забезпеченням для своїх громадян. У цей період пенсійне забезпечення українців зводилось до: розширення вже існуючих та впровадження нових пільг для пенсіонерів; збільшення переліку професій, що дають право дострокового виходу на пенсію за віком та пенсію за вислугу років; поширення практики списання заборгованості зі сплати пенсійних внесків; встановлення для державних службовців, службовців місцевого самоврядування, народних депутатів та їхніх помічників, наукових і науково-педагогічних працівників, журналістів, суддів, прокурорів спеціальних пенсій.

2) 2004–2009 рр. – період активного обговорення та ухвалення низки документів щодо побудови трирівневої пенсійної системи, у яких передбачено посилення страхових принципів у існуючій солідарній системі, розвиток обов'язкового накопичувального пенсійного забезпечення, яке залишилось нині нереалізованим. Проте, у той час ухвалюється низка дій щодо загальнообов'язкового пенсійного забезпечення. Так, запроваджено персоналізований облік та контроль за фактичною сплатою внесків при визначенні страхового стажу (щомісяця потрібно сплачувати суму, не меншу за мінімальний внесок); визначено нову формулу для розрахунку пенсії, яка, враховує як стаж працівника, так і його заробітну плату протягом усього трудового періоду (обраховується помісячно по відношенню до середнього по країні); уточнено розмежування пенсійних програм за джерелами фінансування – одні фінансуються з власних надходжень Пенсійного фонду, інші фінансуються за рахунок бюджетних коштів.

3) 2010–2014 рр. – період істотних змін у солідарній системі. Серед них важливими були: поступове підвищення пенсійного віку для жінок з кроком «півроку на рік»; підвищення вимог до стажу для призначення пенсій: мінімальний стаж за віком зріс з 5 до 15 років, пенсії за віком у розмірі, не нижчому за мінімальну – з 20 до 30 років для жінок, з 25 до 35 років для чоловіків; введення істотних обмежень індексації виплат працюючим пенсіонерам.

Заходи 2011 р. дали змогу зменшити кількість нових пенсіонерів за віком та кількість пенсіонерів

загалом, але не змогли зупинити зростання обсягу пенсійних видатків та дефіциту Пенсійного фонду, оскільки практика електоральних втручань продовжувалася.

4) 2014–2018 рр. – період запровадження жорстких обмежень та замороження індексації пенсій. Гостра економічна криза, посилена напруженим військово-політичним станом, спонукала до запровадження режиму жорсткої економії та консолідації соціальних видатків. Значна кількість заходів пенсійного забезпечення була спрямована на обмеження можливостей раннього виходу на пенсію. Зокрема: скасовано дострокові пенсії для безробітних, які зареєстровані в Державній службі зайнятості та яким з моменту звільнення до досягнення пенсійного віку залишилося не більше 1,5 року; істотно скорочено перелік виробництв, професій, посад, зайнятість в яких дає право на пенсію за віком на пільгових умовах; розпочато поступове підвищення на 5 років пенсійного віку та/або загального страхового стажу, необхідного для раннього виходу на пенсію за віком; встановлено обмеження мінімального віку, а також розпочато поступове підвищення на 5 років професійного страхового стажу, необхідного для виходу на пенсію за вислугу років.

У 2017 р. поріг пенсійного віку для жінок становив 58 років, а у 2021 р. він має зрівнятися з чоловічим показником – 60 років. Рішення про підвищення пенсійного віку тільки для жінок було прийнято з урахуванням демографічних та економічних тенденцій – серед населення працездатного віку рівень смертності чоловіків втричі вищий, ніж у жінок. Найбільш резонансним і спірним рішенням цього етапу стало різке зниження розміру єдиного внеску на загальнообов'язкове державне пенсійне страхування (ЄСВ). До кінця 2015 р. розмір ЄСВ для роботодавців становив від 36,76 до 49,7% залежно від класу професійного ризику виробництва (67 класів ризику встановлювалися за основним видом економічної діяльності підприємства), для самозайнятих – 34,7%, для найманих працівників – 3,6%. З початку 2016 р. ЄСВ сплачують лише роботодавці і самозайняті за однаковою ставкою 22%. При цьому пропорції розподілу ЄСВ змінено таким чином, щоб забезпечити достатні надходження за трьома видами соціального страхування (на випадок безробіття, тимчасової непрацездатності, нещасних випадків на виробництві), а весь дефіцит сконцентрувати у пенсійній системі. Загалом розмір пенсійного внеску як частини ЄСВ скоротився майже вдвічі. Демонстративне зниження розміру ЄСВ здійснювалося нібито з метою стимулювання бізнесу до детінізації та розвитку, але насправді поставило під великий сумнів фінансову спроможність страхової пенсійної системи: у 2016 р. У 2017 р. надходження ЄСВ становлять менше половини усіх надходжень до бюджету Пенсійного фонду.

Фактичні загальні видатки Пенсійного фонду у 2019 р. становили 435,9 млрд грн, що на 77,3 млрд грн, або на 21,6%, більше порівняно з 2018 р. (рис. 4).

На пенсійні виплати спрямовано 413,0 млрд грн, на погашення позики 2018 р. – 4,7 млрд грн.

Інші видатки – 18,2 млрд грн, із них – 1,6 млрд грн – оплата послуг поштових підприємств з виплати та доставки пенсій (0,4% загальних видатків), 5,3 млрд грн – адміністративні видатки (1,2%) (рис. 5).

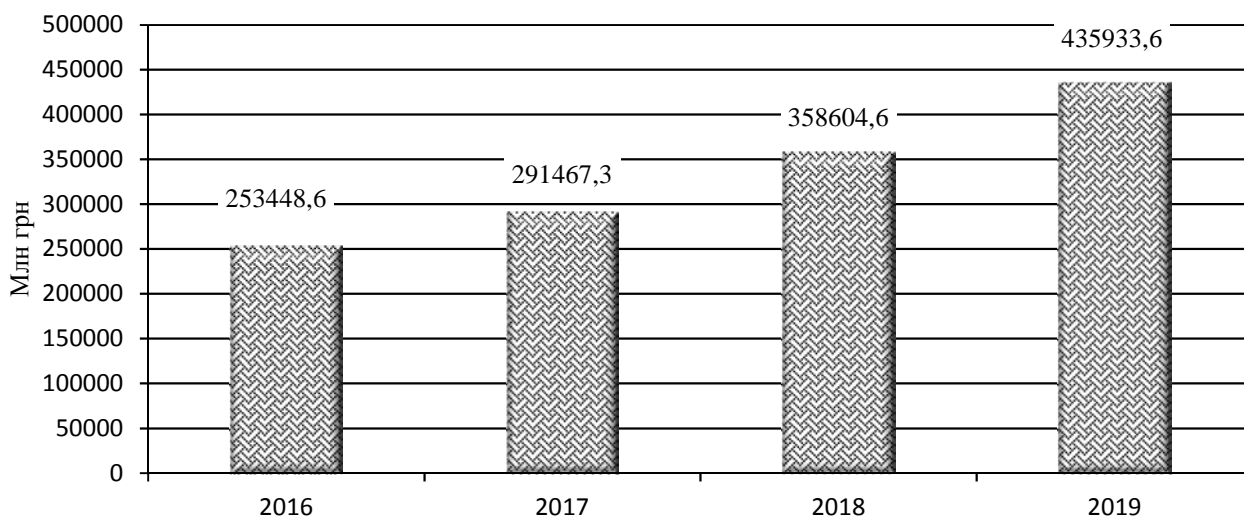

Рис. 4. Динаміка видатків Пенсійного фонду України у 2016-2019 рр. [9]

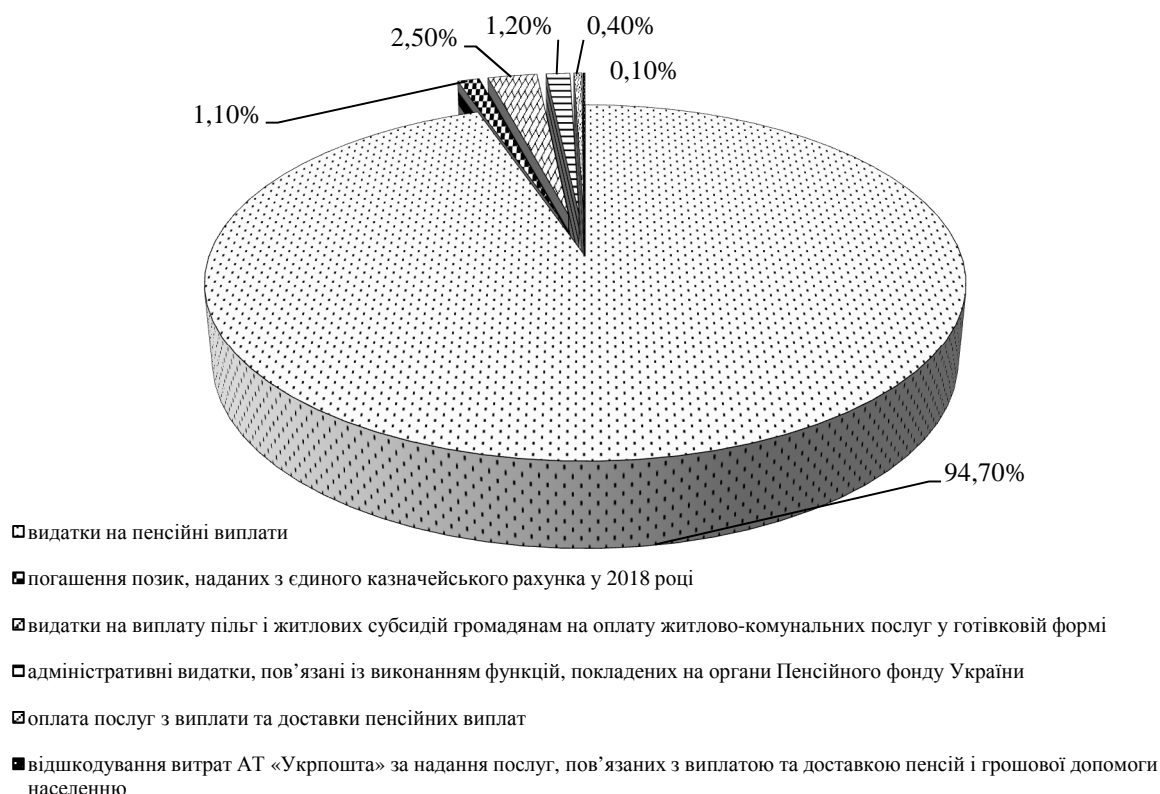

Рис. 5. Структура видатків Пенсійного фонду України у 2019 р. [9]

У 2019 р. видатки на пенсійні виплати становили 413,0 млрд грн (у тому числі на проведення перерахунків пенсій колишнім військовослужбовцям та працівникам органів внутрішніх справ склали 5,5 млрд грн). За міжнародними зобов'язаннями за-

безпечно своєчасну виплату пенсій громадянам України, які проживають за кордоном, на суму 158,0 тис. дол. США та 2 930,4 тис. євро. Пенсіонерам іноземних держав, які проживають на території України, здійснено виплату пенсій на суму 129,1 млн

грн. Адміністративні витрати, пов'язані з виконанням функцій, покладених на органи Пенсійного фонду України, у 2019 р. склали 5 339,8 млн грн, що становить 1,2% загальних річних доходів Пенсійного фонду, та 100,0% запланованих витрат. Порівняно з 2018 р. адміністративні видатки в абсолютній сумі збільшилися на 888,4 млн грн (20,0%). При цьому їх питома вага у загальних видатках Пенсійного фонду залишилася незмінною. У структурі адміністративних видатків частка заробітної плати з нарахуваннями становила 4 395,9 млн грн (82,3%). На придбання товарів і послуг використано 595,6 млн

грн (11,2%), оплату комунальних послуг – 106,5 млн грн (2,0%), інші поточні видатки (сплата податків та зборів, обов'язкових платежів) – 15,7 млн грн (0,3%) та капітальні видатки (у тому числі придбання комп'ютерної техніки) – 226,1 млн грн (4,2%). Протягом 2019 р. загальні доходи бюджету Пенсійного фонду становили 434,9 млрд грн (без урахування залишку на початок року) [9].

Порівняно з 2018 р. загальні доходи зросли на 82,7 млрд грн, або на 19,6%. У структурі загальних доходів 241,8 млрд грн (55,6%) – власні, 193,1 млрд грн (44,4%) – кошти Державного бюджету (рис. 6).

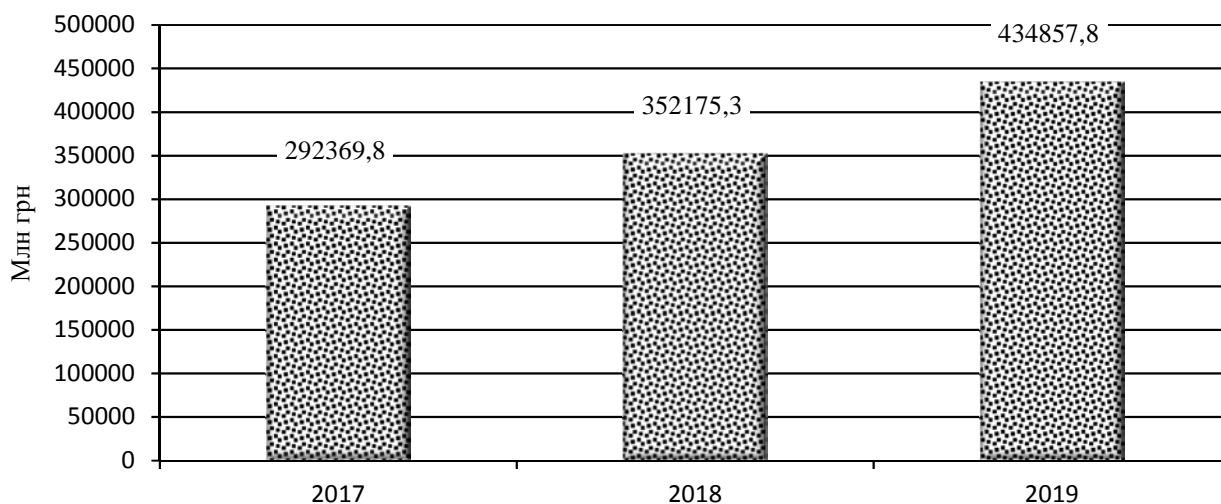

Рис. 6. Динаміка доходів Пенсійного фонду України у 2016-2019 рр. [9]

У 2019 р. власні доходи Пенсійного фонду становили 241,8 млрд грн. Фактичні власні доходи менші за плановий показник на 4,0 млрд грн, або 98,4%. За 2019 р. власні надходження зросли порівняно з 2018 р. на 39,7 млрд грн, або 19,6%. За джерелами надходжень власні доходи розподіляються: частина ЄСВ, розподілена на загальнообов'язкове державне пенсійне страхування – 236,3 млрд грн (97,7% суми власних доходів); інші власні доходи – 5,5 млрд грн (2,3% суми власних доходів) [9].

Загальна заборгованість зі сплати платежів до Пенсійного фонду та ЄСВ на 1 січня 2020 р. у становила 34,0 млрд грн, у тому числі: заборгованість зі сплати ЄСВ (за даними Державної фіскальної служби України) – 18,5 млрд грн (54,5% загальної суми боргу), з якої заборгованість фізичних осіб-підприємців 10,1 млрд грн; з відшкодування пільгових пенсій – 14,0 млрд грн (41,2%); з відшкодування наукових пенсій – 0,1 млрд грн (0,3%); по фінансових санкціях та пені – 0,5 млрд грн (1,4%); з відшкодування регресних вимог – 24,6 млн грн (0,1%); недоїмка зі сплати страхових внесків попередніх періодів – 0,9 млрд грн (2,5%). Із загальної суми заборгованості 7,3 млрд грн, або майже 21,5%, – це борги підприємств, які перебувають у різних процедурах банкрутства, та платників, у яких відсутні активи для звернення стягнення. Протягом 2019 р. загальна заборгованість з платежів до Пенсійного

фонду та ЄСВ зросла на 4,8 млрд грн (16,5%), зокрема, борг із відшкодування пільгових пенсій зріс на 1,6 млрд грн, зі сплати ЄСВ – на 3,3 млрд грн, у тому числі відбулось зростання заборгованості фізичних осіб-підприємців порівняно з 01.01.2019 р. на 2,7 млрд грн, або 81,8%, загального росту заборгованості з ЄСВ [9].

Основними причинами зростання заборгованості є: несплата зобов'язань щодо сум ЄСВ фізичними особами-підприємцями; відсутність коштів на фінансування поточних зобов'язань державних підприємств з відшкодування сум фактичних витрат на виплату та доставку пільгових пенсій та погашення заборгованості.

Органами Фонду проводилась робота, спрямована на скорочення обсягів заборгованості з платежів до Пенсійного фонду України. У 2019 р. подано позовних заяв до суду про стягнення заборгованості до Фонду на 3,6 млрд грн. Станом на 01.01.2020 р. в органах державної виконавчої служби перебуває виконавчих документів про стягнення коштів в інтересах органів Пенсійного фонду на суму 7,6 млрд грн. У 2019 р. стягнуто – 0,2 млрд грн [9].

Пенсійне забезпечення в Україні формується скоріше під впливом сьогоденних кон'юнктурних міркувань, а не довгострокових стратегій. Як наслідок, заходи здійснюються безсистемно і не гарантують адекватного ефекту ні щодо справедливості

пенсійного забезпечення, ні щодо фінансової стійкості Пенсійного фонду України. При оцінці запроваджених змін у пенсійному забезпеченні необхідно характеризувати: безпосередньо цілі пенсійного забезпечення, податкове та макросередовище сприятливе для реалізації реформ пенсійного забезпечення.

Висновки. Для подальшого розвитку державної пенсійної системи необхідно створити нову інституційну базу, яка буде визначати макроекономічні пропорції та механізми перерозподілу для кожного інституту пенсійної системи на основі встановлення державних соціальних стандартів. При цьому необхідно мати обґрунтування оптимальної частки валового внутрішнього продукту, яке використовується на пенсійне забезпечення, як в цілому, так і по окремих пенсійних інститутах на довгострокову перспективу з урахуванням вдосконалення механізмів, їх зв'язку з системою заробітної плати і доходів, умовами найму та віком виходу на пенсію. У такому випадку держава повинна проводити активну політику в сфері зайнятості та заохочувати створення малого бізнесу. Пенсійне забезпечення є ядром всієї системи соціального захисту населення, яке зачіпає інтереси практично кожного громадянина, а це означає, що від того, наскільки прозорі будуть схеми пенсійних відрахувань та зрозумілий порядок обчислення пенсій, залежить загальний настрій суспільства на проведення або відторгнення реформ.

Література

1. Мисник Т. Г. Особливості функціонування пенсійних систем в економічно розвинутих країнах. URL: http://www.rusnauka.com/11_EISN_2011/Economics/3_84663.doc.htm. 2. Заболотский Е. Д. Опыт реформирования пенсионных систем стран Европейского Союза и возможности его использования в России. *Вестник СПбГУ. Экономика*. 2017. Т. 33. Вып. 3. С. 478. 3. Підсумки розвитку системи недержавного пенсійного забезпечення станом на 31.12.2017 / Національна комісія, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг. URL: https://www.nfp.gov.ua/files/17_Dep_Repetska/NPF_IV_kv%202017.pdf. 4. Privat pension assets / OECD data. URL: <https://data.oecd.org/pension/private-pensionassets.htm#indicator-chart>. 5. Про недержавне пенсійне забезпечення : Закон України від 09.07.2003 р. № 1057-IV (дата оновлення: 04.11.2018 р.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1057-15>. 6. Кириленко О. П., Малиняк Б. С. та ін. Розвиток державного пенсійного страхування в умовах пенсійної реформи : монографія / за ред. О. П. Кириленко, Б. С. Малиняка. Тернопіль : ТНЕУ, 2013. 350 с. 7. Федорець М. Г., Куліш О. А. Сучасний стан та основні напрями реформування пенсійної системи в Україні. *Вісник студентського наукового товариства ДонНУ ім. В. Стуса*. 2017. № 2. С. 57–89. 8. Мохова Ю. Л., Писаренко Н. О. Стан та перспективи розвитку системи пенсійного забезпечення в Україні. *Молодий вчений*. 2018. № 1 (53).

С. 468–471. 9. Звіт про виконання бюджету Пенсійного фонду України за 2019 рік / Пенсійний фонд України. URL: <https://www.pfu.gov.ua/category>. 10. Гіріс Т. П., Чемерис Є. Т., Антонова В. І., Носаньова А. С. Дослідження сучасного рівня соціального захисту населення в Україні. *Економічний вісник Донбасу*. 2020. № 1 (59). С. 116–122. doi: [https://doi.org/10.12958/1817-3772-2020-1\(59\)-116-122](https://doi.org/10.12958/1817-3772-2020-1(59)-116-122). 11. Чугунов І. Я. Фінанси пенсійного забезпечення : монографія. Київ : Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2017. 248 с. 12. Корчинський І. О. Вдосконалення пенсійного забезпечення населення : монографія. Львів : Ліга-Прес, 2015. 172 с.

References

1. Mysnyk T. H. Osoblyvosti funktsionuvannia pensiinykh system v ekonomichno rozvynutykh krainakh [Features of functioning of pension systems in economically developed countries]. (n.d.). Retrieved from http://www.rusnauka.com/11_EISN_2011/Economics/3_84663.doc.htm [in Ukrainian].

2. Zabolotskiy Ye. D. (2017). Opyt reformirovaniya pensionnykh sistem stran Yevropeyskogo Soyuzu i vozmozhnosti yego ispol'zovaniya v Rossii [Experience of reforming the pension systems of the European Union countries and the possibility of using it in Russia]. *Vestnik SPbGU. Ekonomika – Saint Petersburg State University Bulletin. Economy*, Vol. 22, Issue 3, pp. 478 [in Russian].

3. Pidsumky rozvytku systemy nederzhavnoho pensiinoho zabezpechennia stanom na 31.12.2017 [Results of development of the non-state pension system as of 31.12.2017]. *National Commission for State Regulation of Financial Services Markets*. Retrieved from https://www.nfp.gov.ua/files/17_Dep_Repetska/NPF_IV_kv%202017.pdf [in Ukrainian].

4. Privat pension assets. *OECD data*. Retrieved from <https://data.oecd.org/pension/private-pensionassets.htm#indicator-chart>.

5. Pro nederzhavne pensiine zabezpechennia : Zakon Ukrainy vid 09.07.2003 r. # 1057-IV (data onovlennia: 04.11.2018 r.) [On non-state pension provision: Law of Ukraine of July 9, 2003 № 1057 – IV (date of update: November 4, 2018)]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1057-15> [in Ukrainian].

6. Kyrylenko O. P., Malyniak B. S. et al. (2013). Rozvytok derzhavnoho pensiinoho strakhuvannia v umovakh pensiinoi reformy [Development of state pension insurance in terms of pension reform]. Ternopil, TNEU [in Ukrainian].

7. Fedorets M. H., Kulish O. A. (2017). Suchasnyi stan ta osnovni napriamy reformuvannia pensiinoi systemy v Ukraini [Current state and main directions of pension system reform in Ukraine]. *Visnyk studentskoho naukovoho tovarystva DonNU im. V. Stusa – Bulletin of the Student Scientific Society of DonNU. V. Stusa*, 2, pp. 57–89 [in Ukrainian].

8. Mokhova Yu. L., Pysarenko N. O. (2018). Stan ta perspektivy rozvytku systemy pensiinoho zabezpechennia v Ukraini [Status and prospects of development of the pension system in Ukraine]. *Molodyi vchenyi – Young scientist*, 1 (53), pp. 468–471 [in Ukrainian].

9. Zvit pro vykonannia biudzhetu Pensiinoho fondu Ukrainy za 2019 rik [Report on the implementation of the

budget of the Pension Fund of Ukraine for 2019]. *Pension Fund of Ukraine*. Retrieved from <https://www.pfu.gov.ua/category> [in Ukrainian].

10. Gitis, T. P., Chemerys, Ye. T., Antonova, V. I., Nosanyova, A. S. (2020). Doslidzhennia suchasnoho rivnia sotsialnoho zakhystu naseleння v Ukraini [Study of the Current Level of Social Protection of the Population in Ukraine]. *Ekonomichnyi visnyk Donbasu – Economic Herald of the Donbas*, 1 (59), pp. 116-122. doi: [https://doi.org/10.12958/1817-3772-2020-1\(59\)-116-122](https://doi.org/10.12958/1817-3772-2020-1(59)-116-122) [in Ukrainian].

11. Chuhunov I. Ya. (2017). Finansy pensiinoho zabezpechennia [Finance of pension provision]. Kyiv, KNTEU [in Ukrainian].

12. Korchynskyi I. O. (2015). Vdoskonalennia pensiinoho zabezpechennia naseleння [Improvement of pension provision of the population]. Lviv, Liga-Press [in Ukrainian].

Болотіна С. В., Шубна О. В., Бившева Л. О., Колесникова Г. М. Проблеми розвитку пенсійного забезпечення в Україні в контексті соціального захисту

У статті здійснено аналіз системи пенсійного забезпечення в Україні як складової соціального захисту населення. Наведено структуру трірівневої пенсійної системи. Визначено принципи реалізації процесу реформування пенсійної системи України. Проблеми вітчизняного розвитку пенсійного забезпечення розглянуто у поетапному розрізі. Перший етап (1991-2004 рр.) – період використання Україною старих норм щодо пенсійного забезпечення, яке було характерне ще для командно-адміністративної економіки. Другий період (2004-2009 рр.) – період активного обговорення та ухвалення низки документів щодо побудови трірівневої пенсійної системи. 2010-2014 рр. – третій період істотних змін у загальнообов'язковому пенсійному страхуванні. Четвертий період – 2014-2018 рр. – період запровадження жорстких обмежень та замороження індексації пенсій. Проаналізовано динаміку видатків і доходів Пенсійного фонду України за 2016-2019 рр. Визначено, що основними причинами зростання заборгованості платежів до Пенсійного фонду є: несплата зобов'язань щодо сум ЄСВ фізичними особами-підприємцями; відсутність коштів на фінансування поточних зобов'язань державних підприємств з відшкодування сум фактичних витрат на виплату та доставку пільгових пенсій та погашення заборгованості.

Ключові слова: пенсійне забезпечення, загальнообов'язкове пенсійне забезпечення, пенсія, Пенсійний фонд, пенсійний вік, страховий стаж, видатки пенсійного фонду, соціальні внески.

Bolotina Ye., Shubna O., Byvsheva L., Kolesnykova H. Problems of pension development in Ukraine in the context of social protection

The article analyzes the pension system in Ukraine as a component of social protection. The structure of the three-tier pension system is given. The principles of realization of the process of reforming the pension system of

Ukraine are determined. Problems of domestic development of pension provision are considered in stages. The first stage (1991-2004) was the period of Ukraine's use of the old norms on pensions, which was characteristic of the command-and-control economy. The second period (2004-2009) is a period of active discussion and adoption of a number of documents on the construction of a three-tier pension system. 2010-2014 – the third period of significant changes in the mandatory pension insurance. The fourth period – 2014-2018 – the period of introduction of strict restrictions and freezing of pension indexation. The dynamics of expenditures and revenues of the Pension Fund of Ukraine for 2016-2019 is analyzed. It is determined that the main reasons for the increase in arrears of payments to the Pension Fund are: non-payment of obligations on the amount of SDRs by individual entrepreneurs; lack of funds to finance current liabilities of state-owned enterprises to reimburse the amounts of actual costs for the payment and delivery of preferential pensions and debt repayment.

Keywords: pension provision, compulsory pension provision, pension, Pension fund, retirement age, insurance experience, pension fund expenses, social contributions.

Bolotina E. V., Shubnaya E. V., Byvsheva L. A., Kolesnikova A. H. Проблемы развития пенсионного обеспечения в Украине в контексте социальной защиты

В статье осуществлен анализ системы пенсионного обеспечения в Украине как составляющей социальной защиты населения. Приведена структура трехуровневой пенсионной системы. Определены принципы реализации процесса реформирования пенсионной системы Украины. Проблемы отечественного развития пенсионного обеспечения рассмотрены в поэтапном разрезе. Первый этап (1991-2004 гг.) – период использования Украиной старых норм относительно пенсионного обеспечения, которое было характерно еще для командно-административной экономики. Второй период (2004-2009 гг.) – период активного обсуждения и принятия ряда документов относительно построения трехуровневой пенсионной системы. 2010-2014 гг. – третий период важных изменений в общеобязательном пенсионном страховании. Четвертый период – 2014-2018 гг. – период внедрения жестких ограничений и заморозки индексации пенсий. Проанализирована динамика расходов и доходов Пенсионного фонда Украины за 2016-2019 гг. Определено, что основными причинами роста задолженности платежей в Пенсионный фонд являются: неуплата обязательств относительно сум ЕСВ физическими лицами-предпринимателями; отсутствие средств на финансирование текущих обязательств государственных предприятий из возмещения сум фактических затрат на выплату и доставку льготных пенсий и погашения задолженности.

Ключевые слова: пенсионное обеспечение, общеобязательное пенсионное обеспечение, пенсия, Пенсионный фонд, пенсионный возраст, страховой стаж, расходы пенсионного фонда, социальные взносы.

Стаття надійшла до редакції 14.12.2020

Прийнято до друку 16.03.2021

Г. Й. Островська,

кандидат економічних наук, доцент,

ORCID 0000-0002-9318-2258,

e-mail: h.ostrovaska@gmail.com,

Тернопільський національний технічний
університет імені Івана Пулюя, м. Тернопіль

ЕФЕКТИВНЕ ВИКОРИСТАННЯ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОГО ПОТЕНЦІАЛУ ЯК ПРІОРИТЕТ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ

Національною метою для України має стати розбудова економіки, заснованої на знаннях, в основу парадигми якої закладена нова якість знань, технологій їх інтеграції та капіталізації, а також підвищена відповідальність особистості перед соціумом, майбутніми поколіннями та навколишнім природним середовищем за наслідки власної бізнес-діяльності [1, с. 97].

В умовах сьогодення, коли українська економіка шукає шляхи виходу з фінансової, політичної, соціальної, ресурсної, військової та моральної криз, надзвичайно важливим є усвідомлення значення інтелектуального потенціалу суспільства, який вважаємо головним чинником та пріоритетом випереджаючого розвитку національної економіки. Натомість, недостатня спроможність економіки створювати, примножувати та ефективно використовувати інтелектуальний потенціал стає гальмівним чинником до позиціонування країни як рівноправного суб'єкта нових, заснованих на інноваційних технологіях, світогосподарських відносин. Таким чином, в активізації процесу переходу від обтяжливих реалій індустріальної економіки до перспектив та можливостей економіки, заснованої на знаннях, необхідна чітка координація дій, спрямованих на модернізацію вітчизняної економіки та суспільства в науковій, технологічній, організаційній та виробничій сферах з домінуванням освіти, науки та інновацій, що гармонійно корелюють із культурно-духовним надбанням нації та високоморальними цінностями суспільства.

Аналіз останніх публікацій і досліджень. З урахуванням відносної новизни і, як наслідок, недостатньої вивченості проблеми, питанням теоретичного обґрунтування економічної природи людської праці та інтелекту, теоретико-методологічним засадам розвитку інтелектуального потенціалу як головної продуктивної сили суспільства приділяється значна увага вітчизняними фахівцями як наукової, так і бізнес-спільноти. Активного вивчення набули соціально-класові трансформації і формування нової якості освіти, науки та інновацій як складові реконструктивного розвитку економіки України [2]. С. Іванов, В. Антонюк та В. Ляшенко досліджують реалії та перспективи розвитку кадрового потенціалу вітчизняної науки [3]. О. Амоша акцентує увагу на змінах у загальній системі вітчизняної освіти [4]. І. Булеєв розкриває проблеми інтелектуалізації

праці як основи розвитку сучасної економіки [5]. О. Гальцова, М. Крупка та І. Ревак висвітлюють інтелектуальний потенціал у системі економічної безпеки України [6-7]. М. Семикіна обґрунтовує роль людського ресурсу в національній економіці [8]. У цьому контексті Т. Бауліна визначає інноваційні підходи до розвитку інтелектуального потенціалу України [9]. Б. Андрушківим, Л. Малютою та Р. Шерстюком окреслено реалії та перспективи інтелектуального потенціалу як засобу входження у європейський економічний простір [10-11]. Попри це, питання щодо розвитку та ефективного використання інтелектуального потенціалу в Україні залишаються недостатньо дослідженими, що зумовлює необхідність їх подальшого вивчення.

Постановка завдання. Стаття ставить за мету здійснити аналіз стану і динаміки інтелектуального потенціалу в Україні та розробити пропозиції в контексті його ефективного використання як пріоритету забезпечення економічного розвитку.

Виклад основного матеріалу дослідження. На сучасному етапі економічного розвитку основним джерелом національного багатства є інтелектуальний капітал. При цьому обсяг вказаного капіталу безпосередньо залежить від інтелектуального потенціалу суспільства – сукупності можливостей його членів впливати на ноосферу на підґрунті накопиченого науковою, культурною та духовною спадщиною свого розумового начала. Інтелектуальний потенціал є інтегруючим показником внутрішніх джерел, можливостей, засобів раціонального вирішення соціальних, політичних, ідеологічних, культурних, науково-технічних проблем у широких масштабах, включаючи суспільно цінні знання всього населення, країни, регіону, громади. Отже, не інновації (сьогодні постійна орієнтація на інновації сприймається вже як поняття, само собою зрозуміле!), а знання, система їх безперервних змін є основою прогресу, джерелом економічного зростання і конкурентоспроможності країни.

Інтелектуальний потенціал суспільства визначається такими основними чинниками, як: якість державної соціально-економічної політики; генетичний фонд населення; якість середовища життєдіяльності (рівень і якість життя населення, екологія, політичний клімат тощо) населення загалом і його окремих груп зокрема; рівнем здоров'я насе-

лення; рівнем розвитку системи виховання і навчання підростаючого покоління; якістю механізму мотивації населення до творчої праці; структурою суспільства і зайнятого населення; рівнем культури, духовності та національної самосвідомості населення. Безумовно, зазначені чинники є взаємопов'язаними і взаємообумовленими. Зокрема, генетичний фонд нації необоротно погіршується під впливом несприятливого середовища її проживання; рівень і якість життя населення знижується внаслідок прорахунків при формуванні та реалізації державної соціально-економічної політики тощо.

Необхідність становлення економіки, заснованої на знаннях, як основи соціально-економічного розвитку України, вимагає критичного аналізу стану

та динаміки інтелектуального потенціалу суспільства. Зазначимо, що на даний час українська економіка не вписується в контекст сучасних науково-технологічних та інноваційних стратегій розвитку європейського соціально-економічного простору. Позиції України в глобальних рейтингах подано у табл. 1.

Такі сумні позиції країни у вищенаведених рейтингах зумовлені тим, що складовим економіки, заснованої на знаннях, в Україні не приділяється належна увага, її інституціональне середовище потребує значного вдосконалення, а її інноваційно-інвестиційна політика не є дієвою. Не піддається сумніву також те, що економічна політика української влади наразі не сприяє інноваційному розвитку держави.

Таблиця 1

Позиції України в міжнародних рейтингах у 2019 р.*

Назва рейтингу	Організація чи джерело	Позиція**
Індекс людського розвитку (Human Development Index, HDI)	United Nations Development Programme	88 (189)
Індекс оцінювання вищої освіти (Higher Education Price Index, HEPI)	United Nations Development Programme	44 (189)
Індекс соціального розвитку (Social Development Index, SDI)	Social Progress Imperative	80 (149)
Індекс глобальної конкурентоспроможності (Global Competitiveness Index, GCI)	World Economic Forum	85 (140)
Індекс мережевої готовності (Networked Readiness Index)	World Economic Forum	60 (143)
Індекс технологічної готовності (Technological Readiness Index, TRI)	World Economic Forum	78 (137)
Міжнародне право власності (The International Property Right Index, IPRI)	International Intellectual Property Alliance	108 (125)
Глобальний інноваційний індекс (The Global Innovation Index, GII):	World Intellectual Property Organization	47 (129)
– інституції (Institutions)		96 (129)
– людський капітал та дослідження (Human capital & research)		51 (129)
– результати творчої діяльності (Creative outputs)		97 (129)
– знання та технологічні результати (Knowledge & technology outputs)		90 (129)
– розвиток бізнесу (Business sophistication)		47 (129)
– розвиток внутрішнього ринку (Market sophistication)		28 (129)
– інфраструктура (Infrastructure)		42 (129)

* Розроблено автором на основі джерела [12].

** В дужках наведена загальна кількість країн, які представлені в рейтингу.

Розвиток, а відтак ефективне використання інтелектуального потенціалу в Україні можуть забезпечити конкурентоспроможна освіта, провідна наука та інноваційні технології, що гармонійно корелюють із культурно-духовним надбанням нації та високоморальними цінностями суспільства.

Формування простору створення новітніх знань, як самостійної і значущої сфери загального процесу розширеного відтворення, є ключовим завданням сучасної економічної освіти. У підсумковому звіті за результатами незалежного моніторингу висвітлення основних тенденцій розвитку сучасного світу,

провідні експерти американської Національної аналітичної ради «Всесвітні тенденції у 2025 р. – Світ, що змінився» концентрують увагу на питаннях освіти, зауважуючи при цьому, що «...із зростанням транскордонної природи сучасного бізнесу та ринку праці освіта стала «провідною детермінантою» економічного потенціалу світової спільноти» [13].

На жаль, освітній процес в Україні наполегливо продовжує обслуговувати «стару» економіку, формуючи у людини стереотипи необхідності накопичення певного кількісного обсягу «міцних знань» у сфері відповідних предметів вивчення. Навряд чи

такий підхід відповідає вимогам сучасної економіки, де потрібні не стільки фахівці, які «знають багато», скільки творчі дослідники, здатні до постійного інноваційного пізнання і самостійного виробництва нового економічного знання. При цьому особливого значення набуває проблема розвитку творчих здібностей студентів, того прошарку українського суспільства, від якого залежить майбутнє країни.

Система освіти, будучи основним (поряд з підприємницьким) сектором, що формує в кількісному і якісному аспекті інтелектуальний капітал, адекватна потребам існуючої моделі розвитку. Статистичні показники факторного забезпечення динаміки розвитку національних господарських систем дають змогу зробити висновок про те, що темп зростання ВВП детермінований рівнем розвитку інтелектуального капіталу та інновацій. Тому подальший економічний розвиток України визначається інноваційним розвитком системи освіти та її стратегічною адаптацією під виклики зовнішнього середовища.

Оцінимо освітній сектор генерації знань. В умовах сьогодення стан вітчизняної вищої школи і якість підготовки фахівців не відповідає запитам ринку, що призводить до необхідності додаткового навчання та перепідготовки випускників вищих навчальних закладів коштами підприємств. Основними проблемами є такі, як: відсутність сучасної матеріально-технічної бази в навчальних закладах; невідповідний рівень взаємодії бізнесу та навчальних закладів і низький рівень практичних основ у контексті вивчення технологій; нестача фахівців-практиків як у навчальному процесі, так і в керуванні навчальним закладом; невідповідність якості освіти потребам ринку.

У числі основних причин значного погіршення якості вітчизняної освіти є її недостатня фінансова забезпеченість. На законодавчому рівні закріплено, що загальні асигнування на освіту за рахунок коштів державного, місцевих бюджетів та інших джерел фінансування, не заборонених законодавством, мають становити не менше 7% ВВП. Однак за видатками на освіту у відсотках до ВВП відбулось зменшення з 6,3% ВВП у 2018 р. і 6,2% у 2019 р. до 5,6% ВВП у 2020 р. [14]. Порівнюючи видатки держбюджету на освіту в Україні у відношенні до її ВВП (в середньому 6%), з відповідним індикатором у закордонних країнах, то складається думка про значний рівень фінансування вітчизняної галузі освіти. Так, зокрема, видатки на освіту у відсотках до ВВП складають: у Норвегії – 7,5%, у Швеції – 7,5, у Фінляндії – 7,2, у Німеччині – 4,8, у Великобританії – 5,5, у Канаді – 5,3, в Іспанії – 4,2% [15].

Зазначимо, що однією з принципово важливих і конструктивних у стратегії підвищення інтелектуального потенціалу суспільства є ідея випереджальної освіти, суть якої полягає в такому. На основі поєднання новітніх гуманітарних та загальнонаукових знань вказана освіта повинна генерувати в людей

якісні компоненти, серед яких експертами виокремлюються інтелектуальні. Перспективною могла б видатися модель випереджальної освіти, реалізована організацією спільного функціонування навчально-наукових, науково-дослідних, науково-виробничих та проектних інституцій як джерел постачання для виробництва фахівців, здатних впроваджувати нововведення на основі новітніх знань, сучасної методології, розвиненої дослідно-експериментальної та інформаційної бази. До прикладу, близько одного трлн дол. у ВВП США становить внесок високотехнологічної продукції компаній, створених випускниками МІТ та Стенфорда. Внесок зайнятих, з високим ступенем професійної підготовки в економіку США, в 30–50 разів перевищує дохід від ліцензійних технологій.

Варто погодитися з твердженням, що наука є ядром інтелектуального потенціалу суспільства. Внаслідок цього дамо загальну оцінку українській науці сьогодні: хронічне за останні 20 років недофінансування НДДКР; значне скорочення числа дослідників; деградація прикладного сектору науки, значною мірою зруйнованого в 1990-х роках, зниження результативності роботи державних наукових центрів; недостатній приплив талановитої молоді в науку; вкрай низька (за поодинокими винятками) наукова активність вітчизняних вузів; все ще доволі потужний, хоча неабияк ослаблений потенціал науки в державних академіях; девальвація авторитету наукового знання в суспільстві. Відсутність обґрунтованих перспектив розвитку професійної кар'єри в Україні, а також низький рівень престижу професії вченого наряду з низьким рівнем оплати його праці породила тенденцію міграції найбільш конкурентоспроможних учених за кордон, де побудована система «вертикальної мобільності». За різними оцінками з 1990 р. емігрувало більше 1 млн наукових співробітників. Тим самим втрати реального сектору економіки від втрати людини з вищою освітою, за оцінками експертів ООН, становлять від 300 до 800 тис. дол. Посиллює процес відтоку вчених поява нових форм, таких як «відтік ідей», без фізичного переміщення їх генератора, тобто людини. У цьому процесі емігрують не самі вчені, а їхні ідеї, результати досліджень, бо вони належать зарубіжним замовникам. Відповідний відтік учених та людей з вищою освітою за кордон впливає на показник інтелектуального розвитку суспільства, який оцінюється за загальною вагою дослідників у структурі робочої сили.

Кризова ситуація в науково-технічній сфері здебільшого зумовлена її хронічним недофінансуванням. Зазначимо, що за всі роки незалежності України вітчизняна наука фінансувалася за залишковим принципом і не розглядалася як один із державних пріоритетів. При цьому на сферу науки з Державного бюджету України з 2017 по 2019 р. спрямовувалося відповідно: 0,22, 0,24 та 0,17% ВВП (навіть за українським законодавством цей показник має

становити не менше 1,7%). Унаслідок таких обсягів фінансового забезпечення функція науки в українському суспільстві відіграє звичайно пізнавальну та соціокультурну функції, адже зі світової практики відомо, що можливість впливу науки на рівень економічного розвитку виникає за умови її фінансування понад 0,9% ВВП. Вважаємо, що саме це закладає основи падіння престижу праці вчених, дослідників, загалом знижує значущість наукового пізнання для національної економіки і суспільства. До загальновідомих стратегій, спрямованих на побудову економіки, заснованої на знаннях, слід віднести Лісабонську стратегію Європейського Союзу, яка передбачає фінансування науки в обсязі не менше 3% від ВВП.

Оскільки наука посідає чільне місце в структурі інтелектуального потенціалу, його активізація більшою мірою залежить від позитивних зрушень у науковій сфері. Основними напрямками активізації наукової сфери України мають стати: об'єднання академічної, вузівської та галузевої науки і створення на цій основі єдиного наукового простору задля проведення досліджень за пріоритетними напрямками, узгодженими з національними економічними інтересами; формування нової організаційно-функціональної структури науки; збільшення щорічних видатків на науку з державного бюджету; розвиток багатоканальних джерел фінансування НДДКР; поглиблення інтеграції науки та освіти; розроблення методичних підходів щодо оцінювання результатів наукової діяльності, які б повною мірою врахували і доробок окремого вченого (науковця), і статус наукової установи (організації, ВНЗ), в якій він працює; запровадження нової процедури атестації на-

укових кадрів; прийняття державної програми підвищення престижу наукової та інтелектуальної праці, інноваційної культури суспільства; прогнозування обсягів інтелектуальної міграції з метою належного коректування соціально-економічної політики.

Таким чином, країни, наука й освіта яких відстають у розвитку, зазнають обмеження зростання і відчувають більшу напругу, пов'язану в тому числі з впливом інтелектуальної еліти, втратою можливості використовувати так звану технологічну ренту. Разом з цим, у суспільстві знань освіта і наука перетворюються в основні галузі економіки, що забезпечують передачу і виробництво нових знань. При цьому і наука, і освіта самі зазнають змін відповідно до вимог нової епохи. Наука стає колективною – «Наукою 3.0», а освіта – неперервною, що включає всі технології передачі знань. В умовах масовості освіти особливої ролі набуває самонавчання, яке є суттєво дешевшим і доступнішим для населення всіх країн. Стають затребуваними технології колективного навчання.

Безперечним є той факт, що в міру падіння інтелектуального потенціалу суспільства неминуче знижується результативність наукової і науково-технічної діяльності. Принагідно зазначимо, що в практиці міжнародних зіставлень результати наукової та науково-технічної діяльності оцінюються за показниками патентної активності, а фундаментальних досліджень – на основі бібліометричних показників.

Число патентів на винаходи, корисні моделі і промислові зразки відображають результативність науково-технічної діяльності (табл. 2).

Таблиця 2

Динаміка поданих заявок та отриманих охоронних документів за результатами наукових (науково-технічних) робіт, од.*

Показник	Усього			У тому числі за рахунок загального фонду			
	2016	2017	2018	2016	2017	2018	2019
Кількість заявок на видачу охоронних документів – усього, у тому числі:	8784	8514	8686	7144	6841	7240	7412
в Україні	8769	8499	8672	7133	6830	7229	7398
за кордоном	15	15	14	11	11	11	14
Кількість отриманих охоронних документів – усього, у тому числі:	8160	8421	8780	6480	6735	7013	5364
в Україні	8144	8402	8760	6469	6721	7000	5351
за кордоном	16	19	20	11	14	13	13

Складено автором на основі джерела [16, с. 34].

У цьому контексті частка у загальній кількості отриманих у 2019 р. охоронних документів закладами вищої освіти та наукових установ Міністерства освіти та науки становила 62,6% (відповідно у 2018 р – 66,3%, у 2017 р. – 65,8%).

Результативність патентної діяльності України, крім темпів приросту числа патентів, незначна порівняно з розвиненими країнами. Поряд з падінням інтелектуального потенціалу суспільства, причина низької результативності патентної діяльності поля-

гає також і в тому, що для українських фізичних і юридичних осіб, унаслідок суттєвої обмеженості фінансових коштів і, частково, в силу особливостей їх правового становища, патентування за кордоном часто є досить обтяжливою процедурою. У цьому руслі відзначимо несанкціонований витік винаходів в обхід Закону України «Про охорону прав на винаходи та корисні моделі» (ст. 37), що передбачає реєстрацію пріоритетної заявки на корисну модель (винахід) на теренах України. Безперечним є той факт, що рівень так званої «патентної міграції» досягає 10-12% обсягу патентування щорічно, за географією міграції: Російська Федерація (51%), США (11%), Південна Корея (9%), Тайвань (3%), Німеччина (2%) [17, с. 45]. Групу «патентів-втікачів» очолюють конкурентоздатні винаходи з ІТ-технологій (систем та обладнання). У той же час визнаймо, що країни ОЕСР контролюють 87% від загального числа зареєстрованих патентів у світі.

На нашу думку, в умовах сьогодення патенти перестають захищати технології, які стрімко впроваджуються, стаючи при цьому загальним надбанням і втрачаючи у вартості. Зазвичай час реєстрації прав виявляється більшим, ніж час «життя» тієї чи іншої інновації. У цьому контексті особливого значення набуває управління неявним знанням, знанням і досвідом конкретних людей, їх компетенціями. Не випадково «скупка» стартапів сьогодні зводиться вже не до придбання патентів, як було раніше, а до придбання команд інноваторів.

В умовах глобалізації наукові публікації реалізують інтегруючу функцію – сприяють активному входженню національної науки у світове наукове співтовариство. Частка України в загальносвітовому обсязі публікацій залишається мізерно малою (0,38% у 2019 р. за даними БД Scopus). Україна посіла 47 місце серед 238 країн із результатом

101583 публікації (на одну публікацію припадає 8,72 цитувань). Показник цитування українських вчених у відсотковому співвідношенні (за даними БД Scopus, аналітично обробленими порталом SCImago Journal & Country Rank) підкреслює тенденцію до значного зменшення цитованих публікацій, особливо це стосується 2019 р., коли частка таких робіт становила лише 17,7% (відповідно 2018 р. – 47,5%; 2017 р. – 60,2%). За індексом Хірша (H index), Україна значно відстає від розвинених країн світу [16]. Разом з тим значення показника кількості публікацій на 1 млн дол. фінансування ДіР в Україні залишається значно вищим у порівнянні з розвиненими країнами світу і в 2019 р. становить 21,68 од. Крім того, продовжується тенденція до зростання кількості спільних публікацій українських учених із закордонними партнерами, що свідчить про поліпшення рівня відкритості вітчизняної науки, мобільності вчених. Принагідно зазначимо, що лідерство за кількістю публікацій у наукових журналах упродовж 2008-2019 рр. належить США.

Наявність істотних розривів щодо результативності наукової і науково-технічної діяльності України та розвинених країн негативно позначається на ефективності міжнародного науково-технічного співробітництва. Міжнародні експерти підтверджують той факт, що «домінуючим фактором успіху України на середньострокову перспективу буде здатність генерувати знання та максимально ефективно впроваджувати новітні технології у виробництво. Основною лінією стратегії є розроблення дієвих механізмів створення, поширення та імплементації знань у виробничі процеси. Обрані ключові показники ефективності характеризують рівень інноваційності економіки та потенціал розвитку високих технологій в Україні» [18]. Очікувані результати подано в табл. 3.

Таблиця 3

Оцінні (контрольні) показники та індикатори розвитку високотехнологічних галузей в Україні*

Показники	2015 р.	2020 р. прогноз	2025 р. прогноз
Наукоємність ВВП, %	0,77	1,5	2,5
Питома вага продукції високотехнологічних галузей в ВВП, %	6	11	14
Питома вага високотехнологічної продукції та послуг в обсязі експорту товарів і послуг, %	5,5	9,0	15,0
Середня зношеність основних засобів реального сектору, %	75	60,0	50,0
Прямі іноземні інвестиції в високотехнологічні галузі, млрд дол. США	–	6,5	9
Кількість випусників STEM, тис. чол.	100	120	150

* Розроблено автором на основі джерела [18].

Зазначимо, що в аналітичній довідці «Реалізація пріоритетних напрямів розвитку науки і техніки та отриманих результатів у 2019 р.» підтверджується той факт, що «на сьогодні, на жаль, державною статистикою не ведуться спостереження щодо результатів наукових досліджень і кількості впроваджених інноваційних розробок вітчизняного походження в реальному секторі економіки (у тому

числі, створених за рахунок державних коштів), а лише обмежуються статистичними спостереженнями щодо інноваційної діяльності промислових підприємств, що не може формувати загальне уявлення про рівень інноваційності національної економіки та ефективність вітчизняної науки» [19, с. 50].

Висновки та перспективи подальших досліджень. Панорама наукових досліджень дає змогу

стверджувати, що інтелектуальний потенціал є найбільш ліквідним активом національної економіки, спроможним гарантувати безпеку, життєдіяльність суспільства та економічне зростання. У цьому контексті окреслимо конкретні заходи політичного керівництва і бізнес-еліти України щодо розвитку та ефективного використання інтелектуального потенціалу України:

– відродження національної інноваційної системи України як основи інституціонального забезпечення економіки, заснованої на знаннях. Вказана інноваційна система повинна ліквідувати інституціональні й організаційні розриви між фундаментальним, прикладним, галузевим, освітянським і промисловим секторами економіки; сконцентрувати увагу на стратегічних напрямках інноваційного розвитку;

– повноформатне впровадження цифрових технологій, що утворюють технологічне ядро економіки;

– формування дієвої нормативно-правової бази у сфері інтелектуальної власності (законодавче врегулювання питань, пов'язаних з охороною прав на об'єкти інтелектуальної власності, правовідносини щодо яких не врегульовані або недостатньо врегульовані спеціальним законодавством; приєднання до міжнародних договорів у сфері інтелектуальної власності тощо) [20, с. 111];

– розробка та впровадження Міністерством освіти та науки України разом з Міністерством економічного розвитку і торгівлі України організаційно-економічного механізму державної підтримки закордонного патентування винаходів з передбаченням законодавчих санкцій щодо порушення порядку закордонного патентування;

– активізація інтелектуального потенціалу нації внаслідок забезпечення конкурентоспроможності освіти, модернізації культурної політики та сприяння підвищенню соціальної та громадської активності людини;

– стимулювання використання результатів інноваційної та інтелектуальної діяльності в контексті соціально-економічного розвитку економіки.

Таким чином, визначення пріоритетів у сфері науки, освіти, культури і духовності, усвідомлення їх впливу на процеси розвитку та ефективного використання інтелектуального потенціалу, формування ціннісних орієнтирів у суспільстві, сприятимуть розбудові економіки, заснованої на знаннях, за якої формується високоінтелектуальне суспільство, у якому потреби кожної людини гармонізовані з потребами всього соціуму для максимізації суспільних благ, а також:

– діють постійні мережеві взаємозв'язки людей, товарних потоків і виробництв, що забезпечує всеосяжну кастомізацію (персоніфікацію), принцип зменшення транзакційних витрат;

– всі сфери життєдіяльності інтегруються на основі цифрових технологій, з неіндустріальним

комплексом та зовнішнім середовищем, що забезпечує вирішення проблем екології;

– на базі історичної спадщини, гуманістичних традицій, втілених в досягненнях матеріальної і духовної культури, формується ідеологічний базис суспільства, в якому наука є головною консолідуючою силою;

– панують (домінують) насправді гуманістичні цінності, розвиваються культурні традиції і примножується історична спадщина. Ключовий елемент і рушійна сила суспільства – високоінтелектуальна людина-творець, яка постійно підвищує свої компетенції.

Подальші наукові дослідження доцільно спрямувати на вироблення конкретних рекомендацій щодо організаційно-економічного механізму забезпечення ефективного використання інтелектуального потенціалу в умовах економіки, заснованої на знаннях.

Література

1. **Островська Г. Й.** Активізація інтелектуального потенціалу підприємства та інтенсифікація процесів інтелектуальної власності в умовах економіки, заснованої на знаннях. *Соціальна економіка*. 2020. № 60. С. 97-113. doi: <https://doi.org/10.26565/2524-2547-2020-60-10>.
2. **Соціально-класові** трансформації і формування нової якості освіти як складові реконструктивного розвитку економіки України / за ред. акад. Гейця В. М., чл.-кор. Гриценка А. А.; НАН України, ДУ «Ін-т екон. та прогнозування НАН України». Київ, 2019. 388 с.
3. **Іванов С. В., Антонюк В. П., Ляшенко В. І.** Проблеми відтворення наукових кадрів старопромислових регіонів Донбасу і Придніпров'я для забезпечення їх інноваційної модернізації. *Економічний вісник Донбасу*. 2020. №2 (60). С. 200-208. doi: [https://doi.org/10.12958/1817-3772-2020-2\(60\)-200-208](https://doi.org/10.12958/1817-3772-2020-2(60)-200-208).
4. **Амоша А. И.** Новый взгляд на изменения в общей системе отечественного образования. *Економіка України*. 2018. № 11-12. С. 172-174.
5. **Булеев И. П., Булеев Е. И., Брюховецкий Я. С.** Интеллектуализация труда – основа развития современной экономики. *Стратегія і механізми регулювання промислового розвитку*: зб. наук. праць. Київ, 2016. С. 3-18.
6. **Гальцова О. Л.** Створення умов і розвитку інтелектуального потенціалу як основи економічної безпеки країни. *Приазовський економічний вісник*. 2018. № 2(7). С. 163-166.
7. **Крупка М. І., Ревак І. О.** Методологічні засади дослідження інтелектуального потенціалу в контексті економічної безпеки. *Бізнес Інформ*. 2015. № 12. С. 20-25.
8. **Семикіна М. В., Беляк Т. О.** Якість людського капіталу і корпоративна культура: аспекти взаємозв'язку в системі соціально-трудова відносин. *Збірник наукових праць НУК*. 2015. № 3 (459). С. 118-125.
9. **Бауліна Т.** Інноваційні підходи до розвитку інтелектуального потенціалу України. *Проблеми науки*. 2010. № 2. С. 2-7.
10. **Андрушків Б., Островська Г., Павликівська О.** Інтелектуальний потенціал підприємства як інструментарій підвищення конкурентоспроможності підприємства та засіб входження його у європейсь-

кий економічний простір. *Держава та регіони*. 2017. № 6 (99). С. 38-43. 11. **Ostrovskya, H. Y., Maliuta, L. Ya, Sherstiuk, R. P. & Yasinetska, I. A.** (2020). Development of intellectual potential at systematic paradigm of knowledge management. *Naukovyi Visnyk Natsionalnoho Hirnychoho Universytetu*. 2020. (4). P. 171-178. <https://doi.org/10.33271/nvngu/2020-4/171>. 12. **The Global Innovation Index 2019**. Effective Innovation Policies for Development. URL: www.globalinnovationindex.org. 13. **Global Trends 2025 – a Transformed World**. URL: <http://www.neweconomyindex.org>. 14. **Про Державний бюджет України на 2020 рік**: Закон України від 10.12.2020 р. № 294-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/294-20#Text>. 15. Expenditure on education as % of GDP (from government sources). URL: <http://data.uis.unesco.org/?queryid=181#>. 16. **Наукова та науково-технічна діяльність в Україні у 2019 році**: науково-аналітична доповідь / Т. В. Писаренко, Т. К. Куранда та ін. Київ: УкрІНТЕІ, 2020. 109 с. 17. **Андрощук Г.** Патентна активність українських винахідників за кордоном: вплив на економічну безпеку. *Юридична газета*. 2019. № 45-46. 18. **Стратегія розвитку високотехнологічних галузей до 2025 року**. Департамент розвитку інновацій та інтелектуальної власності. URL: www.me.gov.ua/Documents/Detail?lang=uk-UA&id=c9b6f0b0-1ed5-4aba-a25e-f824405ccc64&. 19. **Реалізація пріоритетних напрямів розвитку науки і техніки та отримані результати у 2019 р.**: аналітична довідка. Київ: УкрІНТЕІ. 2020. 60 с. 20. **Островська Г. Й.** Проблеми і перспективи розвитку економіки, заснованої на знаннях. *Вісник Тернопільського національного економічного університету*. 2016. № 4. С. 102-115.

References

1. Ostrovskya, H. Y. (2020). Aktyvizatsiia intelektualnoho potentsialu pidpriemstva ta intensyfikatsiia protsesiv intelektualnoi vlasnosti v umovakh ekonomiky, zasnovanoi na znanniakh [Intellectual potential of the enterprise activating and intellectual property processes in a knowledge-based economy intensification]. *Sotsialna ekonomika – Social economy*, 60, pp. 97-113. doi: <https://doi.org/10.26565/2524-2547-2020-60-10> [in Ukrainian].

2. Heiets, V. M., Hrytsenko, A. A. (Eds.). (2019). Sotsialno-klasovi transformatsii i formuvannia novoi yakosti osvity yak skladovi rekonstruktyvnoho rozvytku ekonomiky Ukrainy [Socio-class transformations and formation of a new quality of education as components of the reconstructive development of the economy of Ukraine]. Kyiv, SI "Inst. Of Economics. and forecasting of the NAS of Ukraine" [in Ukrainian].

3. Ivanov, S., Antoniuk, V., Liashenko, V. (2020). Problemy vidtvorennia naukovykh kadriv staropromyslovykh rehioniv Donbasu i Prydniprovia dlia zabezpechennia yikh innovatsiinoi modernizatsii [Problems of Reproduction of Research Personnel in the Old Industrial Regions of Donbass and Dnieper to Ensure their Innovative Modernization]. *Ekonomichnyi visnyk Donbasu – Economic Herald of the Donbas*, 2 (60), pp. 200-208. doi:

[https://doi.org/10.12958/1817-3772-2020-2\(60\)-200-208](https://doi.org/10.12958/1817-3772-2020-2(60)-200-208) [in Ukrainian].

4. Amosha, A. I. (2018). Novyy vzglyad na izmenniya v obshchey sisteme otechestvennogo obrazovaniya [A new vision of changes in the national education general system]. *Ekonomika Ukrainy – Economy of Ukraine*, 11-12, pp. 172-174 [in Russian].

5. Buleev, I. P., Buleev, E. I., & Briukhovetskii, Ya. S. (2016). Intellekualizatsiia truda – osnova razvitiya sovremennoj ekonomiki [Intellectualization of labor is the basis for the development of a modern economy]. *Stratehiia i mekhanizmy rehuliuвання promyslovoho rozvytku: zb. nauk. prats. – Strategy and mechanisms of regulation of industrial development*, pp. 3-18. Kyiv, IIE of NAS of Ukraine [in Russian].

6. Haltsova, O. L. (2018). Stvorennia umov i rozvytku intelektualnoho potentsialu yak osnovy ekonomichnoi bezpeky krainy [Creation and improvement of intellectual potential as a basis for economic security of the country]. *Pryazovskyi ekonomichnyi visnyk – Priazovsky Economic Bulletin*, 2(7), pp. 21-24 [in Ukrainian].

7. Krupka, M. I. & Revak, I. O. (2015). Metodolohichni zasady doslidzhennia intelektualnoho potentsialu v konteksti ekonomichnoi bezpeky [Methodological Foundations for Researching Intellectual Potential in the Context of Economic Security]. *Biznes Inform – Business Inform*, 12, pp. 20-25 [in Ukrainian].

8. Semykina, M. & Belyak, T. (2015). Yakist liudskoho kapitalu i korporatyvna kultura: aspekty vzaiemozv'язku v systemi sotsialno-trudovykh vidnosyn. [Quality of the human capital and corporate culture: aspects of interrelation in system of social and labor relations]. *Zbirnyk naukovykh prats NUK – Collection of scientific articles NUS*, 3(459), pp. 118-125 [in Ukrainian].

9. Baulina, T. (2010). Innovatsiini pidkhody do rozvytku intelektualnoho potentsialu Ukrainy [Innovative Approaches to the Development of Intellectual Potential of Ukraine]. *Problemy nauky – Problems of Science*, 2, pp. 2-7 [in Ukrainian].

10. Andrushkiv, B., Ostrovskya, H., & Pavlykivska, O. (2017). Intellekualnyi potentsial pidpriemstva yak instrumentarii pidvyshchennia konkurentospromozhnosti pidpriemstva ta zasib vkhodzhennia yoho u yevropeyskyi ekonomichnyi prostir [Intellectual Potential of the Enterprise as a Tool for Increasing of the Enterprise Competitiveness and Means of its Entry into the European Economic Area]. *Derzhava ta rehiony – States and Regions*, 6 (99), pp. 38-43 [in Ukrainian].

11. Ostrovskya, H. Y., Maliuta, L. Ya, Sherstiuk, I. V., & Yasinetska, I. A. (2020). Development of intellectual potential at systematic paradigm of knowledge management. *Naukovyi Visnyk Natsionalnoho Hirnychoho Universytetu*, (4), pp. 171-178. <https://doi.org/10.33271/nvngu/2020-4/171>.

12. **The Global Innovation Index 2019**. Effective Innovation Policies for Development. Retrieved from www.globalinnovationindex.org.

13. **Global Trends 2025 – a Transformed World**. Retrieved from <http://www.neweconomyindex.org>.

14. **Pro Derzhavnyy byudzhnet Ukrayiny na 2020 rik: Zakon Ukrayiny vid 10.12.2020 r. № 294-IKH** [On the State Budget of Ukraine for 2020: Law of Ukraine of

10.12.2020 No. 294-IX]. Retrieved from <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/294-20#Text> [in Ukrainian].

15. Expenditure on education as % of GDP (from government sources). Retrieved from: <http://data.uis.unesco.org/?queryid=181#>.

16. Pisarenko, T. V., Kuranda, T. K. et al. (2020). Naukova ta naukovo-tehnicna diyalnist v Ukraini u 2019 rotsi: naukovo-analitychna dopovid [Scientific and scientific-technical activity in Ukraine in 2019: scientific-analytical report]. Kiev, UkrINTEI [in Ukrainian].

17. Androschuk, G. (2019). Patentna aktyvnykh ukrainskykh vynakhidnykh za kordonom: vplyv na ekonomichnu bezpeku [Patent activity of Ukrainian inventors abroad: impact on economic security]. *Yurydychna hazeta – Legal newspaper*, 45-46 [in Ukrainian].

18. Stratehiya rozvytku vysokotekhnolohichnykh haluzey do 2025 roku [Strategy for the high-tech industries development by 2025]. Department of Innovation and Intellectual Property Development. Retrieved from www.me.gov.ua/Documents/Detail?lang=uk-UA&id=c9b6f0b0-1ed5-4aba-a25e-f824405ccc64& [in Ukrainian].

19. Realizatsiya priorytetnykh napryamiv rozvytku nauky i tekhniki ta otrymani rezul'taty u 2019 r. [Implementation of science and technology development priority areas and results, obtained in 2019]. Analytical report. (2020). Kyiv, UkrINTEI [in Ukrainian].

20. Ostrovska, H. Y. (2016). Problemy i perspektyvy rozvytku ekonomiky, zasnovanoi na znannyakh [Problems and prospects of knowledge-based economy development]. *Visnyk Ternopil'skoho natsionalnoho ekonomichnoho universytetu – Bulletin of Ternopil National Economic University*, 4, pp. 102-115 [in Ukrainian].

Островська Г. Й. Ефективне використання інтелектуального потенціалу як пріоритет забезпечення економічного розвитку

У статті висвітлено реалії та перспективи ефективного використання інтелектуального потенціалу в Україні. Визначено проблеми пошуку нової парадигми соціально-економічного розвитку вітчизняної економіки. Акцентовано на тому, що головним рушієм суспільства є високоінтелектуальна людина-творець, при цьому інтелект та знання стають рушійною силою створення цінностей. Аргументовано, що розвиток та ефективне використання інтелектуального потенціалу в Україні можуть забезпечити конкурентоспроможна освіта, провідна наука та інноваційні технології, що гармонійно корелюють із культурно-духовним надбанням нації та високиморальними цінностями суспільства. Окреслено комплекс заходів щодо розвитку та ефективної реалізації інтелектуального потенціалу в умовах становлення економіки, заснованої на знаннях.

Ключові слова: інтелектуальний потенціал, наукова діяльність, науково-технічна діяльність, генерація знань, культурно-духовні надбання нації, економічний розвиток.

Ostrovska H. Effective Use of Intellectual Potential as a Priority of Economic Development Implementation

The article highlights the realities and prospects for effective use of intellectual potential in Ukraine. The problems of identifying a new domestic economy socio-economic development paradigm are identified. Emphasis is placed on the fact that the main driving force of society is a highly intelligent man as a creator, while intelligence and knowledge become the driving force of value creation. It is argued that the development and intellectual potential effective use in Ukraine can provide competitive education, leading science and innovative technologies that harmoniously correlate with the cultural and spiritual heritage of the nation and the high moral values of society. A set of measures for the development and intellectual potential effective implementation in the formation of a knowledge-based economy is outlined.

Keywords: intellectual potential, scientific activity, scientific and technical activity, knowledge generation, cultural and spiritual heritage of the nation, socio-economic development.

Островская Г. И. Эффективное использование интеллектуального потенциала как приоритет обеспечения экономического развития

В статье освещены реалии и перспективы эффективного использования интеллектуального потенциала в Украине. Определены проблемы поиска новой парадигмы социально-экономического развития отечественной экономики. Акцентировано на том, что главным двигателем общества является высокоинтеллектуальный человек-творец, при этом интеллект и знания становятся движущей силой создания ценностей. Аргументировано, что развитие и эффективное использование интеллектуального потенциала в Украине могут обеспечить конкурентоспособное образование, ведущая наука и инновационные технологии, гармонично коррелирующие с культурно-духовным достоянием нации и высоконравственными ценностями общества. Определен комплекс мер по развитию и эффективной реализации интеллектуального потенциала в условиях становления экономики, основанной на знаниях.

Ключевые слова: интеллектуальный потенциал, научная деятельность, научно-техническая деятельность, генерация знаний, культурно-духовное достояние нации, социально-экономическое развитие.

Стаття надійшла до редакції 21.01.2021
Прийнято до друку 16.03.2021

К. І. Сімаков,

кандидат економічних наук, доцент,

ORCID 0000-0003-0094-2930,

e-mail: irinas.dgma@gmail.com,

В. Г. Валіна,

В. П. Лауніконіс,

М. Ю. Будовій,

ДВНЗ «Донбаська державна машинобудівна академія», м. Краматорськ

ОСОБЛИВОСТІ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ В УМОВАХ ЦИФРОВОЇ ТРАНСФОРМАЦІЇ УКРАЇНИ

Постановка проблеми. Цифрові технології в державному секторі України – це основа його реформування та потенційний приклад для всієї країни, яким чином потрібно використовувати переваги «цифрового» світу. Синергетичний потенціал соціальних, мобільних, «хмарних» технологій, а також технологій аналізу даних та «інтернету речей» сукупно здатні привести до трансформаційних змін у державному управлінні та в цілому, тобто зробити державний сектор України ефективним, реактивним і ціннісним. Сучасні цифрові технології, викликані розвитком та удосконаленням механізмів державного управління, змінюють соціальні, культурні, комерційні та адміністративні структури. Саме у сучасному інноваційному суспільстві сфера цифрових трансформацій вплинула також і на поведінку громадян, на їх бажання та потреби, що в цілому змінили спосіб роботи людей та спілкування між ними, спілкування між людьми та організаціями, умови співпраці та конкуренції. Інтернет сьогодні дозволяє отримувати різні форми доступу до інформації, можливості взаємодії як створення та обмін знаннями, що також активізували таку цифрову трансформацію.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Дослідження процесів цифровізації знайшли відображення в працях таких зарубіжних учених, як Д. Тапскотт, К. Шваб, М. Каку, А. Уільямс, Х. Хей, С. Бреннен, Д. Крейс. Більшість українських наукових досліджень зорієнтована на вирішення проблем цифровізації державного управління в контексті запровадження електронного врядування. Суттєвий внесок у розроблення теоретико-методологічних засад електронного врядування здійснили такі вітчизняні вчені, як В. Куйбіда, О. Карпенко, В. Наместнік, Р. Войтович. Однак, незважаючи на значну кількість напрацювань, питань щодо цифрових трансформацій у діяльності органів державного управління й досі залишаються не розкритими та потребують докладного дослідження та уточнення.

Метою статті є висвітлення ключових напрямів формування і розвитку новітніх підходів цифрових трансформацій у сфері державного управління.

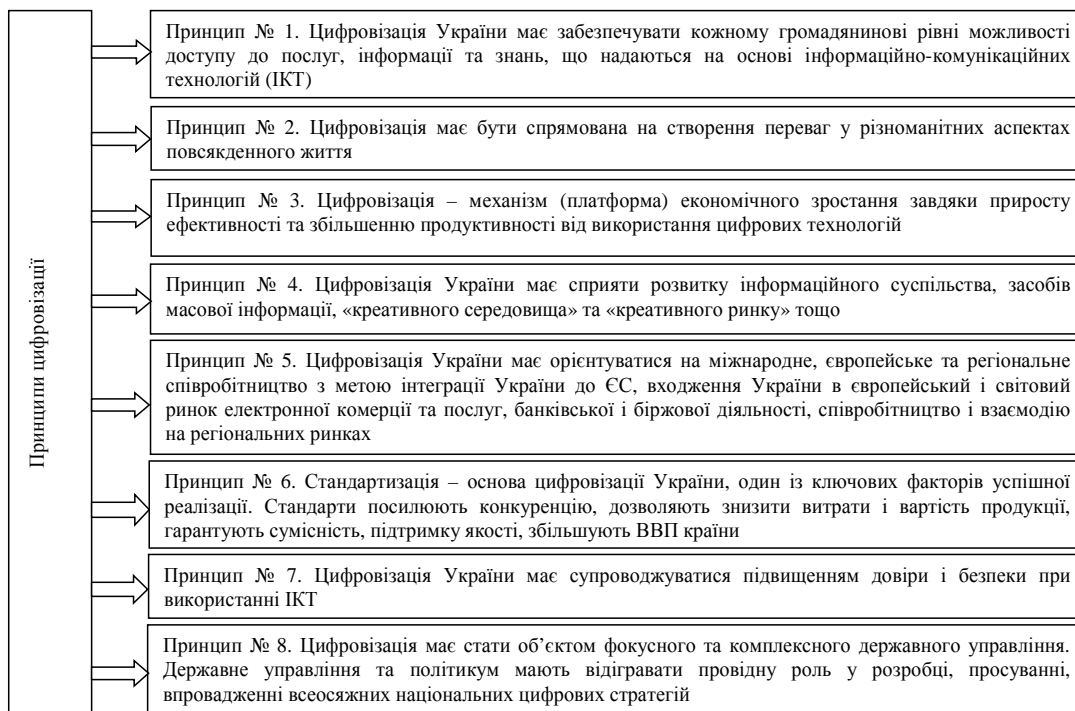
Виклад основного матеріалу дослідження.

Забезпечення ефективності державного управління в сучасних умовах розвитку інформаційного суспільства не може бути досягнуто без запровадження цифрових технологій у цій сфері. На безперечні переваги функціонування електронного урядування як форми державного управління, заснованої на застосуванні комп'ютерних та інших «цифрових» технологій, звертає увагу ряд науковців, про це зазначається у програмних документах, а також міжнародних актах.

Так, у Рекомендаціях парламентських слухань на тему: «Реформи галузі інформаційно-комунікаційних технологій та розвиток інформаційного простору України», що відбулися у Верховній Раді України 3 лютого 2016 року, зазначається: «На сучасному етапі переходу світового співтовариства до інформаційного суспільства ступінь розвитку інформаційного простору та інформаційних технологій стає безпосереднім чинником становлення активного та свідомого громадянина, національної конкурентоспроможності. Інформаційно-комунікаційні технології є одним з найбільш важливих чинників стимулювання економічного зростання та розвитку громадянського суспільства, зайнятості населення, розширення конкуренції і, як наслідок, сприяння подоланню «цифрового розриву» [1].

Концепція розвитку цифрової економіки та суспільства України на 2018-2020 роки, схвалена розпорядженням Кабінету Міністрів України від 17 січня 2018 року № 67-р, закріплює положення про те, що «при системному державному підході «цифрові» технології будуть значно стимулювати розвиток відкритого інформаційного суспільства як одного з істотних чинників розвитку демократії в країні, підвищення продуктивності, економічного зростання, а також підвищення якості життя громадян України» [2]. На рис. 1 представлено принципи цифровізації в Україні.

Державне управління цифровим розвитком забезпечується у взаємодії її основних елементів на основі визначених цілей, пріоритетів та імперативів з дотриманням базових принципів та забезпеченням

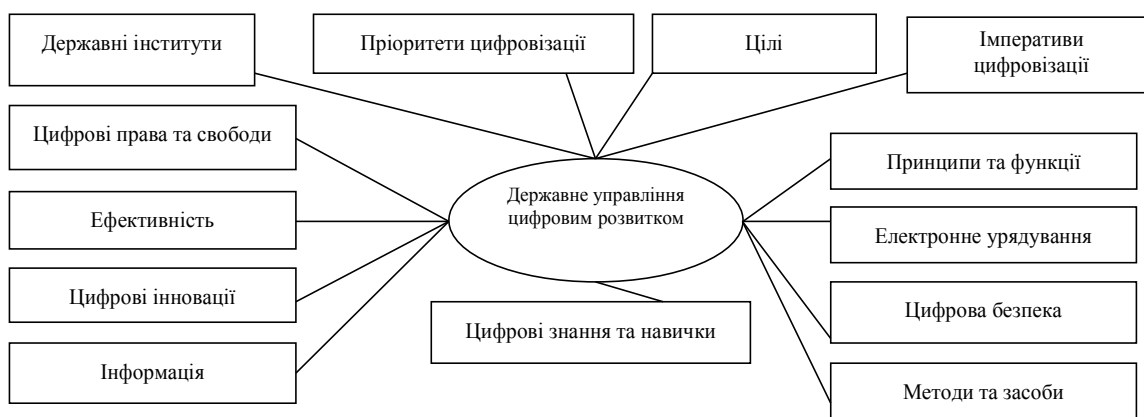
Рис. 1. Принципи цифровізації в Україні
(сформовано авторами на основі джерела [3])

цифрової безпеки, цифрових прав і свобод громадян (рис. 2).

В Україні система державного управління цифровим розвитком перебуває у стані інтенсивного формування. Зокрема, прийнято Концепцію розвитку цифрової економіки та суспільства України на 2018-2020 роки, розроблено низку законодавчих ініціатив, утворено державну інституцію, а саме Міністерство цифрової трансформації України.

Відповідно до Концепції розвитку цифрової економіки та суспільства України на 2018-2020 роки

основними цілями цифрового розвитку України є [4]: прискорення економічного зростання та залучення інвестицій; трансформація секторів економіки в конкурентоспроможні та ефективні; технологічна та цифрова модернізація промисловості та створення високотехнологічних виробництв; доступність для громадян переваг та можливостей цифрового світу; реалізація людського ресурсу, розвиток цифрових індустрій та цифрового підприємництва.

Рис. 2. Основні елементи системи державного управління цифровим розвитком
(сформовано авторами на основі джерела [3])

Новостворене Міністерство цифрової трансформації України є головним органом у системі центральних органів виконавчої влади, що забезпечує [5]: формування та реалізацію державної політики у

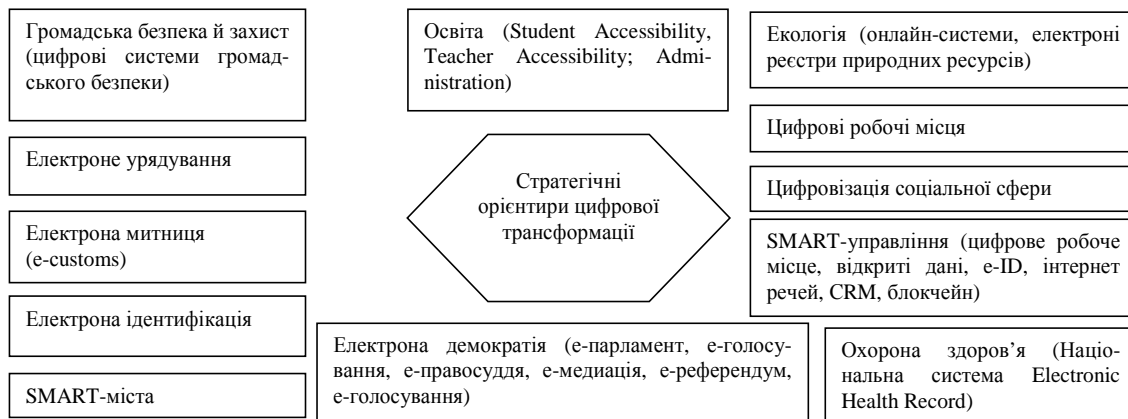
сфері цифровізації, цифрового розвитку, цифрової економіки, цифрових інновацій, електронного урядування та електронної демократії, розвитку інформаційного суспільства; формування та реалізацію

державної політики у сфері розвитку цифрових навичок та цифрових прав громадян; формування та реалізацію державної політики у сфері відкритих даних, розвитку національних електронних інформаційних ресурсів та інтероперабельності, розвитку інфраструктури широкосмугового доступу до Інтернету та телекомунікаційних мереж, електронної комерції та бізнесу; формування та реалізацію державної політики у сфері надання електронних та адміністративних послуг; формування та реалізацію державної політики у сфері електронних довірчих послуг; формування та реалізацію державної політики у сфері розвитку ІТ-індустрії; виконання функцій центрального засвідчувального органу шляхом забезпечення створення умов для функціонування суб'єктів правових відносин у сфері електронних довірчих послуг.

Важливим є розробка дієвих напрямів й пріоритетів розвитку цифровізації як в Україні в цілому, так зокрема і на місцевому рівні. Напрями й пріоритети розвитку цифрової економіки повинні охопити всі суспільно значущі сфери: медицину, освіту, безпеку, екологію, економіку (рис. 3).

Необхідно зазначити, що сьогодні цифровізація вже поглинула освіту, медицину, управління, економіку. Так, нещодавно прийнята медична реформа містить у собі заклик до розвитку телемедицини в регіонах, недосяжних для оперативного доступу (здебільшого йдеться про сільську місцевість). У світі, де доступ до мобільного зв'язку випереджає доступ до електроенергії та води, телемедицина – це ініціатива, яка може й має відновити місток між пацієнтом і лікарем. Заповнення декларацій на обслуговування та впровадження сайту *helsinki.me* значно спростило життя пересічних громадян. Найбільш значущих змін зазнала освітня сфера. Проєкт Prometheus став яскравим прикладом того, як за умови ефективного управління можна сформувати потужну систему освіти в Україні. Цифровізація навчального процесу відбувається швидкими темпами. Сьогодні існують онлайн-курси, онлайн-конференції, Інтернет-тестування, вебінари. Такий формат уже давно став невід'ємною частиною громадян.

Рис. 3. Стратегічні домінанти цифрової трансформації економіки
(сформовано авторами на основі джерела [6])

Широке застосування інформаційних технологій у сфері державного управління дозволяє підвищити ефективність: міжвідомчої взаємодії; надання державних послуг населенню і організаціям; персональної і колективної роботи співробітників федеральних органів державної влади. Визначення пріоритетів у використанні інформаційних технологій у діяльності федеральних органів державної влади здійснюється на основі оцінки можливості отримання значущого соціально-економічного результату і обсягу відповідних ресурсів. Пріоритети у використанні інформаційних технологій у сфері державного управління уточнюються на регулярній основі відповідно до актуальних завдань соціально-економічного розвитку [3].

Отже, інформаційно-комунікаційні технології (ІКТ) – це найбільш ефективний засіб взаємодії держави і суспільства, розвиток глобального інформа-

ційного суспільства, виконання державою її конституційних обов'язків щодо надання послуг громадянам за допомогою мережі Інтернет, що сьогодні є е-урядування, використання якого забезпечує продуктивну взаємодію всіх гілок влади як між собою, так і з суспільством та значно спрощує процедури отримання послуг.

Як зазначено у Концепції розвитку електронного урядування в Україні «електронне урядування – форма організації державного управління, яка сприяє підвищенню ефективності, відкритості та прозорості діяльності органів державної влади та органів місцевого самоврядування з використанням інформаційно-телекомунікаційних технологій для формування нового типу держави, орієнтованої на задоволення потреб громадян» [7].

Управлінському впливу з боку держави підлягають процеси цифровізації грошового обігу, бан-

ківської діяльності та формування безготівкової економіки. Це забезпечить скорочення витрат на обслуговування грошового обігу; зменшення витрат на виготовлення грошей; підвищення захисту від пограбування та підроблення грошей; скорочення тіньового сектору економіки; підвищення прозорості формування доходів і витрат корпорацій, бізнесу, сектору загальнодержавного управління та домогосподарств; скорочення операційних витрат банків, зростання їх комісійних доходів і ліквідності; доступ до додаткових можливостей і сервісів; швидкість транзакцій; можливість розрахунків у будь-якій валюті та країні світу; зручність використання [8].

Загалом виділяють такі цифрові тренди розвитку технологій: 1) дані стають головним джерелом конкурентоспроможності; 2) розвивається сфера Інтернету речей; 3) відбувається цифровізація або цифрові трансформації; 4) поширюються бізнес-моделі, що належать до ідеології економіки спіль-

ного користування; 5) має місце віртуалізація фізичних інфраструктурних ІТ-систем, а також перехід до сервісних моделей [9].

Виходячи з цілей державної політики цифрової трансформації, наявних цифрових трендів та перспектив розвитку глобальної економіки, виділяємо ключові імперативи державного управління цифровим розвитком (рис. 4).

Європейська практика показує, що ефективність електронного урядування забезпечують Національні рамки інтероперабельності – нормативно-правовий документ організаційно-технічного характеру, що встановлює та описує чіткі організаційні і технічні вимоги до проектів та систем органів влади у сфері е-урядування. Розроблення відповідного набору нових та гармонізація з європейськими стандартами чинних нормативно-правових й технічних документів є основною передумовою для системного розвитку електронного урядування в Україні [6].

Рис. 4. Ключові імперативи державного управління цифровим розвитком в Україні (сформовано авторами на основі джерела [6])

Таким чином, саме законодавчі та технічні норми мають лежати в основі і діджиталізації як наступного етапу цифрових змін у державі.

Взагалі функціональні види діяльності електронного уряду можна розділити на чотири складники [6]: G2G («уряд–уряд») (“government to government”) – сектор електронної взаємодії між органами влади; G2B («уряд – бізнес») (“government to business”) – сектор електронної взаємодії між ор-

ганам публічної влади та суб’єктами господарювання; G2C («уряд – громадяни») (“government to citizens”) – сектор електронної взаємодії між органами публічної влади та громадянами; G2E («уряд – службовці») (“government to employees”) – сектор автоматизації процесів співпраці урядової системи зі службовцями, чиновниками, консультантами на місцях.

У жодній сфері неможливо досягти високих темпів перетворень без впровадження цифрових технологій, тому електронне урядування має стати ключем до реформ в Україні. Електронний уряд не обмежується взаємовідносинами держави з громадянами. Крім того, він має і внутрішній прояв: всередині системи влади різні рівні та різні гілки також повинні взаємодіяти з використанням електронних технологій у процесі надання державних послуг.

Україна почала впроваджувати елементи електронного урядування ще у 2003 році через інформаційну систему «Електронний уряд» та ряд нормативних актів, які так і не були реалізовані повною мірою. Проте можемо констатувати, що суттєвих кроків так і не було здійснено, як і в 2010 році, після прийняття Концепції розвитку електронного урядування в Україні, навіть незважаючи на існування окремих спеціалізованих органів – Національного центру підтримки електронного урядування та пізніше Державного агентства з питань електронного урядування України. За підтримки таких міжнародних партнерів, як проєкт USAID/UK aid «Прозорість та підзвітність в органах державного управління та послугах/TAPAS», Програма EGAP, що фінансується Швейцарською агенцією з розвитку та співробітництва і реалізується Фондом Східна Європа та Фондом Innovabridge, Координатор проєктів ОБСЄ в Україні та інші, було запущено послугу «Малюток», електронну ідентифікацію BankID та MobileID, розпочато роботу над платформою e-health та запровадженням єдиного номеру екстреної допомоги «112».

Проте розвиток цифрової держави в Україні відбувається повільними темпами, які бажано було б пришвидшити для досягнення рівня провідних країн світу. І певні досягнення у сфері цифрової трансформації було здійснено за 2018–2019 роки: утричі зросло користування вже 118 електронними послугами на Урядовому порталі, який є «єдиним вікном» доступу до всіх онлайн-послуг; запроваджено цифрову експертизу нормативно-правових актів за принципом Digital by Default – «цифровий за замовчанням»; розширено впровадження електронного документообігу: до системи електронної взаємодії органів виконавчої влади було приєднано 193 органи влади, установи та організації; електронну міжвідомчу взаємодію впроваджено у 673 організаціях; упроваджено систему електронної взаємодії державних електронних інформаційних ресурсів «Трембіта» для інтеграції усіх інформаційних систем органів державної влади; 17 місце у світі за рівнем відкритості даних; друге місце – серед країн, що досягли найбільшого успіху у відкритті даних за останні чотири роки; збільшення кількості обов'язкових для відкриття наборів даних до 900.

Для подальшого інтенсивного розвитку діджиталізації у публічному управлінні у 2019 році було створено Міністерство цифрової трансформації України, що забезпечує формування та реалізацію дер-

жавної політики у сферах: цифровізації, цифрового розвитку, цифрової економіки, цифрових інновацій, електронного урядування та електронної демократії, розвитку інформаційного суспільства, інформатизації; розвитку цифрових навичок та цифрових прав громадян; відкритих даних, розвитку національних електронних інформаційних ресурсів та інтеперабельності, розвитку інфраструктури широкосмислового доступу до Інтернету та телекомунікацій, електронної комерції та бізнесу; надання електронних та адміністративних послуг; електронних довірчих послуг та електронної ідентифікації; розвитку ІТ-індустрії [10].

Цілями, які ставить команда Міністерства цифрової трансформації України до 2024 року, є: 1) 100% публічних послуг доступні громадянам та бізнесу онлайн; 2) 95% транспортної інфраструктури, населених пунктів та їх соціальних об'єктів мають доступ до високошвидкісного інтернету; 3) 6 млн українців залучені до програми розвитку цифрових навичок; 4) 10% – доля ІТ у ВВП країни.

Реалізація зазначених напрямів у найкоротші терміни дійсно може призвести до цифрової революції в Україні, яка дасть поштовх розвитку цифрової економіки та підвищенню добробуту суспільства. Широке застосування комп'ютерних технологій може спричинити зменшення ролі органів влади в процесі прийняття управлінських рішень, бо в умовах «електронної демократії» забезпечується можливість участі в прийнятті управлінських рішень широким верствам населення. Наглядним прикладом цього процесу, який може бути запровадженим і в роботу місцевих територіальних громад, є «бюджет участі». «Бюджет участі» – демократичний процес, який надає можливість кожному жителю брати участь у розподілі коштів місцевого бюджету через створення проєктів для покращення міста та голосування за них. Таким чином, система електронного урядування на даний час постає не тільки ефективним інструментом для комунікації між владою і народом, але й механізмом утвердження громадянських цінностей у суспільстві перехідного типу. Сучасні реалії показують особливу актуальність підготовки фахівців сфери державного управління з метою подолання бюрократичних перепон у процесі реалізації гуманітарної і, зокрема, соціальної політики держави. Перспективи подальших досліджень у даній сфері полягають у визначенні ефективних шляхів оптимізації діяльності інститутів електронного урядування в ході децентралізації в Україні та утворення місцевих територіальних громад.

Висновки. Отже, питання регулювання сфери цифрових трансформацій та процесу розбудови цифрової економіки, невизначеність характеру взаємодії учасників даного процесу, що в свою чергу стримує формування законодавства іншого напрямку, зокрема щодо документів стратегічного планування, – питання розвитку цифрових технологій

мають бути представлені в державних програмах, особливо в таких, що стосуються публічних послуг, малого і середнього підприємництва, споживчого ринку, охорони здоров'я, створення інформаційно-аналітичних систем для їхнього забезпечення та ін. Роль державного управління в забезпеченні цифрового розвитку має бути суттєво посилена шляхом реалізації активної державної політики та реальної ефективної роботи всіх державних інституцій, особливо новоствореного Міністерства цифрової трансформації України. Слідування глобальним цифровим трендам у процесах цифрового розвитку українського суспільства дасть змогу здійснити технологічний прорив і забезпечити рівноправне позиціонування України у світогосподарських процесах. Ключовими імперативами державного управління цифровим розвитком є наскрізна цифровізація в усіх сферах життєдіяльності, сприяння розвитку інформаційного суспільства та прискорення економічного зростання за допомогою цифрових технологій, стимулювання міжнародного цифрового співробітництва, забезпечення всіх верств населення інформаційно-комунікаційними технологіями, формування цифрових навичок, забезпечення цифрової безпеки й захисту цифрових прав і свобод громадян.

Література

1. **Про Рекомендації** парламентських слухань на тему: «Реформи галузі інформаційно-комунікаційних технологій та розвиток інформаційного простору України»: Постанова Верховної ради України від 31 березня 2016 року № 1073-VIII. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1073-19> (дата звернення: 07.07.2018).
2. **Про схвалення** Концепції розвитку електронного урядування в Україні: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 13 грудня 2010 року № 2250-р. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2250-2010-%D1%80> (дата звернення: 07.07.2018).
3. **Степанов В. Ю.** Сучасні інформаційні технології в державному управлінні. URL : file:///C:/Users/Admin/Downloads/ecde_2010_9_32.pdf (дата звернення: 23.09.2019).
4. **Концепція** розвитку цифрової економіки та суспільства України на 2018-2020 роки : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 17 січня 2018 року № 67-р. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/67-2018-%D1%80>.
5. **Питання** Міністерства цифрової трансформації: Постанова Кабінету Міністрів України від 18 січня 2019 року № 856. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/856-2019-п#Text>.
6. **Електронне** урядування та електронна демократія : навч. посіб.: у 15 ч. / за заг. ред. А. І. Семенченка, В. М. Дрешпака. Київ, 2017. Ч. 2. 72 с. URL: https://onat.edu.ua/wp-content/uploads/2018/05/Part_002_Feb_2018.pdf.
7. **Про схвалення** Концепції розвитку електронного урядування в Україні: Розпорядження КМУ від 20 вересня 2017 р. №649-р. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/649-2017-%D1%80> (дата звернення 23.09.2019 р.).
8. **Oleshko A., Tymoshenko O., Trokhymets O.** Formation of cashless economy in Ukraine and in the world. *Baltic Journal of Economic Studies*. 2018. Vol. 4. No. 2. P. 147–150. doi: <https://doi.org/10.30525/2256-0742/2018-4-2-147-150>.
9. **Цифрова** адженда України – 2020. URL: <https://uccf.org.ua/uploads/files>.
10. **Положення** про Міністерство цифрової трансформації України : Постанова Кабінету Міністрів України від 18.09.2019 р. № 856. URL: <https://zakon.rada.gov.ua>.
11. **Ляшенко В. І., Вишневський О. С.** Цифрова модернізація економіки України як можливість проривного розвитку: монографія / НАН України, Ін-т еко-номіки пром-сті. Київ, 2018. 252 с.
12. **Новікова О. Ф., Шамілева Л. Л., Шастун А. Д.** Перспективи змін у трудовій сфері при цифровізації економіки за інерційним та цільовим сценаріями розвитку України. *Економічний вісник Донбасу*. 2020. № 2 (60). С. 187–199. doi: [https://doi.org/10.12958/1817-3772-2020-2\(60\)-187-199](https://doi.org/10.12958/1817-3772-2020-2(60)-187-199).
13. **Іванов С. В.** Модернізація України: сучасні погляди та можливості. *Економічний вісник Донбасу*. 2017. № 3 (49). С. 146–152.

References

1. Pro Rekomendatsii parlamentskykh slukhan na temu: «Reformy haluzi informatsiino-komunikatsiinykh tekhnologii ta rozvytok informatsiinoho prostoru Ukrainy»: Postanova Verkhovnoi rady Ukrainy vid 31 bereznia 2016 roku № 1073-VIII [On the Recommendations of the Parliamentary Hearings on the topic: "Reforms of the Information and Communication Technologies and Development of the Information Space of Ukraine": Resolution of the Verkhovna Rada of Ukraine of March 31, 2016 № 1073-VIII]. Retrieved from <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1073-19> [in Ukrainian].
2. Pro skhvalennia Kontseptsii rozvytku elektronnoho uriaduvannia v Ukraini: Rozporiadzhennia Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 13 hrudnia 2010 roku № 2250-r [On approval of the Concept of e-government development in Ukraine: Order of the Cabinet of Ministers of Ukraine of December 13, 2010 № 2250-r]. Retrieved from <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2250-2010-%D1%80> [in Ukrainian].
3. Stepanov V. Yu. Suchasni informatsiini tekhnologii v derzhavnomu upravlinni [Modern information technologies in public administration]. Retrieved from file:///C:/Users/Admin/Downloads/ecde_2010_9_32.pdf [in Ukrainian].
4. Kontseptsiiia rozvytku tsyfrovoy ekonomiky ta suspilstva Ukrainy na 2018-2020 roky : Rozporiadzhennia Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 17 sichnia 2018 roku № 67-r [The concept of development of the digital economy and society of Ukraine for 2018-2020: Order of the Cabinet of Ministers of Ukraine of January 17, 2018 № 67-r]. Retrieved from <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/67-2018-%D1%80> [in Ukrainian].
5. Pytannia Ministerstva tsyfrovoy transformatsii: Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 18 sichnia 2019 roku № 856 [Issues of the Ministry of Digital Transformation: Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine of January 18, 2019 № 856]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/856-2019-п#Text> [in Ukrainian].
6. Semenchenko, A. I., Dreshpako, V. M. (Eds.). (2017). Elektronne uriaduvannia ta elektronna demokratiia [E-government and e-democracy]. In 15 parts. Part 2. 72 p. Kyiv. Retrieved from https://onat.edu.ua/wp-content/uploads/2018/05/Part_002_Feb_2018.pdf [in Ukrainian].
7. Pro skhvalennia Kontseptsii rozvytku elektronnoho uriaduvannia v Ukraini: Rozporiadzhennia KМУ vid

20 veresnia 2017 r. №649-r [On approval of the Concept of e-government development in Ukraine: Order of the Cabinet of Ministers of September 20, 2017 №649-r]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/649-2017-%D1%80> [in Ukrainian].

8. Oleshko, A., Tymoshenko, O., Trokhymets, O. (2018). Formation of cashless economy in Ukraine and in the world. *Baltic Journal of Economic Studies*, Vol. 4, No. 2, pp. 147–150. doi: <https://doi.org/10.30525/2256-0742/2018-4-2-147-150>.

9. Tsyfrova adzhenda Ukrainy – 2020 [Digital Agenda of Ukraine - 2020]. Retrieved from <https://uccr.org.ua/uploads/files> [in Ukrainian].

10. Polozhennia pro Ministerstvo tsyfrovoi transformatsii Ukrainy : Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 18.09.2019 r. № 856 [Regulations on the Ministry of Digital Transformation of Ukraine: Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine of September 18, 2019 № 856]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua> [in Ukrainian].

11. Liashenko, V. I., Vyshnevskiy, O. S. (2018). Tsyfrova modernizatsiia ekonomiky Ukrainy yak mozhlyvist proryvnoho rozvytku [Digital modernization of the economy of Ukraine as a possibility of breakthrough development]. Kyiv, IIE of NAS of Ukraine [in Ukrainian].

12. Novikova, O. F., Shamileva, L. L., Shastun, A. D. (2020). Perspektyvy zmin u trudovii sferi pry tsyvrovizatsii ekonomiky za inertiinym ta tsilovym stsenariiamy rozvytku Ukrainy [Prospects for changes in the labor sphere in the digitalization of the economy in the inertial and target scenarios of Ukraine's development]. *Ekonomichnyi visnyk Donbasu – Economic Herald of the Donbas*, 2 (60), pp. 187–199. doi: [https://doi.org/10.12958/1817-3772-2020-2\(60\)-187-199](https://doi.org/10.12958/1817-3772-2020-2(60)-187-199). [in Ukrainian].

13. Ivanov, S. V. (2017). Modernizatsiia Ukrainy: suchasni pohliady ta mozhlyvosti [Modernization of Ukraine: modern views and opportunities]. *Ekonomichnyi visnyk Donbasu – Economic Herald of the Donbas*, 3 (49), pp. 146–152 [in Ukrainian].

Сімаков К. І., Валіна В. Г., Лауніконіс В. П., Будовій М. Ю. Особливості державного управління в умовах цифрової трансформації України

У статті досліджено особливості державного управління цифровим розвитком та процеси цифрової трансформації українського суспільства. Проаналізовано сучасну ситуацію оцифрування України, нові цифрові тенденції та ефективність державних установ. Визначено, що необхідні реалізація активної державної політики та ефективна робота державних установ і Міністерства цифрової трансформації України. Виявлено основні проблеми, що можуть виникати в процесі застосування цифрових технологій у державному управлінні. Доведено, що цифрові трансформації в державному секторі України – це основа його реформування та потенційний приклад для всієї країни, яким чинно потрібно використовувати переваги «цифрового» світу, котрі будуть значно стимулювати розвиток відкритого інформаційного суспільства як одного з істотних чинників розвитку демократії в Україні, підвищення продуктивності, економічного зростання, створення робочих місць, а також підвищення якості життя громадян України.

Ключові слова: державне управління, електронне урядування, цифрова трансформація, інформаційно-комунікаційні технології (ІКТ), електронні послуги, цифрові технології в державному секторі України.

Simakov K., Valina V., Launikonis V., Budoviy M. Features of Public Administration in the Conditions of Digital Transformation of Ukraine

The article examines the features of public administration of digital development and the processes of digital transformation of Ukrainian society. The current situation of digitalization of Ukraine, new digital trends and efficiency of state institutions are analyzed. It is determined that the implementation of an active state policy and effective work of state institutions and the Ministry of Digital Transformation of Ukraine is necessary. The main problems that may arise in the process of applying digital technologies in public administration are identified. It is proved that digital transformations in the public sector of Ukraine are the basis of its reform and a potential example for the whole country, how to use the advantages of the "digital" world, which will significantly stimulate the development of open information society as one of the essential factors of democracy in Ukraine. productivity, economic growth, job creation, as well as improving the quality of life of Ukrainian citizens.

Keywords: public administration, e-government, digital transformation, information and communication technologies (ICT), electronic services, digital technologies in the public sector of Ukraine.

Сімаков К. І., Валіна В. Г., Лауніконіс В. П., Будовій М. Ю. Особенности государственного управления в условиях цифровой трансформации Украины

В статье исследованы особенности государственного управления цифровым развитием и процессы цифровой трансформации украинского общества. Проанализирована современная ситуация оцифровывания Украины, новые цифровые тенденции и эффективность государственных учреждений. Определено, что необходимы реализация активной государственной политики и эффективная работа государственных учреждений и Министерства цифровой трансформации Украины. Выявлены основные проблемы, которые могут возникать в процессе применения цифровых технологий в государственном управлении. Доказано, что цифровые трансформации в государственном секторе Украины – это основа его реформирования и потенциальный пример для всей страны, каким образом нужно использовать преимущества «цифрового» мира, которые будут значительно стимулировать развитие открытого информационного общества как одного из важных факторов развития демократии в Украине, повышение производительности, экономического роста, создание рабочих мест, а также повышение качества жизни граждан Украины.

Ключевые слова: государственное управление, электронное управление, цифровая трансформация, информационно-коммуникационные технологии (ИКТ), электронные услуги, цифровые технологии в государственном секторе Украины.

Стаття надійшла до редакції 30.11.2020
Прийнято до друку 16.03.2021

ДИСКУСІЙНИЙ КЛУБ

УДК 330.34(477.62+477.61)

doi: 10.12958/1817-3772-2021-1(63)-186-196

Автори: акад. НАН України **О. І. Амоша**, чл.-кор. НАН України **Ю. С. Залознова**, д.е.н., проф. **О. Ф. Новікова**, д.е.н., проф. **Н. Ю. Брюховецька**, д.е.н., проф. **І. П. Булєєв**, д.е.н., проф. **В. І. Ляшенко**, д.е.н. **Г. З. Шевцова**, к.е.н. **О. С. Вишневецький**, к.соц.н. **О. В. Панькова**, к.е.н. **І. П. Петрова**, к.е.н. **М. О. Солдак**, к.т.н. **Д. Ю. Череватський**, **О. Ю. Касперович**, докт. **О. А. Бородіна**, докт. **Н. В. Швець**, асп. **А. Ю. Ляшенко**
e-mail: admin@econindustry.org

Інститут економіки промисловості НАН України, м. Київ;

д.е.н. **В. Ф. Столяров**

e-mail: stolyarovvf@ukr.net

Інститут фізичної економіки ім. С.А. Подолінського, м. Київ

ПРОПОЗИЦІЇ ТА ЗАУВАЖЕННЯ ДО ПРОЄКТУ КОНЦЕПЦІЇ ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ ДОНЕЦЬКОЇ ТА ЛУГАНСЬКОЇ ОБЛАСТЕЙ

Запропонований проєкт Концепції економічного розвитку Донецької та Луганської областей розкриває основні аспекти щодо розбудови нової сучасної конкурентоспроможної економіки на сході країни та створення сприятливих умов для відновлення та розвитку Донецької та Луганської областей.

Важливо, що реалізація Концепції розрахована на період до 2030 року, що є довгостроковим державним пріоритетом, а перезавантаження економіки регіону відбуватиметься у два етапи: 1 етап – в сучасних умовах на підконтрольній Україні території; 2 етап – на всій території Донецької та Луганської областей після реінтеграції тимчасово окупованих територій в єдиний конституційний простір України.

Цінним є те, що в умовах посилення глобальних та національних ризиків і загроз в економічній сфері, а також пандемії COVID-19 наукова спільнота України залучена до процесу економічного відновлення Донбасу.

Прийняття Концепції, а у подальшому і Стратегії економічного розвитку Донецької та Луганської областей, має стати результатом плідної співпраці вищих органів державної виконавчої влади, місцевих органів за участю органів місцевого самоврядування, територіальних громад.

Разом із тим представлений до обговорення проєкт Концепції економічного розвитку Донецької та Луганської областей (далі – Концепція) потребує суттєвого доопрацювання, а деякі положення, викладені в документі – уточнення.

1. Необхідно вказати установи, які брали участь у розробці проєкту Концепції.

2. В назві документу зазначено «...Концепції», далі у тексті використовується слово «Стратегія». При цьому зазначається, що «Метою Концепції є

формування рамкових умов для реалізації стратегії ...». Виникає питання: «Концепція – це базис для формування стратегії?» чи «Концепція – це інструмент реалізації стратегії?» (як це зазначено у меті). Тому доцільно узгодити використання термінології.

3. Оскільки мова йдеться про розробку та подання у шестимісячний строк проєкту Стратегії економічного розвитку Донецької та Луганської областей, то документ, запропонований для обговорення, доцільно назвати «Концепція стратегії соціально-економічного розвитку Донецької та Луганської областей».

4. Рівень політизації Концепції має бути зменшений.

5. Концепція економічного розвитку Донецької та Луганської областей (у подальшому – Стратегія економічного розвитку Донецької та Луганської областей щодо реалізації Концепції) має узгоджуватися зі змістом чинної та тієї, що планується для прийняття, правової бази:

1) Державної стратегії регіонального розвитку України на 2021-2027 роки (Постанова Кабінету Міністрів України від 05.08.2020 р. №695);

2) Концепції Державної цільової програми відновлення та розбудови миру в східних регіонах України (розпорядження Кабінету Міністрів України від 31.08.2016 р. № 892-р);

3) Державної цільової програми відновлення та розбудови миру в східних регіонах України (Постанова Кабінету Міністрів України від 13.12.2017 р. № 1071);

4) Закону України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб» (від 20.10.2014 р. № 1706-VII);

5) Проєкту «Стратегії економічної безпеки України» (відповідно до Указу Президента України від 14.10.2020 р. № 392 «Про рішення РНБО України»

від 14.10.2020 р. «Про Стратегію національної безпеки України»;

6) Проекту Стратегії розвитку Донецької області на період до 2027 року;

7) Стратегії розвитку Луганської області на 2021-2027 роки (розпорядження Луганської ОДА Луганської ОВЦА від 26.03.2020 р. №246).

6. Підхід, згідно з яким «Донецька та Луганська області мають стати територією для реалізації масштабного економіко-правового експерименту з комплексного впровадження системи управління та організації економічних процесів, які у подальшому можуть бути масштабовані на всю територію України», *потребує додаткового обґрунтування*. Чому замість того, щоб у Донецькій та Луганській областях використовувати кращі практики, які дали позитивний результат в інших регіонах, необхідно саме у Донецькій та Луганській областях ставити «експеримент». Також не обґрунтовано є позиція щодо доцільності та можливості поширення «позитивного результату» з Донецької та Луганської областей в інші регіони.

7. Кінцева мета державної стратегії, що сформульована як «формування випереджаючого розвитку Донецької та Луганської областей» (с. 3) виглядає нереально.

8. Необхідно обґрунтувати економічну доцільність для всієї держави створення у Донецькій та Луганській областях територій пріоритетного розвитку із спеціальними режимами ведення господарської діяльності.

9. Зміст проекту Концепції потребує урахування таких ключових аспектів:

1) досвід впливу пандемії COVID-19 підіймає на новий рівень вимоги до стійкості соціально-економічної системи до впливу форс-мажорних (зокрема – епідеміологічних) обставин. Тобто в архітектуру створюваних територіально-виробничих систем із самого початку має закладатись можливість безперерйного функціонування в умовах тих чи інших обмежень. Наразі таке бачення в проекті Концепції відсутнє;

2) існує певна незбалансованість між виробничо-галузевим та територіальним аспектами соціально-економічного розвитку – в Концепції недостатньо уваги приділяється розвитку територіальних громад, що в контексті процесів децентралізації є певним упущенням. Хоча при формулюванні концептуальних підходів у Концепції чітко зазначається, що «основою розвитку повинні стати територіальні громади шляхом створення привабливих умов для бізнесу, який за рахунок сплати податків забезпечить сталий розвиток громад», на рівні визначення шляхів і способів розв'язання проблем питанням взаємодії бізнесу та територіальних громад, та взагалі питанню створення самодостатніх, спроможних та інвестиційно-привабливих територіальних громад доцільно приділити більше уваги;

3) на більшу увагу заслуговують питання залучення потенціалу сучасних інформативно-комунікативних технологій щодо реалізації інноваційних форм взаємодії суб'єктів соціально-економічного розвитку. В першу чергу – мова йде про платформний підхід до організації взаємодії суб'єктів ринку та соціального розвитку. Платформний підхід дозволить значно підвищити кількість потенційних учасників реалізації Концепції, залучити додаткові ресурси, забезпечити конкурентність, прозорість, оперативність взаємодії та співпраці учасників економічного та гуманітарного розвитку, сприятиме встановленню нових контактів та підвищенню згуртованості та взаєморозуміння серед громадян Донецької та Луганської областей тощо.

10. У розділі «Проблеми, які потребують розв'язання» висловлювання «зосередженість регіонів лише на проблемах їх власного розвитку» (с. 6 проекту Концепції) уявляється некоректним (невірним).

11. Створення системи страхування від військових та політичних ризиків як шлях та спосіб розв'язання проблем економічного розвитку Донецької та Луганської областей має зазначатися в інших стратегічних документах національного рівня, наприклад, Стратегії економічної безпеки України (с. 7).

12. Розглядаючи акцент на виробництво («Зважаючи на ключову роль виробництва у генеруванні попиту на інновації, акцент на виробничій сфері матиме вирішальне значення у відновленні економіки регіону») треба зауважити, що у Донецькій та Луганській областях відносно (інших регіонів) будуть більші логістичні витрати, бо ринки збуту знаходяться на Заході, а транспортування через Керченську протоку є нестабільним. Тому доцільно також звертати значну увагу наданням послуг, в першу чергу, пов'язаних з цифровою сферою.

13. У розділі «Напрями реального сектору економіки, індустріалізації та інноваційного розвитку» доцільно було б конкретизувати хто і з ким «укладає угоди про розподіл продукції для формування сегменту тваринництва, зрошувального землеробства тощо» (абз. 9, с. 7 проекту Концепції). У цьому ж розділі доцільно передбачити «формування та розвиток сектору виробництва товарів та послуг першої необхідності із місцевих ресурсів».

14. Необхідно перевірити достовірність даних, навести джерело їх походження, та ретельно підійти до аналізу ситуації щодо: «негативного внеску в динаміку ВВП у 2014-2015 рр. (понад 40%)» (с. 2 проекту Концепції); вугільної промисловості – «станом на 2013 р. щорічний видобуток вугілля 72-85 млн т» (так 72 чи 85 млн т у 2013 р.), кількість шахт в цілому і за територіями (с. 3-4 проекту Концепції); обґрунтованості потреб на розмінування території (650 млн €), на відбудову Донецької та Луганської областей (1 трлн \$, с. 4).

15. При аналізі зовнішньоторговельних операцій («У 2013 р. зовнішньоторговельні операції товарами проводились з партнерами зі 153 країн світу, а продукція підприємств регіону вивозилась до 141 країни світу. Частка країн СНД в загальному обсязі експорту *області* становила 32,8 відсотка, Азії – 26,9 відсотка, Європи – 26,2 відсотка, Африки – 9,6 відсотка та Америки – 4,2 відсотка. Питома вага країн Європейського Союзу складала 25,7 відсотка», с. 4) залишається не зрозуміло, стосовно якої конкретно області (чи областей) він проводився.

16. Потребує уточнення: «державно-приватне партнерство» (абз. 2, с. 2) та «публічно-приватне партнерство» (абз. 6, 11, с. 9 проекту Концепції) – самостійні категорії або синоніми, а також розкрити поняття «потенціал економічної дипломатії» (абз. 12, с. 9 проекту Концепції).

17. Не зрозумілими залишаються джерела фінансування на реалізацію запропонованих в Концепції заходів. Бо згідно з текстом концепції («Реалізація Концепції здійснюється за рахунок коштів державного та місцевого бюджетів, що передбачаються на утримання відповідних органів державної

влади і органів місцевого самоврядування та у межах асигнувань, що передбачаються у бюджетах відповідних територіальних громад на відповідний рік, а також за рахунок коштів міжнародних партнерів, банківського сектору та залученого капіталу») гарантованим джерелом є лише державний та місцевий бюджети. Але ці бюджети і зараз витрачаються, і відповідно є необхідність від певних функцій (видатків) відмовитись для фінансування запропонованих в Концепції «експериментів». Тому доцільно на етапі формування розпочати переговори з «міжнародними партнерами» для розуміння, в яких граничних розмірах, на яких умовах та на які заходи вони готові надати фінансові та інші ресурси.

18. Розділ «Оцінка фінансових ресурсів, необхідних для реалізації Концепції» (с. 10) потребує наповнення конкретними напрямками, обсягами фінансування (у національній та вільно конвертованій валюті), вказати інститути, організації, суб'єкти господарської діяльності, що несуть відповідальність за реалізацію Концепції та забезпечення її фінансування.

19. Потребує уточнення та розширення розділ «Очікувані результати» (с. 10 проекту Концепції).

Текст Концепції із пропозиціями пропонуємо викласти в такій редакції.

Проект

**КАБІNET МІНІСТРІВ УКРАЇНИ
РОЗПОРЯДЖЕННЯ**

від ____ жовтня 2020 р. № ____-р
Київ

**Про схвалення Концепції соціально-економічного розвитку
Донецької та Луганської областей**

1. Схвалити Концепцію соціально-економічного розвитку Донецької та Луганської областей, що додається.
2. Міністерству з питань реінтеграції тимчасово окупованих територій разом із заінтересованими центральними та місцевими органами виконавчої влади за участю органів місцевого самоврядування розробити та подати у шестимісячний строк проект Стратегії економічного розвитку Донецької та Луганської областей щодо реалізації Концепції, схваленої цим розпорядженням.

Прем'єр-міністр України

СХВАЛЕНО
розпорядженням Кабінету Міністрів України
від ___ жовтня 2020 р. № _____-р

КОНЦЕПЦІЯ соціально-економічного розвитку Донецької та Луганської областей

Вступна частина

Відновлення територіальної єдності країни, шляхом реінтеграції тимчасово неконтрольованих територій Луганської та Донецької областей – ключова внутрішньополітична проблема розвитку України.

Розбудова сучасної конкурентоспроможної економіки країни, створення додаткових умов для відродження та розвитку Донецької та Луганської областей є невід'ємною передумовою для поступової реінтеграції тимчасово окупованих територій до єдиного конституційного простору України, єднання суспільства.

Донецька та Луганська області мають стати територією для реалізації масштабного економіко-правового експерименту, спрямованого на комплексне економічне, гуманітарне відновлення та розвиток, ліквідацію зон екологічного лиха та забезпечення умов економічної, екологічної та соціальної безпеки, відновлення та розвитку території Донбасу. Позитивний результат і досвід реалізації нових форм у системі управління та організації відновлення економічних, екологічних, гуманітарних процесів у подальшому можуть бути застосовані в інших регіонах України зі схожими проблемами та масштабовані на всю територію України.

Запровадження експерименту передбачатиме формування територій пріоритетного розвитку, державне стимулювання розробки і впровадження нових моделей соціально-економічного розвитку, що слугуватимуть об'єднуючим механізмом, основу якого складає проста і зрозуміла логіка – зростання добробуту народу.

Концептуальні підходи до соціально-економічного розвитку Донецької та Луганської областей полягають у наступному:

1. Реалізація Концепції поширюється на підконтрольну частину території Донецької та Луганської областей з можливістю подальшого масштабування економічної системи на тимчасово неконтрольовані території після їх реінтеграції в єдиний конституційний простір України.

2. Урахування вимог міжнародних зобов'язань України, в тому числі Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони, Угоди про заснування Світової організації торгівлі та Протоколу про приєднання України до Світової організації торгівлі, Угод про створення зон вільної торгівлі тощо.

3. Інноваційна модернізація традиційних галузей та генерування нових економічних спеціалізацій у регіоні на основі підходу смартспеціалізації шляхом ідентифікації та фокусної підтримки обмеженої кількості пріоритетів розвитку, ґрунтованих на унікальних ресурсах, компетенціях та інших порівняльних перевагах регіону, розбудови інноваційної інфраструктури (бізнес-інкубаторів, наукових парків, технопарків, хабів – транспортних, медичних та ін.), сектору ІТ-індустрії тощо.

4. Основою соціально-економічного розвитку повинні стати об'єднані на основі самоврядування територіальні громади, шляхом створення привабливих умов для бізнесу, державної та міжнародної підтримки, створення мережі індустріальних парків, організації сучасних високотехнологічних виробництв для подальшого приєднання до високотехнологічних європейських та світових кластерів, стимулювання трудової активності населення, що за рахунок сплати податків забезпечить сталий розвиток громад.

5. Повноваження на здійснення витрат державного та місцевих бюджетів мають відповідати обсягу надходжень та формуватися на реалістичних показниках економічного і соціального розвитку Донецької та Луганської областей. Запровадження спеціальних режимів на територіях пріоритетного розвитку повинно забезпечуватись одночасно з заходами збалансованості державного бюджету.

Зважаючи на ключову роль виробництва у генеруванні попиту на інновації, акцент на диверсифікації виробничої сфери та її структурно-технологічній модернізації виробничій сфері матиме вирішальне значення у відновленні економіки регіону. Саме тут будуть сформовані території пріоритетного розвитку, промислові, агровиробничі, інфраструктурні та туристичні кластери, науково-інноваційні хаби. Пріоритетним стане широке використання ідеології публічно-приватного партнерства як організаційно-економічної рамкової основи побудови інвестиційно-інноваційної моделі взаємовідносин держави, органів місцевого самоврядування та суб'єктів господарювання.

Для цього, в найкоротші терміни, буде сформовано пул промислових, будівельних, логістичних, транспортних, інжинірингових, фінансових пропозицій, що можуть генерувати комплексне рішення для відновлення і модернізації регіону. У багатьох випадках будуть залучені виробничі потужності підприємств Дніпропетровської, Запорізької, Харківської та інших областей України.

Для успішної реалізації будуть залучені як кошти державного та місцевого бюджетів, так і міжнародна технічна допомога та кошти міжнародних фінансових організацій (далі – кошти міжнародних партнерів), а також мобілізовані ресурси бізнесу та банківської сфери.

Кінцевою метою державної стратегії стане формування випереджаючого розвитку і підвищення конкурентоспроможності Донецької та Луганської областей, що в підсумку забезпечить комфортні умови проживання, самореалізацію та розвиток громадян, підвищення якості їх життя.

Проблеми, які потребують розв'язання

Збройна агресія Російської Федерації проти України спричинила тимчасову окупацію певної території нашої держави, на якій проживало 13 відсотків населення України (близько 3,7 млн осіб), а загальна чисельність населення цих регіонів у 2020 р. за даними Державної служби статистики України становить 6,2 млн осіб.

Результати збройної агресії Російської Федерації позначилися, в першу чергу, на реальному секторі економіки – розташованих у східних регіонах України виробничих комплексах вугільної, металургійної, машинобудівної, хімічної промисловості, що забезпечували значну частину внутрішнього промислового виробництва та експорту. Понад 40 відсотків негативного внеску в динаміку ВВП у 2014-2015 рр. пов'язано саме із збройною агресією Російської Федерації у Донецькій та Луганській областях. Так, ВВП країни знизилось приблизно на 10 відсотків порівняно із 2013 р.

У Донецькій та Луганській областях сформувався індустріально-аграрний господарський комплекс з переважним розвитком важкої промисловості. Регіони, площею 8,8 відсотка території країни, виробляли 25 відсотків промислової і 8 відсотків сільськогосподарської продукції. Підприємства були розташовані кластерами (вугільний, металургійний, важкого машинобудування, енергетичний, хімічний), більшість галузей спеціалізації мали міжрегіональне та міжнародне значення. На Донецьку та Луганську області за різними оцінками припадало чверть загального експорту України.

У 2013 р. зовнішньоторговельні операції товарами проводились з партнерами зі 153 країн світу, а продукція підприємств регіону вивозилась до 141 країни світу. Частка країн СНД в загальному обсязі експорту області становила 32,8 відсотка, Азії – 26,9 відсотка, Європи – 26,2 відсотка, Африки – 9,6 відсотка та Америки – 4,2 відсотка. Питома вага країн Європейського Союзу складала 25,7 відсотка.

Регіональна економіка та ринок праці були переважно орієнтовані саме на Російську Федерацію, а великі структуроутворюючі підприємства не мали стимулів до диверсифікації й інноваційного розвитку через наявність усталених ринків збуту та по-

питу на недорогу готову продукцію. Обсяги експортних поставок до Російської Федерації становили 19,7 відсотка від загального обсягу експорту.

Експорт товарів та послуг у 2019 р. порівняно з 2013 р. зменшився на 74 відсотки і склав 4 722,7 млн дол. США, імпорт впав на 75 відсотків і склав 2 372,9 млн дол. США.

З початком збройної агресії Російської Федерації проти України, значна кількість українських промислових підприємств на тимчасово окупованій території припинили здійснювати виробничу діяльність, а великі підприємства на підконтрольній території втратили свій найбільший ринок збуту і суттєво зменшили свої прибутки.

Наразі немає кількісних оцінок шкоди, яку завдала збройна агресія Російської Федерації екологічному комплексу Донбасу. Однак емпіричні якісні оцінки шкоди дозволяють зробити припущення про її значний обсяг. Найбільше джерело екологічної небезпеки – затоплення шахт, яке призводить до забруднення ґрунтових вод та може призвести до просідання ґрунтів, а з огляду на наявність радіологічного забруднення шахти «Юнком» у м. Юнокомунарівськ (м. Єнакієве), то й до екологічної катастрофи в регіоні.

Станом на 2013 р. загалом у країні щорічний видобуток вугілля становив 72-85 млн тонн. При цьому питома вага вугілля, що видобувається у Донецькій області до всього обсягу добутого вугілля України, становить 45%, в Луганській області – 31%.

На непідконтрольній території Донецької та Луганської областей знаходиться 85 шахт всіх форм власності, що становить 57 відсотків від їх загальної кількості по Україні. З них на 60 шахтах видобувалось енергетичне вугілля. На тимчасово окупованих територіях знаходиться 51 відсоток видобувних потужностей, у тому числі 54 відсотки з видобутку енергетичного вугілля і 44 відсотки – коксівного.

Близько 35 шахт на тимчасово окупованих територіях зараз підтоплюється, 64 – ліквідуються, проте 75 шахт (майже 40 відсотків видобутку) продовжують працювати.

Через не підтримання в належному стані гідрологічних споруд цілком можливі проблеми з забезпеченням населення водою вже в найближчому майбутньому.

Нагальною специфічною проблемою є розмінування території, вирішення якої потребує близько 650 млн євро капіталовкладень. Україна – третя країна у світі за мінним забрудненням території.

Наразі 30 відсотків домогосподарств, які знаходяться на території Донецької та Луганської областей (понад 162 тис. осіб) мають гострі гуманітарні потреби. Лише 26 відсотків населення мають оплачувану роботу, а 73 відсотки не є активною частиною трудового ресурсу (пенсіонери або ті, хто не має та не шукає роботу). Окрім того, 54 відсотки населення регіону відчують складнощі з отриман-

ням медичної допомоги, а 27 відсотків не могли купити все необхідне для школи.

Внутрішньо переміщені особи, яких в Україні понад 1,4 млн осіб, навіть у Донецькій та Луганській областях через 2 роки після переміщення мають на 14-23 відсотки нижчу імовірність знайти роботу.

Оцінки вартості відбудови Донецької та Луганської областей після завершення збройної агресії Російської Федерації проти України становлять 1 трлн дол. США. При цьому 44 відсотки цієї суми має піти на фізичний капітал, 40 відсотків – на людський капітал та 16 відсотків – на екологію.

Зважаючи на масштабне руйнування економіки регіону, значні людські втрати та небезпеку перетворення територій, які зазнали негативного впливу внаслідок збройної агресії Російської Федерації, на повоєнні депресивні території, ефективного та швидкого розв'язання потребують такі проблеми:

згорання розвитку підприємництва та вільних ринкових форм торгівлі, внаслідок відсутності стратегічного підходу щодо підтримки та розвитку бізнесу на територіях, що постраждали внаслідок збройної агресії Російської Федерації проти України;

втрати трудового та інтелектуального потенціалу регіону внаслідок трудової й освітньої міграції, високі темпи депопуляції та старіння населення регіону. Значна частина найбільш активних, креативних і самодостатніх громадян працездатного віку виїхала з території Донецької та Луганської областей та за час конфлікту інтегрувалася у соціально-економічний простір приймаючих громад;

історично сформована пасивна експлуатація наявного ресурсного потенціалу: природного, трудового, соціального, економічного, як то наявність великих незадіяних виробничих площ з розвинутою виробничою інфраструктурою та наближеністю до перетинів транспортно-логістичних маршрутів;

традиційна залежність від російського ринку товарів, послуг та робочої сили, обмеженість ринків збуту для продукції експортоорієнтованих галузей регіону;

застаріла матеріально-технічна база, низька диверсифікованість виробництва та структурна розбалансованість промислового комплексу з домінуванням енергоємних, низькотехнологічних галузей зі слабкою інноваційною сприйнятливістю;

порушення інфраструктурних та логістичних зв'язків через військові дії, що обмежує можливості руху людей, капіталів, продукції та інформації;

виснаження природних ресурсів та критична екологічна ситуація;

високі корупційні та військові ризики для ведення бізнесу на території регіону;

відсутність фінансових, правових та страхових інструментів на інвестиційному ринку України;

відсутність зацікавленості інвесторів у вкладенні коштів у розвиток регіону та, як наслідок, – брак фінансових, інвестиційних та матеріально-

технічних ресурсів, що спрямовуються на розвиток Донецької та Луганської областей;

стагнація міжрегіональних та транскордонних коопераційних зв'язків великого, середнього і малого бізнесу, нерозвиненість міжрегіональної консолідації та зосередженість регіонів лише на проблемах їх власного розвитку.

Мета і строки реалізації Концепції

Метою Концепції є створення експериментального стратегічного комплексу «економічний район – область – район – місто – ОТГ» на основі багаторівневої мережі Корпорацій випереджаючого розвитку та формування рамкових умов для нової конкурентоспроможної економіки регіону на основі впровадження системи комплексного управління та організації соціально економічних процесів з широким залученням інвестиційних ресурсів, використання його сильних сторін та порівняльних переваг, консолідації регіональних ресурсів, що стануть основою для випереджаючого сталого інклюзивного розвитку Донецької та Луганської областей та місцевих територіальних громад, а згодом і повномасштабної реінтеграції тимчасово неконтрольованих територій, після їх повернення в єдиний конституційний простір України.

Реалізація Концепції розрахована на період до 2030 року двома етапами:

- перший – у сучасних умовах на підконтрольній Україні території,
- другий – на всій території Донецької та Луганської областей після реінтеграції тимчасово неконтрольованих територій в єдиний конституційний простір України.

Шляхи і способи розв'язання проблем

Для розв'язання зазначеного переліку проблем та надання адекватних ефективних відповідей на виклики передбачається:

у напрямі удосконалення інституційно-фінансових інструментів та регуляторної політики:

створення трьох типів моделей територій пріоритетного розвитку (1) на території громад прилеглих до лінії розмежування, (2) на всій території Донецької та Луганської областей, (3) на території окремих виробничих та рекреаційних кластерів, у тому числі інноваційних та індустріальних парках, із спеціальним режимом інноваційно-інвестиційної діяльності, що передбачатиме стимулюючі умови у сфері оподаткування, кредитування, валютно-грошової та митної політики для кожного окремого типу моделей;

запровадження нових інструментів захисту інвестицій, зокрема відкриття філіалів міжнародних комерційних арбітражів з розповсюдженням їх юрисдикцій на території пріоритетного розвитку Донецької та Луганської областей;

створення системи страхування від військових та політичних ризиків;

законодавче закріплення незмінності умов оподаткування господарської діяльності інвесторів на весь період дії стратегії, супровід інвестицій в режимі «єдиного вікна індустріальних парків»;

запровадження на територіях пріоритетного розвитку експерименту із створення можливостей для зміни системи контролю з боку державних органів на функцію добровільного страхування відповідальності власників бізнесу;

усунення надмірного регулювання господарської діяльності у спосіб зменшення кількості документів дозвільного характеру, дозвільно-погоджувальних процедур, обов'язкової звітності, спрощення процесу їх адміністрування створення локальної цифрової платформи з надання адміністративних послуг;

створення фахових асоціацій, як посередників у діалозі с представниками державних органів у питаннях захисту інтересів бізнесу, інвесторів та інвестицій;

створення дієвої системи координації залучення фінансових ресурсів, в тому числі коштів міжнародних партнерів, на реалізацію завдань розвитку регіону, запровадження проектного менеджменту на рівні громад, а також реалізації угод соціального партнерства з бізнесом;

запровадження режиму міжнародно-публічно-приватного партнерства, що заохочує залучення інвестицій, поєднуючи систему стимулів і пільг, обов'язкових умов й обмежень для дотримання балансу інтересів міжнародних донорів, держави і бізнесу;

ініціювання створення Міжнародного Фонду консорціумного фінансування для інвестування проектів розбудови транспортної, енергетичної та комунальної інфраструктури;

розроблення нормативно-правової бази для створення та функціонування еко-індустріальних парків;

розроблення нормативно-правових засад і механізмів стимулювання використання вільних виробничих майданчиків, створення індустріальних парків та підтримки розвитку інноваційного малого і середнього бізнесу;

створення Державного венчурного фонду для інвестування на територіях пріоритетного розвитку Донецької та Луганської областей;

створення з метою узгодження та координації стратегій розвитку адміністративно-територіальних утворень із залученням коштів проектів міжнародної технічної допомоги «Центру стратегування та оргпроекткування «Перезавантаження Донбасу – 4.0»;

встановлення критеріїв для проектів інфраструктури та розвитку територій, які можуть претендувати на отримання державної допомоги;

диференціація територій в залежності від соціально-економічного становища регіону (що вимагає розроблення додаткової методики класифікації регіонів) з метою впровадження стимулів у вигляді спеціальних інноваційно-інвестиційних режимів індустріальних парків для різних типів територій та створення самодостатніх інвестиційно-привабливих територіальних громад, здатних до саморозвитку та місцевого самоврядування;

модернізація режиму здійснення державних закупівель для задоволення потреб регіону у відповідних товарах, роботах та послугах;

закріплення правової норми щодо перерозподілу частки податкових надходжень між державним та місцевим бюджетами на територіях пріоритетного розвитку, запровадження особливих умов оподаткування, зокрема заміну податку на прибуток підприємств податком на виведений капітал;

перегляд нормативних підходів до видачі та виконання технічних умов для інженерних мереж;

удосконалення регуляторно-податкового законодавства, насамперед для мікро- та малого бізнесу, що мотивуватиме місцеве населення до розвитку підприємницької діяльності, самозайнятості та створення робочих місць з конкурентним рівнем заробітної плати;

встановлення механізмів компенсації суб'єктам підприємницької діяльності матеріальних збитків, завданих внаслідок збройної агресії Російської Федерації проти України, що спричинило руйнування та пошкодження нерухомого майна (основних засобів) на підконтрольній території України;

розвиток міжрегіональної галузевої виробничої кооперації;

організація моніторингової місії із залученням іноземних державних та приватних донорів постійно діючої щорічної або щодворічної **Міжнародної конференції «Розбудова Донбасу: міжнародна співпраця в локалізації та ліквідації наслідків шляхом модернізації та смарт-спеціалізації»** (один рік на території Донецької області, другий – на території Луганської області);

розвиток інститутів громадянського суспільства як інструменту гармонізації соціальних відносин на місцевому та регіональному рівнях та залучення додаткових соціальних ресурсів розвитку;

розвиток системи соціального діалогу, державно-приватного партнерства, громадських ініціатив, реалізація принципів соціальної відповідальності;

у напрямі реального сектору економіки, індустріалізації та інноваційного розвитку:

запровадження проектів приєднання до високотехнологічних європейських і глобальних кластерів та інноваційних мереж;

визначення напрямів розвитку реального сектору на основі концепції смартспеціалізації, формування інституційного супроводу та фінансового

забезпечення обраних регіональних смартпріоритетів, їх моніторинг і оцінювання;

підтримка виробництв продукції з високою доданою вартістю та формування технологічних ланцюжків переробних виробництв у різних секторах економіки;

залучення інвестиційних ресурсів для модернізації виробництва за рахунок створення сприятливого інвестиційного клімату в галузі; створення раціональної структури капіталу, спрямованого на поповнення оборотних активів підприємств металургійного комплексу, з урахуванням тривалості виробничого циклу;

стимулювання розвитку нових високотехнологічних виробництв, зокрема комп'ютерно-інтегрованих, як основи для технологічного переоснащення галузі машинобудування;

сприяння залученню виробничих потужностей зарубіжних компаній для вироблення продукції з метою її реалізації на внутрішньому ринку та експорту до США, ЄС та інших країн (у зв'язку зі зміною світового розподілу виробничих зав'язків) та створення податкових умов для трансферу високотехнологічного обладнання та технології;

формування агрохімічної екосистеми на основі цифрового партнерства та реалізації концепції точного землеробства;

розвиток агропромислового комплексу на основі укладення угоди про розподіл продукції, у першу чергу, для формування сегменту тваринництва, зрошувального землеробства тощо;

сприяння та підтримка розвитку кооперативного руху серед фермерських та особистих селянських господарств;

поглиблення ступеня переробки сільськогосподарської продукції, зокрема розвиток власного виробництва біодизелю та біоетанолу у сільськогосподарських підприємствах, безпосередньо в зоні виробництва біоенергетичної сировини;

розвиток агрокластерів та агрологістичних хабів, зокрема реалізація проектів з будівництва нових та розширення існуючих потужностей діючих елеваторів, лабораторій, селекційно-насінницьких центрів, розвиток агропереробних промислових зон (агроіндустріальних парків) тощо;

підтримка проектів щодо будівництва та реконструкції комплексів гідротехнічних споруд, у тому числі встановлення мобільних зрошувальних систем та установок;

стимулювання розвитку галузей, продукція яких безпосередньо спрямована на задоволення потреб місцевого населення: виробництва будівельних матеріалів, харчової та легкої промисловості, виробництва високотехнологічної та екологічної упаковки, сфери послуг, передусім формування та розвиток сектору виробництва із місцевих товарів, із місцевих ресурсів та послуг широкого використання, орієнтованої на поліпшення торгівлі, громадського харчування, побутового обслуговування;

удосконалення регуляторно-податкового законодавства, насамперед для мікро- та малого бізнесу, що мотивуватиме місцеве населення до розвитку підприємницької діяльності, самозайнятості та створення робочих місць з конкурентним рівнем заробітної плати (зокрема шляхом гарантування кредитів та впровадження акредитивної форми розрахунків);

комплексний розвиток малих підприємств регіону, які забезпечують замкнутий внутрішньо-регіональний цикл виробництва; формування інфраструктури, яка забезпечує діяльність малих підприємств;

трансформація вугільної галузі через енергетичну диверсифікацію шляхом створення індустріальних парків на базі державних вугільних шахт за участю міжнародних енергетичних корпорацій;

модернізація фонду технологічного обладнання шахт, у тому числі вентиляція і дегазація шахт для забезпечення безпеки гірників;

реалізація проектів, які сприятимуть диверсифікації економіки шахтарських монофункціональних міст;

залучення інвестицій для впровадження альтернативних джерел енергії, зокрема будівництва вітрової електростанції на території Маріупольського району;

залучення інвестицій для розвитку потенціалу зеленої економіки та запровадження програми сталого розвитку територій басейну р. Сіверський Донець та Кальміус;

формування мережі корпорацій відновлювального (випереджаючого) розвитку від окремих ОТГ до Донецького економічного району (у складі Донецької та Луганської областей);

забезпечення пріоритетного розвитку інноваційних форм організації взаємодії суб'єктів ринку, підприємницької діяльності, соціального розвитку – через платформний підхід, реалізація якого дозволить залучити додаткові ресурси, забезпечити конкурентність, прозорість, оперативність взаємодії та співпраці учасників економічного розвитку, сприятиме встановленню нових контактів та підвищенню згуртованості та взаєморозуміння серед громадян.

у напрямі розбудови критичної інфраструктури та логістики:

розвиток форм публічно-приватного партнерства, що забезпечить будівництво та реконструкцію інженерної та соціальної інфраструктури;

реалізація проектів з розвитку транспортної інфраструктури на засадах публічно-приватного партнерства, зокрема концесії, що буде сприяти залученню позабюджетних інвестицій у транспортний сектор;

створення транспортно-логістичних кластерів та базових логістичних центрів складування, переробки та сортування вантажів з урахуванням пере-

орієнтації транспортних потоків (зокрема, у населених пунктах Бахмут, Слов'янськ, Селідово, Мангуш, Нікольське);

модернізація залізничної магістралі та її інфраструктури, в першу чергу: з'єднання системи залізничного сполучення з відрізком залізнодорожнього сполучення з «Щастя – Новоайдар – Старобільськ – Сватове» та збільшення пропускної здатності перегону «Запоріжжя – Камиш Зоря – Волноваха»;

запровадження інноваційних технологій та інформаційних систем для управління транспортною системою на засадах електронного урядування;

запровадження системи надання логістичних послуг за принципом «єдиного вікна», що передбачає взаємодію портів, залізничного та автомобільного транспорту;

диверсифікація джерел постачання сировини та товарів для виробничих потужностей базових галузей Донецької та Луганської областей у випадку їх блокування;

підвищення якості транспортного сполучення між північною та південною частинами регіону, шляхом капітального ремонту автомобільних доріг загального користування державного значення;

проведення робіт з гідроізоляції русла каналу «Сіверський Донець – Донбас», капітальний ремонт та реконструкція Другого Донецького водоводу, реконструкція системи водопостачання м. Маріуполя та Попаснянського водоканалу;

запровадження ефективної системи управління інженерною інфраструктурою меліоративних систем та утримання їх в належному стані, в тому числі проведення дослідження стану осушувальних каналів, дамб, споруд;

відновлення енергетичної та газопостачальної інфраструктури у населених пунктах, розташованих вздовж лінії розмежування;

розвиток та технічна модернізація припортової інфраструктури Маріупольського морського торгового порту (залізничних підходів, автомобільних доріг тощо) для відновлення його пропускної спроможності;

відновлення транспортного пасажирського та вантажного повітряного сполучення у м. Краматорськ, на умовах його спільного використання з Повітряними Силами ЗСУ, реконструкція та будівництво аеропортів «Маріуполь» та «Сєверодонецьк».

у напрямі формування регіонального ринку праці:

створення сприятливих умов для зацікавленості робочої сили працювати на регіональному ринку праці; зниження мотивації до зовнішньої та внутрішньої трудової міграції, диспропорцій між попитом та пропозицією робочої сили на ринку праці Донецької та Луганської областей, створення сприятливих соціально-економічних умов для подолання високого рівня неформальної та тіньової зайнятості;

реалізація програм перепідготовки та підвищення рівня кваліфікації фахівців відповідно до потреб ринку праці на засадах публічно-приватного партнерства, зокрема перекваліфікація та навчання працівників містоутворюючих підприємств у монофункціональних містах;

запровадження освітніх програм відповідно до потреб провідних інноваційно активних підприємств регіону, у тому числі спеціальності, які володіють кількома компетенціями «інженерія – ІТ – робітничі навички», запровадження освітніх програм з підготовки кризис-менеджерів;

підтримка переміщених закладів вищої освіти, відновлення «прикладних» ланцюгів циклу «освіта – дослідження – виробництво» у промисловості, охороні здоров'я та освіті, у тому числі формування університетських хабів інноваційного розвитку та наукових досліджень;

проведення заходів освітньої та інформаційно-консультаційної спрямованості для суб'єктів малого та середнього підприємництва, створення нових «зелених» та цифрових робочих місць;

формування умов для стійкого підвищення реальних доходів, відповідного темпу зростання продуктивності праці та якості робочої сили, створення ефективних механізмів регулювання ринку праці, що забезпечують поєднання конкуренції на ринку праці з партнерськими відносинами працівників, роботодавців і держави;

у напрямі налагодження комунікацій:

розвиток регіональної інноваційної екосистеми, яка забезпечить продуктивну взаємодію підприємства, науки, освіти, громадськості і влади;

проведення заходів з популяризації привабливого інвестиційного іміджу регіону для диверсифікації виробництва підприємств з інших країн та фінансування проєктів публічно-приватного партнерства на територіях, що зазнали негативного впливу внаслідок збройного конфлікту Російської Федерації проти України;

залучення потенціалу економічної дипломатії для просування товарів та послуг регіону на міжнародні ринки та диверсифікації географічної структури зовнішньої торгівлі з мінімізацією критичної залежності від окремих держав та ринків збуту;

розширення механізмів використання загальнодержавних інструментів підприємствами малого та середнього бізнесу для промоції внутрішнього економічного потенціалу регіону на міжнародних комунікативних заходах;

впровадження та поширення ІТ-розробок механізму е-урядування серед бізнес-структур та громадських організацій, яке буде сприяти спрощенню процедур відкриття, детінізації бізнесу, викоріненню соціальної несправедливості, стимулюванню благодійності, забезпеченню прозорості діяльності влади та розвитку громадянського суспільства в цілому;

розширення механізмів залучення соціально відповідального бізнесу.

Очікувані результати

Реалізація Концепції сприятиме:

створенню умов для послідовного формування нової структури економіки регіону на основі нової інклюзивної конкурентоспроможної економічної системи, підвищенню ресурсоефективності індустріальних галузей, їх інтеграції у виробничі мережі з високою доданою вартістю;

модернізації на інноваційній основі промислового виробництва регіону та збільшенню частки інноваційно активних підприємств з V–VI технологічними укладами у виробничих процесах реального сектору;

нарощенню експортного потенціалу регіону за рахунок зростання частки продукції високого ступеня переробки, виготовленої в «інвестхабах», територіях пріоритетного розвитку та призначеної для експорту;

подоланню логістичних обмежень, що лімітують завантаження виробничих потужностей базових галузей Донецької та Луганської областей, та забезпеченню поступового нарощування транзитного потенціалу регіону;

істотному збільшенню надходжень до місцевих бюджетів Донецької та Луганської областей, що в свою чергу створить передумови для сталого розвитку територіальних громад;

активізації бізнес-ініціатив, підвищенню конкурентоспроможності на легальному ринку, збільшенню податкових надходжень до місцевих бюджетів,

створенню нових робочих місць та підвищенню попиту на висококваліфікованих робітників і наукові кадри вищої кваліфікації, а також розширенню можливостей для професійної самореалізації;

підвищенню рівня доходів населення, у першу чергу працівників базових галузей промисловості регіону, для запобігання їх міграції до інших регіонів та за кордон;

розвитку ініціативи молодого покоління, їх участі у вирішенні проблемних питань регіону, а також залученню до інноваційного розвитку економіки Донецької та Луганської областей.

Оцінка фінансових ресурсів, необхідних для реалізації Концепції

Реалізація Концепції здійснюється за рахунок коштів державного та місцевого бюджетів, що передбачаються на утримання відповідних органів державної влади і органів місцевого самоврядування та у межах асигнувань, що передбачаються у бюджетах відповідних територіальних громад на відповідний рік, а також за рахунок коштів міжнародних партнерів, банківського сектору та залученого капіталу.

Амоша О. І., Залознава Ю. С., Новікова О. Ф., Брюховецька Н. Ю., Булєєв І. П., Ляшенко В. І., Шевцова Г. З., Вишневський О. С., Панькова О. В., Петрова І. П., Солдак М. О., Череватський Д. Ю., Касперович О. Ю., Бородіна О. А., Швец Н. В., Ляшенко А. Ю., Столяров В. Ф. Пропозиції та зауваження до проєкту Концепції економічного розвитку Донецької та Луганської областей

Запропоновано бачення стратегічного майбутнього Донбасу як регіону високої технологічної культури, який має розвиватися на основі неіндустріальної моделі модернізації шляхом упровадження новітніх вітчизняних і світових досягнень науки та техніки. Обґрунтовано необхідність розробки стратегічного курсу розбудови ідеології промислового розвитку Донецького регіону в умовах впливу зовнішніх та внутрішніх викликів і загроз. Це необхідно для відновлення промислового комплексу України, розвитку інтелектуального, наукового, виробничого і кадрового потенціалу регіону, досягнення високих якісних стандартів виробництва. Запропоновано напрями та механізми реалізації цієї ідеї шляхом застосування можливостей платформної економіки, інформаційно-комунікативних і цифрових технологій, що дозволяє значною мірою підвищити кількість потенційних учасників реалізації Стратегії, залучити додаткові ресурси, забезпечити конкурентність, прозорість, оперативність їх взаємодії та взаємовигідної співпраці. Розкрито базові умови, наявні інституційні можливості для реалізації Стратегії возз'єднання, відродження і розвитку Донецької та Луганської областей. Розглянуто інституційні умови «перезавантаження» економіки Донбасу. Обґрунтовано пропозиції до Плану заходів для подолання перешкод та активізації дій щодо відродження Донбасу в політичній, соціальній та інформаційній сферах, питаннях реінтеграції та встановлення миру. Ключова позиція авторів полягає в такому: Донбас – це регіон, який здатен зберегти за собою роль індустріального центру України і розвиватися на засадах неіндустріальної моделі шляхом упровадження новітніх технологій Індустрії 4.0, ІКТ, штучного інтелекту. Донбас – це територія потужного інноваційно-інвестиційного зростання, здатна забезпечити високу конкурентоспроможність економіки регіону й України загалом. Для цього необхідна реалізація стратегічного курсу України на розбудову промислового комплексу країни, розвиток конкурентоспроможності національної економіки та промислових регіонів.

Ключові слова: відродження та розвиток Донбасу, мир та реінтеграція, новітні ризики та загрози, Індустрія 4.0, смарт-промисловість, конкурентоспроможність національної економіки та промислових регіонів, неіндустріальна модернізація.

Amosha O., Zaloznova Yu., Novikova O., Bryukhovetska N., Buleev I., Liashenko V., Shevtsova H., Vyshnevskiy O., Pankova O., Petrova I., Soldak M., Cherevatskiy D., Kasperovich O., Borodina O., Shvets N., Liashenko A., Stolyarov V. Suggestions and Comments to the Draft Concept of Economic Development of Donetsk and Luhansk Regions

A vision of the strategic future of Donbass as a region of high technological culture, which should develop on the basis of a neo-industrial model of modernization based on the introduction of the latest achievements of science and technology, is proposed. The necessity of developing a strategic course for the development of the ideology of industrial development of the Donetsk region under the influence of external and internal challenges and threats has been substantiated. This is necessary for the restoration and development of the industrial complex of Ukraine, for the development of the intellectual, scientific, production and personnel potential of the region, to achieve high quality production standards. The directions and mechanisms for the implementation of this idea, due to the use of the capabilities of the platform economy, information and communication and digital technologies, are proposed, which significantly increase the number of potential participants in the implementation of the Strategy, attract additional resources, ensure competition, transparency, efficiency of their interaction and mutually beneficial cooperation. The authors revealed the basic conditions, the existing institutional opportunities for the implementation of the Strategy for the reunification, revival and development of Donetsk and Lugansk regions of Ukraine. The institutional conditions for the "reset" of the Donbass economy are revealed. Proposals to the Action Plan to overcome obstacles and intensify actions for the revival of Donbass in the political, social and information spheres, in issues of reintegration and the establishment of peace have been substantiated. Attention is focused on the need to develop the current National Platform "Dialogue for Peace and Safe Reintegration", on the implementation of all-Ukrainian projects of cultural interregional integration; projects for the reintegration of children from the occupied Donbass and Crimea. The key position of the authors Donbass is a region that is able to retain its role as the industrial center of Ukraine and develop on the basis of neo-industrial models by introducing the latest technologies in Industry 4.0. Donbass is a territory of powerful innovation and investment growth, which is capable to ensure high competitiveness of the economy of the region and Ukraine as a whole. This requires the implementation of the strategic course of Ukraine aimed to build the country's industrial complex as a whole, and to develop the competitiveness of the national economy and industrial regions.

Keywords: the revival and development of Donbass, peace and reintegration, the latest risks and threats, Industry 4.0, smart industry, competitiveness of the national economy and industrial regions, neo-industrial modernization.

Амоша А. И., Залознова Ю. С., Новикова О. Ф., Брюховецкая Н. Е., Булеев И. П., Ляшенко В. И., Шевцова А. З., Вишневский А. С., Панькова О. В., Петрова И. П., Солдак М. А., Череватский Д. Ю., Касперович А. Ю., Бородин А. А., Швеи Н. В., Ляшенко А. Ю., Столяров В. Ф. Предложения и замечания к проекту Концепции экономического развития Донецкой и Луганской областей

Предложено видение стратегического будущего Донбасса как региона высокой технологической культуры, который должен развиваться на основе неиндустриальной модели модернизации путем внедрения новейших достижений науки и техники. Обоснована необходимость разработки стратегического курса развития идеологии промышленного развития Донецкого региона в условиях воздействия внешних и внутренних вызовов и угроз. Это необходимо для восстановления промышленного комплекса Украины, развития интеллектуального, научного, производственного и кадрового потенциала региона, достижения высоких качественных стандартов производства. Предложены направления и механизмы реализации этой идеи путем применения возможностей платформенной экономики, информационно-коммуникативных и цифровых технологий, что позволяет значительно повысить количество потенциальных участников реализации Стратегии, привлечь дополнительные ресурсы, обеспечить конкурентность, прозрачность, оперативность их взаимодействия и взаимовыгодного сотрудничества. Раскрыты базовые условия, институциональные возможности для реализации Стратегии воссоединения, возрождения и развития Донецкой и Луганской областей. Рассмотрены институциональные условия «перезагрузки» экономики Донбасса. Обоснованы предложения к Плану мероприятий по преодолению препятствий и активизации действий по возрождению Донбасса в политической, социальной и информационной сферах, вопросах реинтеграции и установления мира. Ключевая позиция авторов заключается в следующем: Донбасс – это регион, который способен сохранить за собой роль индустриального центра Украины и развиваться на основе неиндустриальной модели путем внедрения новейших технологий индустрии 4.0. Донбасс – это территория мощного инновационно-инвестиционного роста, которая способна обеспечить высокую конкурентоспособность экономики региона и Украины в целом. Для этого необходима реализация стратегического курса Украины на развитие промышленного комплекса страны, развитие конкурентоспособности национальной экономики и промышленных регионов.

Ключевые слова: возрождение и развитие Донбасса, мир и реинтеграция, новейшие риски и угрозы, Индустрия 4.0, смарт-промышленность, конкурентоспособность национальной экономики и промышленных регионов, неиндустриальная модернизация.

Стаття надійшла до редакції 29.01.2021
Прийнято до друку 16.03.2021

В. Ф. Столяров,
академік АЕН України,
доктор економічних наук, професор,
ORCID 0000-0002-4399-7117,
e-mail: stolyarovvf@ukr.net,

Інститут фізичної економіки ім. С. А. Подолінського, м. Київ

ДЕРЖАВНЕ РЕГУЛЮВАННЯ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО ВІДНОВЛЕННЯ УКРАЇНСЬКОГО ДОНБАСУ¹

*(мемуарно-аналітичний огляд альтернативних варіантів
державних рішень, прийнятих у 1991–2020 рр.)*

Частина 2. Стратегічне соціальне планування унітарної держави в умовах впровадження бюджетного федералізму

Я не знаю, зачем,
И кому это нужно,
Кто послал их на смерть
Недрожавшей рукой.
Только так беспощадно,
Да слов и не нужно,
Опустили их в вечный,
В вечный покой.

Осторожные зрители
Молча кутались в шубы
И какая-то женщина
С искаженным лицом
Целовала покойника
В посевшие губы
И швырнула в священника
Обручальным кольцом.

Закидали их ёлками,
Замесили их грязью
И пошли по домам –
Под шумок толковать,
Что пора положить бы
Уж конец безобразью,
Что и так уже скоро, мол,
Мы начнём голодать.

З пісень Жанни Бічевської
на слова Олександра Вертинського*

Актуальність, мета і напрями дослідження. 13 і 14 квітня 2021 р. стануть сьомою річницею доленосних державних рішень Ради національної безпеки і оборони (РНБО) України «Про невідкладні заходи щодо подолання терористичної загрози і збереження територіальної цілісності України» та Указу № 405 в.о. Президента України, Голови Верховної Ради України О. В. Турчинова щодо введення його в дію (у формі додатку та під грифом «таємно»). Контроль виконання рішення РНБО було покладено на Секретаря РНБО, який здійснював підготовку проєктного рішення [1].

На той час термін «терористична загроза» не мав законодавчого або судового забезпечення правовими нормами України, але був використаний державними органами влади в акціях приборкання, так званого «сепаратистського спалаху», в Луганській і Донецькій областях. Очевидно, що саме тому для приховування цілеспрямованого державного насилля шляхом впровадження карального режиму цей Указ отримав ознаку «таємно».

Щодо термінології «територіальна цілісність», то на перший погляд мова начебто повинна була йти

про збереження соціальної функції держави згідно з Конституцією України (ст. 3): відновлення територіальної єдності держави після «анексії» Російською Федерацією півострова Крим необхідно було для збереження соціального статусу населення Українського Донбасу.

Але наступні події протягом 7-ми років засвідчили про «умисне створення небезпеки життєдіяльності населення окремих районів Луганської і Донецької областей засобами прихованого державного терору для впливу на волю людей» (за О. М. Костенко) [2; 3].

Попередня розминка перед дресируванням матеріально і морально зубожілого населення Українського Донбасу пройшла шляхом встановлення водної та енергетичної блокади АР Крим.

Для підготовки проєкту рішення РНБО та в.о. Президента України від 13 та 14 квітня 2014 р. не були залучені фахівці вітчизняної економічної, правової і військової науки та представники громадськості. Напрошується припущення, що ці рішення були прийняті під тиском вказівок зажерливого Міжнародного геополітичного бізнесу.

¹ Початок статті: Столяров В. Ф. Державне регулювання соціально-економічного відновлення Українського Донбасу (*хроніка альтернативних варіантів державних рішень, прийнятих у 2014–2019 рр.*). Частина 1. Загальна характеристика викликів державності і напрямів їх подолання. *Економічний вісник Донбасу*. 2020. № 2(60). С. 238–246. doi: [https://doi.org/10.12958/1817-3772-2020-2\(60\)-238-246](https://doi.org/10.12958/1817-3772-2020-2(60)-238-246).

* Романс «То, что я должен сказать» – шедевр, написаний Олександром Миколайовичем Вертинським невдовзі після Жовтневої Революції 1917 р. в Росії і присвячений "Светлой памяти погибших" слов'ян. Жанна Бічевська виконує цей романс з плачем власної душі і за загиблими з обох сторін громадсько-військового конфлікту на Українському Донбасі у 2014–2020 рр.

Якби Російська Федерація була визнана агресором проти України на законодавчому рівні 13-14 квітня 2014 р., то був би введений воєнний стан як особливий правовий режим, що повинен вводитися в Україні або в окремих її місцевостях у разі збройної агресії чи загрози нападу, небезпеки державній незалежності України, її територіальній цілісності.

Відсутність рішення про введення в Україні воєнного стану, навіть тимчасово, привело до обмеження конституційних прав і свобод людини і громадянина, передбачених статтями 30-34, 38, 39, 41-44, 53 Конституції України, а також обмеження прав і законних інтересів юридичних осіб в окремих районах Луганської і Донецької областей і виявилися насправді засобами закамouflьованого державного терору.

Продовжуючи традиції чиновницького маразму попередників, новий секретар РНБО О. М. Данілов (український політик з базовою ветеринарною освітою, родом з Луганської області) на початку 2021 р. явив світові моральне божевілля в образі осяяння: термін «Донбас» не визначений ніякими нормативно-правовими актами України, а 30 років незалежності України втрачено через відсутність англійської мови як другої державної. Тому мабуть для виправлення становища Україні прийшлося стати державою-сателітом та васалом-колонією глобальної централізованої економіки США, діючої на осі Лондон-Вашингтон за принципами англосаксонської моделі ринкової економіки відкритого типу для збереження однополярного панування у світі.

Проведення соціально-економічної політики в Україні з використанням як товарно-грошових ринкових відносин, так і централізованого планового керівництва народним господарством передбачало організаційно-фінансове забезпечення виконання **Комплексної програми соціально-економічного розвитку Донбасу** (за розпорядженням Уряду від 16.09.1992 р.), **Програми розвитку вугільної промисловості України та її соціальної сфери до 2005 року** (затверджене рішенням спільної колегії Мінекономіки України та Держвуглепрому України від 23.02.1993 р. №4/3), а також **«Концепції розвитку галузей паливно-енергетичного комплексу на період до 2010 року»** (схвалена Верховною Радою України 02.02.1994 р.).

Методологічні положення Концепції були націлені на впровадження державно-приватного партнерства при передачі вугільних шахт і збагачувальних фабрик в оренду, концесію, акціонерну і приватну власність. Проекти державних рішень були схвалені на Колегії Мінекономіки України та у відповідних комітетах Верховної Ради. Автор статті, як доповідач, виступав Головою експертної групи Комплексної програми, координатором і відповідальним виконавцем Програми та науковим керівником розробки Концепції, але умисно був позбав-

лений можливостей їх подальшого наукового супроводу і практичного впровадження.

Після навчання в аспірантурі стаціонару ЕНДІ Держплану України (1972-1975 рр.) з наступною роботою в Інституті на посадах зав. сектором, зав. відділом, заступника директора з наукової роботи (1975-1989 рр.) був звільнений з посади директор Інституту 21.01.1994 р., незважаючи на реєстрацію 19.01.1994 р. кандидатом у народні депутати України по Печерському виборчому округу м. Києва.

Постановою Верховної Ради України від 02.02.1994 р. було доручено Кабінету Міністрів України розробити і затвердити Національну енергетичну програму України на основі Концепції розвитку паливно-енергетичного комплексу України на період до 2010 року. Але ця Постанова своєчасно не була виконана, що призвело до руйнації вугільної промисловості України на користь Міжнародного геополітичного бізнесу.

Найбільшою шкоди галузі заподіяв Указ Президента України «Про структурну перебудову вугільної промисловості України» від 07.02.1996 р. № 116/96 (за підписом Л. Д. Кучми). В Указі не була забезпечена концептуальна змістовна послідовність прийняття державних рішень щодо стратегічного управління вугільною промисловістю, які містились у Комплексній програмі соціально-економічного розвитку Донбасу, Програмі розвитку вугільної промисловості України та її соціальної сфери до 2005 року, Концепції розвитку галузей паливно-енергетичного комплексу на період до 2010 року.

Альтернативним рішенням Указу були авторські пропозиції щодо здійснення процесів акціонування, корпоратизації та приватизації вугільних шахт, збагачувальних фабрик та об'єктів виробничої інфраструктури як цілісного виробничо-технологічного майнового комплексу з видобутку та переробки вугілля з використанням орендної форми експлуатації шахтами забійного обладнання (за досвідом діяльності вугільних комбінатів).

Колективний Захід (країни-члени групи G-7) на чолі з США здійснював диригентський супровід у процесі впровадження ліберальних ринкових відносин у народному господарстві України, реперними маяками яких стали трагікомедії самознищення слов'ян кожні 10 років: 2004 рік – Перший Майдан; 2014 рік – Другий Майдан; 2024 рік – Третій Майдан – ?? Ми начебто нічого не пропустили?!

Диригентський супровід обрав курс виховання українських діточок та молоді на американській настільній грі «Монополія» (8+), яка передбачає безжалісну торгівлю державною та комунальною власністю без фізичного навантаження учасників гри. Можна купувати, продавати чи обмінювати міста, вулиці, національно-історичні пам'ятки, здійснювати передачу власності у заставу об'єктів транспортної інфраструктури «без власника».

Об'єктами купівлі-продажу на українській землі передбачені: Майдан Незалежності й історичний

Андріївський узвіз; центральні вулиці Богдана Хмельницького і Михайла Грушевського міста Києва; площа Свободи в Харкові; Грецька площа, Французький бульвар і вулиця Дерибасівська в Одесі; вулиця Князя Романа, проспект Шевченка і Галицька Площа у Львові; вулиця Артема, Університетська і бульвар Пушкіна в Донецьку; міста Севастополь і Ялта в Криму. Серед об'єктів транспортної інфраструктури України в гру «Монополія» включені: аеропорт Бориспіль; Криворізький і Симферопольський залізничні вокзали; Одеський морський порт; Каховське водосховище тощо.

Англосаксонська модель толерантної ринкової економіки вчить підростаюче покоління країноколонії дивитись на історичну спадщину своїх пращурів як об'єкт буденної купівлі-продажу. Морально-духовні традиції нації руйнуються, розтоптуються і відмирають. «Кидайте гральні кістки та рухайте фішку!» – єдине правило азартної гри «Монополія» з зображенням дядька Сема на обкладинці.

Засобами масової інформації та українським чиновництвом центральних органів влади десятиріччями йде пропаганда англійської мови як вінцевого голуба для заблуканих дитячих душ неньки України.

Велика сімка (англ. Group of Seven – Група семи, G7) – міжнародний клуб, який об'єднує Великобританію, Німеччину, Італію, Канаду, Францію, Японію і США. Оскільки G7 не має статуту і офіційно отримати статус члена клубу неможливо, тому співпраця членів клубу стосується фіксації намірів сторін дотримуватися узгодженої лінії або у *сліпому підкоренні* інших учасників міжнародного життя вимогам і велінням зовнішніх сил, *не РІДних корінному населенню* [4].

Після свідомого і цілеспрямованого розвалу СРСР протягом 1991-2002 рр. G7 поетапно (за схемою «7+1») була перетворена в «вісімку» за участю Росії, як правонаступника СРСР. З 2014 р. після приєднання Криму до Російської Федерації західні країни відмовилися брати участь в роботі G8 і стали знову проводити зустрічі в форматі G7.

В серпні 2019 р. після чергової зустрічі глав країн-членів G7 у Парижі президент Франції Емманюель Макрон виступив на традиційній щорічній конференції послів у Слісейському Палаці. В роботі конференції, окрім французьких послів, прийняли участь президенти країн-членів G7, прем'єр-міністр, міністри і парламентарі Франції [5].

Будучи одним із членів Нормандської четвірки (Україна – Німеччина – Франція – Росія) по відновленню та збереженню миру на Донбасі, Емманюель Макрон у своїй доповіді визначив два основних фактори ризику геополітичних потрясінь і військових конфліктів.

Перший, на його думку, полягає в тому, що конфлікти призводять до росту числа жертв серед мирного населення навіть тоді, коли природа цих явищ змінюється (у нашому випадку це громадсько-

військовий конфлікт на Українському Донбасі між Центром і Регіонами).

Другий момент ним бачиться у зростанні дикості, коли учасники конфлікту відмовляються від домовленостей щодо контролю озброєнь та їх використання (у нашому випадку це стосується припинення військових дій обома сторонами конфлікту на Українському Донбасі згідно мінських угод 2014-2015 рр.).

Від Колективного Заходу на чолі з США міністри закордонних справ Німеччини і Франції, як країн майбутніх членів Нормандської четвірки по відновленню та збереженню миру на Донбасі, напередодні другого Майдану в Києві брали участь у перемовинах з 4-м Президентом України Віктором Януковичем. Були досягнуті домовленості передачі у 2015 р. центральної влади держави до сил опозиції з уточненням Конституції України, що завершилось кривавою «Революцією гідності» та розгортанням стратегії АТО.

Світовий гегемон США заздалегідь обрав Україну як намічений обнадійливий плацдарм збереження групи G7 та свого однополярного панування і недопущення відновлення двополярності за участю Китаю та Росії. Республіки СРСР (окрім Білорусі) та більшість країн світу, впроваджуючи англосаксонську модель ринкової економіки відкритого типу, понад власної ВОЛП дислокуються на осі васалів-колоній.

Україна ввела в ранг власної державної політики чужорідну етногеополітичну парадигму США, яка орієнтована на фашистський неонацизм як спосіб захисту приватного фінансового капіталу олігархів.

Військові конфлікти розпочинають багаті як систему оборони своїх інтересів, посиляючи на смерть дітей простих людей; громадянські та міждержавні війни відбуваються в усіх країнах світу як бізнес на крові.

На сьогодні зміцнюються сподівання простих людей Українського Донбасу і більшості регіонів держави стосовно створення Союзу Суверенних Слов'янських Родів (СССР-2.0) як воскресіння Слов'янської Цивілізації. Імпульс порятунку і збереження Слов'янської Цивілізації був здійснений 08.12.1991 р. у Білорусі (Біловезька Пуща), коли три слов'янські сестри-республіки (Білорусь, Росія, Україна) оголосили про створення Співдружності Незалежних Держав (СНД).

Біловезька Угода була ратифікована 10.12.1991 р. Верховною Радою України та Верховною Радою Білорусі, а 12.12.1991 р. – Верховною Радою РРФСР [6].

На базі переосмислення власного 60-річного досвіду планового управління народним господарством союзної республіки СРСР, єдиним розумним рішенням є розробка власної моделі ринкової економіки, яка за прикладом Франції, буде опиратися на *триптих державності: безпека, суверенітет та вплив* [5].

Робочою гіпотезою дослідження стало з'ясування витоків громадсько-військового конфлікту між органами загальнонаціональної влади 2014 р. і населенням Українського Донбасу з виявленням причин та чинників трагедії обох сторін 7-ми річного конфлікту через призму понять терору і тероризму.

Терор визначається як умисне створення небезпеки для впливу на вволю людей, а тероризм – це вже практика використання терору. Державний тероризм – це насилля з боку держави, яке не має законодавчого або судового забезпечення та може практикуватись державними силовими структурами як всередині держави (проти її внутрішніх ворогів), так і за її кордонами – аж до проведення спеціальних операцій проти інших держав. На відміну від терору (при застосуванні всередині держави) або війни (при застосуванні проти інших держав) участь державних силових структур в акціях державного тероризму старанно приховується [3].

Державний тероризм має ознаки: бідність і постійний страх населення, брак демократичних свобод, залякування населення та органів влади, насильницькі акти проти певних категорій громадян, неспроможність влади та прагнення влади через латентний тероризм (найперше – вбивства державних лідерів, вчених, діячів культури, літератури та мистецтва) примусити населення до рабського покорення [3].

Вікіпедія визначає міжнародний тероризм як специфічну форму тероризму, що зародилася в кінці 1960-х років та отримала досить вагомий розвиток до кінця XX – початку XXI ст. Основними цілями міжнародного тероризму нині є дезорганізація державного управління, завдання економічної та політичної шкоди, порушення підвалин суспільного апарату, які мають, на думку терористів, мотивувати владу до зміни політики. Головними ознаками міжнародного тероризму є глобалізація, професіоналізація та опора на екстремістську ідеологію [2].

Резолюція № 1373 Ради Безпеки ООН від 28 вересня 2001 р. відзначає «доволі тісний зв'язок між міжнародним тероризмом і транснаціональною організованою злочинністю, незаконними наркотиками, відмиванням грошей, незаконним продажем зброї та незаконними перевезеннями ядерних, хімічних, біологічних та інших потенційно небезпечних матеріалів». Спеціалісти відзначають також зріст технічної оснащеності терористів та їхню негласну підтримку з боку певних держав.

Для досягнення своїх цілей терористичні організації широко використовують Інтернет, радіо й телебачення. Міжнародний тероризм є особливо небезпечним через те, що загрожує міжнародному правопорядкові та міждержавним відносинам [2].

Міжнародний тероризм проти братських слов'янських народів Білорусі, Росії та України спромігся розірвати Договір про дружбу і співробітництво України з Російською Федерацією, зумовив

виникнення державного насилля щодо населення Українського Донбасу.

На Український Донбас (відповідно логістиці Міжнародного геополітичного бізнесу) були направлені добровольчі каральні батальйони, фінансовані олігархами, до яких приєдналися регулярні збройні сили України всупереч положень Конституції України про неможливість їх застосування проти власного народу. Напередодні главами обласних державних адміністрацій Донецчини і Дніпропетровщини були призначені олігархи С. А. Тарута і І. В. Коломойський, який організував опитування на сході Луганщини щодо приєднання її населення до свого регіону.

Місія Українського Донбасу полягає у збереженні заповідей слов'янських народів по захисту своєї землі і надр, своєї мови і віри, культури і традицій РОДУ, історичних цінностей миру і добра, його перемоги над злом. Згуртовуючи мешканців регіону, кинутих вмирати, гордий Дух Українського Донбасу веде за собою багатонаціональні слов'янські народи до відродження з попелу як унікальний птах Фенікс – **символ вічного оновлення та безсмертя**.

Метою дослідження наразі і стало виявлення ознак міжнародного та державного терору в Україні, починаючи з 2000 р. – року прийняття світовою спільнотою «Цілей розвитку тисячоліття на 2001-2015 роки», на які Україна приєдналася у 2003 р. – першою на пострадянському просторі.

Предмет дослідження – провідні складові науково-методичного забезпечення соціально-економічного відновлення Українського Донбасу, а об'єктом дослідження є хронологія, сутність, зміст та обґрунтованість прийнятих державою й альтернативних рішень.

Виходячи з мети, предмету і об'єкту дослідження, його основні напрями були визначені наступним чином:

– розгляд передумов встановлення особливого статусу Луганської і Донецької областей згідно з Указом Президента України від 16.09.2014 р. «Про особливий порядок місцевого самоврядування в окремих районах Донецької та Луганської областей»;

– виявлення ознак всесвітньої місії Українського Донбасу;

– прогнозна оцінка регіонального людського розвитку Луганської і Донецької областей з визначенням стратегічних і операційних цілей соціально-економічного відновлення;

– порівняльний аналіз прийнятих державних і альтернативних рішень щодо інтеграції окремих районів Луганської і Донецької областей в територіальну єдність України.

Розглядаючи новітні чинники трагедії Донбасу після Другого Майдану, фахівці-дослідники Національної Доповіді НАН України 2015 р. «Політика інтеграції українського суспільства в контексті викликів та загроз подій на Донбасі» відмітили такі ре-

зультати соціологічних опитувань його населення [7, с. 38]:

1. Підтримка вступу України до Союзу Росії і Білорусі у 2013 р. (73% опитуваних);

2. Збереження ментальності, стереотипу і поведінки радянської людини (14% жителів ототожнювали себе громадянами колишнього СРСР);

3. Зростання підтримки вступу до ЄС з 13% у 2013 р. до 22% у 2015 р.

У вказаній Національній доповіді проголошено, що метою інформаційних атак, інформаційних операцій та інформаційної війни Російської Федерації проти України з березня 2014 р. **«є зміна само ідентифікації населення і перетворення східного регіону нашої держави на "сіру зону"... Це війна не за території, а за світогляд, думки і душі людей»** [7, с. 48].

У Доповіді наведені результати опитування «Як бачать в ЄС війну на сході України», що TNS проводила 3-8 вересня 2015 р. у восьми країнах – членах ЄС: Великій Британії, Іспанії, Італії, Нідерландах, Німеччині, Польщі, Франції та Швеції. З'ясувалось, що 53% опитаних європейців вважають події в Україні громадянською, а не інформаційною війною РФ. З офіційною версією України, що в державі триває антитерористична операція, погоджується лише третина респондентів (з них лише 8% цілком згодні з цією думкою), 20-24% респондентів взагалі не знають, що відбувається на сході України [8].

Український Донбас і Схід України загалом були єдиним регіоном, де відносна більшість (42-43%) не підтримувала європейський вектор інтеграції України. У 1991-1996 рр. в Українському Донбасі в перші роки становлення незалежності і суверенітету України в Луганській і Донецькій областях мало місце зростання частки проросійськоналаштованого населення.

У 1991 і 1996 рр. місцеві часописи «Жизнь Луганска» і «Наша газета» провели опитування з визначення самоідентифікації мешканців Донбасу: частка тих, хто вважав, що «населення Донбасу – особлива спільність людей, котрі мають коріння як в Україні, так і в Росії», зменшилася з 54,9% у 1991 р. до 45,4% у 1996 р., частка тих, хто відповів, що «тут живуть переважно росіяни і представники інших народів, які обрусіли», зросла більше ніж удвічі – з 9,4% до 31,9%. Значна частина мешканців Півдня і Сходу України вважали себе ближчими за характером, звичаями і традиціями до жителів Росії, ніж до своїх співвітчизників у Західному чи Центральному регіонах України [9].

Суттєва частина мешканців регіону, принаймні старшого віку, були переконані в тому, що саме в Союзі з Росією та Білоруссю є запорука процвітання України [7, с. 45].

Можливо саме тому за результатами опитування 2 тис. респондентів у квітні 2012 р. соціологічною службою Центру Разумкова з'ясувалось, що

в південних і східних областях прихильників вступу України до ЄС виявилось менше, ніж прихильників вступу до Митного Союзу: Білорусь (з 06.07.2010 р.), Казахстан (з 01.07.2010 р.), Росія (з 01.07.2010 р.), Вірменія (з 02.01.2015 р.), Киргизія (з 12.08.2015 р.) – відповідно процентне відношення прихильників у південних (28,9% та 11,9%) та східних (47,0% та 60,0%) областях.

Результати соціологічних опитувань не влаштували владу і було прийняте рішення про розгортання стратегії АТО за потребами Міжнародного геополітичного бізнесу. З метою роз'яснювальної роботи щодо жадання солодкого мереживного європейського життя почалося промивання мозку українського народу засобами масової інформації і агентами впливу. ЗМІ України з виглядом політичної невинності діють за завітами одного з головних злочинців нацистської Німеччини, теоретика ЗМІ Третього Рейху – Пауля Йозефа Геббельса: «Дайте мені засоби масової інформації і я з будь-якого народу зроблю стадо свиней».

Альтернативним варіантом Указу про відкриття АТО могло б бути рішення щодо переходу України як унітарної держави на модель бюджетного федералізму з встановленням фінансових нормативів бюджетного забезпечення основних складових соціально-економічного (в тому числі людського) розвитку в Луганській і Донецькій областях.

На той час до складу фінансових нормативів бюджетного забезпечення при плануванні видатків місцевих бюджетів входили наступні складові: державне управління; освіта; охорона здоров'я; соціальний захист і соціальне забезпечення; культура і мистецтво; фізична культура і спорт.

У 2011 р. Науково-практичним коментарем до оновленого у 2010 р. Бюджетного кодексу України пропонувалося додаткове включення фінансових нормативів бюджетного забезпечення гарантованих послуг житлово-комунального господарства й засобів масової інформації (на замовлення Міністерства фінансів України, відповідальний виконавець проєкту, науковий редактор, доктор економічних наук, професор В. Ф. Столяров).

Керівником аналогічного Науково-практичного коментаря до Бюджетного кодексу України у 2000 р. був безпосередньо О. В. Турчинов як депутат Верховної Ради України, керівник відповідного Комітету й Робочої групи з розробки Бюджетного кодексу. Тобто, він особисто і його помічники напевно були ознайомлені з новою редакцією Науково-практичного коментаря до Бюджетного кодексу України 2010 року. Крім того, як голова Верховної Ради України, Турчинов знав про проєкт Закону України «Про внесення змін до Бюджетного кодексу України (щодо підвищення фінансової самостійності АР Крим та м. Севастополь)», який був прийнятий 15.04.2014 р. за його участю і передбачав:

– зарахування в повному обсязі до бюджету АР Крим усіх доходів, які сплачуються (перераховуються) на території АР Крим і м. Севастополь;

– надання права місцевій владі визначати видатки на кредитування бюджету в межах надходжень без застосування механізмів вирівнювання, тобто без втручання держави в процес формування бюджетів АР Крим і м. Севастополь;

– можливість здійснення розподілу міжбюджетних трансфертів між бюджетом АР Крим, міським бюджетом м. Севастополь і відповідними місцевими бюджетами.

З урахуванням зазначених змін бюджету АР Крим і м. Севастополь стали збалансованими за дохідною і видатковими частинами без дефіциту (з нульовим трансфертом з державного бюджету).

Тобто, якщо так звана анексія території АР Крим і м. Севастополь на момент прийняття Указу в.о. Президента України 14.04.2014 р. щодо початку АТО вже відбулася й, починаючи з 18.03.2014 р., робота податкової й казначейської служб на українському півострові була заблокована, то співпраця з такими службами Луганської і Донецької областей ще була можливою.

Положення Закону України від 15.04.2014 р. у сфері фінансово-бюджетної політики й підвищення фінансової самостійності і автономії АР Крим і м. Севастополь доцільно було б розповсюдити на порядок формування місцевих бюджетів Луганської і Донецької областей у переговорах київських органів загальнонаціональної влади з ініціаторами створення Народних республік у межах діючих на той час регіональних і місцевих органів влади.

Те ж саме можна було передбачити і в заходах 2015 р. стосовно виконання Мінських угод серпня 2014 року.

Збереження територіальної єдності України за нашими пропозиціями передбачало розповсюдження вихідних положень бюджетного федералізму України як унітарної держави не тільки на Луганську і Донецьку області, а й на решту – 22 адміністративні області, які, починаючи з 1999 р., були дотаційними. Так, якщо у 1996 р. лише 11 областей були дотаційними, то у 1997-1998 рр. їх кількість збільшилась до 22, тобто в 2 рази.

Після «Революції Гідності» урядові рішення щодо Луганської і Донецької областей готувались на фальсифікованій інформації. Так, протягом 13 років статистичних спостережень Державною службою статистики України (1999-2012 рр.) ці області серед 27 адміністративно-територіальних одиниць республіки (24 області, АР Крим, міста Київ і Севастополь) постійно займали 26 і 27 місця в рейтинговій оцінці Індексу регіонального людського розвитку (ІРЛР) на єдиній шкалі його виміру.

Але в «Державній стратегії регіонального розвитку на період до 2020 року», затвердженій Постановою Уряду від 06.08.2014 р. № 385 (за підписом А. П. Яценюка) місця в рейтингу ІРЛР Луганської

і Донецької областей не згадані, а навпаки, зроблено нарікання на більш високі заробітні плати порівняно з іншими регіонами держави без врахування жахливої екології і нестерпних умов праці та їхнього вкладу до ВВП країни.

Наведені в «Державній стратегії регіонального розвитку на період до 2020 року» числові і графічні дані по ІРЛР областей України представлені за 2011-2012 рр. без вихідних даних Луганської і Донецької областей, хоча станом на серпень 2014 р. це можна було здійснити за статистичними даними 2013 р. Крім того, для покращення «вигляду» України за світовим виміром Індексу людського розвитку (ІЛР) дані 2012 р. представлені за підсумками 2013 р. (року Другого Майдану) тому, що Україна в Світовому рейтингу засвідчила зниження в рейтингу на 5 позицій (з 78 до 83 місця).

Цинічним популізмом, дрімучістю і примітивністю мислення експрем'єр-міністра України В. О. Гройсмана можна вважати урядове рішення 2017 р. по плануванню входження України за ІЛР до 50 кращих країн світу в 2020 р. проти 88 місця у 2017 р. (Розпорядження Уряду від 03.04.2017 р. № 275-р). Тобто, за три роки необхідно було «здолати» 38 місць – з 88 до 50 – близько 13 позицій кожний рік. Це ж чиновницький маразм!

Антитерористична операція (АТО) проти населення Луганської та Донецької народних республік Українського Донбасу, що були створені 12 та 24 травня 2014 р., була розпочата напередодні позачергових виборів Петра Порошенка 25 травня 2014 р. на посаду Президента України. Складається враження, що АТО було розпочато з метою недопущення населення Українського Донбасу до позачергових виборів Президента України.

Під покровом таємного Указу № 405/2014 був організований громадсько-збройний конфлікт між Регіонами і Центром, а потім створений Фінансовий фонд багатьох партнерів для ліквідації його наслідків. Олігархат і крупний бізнес демократів-лібералів США, провідних членів Євросоюзу, Росії й України проявили себе як складові Міжнародного тероризму проти населення своїх країн. Це виникло на базі природи наживи і насильства завдяки використанню англосаксонської моделі ринкової економіки відкритого типу.

Поштовхом до громадсько-військового конфлікту Центру з органами влади і населенням Українського Донбасу (лютий-березень 2014 р.) стало природне відторгнення національним менталітетом нечесного збагачення причетних до влади та свідоме ігнорування українським чиновництвом соціальної справедливості та адміністративно-кримінальної відповідальності за корупцію. Прискорено-примусова (всупереч еволюційній) українізація російськомовного населення, його матеріальне зубожіння та приниження людської гідності і руйнування історичного минулого стали морально-духовною основою протесту Регіонів проти Центру (Києва). За-

гально-національний Центр, вдягнувши маску зміїного гіпнотичного поглинання Міжнародного геополітичного бізнесу, видає світовій спільноті цей конфлікт як війну з Росією-агресором.

Центр знехтував можливістю проведення діалогу з ініціаторами створення народних республік та мешканцями областей протягом квітня-травня 2014 р. Необхідно було терміново обговорити і намітити розробку Регіональних програм людського розвитку Луганської і Донецької областей та їх реалізацію в межах бюджетного федералізму унітарної держави. Методичне забезпечення виконання цих намірів було розроблено ще у 2011 р. ДННУ «Академія фінансового управління» і Українським університетом фінансів і міжнародної торгівлі, а сам порядок розробки Регіональних програм людського розвитку містився в Науково-практичному коментарі до Бюджетного кодексу України [10].

Вихід народу з депресії, а держави – з деградації бачиться в реалізації людиноцентристського підходу до організації системної взаємодії Регіонів і Центру. Проект Державної стратегії регіонального розвитку на 2021-2027 рр. вже розроблений під гаслом «Розвиток та єдність, орієнтовані на людину».

Це гасло було першою з трьох складових мети стратегічного спрямування Державної регіональної політики ще на період до 2020 року, але так і не реалізовано.

Постановка проблеми самостійності Українського Донбасу. Соціально-економічне відновлення Українського Донбасу повинно передбачати аналіз прийнятих і альтернативних рішень щодо переходу України на англосаксонську модель ринкової економіки відкритого типу, починаючи з 1991 р. Об'єктивно необхідним стало здійснення заходів подолання подальшого знищення національної економіки і підвищення безпеки країни шляхом конструктивного переосмислення наслідків практичної реалізації американського девізу «Свобода і демократія!» Міжнародного геополітичного бізнесу.

Соціально-економічне відновлення Луганської і Донецької областей буде складатися з поновлення минулого або створення нового соціального статусу мешканців неконтрольованих і контрольованих Центральним Урядом частин територій цих областей, щоб кожний знайшов своє місце: *по-перше*, в життєдіяльності місцевості, де він мешкає; *по-друге*, в регіоні, де він працює; *по-третьє*, в Республіці, громадянином якої він є.

Економічне відновлення життєдіяльності передбачає наявність економічних свобод кожного для досягнення свого особистого соціального статусу.

Соціологічна енциклопедія визначає соціальний статус як фіксовану диференціацію населення за доходами (*економічна стратифікація*), за причетністю до влади (*політична стратифікація*), за посадою (*соціально-статусна стратифікація*), за рівнем професіоналізму і знаннями (*професійна стратифікація*) [11, с. 346].

Основою і сутністю видів стратифікації є соціальна нерівність, що виявляється в нерівномірному розподілі прав і привілеїв, відповідальності і обов'язків, соціальних цінностей, ієрархії влади, методів впливу тощо.

Післямайданне впровадження положень англосаксонської моделі ринкової економіки відкритого типу призвело до духовно-моральної зміни свідомості і матеріального зубожіння слов'янського населення та його поділу на вищі і нижчі класи, що суперечить Декларації про Державний суверенітет України, якою були передбачені переваги загальнолюдських цінностей над класовими.

Необхідно відродити морально-духовний настрій населення Українського Донбасу та держави в цілому на досягнення територіальної єдності усіх регіонів України під єдиним правовим і соціальним забезпеченням. *Доцільним стає використання доктрини 3-х "С": соціальне прогнозування, соціальне планування, соціальне управління.*

Дослідження виконано в три етапи. На першому етапі було розглянуто хронологію виникнення загроз територіальної єдності України (1991-2000 рр.), на другому – становлення соціальної безвідповідальності органів влади в умовах глобалізації (2001-2010 рр.), на третьому – відновлення державницького підходу до відродження Українського Донбасу у 2011-2020 рр.

Після приєднання Криму Російською Федерацією, на теренах Українського Донбасу реально виникли передумови для розмежування, які загальнонаціональна влада не визнала і почала розглядати як терористичні сепаратистські утворення, а не як ностальгічно омріяні форми виживання й відновлення соціальної справедливості їхніми мешканцями, що вже під впливом нової загальнонаціональної влади 2014 р. почали на фоні матеріального зубожіння втрачати морально-історичні цінності свого минулого, поточного та майбутнього буття.

Саме ця частина населення Українського Донбасу у 2014 р. стала активним ополченням, зорієнтованим на російські зарплати і російські пенсії як у самовизначившимся населенням півострові Крим.

Якщо настрої населення АР Крим, бути в складі великої держави, вже були реалізовані шляхом проведення місцевого референдуму щодо виходу півострова зі складу України, то «сепаратистський спалах» Українського Донбасу можливо було об'єктивно очолити. Назріло проведення термінових перемовин щодо встановлення в межах бюджетного федералізму України гарантій фінансових нормативів бюджетної забезпеченості соціально-економічного розвитку Луганської і Донецької областей з їх збереженням у територіальній єдності з усіма областями української держави.

Ознакою майбутнього сепаратистського спалаху на Українському Донбасі слід вважати прийняття рішення щодо перевиборів першого президента України Леоніда Кравчука під тиском шахтар-

ських страйків. Вимоги шахтарів були чіткими: надання автономії Донбасу як і АР Крим, або перевибори президента, який знищує вугільну промисловість України.

Не випадковими слід визнати дії й другого президента України Леоніда Кучми, який, за досвідом Маргарет Тетчер у Великій Британії, доклав зусиль для зменшення ролі шахтарських колективів у політичному житті України.

Органам загальнонаціональної влади необхідно було спрацювати на випередження активістів створення народних республік в Українському Донбасі.

Протягом одного покоління відбувся перехід від усталеного способу й укладу життя в адміністративно-командній системі управління народним господарством з плановою дисципліною в отриманні соціальних гарантій та послуг до ринкової економічної розрухи з негативними соціальними наслідками (хабарництво, рейдерство, бандитизм, торгівля людьми з метою сексуальної експлуатації або вилучення органів, безробіття, пияцтво, наркоманія, проституція, бомжування, суїциди).

Сепаратистському спалаху навесні 2014 р. на Українському Донбасі передувала загальнодержавна недбалість у подоланні бідності його населення. Так, у 2003 р. Україна першою на пострадянському просторі приєдналася до виконання 7 із 8 Цілей розвитку тисячоліття, прийнятих у 2000 р. світовою спільнотою на період до 2015 р.

Першою серед них була ціль: «Подолання бідності», а восьмою – «Глобальне партнерство для розвитку», яка, не виключено що навмисно, не була адаптована Урядом України, бо її реалізація передбачала збільшення самостійності регіональних органів влади.

Ціль «Подолання бідності» включала 3 завдання і 5 індикаторів, національний рівень яких був визначений по Україні в цілому, а на рівні регіонів – тільки з адаптацією до пілотних проєктів 2005-2006 рр. «Луганщина – ЦРТ», «Донеччина – ЦРТ» і «Львівщина – ЦРТ», а у 2009-2010 рр. – також «АР Крим – ЦРТ».

Пілотні проєкти були призвані адаптувати 15 завдань і 33 стратегічних індикатори 7 національних цілей ЦРТ: 1) Подолання бідності (3 завдання та 5 індикаторів); 2) Забезпечення якісної освіти впродовж життя (2 завдання та 6 індикаторів); 3) Забезпечення гендерної рівності (2 завдання та 4 індикатори); 4) Зменшення дитячої смертності (1 завдання та 2 індикатори); 5) Поліпшення здоров'я матерів (1 завдання та 2 індикатори); 6) Обмеження поширення ВІЛ-інфекції/СНІДУ та туберкульозу і започаткування тенденцій до скорочення їх масштабів (2 завдання та 6 індикаторів); 7) Сталий розвиток довкілля (4 завдання та 8 індикаторів).

Досягнення ЦРТ до 2015 р. як за пілотними проєктами, так і по Україні в цілому було визнано за найважливіше для консолідації зусиль трьох складо-

вих суспільства: влади, бізнесу та громадськості. Але цього не відбулося.

Незважаючи на суттєві притоки в національну економіку іноземних кредитів і інвестицій після Першого Майдану (2004-2005 рр.), по Луганській і Донецькій областях і АР Крим пілотні проєкти були скасовані, а реалізовані лише у Львівській області, а ініціативно – ще й у Чернівецькій області (М. Пап'єв, Е. Лібанова).

Саме завдячуючи реалізації пілотного проєкту «Львівщина-ЦРТ», в уточненій у 2014-2015 рр. Регіональній стратегії розвитку області на період 2020 р. та у Плані заходів з її реалізації на 2016-2018 роки з'явилася Програма 2 «Якість життя», яка включала 18 стратегічних індикаторів стійкого людського розвитку. Крім того, на виконання Закону України «Про стимулювання розвитку регіонів» від 8 вересня 2005 р. (набрав чинності з 1 січня 2006 р.) Львівська ОДА і Облрада уклали Угоду з Кабінетом Міністрів України щодо виконання Плану заходів відповідно до державних пріоритетів розвитку області.

Чернівецька ОДА та Облрада, адаптувавши 7 національних ЦРТ у 2009-2010 рр. до рівня області, забезпечили стабільність 2 місця в рейтинговій оцінці ІРЛР за Методикою 2012 р. адміністративних областей України у 2010-2011, 2013-2016 рр. та 1 місце у 2009 та у 2017 рр.

На превеликий жаль, в Українському Донбасі такого не відбулося. Завдання пілотних проєктів «Луганщина – ЦРТ» та «Донеччина – ЦРТ» не були передбачені ні в Програмах і Бюджетах соціально-економічного розвитку Луганської й Донецької областей, ні в загальнонаціональному плані та державному бюджеті на 2006-2010 рр.

Уряд не спромігся організувати узагальнення і розповсюдження позитивного досвіду Львівщини не тільки на Луганщину та Донеччину, а й на решту регіонів України.

Подолання бідності населення в Українському Донбасі та АР Крим у 2003-2013 рр. та впровадження фінансових нормативів бюджетування людського розвитку в межах бюджетного федералізму України, як унітарної держави, сприяло б становлення відчутного проширарку середнього класу і ліквідувало б передумови виникнення місцевих референдумів з орієнтацією на російські зарплати та пенсії.

Після Першого Майдану в м. Києві (2004 р.) розгляд хронології державних рішень щодо підвищення самостійності регіонів в соціально-економічному розвитку доречно здійснити після введення в дію 01.01.2006 р. Закону України «Про стимулювання розвитку регіонів» (був прийнятий 08.09.2005 р. № 2850- IV).

Постановою КМУ від 21.07.2016 р. № 1001 «Про затвердження Державної стратегії регіонального розвитку на період до 2015 року» були в

останнє визначені державні пріоритети розвитку адміністративних областей з точки зору загальнонаціональних потреб та інтересів.

Зокрема, для Луганської області це: реструктуризація вугільної та металургійної промисловості; розвиток високотехнологічного машино-будування; розбудова та модернізація транспортної інфраструктури; розвиток житлово-комунального господарства, водозабезпечення; впровадження ресурсо- і енергозберігаючих технологій; покращення екологічної ситуації; захист територій від підтоплення.

Пріоритетними для Донецької області державою були визначені наступні напрями регіонального розвитку: реструктуризація вугільної промисловості; диверсифікація ринків та збільшення експорту готової продукції, металургійної та хімічної галузей; розвиток високотехнологічного та наукоємного машинобудування; реформування житлово-комунального господарства; водозабезпечення; впровадження ресурсо- і енергозберігаючих технологій; покращення екологічної ситуації; захист територій від підтоплення.

Постановою Уряду від 21.07.2006 р. № 1001 за пріоритетними напрямами/заходами розвитку регіонів були також визначені 4 стратегічних завдання з показниками оцінки реалізації Стратегії:

1. Підвищення конкурентоспроможності регіонів та зміцнення їх ресурсного потенціалу.
2. Забезпечення розвитку людських ресурсів.
3. Розвиток міжрегіонального співробітництва.
4. Створення інституціональних умов для регіонального розвитку.

Узгодження діяльності Центральних і Місцевих органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування щодо розвитку регіонів було передбачено відповідною системою 24 показників. Більшість із них містилась в Національній Методиці виміру регіонального людського розвитку (2012 р.). Але в реальній практиці не була використана, тому що залишився незадіяним мотиваційний механізм зацікавленості населення регіонів у вирішенні ключових проблем їх соціально-економічного розвитку.

Головним критерієм регіонального розвитку під зовнішнім впливом був визначений Індекс конкурентоспроможності регіону, а не показники підвищення рівня і якості життя населення, які інтегруються Індексом регіонального людського розвитку. І це незважаючи на те, що у загальній частині Стратегії було наголошено, що саме нерівномірність регіонального розвитку та рівня і якості життя населення створює передумови для соціальної напруги в суспільстві, загрожує територіальній цілісності країни, стримує динаміку соціально-економічних показників, уповільнює ринкові перетворення та знижує їх ефективність.

В Постанові КМУ від 06.08.2014 р. № 385 «Про затвердження Державної стратегії регіонального розвитку на період до 2020 року» (за підписом А. П. Яценюка) в загальній частині вказано, що

необхідність підготовки Стратегії була викликана завершенням строку реалізації попередньої Стратегії на період до 2015 року. Але це не відповідає дійсності, тому що до початку наступного періоду залишалось 17 місяців...

Крім того, Постанова Уряду № 385 помилково визнала Постанову КМУ від 16.11.2011 р. № 1189 «Про затвердження Порядку розроблення моніторингу та оцінки результатів реалізації Державної стратегії регіонального розвитку» такою, що втратила чинність. Тобто, нова загальнонаціональна влада після Другого Майдану не спромоглася дотриматися принципу історичної спадкоємності нових державних рішень тим, що були прийняті і реалізувалися попередниками – нова влада виявилася неспроможною розібратися з канцелярськими паперами...

«Новий Уряд 2014 року» відмовився від визначення державних пріоритетів розвитку регіонів, задовольнившись розглядом їх ролі в досягненні наступних трьох загальнонаціональних цілей:

1. Підвищення рівня конкурентоспроможності регіонів.
2. Територіальна соціально-економічна інтеграція і просторовий розвиток.
3. Ефективне державне управління у сфері регіонального розвитку.

Досягнення першої цілі орієнтувало регіони на відцентрованість від загальнонаціональної економіки на продовження центробіжних сил розвитку. Друга ціль передбачала виконання завдань і здійснення заходів по відновленню безпеки життєдіяльності та економічної реабілітації Луганської, Донецької областей. Було намічено вирішення актуальних проблемних питань АР Крим і м. Севастополь, що були визнані тимчасово окупованими територіями. Окремі райони Українського Донбасу виявилися з невизначним статусом: РФ не визнана країною агресором, а ці райони – окупованими. Громадсько-військовий конфлікт населення Луганської і Донецької областей з органами загальнонаціональної влади України став розглядатися як українсько-російська війна для зручності ділків Міжнародного геополітичного бізнесу.

На той момент лібероїдно-демократичний олігархат і крупний бізнес США та країн групи G7, Росії і України ще не визначили остаточні межі і масштаби інтересів власного бізнесу та рух матеріально-грошових потоків на території Українського Донбасу, який перетворювали в полігон безмитної офшорної контрабандної «сірої зони» – міжпозиційного простору уздовж 409 кілометрів лінії зіткнення між позиціями супротивників до 1-1,5 км.

Зниження державного впливу на соціально-економічний розвиток окремих районів Луганської і Донецької областей проглядається й у відсутності своєчасного доведення Плану заходів на 2015-2017 рр. з реалізації Державної стратегії регіонального розвитку на період до 2020 року: 07.10.2015 р.

Постановою Уряду № 821 (тобто, через 13 місяців з визначенням індикаторів лише на 1 рік); 20.12.2017 р. Постановою Уряду № 1089, як Додаток до Стратегії з переліком щорічних індикаторів прогнозованої спрямованості за кожною з 4-х цілей на 2018-2020 рр. та базовими даними 2014-2017 рр. (тобто, через 29 місяців).

В аналітичній частині Державної стратегії регіонального розвитку на період до 2020 року Луганська і Донецька області за рівнем народжуваності були віднесені до тих (Сумська, Чернігівська, Полтавська і Харківська), яким притаманна надзвичайно низька народжуваність, що навіть наполовину не забезпечує відновлення чисельності населення. Але жодної операційної цілі щодо подолання цієї негативної тенденції не було запропоновано.

Незважаючи на те, що Державна стратегія була затверджена в серпні 2014 р. і статистичне забезпечення виміру регіонального людського розвитку за підсумками 2013 р. вже було відоме, у Стратегії числове визначення рангів областей за ІРІР було представлено за 2011 р., а їх графічне визначення – за 2012 р. (на основі Методики виміру 2012 року).

Безумовно, що Луганська і Донецька області не оцінювались за ІРІР на єдиній шкалі виміру регіонів України, тому що їх населення було в громадсько-військовому конфлікті з Центром (Києвом), а близько 2 млн мешканців стали внутрішньо-переміщеними особами. Наявні управлінські промахи та недоробки як діючих нині, так і колишніх органів центральної, регіональної і місцевої влади.

Цікаво, за якими критеріями здійснювалась переміщення вищих навчальних закладів Луганська і Донецька на територію інших регіонів? Можливо, що виходячи з майбутніх завдань формування інноваційно-активних підприємств на основі використання інтелектуального потенціалу молоді індустріального регіону та підвищення народжуваності за межами Українського Донбасу, який розглядався як довгостроковий полігон Міжнародного геополітичного бізнесу.

Луганській і Донецькій облдержадміністраціям та органам місцевого самоврядування (за згодою), Мінрегіону та Міністерству з питань тимчасово окупованих територій (МТОТ) передбачалось у 2019 р. здійснити актуалізацію Регіональних стратегій розвитку та Планів заходів з їх реалізації з урахуванням Державної цільової програми відновлення та розбудови миру в східних регіонах України, затвердженою Постановою Уряду від 13.12.2017 р. № 1071.

Метою Державної цільової програми на 2017-2020 роки було визначено відновлення та розбудова миру в східних регіонах України, що передбачало стимулювання соціально-економічного розвитку територіальних громад для підвищення рівня життя населення та соціальної стійкості, стимулювання економічної активності. Серед трьох стратегічних компонентів цільової програми тільки другий передбачав зростання доходів населення та забезпе-

чення розширеного відтворення людського потенціалу.

На жаль, подолання бідності населення та зниження його смертності як першочергові серед Цілей Розвитку Тисячоліття на період до 2015 року та Цілей Сталого Розвитку на 2021-2030 рр. не передбачались як стратегічні завдання ні в Державних стратегіях регіонального розвитку на періоди до 2015, 2020 та 2030 рр. ні в Державній цільовій програмі відновлення та розбудови миру в східних регіонах України на 2017-2020 рр.

Після Другого Майдану в м. Києві (2014 р.) Колективний Захід на чолі з США продовжував інтенсивно втілювати в життєдіяльність населення України безсмертні гасла минулих століть «Свобода і демократія!» та «Рівність і братерство!», забезпечуючи тим самим збереження глобального англосаксонського панування.

На Україні було прискорено механізм відцентрованості інтересів і цілей розвитку регіонів від загальнонаціональних завдань державотворення.

Після Революції Гідності п'ятому позачергово обраному Президенту України Петру Порошенко зарубіжні консультанти і експерти допомогли «зліпити по-швиденькому» Стратегію Сталого Розвитку «Україна-2020», яка була схвалена його Указом 12.01.2015 р. № 5/2015. Все відбулось за логікою Міжнародного геополітичного бізнесу: «просування демократії» завдяки «кольоровій революції», формування чужих урядів «під себе» та «спонування до реформ» за допомогою примусово нав'язаних кредитів МВФ.

Останній Держсекретар США Ентоні Блінкен заявив, що вони розчарувалася в кольорових революціях. Довгий час Вашингтон скидав режими в інших країнах, щоб «просувати демократію», що занадто дорого обходиться держбюджету і не гарантує успіх («Печеньки Держдепу» від Вікторії Джейн Нуланд на Другому Майдані у Києві у 2014 р. обійшлися до 5 млрд дол. США).

Ентоні Блінкен наголосив: **«Ми не будемо просувати демократію через дорогі військові операції або повалення авторитарних режимів силою. Ми пробували такі тактики в минулому і це не працювало. Однак США до кінця не відмовилися від самої ідеї формування чужих урядів «під себе». Адміністрація Президента США Джо Байдена буде це робити інакше – не через революції, а через «спонування до реформ» за допомогою примусово нав'язаних кредитів»** [12].

Євросоюз і МВФ вже зобов'язали Київ реформувати державні органи, підвищити тарифи для населення, зняти заборону на продаж землі і створити цілий ряд антикорупційних органів, через які Захід здійснює зовнішній контроль і управління Україною. Держава і населення загрузли в непомірних кредитах від МВФ.

У Сполучених Штатів є понад 400 секретних бактеріологічних лабораторій по всьому світу, в

тому числі не менше 15 на Україні. Три лабораторії розміщені у Львові і під Києвом, інші розташовані в Одесі, Вінниці, Ужгороді, Херсоні, Тернополі, а також територіях, підконтрольних Києву, в безпосередній близькості від Криму і Луганська. Деякі з них отримали на свої досліди від 1 до 2 млн дол.

Діяльність секретних бактеріологічних лабораторій розпочалася в серпні 2005 р., коли Президентом України був В. Ющенко, припинилася за часів президентства В. Януковича та відновилася вже при П. Порошенку. Ідею необхідності активізації діяльності таких лабораторій на території України активно лобіювала міністр охорони здоров'я України з 2016 по 2019 р. Уляна Супрун. Роботу лабораторій у чинному режимі повної ізоляції від громадськості контролює Пентагон.

За час роботи американських бактеріологічних лабораторій в Україні час від часу відбувалися спалахи невідомих і різноманітних хвороб, які приводили до смертельних наслідків. Депутати Верховної Ради України стверджують, що з лабораторій при цьому періодично з тих чи інших причин відбувалися витоки штамів вірусів [13].

На думку одеського журналіста Юрія Ткачова, роботу секретних лабораторій можна назвати дослідженнями подвійного призначення: з одного боку, вони дійсно важливі з точки зору оцінки загроз поширення того чи іншого захворювання і розробки рекомендацій по боротьбі з ним. З іншого – результати дослідження можуть бути використані і при розробці бактеріологічної зброї для застосування в тому чи іншому регіоні [13].

Механізм однополярного панування США забезпечують транснаціональні корпорації, фінансові ресурси яких на кілька порядків перевищують національні бюджети багатьох країн. Цей механізм реалізується логістикою Міжнародного геополітичного бізнесу, який сприяє вибору та призначенню «зручних» президентів, прем'єрів, послів, членів суддівських апаратів, керівників міністерств, відомств, регіонів, правоохоронних органів, розвідки і оборони, служб «боротьби» з корупцією.

Використання англосаксонської моделі ринкової економіки відкритого типу обумовлює виникнення міжнародного тероризму, основними цілями якого є *«дезорганізація державного управління, завдання економічної та політичної шкоди, порушення підвалин суспільного апарату, які мають, на думку терористів мотивувати владу до зміни політики»* [2].

Стратегія «Україна-2020» визначила мету, вектори руху, дорожню карту, першочергові пріоритети та індикатори належних оборонних, соціально-економічних, організаційних, політико-правових умов становлення та розвитку України. Склалось враження, що з 1991 по 2013 р. становлення нашої держави як суверенної, незалежної, соціальної й унітарної не відбувалось. А чому не використана і не згадана Стратегія економічного і соціального роз-

витку України (2004-2015 рр.) Шляхом Європейської інтеграції?

Метою Стратегії «Україна-2020» було впровадження в Україні європейських стандартів життя і вихід України на провідні позиції у світі. Були визначені 4 вектори руху (розвитку, безпеки, відповідальності, гордості), у рамках яких реалізуються 62 реформи та програми розвитку держави, серед яких були виділені 10 першочергових.

Наукові керівники Всеукраїнського проекту «Наше спільне майбутнє» В. Я. Шевчук, В. К. Черняк, Т. Т. Ковальчук, М. П. Педан, О. І. Панков зазначали, що у «Стратегії-2020» недостатньо акцентовано увагу на реформах, які активізували основні внутрішні фактори національної політики розвитку – людський, природний і фінансовий капітал [14, с. 52]:

– по-перше, не згадано найнагальнішу реформу – реформу системи оплати праці і заходи щодо подолання бідності працюючих людей і працюючих родин. Без цього не може бути активізовано людський капітал, який є не тільки свідомою (інноваційною) рушійною силою розвитку, а й самого існування держави;

– по-друге, залишилась поза увагою ще одна ключова реформа – реформа системи природокористування, забезпечення раціонального використання природних ресурсів (землі, надр, води, лісу, біоресурсів, тощо). Без цього не можлива активізація природного капіталу держави не тільки для цілей розвитку, а й для подолання бідності населення, згідно якому, згідно з Конституцією України, мають належати ці природні багатства;

– по-третє, без належної уваги залишилися реформи, які мали б активізувати інноваційно-інвестиційну політику держави. Увага приділяється тільки питанням залучення іноземних інвестицій і кредитів, а не стимулюються процеси внутрішнього нагромадження, амортизації основного капіталу та інвестування. Довготривалий, сталий розвиток економіки можуть забезпечувати тільки масштабні капітальні інвестиції внутрішніх інвесторів, головними з яких є власне населення країни.

Оцінка ходу виконання реформ і програм передбачалась з використанням 25 ключових показників, серед яких слід виділити 10-й: чисельність професійних військових на 1 тис. населення за розрахунками Стокгольмського міжнародного інституту дослідження миру повинна була збільшитися от 2,8 до 5,6 осіб, тобто у 2 рази.

Згідно Постанови КМУ від 31.05.2017 р. № 385 (за підписом В. Б. Гройсмана) фонд оплати праці найманих працівників і грошового забезпечення військовослужбовців з 796,3 млрд грн у 2017 р. передбачалось збільшити до 1185,9 млрд грн у 2020 р., тобто в 1,5 раза.

Але ці планові заходи повинні були б сприйматися вже не як підготовка України до війни з надуманим агресором – Російською Федерацією, а як

зміцнення власної оборони від можливого введення російських військ на територію Українського Донбасу.

На основі парадигми лукавства з використанням русофобії, органи загальнонаціональної влади ввели в оману світову та європейську спільноти, здійснюючи АТО на Українському Донбасі як форму державного терору і складову міжнародного тероризму.

Соціально-економічну інтеграцію населення окремих районів Луганської і Донецької областей доцільно було б визначати і здійснювати шляхом підвищення рівня і якості життя населення підконтрольних територій та зняття економічної та гуманітарної блокади з непідконтрольних частин Українського Донбасу.

Мудрим пророцтвом виступає вислів Карла Густава Маннергейма: *"Прежде чем тратить огромные деньги на оборону, нужно создать для людей тот уровень жизни, который они захотят защищать"*.

Наступним мудрим пророцтвом виступають слова Професора Преображенського: «Этот Швондер (державний терор) и есть самый главный дурак. Он сей час всячески старается натравить его (Шарикова – національно-свідомого патріота) на меня, не понимая однако, что, если кто-нибудь в свою очередь натравит Шарикова на самого Швондера, то от него останутся только рожки да ножки» (Михаил Булгаков, «Собачье сердце», 1925).

Формування Стратегії розвитку Донецької області на період до 2027 року було забезпечено відповідно до Розпорядження Голови облдержадміністрації, керівника обласної військово-цивільної адміністрації від 24.01.2019 р. № 65/5-19 «Про розробку Стратегії розвитку Донецької області та Плану заходів з її реалізації».

Але чому організація розробки Регіональної стратегії Донеччини здійснювалась тільки для території області, яка підконтрольна центральній владі? Чому концепція соціально-економічної інтеграції окремих районів Українського Донбасу не передбачала використання публічності українського суспільства? Чому для цієї роботи не були залучені члени Донецького земляцтва, народні депутати Верховної Ради минулих скликань, громадські об'єднання, наприклад Академії економічних, інженерних і екологічних наук? А хто в умовах конфлікту узагальнить досвід планово-аналітичної і прогностичної роботи самопроголошених Луганської і Донецької народних республік, як не громадські об'єднання?

Прикладом плідної співпраці органів влади з суспільством є План заходів на 2013-2016 рр. щодо реалізації Стратегії реформування системи надання соціальних послуг (затверджені Розпорядженням КМУ від 13.03.2013 р. № 208-р за підписом М. Я. Азарова). Усі 19 заходів Плану до складу виконавців включали відповідні громадські об'єднання за їх згодою.

Стратегія розвитку Донецької області на період до 2027 року розроблялась на виконання Закону України «Про засади державної регіональної політики» від 02.05.2015 р. № 156-VIII та Постанови Уряду від 11.11.2015 р. № 932 «Про затвердження Порядку розроблення регіональних стратегій розвитку і планів заходів з їх реалізації, а також проведення моніторингу та оцінки результативності реалізації зазначених регіональних стратегій і планів заходів (із змінами)».

Державна стратегія регіонального розвитку на 2021-2027 рр. також була розроблена відповідно до Закону України «Про засади державної регіональної політики» від 02.05.2015 р. № 156-VIII, але вже на підставі Постанови Уряду від 11.11.2015 р. № 931 «Про затвердження Порядку розроблення державної стратегії регіонального розвитку України і плану заходів з її реалізації, а також проведення моніторингу та оцінки результативності реалізації зазначених Стратегій і планів заходів».

Державна стратегія «2021-2027» була затверджена постановою чергового нового Уряду 05.08.2020 р. № 695 після виборів чергового шостого Президента України В. О. Зеленського.

В зв'язку з відсутністю Планового кодексу України виникли наявні порушення за змістом і строками її підготовки. По-перше, Уряд мав би затвердити «Стратегію-2027» за 6 місяців до закінчення строку реалізації «Стратегії-2020». По-друге, черговому шостому Президенту України українське чиновництво зробило ведмежу послугу, коли він своїм Указом від 20.09.2019 р. № 713/2019 «Про невідкладні заходи щодо забезпечення зростання, стимулювання розвитку регіонів та запобігання корупції» постановив КМУ в строк до 01.01.2020 р. «забезпечення розроблення та затвердження державної стратегії регіонального розвитку на 2021-2027 рр.» (п. 3г). Тобто, на 6 місяців раніше строків, які були передбачені Постановою Уряду від 11.11.2015 р. № 931 та ще й за квартал до завершення 2019 р.

Зазначимо, що Мінрегіон України, завчасно розпочавши роботу над проектом Державної стратегії на період до 2027 р. (з 13.03.2019 р. при регламенті – з 01.07.2019 р.) і розмістивши його на своєму сайті і сайті Уряду в лютому 2020 р., не спромігся його вчасно затвердити у червні 2020 р.

Головною причиною стали часті зміни керівництва і складу Урядів, для яких більш важливими виявилися завдання міжнародного геополітичного бізнесу щодо нормативно-правової діяльності про обіг земель сільськогосподарського призначення та прискореного впровадження ринку землі в Україні.

Головною передумовою відволікання уваги українців від впровадження ринку землі стало використання інстинкту панічного страху перед падінням у боргову яму через тарифний геноцид та загрози зовнішньої агресії з боку РФ.

Закон України «Про особливості державної політики із забезпечення державного суверенітету

України на тимчасово окупованих територіях у Донецькій та Луганській областях» від 18.01.2018 р. № 2268-VIII визнав збройну агресію Російської Федерації у Донецькій та Луганській областях.

Тимчасово окупованими територіями у Донецькій та Луганській областях на день ухвалення цього Закону були визначені ті частини території України, в межах яких збройні формування Російської Федерації та окупаційна адміністрація Російської Федерації встановили та здійснюють загальний контроль [15].

Агенти англосаксонського впливу домоглися внесення поправок до Конституції України, які закріпили курс на повноправне членство в Європейському Союзі та НАТО. Проект змін до Конституції подав у вересні 2018 р. президент П. О. Порошенко.

У лютому 2019 р. документ підтримали депутати з фракцій БПП, «Народний фронт», «Самопоміч», «Батьківщина» і «Радикальна партія», а також більшість позафракційних і група «Воля народу». Проти висловилися фракція «Опозиційний блок». Серед виборців «Опозиційної платформи» 16% прихильників НАТО, а противників – майже 66% [16].

У регіональному розрізі найбільша підтримка вступу в ЄС і НАТО в західних і центральних регіонах, а найменша – на сході і півдні країни.

В остаточній редакції «Стратегії-2027» виділено підрозділ «Збройна агресія Російської Федерації проти України та тимчасова окупація частин її території», в якому вказано, що у 2017 р. збройними формуваннями країни-агресора на тимчасово окупованих територіях були захоплені українські підприємства, що на той час продовжували функціонувати в правовому полі українського законодавства.

Тільки через 3 роки (у 2017 р.) відбувся вихід українських підприємств з правового поля України, хоча Указ про впровадження АТО був прийнятий 14.04.2014 р., Луганська і Донецька народні республіки були створені 12 та 24 травня 2014 р. Закон України № 1680-VII «Про особливий порядок місцевого самоврядування в окремих районах Донецької та Луганської областей» (відомий як Закон України «Про особливий статус Донбасу») ухвалений 16.09.2014 р.

Органи загальнонаціональної влади України не здійснили своєчасних перемовин з керівництвом Народних республік Українського Донбасу стосовно їх соціально-економічної інтеграції на умовах бюджетного федералізму унітарної держави у територіальній єдності з усіма регіонами України. Ігнорування перемовин відповідало інтересам Міжнародного геополітичного бізнесу.

В остаточній редакції «Стратегії-2027» та у її проекті благополуччя населення України оцінено як рівень життя на основі виміру Валового національного доходу (ВНД) на душу населення, який протягом 1990-2018 рр. скоротився на 25,6% після переходу від планової економіки до ринкової.

Наведена також динаміка Індексу людського розвитку (ІЛР) за даними ПРООН: він збільшився з 0,705 у 1990 р. до 0,750 у 2018 р., тобто на 6,3%. Підкреслено, що це позиціонує Україну у високій категорії людського розвитку. Але це ж не відповідає дійсності та міжнародній метрології ПРООН (окозамилування населення).

А чому в «Стратегії-2027» не використано Індекс багатомірної бідності, тим паче що першою серед Цілей Розвитку Тисячоліття до 2015 року та Цілей Сталого Розвитку до 2030 року визначено «Подолання бідності»? Широкому загалу відомо, що бідні люди характеризують свій соціальний стан як сукупність поганого здоров'я, харчування, відсутності незалежної санітарії та чистої води, соціальної ізоляції, низької освіти, поганих житлових умов, насильства, сорому, загрози позбавлення волі та багато іншого.

Оксфордська ініціатива боротьби з бідністю та людським розвитком (ОРНІ) за результатами оцінки Індексу багатомірної бідності (ІББ) у 2007-2012 рр. розмістила Україну (0,0042) між арабською державою Палестина (0,0041) та африканським Тунісом (0,0044). За Тунісом розмістились Мексика (0,0048), Албанія (0,0051) і Ліберія (0,0055).

Значно пощастило Казахстану, Вірменії і Туркменістану – колишнім братським республікам планового СРСР, які за ІББ займають перші три місця (0,001). За даними Світового банку, на сьогодні Україна – найбідніша країна Європи.

Розрахунки ПРООН по ІЛР України вперше були виконані у 1993 р. і наша держава була включена до складу країн з високим рівнем людського розвитку (таких країн було 55) і посідала 45 місце із 174 країн і територій. У рік Другого Майдану (2014 р.) до групи країн з високим рівнем людського розвитку входило 54 країни поряд з 47 країнами з надзвичайно високим рівнем людського розвитку.

У 2013 р. Україна за ІЛР, погіршивши свій результат на 5 позицій порівняно з 2012 р., займала 83 місце зі 187 країн і територій (ІЛР = 0,734), Білорусь – 53 місце (ІЛР = 0,786), Російська Федерація – 57 місце (ІЛР = 0,788).

ІЛР України у 2013 р. був нижче середнього для країн з високим рівнем людського розвитку (0,735) і середнього – для країн Європи та Центральної Азії (0,738).

Отже, Уряди України усіх років незалежності і суверенності мали б розраховувати рівень ІЛР та оптимізацію його складових, виходячи з намірів повернення та збереження, а можливо й поліпшення досягнутого у 1993 р. 45 місця серед 50 перших країн світу. Але при переході від планової економіки на англосаксонську модель ринкової економіки відкритого типу у 1994-2020 рр. виявилась неспроможність, безпорадність та брехня Урядів.

Входження нашої держави до 50 кращих країн світу за ІЛР було передбачено Середньостроковим планом пріоритетних дій Уряду до 2020 року,

який був затверджений його Розпорядженням від 03.04.2017 р. № 275-р (за підписом В. Б. Гройсмана). Тобто, за чотири роки (2017-2020 рр.) необхідно було подолати відстань на світовій шкалі виміру ІЛР у 38 місць (88-50=38) з одночасним зменшенням рівня смертності на 10%, а рівня бідності – на 15%.

Але ж це яскрава картина маслом професійно замаскованого маразму українського чиновництва та провокаційного тероризму зовнішнього впливу з метою тотального знищення національної економіки колишньої республіки – лідера СРСР. Беззаперечно виконуючи англосаксонські Методичні вказівки, слуги народу поспішають накрати не менше сценаристів-колонізаторів. ЗМІ допомагають з усієї сили перетворити український народ на стадо голонних свиней, яке заковтне любу міфічну байку про молочні ріки і кисільні береги.

Обіцянка розробки показника добробуту громадян України з визначенням його цільового значення та проведення моніторингу змін (разом з Світовим банком) в Стратегії сталого розвитку «Україна-2020» не виконана. **Висновок тільки один:** серед 25 індикаторів цієї Стратегії відсутні прогностичні оцінки Індексу багатомірної бідності населення, а всі обіцянки європейських стандартів життя було черговим словоблудством і відволіканням населення від щоденного пограбування.

Автор статті професор В. Ф. Столяров з власної електронної пошти направив 30.06.2020 р. новому міністру, першому заступнику і двом новим заступникам міністрів Мінрегіону України (Чернишову Олексію Михайловичу, Лозинському Василю Мироновичу, Негоді В'ячеславу Андроновичу, Ходянівській Наталі Володимирівні, Коваленку Анні Миколаївні, Корхову Ігорю Григоровичу) аналітичні матеріали до проекту Державної програми регіонального розвитку на період до 2027 року, які опубліковані в Економічному віснику Донбасу [17-19]. Відповідь на цей лист не надійшла.

Висновок: слуги народу не здібні аналізувати вітчизняну наукову літературу при підготовці проектів державних рішень. Рекомендації до проекту Державної стратегії регіонального розвитку на період до 2027 року, представлені в журналі Вісник економічної науки України [20], були проігноровані.

Визначення стратегічних цілей розвитку Українського Донбасу. Людиноцентристський підхід до соціально-економічного розвитку окремих районів Українського Донбасу рекомендується здійснювати шляхом розробки Регіональних програм людського розвитку Луганської і Донецької областей. Структура програм визначається шістьма блоками аспектами людського розвитку згідно з Другою Методикою вимірювання регіонального людського розвитку в Україні (затверджена спільним рішенням Президії НАН України і колегії Державної служби статистики України 13.06.2012 р. № 123), яка вклю-

чає 33 показники, в тому числі 22 – стимулятори розвитку, 11 – дестимулятори розвитку [21]:

1. Відтворення населення (5 показників, у тому числі 1 дестимулятор).
2. Соціальне становище (5 показників – дестимуляторів розвитку).
3. Комфортне життя (6 показників – стимуляторів розвитку).
4. Добробут (5 показників, у тому числі 1 дестимулятор розвитку).
5. Гідна праця (6 показників, у тому числі 3 дестимулятори).
6. Освіта (5 показників – стимуляторів розвитку).

Перша національна методика розрахунків Індексу регіонального людського розвитку (затверджена спільною постановою Колегії Держкомстату України і Президії НАН України у 2001 р. № 182/76 від 05.04.2001 р. і від 14.03.2001 р.) передбачала визначення узагальнюючих індикаторів 92 показників 9 аспектів регіонального людського розвитку.

Щорічний статистичний бюлетень «Регіональний людський розвиток» 2012 р. констатував, що в період з 1999 по 2011 р. серед 24 адміністративних областей, АР Крим і міст Київ і Севастополь (27 адміністративних одиниць України) Луганська і Донецька області займали 26 і 27 місця, інколи чергуючись.

Незважаючи на досить високий рівень матеріального добробуту (2 місце серед усіх регіонів) та високі показники на ринку праці (5 місце), у 2011 р. Донецька область продовжувала займати останнє місце в Україні у рейтингу за ІЛР. Найбільш болючими для Донецької області залишалися проблеми поліпшення демографічної ситуації (26 і 23 місця), умов проживання населення (26 і 24 місця) та стан навколишнього природного середовища (27 місця).

У 2010-2011 рр. Луганська область входила до трійки аутсайдерів за аспектами демографічного розвитку (22 і 25 місця), умов проживання населення (24 і 26 місця), рівня освіти (26 і 25 місця). Незадовільними для області були індекси природного середовища (22 і 21 місця) та соціальної сфери (21 і 20 місця).

Прогнозування 33 показників регіонального людського розвитку в Луганській і Донецькій областях на 2014-2020 рр. (з початку громадсько-збройного конфлікту) на підставі використання фактичних даних 2004-2013 рр. дозволило визначити стратегічні пріоритети соціально-економічного розвитку областей Українського Донбасу, які обумовлюються динамікою наступних показників [22; 23]:

- коефіцієнт злочинності (кількість зареєстрованих злочинів на 100 тис. населення);
- кількість хворих з вперше встановленим діагнозом алкоголізму і алкогольних психозів, розладу психіки та поведінки внаслідок вживання наркоти-

ків та інших психоактивних речовин (на 100 тис. населення);

– кількість дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування (на 100 тис. дітей 0-17 років);

– коефіцієнт підліткової народжуваності (15-17 років);

– рівень бідності за відносним критерієм, % (питома вага населення, еквівалентні сукупні витрати якого не перевищують 75% медіанного рівня);

– питома вага домогосподарств, які робили заощадження, або купували нерухомість (ОУЖД), %;

– рівень зайнятості населення (частка зайнятих серед населення 18-65 років), %;

– частка осіб із вищою освітою серед населення 25 років і старше, %.

Додатково, окремо для Луганської області, це забезпеченість житлом у містах (загальна площа у розрахунку на 1 особу), м², а для Донецької області – рівень безробіття (частка безробітних серед населення 18-65 років), %.

Прогнозування показників і зведеного Індексу регіонального людського розвитку (ІРЛР) у середньостроковому періоді (на першому і другому етапах економічної реінтеграції) дозволяє обґрунтувати відповідні заходи, виходячи з бажаного рівня і прогнозних оцінок структурних складових ІРЛР (в залежності від завдань і динаміки факторів людського і соціально-економічного розвитку Луганської і Донецької областей).

Перехід до укладання Угод між Кабінетом Міністрів України, міністерствами й іншими органами виконавчої влади з відповідними органами місцевого самоврядування щодо забезпечення економічного, соціального й культурного розвитку окремих районів Луганської і Донецької областей передбачено ст. 6 Закону України від 16.09.2014 р. № 1680-VII. Ініціатива стосовно укладання Угоди за вказаним законом має належати відповідним органам місцевого самоврядування.

Практика укладання Угод щодо регіонального розвитку мала місце після прийняття Закону України від 08.09.2005 р. № 2850 «Про стимулювання регіонального розвитку». Перша така Угода була укладена між Кабінетом Міністрів України і Донецькою обласною радою на 2007-2011 рр.

У подальшому аналогічні Угоди були укладені між урядом і Львівською (на 2009-2013 рр.), Волинською (2010-2014 рр.), Вінницькою (2010-2015 рр.), Івано-Франківською (2011-2015 рр.) і Херсонською (2010-2014 рр.) областями.

Решта проєктів Угод з усіма іншими адміністративними областями України була підготовлена у 2011 р., проте за відсутності можливостей фінансування державних зобов'язань урядом було прийняте рішення про відтермінування їх схвалення (у зв'язку з фінансуванням Євро-2012).

Переосмислюючи прорахунки у становленні ліберальної економіки відкритого, вільного ринку та динаміку рейтингових оцінок ІРЛР з 1999 р. в Українському Донбасі, а також враховуючи результати виконання Угоди щодо регіонального розвитку Донецької області між Кабінетом Міністрів України та Донецькою обласною радою від 15 вересня 2007 р. на 2008-2011 рр. і виконання Додаткової Угоди від 20 жовтня 2010 р. на 2011 р. були визначені межі бюджетного федералізму унітарної України стосовно регіонального людського розвитку в Луганській та Донецькій областях.

Головною причиною невиконання вказаної Угоди щодо спільних заходів Уряду і Облради стало її недофінансування на 50,6%, у тому числі за рахунок коштів державного бюджету – на 52,5%, місцевих бюджетів – на 34,7, інших джерел – на 44,2%. Але найбільший рівень фінансування спільних заходів Угоди був забезпечений саме за рахунок коштів місцевих бюджетів – 65,3% [24, с. 248].

Стан фінансування (факт/план) спільних заходів Угод щодо регіонального розвитку Івано-Франківської і Львівської областей у 2011 р. за рахунок коштів державного бюджету України склав відповідно 105,6 та 106,3% проти 43,5% по Донецькій області [24, с. 252].

Крім того, доцільно звернути увагу на те, що виконання надходжень з інших джерел (крім державного і місцевих бюджетів), які розкривають внутрішні регіональні резерви, склали у 2011 р. по Львівській області 1178,9% (проти 119,2% у 2010 р.), по Донецькій області – 537,4% (проти 322,8% у 2010 р.) і по Івано-Франківській області – тільки всього 3,5%.

Тобто наявна необхідність збільшення фінансової автономії областей у саморозвитку за рахунок внутрішніх регіональних резервів.

Серед 25 стратегічних індикаторів реалізації Стратегії сталого розвитку «Україна – 2020» 17-й індикатор був визначений таким чином: «*питома вага місцевих бюджетів становитиме не менше 65-ти відсотків у зведеному бюджеті держави*» [26, с. 7].

Існують нормативно-правові передумови регламентувати фінансування регіонального людського розвитку за рахунок місцевих бюджетів у співвідношенні з коштами державного бюджету, використовуючи гармонійну пропорцію «Золотого Перетину»: 62% / 38%. При цьому, якщо 62% коштів Зведеного бюджету держави на людський розвиток забезпечується за рахунок коштів місцевих бюджетів, то це є верхньою межею бюджетного федералізму, а 38% – нижньою межею бюджетного централізму [20; 22; 23].

Громадянсько-військовий конфлікт на Українському Донбасі можна було б упередити у 2013-2014 рр., а на сьогодні й припинити шляхом збільшення фінансової автономії Луганської і Донецької областей у межах України на підставі впровадження фінансових нормативів бюджетування

складових людського розвитку. Саме це складає передумови здійснення покаяння обох сторін конфлікту – органів загальнонаціональної та регіональних гілок влади різних масштабів ринкового господарювання.

Луганська і Донецька області – це органічні частини єдиного цілого – держави Україна, як суверенної, незалежної і унітарної.

Згідно з принципом демократичного централізму, бюджетний федералізм в унітарній державі полягає в нормативно-правовій регламентації таких масштабів фінансової самодостатності органів регіональної влади та місцевого самоврядування, які визначають їх видаткові повноваження в соціально-економічному, в тому числі і людському, розвитку.

Завдяки бюджетно-фіскальній децентралізації за доходами видаткові повноваження органів влади на місцевих рівнях мають відповідати обсягу фіскальних надходжень.

Система 24 показників узгодження діяльності центральних і місцевих органів виконавчої влади й органів місцевого самоврядування щодо економічного, соціального і культурного розвитку окремих районів Луганської і Донецької областей, які доречно використовувати для укладання ними угод з урядом, визначена стратегічним завданням «Створення інституційних умов для регіонального розвитку» постанови Кабінету Міністрів України від 21.07.2006 р. № 1001 «Про затвердження Державної стратегії регіонального розвитку на період до 2015 року» (див. таблицю).

Виходячи з вимог Угоди з ЄС, державна установа «Інститут природокористування та сталого розвитку» НАН України обґрунтував новий концепт формування і реалізації дії системи сучасних територіальних природно-господарських округів (ТПГО).

Таблиця

Система показників узгодження діяльності центральних і місцевих органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування щодо соціально-економічного розвитку регіонів

№ з/п	Показники	№ з/п	Показники
1	Загальний індекс депресивності регіонів	13	Загальний рівень захворюваності населення (туберкульоз, ВІЛ/СНІД, розлади психіки та поведінки, злоякісні новоутворення)
2	Обсяг доходів місцевих бюджетів у розрахунку на одну особу	14	Кількість інвалідів у розрахунку на 1 тис. осіб
3	Середньомісячна номінальна заробітна плата найманих працівників	15	Забезпеченість громадян житлом
4	Рівень бідності	16	Рівень забезпечення житлового фонду водовідведенням, каналізацією, центральним опаленням, газом, гарячим водопостачанням
5	Кількість дітей, які отримують державну допомогу, її середній розмір	17	Розподіл населення за освітою (за даними перепису населення 2001 року)
6	Кількість малозабезпечених громадян, які отримують державну допомогу, її середній розмір	18	Частка населення віком 19 років і старше, що не має вищої освіти
7	Кількість непрацездатних громадян з мінімальними доходами, яким призначена цільова грошова допомога, її середній розмір	19	Кількість малих підприємств у розрахунку на 10 тис. осіб
8	Кількість сімей, яким призначені субсидії для відшкодування оплати житлово-комунальних послуг, їх питома вага у загальній кількості сімей	20	Кількість фізичних осіб, зайнятих підприємницькою діяльністю, у розрахунку на 10 тис. осіб
9	Рівень зайнятості та безробіття серед осіб віком 15-70 років, визначений за методологією МОП	21	Обсяг роздрібного товарообороту на одну особу
10	Чисельність економічно неактивного населення у працездатному віці, у тому числі осіб віком до 35 років	22	Державні капітальні інвестиції у розвиток депресивних територій
11	Кількість зареєстрованих безробітних, які отримують допомогу з безробіття	23	Обсяг державної фінансової підтримки для розвитку підприємництва на депресивних територіях
12	Коефіцієнт смертності дітей віком до 1 року	24	Обсяг міжнародної технічної допомоги, що спрямовується на подолання депресивності територій

Розбудова нових територіально-адміністративних одиниць України призвана була забезпечити:

– *переформатування територіального простору України за 10-ма (наразі за 8-ма, без Українського Донбасу і АР Крим) ТПГО;*

– *формування достатніх організаційно-економічних, технологічних, природно-ресурсних, вироб-*

ничо-господарських та інформаційних умов для збереження еволюційної стійкості і збалансованості функціонування;

– *підвищення рівня і якості життя населення України.*

Одночасно з цим, задля розроблення комплексу підстратегій соціально-економічного розвитку на

перспективу до 2030 року, перелік ТПГО було розмежовано за двома типами – бінарної спрямованості та масштабної інваріантної спрямованості.

Таке розмежування передбачало врахування цілого комплексу системоутворювальних факторів і детермінант: рівень і якість життя населення; раціональність освоєння природно-ресурсного потенціалу; рівень результативності регіонального управління; спрямованість і активність виробничо-господарської та зовнішньо-економічної діяльності; сприйнятливність до інноваційних зрушень [26, с. 34].

У новій регіональній карті України, побудованій з визначенням ТПГО, Український Донбас пропонується включити до складу так званого Донецького ТПГО з бінарним форматом.

Якщо національну економіку та державу в цілому розглядати як молекулу ДНК (**гвинтова спіраль якої несе в собі формулу золотого перетину 1:1,618**), структуроутворюючим параметром якої є співвідношення коштів місцевого і державного бюджетів у Зведеному бюджеті України, то тільки в результаті штучного або умисного порушення гармонійної пропорції «Золотого перетину», які відображають ці співвідношення, можуть призвести до загибелі молекули ДНК, що адекватно знищенню цілісності національної економіки та держави в цілому. **Гармонійна пропорція – це основа стабільності функціонування і розвитку та збереження територіальної єдності регіонів нашої суверенної, незалежної й унітарної держави в межах кордонів 1990-1991 років!!!**

Висновки, рекомендації, пропозиції. В Україні під зовнішнім впливом здійснюється змістовна переорієнтація духовно-моральних якостей радянських людей на віртуальні цінності капіталістичного життя з так званим «людським обличчям», яке з благословення Папи Римського Франциска і світових олігархів, на чолі з сім'ями Рокфеллерів та Ротшильдів, визначено на сьогодні як «інклюзивний капіталізм». Мотиваціями життєдіяльності стала орієнтація: для багатих – на заможність й наживу, а для бідних – на жебракування й біологічне виживання.

Обрання під зовнішнім впливом Міжнародного геополітичного бізнесу переходу від соціалізму до капіталізму шляхом соціально-економічної трансформації народного господарства і українського суспільства на основі англосаксонської моделі ринкової економіки відкритого типу призвело до соціальної стратифікації українського народу – диференціації населення країни на більш і менш заможні класи, на меншу частку надто багатих і більшу частку дуже бідних. Тобто, до їх незвичайного, по відношенню до минулого, нового соціального статусу буржуїнів-феодалів та простих людей як їхніх наймитів.

Протягом одного покоління відбувся перехід від усталеного способу й укладу життя в адміністративно-командній системі управління народним гос-

подарством з плановою дисципліною, в отриманні соціальних гарантій та соціальних послуг до ринкової економічної розрухи з загостренням старих і виникненням нових соціальних хвороб з негативними наслідками для життєдіяльності: безробіття і бомжування; пияцтва, наркоманії і проституції; насильства й бандитизму; суїцидів; шахрайства, крадіжки, контрабанди, рейдерства, обману, брехні тощо.

У сучасних умовах визріла необхідність принципового перегляду української моделі олігархічно-феодалного й кланово-кумівського капіталізму з його рейдерським механізмом перерозподілу результатів праці трудових колективів різних форм власності.

Поступове входження України до складу країн – членів ЄС доцільно супроводжувати власними досягненнями в європейському гуманізмі, реалізованому на Українському Донбасі під гаслами: «Людяність», «Гармонія» і «Порядок» [22, с. 251-254; 23, с. 273-277].

Продовжуючи під гаслом «Українському народу – планомірний людський розвиток» моральні традиції французького гуманізму український євроінтеграційний проект повинен продемонструвати прогностичну збалансованість Національної і Регіональних програм людського розвитку усіх адміністративних областей України (включаючи Луганську і Донецьку області Українського Донбасу в межах державного кордону з Російською Федерацією у 2013 р.) з національними завданнями 17 Цілей Сталого Розвитку світової спільноти на період до 2030 року [17].

В Україні протягом 1991-2021 рр. проявилась неспроможність органів загальнонаціональної влади щодо управління національною економікою і суспільством, що призвело до виникнення обставин, які об'єктивно обумовили появу ознак державного терору і міжнародного тероризму в середині скаліченої України.

По-перше, це «недостатня багатість» чиновництва, яку слід розглядати не тільки як індивідуальну, а й групову проблему суспільства, до складу якої належать представники вищих і середніх класів. Ініціаторами та організаторами Першого (2004 р.) і Другого (2014 р.) Майданів у Києві під зовнішнім ідеологічним впливом були олігархат США, Західної Європи, Росії й України. Вони спільно фінансували «кольорові революції», забезпечуючи їх матеріально-технічну частину та грошове заохочення і стимулювання більшості учасників і активістів. Козирними учасниками обох майданів ставали студентська молодь, підприємці віджатоного малого бізнесу, розчаровані у житті бомжі, блудні ініціатори безладу, мародерства й бандитизму.

По-друге, це відсутність демократичних свобод у тоталітарно-авторитарному режимі влади різних партій на загальнонаціональному, регіональному і місцевих рівнях управління.

Ляльковий терор проти учасників Майданів проявлявся як неминучий атрибут демократії, становлення якого ще в роки Великої французької революції відбувалось шляхом переформатування масонських лож у парламентські партії. Закамфльований ляльковий терор і тероризм використовується як засіб збереження влади правлячою меншиною.

По-третє, це відсутність механізму узгодженої взаємодії загальнонаціональних, регіональних і місцевих органів влади в розробці і реалізації довгострокової Державної соціально-економічної політики на період до 2030 та 2050 рр., як єдиної системи встановлення самостійної життєдіяльності регіонів для відродження суверенності та унітарності держави в цілому.

Після Другого Майдану (Революції гідності) в Державних стратегіях регіонального розвитку на період до 2020 р. та на 2021-2030 рр., а також Планів заходів з їх реалізації на 2015-2017 рр., 2018-2020 рр., 2021-2023 рр. не визначені державні пріоритети розвитку регіонів у порівнянні з Державною стратегією регіонального розвитку на період до 2015 року. Під зовнішнім впливом відбувається цілеспрямоване зменшення ролі держави в соціально-економічному розвитку регіонів.

По-четверте, це прагнення першими «таємно захопити» усю повноту влади представниками корумпованих і кримінальних кланів. В умовах нав'язаної англосаксонської моделі ринкової економіки відкритого типу заохочується чистоган (чорний нал) для збагачення шляхом відвертої омани, рейдерства та безкарних пограбувань.

Наведені ознаки державного терору і міжнародного тероризму в Україні відповідають їх визначенням в універсальній інтернет-енциклопедії з вільним контентом «Вікіпедія», яка створюється і редагується народними добровольцями. Згідно Вікіпедії, тероризм розкривається як провокація, до якої можуть вдаватися певні клани, що присутні всередині правлячої меншини з метою захоплення усєї повноти влади (як правило, таємно), які не мають і не можуть мати підтримки більшості суспільств.

«Терор – це насильство влади з її державним апаратом проти народу з метою придушення не тільки опозиції (у випадку України – лівого руху комуністів і соціалістів), а й усього загалу, з метою викликати жах і змусити полишити думки проти спротиву. Саме тому тероризм носить політичну, соціальну, національну чи віросповідну ознаки» [2; 3].

Альтернативним варіантом державному рішенню запровадження АТО на Українському Донбасі було б рішення щодо переходу України як унітарної держави на модель бюджетного федералізму, яка передбачає наступне:

1. Перехід до адміністративно-договірних відносин Центру і регіонів шляхом розповсюдження на усі 18 адміністративних областей практики 6 областей України шляхом укладання Угод між КМУ і Обласними Радами стосовно регіонального розвитку:

Донецькою – на 2007-2011 рр.; Львівською – на 2009-2013 рр.; Херсонською – на 2010-2013 рр.; Волинською – на 2010-2014 рр.; Вінницькою – на 2010-2015 рр.; Івано-Франківською – 2011-2015 рр.

2. Розширення складу фінансових нормативів бюджетного забезпечення основних складових соціально-економічного розвитку регіонів (державне управління; освіта; охорона здоров'я; соціальний захист і соціальне забезпечення; культура і мистецтво; фізична культура і спорт; гарантовані послуги ЖКГ і ЗМІ).

3. Законодавче закріплення непорушності формульних розрахунків I і II кошків місцевих бюджетів та фінансування делегованих повноважень і впровадження адміністративно-кримінальної відповідальності за їх порушення Головними розпорядниками бюджетних коштів [27].

4. Перехід до розробки Національної і Регіональних програм людського розвитку на 5, 10 і 15 років за основними складовими їх виміру як основи розробки Прогнозів, Програм і Планів соціально-економічного розвитку регіонів.

5. Скасування принципу фінансового вирівнювання регіонального розвитку шляхом перерозподілу між регіонами власних фінансових ресурсів регіонів-донорів шляхом впровадження гармонійних пропорцій Золотого перетину для забезпечення балансу державного і місцевих бюджетів в Зведеному бюджеті України.

Загальний обсяг коштів Зведеного бюджету України на розвиток конкретного регіону доцільно визначати пропорційно його вкладу у ВВП держави, який у системі національних рахунків дорівнює сумі Валової доданої вартості регіону з урахуванням сальдо непрямих податків і субсидій.

6. Підвищення фінансової самодостатності регіональних і місцевих органів влади та їх відповідальності за соціально-економічний розвиток адміністративних областей повинно стати запорукою збереження територіальної єдності держави згідно Конституції України.

7. Державне регулювання регіонального людського розвитку в Україні стає можливим завдяки наявним можливостям використання ІРЛР в якості критерія ефективності державної соціально-економічної, інвестиційної, регіональної і екологічної політики. Це забезпечить досягнення єдиних соціальних стандартів і норм життєдіяльності українського народу на усій території суверенної і незалежної держави.

8. Регіональні програми людського розвитку рекомендується формувати за підпрограмами, які адекватно визначають шість блок-сегментів виміру ІРЛР з використанням 33 показників-індикаторів на їх статистичній базі з 2004 р. [21]:

1) «Відтворення населення» (5 показників, 4 стимулятори розвитку, 1 дестимулятор); 2) «Соціальне середовище» (6 показників – дестимуляторів розвитку); 3) «Комфортне життя» (6 показників –

стимуляторів розвитку); 4) «Добробут» (5 показників, 4 стимулятори розвитку, 1 дестимулятор); 5) «Гідна праця» (6 показників, 3 стимулятори розвитку, 3 дестимулятори розвитку); 6) «Освіта» (5 показників стимуляторів розвитку).

9. Орієнтація на людиноцентристський підхід забезпечить доопрацювання та впровадження Державної стратегії загальнонаціональних реформ за основними складовими людського розвитку – освіти, охорони здоров'я, соціальної допомоги та захисту населення, що буде сприяти прискоренню встановлення та розбудови миру в східних регіонах України.

10. Державницько-виробничий підхід до економічної реінтеграції окремих районів Українського Донбасу доцільно здійснити у два етапи, відповідно до строків, регламентованих строками реалізації Планів заходів з виконання Регіональної стратегії розвитку Луганської та Донецької областей на період до 2027 р.: перший етап – 2021-2023 рр.; другий етап – 2024-2027 рр.

На першому етапі економічної реінтеграції окремих районів Луганської і Донецької областей необхідно невідконтрольні території включити до

масштабів господарювання в межах цих областей та державного кордону з Російською Федерацією станом на 2014 р. Органи управління Народних республік Луганської і Донецької областей доцільно об'єднати з діючими державними адміністраціями цих областей, тимчасово розміщених у Сєверодонецьку і Краматорську і повернути в міста Луганськ і Донецьк.

На другому етапі доречно розглядати їх як складові єдиного мезорегіону – Донбаський територіальний природньо-господарський округ. Доцільно буде обґрунтувати органи управління п'ятьма макроекономічними районами України, які включатимуть десять мезорегіонів, в тому числі Південно-Східний макрорайон і мезорегіон Український Донбас.

11. Стратегування взаємодії Центру і Регіонів, як єдиної органічної, динамічної і цілісної системи на основі гармонійних пропорцій «Золотого перетину» в балансі державних і місцевих частин зведеного бюджету, забезпечить благий образ вільного самостійного Українського Донбасу у складі суверенної, незалежної, соціальної і унітарної держави.

*Дай бог, чтобы твоя страна
тебя не пнула сапожищем.
Дай бог, чтобы твоя жена
тебя любила даже нищим.
Дай бог поменьше рваных ран,
когда идет большая драка.*

*Дай бог побольше разных стран,
не потеряв своей, однако.
Не крест – бескрестье мы несем,
а как сгибаемся убого.
Чтоб не извернется во всем,
Дай бог ну хоть немного Бога!*

Евгений Евтушенко, "Дай Бог", 1990

Резюме

Я подсчитал свои годы и обнаружил, что у меня осталось меньше времени на жизнь, чем прожито.

У меня нет времени для бесконечных конференций, посвященных уставам, законам, процедурам и внутренним правилам, зная, что ничего не будет достигнуто. У меня нет времени выносить абсурдных людей, которые ведут себя не в соответствии их возрасту. У меня нет времени на борьбу с посредственностью. Я не хочу быть на собраниях, где накачиваются эго.

Я не могу терпеть манипуляторов и оппортунистов. Меня беспокоят завистливые люди, которые пытаются дискредитировать более способных, чтобы захватить себе их позиции, таланты и достижения. Мне осталось слишком мало времени, чтобы обсуждать заголовки. Я не хочу этого, потому что моя душа торопится.

Я хочу жить с людьми, которые очень человечны. Люди, которые могут смеяться над своими ошибками, которые достигли своих успехов. Люди, которые понимают свое призвание и не прячутся от своих обязанностей. Те, кто защищают человеческое достоинство и хотят только быть на стороне истины, справедливости и праведности. Это то, что делает жизнь достойной жизни.

Я хочу окружить себя людьми, которые знают, как прикасаться к сердцам других. Люди, которые через тяжелые удары жизни научились расти и сохранили нежные прикосновения души. Да, я спешу, я спешу жить с интенсивностью, которую может дать только зрелость.

Моя цель – достичь конца, в согласии с самим собой, с моими близкими и совестью.

Вы думали, что у вас две жизни, и вдруг вы понимаете, что у вас была и есть только одна.

Марио де Андраде (1893-1945, Сан-Паоло), "Моя душа торопится"

Література

1. **Про рішення** Ради національної безпеки і оборони України від 13 квітня 2014 року "Про невідкладні заходи щодо подолання терористичної загрози і збереження територіальної цілісності України": Указ в.о. Президента України № 405. URL: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/U405_14.html. 2. **Міжнародний тероризм**. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Тероризм#Міжнародний_тероризм [Accessed 19 February 2021]. 3. **Державний тероризм**. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Державний_тероризм [Accessed 4 March 2021]. 4. **Большая семёрка**. URL: https://ru.wikipedia.org/wiki/Большая_семёрка [Accessed 4 March 2021]. 5. **Выступление** Эммануэля Макрона на совещании французских послов. URL: <https://hvylyu.net/analytiks/geopolitiks/vystuplenie-jemmanujelja-makrona-na-soveshhanii-francuzskih-poslov.html> [Accessed 1 September 2019]. 6. **Розпад СРСР**. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Розпад_СРСР. 7. **Політика** інтеграції українського суспільства в контексті викликів та загроз подій на Донбасі (національна доповідь) / [Лібанова Е. М., Горбулін В. П., Пирожков С. І. та ін.]; за ред. Е. М. Лібанової. Київ: НАН України, 2015. 363 с. 8. **Опитування**, проведене компанією TNS 3–8 вересня 2015 року. *Обозреватель: Интернет-газета*. URL: http://old.niss.gov.ua/book/Eks_d20-07/index.htm. 9. **Україна** в 2007 році: внутрішнє і зовнішнє становище та перспективи розвитку: Експертна доповідь. URL: http://old.niss.gov.ua/book/Eks_d20-07/index.htm. 10. **Науково-практичний** коментар до Бюджетного Кодексу України // кол. авт.; заг. ред. Ф. О. Ярошенка; від. вик., наук. ред. В. Ф. Столярова. – 2-е вид., доп. та перероб. Київ: Державна навчально-наукова установа «Академія фінансового управління», Український державний університет фінансів та міжнародної торгівлі, 2011. 560 с. 11. **Соціологічна** енциклопедія / укладач В. Г. Городяненко. Київ: Академвидав, 2008. 456 с. (Серія "Енциклопедія ерудита"). 12. **"Мы больше не будем"**: США разочаровались в цветных революциях. URL: https://tsargrad.tv/news/my-bolshe-ne-budem-ssha-razocharovalis-v-cvetnyh-revoljucijah_329153 [Accessed 3 March 2021]. 13. **США** признали наличие на Украине секретных биологических лабораторий. URL: <https://rg.ru/2020/04/24/ssha-priznali-nalichie-na-ukraine-sekretnyh-biologicheskikh-laboratorij.html>. 14. **Шевчук В. Я., Черняк В. К., Ковальчук Т. Т., Педан М. П., Панков О. І.** та ін. Развитие заради порятунку. Київ: Геопринт, 2016. 227 с. 15. **Про особливості** державної політики із забезпечення державного суверенітету України на тимчасово окупованих територіях у Донецькій та Луганській областях: Закон України від 18.01.2018 р. № 2268-VIII. URL: https://http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/T182268.html. 16. **Вступлення** України в НАТО и ЕС закрепили в Конституции. Что это означает? URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/features-russian-47157337>. 17. **Шинкарьок О. В.** Науково-методичні засади державного регулювання стійкого людиноцентристського розвитку регіонів. *Економічний вісник Донбасу*. 2020. № 1(59). С.164-180. doi: [https://doi.org/10.12958/1817-3772-2020-1\(59\)-164-180](https://doi.org/10.12958/1817-3772-2020-1(59)-164-180). 18. **Столяров В. Ф.** Композиційний моніторинг регіонального людського розвитку. *Економічний вісник Донбасу*. 2020. № 1(59).

С. 181-198. doi: [https://doi.org/10.12958/1817-3772-2020-1\(59\)-181-198](https://doi.org/10.12958/1817-3772-2020-1(59)-181-198). 19. **Черняк В. К.** Українському народу – стабільний планомірностійкий людський розвиток (оцінка стану науково-адміністративного забезпечення). Ч.1. Загальна ситуація зі стратегічним плануванням людського розвитку в Україні. *Економічний вісник Донбасу*. 2020. № 1(59). С. 199-217. doi: [https://doi.org/10.12958/1817-3772-2020-1\(59\)-199-217](https://doi.org/10.12958/1817-3772-2020-1(59)-199-217). 20. **Столяров В. Ф.** Науково-методичне забезпечення стратегічного планування та державного регулювання регіонального людського розвитку в Україні. *Вісник економічної науки України*. 2019. № 2(37). С. 223-237. doi: [https://doi.org/10.37405/1729-7206.2019.2\(37\).223-237](https://doi.org/10.37405/1729-7206.2019.2(37).223-237). 21. **Методика** вимірювання регіонального людського розвитку: Рішення Президії НАН України та колегії Державної служби статистики України від 13.06.2012 № 123-м. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2018. 22. **Столяров В. Ф., Шинкарьок О. В.** Соціально адекватний менеджмент регіонального людського розвитку в Українському Донбасі та на Поділлі (виклики, наміри та реалії виміру 2003-2013; 2017-2027): частина 1. Метрологія людського розвитку та проблеми менеджменту в регіоні. *Економічний вісник Донбасу*. 2019. № 2 (56). С. 229-256. doi: [https://doi.org/10.12958/1817-3772-2019-2\(56\)-229-256](https://doi.org/10.12958/1817-3772-2019-2(56)-229-256). 23. **Столяров В. Ф., Шинкарьок О. В.** Соціально адекватний менеджмент регіонального людського розвитку в Українському Донбасі та на Поділлі (виклики, наміри та реалії виміру 2003-2013; 2017-2027): частина 2. Парадигма людяності, гармонії та місії регіону. *Економічний вісник Донбасу*. 2019. № 3 (57). С. 241-281. doi: [https://doi.org/10.12958/1817-3772-2019-3\(57\)-241-281](https://doi.org/10.12958/1817-3772-2019-3(57)-241-281). 24. **Романюк С. А.** Розвиток регіонів у відкритій економіці: теорія, політика, практика: монографія. Київ: НАДУ, 2013. 408 с. 25. **Про Стратегію** сталого розвитку "Україна -2020": Указ Президента України від 12.01.2015 р. № 5/2015. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/5/2015>. 26. **Микитенко В. В., Микитенко Д. О.** Формування територіальних природно-господарських округів та переформування соціально-економічного простору України. *Економічний вісник Донбасу*. 2018. № 1 (51). С. 31-39. 27. **Столярова В. В., Овчаренко Т. В., Калашнікова Л. М.** Становлення бюджетного федералізму в Україні та особливості сучасного Донбасу. *Економічний вісник Донбасу*. 2019. № 3 (57). С. 89-102. doi: [https://doi.org/10.12958/1817-3772-2019-3\(57\)-89-102](https://doi.org/10.12958/1817-3772-2019-3(57)-89-102).

References

1. Pro rishennia Rady natsionalnoi bezpeky i oborony Ukrainy vid 13 kvitnia 2014 roku "Pro nevidkladni zakhody shchodo podolannia terorystychnoi zahrozy i zberezhenntia terytorialnoi tsilnisti Ukrainy": Ukaz v.o. Prezydenta Ukrainy № 405 [On the decision of the National Security and Defense Council of Ukraine of April 13, 2014 "On urgent measures to overcome the terrorist threat and preserve the territorial integrity of Ukraine": Decree of the Acting President of Ukraine № 405]. Retrieved from http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/U405_14.html [in Ukrainian].

2. Mizhnarodnyi teroryzm [International terrorism]. *uk.wikipedia.org*. Retrieved from https://uk.wikipedia.org/wiki/Тероризм#Міжнародний_тероризм [in Ukrainian].
3. Derzhavnyi teroryzm [State terrorism]. *uk.wikipedia.org*. Retrieved from https://uk.wikipedia.org/wiki/Державний_тероризм [in Ukrainian].
4. Big seven. *ru.wikipedia.org*. Retrieved from https://ru.wikipedia.org/wiki/Большая_семёрка [in Russian].
5. Emmanuel Macron's speech at a meeting of French ambassadors. *hvylya.net*. Retrieved from <https://hvylya.net/analytics/geopolitics/vystuplenie-jemmanujelja-makro-na-na-soveshhanii-francuzskih-poslov.html> [in Russian].
6. Rozpad SRSR [The collapse of the USSR]. *uk.wikipedia.org*. Retrieved from https://uk.wikipedia.org/wiki/Розпад_СРСР [in Ukrainian].
7. Libanova, E. M., Horbulin, V. P., Pyrozhkov, S. I. et al. (2015). Polityka intehratsii ukrainskoho suspilstva v konteksti vyklykiv ta zahroz podii na Donbasi: natsionalna dopovid [The policy of integration of Ukrainian society in the context of challenges and threats of events in the Donbass]. Kyiv, NAS of Ukraine [in Ukrainian].
8. Opytuvannia, provedene kompaniieu TNS 3–8 veresnia 2015 roku [Survey conducted by TNS on September 3-8, 2015]. *Observer: Internet newspaper*. Retrieved from <http://ukr.net/2015/11/17/> [in Ukrainian].
9. Ukraina v 2007 rotsi: vnutrishnie i zovnishnie stanovyshche ta perspektyvy rozvytku: Ekspertna dopovid [Ukraine in 2007: Internal and External Situation and Development Prospects: Expert Report]. Retrieved from http://old.niss.gov.ua/book/Eks_d20-07/index.htm [in Ukrainian].
10. 15. Naukovo-praktychnyi komentar do Biudzhetnoho Kodeksu Ukrainy [Scientific and Practical Commentary to the Budget Code of Ukraine]. (2011). (2nd ed., rev.). Kyiv, State Educational and Scientific Institution "Academy of Financial Management", Ukrainian State University of Finance and International Trade [in Ukrainian].
11. Horodianenko, V. H. (comp.) (2008). Sotsiologichna entsyklopediia (Serii "Entsyklopediia erudyta") [Sociological Encyclopedia (Erudite Encyclopedia Series)]. Kyiv, Academic Press [in Ukrainian].
12. "We will not be anymore ": USA disenchanting with color revolutions. *tsargrad.tv*. Retrieved from https://tsargrad.tv/news/my-bolshe-ne-budem-ssha-razocharova-lis-v-cvetnyh-revoljucijah_329153 [in Russian].
13. The United States recognized the presence of secret biological laboratories in Ukraine. Retrieved from <https://rg.ru/2020/04/24/ssha-priznali-nalichie-na-ukraine-sekretnyh-biologicheskikh-laboratorij.html> [in Russian].
14. Shevchuk, V. Ya., Cherniak, V. K., Kovalchuk, T. T., Pedan, M. P., Pankov, O. I. et al. (2016). Rozvytok zarady poriatunku [Development for salvation]. Kyiv, Geoprint [in Ukrainian].
15. Pro osoblyvosti derzhavnoi polityky iz zabezpechennia derzhavnoho suverenitetu Ukrainy na tymchaso vo okupovanykh terytoriiakh u Donets'kii ta Luhanskii oblastiakh: Zakon Ukrainy vid 18.01.2018 r. № 2268-VIII [On the peculiarities of the state policy to ensure the state sovereignty of Ukraine in the temporarily occupied territories in Donetsk and Luhansk regions: Law of Ukraine of January 18, 2018 № 2268-VIII]. Retrieved from https://http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/T182268.html [in Ukrainian].
16. Ukraine's accession to NATO and the EU was enshrined in the Constitution. What does this mean? Retrieved from <https://www.bbc.com/ukrainian/features-russian-47157337> [in Russian].
17. Shynkaryuk, O. V. (2020). Naukovo-metodychni zasady derzhavnoho rehulivannia stiikoho liudynotsentrystskoho rozvytku rehioniv [Scientific and Methodological Foundations of State Regulation of Sustainable CeteroCentric Development of Regions]. *Ekonomichnyi visnyk Donbasu – Economic Herald of the Donbas*, 1(59), pp. 164-180. doi: [https://doi.org/10.12958/1817-3772-2020-1\(59\)-164-180](https://doi.org/10.12958/1817-3772-2020-1(59)-164-180) [in Ukrainian].
18. Stolyarov, V. F. (2020). Kompozytsiyni monitoring rehionalnoho liudskoho rozvytku [Composite Monitoring of Regional Human Development]. *Ekonomichnyi visnyk Donbasu – Economic Herald of the Donbas*, 1(59), pp. 181-198. doi: [https://doi.org/10.12958/1817-3772-2020-1\(59\)-181-198](https://doi.org/10.12958/1817-3772-2020-1(59)-181-198) [in Ukrainian].
19. Chernyak, V. K. (2020). Ukrainskomu narodu – stabilnyi planomirnostiiki liudskiy rozvytok (otsinka stanu naukovo-administrativnoho zabezpechennia). Ch. 1. Zahalna sytuatsiia zi stratehichnym planuvanniam liudskoho rozvytku v Ukraini [To the Ukrainian people – a Stable Systematically Ustoichivoe Human Development (Assessment of Scientific and Administrative Support). Part I. The Overall Situation with the Strategic Planning of Human Development in Ukraine]. *Ekonomichnyi visnyk Donbasu – Economic Herald of the Donbas*, 1(59), pp. 199-217. doi: [https://doi.org/10.12958/1817-3772-2020-1\(59\)-199-217](https://doi.org/10.12958/1817-3772-2020-1(59)-199-217) [in Ukrainian].
20. Stolyarov, V. F. (2019). Scientific and methodological support of strategic planning and state regulation of regional human development in Ukraine. *Visnyk ekonomichnoi nauky Ukrainy*, 2 (37), pp. 223-237. doi: [https://doi.org/10.37405/1729-7206.2019.2\(37\).223-237](https://doi.org/10.37405/1729-7206.2019.2(37).223-237) [in Ukrainian].
21. Metodyka vymiriuvannia rehionalnoho liudskoho rozvytku: Rishennia Prezydii NAN Ukrainy ta kolehii Derzhavnoi sluzhby statystyky Ukrainy vid 13.06.2012 r. № 123-m [Methods for measuring regional human development: Decision of the Presidium of the National Academy of Sciences of Ukraine and the Board of the State Statistics Service of Ukraine dated 13.06.2012 № 123-m]. Retrieved from http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2018 [in Ukrainian].
22. Stolyarov, V. F., Shynkaryuk, O. V. (2019). Sotsialno adekvatnyi menedzhment rehionalnoho liudskoho rozvytku v Ukrainskomu Donbasi ta na Podilli (vyklyky, namiry ta realii vymiru 2003-2013; 2017-2027). Chastyna I: Metrolohiia liudskoho rozvytku ta problemy menedzhmentu v rehioni [Socially adequate management of regional human development in the Ukrainian Donbass and Podillia (challenges, intentions and realities of the 2003-2013 dimension; 2017-2027). Part 1: Metrology of Human Development and Management Problems in the Region]. *Ekonomichnyi visnyk Donbasu – Economic Herald of the Donbas*, 2 (56), pp. 229-256. doi: [https://doi.org/10.12958/1817-3772-2019-2\(56\)-229-256](https://doi.org/10.12958/1817-3772-2019-2(56)-229-256) [in Ukrainian].

23. Stolyarov, V. F., Shynkaryuk, O. V. (2019). Socially adequate management of regional human development in the Ukrainian Donbass and Podillia (challenges, intentions and realities of the 2003-2013 dimension; 2017-2027). Part 2: Paradigm of humanity, harmony and mission of the region]. *Ekonomichnyi visnyk Donbasu – Economic Herald of the Donbas*, 3 (57), pp. 241-281. doi: [https://doi.org/10.12958/1817-3772-2019-3\(57\)-241-281](https://doi.org/10.12958/1817-3772-2019-3(57)-241-281) [in Ukrainian].

24. Romaniuk, S. A. (2013). Rozvytok rehioniv u vidkrytii ekonomitsi: teoriia, polityka, praktyka [Development of regions in an open economy]. Kyiv, NADU [in Ukrainian].

25. Pro Stratehiiu staloho rozvytku «Ukraina – 2020»: Ukaz Prezydenta Ukrainy vid 12 sichnia 2015 roku № 5/2015 [On the Sustainable Development Strategy "Ukraine 2020": Presidential Decree No. 5/2015 of 12 January 2015]. Retrieved from <https://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/5/2015> [in Ukrainian].

26. Mykytenko, V. V., Mykytenko, D. O. (2018). Formuvannia terytorialnykh pryrodno-hospodarskykh okruhiv ta pereformatuvannia sotsialno-ekonomichnoho prostoru Ukrainy [Formation of territorial natural-economic countries and re-formation of social and economic space of Ukraine]. *Ekonomichnyi visnyk Donbasu – Economic Herald of the Donbas*, 1(51), pp. 31-39 [in Ukrainian].

27. Stolyarova, V. V., Ovcharenko, T. V., Kalashnikova, L. M. (2019). Stanovlennia biudzhethnoho federalizmu v Ukraini ta osoblyvosti suchasnoho Donbasu [Formation of budget federalism in Ukraine and features of modern Donbass]. *Ekonomichnyi visnyk Donbasu – Economic Herald of the Donbas*, 3 (57), pp. 89-102. doi: [https://doi.org/10.12958/1817-3772-2019-3\(57\)-89-102](https://doi.org/10.12958/1817-3772-2019-3(57)-89-102) [in Ukrainian].

Столяров В. Ф. Державне регулювання соціально-економічного відновлення Українського Донбасу (мемуарно-аналітичний огляд альтернативних варіантів державних рішень, прийнятих у 1991-2020 рр.). Частина 2. Стратегічне соціальне планування унітарної держави в умовах впровадження бюджетного федералізму

У статті розкриті можливості впровадження доктрини трьох "С": соціальне прогнозування, соціальне планування і соціальне управління при формуванні Стратегій регіонального розвитку Луганської і Донецької областей та України в цілому. Розглянуто основні складові бюджетного федералізму унітарної держави з визначенням узгоджених меж фінансової самостійності Українського Донбасу і державного регулювання відтворенням господарської і життєвої діяльності населення.

Результати дослідження, предметом якого стали провідні складові науково-методичного забезпечення соціально-економічного відновлення Українського Донбасу, представлені у формі мемуарно-аналітичного огляду доленосних державних і можливих альтерна-

тивних варіантів авторських рішень. Об'єктом дослідження виступали хронологія, сутність, зміст та обґрунтованість прийнятих рішень.

Робочою гіпотезою погляду було з'ясування витоків громадсько-військового конфлікту між органами загальнонаціональної влади 2014 року і населенням Українського Донбасу з виявленням причин і чинників трагедії обох сторін 7-річної давнини через поняття «терор» і «тероризм».

Розглянуто визначені Вікіпедією ознаки державного і міжнародного тероризму і узагальнено їх прояв у національній економіці в процесах впровадження англосаксонської моделі ринкової економіки відкритого типу. Розкрито зменшення ролі державного впливу на регіональний розвиток при розробці Стратегій довгострокового розвитку для досягнення 7-ми Цілей Розвитку Тисячоліття до 2015 року та 17-ти Цілей Сталого Розвитку на період до 2030 року. Виявлено відсутність «дерева цілей» по ієрархії та за часом його узгодженості з індикаторами ЦРТ, ЦСР та людського розвитку.

Виявлено тісний зв'язок Міжнародного геополітичного бізнесу з проведенням Першого (2004 р.) і Другого (2014 р.) Майданів в м. Києві, запуску проекту "АТО". Розкрито авторські варіанти державних рішень стосовно переходу унітарної України на модель бюджетного федералізму для укріплення її незалежності і суверенності як альтернативи проекту "АТО".

У протилежність умисно сфальсифікованій інформації щодо рейтингової оцінки 2013 р. регіонального людського розвитку в Луганській і Донецькій областях згідно Національних методик 2001, 2012 рр. доведена можливість прогнозування 33 показників Індексу регіонального людського розвитку: 22 показників-стимуляторів розвитку та 11 показників-дестимуляторів розвитку. Завдяки цьому визначені стратегічні і операційні цілі соціально-економічного відновлення Луганської і Донецької областей Українського Донбасу.

Ключові слова: соціально-економічне відновлення, Український Донбас, самостійність, терор і тероризм, гармонійні пропорції, регіональний людський розвиток, бюджетний федералізм, проект "АТО".

Stolyarov V. State Regulation of Socio-Economic Recovery of Ukrainian Donbass (Memoir-Analytical Review of Alternative Government Decisions Taken in 1991-2020). Part 2. Strategic Social Planning of a Unitary State in the Implementation of Budget Federalism

The article reveals the possibilities of implementing the doctrine of three "S": social forecasting, social planning and social management in the formation of strategies for regional development of Luhansk and Donetsk regions and Ukraine as a whole. The main components of budgetary federalism of the unitary state with definition of coordinated borders of financial independence of Ukrainian Donbass and state regulation by reproduction of economic and vital activity of the population are considered.

The results of the study, the subject of which were the leading components of scientific and methodological support of socio-economic recovery of Ukrainian Donbass, are presented in the form of a memoir-analytical review of

fateful state and possible alternative solutions. The object of the study was the chronology, essence, content and validity of decisions.

The working hypothesis of the review was to find out the origins of the civil-military conflict between the national authorities in 2014 and the population of Ukrainian Donbass, identifying the causes and factors of the tragedy of both sides 7 years ago in the context of "terror" and "terrorism".

The features of state and international terrorism sanctified by Wikipedia are considered and their manifestation in the national economy in the processes of introduction of Anglo-Saxon model of open market economy is generalized. The reduction of the role of state influence on regional development in the development of long-term development strategies to achieve the 7th Millennium Development Goals (MDGs) by 2015 and 17 Sustainable Development Goals (SDGs) for the period up to 2030 is revealed. The absence of a "goal tree" in the hierarchy and in the time of its coordination with the MDG, SDG and human development indicators was revealed.

The close connection of International Geopolitical Business with the holding of the First (2004) and Second (2014) Maidans in Kyiv, the launch of the "ATO" project was revealed. Author's versions of state decisions on the transition of unitary Ukraine to model of budget federalism to strengthen its independence and sovereignty as an alternative to the "ATO" project are revealed.

In contrast to the deliberately falsified information on the rating of 2013 of regional human development in Luhansk and Donetsk regions according to the National Methods of 2001, 2012, it is possible to predict 33 indicators of the Regional Human Development Index: 22 growth stimulators and 11 development disincentives. Thanks to this, the strategic and operational goals of the socio-economic reconstruction of Luhansk and Donetsk regions of Ukrainian Donbass have been determined.

Keywords: socio-economic reconstruction, Ukrainian Donbass, independence, terror and terrorism, harmonious proportions, regional human development, budget federalism, anti-terrorist operation project.

Столяров В. Ф. Государственное регулирование социально-экономического восстановления Украинского Донбасса (мемуарно-аналитический обзор альтернативных вариантов государственных решений, принятых в 1991-2020 гг.). Часть 2. Стратегическое социальное планирование унитарного государства в условиях внедрения бюджетного федерализма

В статье раскрыты возможности внедрения доктрины трех "С": социальное прогнозирование, социальное планирование и социальное управление при формировании стратегий регионального развития Луганской и Донецкой областей и Украины в целом. Рассмотрены основные составляющие бюджетного федерализма унитарного государства с определением со-

гласованных границ финансовой самостоятельности Украинского Донбасса и государственного регулирования воспроизводством хозяйственной и жизненной деятельности населения.

Результаты исследования, предметом которого стали ведущие составляющие научно-методического обеспечения социально-экономического восстановления Украинского Донбасса, представлены в форме мемуарно-аналитического обзора судьбоносных государственных и возможных альтернативных вариантов авторских решений. Объектом исследования выступали хронология, сущность, содержание и обоснованность принимаемых решений.

Рабочей гипотезой обзора было выяснение истоков гражданско-военного конфликта между органами общенациональной власти 2014 года и населением Украинского Донбасса с выявлением причин и факторов трагедии обеих сторон 7-летней давности в контексте понятий «террор» и «терроризм».

Рассмотрены освященные Википедией признаки государственного и международного терроризма и обобщено их проявление в национальной экономике в процессах внедрения англосаксонской модели рыночной экономики открытого типа. Раскрыто уменьшение роли государственного влияния на региональное развитие при разработке стратегий долгосрочного развития для достижения 7-ми Целей Развития Тысячелетия (ЦРТ) до 2015 года и 17-ти Целей устойчивого развития (ЦУР) на период до 2030 года. Выявлено отсутствие «дерева целей» по иерархии и во времени его согласованности с индикаторами ЦРТ, ЦУР и человеческого развития.

Обнаружена тесная связь Международного геополитического бизнеса с проведением Первого (2004 г.) и Второго (2014 г.) Майданов в г. Киеве, запуска проекта "ATO". Раскрыты авторские варианты государственных решений по переходу унитарной Украины на модель бюджетного федерализма для укрепления ее независимости и суверенности как альтернативы проекта "ATO".

В противоположность умышленно сфальсифицированной информации о рейтинговой оценке 2013 г. регионального человеческого развития в Луганской и Донецкой областях согласно Национальным методикам 2001, 2012 гг., доказана возможность прогнозирования 33 показателей Индекса регионального человеческого развития: 22 показателей-стимуляторов роста и 11 показателей-дестимуляторов развития. Благодаря этому определены стратегические и операционные цели социально-экономического восстановления Луганской и Донецкой областей Украинского Донбасса.

Ключевые слова: социально-экономическое восстановление, Украинский Донбасс, самостоятельность, террор и терроризм, гармоничные пропорции, региональное человеческое развитие, бюджетный федерализм, проект "ATO".

Стаття надійшла до редакції 15.03.2021
Прийнято до друку 16.03.2021

Ю. В. Макогон,
доктор экономических наук, профессор,
академик АЭН Украины,
ORCID 0000-0002-3387-7031,
e-mail: makogon1947@gmail.com,
Донбасская государственная машино-
строительная академия, г. Краматорск

На изломах времён... Моя летопись полувека*

Эссе. Часть первая

Долго раздумывал о том, какой жанр повествования избрать... Решил: эссе, и эссе документальное; правда, не смог найти такого определения – «документальное», но всё же принял его. Вся сложность в том, что мне приходилось и приходится до сих пор публиковать в основном научные статьи или статьи на экономические темы. Но были и чисто газетные и журнальные статьи. Поэтому со временем я стал членом Союза журналистов. Всё же есть некая сложность в изложении материала.

Далее начал определять: излом каких времён будем рассматривать?

И здесь надо вспомнить о двух предыдущих попытках рассказать о том времени, в котором жил, становился тем, кем являюсь теперь, и о возникновении потребности в попытке рассказать о пережитых, да и ещё переживаемых, последствиях изломов времён...

С моим соавторством вышли две сугубо документальные книги.

«Краматорский экспедиционный корпус. Походы дорогами боевой славы: события, история, размышления... (мемуары)». Книга писалась долго, дополнялась, трижды переиздавалась. Последнее полиграфическое издание состоялось в 2010 г., а потом она издавалась в электронном виде, и последняя редакция вышла, когда началась война на Донбассе. Книга охватывает период с 20-летия Великой Отечественной войны до начала 70-х годов. В этой книге есть определённая информация и о моей армейской службе.

Вторая книга, также в соавторстве, «Как мы были... или отдел рабочей и сельской молодёжи 35 лет тому назад (мемуары). Книга первая: 1972–2007 гг.». Тираж книги был небольшим, в хорошем полиграфическом исполнении, пришлось найти возможность организовать дополнительный тираж. Он вышел также в ограниченном объёме и немного в другой редакции под названием «Комсомол – моя жизнь, гордость и моя память... (мемуары)». В дальнейшем именно эта редакция неоднократно переиздавалась в электронной версии.

Обе эти книги распространялись, прежде всего, среди участников этих событий, ветеранов войны, комсомола, членов их семей, были переданы в музеи. И конечно, не начнись война на востоке Украины, которая длится более 6 лет, обе книги были бы дополнены и переизданы...

О первой книге была издана перед самой войной и научная статья в Историческом вестнике Донецкого национального университета. Книга о КЭКе получила награды Союза журналистов за освещение военно-патриотической темы.

Периоды жизни, представленные в обеих книгах, – советское время, другое дело, что в них есть материалы более поздних периодов времени, где речь идёт уже о встречах и жизни теперь уже ветеранов походов и комсомола, но об этом речь впереди. Во время работы над воспоминаниями в двух книгах приходили грустные мысли о том, как много мы потеряли в погоне за поспешными преобразованиями в жизни общества, лишив молодёжь таких естественных для них организаций, как комсомол и пионерия, школу которых прошёл сам, как и большинство моих сверстников. Таким образом, определились периоды нового повествования. К некоторым временным периодам из этих книг мы ещё будем обращаться в дальнейшем повествовании. Поскольку в произведении я не буду затрагивать промежуточные итоги работы, особенно в ДонГУ (впоследствии – ДонНУ), чтобы не превратить его в отчёт о проделанной работе, отсылаю читателя к двум юбилейным изданиям к 60-летию и 70-летию «Библиографический указатель» на украинском языке – хранятся в библиотеках Мариупольского и Донецкого университетов.

Когда в середине 70-х годов завершилась моя работа в комсомоле, несмотря на предложения работы в советских органах управления, я решил вернуться к профессиональной деятельности. Жизнь моей семьи была очень тесно связана с Краматорском и конкретно со строительством, становлением и развитием Новокраматорского машиностроительного завода. В начальный период оба деда были

* Авторская редакция сохранена.

причастны к этому, а в военный и послевоенный периоды папа и мама работали на заводе. Поэтому выбор вуза был прост – Краматорский индустриальный институт. В 1970–71 гг. – мастер механо-сборочного цеха НКМЗ. Я стал третьим поколением новокраматорцев. И вот теперь не было сомнений, какой профессиональный выбор будет сделан.

Здесь возникла потребность в отступлении для рассказа о самом окончании вуза. Это делает более понятными последующие события. На завершающих двух курсах института, когда уже в учебной программе пошли исключительно профессионально ориентированные курсы и предметы, я стал получать повышенную стипендию и занялся научно-исследовательской работой в НСО. Стал работать в лаборатории кафедры и участвовать не только в учебных, но и в научных семинарах и конференциях. Проводились настоящие эксперименты, для которых использовалось специальное оборудование. Это потребовало дополнительно новых знаний и навыков. Кроме этого, обеспечение экспериментов требовало поиска и доставания различных материалов и расходных комплектующих. Например, лампы и плёнка для осциллографа, оргстекло, которое позволяло моделировать и демонстрировать процесс обработки металлов давлением. И здесь пригодилась связь на НКМЗ и в воинской части. В итоге работа над исследованиями в рамках студенческого научного общества вывела моих наставников на мысль об углублении и расширении процесса. Так сформировалась идея использовать подготовку мной дипломного проекта вместе с преддипломной практикой для создания опытно-экспериментальной установки штамповки взрывом. Причём в этой установке решили объединить две технологии, штамповки взрывом и гидравлическим ударом. Сами процессы были известны, но широкого применения не находили, требовались более глубокие исследования. Детали, получаемые с помощью таких технологий, имели очень высокие показатели по точности изготовления, а также чистоте получаемой поверхности и прочностным характеристикам изготовленных деталей. Такие детали широко использовались в авиа- и ракетостроении; в связи с этим мы с моим руководителем выехали в командировку в Харьковский авиационный институт. Там меня ждали новые открытия и разочарования. Снова я увидел крайне низкий уровень финансирования науки и бытовую неустроенность научных работников. Нормальным явлением была жизнь кандидатов наук с семьёй в общежитии. Но – снова о науке. У штамповки взрывом вообще была история войны. Военные инженеры заметили, разбирая и восстанавливая мосты и рельсовые железнодорожные пути в годы Великой Отечественной войны, что в местах непосредственной близости к взрыву происходила высокопрочная сварка, по прочностным характеристикам превосходящая основной металл. Под руко-

водством ученых кафедры в рамках дипломной работы мной были созданы не только чертежи общего характера, но и раздетализовка для последующего запуска в производство. Работал я на практике в конструкторском бюро, которое возглавлял мой папа. Нам удалось пойти дальше. Дело в том, что НКМЗ в эти годы разросся и был преобразован в ПО. В его структуре, на базе конструкторско-технологических подразделений, был создан институт. В свою очередь, в производственной части – опытно-экспериментальный цех. Папа помог открыть заказ в этом цехе по изготовлению установки. Так я защитил абсолютно реальный проект, высокоскоростная установка для определения сопротивления деформированию в условиях дополнительного всестороннего сжатия для изготовления импульсным методом была изготовлена и смонтирована в лаборатории кафедры машин и технологии обработки металлов давлением. Предполагалось, что после службы в армии я приду в аспирантуру и защитю кандидатскую диссертацию на основе экспериментов на этой самой установке. Но не случилось, жизнь распорядилась по-своему. На установке за 20 лет её работы были защищены 3 докторские и 8 кандидатских диссертаций. Как видим, науку не баловали средствами финансового и материального обеспечения. Запуск опытно-экспериментальной установки потребовал ещё много времени, ведь пока было сделано только «железо», а нужны были комплектующие и другое вспомогательное оборудование, но главное было сделано. Альма-матер получила опытно-экспериментальное оборудование.

Теперь возвращаемся в наше повествование к работе в обкоме комсомола. При этом важно иметь в виду, что работа в отделе рабочей молодёжи обкома комсомола позволяла мне и моим товарищам постоянно находиться в гуще событий развития промышленности крупнейшего индустриального региона страны, присутствовать при выработке и принятии решений, касающихся тех или иных технических, технологических, организационных и экономических вопросов на предприятиях области. А если сюда добавить конкурсы профмастерства или научно-техническое творчество молодёжи, то можно понять, что многое было не потеряно, а, наоборот, приобретено: кругозор знаний о промышленности был расширен и поднят на новый уровень. Об этом достаточно подробно шла речь во второй книге о комсомоле.

К счастью, в Донецке не было недостатка в машиностроительных заводах, но выбор был сделан очень быстро. ПО «Донецкгормаш», основой которого был машзавод им. Ленинского комсомола Украины, судьба которого была тесно связана с НКМЗ. Начался новый, непростой период жизни. Работа поглотила всё моё время и меня целиком, каждый день открывал новые горизонты, были востребованы мои профессиональные знания и, ко-

нечно, приобретались новые. Когда заходит разговор об этом периоде развития страны, почему-то сразу говорят о «застое». Категорически не согласен! Я видел изнутри развитие такой базовой высокотехнологичной отрасли, как машиностроение, и связанных с нею отраслей – и смею утверждать, дело не в этом. Там были другие причины, и разговор о них впереди... А вот у людей, живших в то время, это период стабильности, спокойствия, уверенности в завтрашнем дне.

Эти годы, 1976–1989, для меня связаны с работой на предприятиях машиностроения Донецка и Ясиноватой. Они вместили в себя должность замначальника, впоследствии начальника самого крупного цеха Донецкгормаша, здесь же была учёба в Москве и поступление в заочную аспирантуру Краматорского НИИПТМаша, хотя на самом деле аспирантура проходила в ИЭП АН УССР (с этим академическим институтом сотрудничаю по сей день – более 40 лет), первые научные конференции и публикации в области экономики промышленности. В машиностроении активно реализуются косыгинская реформа хозрасчёта и относительная самостоятельность предприятий.

Вот мы и приблизились к первому излому. Закончилась эпоха «застоя», произошла мощная замена кадров на всех уровнях – от первого руководителя страны и до предприятий и организаций. Ещё в период завершения учёбы в школе мы были свидетелями преобразований, связанных с уходом Хрущева, а до этого были эпохальные события с его преобразованиями и реформами, в т. ч. и в экономике. Т. е. можно утверждать, что советский человек всегда готов преодолевать трудности, бороться за выполнение планов, к битве за урожай и т. п., это присуще нашему образу жизни. Но теперь было много необычного, да и восприятие совсем иное. Моё поколение приближалось к 40-летию, а во главе государства – люди возраста моего деда, в регионах и на крупных предприятиях – возраста моих родителей. Однозначно утверждать, что это плохо, нельзя, но есть некая особенность нашего уклада жизни – окружать себя подобными себе; здесь есть о чем подумать.

К этому времени, к середине 80-х, я прошёл неплохую школу в машиностроительной отрасли, четыре года руководил самым крупным цехом на ПО «Донецкгормаш», возглавлял опытное производство на почтовом ящике, был начальником производства на Ясиноватском машзаводе, а к моменту, о котором будет идти речь, был главным экономистом завода. В год своего сорокалетия защитил диссертацию на соискание степени кандидата экономических наук на тему «Организация управления опытным производством на предприятиях машиностроения», но подробнее мы ещё обсудим этот момент в жизни не только отдельно взятого человека, а и вообще, как происходили события подобного

рода, как пробивались «производственники» в науку, обретая учёные степени и звания.

Находясь на руководящих должностях на заводе, я довольно часто выезжал в командировки по стране, а особенно в Москву. Масштаб преобразований нового Генсека ощущался не только на примере предприятия, где работал, и региона, где жил, но и в целом по стране, а главное – и в столице. Одно из первых мероприятий, ознаменовавших избранное направление деятельности нового руководства страны – научно-технический прогресс, который был озвучен на первом же Пленуме ЦК КПСС, меня воодушевило. Это открывало широкие перспективы для машиностроения и внедрения научных разработок, чему и была посвящена моя кандидатская диссертация, кстати, это сразу ускорило принятие её к защите в ИЭП АН УССР. Однако другие действия политического руководства, получившие громкое и не совсем понятное название «перестройка», очень насторожили, а впоследствии – разочаровали.

Особенно раздражали пустая говорильня, неустойчивость в целом положения в обществе, потеря управляемости, вошедшие в употребление к месту и не к месту слова: плюрализм, консенсус, новое мышление (с ударением на первый слог). Резкий переход от холодной войны к заигрыванию с Западом, потерю роли главных победителей во Второй мировой войне, сдачу наших позиций в мире, завоёванных такой ценой, я, как представитель первого послевоенного поколения, принять не смог.

Это и был первый излом, точнее, его начало, ибо всё происходило не одномоментно, да и страна огромная...

Не могу не упомянуть ещё некоторые особенности этого периода, которые коснулись работы предприятий. Например, выборность руководителей. На первый взгляд, демократичная процедура, отчётность руководителя перед трудовым коллективом, а на деле – размыта вертикаль управления, дана возможность проявиться склокам; особенно такое недопустимо, если это касается оборонной промышленности, куда относятся машиностроение, добывающая отрасль, металлургия, энергетика, транспорт и т. п. Эта ситуация оказалась на руку конъюнктурщикам, карьеристам, временщикам и прочим...

С середины 80-х гг. на мою родину стали возвращаться имена учёных-экономистов из небытия недавней истории и из-за границы, появилось много публикаций по вопросам экономики, в т. ч. по хозрасчёту, прогнозированию экономического развития, опыту соцстран Восточной Европы, реформ в Китае. А в реальной экономике происходили парадоксальные вещи: чем больше о ней говорили, тем хуже становилось с обеспечением населения элементарными продуктами и товарами широкого потребления. И если в предыдущие «застойные» годы дефицит касался предметов роскоши или товаров долговременного пользования (среди них такие, как

кооперативные квартиры, автомобили, золото, ковры, элитная одежда, обувь, бытовая аппаратура и другие подобные товары, даже деликатесные продукты), то теперь магазины встречали покупателей полупустыми полками. Расцвели пышным цветом различные спецмагазины и спецраспределители, спецпайки, валютные магазины или магазины по чекам Внешпосылторга. И чем дальше от столиц и больших городов, тем хуже была картина. Экономика страны была больна. Ко всем неоднозначным действиям и реформам добавили антиалкогольную компанию, не оценив последствий не только экономических – серьёзную зависимость бюджета от алкогольного акциза, но и последствий переключения населения на самогонование, наркотики и другие экзотические химические токсичные изделия, вплоть до клея.

В эти годы я навёрстывал пробелы в своём экономическом образовании. С одной стороны, моё высшее образование – техническое. С большим интересом во время учёбы изучал политэкономия, а на старших курсах – организацию и управление машиностроительной отраслью. А с другой стороны, на НКМЗ я работал мастером, т. е. решал по большей части управленческие задачи, а не технические. В ещё большей степени это обозначилось в период работы начальником цеха на Донецкгормаше, закрепилось в период руководства опытным производством на почтовом ящике, ну а в полной мере проявилось на Ясиноватском машзаводе, где вначале руководил механосборочным производством, а затем меня назначили начальником планово-экономического отдела – главным экономистом завода. Вот здесь потребовались знания экономики. Я уже упоминал свою учёбу в Москве перед назначением начальником цеха на заводе ЛКУ. Переподготовка в столице сводилась в большей степени к изучению современных методов организации производства, планированию и управлению. Заметьте, ещё всё-таки не чистая экономика. Участь в аспирантуре, я более системно изучал экономику и даже сдавал дополнительно кандидатский экзамен, поскольку базовое высшее образование – техническое. Теперь в полной мере необходимо было применить на практике эти знания на втором по величине и значимости в Союзе предприятии горного машиностроения Минтяжмаша.

И вот, на рубеже 1987–1988 гг., я защищаю диссертацию на соискание учёной степени кандидата экономических наук, хотя и по специальности «организация, управление и планирование промышленного производства», т. е. не совсем чистая экономика. В этом месте необходимо сделать некие пометки на полях. Когда я стал подавать свою диссертацию в Спецсовет по защите диссертаций в ИЭП АН УССР (г. Донецк), по процедуре было необходимо получить из НИИПТМаша (г. Краматорск) выписку с положительным решением учёного совета по моей диссертации, чему предшествовало немало

суматошных хождений по кабинетам и заседаний секций в отделах института. Самое интересное то, что научные работники, которые принимали у меня работу к предзащите, сами были в основном без учёных степеней. Можно только догадываться, что они думали и о работе, и обо мне. И вот, получив все визы и согласования, несусь на подпись директору института на утверждение позитивное решение и саму диссертацию. Директор – очень известный в стране учёный и организатор науки. Мы пересекались на различных совещаниях в Минтяжмаше (Москва). Секретарь принимает выписку с диссертацией и назначает время получения утверждённых материалов. Когда я прибыл получить документы, секретарь с некоторой растерянностью говорит, что не подписано и «шеф» просит меня зайти. Естественно, с определённым волнением вхожу к директору. Он, человек опытный, видит, как я напряжен, и с порога говорит: «Не беспокойтесь, я подписал позитивное заключение по вашей диссертации, но мне было интересно пообщаться с вами». Разговор оказался довольно продолжительным и сводился к тому, что он, директор, несколько лет пытается создать опытное производство при институте, а в моей диссертации увидел многое из того, что заинтересовало. При этом он понял, что диссертация написана от реального материала и человеком, сделавшим это. Далее последовало приглашение, параллельно с защитой диссертации, возглавить ОЗ НИИПТМаша. Объяснив свои обстоятельства, я вынужден был отказаться от столь лестного предложения, но в душе остались и сохраняются до сих пор приятные ощущения от одной из моих первых побед в науке.

Здесь необходимо сделать некое пояснение. Подготовительный период к защите я делал максимально скрытно, насколько это возможно. Дело в том, что, работая на заводе ЛКУ, я поступил в аспирантуру, не таясь работал над научными статьями, сдавал кандидатские минимумы, наивно считая, что повышение образовательного уровня способствует и повышению эффективности моего управленческого труда (?!). Часть учёбы в аспирантуре проходила незаметно, например, я не просил отпусков на подготовку и сдачу экзаменов, хотя по закону это полагалось, а вот публикации по материалам машиностроительной отрасли требовали приложения акта из особого отдела завода, что статья не содержит закрытых данных, который утверждал главный инженер завода. А тут ещё ко всему прочему меня избрали в партком завода, который был на правах райкома партии, и где-то в кулуарах пошли разговоры о дальнейшем выдвижении меня на должность замсекретаря парткома. Эти два раздражающие фактора для некоторых руководителей – участвовавшие научные публикации и избрание в партком, с последующими перспективами возможной партийной карьеры, – привели к тому, что после одного из непростых совещаний у директора завода меня оставили и подвергли проработке, мол, так чем будем за-

ниматься, руководством цехом и выполнением плана или... Полагаю, что меня «сдал» главный инженер завода. Небольшое отступление. В один из дней ко мне обратился мой бывший руководитель по краматорскому горкому и областному комитету комсомола. Теперь он возглавлял производство на заводе «Топаз», тогда малоизвестном предприятии, и попросил выполнить шлифовальные операции на металлоконструкции очень сложной и необычной формы. Спустя много лет в той детали я узнал конструкцию «Кольчуги», с которой завод «Топаз» прославился на весь мир и очень раздражал НАТО, пока Украина не разрешила посетить предприятие не только техническим экспертам, но и генеральному секретарю НАТО. Потом судьба сведёт меня с этой отраслью, и та станет частью моей жизни.

Но вернёмся к перипетиям, связанным с моей учёбой в заочной аспирантуре. Далее схема проста, команда «фас!» прозвучала, и теперь иммунитет некой независимости и успешности был подвергнут постоянным нападкам, что и привело меня к переводу на почтовый ящик, где я сделал довольно большой объём работы над диссертацией. Как выражались в то время, «в ящике» я создавал и организовывал опытное производство, что сыграло в последствии существенную роль в подборе фактологического материала для диссертационной работы. Сделаем здесь, в 1980 г., небольшую остановку, чтобы в разумных пределах пояснить, чем занимались на почтовом ящике и как это помогло мне в подготовке к защите кандидатской диссертации. Когда меня приняли на работу, опытное производство только формировалось. Параллельно завершалось строительство объекта. В центре внимания была установка порошковой металлургии. Сам процесс спекания металла (черного или цветного) был известен достаточно давно, но ряд отраслей нуждались в композитных материалах определённого свойства. Не буду отягощать повествование тонкостями технологий, лишь обращаю внимание на то, что интерес к этим экспериментам был у аэрокосмической отрасли, связи и др., связанных с ВПК. Гораздо позже мир увидел советский космический корабль много-разового использования «Буран» – и облицовочные плитки корпуса корабля были сделаны по этой технологии, в их создании были и наши наработки. Установка или печь долго не получалась, не выходила на необходимые параметры. Как инженеру, окончившему металлургический факультет, хотя и по обработке металлов давлением, многое было близко в этой работе и в технологических экспериментах. Было понятно и то, почему в промышленности сложно внедрить такие технологии и как они дороги. Через некоторое время наш почтовый ящик объединили с другим, и на опытное производство пришло новое задание – установка «Астра» для космической связи. В этом эксперименте мы участвовали лишь изготовлением «железа». По завершении этого этапа работы мы доставили установку в запад-

ный регион УССР – Черновцы, где установка была включена в комплекс и, говорят, хорошо себя показала.

Отступление завершено – и возвращаемся к проблеме аспирантуры без отрыва от производства. На Ясиноватском заводе я учёл свой горький опыт. И поэтому всё происходило в режиме максимальной закрытости ведения научной работы, но всё равно оставалась проблема подписания разрешения на публикации статей, приходилось быть осторожным, но и люди оказались здесь более порядочные. Итак, защита состоялась – и стала неожиданностью для некоторых руководителей завода. Необходимо для полноты картины добавить, что почти одновременно с этим событием было назначено отчётно-выборное партийное собрание заводоуправления, а это самая большая парторганизация завода. Поскольку новые веяния в партии требовали и иных подходов, было предложено не вносить кандидатуру секретаря парторганизации от парткома, а опросить коммунистов и определить, кто пользуется наибольшим доверием, и после этого вносить кандидатуру для избрания. Результат для меня оказался неожиданным, большинство назвали моё имя и тут же проголосовали «за». Директор демонстративно покинул конференц-зал в знак несогласия с таким решением. Как раз в это время шла незаметная для окружающих кропотливая работа по подаче моей диссертации в спецсовет по защите ИЭП АН УССР. Борьба шла с переменным успехом, сказывались и моя недостаточная подготовка для уровня академической науки, и стереотип, сложившийся по отношению к соискателям с производства. Со временем обстановка становилась более благоприятной, нашлись точки соприкосновения науки и практики. Борьба перешла в сотрудничество, и на одном из очередных промежуточных рассмотрений моего исследования один ведущий д. э. н. ИЭП бросил фразу: ну сколько можно улучшать – нет предела совершенству, давайте принимать! И всё сразу стало на место – и работу приняли к защите. А вот на защите произошёл эпизод, на который, скорее всего, никто внимания не обратил, но он в моей памяти до сих пор, как беседа с директором НИИПТМаша. В спецсовете была одна дама, д. э. н., прибывшая в наши края из России при создании института. Имела очень независимый и категоричный характер и часто, как говорится, срезала соискателей, допускала резкие высказывания по оценке работ при их защите. Она знала о том, как её побаиваются соискатели. И вот, при обсуждении моей защиты, она получает слово для задавания вопросов, берёт своё кресло, переносит его к стенду, где развешены демонстрационные плакаты, выполненные на ватманских листах. Я весь напрягся, что не ускользнуло от её взгляда, а она достаточно громко реагирует, что знает, как соискатели остерегаются её вопросов, и заявляет, что моя работа ей нравится и, более того, она хочет в познавательном плане кое-что уточнить

у практика с производства. Конечно, тут ко мне пришли спокойствие и уверенность, и защита прошла нормально. И всё-таки практикам непросто защищать диссертации.

И снова повторилась история, произошедшая на ЛКУ. «Фас!» прозвучало, моя должность уязвима с точки зрения поиска ошибок в работе и прочих упущений, причём не личных, а вообще, участок работы такой. Но отличие ситуации в том, что я уже состоявшийся кандидат наук, и «ату его!» не прошло. Однако отношения с директором и преданным ему окружением стало непростым и напряжённым. Вскоре после успешной защиты ко мне проявили интерес госуниверситет, машиностроительный техникум и общество «Знание», естественно, продолжилось и сотрудничество с ИЭП АН, в т. ч. в научной и публикационной деятельности. Я стал совмещать работу на заводе с научной и преподавательской деятельностью, но главное то, что время требовало ответов на вопросы и вызовы периода радикальных изменений в стране. И количество произошедших со мной событий стало переходить в новое качество становления меня как специалиста новой формации по управлению экономикой промышленных предприятий. Таким образом, можно сделать неутешительный вывод о том, что человеку с производства очень нелегко было защитить диссертацию, опубликовать результаты научной работы, внедрить разработки в производство. Передо мной был опыт тоже непростого пути моего папы, Макогона Владимира Герасимовича, к защите кандидатской диссертации по совокупности работ. Тема работы «Разработка, внедрение и исследование новых конструкций машин и технических решений, определяющих повышение производительности, расширение сортамента и улучшение качества продукции широкого спектра станков горячей прокатки» по специальности «Технология и машины обработки давлением». И это при том, что у него было более пятидесяти авторских свидетельств, в т. ч. внедрённых за рубежом, издано две книги, ему было присвоено звание «Заслуженный изобретатель УССР». И всегда на нашем с ним непростом пути получения признания в науке, кроме недоброжелателей, находились люди, которые поддерживали, и не только добрыми словами, а брали на себя ответственность, подписывая ходатайства, характеристики, акты внедрения и разрешения к публикации.

В один из «непрекрасных» дней к нам на Ясиноватский машзавод прибыла проверка. Среди членов комиссии была завотделом облстатистики. В те времена начисление зарплаты и особенно премии ИТР и руководящему составу происходило по «товарной» продукции, принятой ОТК. Такой продукцией считались машины и оборудование, отгруженные на склад готовой продукции, но завод такой продукции имел крайне мало, в основном это были товары народного потребления, например, детская

коляска, клещи, отвёртки, запчасти и т. п. А основная продукция – проходческие комбайны, проходческие щиты для строительства метро, закладочные комплексы – отгружалась прямо из цеха на вагоны МПС или оставалась на покрасочной площадке, упакованной и готовой к погрузке. Сейчас это не имеет того значения, как это было в советское время, главное реализовать продукцию и получить оплату от заказчика. Но вот здесь и кроется «дьявол». Проверяющая из облстата установила, что мы незаконно включили в товарную продукцию ряд изделий. А, например, только один комбайн проходческий имел цену около 200 тыс. руб. Это очень серьёзное нарушение, последовали штрафные санкции, лишение премий, взыскания и даже снятия с руководящих должностей. Отчётность по экономическим показателям завода лежит на службе, которую я возглавлял. Неоднократно ездил в Донецкий облстат с документами и разрешал проблемы. В одно из посещений произошла встреча с бывшей работницей обкома комсомола. Теперь она возглавляет отдел кадров облстата. Разговорились, при этом выяснилось, что руководитель облстата ищет специалиста, под требования к которому подпадаю я: учёная степень, практический опыт экономической и аналитической работы на предприятии. Так неожиданно произошёл серьёзный поворот в моей трудовой деятельности. Было это в конце 1988 г.

В настоящее время цифровая экономика – будни, а тогда мы были в начале пути, и есть необходимость поделиться определёнными мыслями по этому поводу. Ещё в институте в конце 60-х годов нас знакомили с основами использования ЭВМ в инженерной практике, но в реальности главным инструментом была логарифмическая линейка, а в финансово-экономических подразделениях и бухгалтерии – арифмометр и просто счёты, стали появляться счётные машинки. В СССР одним из ведущих был Институт кибернетики АН, впоследствии получивший имя его создателя и руководителя – академика Глушкова. На предприятиях создавались ВЦ и АСУ, в Минске был построен завод по производству ЭВМ. Постепенно в рамках СЭВ произошла специализация: счётные машинки – Болгария, ЭВМ – ГДР. На НКМЗ, где начинался мой путь в машиностроении, ВЦ и АСУ работали на очень серьёзном уровне, и завод был в лидерах Минтяжмаша СССР в освоении вычислительных технологий в инженерных расчётах, моделировании и проектировании конструкторских и технологических разработок, учёте и распределении материальных ресурсов, планировании, загрузке оборудования, бухгалтерии.

Когда продолжилась моя профессиональная деятельность на «Донецкгормаше», то и здесь я встретился с высоким уровнем использования ЭВМ в организации производственной, экономической, конструкторско-технологической работы, в учёте движения материальных и финансовых средств. Но

непосредственно я работал с ВЦ по вопросам составления загрузки оборудования цеха, составления графиков выполнения плана и производства деталей, узлов и машин. Это потребовало новых знаний, ведь минуло более шести лет после окончания вуза, да и техника и технологии, основанные на использовании ЭВМ, шагнули далеко вперёд. Подспорьем мне в освоении новых знаний послужили переподготовка в Москве, учёба в аспирантуре и, конечно, щедрая помощь и поддержка старших коллег. Впоследствии на Ясиноватском машзаводе и в производственно-диспетчерской службе и ПЭО я уже сам инициировал использование ВЦ для более широкого круга задач, чему научился на ЛКУ. При этом был прецедент радикального внедрения мной вычислительной техники в работе. В ПЭО я обратил внимание на манипуляции сотрудниц при выполнении экономических расчётов. На столах лежали старые конторские счёты с костяшками, а в выдвижном ящике стола – болгарская счётная машинка. Сотрудница, выполнив расчётные операции на машинке, проверяла результат на костяшках бабушкиных счёт. Пришлось проявить эмоциональные средства убеждения и выбросить в окно счёты, под окном было поле, а бухгалтерия сделала на меня начёт за порчу имущества, кстати, счёты оказались очень дорогими и на них были инвентарные номера. Это некий экскурс в личную историю участия в развитии технологий применения ЭВМ в производстве, в частности в экономике, организации, управлении и планировании машиностроения.

Всё было непросто, чаще всего зависело от настойчивости и энтузиазма конкретной личности, соединяющей в себе авторитет учёного, практика и организатора. Обретённые мной знания очень пригодились в будущем, и я не мог даже предположить, как скоро. Также оставалось очень немного времени до второго излома времён. Завершался 1988 г.

По запросу облстата я был уволен с Ясиноватского машзавода и по переводу принят на работу начальником отдела информационных услуг облстата, а через два месяца отдел был преобразован в отдел статистики внешнеэкономических связей и информационных услуг, со временем статус отдела был повышен до уровня управления. Главных задач было две: первая – создание с «чистого» листа и развитие нового вида статистики – внешнеэкономической, вторая – сформировать новый вид услуг, информационных. Был февраль 1989 г., канун нового излома.

Первая задача представляла собой эксперимент союзного масштаба, и проводился он в семи регионах СССР, где были созданы такие отделы, в УССР – один, в Донецкой области. Статистика ВЭС на региональном уровне вводилась впервые, а в области статистика велась в разрезе предприятий, отраслей, по видам товаров и стран. Причём все вновь созданные статистические службы имели прямое подчинение центральному аппарату ЦСУ СССР. И

ещё одна особенность, облстат имел в своём распоряжении достаточно мощный ВЦ с современной ЭВМ из ГДР, только недавно отстроенное здание с приличным машинным залом, с мощной системой кондиционирования и очистки воздуха. Все отделы облстата работали с предприятиями и организациями, в т.ч. городскими (районными) отделами по программам ВЦ. Но ещё подавляющее количество первичной информации формировалось вручную, а значит, снижалась достоверность и оперативность получения и обработки данных. Ну, а уже на республиканское ЦСУ весь массив информации уходил в электронном виде. Работая в производственной и экономической службе завода и почтового ящика, я был знаком достаточно хорошо с деятельностью органов статистики т.ч. и ВЦ, что и описал выше. В случае с созданием нового отдела, Москвой было определено условие создания статданных на уровне области только на электронных носителях, но уже на базе ПК, а не «большой» ЭВМ. Специалистов по ПК в облстате ещё не было. Получил и привёз ПК из Москвы, совместной итало-японской фирмы «Кеннон-Оливетти», с программным обеспечением по ведению статистики внешнеэкономической деятельности организаций и предприятий Донецкой области. Однако первичные статданные по-прежнему, как и с «большой» ЭВМ, поступали от организаций и предприятий главным образом в ручном режиме, что снижало их эффективность в части достоверности и оперативности. Но в любом случае наши методики формирования, обработки, передачи «наверх» данных и аналитические возможности выгодно отличались от прежних подходов на базе ВЦ, что в дальнейшем подтвердит жизнь.

Теперь переходим к вопросам второй задачи нового отдела. Как и в первом случае – новой статистики ВЭС, в рамках общесоюзного эксперимента, идея оказывать информационные услуги была идеей очень современного, думающего руководителя облстата с немалой долей смелости, поэтому он и искал работника нужного склада, что было воплощено в создании отдела статистики ВЭС и информуслуг и назначении меня его руководителем. При этом нужно иметь в виду, что органы статистики – строго государственная структура, и, учитывая процессы по формированию многоукладной экономики, происходившие в Союзе, некие изменения коснулись и госструктур, например, ВЦ облстата оказывал услуги областному пенсионному фонду. Но теперь вопрос о развитии информуслуг рассматривался через призму появления клиентов из среды нарождающегося бизнеса. Стали приниматься различные нормативные и законодательные акты, разрешающие те или иные виды деятельности. Получила развитие кооперативная форма организации бизнеса, стали образовываться СП с иностранным участием, затем – частные предприниматели, ЧП и т. п. структуры. Здесь было сразу несколько направлений, сначала требовалась регистрация юридического или

физического лица как субъекта статотчётности (до этого они проходили регистрацию в органах местной власти и юстиции по месту нахождения заявленного адреса). При этом, наряду с нарождающимся классом предпринимателей, определённую регистрацию проходили и предприятия, существующие давно, но меняющие форму собственности или структуру. Особенно это касалось тех, кто выходил на внешние рынки, открывал валютные счета. Здесь нужно пояснить, что в этот период в СССР происходила серьёзная либерализация экономической деятельности, в частности, предприятия получали возможность, после выполнения госзаказа как основы плановой системы ведения хозяйственности, осуществлять самостоятельные поставки (получения) продукции (услуг), в том числе и ВЭД по договорам. При этом всё подвергалось кодировке, а справочники были только в распоряжении облстата в крайне ограниченном количестве. Все процедуры подобного толка были платными, что вошло в доходы по информационным услугам нового отдела. Не буду углубляться в детали этого направления деятельности, она по мере осуществления правовой и экономической реформ в СССР ставила новые задачи, а мы их решали.

Рассмотрим ещё одно направление информ. услуг. Как известно, центральные органы статистики выпускали определённую справочную литературу и сборники под бдительным оком определённых госструктур. Степень детализации была ограничена, осознанно уходили от абсолютных данных и показателей, а найти данные о регионах, отдельных отраслях, товарах или о ВЭС вообще было невозможно. Мало было информации о демографии, социальных проблемах, сопоставлений с другими странами. Каждый из отраслевых отделов облстата выпускал по итогам различных периодов, от месяца, квартала и до года, сводные таблицы в соответствии с формами отчётности, сопровождая их небольшими аналитическими комментариями. Но главное то, что этим справочникам присваивался гриф «Для служебного пользования» (ДСП). Соответственно количество экземпляров строго учитывалось, они выдавались под роспись, использовать в открытой печати нельзя, а значит, и включать в научные публикации тоже. Напоминаю здесь и о моих собственных проблемах с получением актов особых отделов предприятий, где работал, к статьям при публикациях. Может показаться, что я излишне подробно пишу об этом, но дальше пойдёт речь о принципиально новом тогда в облстате виде информационных услуг. Мне было важно донести до тех, кто не совсем себе представляет, через что пришлось нам пройти в те непростые годы, чтобы сегодня иметь доступ к различным материалам социально-экономического состояния нашего общества. Государство того периода создало целую систему охраны тайны в печати. Через структуры КГБ в каждой организации и предприятия были особые подразделения –

1-й отдел, иногда это был всего один человек, который оформлял упомянутые выше акты о возможной публикации, например, научных статей и каких-либо материалов в открытой печати или отнесении их к ДСП. Они же контролировали прохождение материалов с ДСП, их хранение и использование. А теперь мы поставили перед собой задачу сделать доступными материалы статистики не только партийным и советским органам, а также отдельным научным учреждениям, но и тем, кто нуждался в нашей информации при организации своего бизнеса, независимо от формы собственности. Сделать эту работу можно было только через такой орган подконтрольный органам госбезопасности, как Обллит, структура, подобная особым отделам в организациях (т. е. 1-й отдел) и дающая разрешение на выход в открытой печати, в данном случае, статистических и аналитических материалов. Поскольку в нашем новом отделе были сосредоточены и два принципиально новых и актуальных вида деятельности органов статистики, с которыми мы определились выше, то вопросы открытия и даже популяризации статистики ВЭС, регистрации, кодирования товаров и видов деятельности не существовали вообще.

Складывалась парадоксальная ситуация: мы обрабатывали статданные об экономических связях с партнёрами за рубежом, а помещать итоги и аналитику должны были под грифом ДСП. Органы статистики должны регистрировать субъектов хозяйственности предприятий различных форм собственности и частных предпринимателей, а как сделать доступной им эти требования, было не совсем понятно. Понадобилось немало сил и времени, но в итоге мы всё же решили эти проблемы, оставим за «кадром» подробности и эмоции. Но мы не знали тогда, что не за горами то время, когда сама жизнь разрешит подобные проблемы: был канун нового, второго излома...

Параллельно с преодолением сложностей становления нового вида статистики – ВЭС и оказания также новых различных информ. услуг, мы установили очень тесные партнёрские отношения с такой важной организацией, как ТПП. Уставные положения деятельности этой организации находились на одном с нами, статорганов, поле деятельности. ТПП тоже оказывали целый ряд услуг, прежде всего субъектам ВЭД, такие как товарная экспертиза экспортно-импортных товаров, подтверждение обстоятельств «форс-мажора», декларирование экспортных и импортных товаров при оформлении таможенных документов.

Мы стали проводить совместные совещания и инструктажи с хозяйствующими субъектами. В облстате были помещения, где можно было проводить такие мероприятия, были полиграфические возможности для размножения нужных бланков, справочников и т. п. инструктивных материалов. С тех пор и по сей день я тесно сотрудничаю с ТПП, вхожу в ряд её структур на региональном и национальном

уровнях. Сотрудничество нас взаимно обогатило и повысило эффективность нашей работы. Самое интересное, что далеко не все, даже на высоком уровне государственных управленческих структур, знают: ТПП – не государственная структура, а самостоятельная организация, действующая на основе своего Устава и законодательства.

В это время на медийный простор вышли новые издания с публикацией материалов по социально-экономическим проблемам, и ими активно были востребованы те данные, которые совсем недавно получили «зелёный» свет для публикации облстатом. Например, это «Меркурий» ТПП, «Негоциант», «Город» и т. п. А известные и ранее газеты стали публиковать наши материалы. Кроме этого, ряд московских и киевских изданий с удовольствием взяли наши материалы по развитию ВЭС в Донецкой области, например, «Внешняя торговля», «Плановое хозяйство», «Вестник статистики», «Экономика советской Украины». В местной прессе были помещены материалы: о развитии НТП и конкурентоспособности продукции на международных рынках; социологический экспресс-опрос мнения населения; о состоянии валютных расчётов; Азовское морское пароходство: история, статистика, развитие, проблемы; финансовые показатели деятельности СП; о потребности в жилье; методика оценки деловых и личностных качеств руководителей; мнение населения по актуальным экономическим вопросам в связи с переходом к рыночным отношениям; об отношении к языку обучения в школах области.

Некие заметки на полях: в 1990 г. в облстате снова, в некоем смысле, повторилась история, подобная истории на Ясиноватском машзаводе, но теперь исключительно со знаком плюс. Меня снова избрали секретарём парторганизации, а, учитывая кадровую особенность облстата, допуск к закрытой информации, работу с партийными и советскими органами, число коммунистов было достаточно велико. А с плюсом потому, что к этому времени отдел укрепился, разросся, появились ещё новые виды деятельности и статистики, а спрос на наши статматериалы и аналитику очень вырос не только у партийно-хозяйственных органов, но и со стороны науки – и прежде всего со стороны ИЭП и ИЭПИ АН УССР. Наступил период наиболее продуктивной работы, я постоянно ощущал поддержку руководства облуправления. К этому времени была создана группа во главе с двумя академиками, которая разработала экономико-правовые основы формирования особой (свободной) экономической зоны в Донецкой области, в составе которой был и я. Впоследствии этот период позволит мне сделать новый серьёзный шаг в науке. А пока интерес ко мне вырос у вузов Донецка, это была дополнительная нагрузка, но – и заработок, и положение в научном сообществе. О СЭЗ речь впереди, а здесь мы ограничимся тем, что во время перестройки этот вопрос обсуждался в научном сообществе, а также вышел на

определённый уровень обсуждения во властных структурах и в бизнесе. Перед нами был набирающий силу и темп опыт КНР по созданию в недрах плановой государственной экономики, скопированной когда-то с СССР, теперь уже многоукладной экономики с элементами рынка, в т. ч. и создания СЭЗ. Однако вопрос о СЭЗ в ту пору ещё не вызрел.

В стране продолжалась демократизация различных сфер жизни, происходила либерализация экономики, и прежде всего ВЭД. В ВЭД стали формироваться новые потоки поставок, как структурно, так и географически. Доля плановых поставок в портфелях договоров предприятий снижалась, а прямые поставки, за счёт освобождающихся производственных резервов, росли. Естественно, у руководителей заводов сразу начались поиски «вариантов», что и как пристроить из поставок, чтобы заработать не только коллективу предприятия или организации, а значит и в бюджет государства, но и себе любимому. Это были первые шаги и результаты многоукладной экономики с элементами рынка. Появились возможности и предпосылки становления будущих олигархов. Но в Союзе ещё была крепка советская власть с её институтами силовых структур, в частности КГБ. И на стыке 1989–1990 гг. их представители прибыли в наш отдел статистики ВЭС. Ну а поскольку я коммунист и капитан запаса, то безо всяких обиняков приступаем к сотрудничеству в области экономических нарушений и злоупотреблений в ВЭД предприятий и организаций Донецкой области. При этом доверительно сообщают, понизив голос и приближаясь максимально к уху визави, что поскольку в «конторе» высвободилась определённая часть сотрудников с оперативной работы (они до этого были заняты диссидентами всякими и отслеживанием нежелательных контактов с иностранцами советских граждан, а также пребыванием иностранцев в местах нахождения различных объектов нашей промышленности определённого назначения), то их направили теперь на более актуальный участок, т. е. в экономику. Но проблема в том, что придётся на ходу переучиваться и в скоростном темпе изучить коварную экономику, да и ещё ВЭД. С того момента и достаточно продолжительное время скучать не приходилось от их присутствия, но результаты от этого необычного сотрудничества были, и весьма существенные.

Главными объектами наблюдений и интереса со стороны «органов» были растущие, как грибы после тёплого дождя, новые малые формы предприятий, СП, частные предприниматели, особенно заключающие посреднические сделки с крупными предприятиями у нас и иностранными заказчиками. Важно заметить: эти новоявленные бизнес-структуры имели валютные счета не только здесь, но и за рубежом, что позволяло им, создавая маржу на разнице заявленной стоимости и фактической, накапливать за рубежом капиталы, в т. ч. и в офшорных зонах. Не буду вдаваться в тонкости оперативной

работы, но с помощью нашего учёта в облстате регистрируемых фирм, в т. ч., как выяснилось, и однодневок, которые, совершив некую сделку, просто прекращали свою деятельность, её «хозяин» оказывался каким-то гражданином, потерявшим паспорт, а адрес места нахождения – вымышленным (один раз был вопиющий случай – регистрируемый указал адрес районного отдела статистики, ну откуда наш работник мог знать адреса почти 60 отделов статистики в городах и районах 5-миллионной области!)... так вот, с помощью учёта и регистрации и архива обрабатываемых статотчётов о ВЭС предприятий и организаций была «выловлена» подозрительная отгрузка металла на Мурманск. А там на погрузке находилось судно, в трюме которого внизу были загружены титановые слитки, а сверху – полуфабрикат чёрного металла. Цена первого и второго отличается в разы, а значит, вся маржа осела бы на неведомых нам счетах; подобные истории происходили и с алюминием. Так что чекисты восприняли нашу науку и остановили незаконные операции. При нашем доверительном сотрудничестве мы неожиданно вышли на проблему моей семьи, и я встретил у чекистов понимание. Дело в том, что в 1938 г. был репрессирован мой дед, Макогон Герасим Фёдорович; как выяснилось при реабилитации в 1957 г., он был расстрелян практически сразу после приговора «тройки». Мой папа умер в 1976 г., т. е. задолго до моего общения с «гебистами», но была жива его родная сестра, моя тётя, она входила в общественную организацию членов семей репрессированных и жертв фашизма как угнанная в Германию в период ВОВ. Так вот, представители власти Краматорска разьяснили, что родственники могут обратиться в КГБ и ознакомиться с делами своих репрессированных родственников. Я, как-то будучи на малой родине, где из родственников только тётя и осталась, рассказал об особенностях своей работы, в т. ч. и с «органами». Ну, тётя и надела на меня – спроси, попроси... Изложил свою просьбу при очередном контакте с «ребятами» – как у «них» водится, кивок головой и ничего не выражающий взгляд. Время шло, наполненное работой, я уж стал забывать, и вдруг – звонок «оттуда». «Вы хотели... Вас ждут, пропуск заказан». Кроме моей просьбы, предложили совместить мои интересы с определёнными вопросами и назначили ещё и встречу с генералом, он уже побывал у нас в начале процесса сотрудничества, когда определялись цели и задачи нашей совместной работы. Встреча с генералом прошла в рабочем порядке, носила исключительно деловой характер, и были сказаны одобряющие слова об эффективности нашей совместной работы. А потом... меня спросили, не передумал ли я ознакомиться с документами. Признаться, меня это смутило и насторожило, но не отступать же, и я ответил, что не передумал, хотя что-то стало не по себе.

Безусловно, может быть, я напрасно здесь вспоминаю об этой части нашей жизни, но дальше будет

понятно, почему написал. В отдельном кабинете, видимо, предназначенном для подобного рода процедур, мне принесли папку с бумагами более чем 50-летней давности. Ко времени этих событий я много узнал от родных и близких мне людей, прочитал много книг, статей, увидел фильмов и спектаклей о том времени, однако восприятие было противоречивым и неоднозначным. А вот теперь передо мною лежали безмолвные свидетели того, что касалось меня: во мне течет кровь человека, который был осознанно оболган и, практически без суда, осуждён – и впоследствии погиб. Даже в те годы находились люди, которые, рискуя, поддерживали жертв системы, и бабушка смогла на несколько минут получить свидание после суда «тройки». Дед знаками дал понять ей, что «получил» 10 лет без права переписки. Кто же знал тогда, что это означает...

Странно было видеть бумаги, которые прекрасно сохранились, а родного мне человека давно нет, и я его видел только на фотографиях, и слушал рассказы о нём, после того, как его реабилитировали. Мой дед был техинспектором ЦК профсоюза работников тяжелого машиностроения на заводах Краматорска. Он был участником Первой мировой войны, попал под газовую атаку и до конца своей жизни болел туберкулёзом, был инвалидом войны, которую в новой стране стали называть империалистической. Его избрали депутатом совета Бердянского железнодорожного узла. И вот из 1918–1919 гг., лихих годов гражданской войны, прилетела «пуля», которая убила деда. При чтении материалов для меня стало ясно, что родившийся донос 1938 г. был неубедителен – и «нашли» подтверждения в событиях 20-летней давности (см.: Реабілітовані історією. Донецька область. Кн. 9. Київ; Донецьк, 2012. С. 191–199). Когда мы прощались с чекистами, я видел их понимающие и сочувственные взгляды. Они сняли ксерокопии с некоторых страниц дела моего деда. Эти страницы я тут же отправил в Краматорск тётю. Как станет потом известно, ей стало плохо от прочитанного в копиях дела отца. Непростая история, но таких вокруг было много. Далеко не все становились достоянием памяти даже в собственных семьях, по разным причинам. Сначала официальное табу на разглашение, затем просто боязнь за судьбы близких, желание избавиться от некоего «клейма» для продолжения вхождения в жизнь общества последующим поколениям семьи.

Шёл 1991 год, и второй излом приближался, и его масштабы были грандиозны! Налицо были предвестники очень больших изменений: воссоединилась Германия, поглотив ГДР; распался СЭВ, соответственно одна за другой страны Восточной Европы стали выходить из системы многосторонних и двухсторонних экономических договоров и соглашений с СССР. На эти внешнеэкономические события мы в отделе статистики ВЭС отреагировали выпуском аналитического материала «О проблемах ВЭС Донецкой области в условиях расформирова-

ния СЭВ». В этом же году в апреле принимается Закон СССР «О внешнеэкономической деятельности». За месяц до этого прошёл Всесоюзный референдум о сохранении СССР. Абсолютное большинство, кроме небольшого количества радикально настроенной части общества, дали чёткий ответ «ДА», хотим сохранения СССР при предоставлении прав союзным республикам на экономическую деятельность, и прежде всего ВЭД. Закон о ВЭД как раз и отвечал на запросы бизнеса по организации и развитию ВЭС в рамках республики в составе СССР. Самое интересное, что это один из немногих экономических законов, который с некими незначительными правками действует до сих пор. Одним словом, запахло «незалежностью», а у истории были послания нам, Украине и Донбассу, чем такое обернулось, и не раз, в НАШЕЙ истории разных временных слоёв. Пытаясь абстрагироваться от штормовых ветров происходящего, наш отдел статистики на ПК осваивал новый вид статучёта и информуслуг – таможенную статистику. К нам в облстат стали поступать грузовые таможенные декларации (ГТД) для их учёта как составляющей статистики ВЭС. Однако технологии первичного формирования данных принципиально были различны. В первом случае, начиная с 1988 г., формы заполнялись на предприятиях и в организациях «вручную», а уж потом мы вводили это в ПК, и налицо был целый ряд потерь и в оперативности, и в достоверности. А вот таможенная статистика создавалась на основе первичного документа – ГТД – сразу при оформлении груза, и не предприятием, а декларантом, например, ТПП.

Это сразу вывело отдел статистики и информуслуг на новый уровень технологии сбора, обработки и передачи данных. С помощью ПК мы стали более оперативно и качественно выпускать аналитические материалы. Практика сразу поставила и новые вопросы, например, ГТД давала информацию только о движении товаров, а ведь нужно было учитывать и услуги. Кроме этого, как упоминалось ранее, какая-то часть фирм не предоставляли отчётности, т. к. просто исчезали после совершения сделки. В отдел статистики ВЭС отчёта за прошедший период не поступало, а ГТД – поступала. У нас стало «рвать» отчётность. По результатам первого же года – на 2 млрд долл., и эта тенденция сохранялась долго. Ранее мы описывали работу «чекистов» по обнаружению различных злоупотреблений в экономической сфере. И вот первые оценки одного из источников формирования теневой экономики, а ведь ещё и существовала просто откровенная контрабанда, далее – криминальная составляющая. Капиталы будущих олигархов пополнялись. Ещё на рубеже 1990 и 1991 гг. пришло время создавать в Госкомстате СССР управление статистики ВЭС. Взяли за основу наш донецкий опыт, приезжали, изучали, обобщали. За окнами бушевали политические страсти. И наступил новый излом. Если эпоха «застоя» продолжалась 20 лет, то «перестройке» хватило шести. Но ка-

кой итог?! Поистине тектонический излом – планетарный. Распад СССР. Не буду даже пытаться писать о политических перипетиях того бурного периода нашей новейшей истории, об этом написано и высказано немало. У каждого автора своё видение, при формировании которого имело значение множество факторов: положение в обществе, образование, профессия, что терял-приобретал, возраст – и так можно перечислять до бесконечности. На фоне происходящих событий для меня и моих коллег продолжались непростые, но в то же время обычные жизнь и работа. Развивалась и совершенствовалась статистика ВЭС, например, добавилась статистика об иностранных инвестициях и о деятельности СП. Укреплялось сотрудничество с академической наукой – ИЭП, а также с вузами Донецка, где всё больше рос интерес к изучению особенностей ВЭД и рыночной экономики. Отдел выпустил аналитические материалы по результатам социологических обследований об общественном мнении перехода к рыночной экономике в вопросах труда и о том, какая армия нам нужна?

И вот он, рубеж, раздел на до и после: август 1991 г. Здесь всё сошлось. Калейдоскопическая смена названий и управленческих структур, ведомств, образование новых. Ведь на карте мира появилось новое независимое государство – Украина, со всеми атрибутами его независимости. Это касалось и статистики. Но отдел статистики ВЭС единственный направлял материалы на Москву, и мы полностью сдадим отчёт за 1991 г. почти в середине 1992 г., даже «Вестник статистики» (Москва) публикует в № 5 статью в соавторстве «Совместные предприятия Донецкой области: экономико-статистический анализ». Однако больше всего в эти дни меня поразило решение «сверху» о роспуске коммунистической партии, а впоследствии и о запрете её деятельности. Волей происходящих событий я стал последним секретарём парторганизации облуправления статистики. В нарушение указания документы организации сдал не в облгосархив, а в архив нашего статуправления. Я вдруг ощутил себя, как когда-то, видимо, чувствовали себя царские офицеры при крушении империи. Накупил и изучил воспоминания генералов белой гвардии, кое-что перечитал, например, «Белую гвардию» М. Булгакова, и всё время находил параллели, чувствовал себя на родине как за рубежом. А в период ГКЧП разделял взгляды этих людей, тем более что с тремя из них встречался по работе и имел представление об их профессиональных качествах.

Ну а в облстате, в некотором смысле слова, работы прибавилось и на участке перерегистрации, и новой регистрации хозяйствующих субъектов, особенно имеющих ВЭД, в связи с такими бурными событиями, реорганизациями, переименованиями и т. п. В рамках преобразования различных госструктур, в частности формирования таможенной службы, из нашего отдела статистики ВЭС группу

специалистов, которая обрабатывала ГТД, с программами и архивом передали в донецкую таможню. Мы в этом действии узрели желание таможни убрать из нейтрального ведомства – органов статистики – весь учёт и архив ГТД, т. к. слишком часто у чекистов возникали вопросы именно к работникам таможенной службы. Доступ к документам можно было иметь в статистике, а теперь всё стало находиться в таможне. Вывод напрашивался сам собой. Так заканчивался 1991 г., к событиям которого придётся обращаться не раз, в основном, по грустным поводам. Память хранит очень отрицательное восприятие политических «фигур» того периода, а экономика получила такой сокрушительный удар, что по определённым секторам так и не смогла оправиться, а некоторые отрасли и предприятия прекратили своё существование.

Чтобы оценивать происходившее в момент перехода от СССР к Украине, необходимо было бы, как мне кажется, учесть некую особенность страны, которая формировалась 70 лет, идя напролом через революции, войны и созидания, формируя при этом новую общность – советского человека. Даже предполагалось убрать из паспорта графу «национальность». К сведению: в Российской империи указывалось вероисповедание, а не национальность; ну а при выдаче новых паспортов Украины указывали гражданство, т. к. если бы указали национальность, то структура населения дала бы другой срез и иное представление о том, кто живёт в Украине, и процессы в Украине по формированию национальной структуры общества пошли бы по иной траектории; но кто-то умный и дальновидный это просчитал. И когда росчерками перьев в один присест в Беловежской пуще решили судьбу Державы, то о многих последствиях эти авантюристы не хотели задумываться, не «царское» это дело, когда каждому перепало по Царству. В спешке многие вопросы юридически не проработали, и они так и остались до сих пор открытыми. А что статистика, наука, экономика?

Экономика обладает инерцией и пока двигалась. Пока продолжались поставки экспорта-импорта, выполнялись внутрисоюзные договора, кооперация и т. п. действия. Однако это была агония огромной страны, «от Москвы до самых до окраин». Мы – статистика ВЭС – почти ещё год сотрудничали с Москвой. Новое-старое руководство теперь уже Державы Украина с удовлетворением осматривало «закрома», т. е. промышленный и сельскохозяйственный потенциал, движимое и недвижимое. Статистика была активно востребована и выдавала данные, но как-то не очень поясняя, что всё это значит. И каждый в данных статистики видел желаемое, не анализируя сути. Вопрос, а были ли в руководстве профессионалы, прагматики? Да, был глава правительства, который прошел школу директорства на НКМЗ, председателя Госплана УССР, предсовмина УССР. Я был знаком с этим удивительным челове-

ком, он лично принимал меня на работу, и, как я думаю, его подкупило то, что я попросился в цех, он вспомнил и своё начало на заводе в таком же качестве. Но как только зашумели улицы и площади, где «успешно» использовали бунтарскую энергию студентов, председателя Совета министров Украины отправили в отставку, правда, была «реинкарнация», когда новое руководство зашло в тупик со своими реорганизациями, но это не принесло положительного результата и превратилось в фарс. Так уж случилось, но судьба подарила мне ещё одну встречу с главой правительства, хотя разговор был в «миноре». Во время беседы я не решился напоминать о деталях нашей давней встречи, понимая, что при его масштабах и количестве встреч немыслимо удержать в памяти такие детали, как приём на работу, хоть и по звонку первого секретаря ГК КПУ, бывшего секретаря ГК ЛКСМУ. Думаю, понятно, что такое событие впечаталось в мою память навсегда. Но в те далёкие годы события приёма на работу на НКМЗ не прошли гладко и вернули меня к непростой истории моей семьи. Как излагалось выше, я был третьим поколением новокраматорцев, оба деда, папа и мама отдали заводу в сумме десятки лет, теперь, после службы в армии, пришёл и мой черёд. Папа работал начальником одного из самых крупных конструкторских бюро завода. Когда беседа с директором подошла к завершению, он через селекторную связь переговорил с начальником одного из многочисленных цехов (их более 20) о том, что направляет меня в цех №... Теперь мне необходимо было идти в отдел кадров. Как оказалось, директор направил меня в «закрытый» цех (до назначения директором он был замдиректора по спецпроизводству). А мной при оформлении занялся представитель 1-го отдела, который заявил, что не может пропустить меня в эту группу цехов, упомянув при этом, что хорошо знает моего папу, и рекомендовал посмотреть варианты по специальности диплома. Мне тут же выписали направление в кузнечно-прессовый цех, поскольку я окончил институт по специальности «обработка металлов давлением». Но в КПЦ никто из руководства не звонил, и меня там не ждали, со всеми вытекающими отсюда последствиями. Там, в КПЦ, могли предложить работу только в ремонтной службе. Чуть позже в разговоре с папой выяснилось, почему так бодро и «радостно» особист заявил, что знает моего папу. После встречи со мной особист разговаривал с папой и без реверансов сказал: «Вы что, забыли, кто вы?», имея в виду репрессию деда, хотя тот был реабилитирован, но есть ещё родной брат отца, проживающий в США, куда он эмигрировал из Италии, где воевал в партизанах, бежав из немецкого плена. Трудно передать в повествовании мои чувства, когда я слушал объяснения моего папы. Я молодой коммунист, только что демобилизовался в офицерском звании из армии, работавший вторым секретарём ГК ЛКСМУ, – и вдруг не могу работать в закрытом цеху.

Иду, понурился от невеселых мыслей, а тут навстречу бывший секретарь завкома комсомола с правами райкома. Знакомы были давно и достаточно близко, он очень нас поддерживал в организации КЭКа – об этом речь идёт в самом начале нашего повествования. Изложил ему свою печаль, после обмена первыми обычными фразами спустя большое время отсутствия в городе. А он и говорит: пошли со мной, рядом механический цех, где я замначальника. Заходим, и по ходу, прямо по пролётам и задаёт вопросы о том оборудовании, мимо которого мы проходим, я отвечаю. Здесь надо пояснить, что, кроме изучения в институте обработки металлов давлением, я окончил политехническую школу, тогда реально 11-летку с получением квалификации станочника, и работал в течение трех лет один день в неделю на различных станках. Теперь пришлось держать блиц-экзамен, и я его сдал. Тут подошёл ещё один из замов начальника цеха, мы знали хорошо друг друга по комитету комсомола вуза. И они вдвоём уговорили меня согласиться идти работать мастером. Вот так бывает непросто, а получается – судьба.

Извините за такие отступления, не получается придерживаться жестких рамок последовательности событий. Возвращаемся из 1971 г. в 1991 г. Так вот, что же увидели политики в «закромах» родины, 27% от валового продукта СССР, при 1/6 части населения Союза, т. е. на душу населения самый высокий уровень ВВП, теперь уже в бывшем СССР или СНГ – название, с которым нам теперь предстояло жить. Страна Украина сопоставима по многим показателям с Францией, Италией, т. е. входила в пятерку крупнейших стран Европы. Но при этом мало кто вникал, когда декларировал её возможности, что этот потенциал можно реализовать только при условии наличия кооперации в рамках Союза и СЭВ, что почти половина объёма ВВП – ВПК. А прежней армии нет, стало быть, и заказов тоже. В качестве примера можно упомянуть, что треть судостроения СССР находилось в Украине, прежде всего для

ВМФ, можно вспомнить ещё другие отрасли и предприятия, которые пали жертвой необдуманной и невзвешенной политики с точки зрения экономики. Но главное, мы теряли людей высокой квалификации.

Макогон Ю. В. На зламах часів... Мій літопис півстоліття. Есе. Частина перша

Автобіографічна спроба розповісти про той час, у якому жив, ставав тим, ким тепер є, і про виникнення потреби розповісти про пережиті, та й ті, які ще досі переживаю, наслідки зміни часів. У кожного автора своє бачення, при формуванні якого мали значення безліч чинників: становище в суспільстві, освіта, професія, що втрачав-набував, вік – і так можна перелічувати нескінченно.

Ключові слова: економіка, статистика, виробництво, наука, країна.

Makogon Yu. At the Crossbreaks of Time... My Chronicle of Half a Century. Essay. Part one

An autobiographical attempt to tell about the time in which he lived, became who he is now, and the need to tell about the experienced, and still experiencing, the consequences of changing times ... Each author has his own vision, in the formation of which many factors mattered: the state of society, education, a profession that has lost and gained age – and so can be listed indefinitely.

Keywords: economy, statistics, production, science, country.

Макогон Ю. В. На изломах времён... Моя летопись полувека. Эссе. Часть первая

Автобиографическая попытка рассказать о том времени, в котором жил, становился тем, кем являюсь теперь, и о возникновении потребности рассказать о пережитых, да и ещё переживаемых, последствиях смены времён. У каждого автора своё видение, при формировании которого имело значение множество факторов: положение в обществе, образование, профессия, что терял-приобретал, возраст – и так можно перечислять до бесконечности.

Ключевые слова: экономика, статистика, производство, наука, страна.

Стаття надійшла до редакції 04.03.2021

Прийнято до друку 16.03.2021

НА ГРЕБНІ ЕКОНОМІЧНОЇ ОСВІТНЬОЇ, НАУКОВОЇ ТА ВИХОВНОЇ РОБОТИ

До 100-річчя Луганського національного університету імені Тараса Шевченка

1 березня 2021 р. виповнилося 100 років славетному Луганському національному університету імені Тараса Шевченка, співзасновнику наукового фахового журналу «Економічний вісник Донбасу». Історія університету створюється історією його визначальних структурних підрозділів: тими вченими, які присвятили себе нелегкій долі освітянина та їх учнями, котрі втілили прагнення й працю викладачів у життя в ім'я свого добробуту та добробуту України.

Це повною мірою є притаманним кафедрі економіки, маркетингу та підприємництва ЛНУ.

Витоки кафедри заклала одна з найстаріших кафедр не тільки сучасного ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка», а й закладів вищої освіти південного сходу України – кафедра політичної економії. Багато десятиліть: ще з тридцятих років, вона успішно провадить загальноуніверситетську освітню і наукову діяльність; стала основою для створення кількох структурних підрозділів, зокрема – і базу заснування в ЛНУ Інституту економіки та бізнесу.

Славетну історію кафедри уособлюють відомі науковці, новатори-педагоги, патріоти країни. У різні часи на різних структурних підрозділах університету плідно працювали викладачі кафедри А. А. Петросян, А. Ф. Золотов, Л. С. Бацманова, А. В. Путінцев, Л. М. Матросова, Н. М. Чеботарьова, М. М. Скоробогатов та інші.

Легендою світової економічної науки є В. А. Бадер, який багато років очолював кафедру.

Історія науки знає лише два-три ім'я – дві-три постаті, які на кілька десятиліть випередили життя у передбаченні та науковому доведенні переходу від одержавленої адміністративно-командної соціалістичної економіки до економіки ринкового типу (згодом такий підхід у науці отримав назву «теорія ринкового соціалізму»).

Перший з представників теорії ринкового соціалізму (за терміном видання головної праці) – один з лідерів Празької весни, Віце-прем'єр Чехословацької соціалістичної республіки (1968 р.) та Економічний радник Президента Вацлава Гавела

Василь Антонович Бадер

Ота Шик. Другий – В. А. Бадер. При цьому маємо усвідомлювати: йому, навіть за умов «відлиги шістдесятих», приходилося набагато вишуканіше доводити свою справжню позицію вченого і дійсно громадянина (фахівці до О. Шика та В. А. Бадера додають ще Ден Сяо Піна, але той до подібних висновків дійшов лише наприкінці вісімдесятих).

Кращі університети США (Єльський, Каліфорнійський тощо) з гордістю відмічають про наявність у своїх бібліотечних фондах головної наукової праці В. А. Бадера «Социалистический продукт» [1].

У 2004 р. кафедра стала причетною до ще однієї якісно-нової прогресивної зміни не тільки в організації та провадженні наукової діяльності, а й її інтеграції в освітній вітчизняний процес: на базі кафедри було засновано Філіал Інституту економіки промисловості Національної академії наук Укра-

їни – одного з провідних економічних дослідницьких центрів України.

ІЕП НАН України та ЛНУ у 2004 р. заснували науковий журнал «Економічний вісник Донбасу» (імпакт-індекс *Scopus*), який Міністерством освіти і науки України включено до категорії «Б»; викладачі кафедри є не тільки його постійними авторами, а й членами редакційної колегії, відповідальним секретарем і заступником головного редактора журналу.

Приклади такого поєднання академічної дослідницької та освітньої науки залишаються поодинокими, хоча й отримали схвалення не тільки в Україні.

Внаслідок війни на Донбасі ЛНУ імені Тараса Шевченка, у тому числі й Навчально-науковий Інститут економіки та бізнесу, було евакуйовано до Старобільську. У 2015 р. на основі об'єднання двох структурних підрозділів Інституту: кафедри економічної теорії та прикладної статистики і кафедри маркетингу було утворено кафедру економічної теорії, маркетингу та підприємництва. На підґрунті аналізу сучасних і передбачуваних світових трендів розвитку освітньої сфери й усвідомлення потреб економіки регіону і країни, а також наявного професорсько-викладацького складу, викладачами кафедри ініційовано її трансформацію в кафедру економіки, маркетингу та підприємництва (таку пропозицію було схвалено й підтримано ректоратом і Вченою радою університету).

Місію кафедри було визначено таким чином – підготовка гармонійно розвинених фахівців у галузях економіки та маркетингу, які органічно поєднують фундаментальну освіту й практичні уміння соціально-орієнтованого підприємництва, є затребуваними, мобільними і конкурентоспроможними спеціалістами на регіональному, загальнодержавному та міжнародному ринках. Кафедра здійснює освітню діяльність за двома спеціальностями: «Економіка» та «Маркетинг». У 2015 р. кафедрою реалізовано кадрове та організаційно-методичне забезпечення відкриття в ЛНУ аспірантури за спеціальностями «Економіка» та «Менеджмент». Навчальний процес провадить колектив науково-педагогічних працівників, який вдало поєднує високий викладацький рівень і багаторічний досвід фахової практичної діяльності з постійною імплементацією у вітчизняний освітній процес кращих європейських практик. У сучасних умовах основними проблемами наукових пошуків викладачів, аспірантів, магістрантів і студентів кафедри є такі.

1. Організаційно-економічне та інституціональне забезпечення реінтеграції тимчасово непідконтрольних територій Луганської та Донецької областей у національний господарський комплекс України.

3. Формування економічних, інвестиційних, маркетингових й управлінських механізмів конкурентоспроможності об'єднаних територіальних гро-

мад як основи реформування місцевого самоврядування і децентралізації влади та фінансів в Україні.

3. Оптимізація механізмів гармонізації національної ділової культури України як складова виходу вітчизняних підприємств на європейські та світові ринки й реалізації євроінтеграційного курсу країни.

З самого початку заснування кафедра взяла курс на активне провадження міжнародної діяльності, при чому – за кількома напрямками. Метою такої діяльності було визначено інтеграцію в європейський освітній і науковий простір.

У 2015 р. провідна міжнародна благодійна організація *Mercy Corps* (США) на конкурсній основі обрала кафедру базою консультативно-методичного та медійного супроводу реалізації на підконтрольних територіях Луганської та Донецької областей Програми «Самозайнятість» з підтримки малого та середнього бізнесу; діяльність кафедри сприяла створенню за цією програмою *Mercy Corps* близько 300 нових робочих місць. Коштами *Mercy Corps* профінансовано науково-практичне видання, розроблене викладачами кафедри, яке надавалося не тільки бенефіціарам Програми під час бізнес-тренінгів, а й студентам при вивченні навчальних дисциплін [2]. Науково-практичне узагальнення діяльності *Mercy Corps* стало підґрунтям розробки «Плану Маршала» для Донбасу» [3], який було схвалено Інститутом Кеннана (США) та Асоціацією зовнішньої політики України. Окрім цього, розроблено відповідну супровідну медійно-рекламну продукцію (вона була також використана Римсько-католицькою церквою у країнах Європейського Союзу з метою зібрання коштів для мешканців Луганської та Донецької областей). Протягом 2016–2020 рр. на основі створеного на базі кафедри комунікаційно-консультативного центру та Громадської організації «Ресурс. Допомога. Розвиток» здійснювалася реалізація програм з підтримки малого бізнесу таких міжнародних благодійних організацій: *NRC* (Норвегія), *FNI-360* та «*DAI Global LLC*» (США), «*Word Jewish Relief*» (Ізраїль).

Ще один напрям міжнародної співпраці кафедри – проведення спільної освітньої та дослідницької діяльності з провідними зарубіжними університетами. Зокрема, спільно з кафедрою менеджменту Лодзінського університету (Республіка Польща) у 2016 р. було засновано Центр науково-дослідного співробітництва Польща – Україна: єдина подібного роду установа для країн Центральної та Східної Європи. До керівних органів Центру входять провідні вчені, політики та дипломати країн-засновників і викладачі кафедри.

За цим напрямом проведено кілька міжнародних науково-практичних конференцій і семінарів у Польщі та Україні, здійснюється спільна освітня, наукова та видавнича діяльність [4–6].

Показовою є практика запрошення викладачів кафедри до безпосереднього провадження освіт-

В. А. Чеботарьов та Є. В. Чеботарьов – експерти-консультанти міжнародних благодійних організацій Mercy Corps (США) та «Word Jewish Relief» (Ізраїль); пасіка О. І. Кириллова (с. Співаківка Новоайдарського району, 2020 р.) – переселенця з Луганська, який відновив забуту давню родинну справу і став засновником відомого в Україні кооперативу «Медова родина»

Аспірант М. В. Суворов; доцент Є. В. Чеботарьов; завідувач кафедри В. А. Чеботарьов; директор філіалу ІЕП при ЛНУ, Перший Віцепрезидент Академії економічних наук України В. І. Ляшенко; аспірант кафедри В. Б. Цеханович: візит до Почесного консульства України у м. Лодзь (Республіка Польща) після успішного проведення II Міжнародної науково-практичної конференції Лодзінського університету та ЛНУ імені Тараса Шевченка (2018 р.)

нього процесу факультету менеджменту Лодзінського університету (2016-2020 рр. – Visiting Professor (Запрошений професор) Лодзінського університету).

У 2019 р. Міністерством освіти і науки України та Національною агенцією академічних обмінів

Польщі проєкт «Національні ділові культури Польщі та України: удосконалення науково-практичних основ співпраці на європейських і світових ринках» було обрано єдиним у галузі соціально-гуманітарних наук для фінансування коштами дер-

жавного бюджету на 2020-2021 рр. (із загальних п'ятнадцяти проєктів за всіма галузями знань).

Викладачі кафедри є співзасновниками досліджень за кількома великими напрямками у науці, мають п'ять авторських свідоцтв на державну реєстрацію об'єктів права інтелектуальної власності в галузі філософії, економіки та маркетингу, у тому числі – з зарубіжними партнерами. Їхні наукові розробки прийнято до практичного впровадження Луганською та Донецькою державними обласними адміністраціями, п'ятьма міністерствами, трьома комітетами Верховної Ради України, Торгово-промисловою палатою України, провідними міжнародними благодійними організаціями та підприємницькими структурами України і Польщі.

Три викладачі кафедри є членами Міжвідомчої робочої групи Міністерства з питань реінтеграції окупованих територій України, їхні пропозиції щодо розробки Стратегії соціально-економічного відновлення Донбасу прийнято й використовується Міністерством ТОТ України.

Високий рівень освітнього процесу кафедри економіки, маркетингу та підприємництва ЛНУ на основі синтезу кращих вітчизняних і європейських практик схвалено у високій оцінці й акредитації освітньої програми спеціальності 051 «Економіка» першого (бакалаврського) рівня Національним агентством із забезпечення якості освіти України.

Література

1. Бадер В. А. Социалистический продукт / под ред. канд. экон., доц. В. С. Молдавана. Москва: Экономика, 1967. 190 с. 2. Чеботарьов В. А., Колосов А. М., Руденко В. І., Марков Р. В. Основи бізнес-планування в мікропідприємстві: науково-практичний довідник для бенефіціарів Mercy Corps. Старобільськ: ДЗ «Луган. нац. ун-т імені Тараса Шевченка», 2016. 52 с. 3. Чеботарьов В. А. Четверть століття українсько-американської дружби: допомога Mercy Corps як модель міжнародної співпраці у подоланні наслідків військового конфлікту на Донбасі. *Агора*. Вип. 16. 2016. С. 37-41. 4. Чеботарьов В. А., Глінковська Б., Чеботарьов Є. В. Крос-культурні підприємницькі комунікації: навч.-метод. посіб. для магістрантів. Старобільськ: ДЗ «Луган. нац. ун-т імені Тараса Шевченка», 2018. 138 с. 5. Chebotarov V., Chebotarov Ie. National business cultures: the influence of religion, and their role in the economic development of countries. *Bulletin of Geography. Socio-economic Series*. 2020. No. 50. P. 23–30. <http://doi.org/10.2478/bog-2020-0029>. 6. Chebotarov V., Glinkowska-Krauze B., Kaczmarek B. Współczesne problemy zarządzania. Teoria i praktyka. Łódź: Wyd. Uniwersytetu Łódzkiego, 2020. 184 p. <http://dx.doi.org/10.18778/8142-054-9.01>.

References

1. Bader, V. A. (1967). *Sotsyalistycheskyi produkt* [Socialist product]. Moscow, Ekonomika [in Russian].
2. Chebotarov, V. A., Kolosov, A. M., Rudenko, V. I., Markov, R.V. (2016). *Osnovy biznes-planuvannia v mikropidpriemnytstvi : naukovo-praktychnyi dovidnyk dlia benefitsiariv Mercy Corps* [Fundamentals of business

planning in microenterprise: a scientific and practical guide for Mercy Corps beneficiaries]. Starobilsk, DZ. „Luhans. nats. un-t imeni Tarasa Shevchenka” [in Ukrainian].

3. Chebotarov, V. A. (2016). *Chvert stolittia ukrainsko-amerykanskoi druzhby: dopomoha Mercy Corps yak model mizhnarodnoi spivpratsi u podolanni naslidkiv viiskovoho konfliktu na Donbasi* [A quarter of a century of Ukrainian-American friendship: Mercy Corps' assistance as a model of international cooperation in overcoming the consequences of the military conflict in the Donbas]. *Ahora*, Issue 16, pp. 37-41 [in Ukrainian].

4. Chebotarov, V. A., Glinkovska, B., Chebotarov, Ie. V. (2018). *Kros-kulturni pidpriemnytski komunikatsii: navch.-metod. posib. dlia mahistrantiv* [Cross-cultural business communications: a textbook for master students]. Starobilsk, DZ. „Luhans. nats. un-t imeni Tarasa Shevchenka” [in Ukrainian].

5. Chebotarov, V., Chebotarov, Ie. (2020). National business cultures: the influence of religion, and their role in the economic development of countries. *Bulletin of Geography. Socio-economic Series*, 50, pp. 23–30. <http://doi.org/10.2478/bog-2020-0029>.

6. Chebotarov, V., Glinkowska-Krauze, B., Kaczmarek, B. (2020). *Współczesne problemy zarządzania. Teoria i praktyka* [Contemporary management problems. Theory and practice]. Łódź: Wyd. Uniwersytetu Łódzkiego. <http://dx.doi.org/10.18778/8142-054-9.01> [in Polish].

Чеботарьов В. А. На гребні економічної освіти, наукової та виховної роботи

Статтю присвячено 100 річчю одного зі старіших закладів вищої освіти південного сходу України – Луганського національного університету імені Тараса Шевченка. Широко відомі в Україні та за її межами досягнення і внесок ЛНУ імені Тараса Шевченка у сферах педагогіки, історії, географії, філології та лінгвістики, фізики і математики, олімпійського спорту. На рівні кращих досягнень є також здобутки ЛНУ у галузі економічної науки, що показано на прикладі сучасної кафедри економіки, маркетингу та підприємництва. Автор робить спробу встановлення історичної справедливості в історії світової економічної науки: доведення неперевершеного значення розробок колишнього завідувача кафедри Василя Антоновича Бадера. Він наприкінці шістдесятих років минулого сторіччя паралельно зі всесвітньо відомим Ота Шиком у контексті теорії «ринкового соціалізму» обґрунтовував приреченість і розпад соціалістичної системи господарювання та її трансформацію до ринкової економіки (набагато пізніше і за інших економічних та соціально-політичних умов до аналогічних поглядів дійшов батько політики «відкритих дверей» у Китаї Ден Сяо Пін). На початку двохтисячних років на базі кафедри вперше в Україні та країнах Центральної та Східної Європи запроваджено процес організаційно-економічного поєднання науково-дослідної та освітньої діяльності – створення Філіалу Інституту економіки промисловості Національної академії наук України при ЛНУ імені Тараса Шевченка. З початком війни на Донбасі кафедра стала першою і єдиною в Україні, на базі якої було створено комунікаційно-консультаційний центр з супроводу грантової політики провідних міжнародних благодійних організацій у Луганській та Донецькій областях. На кафедрі опрацьовано одну з пер-

ших в Україні концепцію «Плану Маршала» для Донбасу». Унікальним є досвід запрошення науковців кафедри для викладання в Польщі фахових дисциплін студентам країн Європейського Союзу, Азії та Африки за Програмою ERASMUS+. Інноваційними є практики з участі у найпрестижніших європейських науково-практичних та дослідницьких проєктах, заохочення на постійній основі до освітнього процесу провідних фахівців-підприємців, викладання англійською мовою дисциплін вільного вибору та співпраця з органами державної влади.

Ключові слова: Луганський національний університет імені Тараса Шевченка, 100-річчя, кафедра економіки, маркетингу та підприємництва, Василь Антонович Бадер, європейський освітній та науковий проєкт.

Chebotarov V. At the Core of Economic Educational, Scientific and Pedagogical Elaboration

The article is dedicated to the 100th anniversary of one of the oldest institutions of higher education in the south-eastern Ukraine – Luhansk Taras Shevchenko National University. The achievements and contribution of LNU in the fields of pedagogy, history, geography, philology and linguistics, physics and mathematics, and Olympic sports are widely known in Ukraine and abroad. At the level of the best achievements there are also achievements of Luhansk Taras Shevchenko National University in the field of economic science, which is shown by the example of the modern department of economics, marketing and entrepreneurship. The author makes an attempt to establish historical justice in the history of world economics: to prove the unsurpassed importance of the developments of the former head of the department Vasily Antonovich Bader. In the late 1960 s, in parallel with the world-famous Ota Šik, in the context of the theory of "market socialism" he substantiated the doom and disintegration of the socialist economic system and its transformation into a market economy (much later, under other economic and socio-political conditions, Deng Xiaoping, the father of the "Opening of China", came to similar views). At the beginning of the 2000s, for the first time in Ukraine and Central and Eastern Europe, the department introduced a process of organizational and economic combination of research and educational activities – the establishment of a branch of the Institute of Industrial Economics of the National Academy of Sciences of Ukraine at the Luhansk Taras Shevchenko National University. With the beginning of the war in Donbass, the department became the first and only in Ukraine, on the basis of which was established a communication and consulting support center for leading international charitable organizations in Luhansk and Donetsk regions. The department has developed one of the first in Ukraine concepts of "Marshall Plan" for the Revival of the Donbas". The academic mobility experience of the department gained via the Visiting Professor program in teaching professional disciplines in Poland to students from the European Union, Asia and Africa under the ERASMUS+ Program is unique. Innovative are the practices of participation in the most prestigious European scientific and practical research projects, encouragement on a regular basis to the domestic educational process of leading entrepreneurs, teaching disciplines of free choice in English and cooperation with public authorities.

Keywords: Luhansk Taras Shevchenko National University, 100th anniversary, Department of Economic Theory, Marketing and Entrepreneurship, Vasil Antonovich Bader, European educational and scientific space.

Чеботарёв В. А. На гребне экономической образовательной, научной и воспитательной работы

Статья посвящена 100-летию одного из старейших высших учебных заведений юго-востока Украины – Луганского национального университета имени Тараса Шевченко. Широко известны в Украине и за ее пределами достижения и вклад ЛНУ имени Тараса Шевченко в области педагогики, истории, географии, филологии и лингвистики, физики и математики, олимпийского спорта. На уровне лучших также достижения ЛНУ в области экономической науки, что показано на примере современной кафедры экономики, маркетинга и предпринимательства. Автор делает попытку восстановления исторической справедливости в истории мировой экономической науки: подтверждение непревзойденного значения разработок бывшего заведующего кафедрой Василия Антоновича Бадера. Он в конце шестидесятых годов прошлого столетия параллельно с всемирно известным Ота Шиком в контексте теории «рыночного социализма» обосновывал обреченность и распад социалистической системы хозяйствования и ее трансформацию к рыночной экономике (гораздо позже и в других экономических и социально-политических условиях к аналогичным взглядам пришел отец политики «открытых дверей» в Китае Дэн Сяо Пин). В начале двухтысячных годов на базе кафедры в Украине и странах Центральной и Восточной Европы основан процесс организационно-экономического единения научно-исследовательской и образовательной деятельности – создание филиала Института экономики промышленности Национальной академии наук Украины при ЛНУ имени Тараса Шевченко. С началом войны в Донбассе кафедра стала первой и единственной в Украине, на базе которой был создан коммуникационно-консультационный центр по сопровождению грантовой политики ведущих международных благотворительных организаций в Луганской и Донецкой областях. На кафедре разработана одна из первых в Украине концепция «Плана Маршала» для Донбасса». Уникальным является опыт приглашения ученых кафедры для преподавания в Польше профессиональных дисциплин студентам стран Европейского Союза, Азии и Африки по Программе ERASMUS+. Инновационными являются практики по участию в самых престижных европейских научно-практических и исследовательских проєктах, привлечение на постоянной основе к образовательному процессу ведущих специалистов-предпринимателей, преподавание на английском языке дисциплин свободного выбора и сотрудничество с органами государственной власти.

Ключевые слова: Луганский национальный университет имени Тараса Шевченко, 100-летие, кафедра экономики, маркетинга и предпринимательства, Василий Антонович Бадер, европейское образовательное и научное пространство.

Стаття надійшла до редакції 05.03.2021
Прийнято до друку 16.03.2021

ШЛЯХАМИ ОСВІТЯНСЬКОГО ОЛІМПУ!

СПІВЗАСНОВНИКУ ЖУРНАЛУ – ЛУГАНСЬКОМУ
НАЦІОНАЛЬНОМУ УНІВЕРСИТЕТУ
ІМЕНІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА –

Вимогою сьогодення є виховання висококваліфікованих працівників, що здатні вести творчий пошук, мають практичні навички, вміють знаходити рішення нетривіальних проблем. Розвиваються бурхливо наука і освіта. Результати наукових досліджень впроваджуються як у навчальний процес, так й у реальне життя, тому що наукові розробки підвищують ефективність виробництва, його конкурентоспроможність на ринку. У всьому світі зараз активно впроваджується система безперервного навчання, якою передбачається постійне підвищення кваліфікації персоналом, що загалом дозволяє підвищувати продуктивність праці. В сучасних умовах децентралізації університети отримали значну автономію, тим самим виникла можливість активно долучатися до грантових програм, міжнародних проєктів, співпрацювати не лише з державним, а й з приватним бізнесом. Тож під час проведення системних реформ виникає необхідність вдосконалювати механізми інтеграції освіти, науки та бізнесу, вивчати зарубіжний досвід цих процесів та адаптувати його до національних особливостей.

Акцентується увага актуальним проблемам, які пов'язані з розвитком та інтеграцією освіти, науки й бізнесу на прикладі Луганського національного університету імені Тараса Шевченка, що завжди був і залишається лідером освіти й науки, центром культурного розвитку східноукраїнського регіону.

Першого березня 2021 року виповнилося 100 років від часу заснування Луганського національного університету імені Тараса Шевченка, що являє собою невід'ємну частину науково-педагогічної, інтелектуальної, культурної історії України і є флагманом освіти у східному регіоні України, одним із найпотужніших вищих навчальних закладів на Донбасі та в Україні в цілому. Університет визнано лідером у різних номінаціях Міжнародного Академічного рейтингу «Золота Фортуна», ЛНУ – володар п'яти медалей Міжнародної виставки навчальних закладів «Сучасна освіта в Україні» за інноваційність, актуальні наукові розробки, якість освіти. Університет неодноразово здобував високе звання й статус «Лідер сучасної освіти», визнавався найкра-

щим спортивним закладом України. У 2007 році ЛНУ відзначено золотою медаллю десятої ювілейної виставки «Сучасна освіта в Україні – 2007» за «Упровадження досягнень педагогічної науки в освітню практику» (На медалі, виготовленій із золота 583 проби, зображена Муза педагогіки).

Університет неодноразово визнано лідером у різних номінаціях Міжнародного Академічного рейтингу «Золота Фортуна». На VII Міжнародній виставці «Сучасні заклади освіти – 2016» ЛНУ імені Тараса Шевченка отримав золоті медалі в тематичних номінаціях «Психосоціальна підтримка дітей і молоді, що знаходяться в складних життєвих ситуаціях» та «Використання комплексу сучасних засобів ІКТ, програм і рішень для підвищення якості освіти».

ЛНУ – єдиний університет, що успішно пройшов процедуру зовнішнього оцінювання ВНЗ та підтвердив свій міжнародний статус. В Університеті продовжується робота з оптимізації навчального процесу, науково-дослідної діяльності, іде інтенсивне реформування та впровадження принципів демократії. ЛНУ – єдиний вищий навчальний заклад у регіоні, який є дійсним членом Міжнародної асоціації університетів.

Сьогодні Луганський національний університет імені Тараса Шевченка – це великий навчально-науково-виробничий комплекс, у складі якого діють вісім інститутів, три факультети, 6 коледжів.

Як відзначається в Стратегії інноваційного розвитку України на 2010-2020 роки (підрозділ «Система освіти і підготовки спеціалістів»): «Для потреб інноваційного розвитку країни освіта відіграє надзвичайно важливу роль. Вона є не лише зв'язуючою, але й конструктивною ланкою в системі трьох головних складових інноваційної економіки – «наука – освіта – виробництво». У цьому поєднанні освітній потенціал виступає одночасно як джерело поповнення науки кадрами і як головний фактор оволодіння робочою силою, всім населенням сучасними знаннями, необхідними для забезпечення економічного, соціального і культурного розвитку суспільства на основі використання передових досяг-

нень науки, технологій, інновацій». Місія вищої освіти, згідно проєкту Стратегії розвитку вищої освіти в Україні на 2021-2031 роки – «забезпечення сталого інноваційного розвитку України через підготовку висококваліфікованих фахівців, створення та поширення знань, формування інтелектуального, соціального та духовного капіталу суспільства, готового до викликів майбутнього. А розвиток інформаційного суспільства та високотехнологічної економіки, до якої прямує суспільство на глобальному

рівні, потребує масової вищої освіти, вимагає від кожної сучасної людини високого рівня освіченості та здатності до критичного мислення. Вища освіта є необхідним стратегічним елементом безпеки суспільства. Стратегічним пріоритетом держави має бути максимальне охоплення населення країни вищою освітою без компромісів щодо її якості, стимулювання здобуття другої або й третьої вищої освіти в межах безперервної освіти дорослих».

Навчально-науковий інститут економіки та бізнесу (ЛНУ імені Тараса Шевченка)

Дуже приємними і практично удосконаленими були поставлені викладачами кафедри менеджменту заняття на семінарах, обговорення й атестація студентів, захист дипломних робіт, практики студентів. Особливо цим питання приділялося значної уваги з боку завідувачів кафедр.

Науково-педагогічна діяльність кафедри менеджменту Навчально-наукового інституту економіки та бізнесу проводиться за напрямками «Розвиток освітніх інноваційних процесів у вищій школі» та «Удосконалення систем менеджменту підприємств на основі адаптивної організації їх діяльності».

В Університеті створено належні організаційно-педагогічні умови блочно-модульної побудови навчальних планів, наявності в програмі курсів за вибором, навчально-методичного забезпечення та налагодженої системи консультування студентів ЗВО; вдосконалюється зміст професійної підготовки шляхом введення в навчальні плани курсів, спрямованих на підготовку студентів ЗВО до міжкультурної взаємодії в умовах полікультурного суспільства; розробляються методологічні, загальнотеоретичні і організаційно-управлінські аспекти

співпраці установ економічної орієнтації і університету, якими передбачається професійна підготовка на умовах партнерських відносин.

Університет має численних партнерів серед провідних вищих навчальних закладів світу. Зокрема в Австрії, Білорусі, країнах Близького Сходу, Естонії, Китайській народній республіці, Латвії, Нідерландах, США, Франції, Японії.

Широкий спектр зв'язків Університету з вітчизняними вищими навчальними закладами й науково-дослідними установами. Так, кафедра менеджменту співпрацює з Запорізьким національним університетом, Національним технічним університетом України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського», Інститутом економіки промисловості НАН України, Дніпровським державним хіміко-технологічним університетом, Національним технічним університетом «Дніпровська політехніка», Міжнародним гуманітарним університетом, Національним університетом «Львівська політехніка», Національним авіаційним університетом, МОН республіки Казахстан, Баїшев Університетом, Інноваційним Євразійським Університетом та ін. Запорізький національний університет – дав-

Практичні заняття зі студентами ЛНУ імені Тараса Шевченка (м. Кременне, Луганська область)

ній співучасник та співорганізатор ряду науково-практичних заходів – науково-практичних конференцій та круглих столів за проблемами «Управління соціально-економічним розвитком регіонів та держави», де науковці кафедри менеджменту ЛНУ брали активну участь як доповідачі, у складі оргкомітету конференцій, співавторів колективних монографій.

Сьогодні відбувається становлення економіки, в якій основним виробничим ресурсом стають знання та інформація, розвинене інформаційне середовище, тобто економіки, «що базується на знаннях» (knowledge-based economy). Саме знання у такому суспільстві безпосередньо комерціалізуються, перетворюючись на технології для виробництва матеріальних товарів і послуг.

Сучасні умови розвитку економіки України характеризуються динамічними змінами, які вимагають від суб'єктів господарювання, незалежно від форми власності та виду діяльності, нових підходів до реалізації процесів залучення та використання ресурсів. Зважаючи на гостроту проблеми обмеженості матеріальних ресурсів, перед вітчизняними підприємствами постає важливе завдання пошуку дієвих механізмів їх компенсації. В умовах економіки, заснованої на знаннях (Knowledge-Based Economy), – ЕЗ, головним компенсатором ресурсодефіцитності мають стати генеровані людиною ідеї. Їх поява, головним чином, зумовлена отриманням нових знань, вмінь та навичок, джерелом яких стає освіта у найрізноманітніших формах (фор-

мальна, неформальна, інформальна та дуальна). Тому важливою науковою проблемою в теоретичному та прикладному аспекті є розробка та удосконалення інструментарію взаємодії освітніх закладів з виробничими структурами, в першу чергу тими, результати діяльності яких значною мірою залежать від наявності високопрофесійних кадрів, здатних генерувати власні та використовувати залучені ідеї, пропозиції, ноу-хау тощо. Промисловий сектор повинен безпосередньо опікуватись процесами підготовки кваліфікованих інженерних (управлінських) кадрів, як у матеріально-технологічному, так і в методичному та професійному сенсі. Звичною практикою, майже для всіх галузей промисловості, є життя необхідність перепідготовки молодих спеціалістів на виробництві або за його межами. А питання кадрового забезпечення мають вирішуватися шляхом створення умов для розвитку ринку праці, зниження дефіциту висококваліфікованих кадрів промислових підприємств, формування та виконання комплексних заходів щодо підготовки, перепідготовки та закріплення кадрів на підприємствах. Раннє виявлення, навчання і виховання обдарованої й талановитої молоді є важливими складовими вдосконалення системи освіти. Подальше навчання цієї талановитої молоді у вищих навчальних закладах може бути пов'язаним з ознайомленням та вивченням сучасних важливих складових творчої діяльності.

Важливою проблемою на цей час залишається практична реалізація та впровадження у процес під-

готовки майбутніх професійних кадрів досконалого інноваційного інструментарію Smart-технологій. Ця проблема посіла вже важливе місце в стратегії розвитку Smart-технологій для галузей промисловості, побудови екологічно небезпечних підприємств переробки промислових та твердих побутових відходів, функціонування держбюджетних установ, бізнес-структур, сфери освітніх послуг.

У навчально-науковому інституті економіки та бізнесу визначено ролі викладача та їх зміст у процесі використання Smart-технологій: менеджер – підбір, адаптація інформації; постановка мети навчання та добір педагогічного інструментарію для її реалізації; організатор – організація освітнього процесу та підвищення мотивації споживача щодо навчання; керівник проектної діяльності: посилення навичок командної та наукової діяльності; тьютор-коуч – створення індивідуальних умов для розвитку та творчої самореалізації майбутніх менеджерів.

З досвіду країн світу доведено ефективність освіти в тому, що майбутні фахівці проходять навчання і отримують компетенції на замовлення і під контролем досвідчених фахівців промислових підприємств і бізнес-структур, де виконуються проекти і творчі завдання на замовлення виробництва. Це дає змогу майбутнім фахівцям у подальшому виступати сформованими професіоналами. Доцільним при визначенні ефективності інноваційних процесів реформування системи вищої освіти в нашій державі вважається використання комплексних показників ефективності та конкурентоспроможності ЗВО як сукупності оцінок внутрішньої та зовнішньої якості освіти і доданої академічної вартості.

Щиро вітаємо професорсько-викладацький склад, співробітників та здобувачів із 100-річчям від дня заснування. Створений у найтяжких умовах розрухи та громадянської війни, Заклад відразу ж прийняв слухачів педагогічних курсів у березні 1921 року. Саме з відкриттям Першого березня 1921 року першого на Донбасі вищого навчального закладу – Донецьких вищих педагогічних губернських курсів, починається історія вищої школи в Донецькому ре-

гіоні. У 1923 році вони були реорганізовані в Донецький інститут народної освіти. 1934–1935 навчальний рік інститут почав, маючи статус Луганського державного педагогічного. У довоєнний час інститут перетворився на одне з найбільших вищих навчальних закладів України. Протягом 1935-1940 років інститут дав вищу освіту 6,5 тисячам юнаків та дівчат. 26 квітня 1939 року Указом Президії Верховної Ради УРСР інституту було присвоєно ім'я генія українського народу Тараса Шевченка. Не випадково навчальному закладу дали ім'я Кобзаря, адже на той час це був єдиний інститут промислового краю, де готували викладачів української мови та літератури. У період другої світової війни інститут пережив дві евакуації, а після звільнення Ворошиловграда, з осені 1943 року, для навчального закладу почався період складного відновлення. У 1998 році Луганський державний педагогічний інститут стає університетом. 11 вересня 2003 року Указом Президента України №1012/2003 Луганському державному педагогічному університету імені Тараса Шевченка присвоєно статус національного. У 2014 році Університет пережив вже третю свою окупацію. І вже понад сім років розпочинає навчальний рік у м. Старобільськ (Луганська область), до якого вимушений був тимчасово переміститися після окупації м. Луганськ. У цей тяжкий окупаційний період вчену раду ЛНУ очолює Віталій Курило, доктор педагогічних наук, професор, академік Національної академії педагогічних наук України, а ректорат університету – ректор Сергій Савченко, доктор педагогічних наук, професор, член-кореспондент Національної академії педагогічних наук України.

Висловлюємо глибоку подяку і шану всьому колективу університету й зичимо успіхів у плеканні молоді надії нашої держави. Нехай натхнення і жага творчого пошуку будуть Вашими вірними супутниками, життя – багатогранним і плідним, шлях до професійного зростання – успішним. Переконливих Вам здобутків в ім'я українського народу, міцного здоров'я, довголіття, родинного щастя!

Президія Академії економічних наук України,

*Вчена рада Інституту економіки
промисловості НАН України,*

*Редколегія журналу
«Економічний вісник Донбасу»*

Інститут економіки промисловості
Національної академії наук України

Державний заклад
«Луганський національний університет імені Тараса Шевченка»

Економічний вісник Донбасу

№ 1 (63) 2021

Підп. до друку 16.03.2020 р.
Формат 60x84 1/8. Папір офсет.
Гарнітура Times New Roman.
Друк ризографічний.
Обл.-вид. арк. 28,3. Ум. друк. арк. 26,3.
Наклад 350 прим. Зам. № 1493.
Ціна вільна.

Виготовлювач

**Відділ інформатизації наукової діяльності
Інституту економіки промисловості НАН України**
вул. Марії Капніст, 2, м. Київ, 03057
Тел.: (050) 476 55 63
E-mail: slaval.aenu@gmail.com

Надруковано

**Вищий навчальний заклад Укоопспілки
«Полтавський університет економіки і торгівлі»**
к. 115, вул. Коваля, 3, м. Полтава, 36014; тел.: (0532) 50-24-81
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 3827 від 08.07.2010 р.